

# Randers Amt

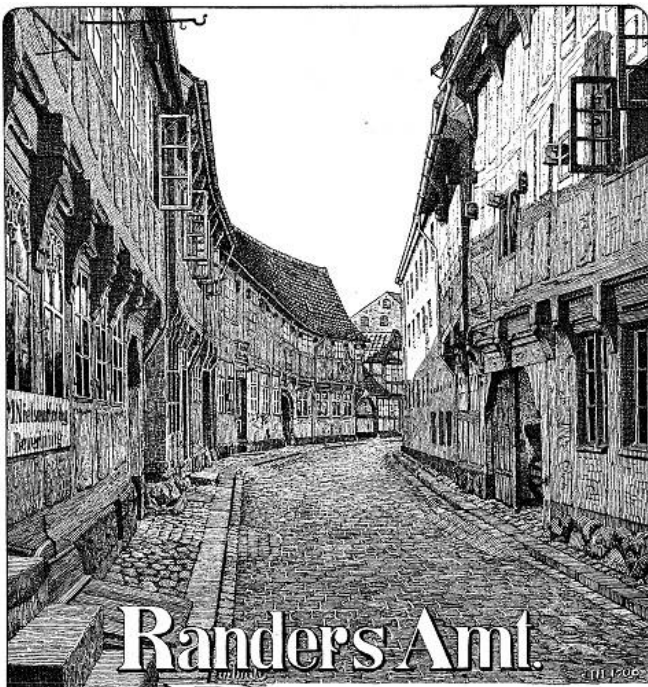
---

## Indhold

Randers Amt .....	3	Raasted Sogn.....	118
Randers Købstad.....	8	Gimming Sogn.....	118
Hobro Købstad.....	39	Lem Sogn.....	119
Mariager Købstad .....	47	Harridslev Sogn .....	120
Grenaa Købstad .....	56	Albæk Sogn .....	121
Æbeltoft Købstad.....	64	Støvring Sogn .....	122
Onsild Herred.....	72	Mellerup Sogn.....	124
Mariager Landsogn .....	72	Galten Herred .....	126
Falslev Sogn .....	75	Galten Herred .....	126
Hem Sogn.....	76	Vorup Sogn.....	126
Sem Sogn .....	78	Haslum Sogn .....	128
Svenstrup Sogn .....	78	Ølst Sogn .....	129
Skjellerup Sogn .....	80	Værum Sogn .....	130
Sønder-Onsild Sogn .....	81	Ørum Sogn .....	131
Nørre-Onsild Sogn .....	82	Lavrbjærg Sogn .....	133
Hvorum Sogn .....	83	Lerbjærg Sogn .....	135
Snæbum Sogn.....	84	Galten Sogn.....	135
Gjerlev Herred .....	86	Vissing Sogn .....	136
Vindblæs Sogn .....	86	Voldum Sogn.....	137
Udbyneder Sogn .....	88	Rud Sogn .....	141
Kastbjærg Sogn .....	91	Ødum Sogn .....	142
Dalbyneder Sogn .....	93	Hadbjærg Sogn.....	143
Dalbyover Sogn.....	94	Halling Sogn .....	144
Raaby Sogn .....	94	Rougsø Herred .....	146
Sødring Sogn .....	96	Rougsø Herred .....	146
Øster-Tørslev Sogn .....	97	Holbæk Sogn .....	146
Gjerlev Sogn.....	98	Udby Sogn.....	148
Enslev Sogn .....	99	Voer Sogn.....	149
Kjærby Sogn.....	100	Estruplund Sogn.....	149
Nørhald Herred.....	101	Ørsted Sogn .....	151
Glenstrup Sogn .....	101	Sønderhald Herred.....	155
Vester-Tørslev Sogn.....	103	Kristrup Sogn.....	156
Asferg Sogn .....	104	Virring Sogn.....	157
Faarup Sogn .....	105	Essenbæk Sogn .....	158
Kovsted Sogn .....	106	Fausing Sogn .....	160
Spentrup Sogn .....	107	Auning Sogn .....	162
Gassum Sogn .....	109	Vivild Sogn.....	163
Hald Sogn.....	110	Vejlby Sogn .....	165
Tvede Sogn .....	112	Gjesing Sogn.....	166
Linde Sogn .....	113	Nørager Sogn .....	169
Støvring Herred .....	115	Marie Magdalene Sogn.....	171
Randers St. Mortens østre Landdistrikt....	115	Koed Sogn .....	172
Borup Sogn .....	116	Øster-Alling Sogn .....	174
		Vester-Alling Sogn.....	175
		Aarslev Sogn.....	175

Hørning Sogn .....	176	Albøge Sogn .....	222
Hvilsager Sogn .....	179	Hyllested Sogn .....	222
Lime Sogn .....	181	Rosmus Sogn .....	223
Mygind Sogn .....	182	Tirstrup Sogn .....	226
Skjørring Sogn .....	183	Fuglslev Sogn .....	228
Krogsbæk Sogn .....	183	Feldballe Sogn .....	229
Søby Sogn .....	184	Nødager Sogn .....	231
Skader Sogn .....	185	Kolind Sogn .....	233
Nørre Herred .....	186	Ebdrup Sogn .....	235
Grenaa Landsogn .....	187	Mols Herred .....	236
Hammelev Sogn .....	187	Æbeltoft Landdistrikt .....	237
Enslev Sogn .....	188	Draaby Sogn .....	239
Karlby Sogn .....	190	Agri Sogn .....	241
Voldby Sogn .....	191	Egens Sogn .....	242
Veggerslev Sogn .....	192	Knebel Sogn .....	242
Villersø Sogn .....	193	Rolse Sogn .....	244
Gjerrild Sogn .....	193	Tved Sogn .....	245
Hemmed Sogn .....	196	Vistoft Sogn .....	247
Rimsø Sogn .....	197	Helgenæs Sogn .....	248
Kastbjerg Sogn .....	198	Øster-Lisbjerg .....	251
Fjellerup Sogn .....	199	Skarresø Sogn .....	251
Glæsborg Sogn .....	200	Thorsager Sogn .....	252
Ørum Sogn .....	203	Bregnet Sogn .....	256
Ginnerup Sogn .....	204	Mørke Sogn .....	259
Nimtofte Sogn .....	206	Hornslet Sogn .....	260
Tøstrup Sogn .....	207	Skjødstrup Sogn .....	265
Anholt Sogn .....	208	Hjortshøj Sogn .....	266
Sønder Herred .....	212	Egaa Sogn .....	268
Aalsø Sogn .....	212	Todbjærg Sogn .....	269
Hoed Sogn .....	216	Mejlby Sogn .....	271
Vejlby Sogn .....	217		
Homa Sogn .....	219		
Lyngby Sogn .....	220		

## Randers Amt



Randers Amt, omtr. midt paa Jyllands Østkyst, begrænses mod N. af Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det for største Delen skilles ved Mariager Fjord, mod V. af Viborg Amt (Rinds, Nørlyng, Sønderlyng, Middelsom og Hovlbjærg Hrdr.), fra hvilket det for en stor Del skilles ved Skals Aa og noget af Gudena, mod S. V. af Aarhus Amt (Sabro, V.-Lisbjærg og Hasle Hrdr.) og mod Ø. af Kattegat. M. H. t. Overfladen kan Amtet væsentlig deles i 3 Afsnit: 1) Partiet mellem Mariager Fjord, Skals Aa og Randers Fjord; det er i den vestl. Del temmelig højtliggende og stærkt bakket (Hohøj, 352 F., 110,5 M.) og sænker sig mod Ø. til det lave Kystland; af de smaa Vandløb, der løbe til alle Sider, er Kastbjærg Aa (til Mariager Fjord) det største. 2) Fortsættelsen af Midtjyllands Højdeparti mellem Randers Fjord og Aarhus Bugt,

et til dels stærkt bakket Terræn, højest mod V. og S. V. (Lysned, 417 F., 131 M.) med stærkt indskaarne Aadale mellem Bakkerne; det største Vandløb er Alling Aa (til Randers Fjord). 3) Djursland, den mellem Randers Fjord og Aarhus Bugt udskydende Halvø, i hvis forgrenede Sydkyst Æbeltoft- og Begtrup Vig, skilte ved Helgenæs, og Kalø Vig skære sig ind; Djursland har kun ringe Højder, imellem hvilke store Lavninger — størst er den, hvori den udtørrede Sø Kolindsund ligger, og hvori Gren Aa flyder —, naar undtages ved Nordkysten (Høgebjærg, 236 F., 74 M.) og især mod S. omkring Kalø Vig (Kalø Bavnehøj, 325 F., 102 M.) og paa Mols (Agri Bavnehøj, 438 F., 137 M., og Ellemandsbjærg, 314 F., 98,5 M.). Øen Anholt hører til Amtet. Hvad Jordbundsforholdene angaar, er der hyppig Afveksling mellem frugtbare og magre Strøg, ofte med ret bratte Overgange. I det hele har den vestl. Del bedre Jorder end den østl.; af de magre Sandjorder og Heder findes de fleste langs Mariager Fjord og Kattegat; en Del af Jorderne ere kalkholdige. Ved Matr. gik der gnmstl. 17 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (588 Td. H. paa 1 □ Mil, svarende til Takst 11,5); i gnmstl. Frugtbarhed er det det bedste af de jyske Amter. For øvrigt menes, at Amtet (ligesom Maribo Amt) boniteredes vel højt.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: 44,06 □ Mil (2426 □ Km.); af de jyske Amter er kun Thisted og Vejle mindre. Af det samlede Fladeindhold udgøre Købstæderne 0,79 □ Mil (43,5 □ Km.). Det opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens Vandareal (1900 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes 16/7 1896 til 437,891 Td. Ld. (omtr. 240,840 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 161,090 (deraf med Hvede 2460, Rug 36,703, Byg 30,200 — aldeles overvejende 2-radet —, Havre 63,385 — mest hvid Havre — Blandsæd til Modenhed 7349, Boghvede 1032, Bælgsæd 320, Spergel 492, Frøavl 1127, Kartofler 5336, Gulerødder 320, Foderroer 9637, Grøntfoder 2603, Havesager m. m. 126); der henlaa til Brak 34,379, til Høslæt 17,923 og Afgræsning 103,340; Engarealet var 32,972, Fladeindholdet af Have var 3009, af Skov 26,267 bevoksede og 1377 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 7877, Kær og Fælleder 14,185, Hegn 321, Byggegrunde, Veje osv. 8733 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 19,188, Flyvesand og Klit 4283, Stenmarker og Forstrande 1977 og af Vandareal uden for Søplanen 970 Td. Ld. Kornarealet udgør her, som i de to andre østjyske Amter, forh. set en langt større Del — om end noget mindre end i disse — af det saml. Areal end i de andre jyske Amter, og Brakarealet er derfor ogsaa forholdsvis større i

Østjylland. Havren indtager det største Areal; men saavel denne som Rugen udgør inden for Kornarealet en mindre Andel her og i de andre østjydske Amter end i Jyllands øvrige Amter; til Gengæld er saa Dyrkningen af Hvede og navnlig af Byg langt mere udbredt i disse; efter Aarhus har Randers Amt det største Areal udlagt til Byg i Jylland. Kartoffelavl er vel mere udbredt her end i Vejle og Aarhus Amter, men staar langt tilbage for det øvrige Jyll., hvorimod Arealet til Foderroer forh. set er en Del større i Østjyll.

Boghvedearealet er ret betydeligt; dog spiller navnlig Frøavl en stor Rolle i dette Amt, og der anvendes hertil et større Areal end i noget andet af Landets Amter. Agermarkens Græsarealer indtage et meget betydeligt Areal, og Engarealet er ogsaa forh. set ret stort og navnlig langt større end i Aarhus og Vejle Amter. Skovarealet er meget betydeligt som i Østjylland overhovedet, medens paa den anden Side Moser, Kær og Fællede forefindes i langt mindre Udstrækning end ellers i Jyll. De væsentlig ubenyttede Arealer ere naturligvis ogsaa mindre, og dette Amt har det mindste Hedeareal af Jyllands Amter, men dog henimod 2 □ Mil. Flyvesandsarealet er forholdsvis større.

Af H u s d y r fandtes 15/7 1898: 30,583 Heste, 109,862 Stkr. Hornkvæg (deraf 64,730 Malkekøer), 98,942 Faar, 52,852 Svin, 2849 Geder og 2843 Kaniner. Husdyrbestandens Værdi opgjordes til 29,3 Mill. Kr., den største Værdi inden for de jydske Amter efter Aarhus Amt. Sættes Værdien i Forhold til Folketallet, staar det øverst, i Forhold til Arealet staar kun Aarhus Amt højere; derimod staar Amtet langt nede i Rækken, naar man bruger Hartkornet som Maalestok — kun Thisted og Vejle Amter staa da med lavere Tal. Den store Værdi af Husdyrbestandens skyldes navnlig det store Antal Heste — flere end i noget andet Amt i Landet —, hvor navnlig de yngste Aldersklasser ere talrigt til Stede, hvilket tyder paa stærkt Tillæg som Salgsvarer, men ogsaa Hornkvæget er meget talrigt; her har vel foruden Aarhus ogsaa Aalborg, Hjørring og Ringkjøbing Amter flere, men Værdien er dog langt større i Randers A. end i disse tre. Svineholdet er ikke særlig stort (kun mindre i Ribe og Thisted Amt.), medens Faareholdet er langt større end i de andre østjydske Amter. Svineholdet har været i stærk Opgang i den senere Tid; Fremgangen for Hestene var ogsaa betydelig, men for Faarene er der stærk Tilbagegang. Af bedækkende Handyrr høre de fleste til jydsk Race. Inden for F j e r k r æ a v l e n er Høseholdet ret udbredt og i stærk Stigning; der fandtes i 1898: 408,512 Høns, 2545 Kalkuner, 29,876 Ænder og 6400 Gæs. Antallet af Bistader var 5872.

Det hele Ager og Engs H a r t k o r n og halverede Skovskyldshrtk. var 1/1 1900: 24,865 (halv. Skovsk. 83); deraf var Købstædernes 497. Landdistrikternes Hrtk. fordelte sig 1/1 1895 saaledes, at der fandtes 139 s t ø r r e L a n d b r u g paa 12 Td. H. og derover med 3571 Td., 4821 B ø n d e r g a a r d e (1-12 Td. H.) med 18,741 Td., 8561 Huse (under 1 Td. H.) med 1886 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 170 Td. Endvidere var der 2506 j o r d l ø s e H u s e i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4714 med 21,250 Td. H. S e l v e j e r g a a r d e , 103 med 496 Td. H. A r v e f æ s t e g a a r d e med Ret til at sælge og pantsætte, 9 med 44 Td. H. A r v e f æ s t e g a a r d e uden denne Ret og 134 med 522 Td. H. a l m . F æ s t e g a a r d e paa Livtid. Af samtlige Huse vare 9443 med 1744 Td. H. S e l v e j e r og A r v e f æ s t e h u s e , hvoraf 1465 jordløse; af F æ s t e - og L e j e h u s e fandtes 1624 med 142 Td. H., deraf 1041 jordløse. Det samlede Antal Gaardbrug er ret betydeligt, og de findes navnlig i Klasserne med det større Hartkornstilliggende; deler man saaledes Gaardene i to Klasser paa over og under 4 Td. H., er dette det jydske Amt, der har flest Gaarde paa over 4 Td. H., medens paa den anden Side de smaa Gaarde udgøre et langt mindre Antal end i de andre Amter (bortset fra Thisted A.), hvilket selvfølgelig hænger sammen med den høje Bonitering. Bevægelsen fortsætter sig for saa vidt nedad, som det ogsaa er det Amt, der absolut set har det mindste Antal Huse paa 1/4 til 1 Td. H.; af de smaa Huse med Jord (indtil 1/4 Td.) har Amtet derimod mange og staar kun tilbage for Aarhus A. Antallet af jordløse Huse er ogsaa stort. M. H. t. Besiddelsesmaaden er Selveje det almindeligste; af Arvefæstegaarde er der ikke mange, dog har kun Viborg A. flere; alm. Fæstegaarde er der lidt flere af, kun Aalborg A. har flere. Ogsaa inden for Husbruget er



Selveje overvejende; af Husene med Jord er saaledes kun c. 600 i Fæste og Leje, omtr. som i Aalborg A.; af de jordløse Huse er derimod 4/10 undergivet Fæste- og Lejeforhold.

Folketallet var 1/2 1901: 118,679 (1801: 49,858, 1840: 66,187, 1860: 85,763, 1890: 110,444), hvoraf Købstæderne 28,854 og Landdistrikterne 89,825. M. H. t. til Befolkningstætheden staar det tilbage for de to andre østjydske Amter, men over alle Jyllands andre Amter. Paa 1 □ Mil kom der i 1901 : 2693 Mennesker (48,91 paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgerne, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at i 1890 levede 6410 af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Sagførere, Lærere, osv.), 53,025 hørte til Jordbrugernes Klasse, 546 til Gartnernes, 1342 til Fiskernes, 24,056 til Haandværk og Industri, 6963 til de handlendes, 415 til de søfarendes; der var 11,727, som hørte til Gruppen „andre Erhverv“, hovedsagelig „forskellig Daglejervirksomhed“, 3736 levede af deres Midler, og 2224 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er selvfølgelig Hovederhvervet, men tæller dog en forh. mindre Del af Befolkningen end i Nord- og Vestjylland; til Gengæld leve flere af Haandværk og Handel, men dog færre end i Vejle og Aarhus Amter; dette skyldes Østjyllands store Byer. Fiskeri spiller nogen Rolle som Erhverv, Søfarten en meget lille.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret 1/4 1899-31/3 1900. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadsredsens Hrtk. 280,270 — 11,50 Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 2049, Indtægt af Aktiver 8597, Tilskud fra andre Komm. til Fællesanliggender 6973; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 91,069, Medicinalvæsen 77,117, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 74,440, Amtsskolefond 26,804, Dyr lægevæsen 5013, Regulering af Vandløb 7896, Amtsraadet 4742, Bidrag til Sogne til Personers Ophold paa Abnormanst., Kysthospitalet og Prof. Finsens Lysinstitut 6095 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede 31/3 1900 i Panteoblig. og Kapitaler 354,802, og faste Ejendomme til Værdi af 317,000 Kr., men skyldte 361,168 Kr. bort. Amtsfattiggassen udredede s. A. til døvstummes Oplæring 2353, i Anl. af afsindiges og Idioters Underhold 6100, andre Sygeudgifter 1274 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra 1/4 pCt. Afgiften 1070, Bøder 729, i Henh. til Plak. 1845 878, Indtægt af Aktiver 2579 samt i Tilskud fra Amtsrepartitionsfonden 6000 Kr. Amtsfattiggassen ejede 31/3 1900: 56,584 Kr.; desuden bestyres under Kassen Legatmidler til samlet Beløb af 13,691 Kr. — M. H.

t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. —

For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde i 1899: paa Hartkornet 499,461 (gnmstl. c. 19 1/2 Kr. pr. Td. H.), paa Formue og Lejlighed 238,008, Ligning paa Menigheden 1270; Indtægt af Aktiver 21,516, Afgifter efter Næringsloven 31,805; desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen til samlet Værdi af 43,306 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 224,299, Skolevæsen 275,610, Alderdomsunderst. 191,619 — s. A. modtoges 94,090 i Statstilskud —, Vejvæsen 86,823, Udgift ved Sogneraadene 11,449, Bidrag til Jærnbaneanlæg 38,550. Sognekomm. ejede i Slutn. af 1899 i Kapitaler 483,667 Kr., i faste Ejendomme 3,025,563 og skyldte 1,582,966 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til samlet Beløb af 128,662 Kr. Hvad Beskatningens Højde angaar, staar Amtets Paaligning paa Hartkornet (til Amt og Sogne) lidt under Jyllands som Gnmst. — kun Aarhus Kreds og Ringkjøbing Amt have lavere Beløb —, ligesom Formue- og Lejlighedsskatten udregnet pr. Td. H. er langt lavere end Landsdelens Gnmst. og overhovedet den laveste i noget jydsk Amt. Det saml. Skattepaalæg bliver derfor ogsaa i Forhold til Hrtk. det laveste af de jydske Amter, men i Forhold til det produktive Areal er det højt og overgaas kun af Aarhus Kreds og Thisted Amt; ogsaa i Forhold til Høstværdien ere Skatterne højere end i noget andet af Amterne i Jylland.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Randers, Hobro, Mariager, Grenaa og Æbeltoft* og

Herrederne: *Onsild, Gjerlev, Nørhald, Støvring, Galten, Rougsø, Sønderhald, Nørre, Sønder, Mols og Øster-*

Lisbjerg.

Amtets samtlige Landkommuner danne e e t A m t s r a a d s d i s t r i k t , der har 9 valgte Medlemmer.  
Amtet har i alt 74 S o g n e k o m m u n e r .

Amtet udgør sammen med gamle Aarhus Amt og en Del af Viborg Amt 9. L a n d s t i n g s k r e d s , og har  
6 F o l k e t i n g s k r e d s e .

I g e j s t l i g H e n s e e n d e h ø r e r A m t e t u n d e r A a r h u s S t i f t og omfatter 4 P r o v s t i e r : 1) Nørhald,  
Gjerlev og Onsild, 2) Støvring og Galten, 3) Rougsø, Sønderhald og Nørre og 4) Ø.-Lisbjerg, Mols og Sønder  
Herreder.

I j u r i s d i k t i o n e l H e n s e e n d e o m f a t t e r A m t e t , f o r u d e n d e 5 K ø b s t a d s j u r i s d i k t i o n e r ,  
5 L a n d j u r i s d i k t i o n e r : 1) Gjerlev og Onsild Herreders, 2) Nørhald, Støvring og Galten Herreders, 3)  
Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders, 4) Nørre- og en Del af Sønder Herreds og 5) Mols og en  
Del af Sønder Herreds.

Amtet hører til 4. U d s k r i v n i n g s k r e d s og til Aarhus Stiftsfysikat; der er  
8 L æ g e d i s t r i k t e r : 1) Randers, 2) Hobro, 3) Mariager, 4) Grenaa, 5) Æbeltoft, 6) Hornslet, 7) Ørsted og  
8) Anholt. M. H. t. Oppebørselen af Skatter danner Amtet to A m t s t u e d i s t r i k t e r : Randers og  
Æbeltoft. Amtet har for Tiden 9 B r a n d d i r e k t o r a t e r : 5 for Købstæderne og 4 for Landdistrikterne (et

for Onsild Hrd., et for Støvring, Nørhald, Gjerlev, Galten, Rougsø og Sønderhald Hrd., et for Nørre- og  
en Del af Sønder Hrd. og et for Mols og en Del af Sønder Hrd.); Ø.-Lisbjerg Hrd. hører til Aarhus  
Branddirektorat



*Storegade Nr. 13 i Randers („Niels Ebbesens Gaard“)*

Randers Amt udgjorde i Middelalderen Dele af *Ommersyssel* (Onsild, Gjerlev, Støvring og Nørhald Hrd.) og *Aabosyssel* (Galten, Sønderhald — med Rougsø, som først opstod senere —, Nørre, Sønder, Mols og Ø.-Lisbjerg Hrd.). Fra 1660 hørte det til *Dronningborg Amt* (de vestl. Herreder) og *Kalø Amt* (de østl.), indtil Randers Amt oprettedes ved Res. af 4/9 1793; se i øvrigt under de enkelte Herreder.

**Litt.:** *J. C. Hald*, R. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselsk., Kbh. 1827. — *J. B. Krarup*, Beskr. af Landbrugets Udvikl. i Danm., I. det sydøstl. Jyll., Kbh. 1895.

## Randers Købstad



1610



R a n d e r s Købstad ligger i Støvring Hrd. under  $56^{\circ} 27' 36,49''$  n. Br. og  $2^{\circ} 32' 39,77''$  v. L. for Kbh. (beregnet for St. Mortens Kirketaarns Spids). Byen ligger smukt ved Gudenaas nordl. Bred og ved dens Udmunding i Randers Fjord (se S. 812), dels paa et lavt Terræn ved Aaen, der her danner en Del Holme, dels paa en jævn Skraaning af det N. for Byen lejrede Bakkedrag Flintebjærg (191 F., 60 M., Hvilhøj er 202 F., 65 M.), omgivet dels af Enge mod V. og Ø. langs Aaen og Fjorden, dels af en Krans af Skovplantninger paa Skraaning af Bakkedraget. Det højeste Punkt i Byen er paa Vejen ved dens Nordgrænse, 120,8 F., 38 M.; ved St. Mortens Kirke er der 18,8 F., 5,9 M. Afstanden fra Aarhus er omtr.  $4 \frac{1}{2}$ , fra Viborg 5, fra Hobro  $3 \frac{1}{4}$  Mil (ad Jærnbanen henh. 7,83 Mil, 59 Km., 7,04 Mil, 53 Km., 4,12 Mil, 31 Km.) og fra Mariager  $2 \frac{3}{4}$  Mil. Byens største Udstrækning er fra V. til Ø. omtr. 2800 Al., fra N. til S. 2600 Al. Naar undtages Hovedgaderne, ere Gaderne i Byens gamle Del for største Delen snævre og krumme; mange Gader i de nye Kvarterer mod Ø. og især mod N. V.

(Slyngborgkvarteret) ere stejle. Husene ere for det meste anselige, i flere Stokv., ikke alene i de nyere Dele, men ogsaa i den gamle By, hvor de ældre Bygninger mere og mere vige Pladsen for nymodens høje Huse. Dog er der endnu bevaret en Del gamle Bindingsværkshuse og Købmandsgaarde.

Hovedgaderne ere: Søndergade, der begynder ved

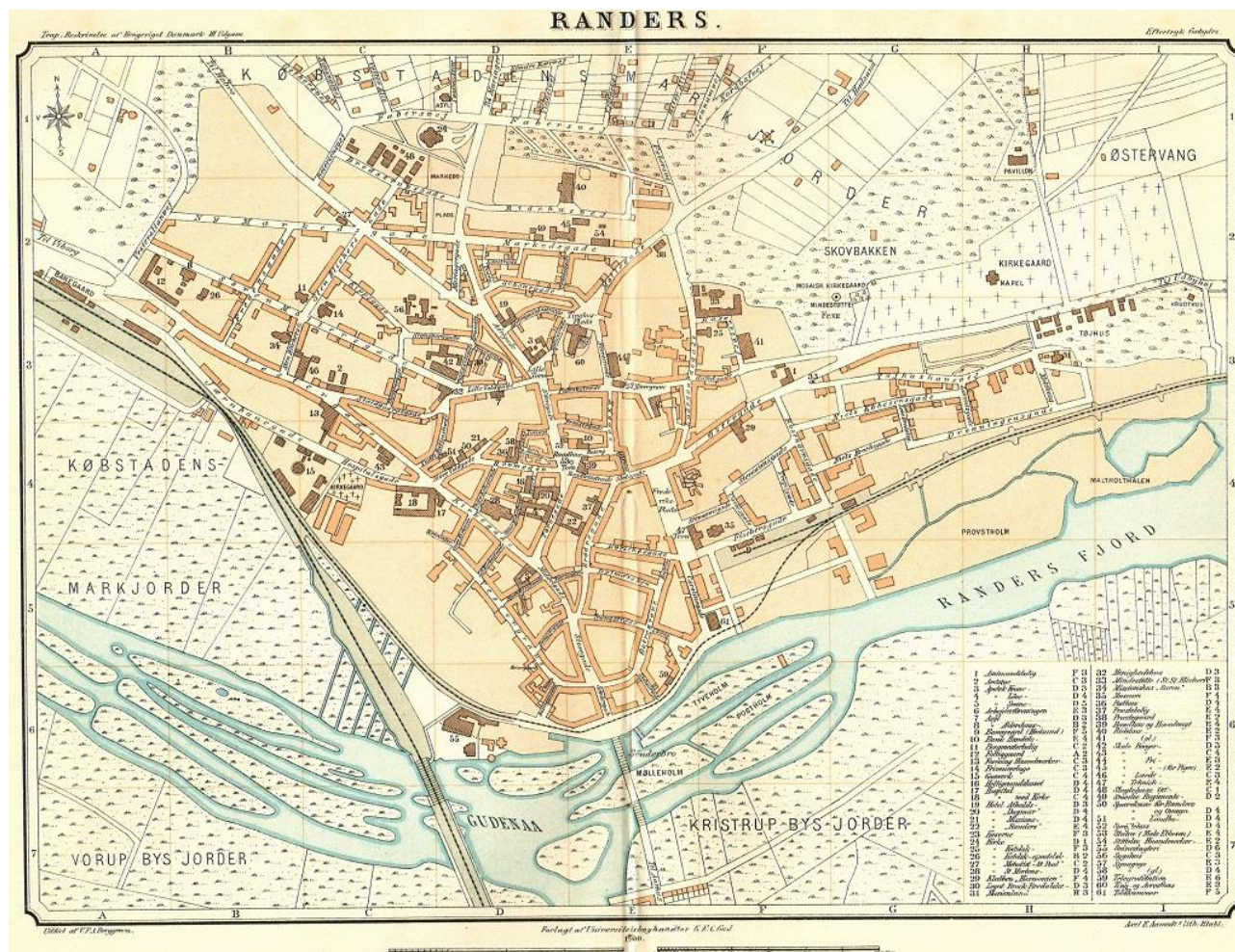
Havnepladsen og fortsættes i Storegade og Middelgade, hvorefter den forgrener sig mod N. V. i Kirkestræde og Vestergade, som fører ud forbi Jærnbangaarden og udmunder i Landevejen til Viborg, og mod N. i Torvegade, der gaar til Raadhustorvet, fortsættes i Nørregade og under Navn af Adelgade fører ud til Landevejene til Hobro og Mariager; fra Storegade udgaar mod N. Brødregade, der støder til den mod Ø. gaaende Slotsgade, fortsat i Østergade, som udmunder i Landevejen til Udbyhøj. Fra Havnepladsen fører mod S. over Aaen Sønderbro, delt i to Dele ved en af Holmene i Aaen: den indre, forhen en Vindebro, den ydre („Christian IX's Bro“), en 1865 anlagt Hængebro; herfra fortsættes Vejen gennem *Strømmen* (Vorup og Kristrup S.), en Slags Forstad til Randers, ud til Landevejen til Aarhus.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. 196 Td. Ld., Markjorderne 2402 Td. Ld. Byen havde Marts 1901 82 Gader og Stræder og 5 Torve. Husenes Antal var i Marts 1901 1201, hvoraf 809 paa Købstadsgrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 2598 Td. Ld.; deraf vare besaaede 888, Afgræsn. 520, Høslæt, Eng, Brak 620, Fællede 156, Have 126, Skov 45, Veje og Byggegr. 234 Td. Hartk. var 1/1 1895 274 Td. (deraf 8 inddragne under Købstadsgrunden); heraf hørte 195 under 76 Gaarde og 71 under 372 Huse; 23 Gaarde og 79 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Markjorderne bestaa af 3 Hoveddele: 1) Ejendomsvangene (Østervang, Vestervang, Vester-Nyvang, Udenvang, Vesterkjær, m. m.); 2) Voldum Mark, 3) Jorder, der før laa til de nu forsvundne Byer Vallev, Stistrup og Hygind, hvilke Jorder, efter at have hørt til Frue Kirke og Kloster og senere til Mariager Kloster, 1554 bortarvefæstedes til Randers, som købte dem 1740; og 3) den gamle Fædrift, som til 2. Halvdel af 18. Aarh. alene benyttedes til Græsning. Paa Markjorderne, som ifl. Reskr. af 18/11 1847 for en



stor Del ere udskiftede til Byens Grundejere, ligge et stort Antal Huse, nogle mindre Gaarde og en større Gaard *Langevang* (omtr. 18 Td. H.) samt Epidemihuset, Randers Damprebslaeri, en Klædefabrik m. m.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1/3 1901 22,463,566 Kr. (Antal af Forsikringer 1201).



Til Randers St. Mortens Sogn hører St. Mortens østre Landdistrikt, der har Fattigvæsen fælles med Købstaden; se om dette Støvring Hrd.

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

**St. Mortens Kirke** nævnes allerede 1346; men af den dav. Kirke, mulig en langt mindre Granitkirke, er nu intet tilbage. Den nuv. Kirke, der staar paa den ældres Plads, er i sine oprindl. Partier opf. i gotisk Stil i sidste Halvdel af 15. og Beg. af 16. Aarh. og er bygget af store, røde Mursten (i Koret dog iblandet med gule) i Munkeskifte paa Granitsokkel, hvis Sten mulig til Dels have hørt til den ældre Kirke. Kirken, der overalt er hvælvet, bestaar af Midtskib og to lavere Sideskibe, et ligeledes lavere Kor med tresidet Afslutn. mod Ø., Taarn mod V. og en i Højde med Midtskibet opf. Tilbygning, St. Hans' Kapel, ved den østl. Ende af Midtskibet mod S., samt et Sakristi ved Korets Nordside. Ved den østl. Ende af det nordl. Sideskib er der en muret, oprindl. Vindeltrappe, der danner Adgang til Rummet over dettes og Midtskibets Hvælvinger. Ved

Korets Nordside maa der vistnok oprindl. have ligget et Sakristi; den rundbuede Dør ind til Koret ses endnu. For omtr. 130 Aar siden stod her en grundmuret, hvælvet Udbygning, der efter Reform. vistnok brugtes til Oplag for Kirkens Vin, og som har været Materialhus; i Slutn. af 18. Aarh. blev den afløst af det saakaldte „Kalkhus“, hvori ogsaa Blypladerne til Kirkens Tage støbtes. Dette nedbrødes 1850, da det nuv. Sakristi, af smaa røde Mursten, opførtes (1882 indrettet til Varmeapparat). Taarnet, over Høj Kirkens vestligste Hvælvingfag, med løgformet Kuppel og gennembrudt Spir (76 Al. højt), er først opf. 1795-97 (Bygmester Chr. Mørup); dog har der i sin Tid været et Klokkehus, der synes at have staaet ved Korets Nordside (i et Dokum. fra 1496 nævnes Vor Frue Alter i Taarnet paa den nørre Side af Kirken; endnu 1625 nævnes Taarnet; af Kirkens



St. Mortens Kirke.

Regnskabsbog fra 1634 — i Provinsarkivet i Vib. — ses, at Mester Hans fik 9 Mark for at have flyttet Østgavlen ind og nedtaget et lille Klokkehus).

Kirkens Størrelse er meget anselig. Dens indv. Længde er 84 Al., deraf Koret  $32 \frac{1}{4}$ , Bredden  $31 \frac{1}{2}$  Al., nemlig Midtskibet 11 og hvert af Sideskibene omtr.  $7 \frac{1}{4}$  Al., medens Resten optages af de omtr. 3 Al. brede, ottekantede Piller, der bære Høj Kirkens Mure. Koret er  $11 \frac{1}{4}$  Al. bredt; St. Hans' Kapel, hvis Sydgavl springer omtr.  $3 \frac{1}{2}$  Al. frem foran det sydl. Sideskib (det nordl. Sideskib fortsættes derimod i hele Midtskibets Længde), er omtr.  $10 \frac{3}{4}$  Al. i Kvadrat. Høj Kirkens 5 Hvælvinger (den vestl. skjules af Orgelfaçaden) hæve sig 30 Al. over Flisegulvet, ligesom St. Hans' Kapels smukke Stjernehvælv.; Korets 3 Hvælvinger ere 19 Al., det sydl. Sideskibs 4 Hvælvinger 14 Al. og det nordl. Sideskibs 5 Hvælvinger 12 Al. høje.

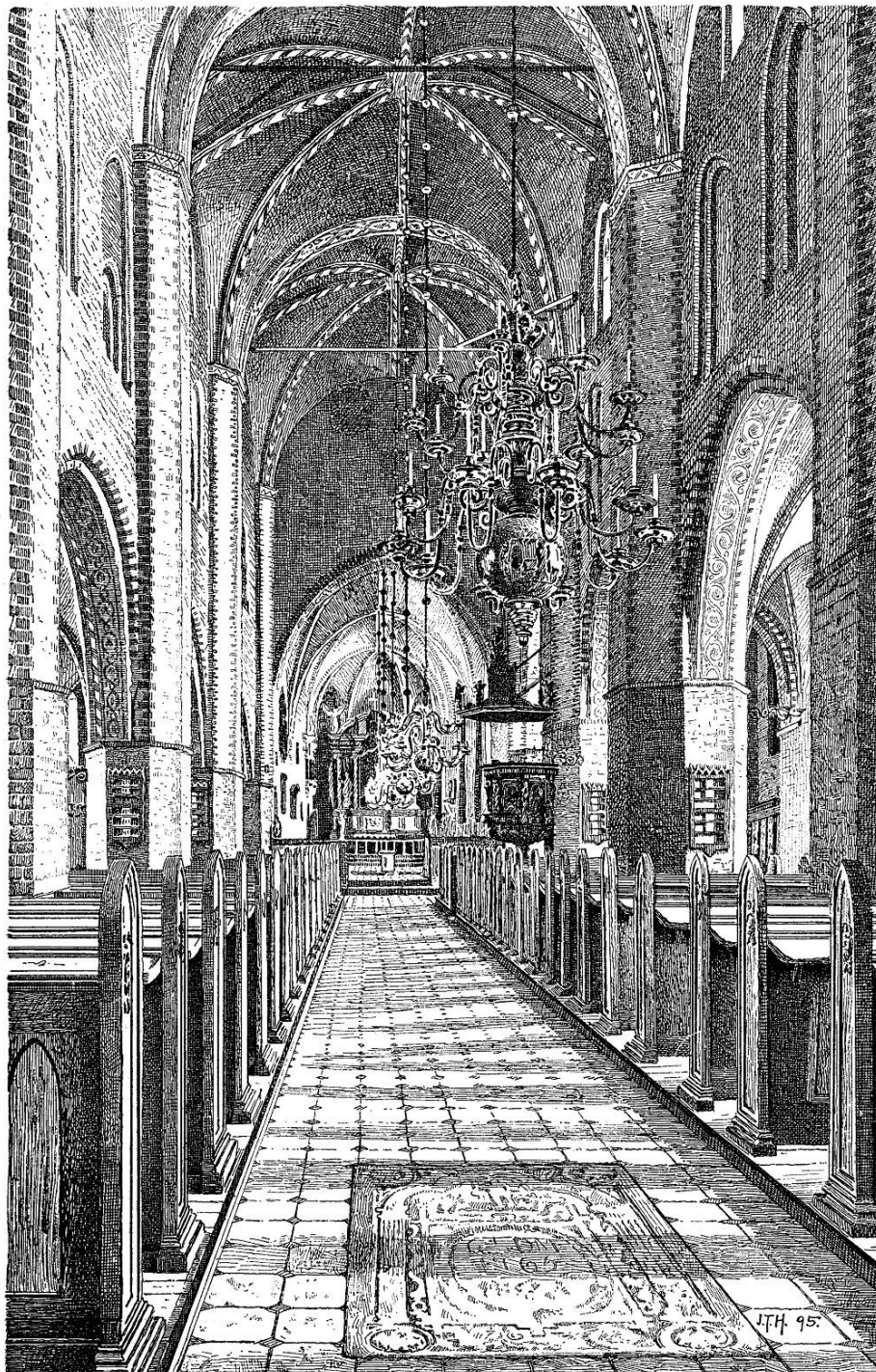




Kirkens Hovedindgang fra Vest.

At Kirken paa det nøjeste har været knyttet til Byens Helligaandshus (se S. 815), til hvilket den i øvrigt blev skænket 1489 af Kong Hans, ses endnu tydeligt paa det nordl. Sideskibs Façade i Tryklejerne for Hvælvingerne i den Omgang, der var paatænkt som Forbindelse mellem Helligaandshuset og Kirken, men som aldrig kom i Stand (godtgjort ved Udgravninger, i det mindste hvad den Fløj angaar, der skulde strække sig langs Kirken). Hele Kirkens Bygning kan desuden først forstaas, naar den tænkes sammenbygget med en saadan Omgang. Da der intet Lys kunde komme gennem det nordl. Sideskibs Ydermur, som skulde dækkes af den paatænkte Omgang, gjorde man, for at bøde derpaa, fra først af det sydl. Sideskib langt højere og gav det forholdsvis store Vinduer; de nuv. mod N. ere udhuggede langt senere, og kun deres øverste, spidsbuede Del er det oprindelige Murværk. Endnu 1609 (i „Randers Byes Wilckor og Artikler“) hedder det: „den hellige Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirke“. Koret er, ifl. en Indskrift i Minuskler paa den østl. Hvælv. over Alteret, opf. 1494 af Helligaandsklosterets Prior J., ♂: Jens Mathiesen. At Kirken saaledes for en stor Del er opf. i Kong Hans' Tid, bestyrkes ved en anden Indskrift paa Hvælvingen i St. Hans'

Kapel, der siger, at Kongen „har grundlagt dette Sted“ (ifl. Resen skal der under Indskriften have staaet Aarst. 1522). Paa Hvælvingskapperne ses 3 Vaabener med Navnene: „Jens Nielsen til Ristrup, Væbner“, og „Oluf Jens (♁: Friis), Væbner, Lensmand til Kalø“ — det 3. Navn, Otte „Philposzen“ (Bøistrup) til Tvedegd., er borte; se Kirkeh. Saml. 4 R. VI S. 13 —, vistnok Adelsmænd, der have været behjælpelige ved Kirkens Opførelse; Dekorationen blev genfunden 1869-70 og atter opfrisket. Kapellet er vistnok det sidst tilbyggede Parti; i alt Fald er der Tegn paa, at det ikke har hørt med til den oprindl. Plan. Paa Reformationstiden er Kirken gaaet over til Byen. I 1529 blev den anvist de ældre Menigheder til Vor Frue og St. Laurentii Kirker (se S. 815)



St. Mortens Kirkes Indre 1893.

til Sognekirke, og 1542 tilsagde Chr. III Borgmester, Raad og Menighed at maatte beholde til evig Tid „den Helligaandskirke og Koret i Randers“ til Sognekirke for Byen.

Kirken havde oprindl. 3 Hovedindgange, i V., S. og N. Den første, der 1700 kaldes „Ligporten“ og da kun benyttedes ved Ligs Indførelse i Kirken, har en 1700 forfærdiget Port med interessant Billedskærerarbejde. Den anden, i 2. Hvælvingsfag fra V., blev tilmuret 1827 (den med godt Billedskærerarbejde dækkede Dør, fra 1688, skænket af H. J. Coep og Hustru, findes nu i Randers Museum); den tredje førte fra den paatænkte

Omgang til det nordl. Sideskib (tilmuret 1869). Alle Vinduer have en karakteristisk Hulliste (som i Korsarmene paa Aarhus Domkirke, i Taarnet i Assens Kirke, i Aalsø Kirke og i Vaabehuset i Glenstrup). Højkirken og Sideskibene have en Gesims med flade Buer, der bæres af Konsoller. Koret har en langt simplere Gesims, hvilket sammen med andre Kendetegn synes at tyde paa, at man oprindl. har tænkt paa at gøre Koret højere, end det er. Gavlene prydes af Kamme. Murene støttes af Stræbepiller undtagen det nordl. Sideskibs, hvor Omgangen skulde være. I det Indre aabne sig ind til Sideskibene store Spidsbuer, der ere højest paa Sydsiden, hvor der over Buerne ses slanke, spidsbuede Blindinger, der altid have været lukkede, medens de langt lavere, tilsvarende mod N. oprindl. have været aabne ind til Sideskibets Rum over Hvælvingerne. Foran disse Aabninger synes der i Renæssancetiden til Dels at have været anbragt Pulpiturer, som senere ere fjernede. Oven over Aabningerne findes en Række lavere Vinduer under Højkirkens Hvælvinger. Den Spidsbue, der fører ind til Kirkens smukkeste Parti, St. Hans' Kapel, er langt højere end Buerne til Sideskibene. Den brede Spidsbue ind til Koret ligesom Gavlmuren over denne og Høj kirkens Hvælvinger ere fra 1634, idet disse sidste styrtede ned 14/11 1632 og genopførtes af Bygmester Jørgen Schøffel fra Kbh. (i ovenn. Regnskab fra 1634 omtales disse Arbejder); til Minde om Restaurationen er over Korbuen malet Chr. IV's og Dronn. Anna Cathrines Vaabener med R. F. P. (Valgsproget) og Aarst. 1634 (under neden disse Vaabn. lod P. v. Spreckelsen 1687 male sit Vaaben, da han havde ladet Kirken kalke). Paa Korets Sydside laa i sin Tid Eske Brocks (senere det Scheelske) Kapel, der vistnok opførtes 1627, men snart efter nedbrødes for at give Plads for et større, der opførtes foran det midterste af Korets 3 Vinduer efter 1640 af J. Schøffel af gotlandske Sten i Renæssancestil; det havde Spir; udvendig var det prydet med Apostlene i to Rækker og en sort poleret Sten med Gravskrift i forgyldte Bogstaver; det var hvælvet og havde en underjordisk Gravhvælving. I Kapellet var der et Epitafium over Eske Brock, † 1625, og Hustru Christence Viffert, † 1624, med deres udhuggede Billeder. Af andre, der have hvilet i Kapellet, nævnes Tyge Brahe til Tostrup, † 1640, med Hustru, og Oberst Frands Brockenhuus til Overgd., † 1660, med Hustru. Kapellet blev nedbrudt 1801-2, og Kisterne nedsænkedes i Jorden. En lille Stentavle paa Korets Sydmur, opsat 1807, minder om Kapellet. Af større Restaurationer ved Kirken nævnes, foruden den i 1634, en i 1699, da de fleste af Tegltagene erstattedes med Blytage, en i 1826-28, da bl. a. Korets Tagrejsning sænkedes, Gulvene omlagdes og et nyt Læsekammer indrettedes i det nordl. Sideskibs Østende, en i 1856, der angik Taarnet, og en i 1862, da Vinduerne istandsattes. Endelig var der 1869-70 en indiv. Reparation (kostede 16,000 Rd.), hvorved bl. a. en Forhal i Midtskibets Vestende indrettedes, og Hvælvinger og Murværk bleve eftersete og dekorerede (Arkitekt: F. Uldall); 1882 indlagdes Varmeapparat; 1887-88 restaureredes Kirken udv. (undt. Taarnet og Sakristiet), da der opførtes et Spir paa Trappetaarnet, og Kamgavlene, der vare forsvundne, genopførtes (Bygningsinspektør Walther med Bistand af Uldall); 1897 indlagdes Gas. Nu forestaar en Istandsættelse af Taarnet.

Den anselige A l t e r t a v l e , med Billedskærerarbejde og i Midtfeltet et Maleri (Christus i Getsemane), er opsat 24/8 1765, skænket af Grosserer Niels Brock († 1802), Indfatningen forfærdiget af Svogeren Agent Simonsen. Den katolske, pragtfulde Altertavle, der var anbragt i 1500 af Prior Jens Mathiesen (ifl. en forlængst forsvunden lat. Indskrift paa Kormuren), solgtes 1765 og flyttedes til Hald Kirke, Nørhald Hrd. (s. d.). I øvrigt udmærker Kirkens Inventarium sig ved rigt og godt Billedskærerarbejde i Barokstil. Saaledes nævnes: P r æ d i k e s t o l e n , skænket 1686 af Købmand Søren Simonsen i Frederikshald, stafferet 1723 af Handelsmand Mikkel Justesen Randers, K o r g i t t e r e t , med massive Messingbalustrer, skænket 1685 af Borgmester Niels Jacobsens Datter Maren (ombygget, til Dels ødelagt og gjort lavere 1826-28), P u l p i t u r e t under Orgelet, opsat 1693 af Peter v. Spreckelsen til Dronningborg, staff. af Jobst v. Overbeck i Hamburg, og „ F u n t e l u k k e l s e n “ , en Skranke i St. Hans' Kapel (oprindl. i nordl. Sideskibs Vestende), nu Læsekammer, skænket 1695 af Handelsmand Christen Nielsen Randers og Hustru. Orgelet, forfærdiget 1751 af ovenn. Agent Simonsen (ombygget 1869-70 af Demant, Aarhus), har Façade i

Rokokostil. D ø b e f o n t e n er fra 1826 af malet Fyrretræ; kun den øverste Plade, af graa norsk Marmor er Levning af den gml. Font fra 1695. Det smukke Sølvøbefad, fra 1695 (omgjort 1771), er skænket af ovenn. Christen Nielsen og Hustru. Af E p i t a f i e r hænge i Koret: 1) over Borgmester Niels Jacobsen, † 1624, og Hustru, opsat 1653 (Portrætterne ere malede paa Mahogni 1870 af H. Siegumfeldt, til Dels efter det tidligere Billede paa Marmor), 2) over Borgmester Peder Lasson, † 1618, og Hustru, 3) over Konsumptionsforv. Thom. Michelsen Bering, † 1734, og Hustru, og 4) over Sognepræst, forhenv. Rektor, Mag. Peter Estrup, † 1818 (af Marmor, med et Relief af Freund); i nordl. Sideskib: 5) over Borger Bendt Hansen, † 1622, og to Hustruer (med Portrætter af dem og deres Børn), 6) over Farver og Kirkeværge Niels Mortensen, † 1746, og Hustru, og 7) over Dr. jur. Chr. Schønning, † 1673, Nicolai Ægidiesøn, † 1696, og deres Hustru Cathrina Thomasdatter, † 1694; i det sydl. Sideskib: 8) over Borgmester Mikkel Thygesen Hviid, † 1672, og Hustru, † 1680, opsat 1668 (med Portrætter), 9) over Jens Poulsen til Søbygd., † 1687, med Hustru Maren Madsdatter, † 1723, og Borgmester Niels Mogensen, † 1666, med Hustru Karen Madsdatter, † 1710, opsat 1715, og 10) over Sophie Magd. Folsach, † 1794, g. m. Oberst Conr. Bokkelman, og Frk. E. C. Bokkelman v. Albertin (deres Kister staa i en Gravhvælving under det sydl. Sideskib). Af mindre Mindetavler nævnes en over Amtsforv. Jul. H. Keyl, † 1718, og Hustru (Kisterne staa under Trappen fra nordl. Sideskib til Forstuen), en, der beretter, at Raadm. Niels Jacobsen og Hustru i 1613 stiftede en Lørdag Aftensangprædiken, en om, at Raadm. Laur. Jacobsen 1605 gav en Lysekrone, og en fra 1627 over Hans Cremmersøn og Hustru. Af de mange L i g s t e n , der laa i Gulvene indtil Restaur. 1826-28, da Begravelserne ryddedes og Kisterne udførtes paa Kirkegaarden, ere nogle levnedes, bl. a. over Slotspræst Niels Adamsen, † 1587, med Hustru, over Raadm. Peder Pedersen, † 15., med Hustru, over Raadm. Mogens Mogensen Schow, † 1647, med to Hustruer, over Borgmester Peder Anchersen, † 1655, med to Hustruer, over Provst Hans Dinesen Mossin, † 1711, med hans 1. Hustru, over den ovenn. Kirkeværge Niels Mortensen, med Hustru, og over Kirkeværge Mads Pedersen Essenbæk, † 16., med Hustru. Ved Fornyelsen af Altergulvet og Anbringelsen af en ny Alterskranke 1897 fandtes to Ligsten, nu i Kormuren, over Provst Mag. Thøger Lassen, † 1608, med Hustru og Søn, Præst Peder Thøgersen, † 1634, med Hustru, og over Raadm. og Tolder Mogens Nielsen, † 1648, med Hustru og Datter (i Provinsarkivet i Vib. findes et Par Planer, antagelig fra 1. Halvdel af 18. Aarh., som give Oplysn. om alle de ældre Begravelser). I Læsekamret findes to Tavler over Præsterne ved Kirken siden Reform. og de residerende Kapellaner fra Slotskirkens Nedlæggelse 1698. Kirken har 8 Malmlysekroner, hvoraf den ældste fra 1605, omstøbt 1641, da den ødelagdes ved Hvælvingernes Nedstyrtning 1632, og flere af Messing. Af Kirkens Klokker er den ældste fra 1637. En Runesten, der tidligere stod ved Kirkens Østende, er nu i Randers Museum (se *L. Wimmer*, Danske Runemindesm. II S. 245). En Kalk fra 1490 er nu i Gjerrild Kirke, Nørre Hrd., ved Grenaa (s. d.). (Litt.: Foruden de under Byens Hist. nævnte Værker se *F. Uldall*, St. M. Kirke i R., i Saml. til j. Hist. II S. 323 flg. og i Kirkeh. Saml. 4. R. IV S. 191 flg., samt Artikler i Randers Amts Avis Dec. 1894 og Jan. 1895). — K i r k e g a a r d e n omkring Kirken nedlagdes 1812; Pladsen planeredes og udlagdes til Torv.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst og to residerende Kapellaner, hvoraf den første er Præst ved Hospitalet, den anden i Vorup Landsogn. Kirken ejede ved Udg. af 1900 30,000 Kr. i Kapitaler, en Ager i Vestervang (aarl. Leje 60 Kr.), en aarl. Arvefæsteafgift paa 10 Td. Byg af 2 Agre i Øster- og Nyvang, Vorup Sogns halve Kongetiende (omtr. 200 Kr.) og et Legat paa 76 Kr.; dens Gæld var 65,816 Kr.

En anden Sognekirke, **St. Peders Kirke**, opføres 1901 mod N. i Byen ved Markedspladsen og Mariagervejen, for Byens nordl. Kvarterer. Det bliver en Korskirke i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel med et over Midten opf. Taarn med Spir, efter Tegn. af Arkitekt Wiinholt.

**St. Pauls Kirke**, Hj. af St. Blichersgade og Hobrovejen, er opf. af Metodisterne 1898 (indv. 11/12) med Taarn

og Spir (Arkit.: Jensen, Odense).

**Katolsk Kirke**, Ladegaardsgade, er opf. 1877-79 (indviet 31/3 1879) af røde Sten med Taarn og Spir (Arkit.: Sophus Petersen). Med Kirken er forbunden en Præstebolig og en Skole., Den katolske Menighed i Randers dannedes 1867.

**Katolsk-apostolsk Kirke**, Søren Møllersgade, er opf. 1894.

**Missionshuset „Saron“**, St. Blichersgade, af røde Mursten, er opf. 1890 af Indre Mission (Arkit.: Jensen Wærum). Et Missionshus paa Missionsvej, opf. 1872, er nu nedlagt.

Et **Menighedshus**, Hj. af Lille Voldgade og Søren Møllersgade, er opf. 1895-96 af røde Mursten med glasserede Sten i gotisk Stil, for 43,000 Kr. (Arkit.: Jensen Wærum).

**Synagogen**, Nordregrave, er opf. 1858 efter Tegn. af Bygningsinspektør C. G. F. Thielemann. Jøderne, der 1803 fik Tilladelse til at holde Gudstjeneste i Randers, havde tidligere Synagoge i en dertil 1808 indrettet Bindingsværksbygning i Snaregade (se Randers Amtsavis Apr. og Maj 1895).

**Kirkegården** („Dødsminde“) ligger mod Ø. uden for Bygrænsen mellem Udbyhøjvej og Skovbakken. Dens ældste vestl. Del, 5,2 Td. Ld., indviedes 2/9 1811; 1860 og 1885 udvidedes den mod Ø. med henh. 4 1/5 og 6 1/4 Td. Ld. Et L i g k a p e l, paa den næstældste Del, i Rundbuestil med to Korsarme, er opf. for omtr. 20,000 Kr. 1876 (indv. 25/2 1877) efter Tegn. af Arkit. F. Uldall. En lille Del af Kirkegården er overladt den kat. Menighed. Et Areal paa 10 Td. Ld. i Østervang N. Ø. for Kirkegården er indkøbt 1900 til dens Udvidelse; her paatænkes ogsaa opført et Kapel. Af mere bekendte Mænd, der ere begr. paa Kirkegården, nævnes: Etatsr. D. Kirketerp, † 1792, Apoteker C. Faith, † 1818, Borgm. J. F. Carøe, † 1819, Borgm. S. A. Stadfeldt, † 1840, Plantør V. Schaldemose, † 1848, Justitsr.,

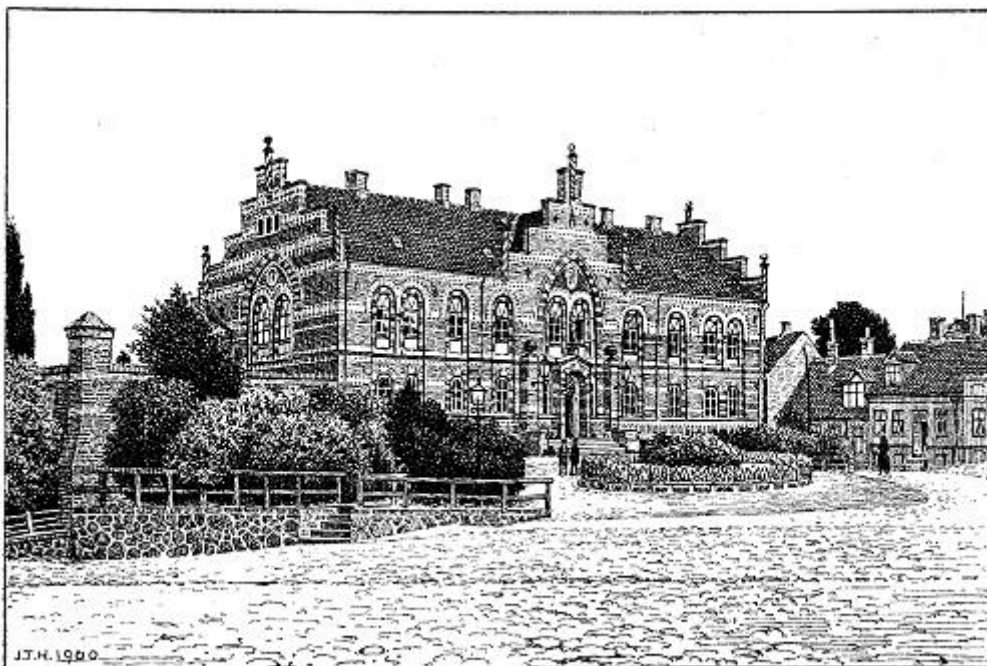


Raadhuset med Niels Ebbesens Monument.

Herredsf. A. L. Reiersen, † 1850, Oberst C. F. S. Faber, † 1859, Borgm. L. C. Neckelmann, † 1865, Etatsr., Herredsf. H. Kampmann, † 1878, Legatstifteren Søren Møller, † 1880, Etatsr., Borgm. Chr. Fischer, † 1885, Ritmester H. Gether, † 1891, Prof., Rektor H. K. Whitte, † 1894, Læge H. N. Bay, † 1900. — Den mosaiske Kirkegaard, 3500 □ Al., mellem Kirkegaarden og Indgangen til Skovbakken, er indviet 1807.

**Raadhuset**, paa Torvet, i to Stokv. er opf. 1778 (hvor det tidligere, grundmurede, 1656 opf. Raadhus stod), 1796 forsynet med et Spir paa det høje Tag, restaureret udvendig 1865 og indv. 1898-99. Det ejes af Købstaden. Det indeholder Lokaler for Byraadet, Skifteretten, Kæmnerkontor og Kommunebogholderkontor samt Politistation. I Raadhuset hænge Oliemalerier af ovenn. Borgmestre J. F. Carøe og Chr. Fischer og af Legatstifteren Grosserer Niels Brock, † 1802, og Hustru Lene Bredal, † 1786, Sognepræst Chr. F. C. Reiersen, † 1890, og Legatstifteren Søren Møller; tillige et 1884 udf. vandfarvet Billede af Helligaandshuset før dets Restauration. (Om „Skipper Klements Sværd“, der før hang paa Raadhuset, men nu er i Museet, se Saml. til j. Hist. V S. 340 flg.). — I det omtr. 1831 N. for Raadhuset tilbyggede (senere ombyggede) tidligere Arresthus er der indrettet Vagtsstue for Dragonregimentets Vagtmandskab, militære Arrester og Forhørslokaler. — Foran Raadhuset paa Torvet staar en Broncestatue af Niels Ebbesen, modell. af Billedhugger Edv. Ring, paa Granitfodstykke efter Tegn. af Etatsr. V. Dahlerup, afsløret 2/11 1882.

**Ting- og Arresthuset**, paa St. Laurentii Bakke, hvor før St. Laurentii Kirke stod, er opf. 1861-62 (taget i Brug 13/11 1862) for 92,300 Kr. efter Tegn. af Kmhr. F. Meldahl, i to Stokv. med Kælder i blandet gotisk Murstensstil. Det er fælles for Byen, for Nørhald, Støvring og Galten og for Rougsø, Sønderhald og Ø.-Lisbjerg Herreder, tillige afbenyttet af Amdsraad og Forligskommission. Det ejes af Byen med 1/3 og af Amtskommunen med 2/3. Det indeholder bl. a. 32 Enkeltceller og 4 Fællesarrester, 3 Retslokaler samt Amdsraadssal og Arkiv.

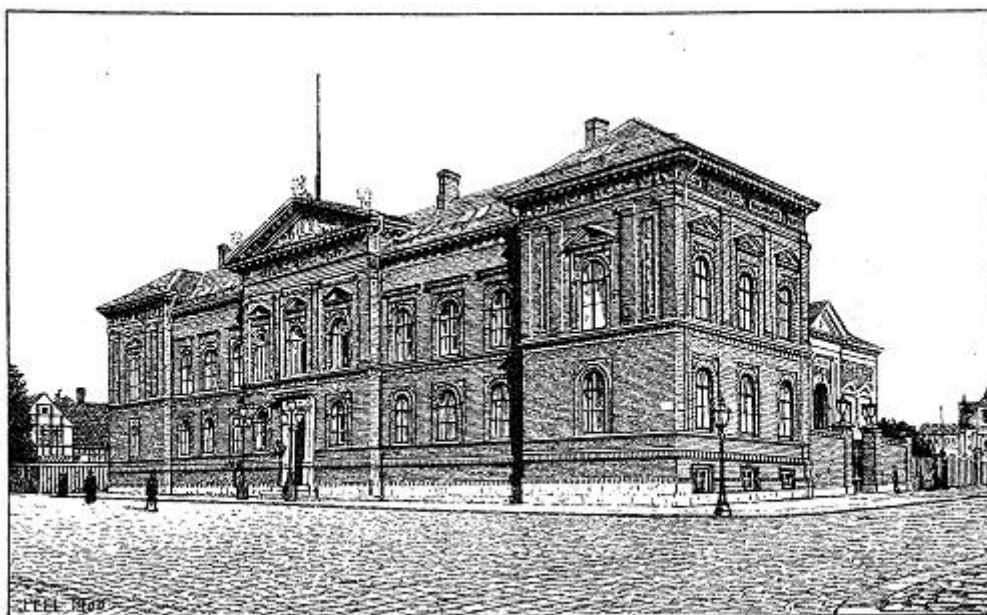


Ting- og Arresthuset.



**Den lærde Skole**, Vestergade, er en af røde Mursten 1857 opført Bygning i to Stokv. med Kælder, efter Tegn. af Bygningsinspektør Thielemann; den er bygget for 47,000 Rd. af Randers Kommune, der har Ejendomsret til den. Paa Gavlfacaden, der vender ud til Gaden, staar paa en Marmorplade Opførelsesaaret og: „Samler Eder Skatte, som Rust og Møl ej fortære“. I Forbindelse med Bygningen opførtes 1888—90 en Gymnastik- og Festsal (Arkit: Bygningsinspekt. Walther). Selve Bygningen indeholder, foruden Rektorbolig, 15 Klasseværelser (4 Realklasser) og i vestl. Sidefløj et Værelse med naturhist. Samling og Bibliotek (9000 Bd.). Skolen har for Tiden 1 Rektor, 2 Overlærere og 10 Adjunkter Skolen har tillige en af Lærerne opr. Forberedelsesskole. Der var 1/3 1901 198 Elever, hvoraf 84 i Forberedelsesskolen. — Skolen er oprettet af Chr. III og havde sit første Lokale i en grundmuret Bygning i 1 Stokv. Ø. for St. Mortens Kirke, indtil den 1783 forlagdes til Helligaandshuset (se S. 799). (Se *H. M. Flemmer*, Hist. Efterretn. om R. lærde Skole, Randers 1833—34; *F. E. Hundrup*, Lærerst. ved R. lærde Skole, Randers 1872).

Det kommunale Skolevæsen omfatter to Skoler: Den **Bay-Kirketerpske-Borgerskole**, opkaldt efter Stifterne af to mindre Skoler, Etatsr. D. Kirketerp, der 1778 oprettede en Skole paa Brøddregade, og Købmand J. N. Bay, der 1776 oprettede en lign. paa Kirkegade; 1821 fik de Lokaler i Friskolens Gaard, Hj. af Store Voldgd. og Kirkegd.; 1844 sloges de to Skoler sammen. Dens nuv. Bygning, i to Stokv. med Kælder, Vestergade, er opf. 1846-47 og indeholder, foruden Klasseværelser, Bolig for Overlæreren. Den havde ved Udg. af 1900 355 Elever (209 Dreng og 146 Piger) i 11 Klasser, samt 1 Overlærer, 5 faste Lærere og 2 Lærerinder,



Teknisk Skole, til højre Museet.

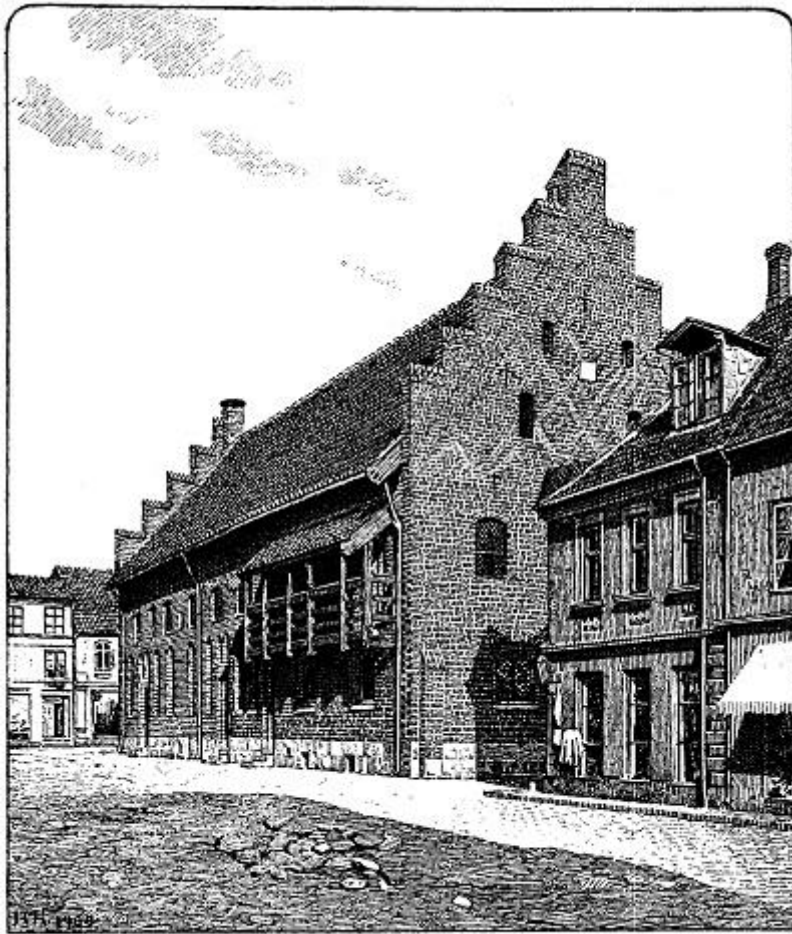
2 Timelærere og 1 Timelærerinde. Bygningen, der er forældet, skal nu afløses af en ny, der opføres i Søren Møllersgade (Arkit.: Jensen Wærum). Den **Brock-Bredalske Kommuneskole** (før kaldet „Friskole“), oprettet 1817 og opkaldt efter Grosserer N. Brock og Hustru Lene Bredal paa Grund af de store Legater (13,100 Rd. C.), som de have skænket til Almueskolevæsenet. Skolen har to Bygninger: Drengeskolen, Nørrestræde, af røde Mursten i 3 Stokv., opf. 1867-68 (Arkit.: H. A. Paludan) med 14 Klasseværelser og Bolig for Overlærer og Pedel, og Pigeskolen, Markedsgade, af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, opf. 1884-85 (Arkit.: Olivarius), med 16 Klasseværelser og Bolig for en Pedel; Skolen havde ved Udg. af 1900

811 Dreng og 856 Piger, fordelt i 51 Klasser, samt 1 Overlærer, 10 faste Lærere, 2 Timelærere, 16 faste Lærerinder og 3 Timelærerinder. — **Teknisk Skole** er opr. 1852 af Haandværkerforeningen med Lokale i Helligaandshuset og overgik til et særligt Selskab 1891, da den nuv. Bygning opførtes ved Frederikspladsen, af røde Mursten i to Stokv. med Kælder (Arkit.: Jensen Wærum). Undervisningen foregaar i en

Aftenskole, for alle Industriens Arbejdere, og en Dagskole, der meddeler vordende Haandværksmestre, Fabrikanter, Dekoratorer og Arkitekter teknisk Uddannelse; omtr. 600 Elever, hvoraf 10 pCt. i Dagskolen; i Aftenskolen er der 22, i Dagskolen 15 Lærere. — Af Privatskoler er der 20, hvoraf 3 med Dimissionsret, nemlig Randers private Realskole, Nørregade, opr. 1869, Bygningen indrettet 1874, 125 Elever; Frk. Nistedes Realskole for Piger, St. Blichersgade, og Frk. La Cours Realskole for Piger, opr. 1876, Tøjhushavevej, Bygningen opf. 1893-94, 150 Elever; af de øvrige maa to kaldes private Borgerskoler, Resten nærmest Pogeskoler. En Handelskole, opr. 1876, har Lokale i R. private Realskole.

**Randers Museum**, stiftet 1893, Fischersgade, en 1891-93 opf. Bygning af røde Mursten i 2 Stokv. (det øverste har kun Ovenlys) med Kælder (Arkit.: P. Paulsen). Det indeholder en hist. Samling (st. 1872), i Stuen, omfattende Oldsager, Minder fra Byen osv., og en Kunstsamling, 1. Sal, med danske Malerier, Gibsafstøbninger og Raderinger; hver Afdeling har en selvstændig Bestyrelse. Bygningen er assureret for 52,800, den historiske Samling for 35,000 og Kunstsamlingen for 46,250 Kr.

**Helligaandshuset**, ved Nytorv N. N. Ø. for Kirken, er et anseeligt, middelalderligt Stenhus (49 Al. langt, 17 Al. bredt og 23 Al. højt til Tagrygningen), der alm., men ikke uimodsagt, er opfattet som en Rest af Randers Helligaandskloster (se S. 815). Huset er opf. i 15. Aarh. af røde Munkesten, væsentlig i Munkeskifte paa et Fundament af Kampesten; det er i to Stokv. med Kælder under den sydl. Ende og med Kamgavle mod N. og S., men ikke af een Støbning, idet den nordlige Del er lidt yngre (i Nordgavlen, sidst tilbygget, ligge Stenene til Dels i Blokskifte). Vestsiden er Husets smukkeste og i arkitektonisk Hens. interessanteste Parti; Vinduer og Døre ere fladbuede (den nordligste Dør dog rundbuet), og de omfattes i 1. Stokv. af spidsbuede Blindinger, i hvis Buer der er anvendt sortglaserede Sten; en stor Del af Murfladen er prydet af en Mønstermuring, som ogsaa ses paa



Helligaandshuset.

Sydgavlen, medens den paa Østsiden lige er paabegyndt og paa Nordgavlen helt mangler. Østsiden havde oprindl. kun (smaa fladbuede) Vinduer i 2. Stokv. Begge Stokv. og Kælder have fladt Bjælkeloft. Til Husets sydvestl. Hjørne har fordem stødt en Mur med en rundbuet Port.

Huset har i nyere Tid længe været i Privateje; 1783 indrettedes det til Latinskole (se S. 797); efter 1858 benyttedes det af Haandværkerforeningen og Tekn. Skole samt fra 1877 af den hist. Samling. Da den første fik sin egen Bygning 1876 (se S. 797), foreslog et Byraadsudvalg at nedbryde Bygningen og udlægge Tomten til Torveplads; men Planen strandede, og tekn. Skole forblev i Bygningen indtil 1891, da den flyttede til sin egen Bygning. Byraadet tænkte nu atter paa at nedrive Huset; men efter langvarige Forhandlinger og en heftig Polemik bestemtes det endelig 1893, at det skulde bevares. Restaurationen, hvortil Staten bevilgede 46,258 Kr. (ved privat Indsaml. indkom 26,712 Kr. til Byens Skadesløsholdelse for Torveplads) foretoges 1894-97 af Bygningsinspektør H. Kampmann og gik væsentlig ud paa at føre Bygningen tilbage til dens oprindl. Skikkelse. Den var nemlig efterhaanden, især ved Omdannelsen til Latinskole, undergaaet store Forandringer; bl. a. vare de oprindl. Dør- og Vinduesaabninger udmurede og nye brudte og Gavlkammene vare huggede bort og det Indre omkalfatret og afdelt ved nye Skillerum. Bygningen var dog ikke mere medtaget end, at alle de oprindl. Dør- og Vinduesaabningers Form og Profiler kunde fremdrages. Gavlkammene opsattes; i 1. Stokv. udbrødes af praktiske Hensyn mod Ø. nogle nye Vinduer. I det Indre omordnedes Skillerummene, og de gamle Vinduesnicher med murede Bænke og smaa Fordybninger samt Rester af malede Dekorationer fremdroges: i Stueetagen et terningformet Vægmonster fra Bygningens

ældste Dage og paa 1. Sal et Vægmonster med Planteslyngninger og Vaabenskjolde fra 16. Aarh. I den vestl. Ydermur opdagedes i 2. Stokv. et Par „Hemmeligheder“, smaa firkantede Rum med muret Sæde dækket af Egetræ, hvorfra føre murede Rør, som udmunde i Sokkelen under to Granitkvadre, der oprindl. have siddet i en romansk Kirke som Vinduesoverligger. I Sokkelen indsattes tilhugne Granitkvadre. Udvendig paa Vestmurens sydl. Ende ud for 2. Stokv. opsattes en Svale (af Egetræ fra en nu nedreven Bindingsværksbygning i Byen), da flere Omstændigheder (en oprindl. Udgangsdør her, nogle Bjælkehuller over Stuevinduerne m. m.) kunde tyde paa, at der oprindl. havde været noget lign. Bygningen ejes nu af Kommunen; den benyttes nu bl. a. til F o l k e b i b l i o t e k , omtr. 12,800 Bd. (i Rummet med det terningeformede Vægmonster), i Stueetagen, og til B y e n s A r k i v , paa 1. Sal, hvor der tillige findes en stor Forsamlingssal. (**Litt.:** Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i R., Kbh. 1880. *P. H Jacobsen*, Nogle hist. Notitser om Helligaandshusets Køb og Indretn. til Latinsk., i Randers Amtsavis 5/4 1893. *Henry Petersen*, i Ill. Tid. 19/2 1893. *H. Kampmann*, i „Arkitekten“ 12/2 og 26/2 1897. Se i øvrigt Litt. S. 815).

**Hospitalet**, Vestergade, er oprettet af Chr. III ved Fundats af 25/3 1558, som foruden Tiender og Jordegods (deribl. noget af det, som ved Helligaandshusets Ophævelse 1541 var skænket til Aarhus Hospital) skænkede det den saakaldte Provstegaard, som i den kat. Tid var Bolig for det Medlem af Aarhus Domkapitel, der var Provst for Ommersyssel. Hospitalets Fundats blev givet af Fr. II 22/4 1573. Stiftelsen optog oprindl. ogsaa sindssyge; men ved den fuldstændige Ombygning 1866-68 bleve disse overførte til Aarhus og senere til Viborg paa Hospitalets Bekostning. Ifl. den nye Fundats af 5/10 1868 er Hospitalet bestemt til Understøttelse for værdige trængende, der ere forsørgelsesberettigede i en Kommune i Jyll., men trængende af Aarhus Stift have Fortrinsret under lige Vilkaar. Stiftelsen optager 100 faste Lemmer (hvoraf omtr. 1/3 Mænd), som foruden Husly faa Lys, Vask, Brændsel, Medicin og Lægehjælp samt ugentlig 3,50 Kr., der kunne forhøjes til 4 Kr. Ifl. Res. af 26/10 1892 ere Understøttelserne uden for Stiftelsen fastsatte til 50,000 Kr. aarl., fordelte i 200 Portioner à 50, 200 Portioner à 100 og 100 Port. à 200 Kr. aarlig. Stiftelsens Kapital var 31/3 1900 1,403,230 Kr. Foruden nogle Jordlodder og Enge af Hrtk. 5 3/4 Td. ejer den Konge-Korntienden af 49 Sogne, Provstekornsafgiften af 60 Kirker, Konge-Kvægtienden af nogle Sogne, m. m.; den saml. Kornindtægt udgør aarl. omtr. 938 Td. Rug, 2007 Td. Byg og 2604 Td. Havre. Hospitalet bestyres under Stiftsøvrighedens Direktion og Borgmesterens, Sognepræstens og Byfogdens Inspektion af en Forstander. Den 1. resid. Kapellan ved St. Mortens Kirke er Præst ved Hospitalet. — I Stedet for den gml. Provstegaard opførtes 1866-68 paa samme Sted en ny Bygning for 71,000 Rd. efter Tegn. af Bygningsinsp. Walther, 3 Fløje af røde Mursten for største Delen i 1 Stokv., der foruden Bolig til c. 100 Lemmer og til Økonomen indeholder Kirke i Hovedfløjen ud mod Gaden (smukt dekoreret med Bjælkeloft og Pulpitur langs Sidemurene), Ligkapel, Sygestue m. m.; 1899-1900 opførtes for omtr. 87,000 Kr. paa den Hospitalet tilhørende Naboejendom en T i l b y g n i n g (Arkit.: H. F. Estrup), af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, væsentlig beregnet for ældre og svagelige Lemmer, da den afgiver større Bekvemmeligheder end den gamle; den indeholder ogsaa Forstanderbolig. — Da Vognfabrikken „Scandia“ blev flyttet, blev dennes Grund, der helt omsluttedes af Hospitalets Ejendom, købt 1897 af dette for 75,000 Kr. Det har egen Kirkegaard tæt V. for Hospitalet.

**Sygehuset**, ved Hobrovejen, opf. 1869-70 af Kommunen, som ejer det, for omtr. 50,000 Rd. Det bestaar af en anelig H o v e d b y g n i n g af røde Mursten i to Stokv. med Kælder (Arkit: H. A. Paludan); den er senere undergaaet flere Forandringer og Udvidelser, senest 1895-96, da der for omtr. 27,000 Kr. opførtes en T i l b y g n i n g mod V. i Forbindelse med Hovedfløjen, med Plads til 18 Senge (Arkit.: Jensen Wærum). Sygehuset har t o A f d e l i n g e r , en c i v i l (Plads til 78 Patienter) og en m i l i t æ r (30 Patienter), hver med sin Administration, men med fælles Økonomi. I Sidefløjen er offtl. D a m p b a d e a n s t a l t . , i en særlig Bygning offtl. D e s i n f e k t i o n s a n s t a l t . Bygningerne ere brandforsikrede for 167,220 Kr.

— **Epidemihuset**, N. for Byen ved Hadsundvejen, er opført 1886, ejes af Byen med 1/4 og Amtet med 3/4 og har 12 Senge; 1892 tilføjedes et Karantænehus for søværts ankomne, 8 Senge, 1895 en Afdeling for Difteritispatienter, 26 Senge, og 1901 en for Skarlagens og Mæslingpat., 24 Senge (Arkt.: Olivarius).

**Fattigforsørgelses- og Tvangsarbejdsanstalten**, Vestergade ved Vesterport, er grundlagt 1807, udvidet 1816 og 24, ombygget 1867 og 74 (for henh. 16,700 og 13,000 Rd.) og endelig 1888-89 dels ombygget, dels udvidet. Den udgør et anseligt Bygningskompleks af røde Mursten i to Stokv., en Del med Kælder, og bestaar af en egentlig **Fattigaanstalt** med en Sygeafdeling paa 30 Senge og en **Arbejds- og Tvangsarbejdsanstalt** for Mænd med Plads til 30 Forsørgelses- og Arbejdslemmer og 9 Tvangsarbejdsfanger. Foruden Bolig for Inspektøren, Overopsynsmanden, 2 Underopsynsmænd, Husholderske og Diakonisse indeholder Anstalten en Bedesal og Arbejds- og Spindestuer. Der er Plads til i alt 150 Lemmer; i 1899 var Gennemsnitsbelægningen 114. Bygningerne ere brandforsikrede for 102,975 Kr. Fattigaarden har haft sin egen, ved Anstalten beliggende Kirkegaard (indviet 31/12 1820), som blev nedlagt 1858.

**Alderdomsasylet**, Søren Møllersgade, en af Kommunen for omtr. 63,000 Kr., 1895-96 opf. Bygning i 2 Stokv. med Kælder af røde Mursten (Arkit.: Jensen Wærum). Foruden Lejlighed til Økonoma, Betjening og Lokaler til Økonomien har det Plads til 50 Beboere (gamle, svagelige Personer, der nyde Alderdomsunderst.), som foruden fuldstændigt Underhold faa et mindre ugentl. Pengebeløb. Det har stadig været fuldt belagt; hver Person har gnmstl. kostet omtr. 58 Øre pr. Dag.

Et **St. Josephs Hospital**, til hvilket et Areal uden Vederlag af Kommunen er overdraget St. Josephssøstrene, skal opføres 1902 paa Hj. af Hadsundvejen og Fabers Allé (Arkit.: Jensen Wærum).

Milde Stiftelser: **Haandværkerstiftelsen**, Markedsgade, af røde Mursten i to Stokv. (Arkitekt: P. Hansen), er opf. 1868 for 16,000 Rd. af Haandværkerforeningen ved frivillige Tilskud og andre Bidrag; den har 12 Friboliger for trængende Haandværkere og deres Enker og yder desuden Pengeunderst. til enkelte uden for Stiftelsen. Den ejer omtr. 115,000 Kr., deri indbefattet nogle Legater, og har sin egen Bestyrelse. — **Randers Børneasyl**, Lille Voldgade, opf. 1847 i 1 Stokv. med Kælder, er opr. 1840 til Minde om Stænderinstitutionens Indførelse (senere udvidet); det har Plads for omtr. 200 Børn og har sin egen Bestyrelse. — **Chr. IX's og Dronning Louises Jubilæumsasyl for Smaa børn**, Missionsvej, er opr. til Minde om Regeringsjubilæet og taget i Brug 26/5 1892; det har Plads for omtr. 80 Børn og har sin egen Bestyrelse.

Byen har to **Jærnbane stationer**: **Hovedbanegaarden**, mod S. V. i Byen ved Vesterport, fælles for den østjydske Længdebane og Grenaabanen, tagen i Brug 3/9 1862 (flere Gange udvidet, en ny Banegd. paatænkes), og Hadsundbanegaarden, ved Fischersgade, tagen i Brug 10/10 1883. Desuden maa nævnes den for Byen vigtige **Strømme station**, aabnet 1876. Lige V. for Sønderbro er der af Staten 1898-1900 opført en **Jærnbro** for Grenaabanen; den har kostet 375,000 Kr., er 380 F. lang og hviler paa murede Piller, en i Midten og to for Enderne.

**Gasværket**, mod S. V. i Byen ved Stationsvej, er anlagt 1853 af det engelsk-danske Gaskompagni, som ejer det, og er senere blevet betydeligt udvidet. Produktionen i 1900 var omtr. 54 Mill. engl. Kbfd. — **Vandværket** blev anlagt 1873-74 for omtr. 150,000 Kr. N. V. for Byen ved Kilderne ved Ovstmølle (Møllen købtes for 75,000 Rd., men solgtes atter med Hovedbygning, „Frøvadsholm“ og det meste af Arealet) med en Maskinbygning, en **Vandbeholder** til omtr. 3000 Td. Vand, m. m.; 1881 anlagdes omtr. 12 F. højere og noget nærmere Byen en ny **Beholder** til 6500 Td. Vand, og 1897 bleve baade Bygninger og

Maskinkraft udvidede og forøgede til det dobbelte. Hele Vandværkets Anlægssum angives til 485,500 Kr. Det gennemstl. Forbrug pr. Døgn er omtr. 20,000 Td. (6000 ved dets Anlæg). **Posthuset** har Lokale i en Bygning i Hovmeden, **Telegraf- og Telefonstationen** har Lokale ved Havnen (den skal 1902 flyttes til et lejet Lokale i Storegade Nr. 8), hvor en ny Bygn. opføres (Arkit: Skovgaard).

**Toldkammerbygningen**, Hj. af Havne- og Karolinegade, af røde Mursten i to Stokv. med Taarnbygning paa Midten og Terrasse foran Façaden, efter Tegn. af Bygningsinspektør Walther, er opf. 1879-80 af Staten. Den gamle Toldkammerbygning, ved Havnen, opf. 1834, benyttes nu til Havnekontor, Børslokale og af det forenede Dampskibsselskab.

Som Garnison for 5. Dragonregiment har Byen flere militære Etablissementer. Det **gamle Ridehus**, ved Sandgade, blev opf. 1857 af Staten, væsentlig af Tømmer og Brædder med Tegltag; 1892 blev det ombygget (Arkit.: Jensen Wærum) og fik grundmurede Sider og Gavle samt Skifertag. Det **nye Ridehus**, N. for Markedsgade, er opf. 1887 for 55,000 Kr. af Kommunen (Arkit.: Jensen Wærum). **Rekrutkasernen**, ved Ladegaardsgade, er opf. efter en Brand 1880-81 af Kommunen for 200,000 Kr. (Arkit.: Jensen Wærum). **Møllegadens Kaserne** er opf. 1877 af Kommunen, der ogsaa ejer den saakaldte „Fabrikstald“, en ældre Bygning, omdannet til Kaserne for en Eskadron. Om Vagttuen se S. 796, Sygehuset S. 800; Sygestalden og Beslagsmedien ligge i Markedsgade. Eksercerpladsen, i Ny-Østervang, er 58 Td. Ld.

**Nørrejyllands Tøjhus**, et stort Bygningskompleks Ø. for Byen ved Udbyhøjvej lige over for Kirkegaarden, bestaar af en Bygning i to Stokv. med en Hovedfløj og to Sidefløje, desuden en Kasernebygning, flere mindre Bygninger, et Vagthus og i nogen Afstand et Krudttaarn. Hovedbygningen opførtes 1801-2, enkelte af de mindre Bygninger 1805; Opførelsen kostede 34,000 Rd. C., hvoraf 20,000 Rd. vare udredede ved patriotiske Bidrag (over Indgangen staar bl. a. en Medaillon af Kronprins Frederik og: „Den bedste Regering helliget af den reneste Patriotisme“). Fra Bygningen blev der 1802 (se S. 804) anlagt en Vej gennem „Dronningens Have“ og fra Enden af denne gravet en Kanal ud til Fjorden, for at Kanoner og Ammunition kunde tilføres Tøjhuset. Kanalen benyttedes endnu 1851, men er senere tilgroet og opfyldt. Tøjhuset, der ejes af Staten, blev senere i nogle Aar benyttet som Lejrlasaret.

Af andre Bygninger mærkes: Amtmandsboligen, for Enden af Østergade, opf. 1828 (tidligere „Christineberg“), Embedsboliger for Sognepræsten ved St. Mortens Kirke, Brødregade, opf. 1856, for 2. resid. Kapellan ved St. Mortens Kirke og Sognepræst for Vorup, Møllegade, opf. 1882, for Borgmesteren, St. Blichersgade, opf. 1891 (Arkit.: Olivarius), og for Herredsfogden over Rougsø m. fl. Herreder, ved Tøjhushavevej, opf. 1862; Amtstuen har Lokale i en Gaard paa Vestergade. Kornpakhuset, ved Havnen, er opført 1899-1900 for 200,000 Kr. af røde Mursten i 4 Stokv. med Kælder (efter Tegn. af Ingeniør Schouboe), Vejerboden, smstds., er opf. 1883; begge ejes af Havnen. Et offtl.

Slagtehus med Kødkontrolstation, et anseligt Bygningskompleks, er opf. af Kommunen 1898-99 for 215,000 Kr. ved Markedspladsen (Arkitekt: Justitsr. H. Meyer og Olivarius). Frimurerlogen „St. Martin“ har en 1881 opf. Bygning, Hj. af St. Blichers- og Søren Møllersgade (Arkit.: Achen og Uldall), indviet 16/3 1882. Odd-Fellow Logen „Absalon“, opr. 19/5 1885, har fra 1893 Bygning paa Tøjhushavevej (tidligere Restaurationen „Rosenlund“). Nordisk Good-Templar Loge, opr. 1892, har Lokale paa Niels Ebbesensgade; desuden er der flere mindre Good-Templar Loger. Frelsens Hær har en Bygning i Provstegade. Haandværkerforeningens Bygning, Vestergade, er en 1875-76 opf. Bygning i to Stokv. (Arkit.: Paludan), senere udvidet (den har et omtr. 3000 Bd. stort



Bibliotek). Arbejdernes Forsamlingsbygning „Jylland“, Vestergrave, er opf. 1899 (Arkitekt: Skovgaard). Klubben Harmonien, Østergade, har en Bygning med Theater (rummer omtr. 500 Tilskuere). I Vestergade er der et Højskolehjem, i Markedsgade et Soldaterhjem. — En væsentlig Del i den store Udvidelse, Byen har faaet i den sidste Snes Aar, skyldes det saakaldte Slyngborgkonsortium, der efter den ovenn. Søren Møllers Død 1880 købte Gaarden Slyngborg med omtr. 24 Td. Ld. og derpaa har anlagt det nye Slyngborgkvarter.

Af Velgørenhedsforeninger og andre Selskaber nævnes: Bombebøssen, opr. 24/5 1824; Købmændenes Hjælpeforening, opr. 1860; Randers ældre Købmænds Liglav, opr. omtr. 1692 (*N. H. Bay*, R. ældre Købmænds Liglaugs Hist., Randers 1893), fra 1849 tillige et Understøttelsesselskab for trængende Enker og Børn; Randers Skipperlav, opr. 13/3 1780, et Understøttelsesselskab; Randers Syge- og Begravelseskasse, opr. 1862; Bager-Liglavet, opr. 1735 (se *R. C. Andersen*, R. Bager-Liglav, Randers 1885); Haandværkernes Sygekasse, opr. 1853; Jærnbanehaandværkernes Sygekasse, opr. 1861; Ligsocietetet „Den gode Hensigt for alle skikkelige Folk“, opr. 1/10 1801; Skomagernes Begravelsesforening, opr. 1780; Skrædernes Begravelsesforening, opr. 1796; Underofficerernes Ligkasse for Børn; Underofficerernes Enkekasses Understøttelsesforening, opr. 29/10 1868; det mosaiske Sygeplejeselskab, opr. 15/4 1819; Randers Arbejderes Bygge- og Alderdojnsunderstøttelsesforening, opr. 31/1 1874; Randers Arbejderes Sygekasse (2500 Medl.), opr. 1872; Haandværkernes Rejse- og Sygeforening med Svendehjem, opr. 5/9 1883; Randers Afholdsforening, opr. 26/4 1879; Understøttelsesforeningen, opr. 29/10 1868; Konfirmationsudstyrsselskabet, opr. 1/11 1887; Foreningen til fattige Børns Bispising, opr. 1885; St. Stefansforeningen (Foreningen for Menighedspleje ved Diakonisser), opr. 5/10 1881; Husholdningssselskabet for Randers Amt (samt Hornbæk og Taanum Sogne i Viborg Amt), opr. 29/1 1810; Haandværkerforeningen, opr. 1848 (se *K. Langdal Kristensen*, Randers Haandværkerforening 1848-98, Randers 1898); Haandværkersangforeningen, opr. 1852; Borgerforeningen af 28. Maj, opr. 1841; Randers Arbejderforening (2300 Medl.), opr. 10/3 1867, med Bageri og Dampbadeanstalt (Nordregrave); Handelsforeningen, opr. 1824; Kristelig Forening for unge Mænd, opr., 1884; Randers borgerlige Skydeselskab, opr. 21/10 1852; Randers Skyttekreds, opr. 1868; de danske Vaabenbrødres Afdeling i Randers og Omegn, opr. 1866; Foreningen Brage, opr. 30/11 1865 ved Sammensmeltning af Randers Musikforening og Foreningen af 12/12 1857; Kunstforeningen, opr. 3/6 1851; Klubben Harmonien, opr. 1/1 1805 (dramatisk Forening); Klubben Marielund, opr. 1845; m. m.

Af Pengeinstituter nævnes: Sparekassen for R. og Omegn, i Store Voldgade (Bygning opf. 1878-79; Arkitekt: Olivarius), Randers Diskonto- og Laanbank, Kirkegade, Handelsbanken i R. (Filial af Kbh.'s Handelsbank), Raadhustorvet, Landbosparekassen for R. Omegn, Store Voldgade. Om disse se nærmere S. 812.

Byen er overalt mod Ø., N. og V. omgivet af smukke Anlæg, tils. omtr. 46 Td. Ld., der meget bidrage til at forskønne Byen og skærme den mod Nordenvinde. De ejes af Kommunen. Ø. for Byen mellem Tøjhuset og Gudenaa ligger **Tøjhushaven**, oprindl. kaldet Dronningens Have eller Marielund, omtr. 6 Td. Ld., væsentlig anlagt 1802-5 ved Generallieutn. Moltkes, Kmhr., Amtmand P. S. Fønss' og Justitsr. L.

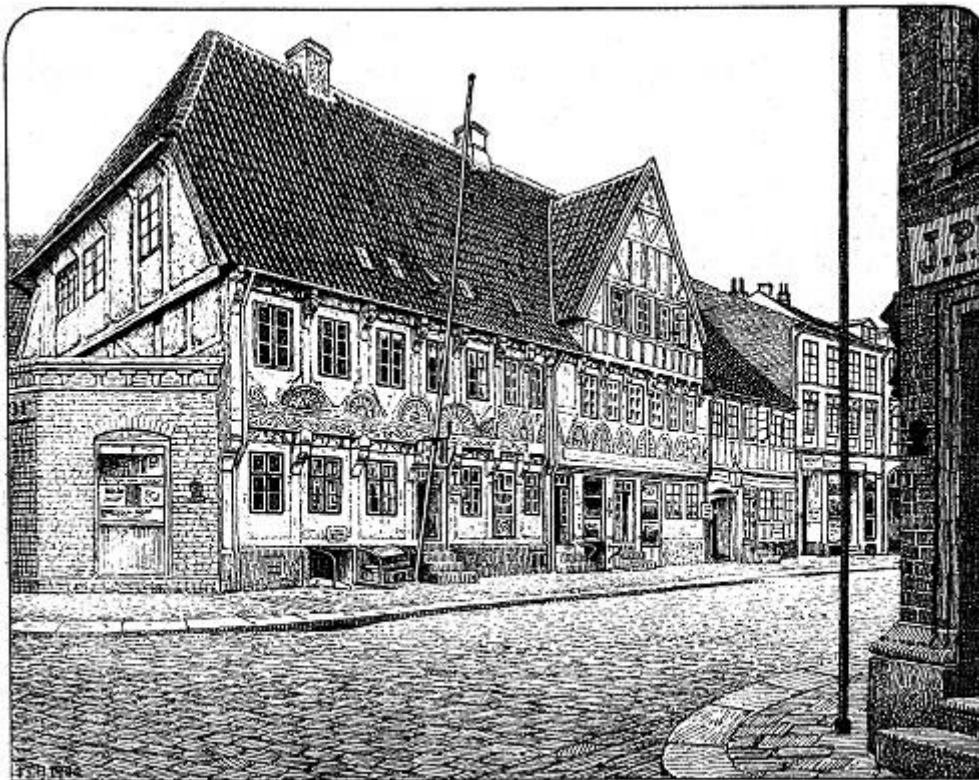
Holbergs Bestræbelser, senere fortsat af Plantør V. F. Schaldemose. I Haven staa to fredlyste Granitstøttere, der siges at hidrøre fra Essenbæk Kloster, hvorfra de efter Klosterets Nedlæggelse førtes til Stenalt af Fru Anna Krabbe (paa Søjlerne staa AFK og Aarst. 1589), samt en Mindestøtte for Jyllands Forsvar i Krigen med England, med en Portrætmedaillon af Generallieutn. A. L. Moltke († 1810), oprindl. rejst paa en Høj ved Krudttaarnet, flyttet til sin nuv. Plads og fornyet 1852. Ved Aar 1820 paabegyndtes Beplantningen af **Fabers Anlæg**, omtr. 1 Td. Ld., V. for Tøjhusen og S. for den nu nedlagte lille Ridebane; det skyldes dav. Lieutn., senere Oberst C. F. S. Faber, der i flere Henseender har gjort sig fortjent af Byens Forskønnelse; han har saaledes plantet „Fabers Allé“, N. for Byen. Beplantningen af **Skovbakken**, omtr. 20 Td. Ld., paa Skraaningen af Flintebjærg N. for Kirkegaarden, paabegyndtes 1829 (senere udvidet mod V. til Hadsundvejen) af Kmhr., Amtmand W. Lorentz, udført af ovenn. Schaldemose. I Anlægget, der strækker sig over et ret kuperet Bakkeparti, og hvorfra der er vide Udsigter over Randers og Gudenaadalen, findes to af Kommunen ejede Pavilloner, *Skydepavillonen*, opf. 1854 af det borgl. Skydeselskab (Arkit.: P. Hansen), der senere solgte den til Kommunen, og *Tepavillonen*, opf. 1892-93 (Arkit.: Olivarius); desuden en *Broncebuste* af Fr. VII paa et Granitfodstykke, skænket 1862 af Galvanoplastiker Møller, Kbh., samt en 9 Al. høj *Mindestøtte* af Granit



Gammelt Stenhus paa Raadhustorvet, Nr. 7.

(Sokkel, Piedestal og Obelisk), rejst 1896 til Minde om de Mænd, der have gjort sig fortjente af Lystanlæggene; paa Støtten staa Navnene: Lorentz, Schaldemose, Faber og Gether (se nedf.). Allerede 1818 paabegyndtes Beplantningen af Bakken uden for Vesterport ved

Fattiggd., **Vesterplantage** eller **Vesteraltan**, omtr. 9 Td. Ld., væsentlig ogsaa af Schaldemose, senere fortsat af Faber og Toldkasserer, Ritmester H. L. Gether, hvilke to Mænd ogsaa iværksatte **Plantningerne** N. for **Byen**, omtr. 10 Td. Ld., der forbinde Skovbakken med Vesteraltan. Endelig har Kommunen 1896 for 36,600 Kr. købt **Fladbro Kro** (Grensten og Hornbæk Sogne, s. d.) med et Areal paa omtr. 94 Td. Ld., af hvilke omtr. 70 nu ere beplantede („Fladbro Skov“). Kommunen har ogsaa 1900 købt det 2 Td. Store



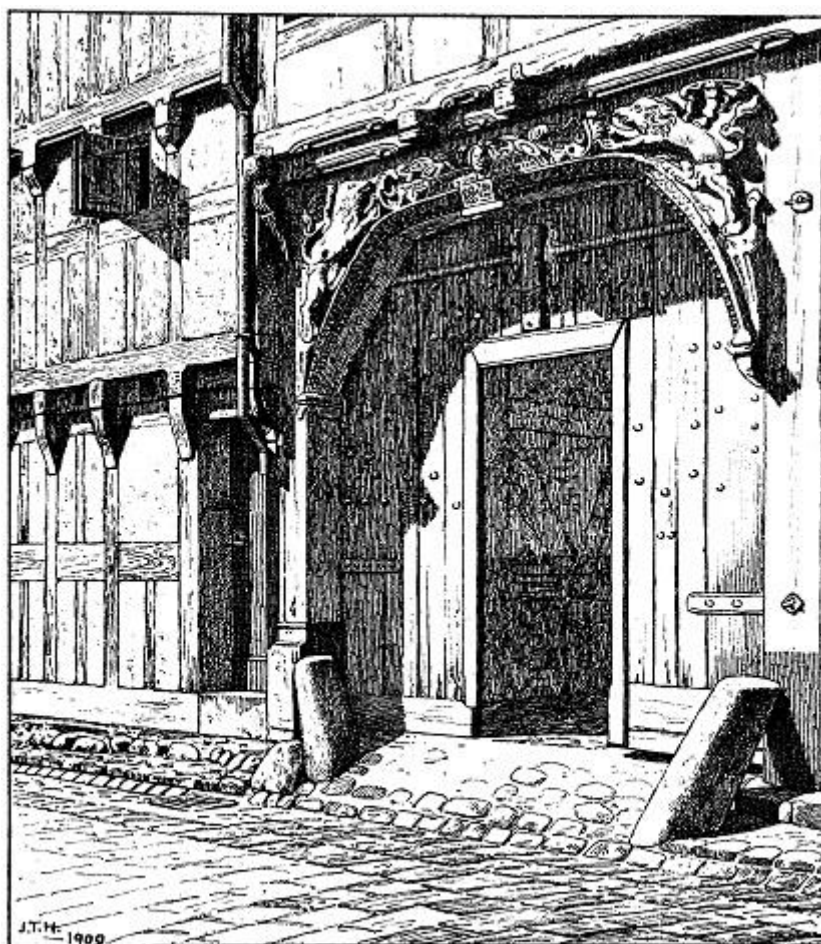
Bindingsværkshuse i Brødregade, Nr. 24 og 26.

Engareal mellem Tøjhushaven og Hadsundbanen (Se *F. Uldall*, *Lystanlæggene ved R.*, i „Museum“ 1896, 1 Hbd. S. 280 flg. og 371 flg.).

I et lille Anlæg for Enden af Østergade er der 5/6 1891 afsløret et **Mindesmærke** for **St. St. Blicher**, en rød Granitsokkel med Buste, modell. af Stein.

**Gamle Huse.** Næst Ribe, Aalborg og Aarhus turde R. være den jyske By, i hvilken de fleste gamle Bygninger ere bevarede. Af **middelalderlige Stenhuse** findes, foruden det S. 798 omtalte „Helligaandshus“, endnu eet: **Raadhustorvet** Nr. 7. Det er 3 Stokv. med Kælder (fladt Bjælkeloft), opf. i 15. Aarh. af røde Munkesten, nu delvis overpudset. Mod S. har det en smuk, blindingsprydet Kamgavl, mod N. har det oprindl. strakt sig længere, vistnok mindst til Torvestræde (noget af denne Del nedbrødes omtr. 1826); Rester af spids- og fladbuede Vinduer spores. Gaardsiden skjules af en formentlig i Slutn. af 18. Aarh. paasat Bindingsværkstilbygning. Det er sagt, at Huset mulig er den i Folkeviserne omtalte „Paaskesønnernes Gaard“, opf. af Brødr. Niels, Peder og Anders Paaske; i hvert Fald er det urigtigt, som før antaget, at det er en Rest af Vor Frue Kloster (se *N. H. Bay*, *Smaa Medd. om R.*, i *Randers Amtssavis* 20/6 1894). En interessant Levning fra den senere Middelalder, mulig dog fra Renæssancen, er en Kælder, med 2 1/2 Fag spidsbuede Krydshvælv., under en Del af det nye Hus paa Hj. af Torvegade og Raadhusstr. (se *Randers Amtssavis* 26/3 1895).

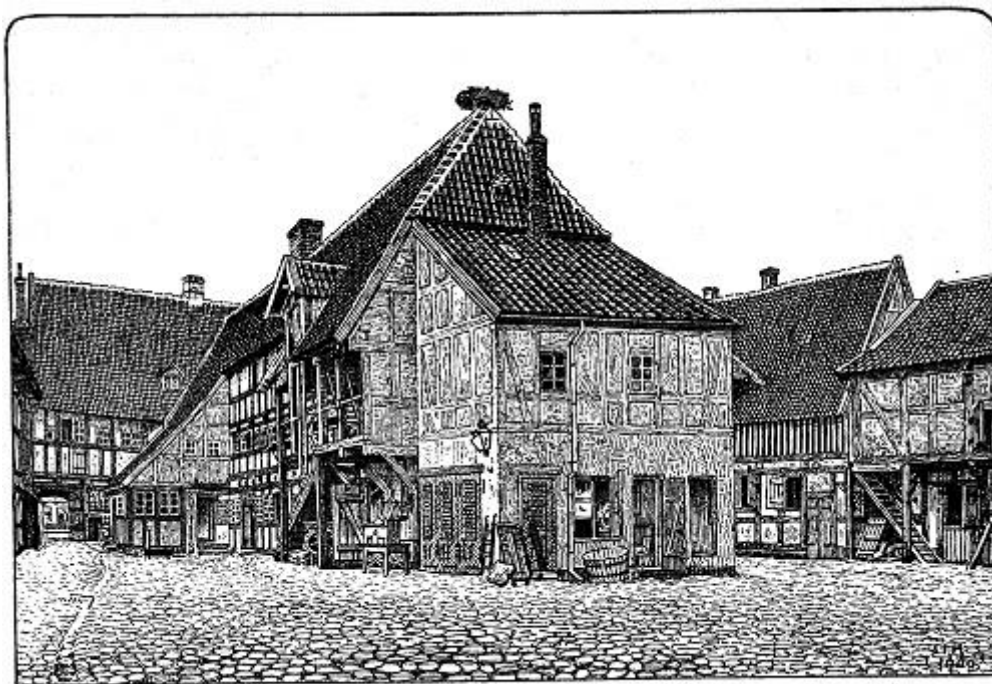
Af Bindingsværksbygning. ældre end 1650 ere bevarede: De to Søsterhuse paa Brødregade Nr. 24 og 26, maaske oprindl. een Gaard. De ere fra omtr. 1600 (paa en nu forsvunden Bjælke skal have staaet: 1592) i 2 Stokv., tils. 15 Fag lange, delvis med en med Tøndehvælvinger dækket Kælder; Nr. 24 har 1898 faaet en Kvistgavl. Husenes Façade er i øvrigt ret velbevaret; Stolper og Skraastivere paa 2. Stokv. bære smukke Palmet-Ornamenter, paa Mellemstykkerne er der næsten overalt udskaaret Englehoveder og -vinger, og Overgangsfoden har ved Nr. 26 en Rankedekoration. Mulig fra 1640 er Raadhustorvet Nr. 1, to Stokv. med Kælder, med Façade ogsaa ud mod Hovmeden og Lille Skidenstr.; Overgangsfødder, Mellemstykker og Knægte have paa 1. Stokv. simple Udskaeringer og Profileringer, Fyldeømret staar delvis i Andreaskorsform. Af en prægtig Bindingsværksbygning i Kirkegade, 2 Stokv., efter Sigende opf. 1626, nedbrudt 1853, staar endnu en Sidefløj ud mod St. Kirkestræde, Nr. 2, to Stokv. paa højt Kampestensfundament; særlig smukt er Porthuset med en udsk. Porthammer, hvorpaa Indskr. og Bomærker, der vise, at Bygherren har været Raadm. og Tolder Mogens Nielsen, † 1648. Under den nyopf. Hovedfløj i Kirkegade findes endnu de gamle Kældre, dels med Tøndehvælvinger, dels med fladt Bjælkeloft. Interessantere er dog „Nielsen Ebbeens Gaard“, Storegade Nr. 13 (se ogsaa Bill. S. 786), 3 Stokv., 13 Fag lang, med let profilerede Knægte under de let profilerede Bjælkehoveder paa alle Stokv.;



Port i Store Kirkestræde Nr. 2.

ved en Oppudsning 1895 er Udmuringen mellem Tømmerskelettet delvis malet som Mønstermurværk og Fundamentet som en høj Sokkel af raa Kamp; 2. Stokv. har overalt, 1. Stokv. delvis smaa, lave

Vinduesaabninger; 3. Stokv. er endnu som oprindl. Kornlofter. Gaardsiden viser kun to Stokv. Ifl. en paa Portovertræet anbragt Indskr. er Huset opf. 1643 af Raadm. Jens Jensen. Et senere noget ombygget Bindingsværkshus i Brødregade Nr. 19, to Stokv., har lat. Indskr. og Aarst. 1584 paa Porthammeren. — Af Bindingsværkshuse fra Slutn. af 17. og fra 18. Aarh. nævnes flg.: Brødregade Nr. 25, ifl. Indskr. paa Portovertræet opf. 166- af Købmand Chr. Nielsen; Kirkegade Nr. 9 (Farvergaard indtil omtr. 1885) fra 1725, med tarveligt Snitværk paa Portpartiet; Storegade Nr. 11, med Indskrift og Aarst. 1741 over Porten, men vistnok opf. noget tidligere; Søndergade Nr. 3, fra 1763,



Storegade Nr. 13, Gaardsiden.

bygget af C. H. Lund; Torvestræde Nr. 3, opf. 1772 af J. C. Møller; Torvestr., Sidebyg. til Nørregade Nr. 1, fra 1760; samt de to Huse Vestergrave Nr. 46 og 48 (se Vignetten S. 781), af hvilke det første vistnok er fra 1735 (paa et Stykke Egetræ i en Sidefløj staar: Anders Jensøn Ancker, Elisab. Ottisdatter og Aarst. 1735), det andet fra 1749. Alle disse Huse ere i to Stokv.; en Ejendommelighed ved dem er, at Façaderne næsten altid, selv ved de yngste Huse, ere knægtbyggede, men Knægtene kunne være ganske smaa. Et Bindingsværkshus i 1 Stokv., „Lille Rosengård“, ved Vestergrave, er opf. 1741 af Søren Andersen Mammen.

Blandt de i nyeste Tid forsvundne Bindingsværkshuse nævnes: Løveapotekets gamle Bygning, Torvegade Nr. 12, nedbrudt 1893. Den var opf. af Borgm. Niels Jacobsen 1622 (mulig dog alt paabegyndt i Slutn. af 16. Aarh. af Borgm. Søren Hofmann) i 2 Stokv. med senere paasatte Svaler langs hele Gaardsiden; et Portovertræ med udsk. Løvefigurer, en Engel og Bomærkeskjold samt Aarst. 1622, er nu med nogle Knægte og andet Træværk fra dette Hus benyttet ved en Karnap i den nyopførte Gaards Sidebygning. Fremdeles „Apostelgaarden“, Kirkegade Nr. 7, brændt omtr. 1860; den var ifl. Indskr. paa Portbjælken opf. 1667 af Borgm. Mads Hansen Benzons og havde Navn af de udsk. Egetræsfigurer (Christus med Apostlene og Evangelisterne) paa Bjælkehovederne mellem 1. og 2. Stokv. (nu næsten alle i R. Museum; en Tegn. af Huset i Trap, Danm., 1. Udg.). En Bindingsværksbygning Storegade Nr. 8, vistnok fra 17. Aarh., blev nedbrudt 1901 (se R. Amtsavis 23/5 1901). Fra andre nedbrudte eller stærkt moderniserede Bindingsværkshuse ere Overtræer med Indskrift bevarede. Saaledes sidder i Søndergade Nr. 1 en Dørhammer fra 1623, i Storegade Nr. 9 en Bjælke med Navnene J. R. Bay og C. E. Knabe og Aarst. 1757; i R.

Museum findes et Portovertræ fra Nørregade Nr. 2 med Aarst. 1744, samt et Stykke Træ fra Østergade Nr. 2, med paa den ene Side det Spreckelsenske Vaaben og Aarst. 1690, paa den anden en Indskr. og Aarst. 1782 (oprindl. vistnok fra Dronningborg Slot). I Dansk Folkemus. findes et Portovertræ med Navnet Borgm. P. Anchersen og Aarst. 1618, fra det moderniserede Hus Torveg. Nr. 6. I privat Eje er et Portovertræ med Aarst. 1642, paa Storegd. Nr. 10. I Hornbæk opbevares en Døroverligger med Aarst. 1592, fra Østergrave. (Se *J. Rohde*, i Saml. til j. Hist. VIII S. 193 flg. — Gamle Bygn. i R., en Saml. Fotografier med Tekst, i R. Museum, Nationalmuseet o. a. St. — Tegn. af æ. n. Arkit. 1 S. 2. R., Pl. 8, 12 og 15).

I n d b y g g e r a n t a l l e t var Febr. 1901 20,050 (1801: 4562, 1840: 6633, 1860: 9725, 1880: 13,457, 1890: 16,617). — E r h v e r v 1890: 1833 levede af immateriel Virksomhed, 6363 af Haandværk og Industri, 3228 af Handel, 447 af Jordbrug, 171 af Gartneri, 219 af Søfart, 39 af Fiskeri, 3364 af forsk. Daglejervirksomh., 636 af deres Midler, 299 nøde Almisse, og 18 vare i Fængsel. — Ved Siden af Haandværk og Industri, der have taget et betydeligt Opsving i de senere Aar, maa nævnes Handel og Søfart som Byens Hovederhverv. Større Skibe kunne gaa op til Byens Havn, og Randers er den eneste Købstad i Landet, der ligger ved et Vandløb, op ad hvilket der er nogen Trafik af Betydning, idet der paa Gudena indtil Silkeborg er Sejlads med fladbundede Baade, „Kaage“, der især føre Brænde, Tørv og Mursten Fra Beg. af 19. Aarh. er der af Staten blevet gjort en Del for at s e j l b a r g ø r e G u d e n a a op til Silkeborg. Efter at Randers Havnekommission 1800 og 1802 havde oprenset Strækningen fra Randers til Bjerring Mølle, traadte Staten til og satte ved Laan den dav. Ejer af Silkeborg, Overkrigskommissær Ingerslev, i Stand til 1808-9 at anlægge *Silkeborg Kanal*, hvorved Aaen udgravedes paa en Strækning af 4 Mil til en Dybde af mindst 3 F., saa at den kunde besejles med Pramme, med en Trækvej langs Aaen. Men da Kanalen var utilfredsstillende, navnlig i dens øvre Del mellem Tange og Silkeborg, hvor den har temmelig stærkt Fald og mange Krumninger, genoptoges Arbejdet 1851-55, idet Løbet mellem Tange og Svostrup reguleredes under Vandbygningsinspektør C. Carlsens Ledelse (Omkostninger: 50,000 Rd.), og 1859 fuldendtes Arbejdet op til Silkeborg, med en Trækvej langs hele Strækningen (67,500 Rd.). Se *Carlsen*, Beretn. om de ved Gudena mellem Silkeborg og Tange udførte Reguleringsarbejder, Kbh. 1861. Forholdene ved Sejladsen ordnedes ved Lov af 30/1 1861 og kom da under Statens Kontrol. *Nørreaa* blev 1862-63 under Ledelse af R. Havnekommission opmudret og reguleret op til Vibæk ved Viborg; men Arbejdet er ikke senere vedligeholdt.. Denne Trafik er dog betydeligt aftagen i de senere Aar paa Grund af Jærnbaneanlæggene. Færdslen paa *Nørreaa*, der næsten helt var ophørt, er nu atter tiltagen. Fiskeriet er nu ikke videre stort; det tidligere betydelige Laksefiskeri, der dreves fra Frisenvold Laksegaard ved Gudena, omtr. 1 Mil S. V. for Randers (Ørum Sogn, Galten Hrd., s. d.), er nu ophørt, idet den Laksegaarden tidligere tilkommende Eneret til Laksefiskeri er bortfalden ved Lov af 7/4 1900, der i det hele ordner

Fiskeriforholdene i Gudena og Randers Fjord. Om Fiskeriet i Fjorden se *T. Leth*, Oplysn. om Fiskerirettighederne i R. Fjord, Kbh. 1884.

A f f r e m m e d e V a r e r f o r t o l d e d e s i Randers 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 87,775 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 118,606 Pd., uldne Manufakturv. 63,426 Pd., Vin 153,936 Pd., andre Spirituosa à 8° 2649 Vrtlr., Glas og Glasvarer 76,976 Pd., Humle 46,144 Pd., Stentøj, Fajance osv. 43,965 Pd., Kaffe 211,309 Pd., Olier 2,064,383 Pd., Risengryn og Rismel 720,066 Pd., Stensalt 335,375 Pd., andet Salt 1,012,263 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 6,250,652 Pd., Tobaksblade og Stilke 93,359 Pd., fabrik. Tobak og Cigarer 6708 Pd., Stenkul 62,752,218 Pd., Metaller og Metalvarer 8,459,507 Pd., samt Tømmer og Træ 6680 Clstr. og 17,756 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

A f i n d e n l a n d s k e F r e m b r i n g e l s e r udførtes til Udlandet bl. a.: 5825 Td. Byg, 6012 Td. Havre, 761,509 Pd. Flæsk, 133,566 Pd. Kød, 18,682 Td. Smør, 5320 Pd. Uld, 54,917 Pd. Huder og Skind og 282,760



Snese Æg. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a.: 10,378 Td. Havre, 11,074 Pd. Foderstoffer, 15,546 Pd. Flæsk, 171,403 Pd. Kød, 6350 Stkr. Hornkv. og Kalve, 12,585 Stkr. Faar og Lam, 141,168 Pd. Uld, 31,412 Pd. Krads- og Kalkuld, 808,222 Pd. Huder og Skind, 17,650 Snese Æg.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 24 Fartøjer og maalte Baade paa ialt 2432 Tons, deribl. 3 Skibe paa mellem 200 og 400 T. hvert og 2 paa over 400 T.; 6 vare Dampskibe paa tils. 2145 Tons og med 505 H. Kraft. Fra Udlandet indkom 406 og udgik 365 Skibe med henh. 45,455 og 5648 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 278 og udgik 323 (henh. 123 og 127 Dampsk.) med henh. 23,941 og 13,584 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 667,289 Kr., og Krigsskatten af Vareindførselen 21,355 Kr., ialt 668,644 Kr. (44,365 mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 268,445 Kr. (21,418 Kr. mere end i 1898); det produc. Udbytte var 3,148,059 Potter, hvoraf 1710 udførtes til Udlandet og 151,055 til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Randers holdes aarl. flg. Markeder: 2 Dage i Jan., 3 Dage i Feb. og 3 Dage i Marts med Heste, 1 Dag i Maj med Kreaturer, 2 Dage i Juni med Uld, 2 Dage i Juli med Heste, 2 Dage i Sept. med Heste, Kvæg og Faar, 1 Dag i Sept. med Kvæg, Faar og Heste, 1 Dag i Okt. med Kvæg, Faar og Uld, 1 Dag i Nov. med Kvæg og Faar og 1 Dag i Dec. med Heste og Kvæg. Torvedag hver Onsd. og Lørdag.

Afstørre Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Fabrikken „Scandia“ for Tilvirkning af Jærnbane- og Sporvognsmateriel, m. m. (den købte 1896 Ejendommen Marienlyst Ø. for Tøjhushaven, se S. 800), et Aktieselskab, opr. 1876, Aktiekapit. 950,000 Kr.; i 1900 beskæftigedes gnmstl. 376 Mand, og der afleveredes 308 Godsvogne, 37 Truckpersonvogne, 18 Personvogne, 2 Bagage-, 4 Pak-, 2 Post- og 2 Afkølingsvogne, 1 Kongevogn med Bagagevogn samt 4 Sneplove. Buchtrups Maskinfabrik, særlig Landbrugsmaskiner; Aktieselsk., oprettet 1897, Kapital 140,000 Kr.; omtr. 70 Arbejdere, aarl. Prod. for omtr. 140,000 Kr. Smiths Jærnstøberi og Maskinfabrik, med Majolikabrænderi; Aktieselsk., opr. 1882, Kapit. 20,000 Kr.; omtrent 55 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 70,000 Kr. Randers ny Jærnstøberi. K. Sørensens Jærnstøberi og Maskinfabrik, særlig Landbrugsmaskiner; omtr. 20 Arbejd. Jærnstøberiet og Maskinfabrikken „Strømmen“ (i Strømmen); Aktieselsk., opr. 1875, Kapit. 168,000 Kr.; omtr., 100 Arbejd., aarl. Prod. for omtr. 220,000 Kr. Maskinfabrikken „Pasteur“, med Kobbersmedie og Blikkenslageri, særlig Mejerimaskiner; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 150,000 Kr.; omtr. 50 Arbejd. Randers Dørgrebsfabrik og Metalstøberi, den største i sin Slags i Landet; omtr. 20 Arbejd. Henriksens Vægtfabrik, omtr. 10 Arbejd. Randers Trævarefabrikker; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 250,000 Kr.; beskæftiger 38 mdl. og 3 kv. Arbejd. og forbruger aarl. omtr. 100,000 Kbfd. haardt Træ. Juuls Dampsnedkeri, Save- og Høvleværk (10 Arbejd.). Randers Dampsnedkeri og Listefabrik. Brødr. Steenbergs Damp-Saveværk (15 Arbejd.). Justesens Stolefabrik; omtr. 65 mdl. og 45 kv. Arbejd., Prod. for omtr. 250,000 Kr. Juncckers Klædefabrik, 110 Arbejd., aarl. Forbrug: omtr. 300,000 Pd. Raamateriale. Randers Linnedvarefabrikker, Aktieselsk., opr. 1897, Kapit. 75,000 Kr., omtr. 24 mdl. og 22 kv. Arbejd., aarl. Prod. for omtr. 250,000 Kr. Randers Rebslaaeri; Aktieselsk., oprettet 1898, Kapit. 200,000 Kr.; omtr. 40-50 Arbejdere, aarl. Prod.: 8-900,000 Pd. Randers Handskefabrik, omtr. 130 mdl. og kv. Arbejd., aarl. Prod. for c. 300,000 Kr. Handskemageriet er en gammel, berømt Industri i R. („saa bekendt som Randers Handsker“) og

var allerede almindelig der i 17. Aarh.; 1684 oprettedes Handskemagerlavet i R., og 1685 havde det 16 Mestre; det blomstrede især i 1. Halvdel af 18. Aarh., da det havde indtil 28 Mestre. Randers Handsker, der for øvrigt ogsaa forfærdigedes i Horsens og vare stærkt søgte i Udlandet, syedes af Lammeskind og garvedes med Pilebark, hvad der gav dem den ejendommelige behagelige Lugt. I 2. Halvdel af 18. Aarh. tog imidlertid Industrien af. Et nyt Opsving fik den, da Franskmanden Ch. L. F. Mattat († 1852) indkaldtes til R. og 1811 anlagde den ovfr. nævnte Fabrik, der nu er den eneste større, der er tilbage i Byen.. Dampgarderobefarveri og kemisk Tøjrensningsanstalt (12-14 Arbejd.). Desuden 4 Farverier. Bryggeriet „Thor“; Aktieselsk., opr. 1898 ved Sammenslutn. af „Thor“ og „Randers Bryghus“, Kapit. 600,000 Kr.; 33 mdl. og 12 kv. Arbejd.; det solgte 1900 omtr. 13,450 Td. overgæret og 10,120 Td. underg. Øl. Aktiebryggeriet Hejmdal, opr. 1894, Kapit. 170,000 Kr.; 12 Arbejd. Bryggeriet „Strømmen“ (6 Arbejd.). Randers Spritfabrikker, der høre ind under „De danske Spritfabrikker“; 52 Arbejd, og 7 Funktionærer, aarl. Omsætn. omtr. 1 Mill. Kr. Randers Dampbrænderi; Aktieselsk., opr. 1887, Kapit. 220,000 Kr., aarl. Prod. omtr. 360,000 Pd. Gær, 1,540,000 Potter Sprit og Brændevin og 1,560,000 Pd. sød Mælk. Randers Svineslagteri, et Interessentskab, 20 Arbejd., aarl. Omsætning omtr. 2 Mill. Kr. Randers Andels-Svineslagteri (i Strømmen), 20 à 30 Arbejd. To Tobaksfabrikker (Thostrups og Terchilsens), hvoraf den ene beskæftiger 10 mdl. og 4 kv. Arbejd, samt 40 Børn, den anden omtr. 40 Arbejd. Bagerens Røgbrødsfabrik; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 30,000 Kr., hvormed er forbunden en Dampbadeanstalt, paa Nordregrave. Tændstikfabrikken „Merkur“, anlagt 1854, omdannet til Aktieselsk. 1884, nu kaldet „De nord. Tændstikfabrikker“, Aktiekap. 68,000 Kr.; 70 Arbejd., hvoraf 35 Børn; aarl. Prod. for omtr. 150,000 Kr. Randers Korkvarefabrik; 16 mdl. og 6 kv. Arbejd., aarl. Prod. omtr. 18 Mill. Propper. Glødenætsfabrikken „Phoenix“; Aktieselsk., opr. 1899, Kapit. 25,000 Kr. Heerfordts Sæbefabrikker og Lysestøberi. Sabroes Bitterfabrik (sælger 14-15,000 Flasker aarl.). En Rørvævsfabrik. To større og to mindre Mineralvandsfabrikker. Randers Dampvadskeri. Buemans keramiske Fabrik. Randers Cementvarefabrik. Teglværket „Lille Bjellerup“; 40 à 50 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 4 1/2 Mill. Mursten foruden Tagsten og Drænrør. Et Kalkbrænderi (i Strømmen), aarl. Omsætn. omtr. 7000 Td. Kalk. Randers Margarinefabrik; Aktieselsk. opr. 1892, Kapit. 100,000 Kr.; 14 mdl. og 5 kv. Arbejd., aarl. Prod. omtr. 1 1/2 Mill. Pd. Et større og et mindre Garveri (sidste i Strømmen). Et Badebyggeri, m. m. Desuden 5 Bogtrykkerier.

I Randers udgives 4 Aviser: „R. Amtsavis“ (grl. 1810), „R. Dagblad“, „R. Venstreblad“ og „R. Arbejderblad“ („Hobro“, „Grenaa“ og „Æbeltoft Dagblade“ samt „Hadsten Folketidende“ trykkes ogsaa i Randers).

Kreaturhold i Byen og paa Markjorderne 1898: 991 Heste, 1377 Stkr. Hornkvæg (deraf 1185 Køer), 546 Faar, 527 Svin og 43 Geder.

Byens Øvrighed består af en Borgmester, der tillige er Auktionsdirektør, og en Byfoged, der tillige er By- og Raadstueskriver, Byens Bestyrelse af et Byråd, der foruden af Borgmesteren som Formand består af 19 valgte Medlemmer, hvortil slutte sig flere Embedsmænd, som Kæmneren, Kommunebogholderen, Stadsingeniøren, Havneingeniøren, Bygnings- og Brandinspektøren, Fattig-, Sygehus- og Slagtehusinspektøren. — Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Skolevæs., f) for de tekniske Anliggender, g) for Markvæs., h) for Plantager og Lystanlæg, i) for de offtl. Bygninger, k) for Sygehusets Bestyrelse, l) for Tilsyn med Plejebørn, m) for det offtl. Slagtehus og Kødkontrollen, n) for Byens Udvidelse, Bebyggelse og Regulering. Desuden mærkes Bestyrelsen for „De fattiges Kasse“, Bygnings-, Indkvarterings-, Kirke-, Skole-,

Lignings-, Brand- og Sundhedskommissionen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 285,891 (deraf Grundsk. 5784, Hussk. 17,549, Formue- og Lejlighedssk. 260,997, Bidr. fra Landdistr. 1561), Afgifter efter Næringsloven m. fl. 29,305, Indtægt af Aktiver 115,052 (deraf af Vandforsyning 63,133), Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 22,132, Skolekontingent 9681, Indt. af Slagtehuset 15,650 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 5362, til Amt 945, til Amtsskolefond 5146, Byens Bestyrelse 25,281, Fattigvæsen 59,568, Alderdomsunderst. 43,640, Skolevæs. 64,772, Rets- og Politivæs. 28,135, Medicinalvæs. 34,179, Gader og Veje 45,817, Belysn. 8989, offtl. Renlighed 18,470, Vandforsyning 53,074, Brandvæs. 4207, Indkvarteringsvæs. 7503, Lystanlæg 6597, Højtidsoffer m. m. 4281, Udgift ved Slagtehus 8213, ved den offtl. Badning 2085 Kr. Kommunen ejede 31/12 1899 i Kapitaler og Obligationer 267,431, i Ejendomme med Udbytte 1,204,441 og i Ejendomme uden Udbytte 748,582 Kr. og skyldte bort 1,346,200 Kr. Under Byraadet var ved Udg. af 1900 Legater til et Beløb af 806,293 Kr.; N. Brocks og Hustrus Legater (under egen Bestyrelse) udgøre 308,600 Kr. For 1901 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 7,2 pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 5,110,550 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 3,804,100 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Andel i Ting- og Arresthuset (fælles for By og Amt), de to Borgerskoler (i Vestergade og Søren Møllersgade), de to Kommuneskoler, Helligaandshuset, Fattiggaarden, Sygehuset, Epidemihuset (fælles for By og Amt), Alderdomsasylet, Vandværket, det offtl. Slagtehus, Sprøjtehuset, det nye Ridehus, Kaserneerne i Møllegade og Fabrikstræde, Rekrutkasernen, Sygestalden og Beslagsmedien, Gartnerhuset Marielund, de to Pavilloner paa Skovbakken, Fladbro Kro, to Ejendomme i Rosengade og en ved Hobrovej. Desuden af Jorder: et Jordstykke ved Stemannsgade, et do. i Nørrestræde, et do. uden for Østerport, et do. ved Ridehusvej, Ridebanen, Eksercerpladsen, Renovationspladsen i Vestervang, 5 Arealer i Udenvang, 1 i Nyvang og 1 samt Lergravene i Lergravfaldene, Plantagerne, de til Borgmester- og Byfogedembedet tidligere henlagte Jorder, m. m.

Byens Politibestaaelse består af 1 Politiasistent, 6 Politibetjente, 1 Overpatrouillebetj., 13 Patrouillebetj. og et Politikorps paa 20 Mand. — Brandkorpsen består af 1 Brandinspektør, 1 Vicebrandinspektør, 4 Assisterer, 2 Brandmestre, 50 Brandmænd, 1 Tambur og 1 Bud.

I Sparekassen for R. By og Omegn (opr. 26/11 1829) var 31/3 1899 Spar. Tilgodehav. 9,451,266 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 835,950 Kr., Antal af Konti 11,360. — I R. Diskonto- og Laanebank (opr. 30/8 1854) var Aktiekapit. 500,000 Kr.; 30/6 1900 var Folio- og Indiaanskontoen 3,907,587, Vekselkontoen 2,035,791 Kr. — I Landbosparekassen for R. Omegn (opr. 11/4 1866) var 31/3 1899 Spar. Tilgodehav. 1,213,961 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 45,605 Kr., Antal af Konti 1971. — I Københavns Handelsbanks Afdeling i R. (opr. 1/9 1876) var 31/3 1899 Spar. Tilgodeh. 3,677,723 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Antal af Konti 3948. En Kredittbank er opr. 23/2 1891.

**Havneforhold.** Sejladsen op til Havnen, der ligger omtr. 4 Mil fra Fjordens Munding, er i Løbet af 19. Aarh. meget lettet ved betydelige Reguleringer og Opmudringer af Fjordløbet, saa at nu Skibe af 15 F. Dybgaaende kunne gaa op til Byen. Selve Fjordløbet deles i en østl., større Del, den egentlige Randers Fjord, der gaar fra N. til S., og en vestl., mindre Del, der begynder ved Uggelhuse og gaar fra Ø. til V. ind til Byen; den sidste Del regnes ofte som hørende til Gudena. Sejlløbet, der efterhaanden vil blive uddybet til 16 F., er 100-180 F. bredt. Havnen, som er udvidet betydeligt i 19. Aarh., saaledes 1830, 1868, 1881 og 89 samt 1897-98, er nu 15 F. dyb og 124,000 □ Al. stor; Havnepladsen er 64,700 □ Al., Bolværkernes Længde 2800 F.; Tørvebryggen, V. for Sønderbro, er Änlægsplads for Kaagene, der gaa paa Gudena. Ved Indløbet til

Randers Fjord paa dens Nordside ejer Randers Havn en Forhavn, *Udbyhøj Vinterhavn*, hvis Dybde er 13 F., og som er 14,000 □ Al. stor. Randers Havn ejer en isbrydende Bugserdamper. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af 5 Medlemmer, hvoraf to kunne vælges uden for Byraadet. Ved Havnen er ansat en Havneingeniør, en Havnefoged og en Pakhusforvalter. Ved Udg. af 1900 var Havnens Aktiver 934,665, Passiver 854,716 Kr. Indtægten af Havne- og Bropege er aarl. omtr. 77,000 Kr. Paa Elkjær Bakke ved Indsejlingen til Fjorden er Udbyhøj Fyr, et Vinkelfyr med hvidt, rødt og grønt Lys, der vises fra en hvid Bygning; Flammens Højde o. Havet 100 F., Lysvidden 3 à 4 Mil. Ved Udbyhøj er der Lodsstation med 1 Lodsoldermand og 3 Lodser, der lodse ind til Byen samt til Frederikshavn, Lille- og Store Bælt; i Randers er der en Lods, der lodser til Udbyhøj.

I gejstlig Hens. danner Randers eet Sogn med Landdistr. Der paatænkes oprettet et nyt Sogn, St. Peders (se S. 794). Randers hører til 9. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted ligesom for 3. Kreds, og Randers Amtstuedistr. (Amtforvalteren bor her), og har en egen Stadslæge (Distriktslægen for R. Lægedistr. bor her) og 3 Apoteker: Løveapoteket (opr. 1634), Svaneapoteket (1831) og Kroneapoteket (1898). Den hører til 4. Udskrivningskreds' 427. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 304-11, 313-28 og 371-427.

Ved Randers Toldsted er ansat 1 Toldinspektør, 1 Toldkasserer, 1 Toldkontrollør og 9 Toldassistenter, hvoraf 1 er Strandkontrollør ved Udbyhøj, ved Postvæsenet 1 Postmester, 1 Postkontrollør, 5 Ekspedienter og 4 Assistenten, ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer, 1 Overtelegrafist og 11 Telegrafister. Randers har Statstelefon og staar i Forbindelse med de jyske Byer ved Jydsk Telefontieselskab.

Randers er efterhaanden bleven et ret vigtigt Jærnbaneknudepunkt, idet den er Station paa den østjyske Længdebane, der aabnedes mod S. 3/9 1862 og mod N. 18/9 1869 (se i øvrigt under Fredericia), og Udgangspunkt for Randers-Grenaa Banen og Randers-Hadsund Banen. Randers-Grenaa Banen (8,50 Mil, 64 Km.), bygget ifl. Lov af 23/5 1873, aabnedes 25/8 1876 som Privatbane; ifl. Lov af 4/5 1875 byggedes Aarhus-Ryomgaard Banen (5,18 Mil, 39 Km.), der aabnedes 1/12 1877 og dreves sammen med R.-Grenaa Banen som den „østjyske Bane“. Da den imidlertid ikke svarede Regning, og der var Tale om at sælge den ved Tvangsauktion, gik den ifl. Lov af 18/2 1881 over til at blive Statsbane. Randers-Hadsund Banen (5,31 Mil, 40,7 Km.), bygget som Privatbane ifl. Lov af 25/5 1881, aabnedes 10/10 1883. Paa Statsbanerne solgtes i Driftsaaret 1899-1900 142,266 Billetter; af Gods ankom 66,616 og afgik 59,032 Tons. Paa Randers-Hadsund Banen ankom 28,096 og afgik 31,367 Personer; der ankom 2,734,906 og afgik 14,810 Kgr. Gods.

Randers staar i regelmæssig Dampskibsforbinding med Kjøbenhavn og Newcastle.

**Historie.** Navnet forekommer, saa vidt vides, første Gang i 2. Halvdel af 11. Aarh. Dets oprindelige Form er vistnok det islandske *Randarós*; i Vald. Jrdb. staves det „Randrøs“ og „Rondrus“; andre Former ere „Rand“ eller „Rander“; Saxo kalder Byen paa Latin Randrusium. Den sandsynligste Afledning af Navnet er vistnok „Byen ved Mundingen af Aaen Rand“, hvad enten dette nu er det gml. Navn paa Gudenaa eller maaske Nørreaa. Aar 1086 nævnes Byen som Samlingsplads for Oprørerne mod Knud den hellige; før den endelige Kamp mellem Vald. og Svend Grathe 1157 bliver den nævnt som Mødested for Valdemars Mænd; nogle Aar senere havde Kong Vald. et Møde her med den norske Høvding Erling Skakke. Under Borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel skal den være bleven afbrændt 1247 af Abel; i alt Fald vides, at den brændte 1244. Mest historisk bekendt i Middelalderen er R. dog ved Niels Ebbesens Drab paa Grev Gert Natten til Lørdag

1/4 1340 hvorefter han med sine Folk undkom over Randers Bro (bygget mellem 1086 og 1157), hvis Planker i Forvejen vare løsnede. Ogsaa under Vald. Atterdag omtales Byen, da Jyderne rejste sig til Oprør paa Grund af de store Byrder, han paalagde dem. Et Slot, som Kongen lod bygge her, uvist hvor (se dog Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 509), og til hvilket Materialet ifl. Sagnet skal være taget af 11 nedbrudte Landsbykirker, blev indtaget 1357 af den jydsk Adel, og 1359 belejrede Kongen den maaske kort forinden befæstede By, „rettende Skyts, Bukker og Blider rundt om“, men de belejrede, fortælles der, gjorde Udfald og opbrændte Fjendens Lejr. Af Hovedsmænd paa det gamle Randershus nævnes Peder Laurensen (Panter) 1357, Eske Croch 1364 (antages at have været Broder til Niels Ebbesen) og Fikke Moltke 1365.

Hvornaar Byen er bleven Købstad, vides ikke. De første omtalte Privilegier for R. ere givne af Erik Menved i Viborg 8/8 1302; herved fik Indb. i R. („villa forensis“) Toldfrihed for de Varer, de solgte i Riget, uden alene paa Skanør Marked; tillige stadfæstede Kongen 22/4 1311 de Rettigheder, som Indb. i R. (her kaldet „civitas“) havde faaet under Kong Vald. (formodentlig Vald. Sejr), nemlig Jurisdiktion i Sager som Drab, voldeligt Overfald, Ran, voldsomt Husbrud og lign., som forøves inden Byens Grænseskel („Wibols pali“, 0: Skelpæle), et Privilegium, der 1321 udvidedes til, at Byen i alle Sager skulde have sin egen Ret, med yderligere Bestemmelser om Udenbysmænd. Senere ere Privilegierne bekræftede bl. a. 1356 af Vald. Atterdag, 1391 af Dron. Margrethe, 1436 af Erik af Pommern, 1441 af Chrf. af Bayern, 1483 af Kong Hans, 1514 af Chr. II og 1527 af Fr. I, ligesom ogsaa af Kongerne i den nyere Tid, saaledes 28/5 1566.

R. har i Middelalderen været en ret anelig Handelsby, hvis Omsætning dog vistnok for en stor Del har været i Hænderne paa Lübeckerne, om hvis Herredømme der her, saavel som i andre danske Byer, er flere Minder; saaledes har der midt i Byen mellem Brødregade og Middelgade været en blind Gyde „Peberslip“, og Trangstræde, 1465: Travnstr., 1491: Traffuenstr., vidner maaske ogsaa om lybsk Oprindelse (se Randers Amtsavis 10/5 1894), ligesom mange Personnavne af tysk Afstamning stamme fra den Tid. Ogsaa Fiskeriet i Aaen, der dengang har været langt betydeligere end nu, og anden Næring, som Ølbrygning, har været af Vigtighed for dens Opkomst. Flere af Kongerne i Middelalderen søgte ogsaa at fremme Handelen. Saaledes gav Chrf. af Bayern 1445 Bevill. paa et efter hans Foranstaltning med Pæle indstukket Sejløb i Fjorden, saa at Borgerne kunde have fri Gennemfart saavel som Pramgang oven i Fjorden, og ved Brev af 1457 fastsattes det, at ingen i Fjorden maatte købslaa, før de kom op til Randers Broer, under Skibs og Gods' Fortabelse. Byen Ørsted, Rougsø Hrd. (s. d.), er altsaa allerede da ophørt at drive Handel, eller er i hvert Fald derefter berøvet Retten dertil. At R. har været en ret anset Stad, kan ogsaa ses af, at den, om end periodisk, har været Møntsted, saaledes under Erik Ejegod, i Perioden 1147-57 og under Erik af Pommern, og at den har haft 3 Klostre og flere Sognekirker og Gilder.

Ældst var *Vor Frue Kloster*, for Nonner af Benediktinerordenen; det forekommer første Gang i 2. Tredjedel af 12. Aarh., da der nævnes en Nonne Thorgun; men i øvrigt kendes meget lidt til dets Hist.; 1263 og 1268 betænkte det i Testamenter. I Spidsen for Kl. stod vistnok en Priorisse samt en Prior, hvis Indsættelse et Bytingsvidne af 1424 siger tilkom Kongen. Klosteret blev ophævet længe før Reformationen. Alt i Beg. af 15. Aarh. var det i Tilbagegang, Bygningerne i Forfald og Nonnerne faa; paa Erik af Pommerns Anmodning overdrog derfor Aarhusbispen Ulrik i 1428 Klosteret (undt. Kirken, Vor Frue K., der blev Sognekirke i R.) til Kartheusermunke, som heraf og af det ligeledes forfaldne Glenstrup Kloster skulde indrette sig en Ordensstiftelse i Tjæreby, Gimming Sogn, Støvring Hrd.; fra 1431 haves en Supplik fra Kong Erik med pavl. Resol. om de to Klosters Omdannelse til Kartheuserbo. Noget Kartheuserkloster blev dog aldrig grundlagt; derimod vare de to Klostre 1445 i Birgittinernes Eje; 4/1 1446 udstedte Paven en Bulle om deres Overgang til Birgittinerne og 1451 paany en Bulle om, at Glenstrup og Vor Frue Kl. i R. maatte henlægges til Mariager Kloster; dermed vare de to Klostre ophævede for stedse (se Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 170 flg.). Snart efter ere

vistnok Vor Frue Klosters Bygninger nedbrudte; de laa ved Raadhustorvet. Kirken blev som nævnt Sognekirke; 7/6 1529 fik Borgerne efter Anmodning kgl. Tilladelse til at nedbryde den; 1537 var den vistnok forsvunden. — Et *Graabrødrekloster* blev stiftet 1236. I Testam. vides det af og til at være blevet betænkt, bl. a. 1263, 1268, 1456, 1509 og 1514; desuden fik det efterhaanden noget Jordegods, saaledes 1443 en Eng ved Essenbæk Klosters Hestehave og 1455 en Jord i Randers St. Peders Sogn. Aar 1467 forpligtede Guardianen sig til „i den nye Kirke paa den nørre Side ved Koret“ at opføre et Kapel, hvor der skulde holdes 3 ugtl. Messer og en aarl. Begængelse for Anders Jacobsen Björn til Stenalt og Hustru; 1472 stiftede Otte Nielsen Rosenkrantz og Hustru (begge begr. i Klosterkirken) et andet Kapel, og 1497 optoges Medlemmerne af St. Barbara Gildet i Ordenens Broderskab. Af Klosterets Guardianer vides et Par at have været Provincialministre. 1503 blev Konventet bragt til Observans. Klosteret ophævedes 1530 og skænkedes af Kongen med alt Tilbehør til Rigshofmester Mogens Gøye, der dog endnu s. Aar overlod Kirken til Borgerne og den lutherske Præst Mattis Lang. Efter Mogens Gøyes Død 1544 kom Klosteret tilbage til Kronen og omdannedes til Dronningborg Slot (se ndfr.). — Yngst var *Helligaandsklosteret*. Oprindelig var det kun en borgerlig Hospitalsstiftelse som de smaa Helliggesthuse, der fandtes i adskillige Købstæder. Det nævnes første Gang 1417, men er vistnok en Del ældre (en Peder Nielsen Galde, nævnt 1400 som „Forstander i Randers“, har mulig hørt hjemme her). Til Hospitalet var der som sædvanlig knyttet et lille Helligaandskapei. Skønt Stiftelsen flere Gange støttedes med Afladsbreve og af Omegnens Adel med Gaver af Jordegods, vedblev den sikkert at være ringe, indtil den senest 1489 omdannedes til et Hospitalskloster med Helligaandsklosteret i Rom som Moderstiftelse. Saa kom især under dets to første Priorer, Jens Mathiesen og Laurids Nielsen, dets Glansperiode. Kong Hans skænkede Klosteret St. Mortens Kirke i R. mod, at der her skulde holdes en ugtl. Messe for hans og hans Slægtninges Sjæle, og fra nu af blev St. Mortens Kirke Klosterets egentlige Kirke, om den end ved Siden af synes vedblivende at have været Sognekirke; ved denne Anledn. undergik den en hel Ombygning (se S. 790). Blandt de Gaver, Klosteret modtog omkring 1500, nævnes flg.: 1496 skænkede Sognepræsten i Gimming det en Fiskegaard m. m. ved Randers Bro, og s. Aar fik det af Axel Lagesen Brock til Clausholm nogle Gaarde i Hammelev og Laen samt en Fiskegaard; 1500 gav Jens Nielsen (Munk) til Restrup det noget Gods i Lyngaa, 1510 Tyge Jensen Seefeld af Dalsgd. en Gaard i Troelstrup, Rinds Hrd., og 1515 Aarhuskanniken Jens Eriksen en Gaard i Voldby, Gjern Hrd. I og ved Randers fik det desuden flere Abildgaarde, Haver og Jorder, „Priorgaarden“ m. m.; 1250 omtales, at det havde 3 Kalkovne ved Mariager Fjord. Reformationsrøret og andet gjorde dog Ende paa denne Stortid, og den sidste halve Snes Aar af Klosters Bestaaen var en fortsat Nedgang. Da Chr. II 1522 forlangte en stor Skatteydelse af Gejstligheden, erklærede Klosteret, at det havde en Gæld paa 3000 Mark; 1527 maatte det sælge flere Ejendomme, deribl. det ovenn. Helligaandskapei, der efter Reformen ved 1489 vist var blevet overflødig. Fr. I lod 1530 foretage de første Skridt til dets Ophævelse som Kloster, og 1532 var det som alm. Fattig- og Sygehus underlagt verdsl. Øvrighed, idet Forstanderen da forpligtedes til at gøre Mogens Gøye og Borgmester og Raad i R. Regnskab vedr. Lemmernes Underhold. Endelig ophævedes det helt 1541, og dets Gods overdroges Aarhus Hospital, hvortil ogsaa Lemmerne førtes; men som nævnt S. 799 blev noget af Godset atter frataget Aarhushospital, da det nye Hospital i Randers stiftedes 1558. Helligaandsklosteret har ligget noget N. for St. Mortens Kirke. Hvornaar Bygningerne ere nedrevne, vides ikke, mulig ved 1550; det S. 798 omtalte „Helligaandshus“ menes dog at være en Rest, men herom er der i de seneste Aar rejst Tvivl. St. Mortens Kirke staar derimod endnu som Sognekirke. (Se Artikler af J. O. Andersen, N. H. Bay, C. Neergaard og G. Stemann, i Kirkehist. Saml. 4. R. I S. 74 og 764, 4. R. II S. 180, 4. R. V S. 68, 355 og 481, og 4. R. VI S. 1, 294 og 809) At der, som før antaget, ogsaa skulde have været et 4. Kloster, for Dominikanermunke, er en Misforstaaelse; den „Sortebroder Aron fra Randers“, som med andre Dominikanere 1246 sendtes til Lifland, opholdt sig kun i R. som Terminsbroder (fra Sortebrodre-klostret i Viborg?). — Desuden hørte til R. i Middelalderen en St. J ø r g e n s G a a r d for spedalske (se under Vorup S., Galten Hrd.).

Foruden *St. Mortens Kirke*, *Vor Frue Kirke* og *Graabrødrekirken* (se ndfr.) havde Randers i Middelalderen endnu 3 Kirker. Paa Raadhustorvets Nordside laa *St. Peders Kirke*, opf. i den tidligere Middelalder af Kamp og Mursten, med to eller tre Skibe og et vistnok senere tilbygget Taarn (den nævnes 1455); af den sidste kat. Aarhusbisp Ove Bille blev den overladt Borgerne i R., stadf. af Chr. III 1535; den er vistnok snart efter bleven nedbrudt; men Taarnet, som Byen brugte som Klokketaarn, og som 1687 fik et nyt Spir, stod indtil 1795 (en Granitdøbefont som før stod paa Holmsgd. ved R., var maaske herfra). Af Kirken staar dog endnu et Murparti. Mellem Middelgade og Brødregades sydl. Del laa *St. Clemens Kirke* (nævnt 1403); 1532 fik Henning Baltersen Præsentsats paa Kirken, men 24/10 1540 tillod Kongen Borgerne i R. „at nedbryde den og Kirkegaarden og dermed bygge og holde de andre to Sognekirker ved Magt“; Taarnet skulde dog blive staaende. Ved Byens Brand 1671 ødelagdes Spiret, hvorefter Taarnet forfaldt og nedbrødes mellem 1724 og 1736. Taarngaden har Navn efter dette Taarn. I Ejendommen Matr. Nr. 300 paa Middelgade staar som Rest af Kirken et større Parti af røde Munkesten i Munkeskifte med Granitkvadre forneden. Paa *St. Laurentii Bakke* (se S. 796) laa *St. Laurentii Kirke* (nævnt 1483); samtidig med *St. Peders Kirke* overlod Ove Bille den til Borgerne, kgl. stadf. 1535; men 7/6 1529 havde Kongen dog alt givet sin Tilladelse til, at den maatte nedbrydes og Sognefolket søge Helligaandskirken; kort efter er den sikkert forsvunden. Omtr. 1650 lod Borgmester Jesper Lauritzen paa Kirkebakken opføre et K a p e l (nedblæst 1718, men genopf.), hvori han stiftede en Lørdagsprædiken, som varede til 1730, hvorefter Bygningen brugtes til at holde Ligprædiken i, indtil den solgtes 1771. Om et *St. Hans Kapel* se under Vorup Sogn, Galten Hrd. — Af Gilder omtales foruden det ovenn. *St. Barbara Gilde*, der havde Medlemmer af begge Køn, et *St. Knuds Gilde*, et *Hellig Kors Lav*, hvis daglige Messe holdtes i Graabrødre Klosterkirke, et *St. Katharinæ Gilde* (det „store Præstegilde“), *Frue Præstegilde de compassione* (det „lille Præstegilde“; dettes Skraa fra 1484 er trykt i *C. Nyrop*, Danm. Gilde- og Lavsskr. I S. 430). Ved Siden af disse gejstlige Gilder var der et mere verdsligt, *Guds Legems Lav* eller *Købsvendenes Lav*, hvis Broderskab for det meste bestod af Kræmmere og Købmænd og deres Hustruer, og af hvis Gildeskraa fra 1417 (se *Nyrop*, I S. 560) der er bevaret et Brudstykke.

At Byen har været befæstet i Middelalderen, er vel som ovfr. berørt sikkert; men i øvrigt vides intet om denne Befæstnings Beliggenhed (den har bestaaet af en „inderste“ og „yderste“ Grav, Porte og Broer og maaske Ringmur; se Kirkeh. Saml. 4. R. V S. 77 og 493 og VI S. 32 og 330) eller, om det ovenn. af Vald. Atterdag byggede Slot har dannet et Led i den. Derimod ved man, at Byen fik en af Chr. III anlagt B e f æ s t n i n g i 1. Halvdel af 16. Aarh. Den har bestaaet i en Grav, der i en Halvkreds strakte sig om Byens nordl. Del fra Vesterport over Nørreport til Østerport, og inden for Graven var der atter dels en Vold (mod V.), dels en Mur (mod Ø.). Der var ingen Befæstning mod Sydsiden, hvor Sønderport (Sønderbroport, der dengang laa en Del vestligere end den nuv.) førte ud af Byen; her dannede Aaen tilstrækkeligt Værn. Se Resens Kort fra 1677 (gengivet i Trap, Danm. 1. Udg., og Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 205). Befæstningen blev ikke længe holdt vedlige; allerede 1587 omtales Muren som forfalden, i Krigene i 17. Aarh., da R. var besat af Fjenden (se nedfr.), ses den ikke at have haft nogen Betydning, og 1687 siges Byen endog udtrykkelig ikke at være nogen Fæstning, om end Gravene endnu vare til. Af de sidste ses endnu Spor (navnlig i Haverne til Nr. 6 og 8 i Nygade), hvorimod der intet er tilbage af de gamle Porte. Om Vesterport, der stod paa Vestergade omtr. ud for det nuv. Hospital, fortælles, at den 1695 paany blev opsat af Tømmer. Om Nørreport, der stod paa Nørregade mellem Provste- og Fabrikstræde, ved man, at den havde Taarn med Hvælvinger samt Vindebro mod N. og fast Bro mod S. ind til Byen, og at den vistnok benyttedes til Fangetaarn („Randers Nørrebaand“); i alt Fald var under Taarnet en Daarekiste; ved Udgravninger 1873 (se *Uldall*, Jyll. Posten 23/10 1873 og Tegn. i Nationalmus.) er der fundet Rester af den. Porten solgtes til Nedbrydelse 21/2 1795. Østerport, som stod paa Frederikspladsen omtr. ud for Enden af Slotsgade, siges i Slutn. af 17. Aarh. at være yderlig forfalden; ved Udgravninger i 1900 (se *Uldall*, i Randers Amtsavis i Juni og



Juli 1900, Opmaalinger og Fotografier i Nationalmus. og Randers Mus.) fandtes der Rester af den; i Brolægningen er der lagt et Par Granitsten med Bogst. Ø. og P. for at betegne Stedet. (Se Artikl. af G. Stemann, i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 203, 293 og 508).

I Beg. af den nyere Tid fik Randers ogsaa sit kgl. Slot, nemlig det omdannede Graabrødrekloster (se S. 814), der fra 1544 kaldtes „Randersgaard“ eller „Vor Gaard i R.“, men fra omtr. 1550 *Dronningborg*. Klosterkirken blev Slotskirke, foruden at den vedblev at være Bykirke. Chr. III opholdt sig oftere paa Slottet, saaledes Vinteren 1551-52, da han her udstedte den Dronningborgske Reces, og Efteraar 1558; i øvrigt boede Lensmændene over Dronningborg Len her. Slottet var 1559-71 som Livgeding tillagt Dronn. Dorothea, efter hvis Død det atter kom til Kronen; Foraar 1573 holdt Fr. II Hus her; senere gæstedes det sjældnere af Kongerne. Blandt Lensmændene nævnes Eske Brock († 1625), i hvis Dagbøger baade Byen og Slottet ofte omtales. I Krigen 1644-45 huserede de svenske slemt her, som det bl. a. ses af en Synsforretn. fra 28/11 1645 (se „Orion“ Kvartalsskrift II S. 254 flg. og Randers Amtsavis 28/3 1894), og i Krigen 1657-60 har Slottet sikkert ogsaa lidt Skade. Efter 1660 solgtes det med Gods og Kirker til Peter v. Spreckelsen fra Hamburg (adlet 1682), efter hvis barnløse Død 1706 det gik over til Søstersønnen Jobst v. Overbeck, † 1710, hvorpaa det som arveløst Gods faldt til Kongen, som lagde det ind under Ryttergodset, men ved Auktion 22/10 1721 solgte det med alt Tilliggende til Peder Thomassen Bering. Slottets Bygninger bleve nu nedrevne (ved Plak. af 13/10 1721 anbefalede Kongen, at Slottet skulde nedbrydes tillige med Staldgaarden og al den Grund, som samme staar paa med tilh. Gaardsplads samt Frugt- og Lysthave); Materialet er til Dels anvendt til de to nye Fløje paa Clausholm. Slotskirken var alt nedlagt 1698 og Menigheden henvist til St. Mortens Kirke. Efter Berings Død blev Godset solgt ved Aukt. 1740, da Justitsr. H. Folsach købte det meste. Ryttergodset — Hovedgaardstakst 135, Bøndergods, Skov- og Møllesk. 2230 og Tiender 45 Td. Hrtk. — solgtes ved Aukt. 1765, da de fleste af Beboerne købte deres Gaarde. En Del af Hovedgaardstaksten og Godset købtes af Etatsr. D. Kirketerp, som opbyggede en Gaard „Dronningborg“ noget N. for Randers. Slotsgrunden, som var unddraget Købstadens Jurisdiktion, indlemmedes først i Byen ved Reskr. af 13/10 1819. Den nu saakaldte „Slotsgaard“ er en Saml. Bygninger, der vistnok før tjente til Staldgaard m. m. — Ved Omdannelsen fra Kloster til Slot er der foretaget flere Byggeforetagender, om hvilke man hører Tale navnlig i Beg. af 1550'erne. Kronens Bønder i Middelsom og Sønderlyng Hrd. fik 1551 Ordre til med Heste og Vogne og 2 Arbejdere hver at arbejde i 2 Dage paa egen Kost ved Slottet; 1552 ses, at Kongen i Bohus Len har forskrevet Tømmer til Slottet, og s. Aar befalede han Vorup Kirke nedbrudt og Materialerne anvendte til Bygningen; 1552 og flg. Aar arbejdedes der paa en Grøft til Slotsmøllen, som Kongen lod opføre, og for at faa yderligere Materiale fik Lensmanden 1553 Lov til at nedlægge Kirkerne i Bjærgby (Støvring Hrd.), Erslev (Galten) og V.-Alling og Skjørring (Sønderhald); kun de to første bleve dog nedbrudte. Desuden benyttedes Materiale fra det omtr. 1550 afbrudte Tordrup Slot (Galten Hrd.; se ogsaa Glenstrup S.). Om Slottet haves Oplysninger, dels fra Synsforretn., bl. a. fra 1626, 29, 45, 46, 47, 48, 50 og 62, dels fra ovenn. Kort hos Resen. Som en fhv. Klosterbygning bestod det af 4 Fløje. Hovedfløjen, den sydl., var „af Grund opmuret og 3 Loft høj“; i vestre Ende var Kongens Sal, i øvrigt indeholdt Fløjen Dronningens Sal, Fruerstue, to Borgestuer, Slotsfogdens Kammer, Smørkælder, Saltkælder m. m.; paa Fløjens Nordside var et eller to smaa Trappetaarne; paa Sydsiden var der en mindre Udbygning, ogsaa i 3 Stokv., bl. a. med Skriverstue. Vestfløjen var delvis nedbrudt 1646 („synes at have været 19 Fag Hus, muret af Grund, 4 Loft høj, og har tilforn været kaldt Kongens Kancelli“); det er vistnok en Rest af Fløjens Østmur, der hos Resen mod V. lukker for Borgegaarden. I Østfløjen (1647: „hvor Lensmanden plejer at holde Hus“) var der mod S. en Over- og en Neder Fruerstue og derunder to hvælv. Kældere; i øvrigt var der Køkken, Bryggers m. m. samt i Nordenden en Stald (1646: før et stort Bryggers); Lofterne brugtes en Tid til Korn. Nordfløjen var Slotskirken, der bestod af Skib og Kor, med Hvælvinger, og et Taarn paa Nord siden; under Kirken var en hvælv. Kælder. Fra Østfløjen førte en Bro over den gamle Bygrav. Slotsmøllen (nedlagt ved kgl. Konf. af 9/3

1649) laa Ø. for Slottet, og hvor den nuv. Slotsgaard (paa dennes Port stod endnu 1839: Chr. IV 1631) er, laa Staldgaarden og Smedien. Til Slottet hørte flere Haver, en Ladegaard Bjellerup (se St. Mortens Landdistr.) m. m. Der er nu intet tilbage af Slottet; det har ligget mellem Frederikspladsen, Slotsgade, Brødregade og Burschesgade, saa at Sydfløjen laa parallelt med Burschesgade, Slotskirken langs Slotsgade.

Ved Beg. af den nyere Tid tog R. ivrig Del i Reformationsrøret. Som den nye Læres første Forkyndere i R. nævnes Henning Baltersen († 1552), Niels Christensen, vistnok før Munk i R. Graabrødrekloster, der blev den første evangeliske Præst ved St. Mortens Kirke († 1566), og Mattis Lang († 1557), der blev Præst ved Graabrødre Kirke (se S. 814) og virkede her, indtil han 1537 blev Bisp i Aarhus (se Kirkeh. Saml. 2. R. II S. 727 flg., 2. R. V. S. 790 flg. og 4. R. IV S. 188 og 205 flg.). Povl Helgesens Skrift: „En kort og kristl. Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Kanon, med et føje Brev til Borgemestre og Raad i R.“, der giver gode Oplysninger om Reformationen i Byen, lod øvrigheden nagle til Kagen. I Grevens Fejde stod Byen paa Chr. III's Side. Efter Slaget ved Svenstrup flygtede de slagne Adelsmænd til R. (der ifl. Ordre af 20/10 1534 skulde befæstes), og Skipper Klement fulgte snart efter og slog Lejr N. for Byen paa Flintebjærg, men Adelsmændene sammen med Borgerne forsvarede sig saa tappert, at han ikke kunde indtage den, og da Vendelboerne „sloge sig fulde i Randers Burøl“, lede de Nederlag. Aaret efter gav Chr. III Byen et Beskærmelsesbrev mod Vendelboerne, der havde truet med at hævne dette Nederlag, og berømmede Borgerne for deres Kongetroskab. Chr. III holdt Herredag her 1537, Fr. II ligeledes 17/5 1573.

I øvrigt har vistnok denne Periode i Beg. af 16. Aarh. været mindre gunstig for Byen, hvortil en Brand før 1527 og en 1530, der lagde R. i Aske paa de grundmurede Kirker og Klostre nær, have bidraget. Ogsaa den følgende Tid har vel haft sine Ulykker. Saaledes bortrev Pesten 1602 mange Mennesker, og 17. Aarh.'s Krige lod den heller ikke uberørt; 1627 blev den indtaget af de kejserlige, som det synes uden Modstand (Befæstningen var vel da alt i Forfald, som ovfr. omtalt); 1644 besatte den svenske General Helm. Wrangel Flintebjærg; han havde sit Hovedkvarter i R. og lod Fæstningsværkerne udbedre (maaske den Skanse, der findes hos Resen S. for Byen — hvor nu Skansemøllen er — stammer fra den Tid); ogsaa i Krigen 1657-60 var den besat af Fjenden. Men alligevel har 2. Halvdel af 16. og 1. Halvdel af 17. Aarh. været en Stortid for Byen, da den under Landets alm. Fremvækst tog et stort Opsving, især ved Handel og Søfart. Driftige Købmænd skabte store Formuer og bragte Glans over deres By. („Det liden Kiil, fordi mange Rentenerer boede der, og der var mange rede Penge“). Alt i Slutn. af Middelalderen havde Brødr. Niels, Peder og Anders Paaske „forbygged alle Borge“, ɔ: bygget Huse større end Borge; i den nyere Tid nævnes bl. a. Peder Anchersen († 1655), tillige Raadm. og Borgmester, der „lod bygge og til Søen udrede herfra Stranden 30 Skibberumme“, Niels Jacobsen (se under Kirken S. 793), Niels Mogensen († 1666), tillige Borgm., Brødr. Mads Poulsen og Thomas Poulsen († 1669), Michel Thygesen Hviid († 1672), tillige Borgm., Mads Hansen Bentzen († 1673), Familien Bay osv. Dr. Chr. Skjønning skrev i sit Klagevers ved Th. Poulsens Begravelse: „Du fede Laksestad, berømte Rigdomskiste, — Du som af Borgerslajgt i danske Land fremviste — Det allerbedste Blod, din Poulsen, Hemmer, Hviid, — Din Hofmann, Bentzen og din Lasse fordum Tid“. Af Verset ses, at Fiskeriet, særlig af Laks, endnu dengang havde stor Betydning for Byen. Af andre bekendte Varer fra R. nævnes foruden de S. 810 omtalte Handsker ogsaa Bryggeri af Burøl, hvis Ry vistnok holdt sig til langt op i 18. Aarh.; allerede i den S. 816 omtalte Gildeskraa fra 1417 spiller det en stor Rolle; at det har været stærkt og meget søgt, kan man tænke sig af det Ordsprog, der endnu brugtes op i 18. Aarh.: „Wer von R. kommt unbesoffen und ungeschlagen, der mag vom grossen Glück sagen“.

Efter Midten af 17. Aarh. kom der en alvorlig Nedgangsperiode. Krigen 1657-60 gjorde sit; dertil kom, at mange af Byens rige Familier efter 1660 købte Godser og drog deres Formuer fra Byen; men mest har en voldsom Brand 1671 skadet Byen (1672 havde den 2036 Indb.). Som Vidnesbyrd om dens Tilbagegang kan

nævnes, at den i Forordn. af 28/1 1682 ikke var blandt de Byer, hvem det var tilladt at drive Handel med Udlandet, en Bestemmelse, der dog alt blev modificeret ved Reskr. af 16/8 1687 og ophævet 6/3 1689. Denne Nedgang varede til langt op i 18. Aarh., da der atter i de sidste Aartier kom nogen Fremgang, særlig paa Grund af gunstigere Handelsforhold under den nordamerikanske Frihedskrig og flg. Aar. Af de driftige Købmænd paa den Tid maa særlig nævnes den S. 797 omtalte D. Kirketerp, der var den første til at bringe en Handel med Udlandet i Stand; Sejladsen paa Fjorden blev forbedret, og han byggede større Skibe, der for paa Frankrig, Spanien og Vestindien. Der kom atter Velstand til Byen, og dens Folkemængde (1769: 2718) tog stærkt til. Vel satte Krigen 1807-14 (i 1808 havde R. en Tid Indkvartering af 2 spanske Rytterregimenter, kort efter blev den Depot for engelske Krigsfanger) og de følgende trange Aar den noget tilbage, men den genvandt det snart, og efter Midten af 19. Aarh. er den vokset meget betydeligt ved forbedrede Havneforhold og de mange Jærnbaneanlæg; de mange Nybygninger og Institutioner, der ere omtalte ovfr., vidne noksom herom.

Af bekendte Mænd, der ere fødte i R., nævnes: Etatsr., Landsdommer og hist. Forfatter Casp. Peter Rothe (1724-84), hans Broder Etatsr. og Forfatter Tyge Jesper R. (1730-95), den S. 797 omtalte Handelsmand og Legatstifter Niels Brock (1731-1802), Historikeren, Etatsr. H. F. J. Estrup (1794-1846), Historikeren Biskop J. B. Daugaard (1796-1867), Gehejmer. J. P. Trap, Grundlæggeren af dette Værk (1810-85), Indenrigsminister og hist. Forfatter Math. H. Rosenørn (f. 1814), Violoncellisten C. L. Kellermann (1815-56).

**Litt.:** *L. N. Randrop*, Randers March, det er R. Stads Drifters Beskr., Dyders Berømmelse, itzige Ringheds Beklagelse, med Forønskning til Forbedring; Manuskr. fra 1698, udg. af J. M. Wintmøller, Sorø 1769, paany udg., Randers 1895 (se Saml. til. j. Hist. 3. R. I S. 295 flg.). — *M. Galthen*, Forsøg paa en Beskr. over Kjøbstaden R., Aarhus 1802. — *S. A. Stadfeldt*, Chorogr. og oconom. Beskr. over R. Kjøbsted, Kbh. 1804. — *J. F. Carøe*, Efterretn. om R. og sammes nærmeste Omegn (fra Aug. 1813, med et Tillæg i Marts 1816), i Efterretn. for indenlandsk Kunstflid II S. 534 flg. — *L. C. Neckelmann*, Kortf. Uds. over R. Kjøbstad i Aaret 1830, Randers 1830; s. Forf., R. Kjøbstæds hist.-topogr. Beskr.; den alm. Dels 1. Hæfte (indtil 1448) og den specielle Dels 1. Hæfte (det sidste vedr. Fiskeriet i R. Fjord), Randers 1833. — *R. Kjøbstads Vejviser*, 1900. — Desuden henvises til de specielle Artikler, der ere nævnte i Teksten.

## Hobro Købstad



1584-1610



1648

J.T.H.  
1901.

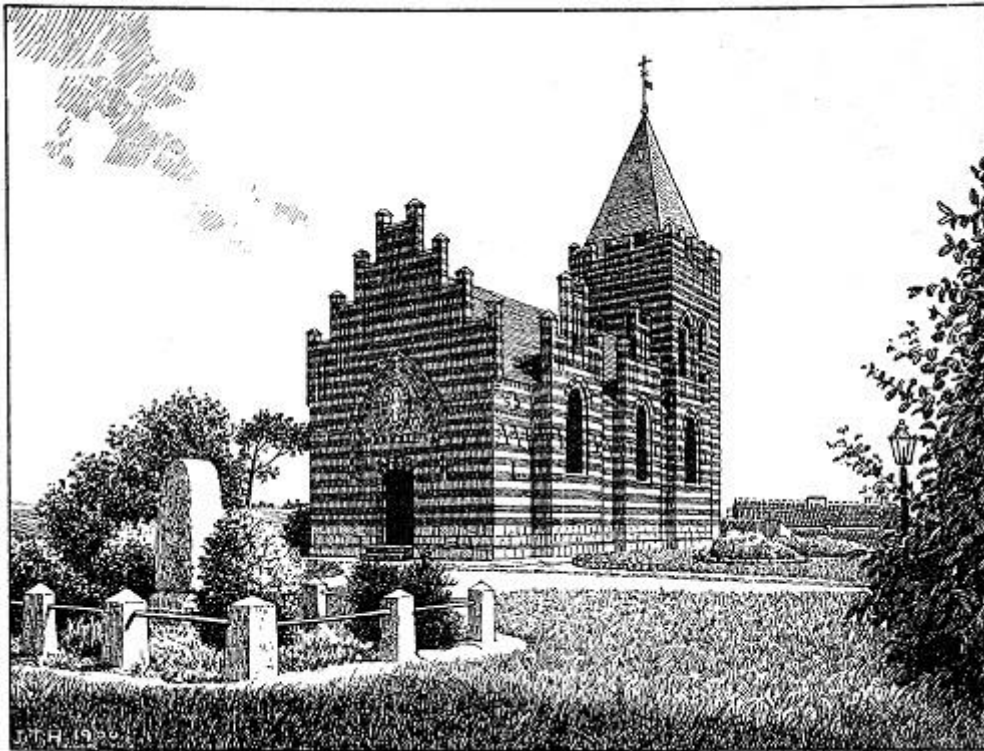
Hobro Købstad ligger i Onsild Herred under  $56^{\circ} 38' 14''$  n. Br. og  $2^{\circ} 46' 55''$  v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens vestl. Ende). Byen ligger usædvanlig smukt mellem høje Bakker inderst inde ved Mariager Fjord, her ogsaa kaldet Hobro Fjord, paa en Skraaning, der fra et Højdedrag S. for Byen løber ud paa en Landtunge mellem Fjorden (Østerfjord) og en mindre Del af Fjorden mod V., Vesterfjord, der optager Onsild Aa, og som kun ved et smalt Løb er forbunden med den egentlige Fjord. Over Løbet fører en Bro over til Hørby Sogn (Hindsted Hrd., Aalborg Amt), hvor *Hostrup Huse* (se S. 500) kunne betragtes som Hobros Forstad, hvis omtr. 800 Indb. for en stor Del have Erhverv som Arbejdere i Hobro. Fra de høje Bakker baade S., N. og V. for Fjorden er der store, smukke Udsigter over Byen og Fjorden med dens lyng- og skovklædte Bredder. Det højeste Punkt i Byen er ved Vejdelingen ved Byens Sydende, 68 F., 21 M.; ved Kirken er der 45,8 F., 14 M. Afstanden fra Randers er omtr.  $3 \frac{1}{4}$ , fra Aalborg 6 og fra Viborg 4 Mil (ad Jærnbanen henh. 3,98 Mil, 30 Km., 6,6 Mil., 49,7 Km., og 11,1 Mil, 84 Km.) samt fra Mariager  $1 \frac{3}{4}$  Mil. Byens Udstrækning fra V. til Ø. og fra N. V. til S. Ø. er omtr. lige stor, 1500 Al. Hovedgaden er den fra S. til N. gaaende Adelgade, der mod S. fører ud til Landevejen til Randers og mod N. over den omtalte Bro til Landevejen til Aalborg. Byen har en Del 2 Stokv. høje Huse; af ældre Bygninger er der saa godt som ingen bevaret.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 966,860 □ Al., omtr. 69 Td. Ld., Markjorderne 1566 Td. Ld. Byen havde April 1901 11 Gader og Stræder, 2 Torve og 4 Veje. Husenes Antal var Okt. 1900: 311, hvoraf 202 paa Købstadsgrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1635 Td. Ld.; deraf vare besaaede 669, Afgræsn. 520, Høslæt m. m. 183, Kær og Fællede 42, Have 36, Skov 124, Stenmarker 4 og Veje og Byggegr. 54 Td. Hartk. var 1/1 1895 60 Td.; deraf hørte 44 under 17 Gaarde og 15 under 89 Huse; 10 Gaarde og 20 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge Gaarden *Louisendal*, *Blaakilde Møllens Fabrikker*, *Vindø Teglværk* og *Amerika Huse* samt *Hobro Skov*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1/10 1900 3,678,135 Kr. (Antal af Forsikringer 311).

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

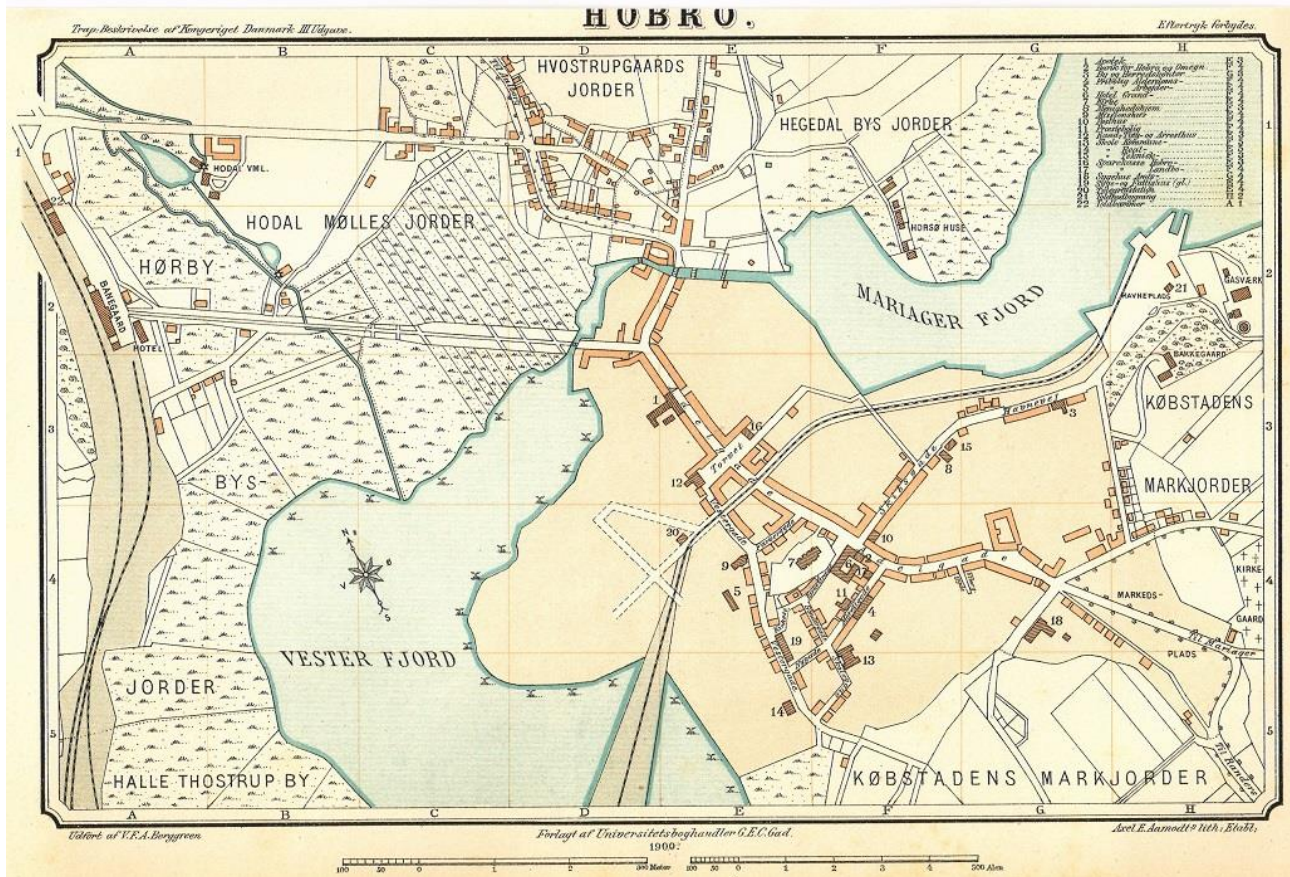
**Kirken**, paa en Bakke ved Adelgade, er opf. 1850—51 (indviet 31/10) efter Tegn. af M. G. B. Bindsbøll for 27,522 Rd. paa den samme Plads, hvor



Hobro Kirke.

den ældre Kirke laa. Den er bygget i gotisk Stil af afvekslende Skifter røde og gule Mursten paa høj Sokkel af hugne Granitkvadre, af hvilke nogle ere fra den gamle Kirke, og bestaar af et Skib (indv. 40 Al. langt og 17 Al. bredt) og et Kor mod Ø. (11 × 10 1/2 Al.), over hvilket et Taarn (30 Al.) med firsidet tilløbende Spir (25 Al.). Skibet har Kamgavl med Murtinder mod V., og paa Nord- og Sydsiden er der tre lign., mindre Gavle, i hvilke de store spidsbuede Vinduer sidde. Kirken har Skifertag, Skibet en lidt tilspidset Tøndehvælving af Træ (18 Al. til Toppunktet), Koret Kuppelhvælving af Mursten. Den vestl. Ende af Skibet optages af en lille Forhal. Hovedreparationer foretoges 1871 og 1889, ved hvilken sidste Lejlighed Hvælvingerne dekoreredes paany. Altertavlen, fra den gamle Kirke, er skænket 1699 af Byfoged Laur. Skipper og Hustru Mette Lauridsdatter Skaarup, hvilken sidste tillige med sin anden Mand Math. Pedersen Hamborg lod den male og staffere 1703; den er i Barokstil med en Del fritstaaende Figurer: den korsfæstede i Midten med Moses og Johs. paa Siderne; nederst Nadveren i Hautrelief, øverst den opstandne Frelser. Prædikestolen, ligeledes i Barokstil med fritstaaende Figurer, og fra den gamle Kirke, er skænket 1698 af Laur. Sørensen Hobro og Hustru Maren Lauridsd. Skaarup. Gammel Granitdøbefont paa Træfod. Orgelet, over Forhallen, er fra 1889. Broncealterstager, skænkede 1604 af Niels Lauridsen og Anne Eskildsdatter. Broncelysekroner, skænkede henh. 1699 af ovenn. Mette Skaarup og 1765 af M. Kirketerp. I Koret en Mindetavle af brunt Marmor over hende og hendes to Mænd Laur. Skipper, † 1699, og Math. Hamborg, † 1718, samt dennes 1. Hustru, Mette Sophie Calov, † 1699, og Børn (Tavlen har faaet Indfatning af hvidt Marmor 1887, og s. Aar er paa Kirkepladsen, hvor deres Grav nu er, rejst en Mindesten). I Skibet Epitafium over Handelsmand Morten Kirketerp, † 1765, og Hustru Ane Marie Wedege. I Koret en Stol med Aarst. 1546. I Forhallen staar en Runesten (se *L. Wimmer*, *Die Runenschrift*, S. 246 flg.), der før har siddet i Kirkegaardsdiget mod S. (hvor Latinskolen har staaet), med Indskriften: „Denne Sten rejste Tore efter Karl den gode, sin Fælle, en saare brav Mand“ (en anden Runesten, se *Mon. Dan.* S. 280, der skal have siddet over Indgangsdøren til en Gaard i Byen, forsvandt ved Branden 1813). Den lille Klokke, uden Indskrift, er fra Middelalderen. Paa Kirkepladsen, der nedlagdes som Kirkegaard 1842, ligge nogle Ligsten over Slægten Wassard.





Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst i Skjellerup. Kirken ejer nogle Jorder paa Byens Mark af omtr. 1 Td. Hrtk. samt Tiende, der svarer 86 1/2 Td. Byg aarl.

Et **Missionshus** „Pnuel“, Vestergade, af røde Mursten, er opf. 1895. — Et **Menighedshjem**, Havnevej, af røde Mursten i gotisk Stil, er opf. 1897 (Arkitekt: F. Uldall).

**Kirkegaarden**, mod S. Ø. uden for Byen ved Mariagervej, er anlagt 1842, udvidet 1870 og 85 (ifl. en Sten paa Kirkegaarden), 2 1/3 Td. Ld. Paa den stærkt bakkede Kirkegaard en **Stenstøtte** over 6 Soldater, der faldt ved Lundby 3/7 1864, og 3 plumpe **Sandsstensfigurer** (Apostle?), der skulle stamme fra Dronningborg ved Randers og maaske have haft Plads i Graabrødre Klosterkirke smstds.

**Raad-, Ting- og Arresthuset**, paa Torvet ved Vestergade, i to Stokv. af Grundmur (Arkitekt: Arboe), er opf. 1869 og ejes af Byen med 1/3 og Viborg og Aalborg Amter. Det indeholder bl. a. i Stuen en Byraadssal, der tillige bruges af Forligskommissionen, og Arrestforvarerens Lejlighed, paa 1. Sal Retssalen, samt i Bagbygningen 9 Celler med Plads for 15 Arresteranter.

**Kommuneskolen**, Skolegade (den tidligere Skole, opf. 1821, laa paa Torvet ved den østl. Gadelinie, men brændte 1880), i to Stokv. af røde Mursten (Arkitekt: Arboe), er opf. 1881-82. Skolen, der har fælles Undervisning for Drengene og Piger og Ret til at afholde Borgerskoleeksamen (fra 1896), og som deles i en Fri- og en Betalingskole, havde 1/1 1901 16 Klasser, 1 Skoleinspektør, 8 Lærere og 3 Lærerinder samt 456 Elever. **Teknisk Skole**, oprettet 1847 af Borgerforeningen, ved Havnevej, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1884 (Arkit.: E. Achen) for omtr. 13,000 Kr. ved Bidrag fra Stat, Kommune, Borgerforening og privat Tilskud;

den har omtr. 60 Elever. Den private **Realskole** (et Aktieselskab), Vestergade, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1886; Undervisningen er fælles for Drengene og Piger; den har Dimissionsret, 7 Klasser og 1 Forberedelsesklasse, 2 Bestyrere, 2 Lærere, 4 Lærerinder og 1 Timelærer samt 1/7 1900 103 Elever. Desuden er der en 1885 opr. **Handskole** og et mindre **Pigeinstitut**.

**Fattiggaarden**, uden for Byen i Hørby Sogn ved Løgstørvejen (se S. 500), er indrettet 1888 paa Gaarden Rosendal; omtr. 25 Lemmer. Det gamle **Fattig- og Sygehuse**, Vestergade, benyttes nu til Dels til alderdomsforsørgede. **Amtssygehuset**, ved Sønderallé, af røde Mursten i 1 Stokv. med Kælder (Arkit.: Arboe), toges i Brug 1881; det kostede 48,000 Kr., ejes af Byen med 1/3 og Aalborg Amt (1/3), Viborg Amt (5/24) og Randers Amt (3/24) har 30 Senge.

**Milde Stiftelser**: **Hobro Kommunes Alderdomsfriboliger**, Morellgade, 2 Stokv., er opf. 1877 til Fribolig for trængende Familier; Stiftelsen, brandforsikret for 25,570 Kr., har en egen Bestyrelse. **Apoteker Hansens og Hustrus Arbejderfriboliger**, Vestergade, 1 Stokv., er opf. 1883 af Apoteker H. H. E. Hansen, med 6 Friboliger; Stiftelsen, der er brandforsikret for 8440 Kr., bestyres af Legatstifterne.

**Gasværket**, Ø. for Havnen ved Fjorden, er anlagt 1897-98 for omtr. 117,000 Kr., udvidet 1900; 1899 forbrugtes 110,078 Kbm. Gas. **Vandværket**, ved Fattiggaarden i Hørby Sogn, er anlagt 1885-86 for omtr. 47,000 Kr., udvidet 1899; Forbrug pr. Døgn omtr. 1800 Td. Vand.

**Jærnbaneanstationen**, N. Ø. for Byen i Hørby Sogn, Station paa den østjydske Længdebane og Udgangspunkt for Hobro-Løgstør Banen, er opf. 1869 og flyttet noget mod S., da Banen til Løgstør kom til; en Stationsspaserevej, der gaar mod Ø. lige til Byen, er anlagt 1894—95 af Staten. — **Posthuset** ligger i Skibsgade, **Telegrafstationen** V. for Vestergade. **Toldbodbygningen**, ved Havnen, er opf. 1840, ombygget 1881, **Toldkammerbygningen**, ved Jærnbaneanstationen, er opf. 1893.

Af andre Bygninger nævnes: **Præstegaarden**, Morellgade, opf. 1882, **By- og Herredsfogedkontoret**, Havnevej, **Sparekassen**, paa Torvet, to Stokv., opf. 1884 (Arkitekt: Achen), **Landbosparekassen**, Morellgade. Et **Teater** rummer omtr. 375 Tilskuere.

Kommunen ejer: det vestl. **Stykke af Hobro Skov**, nærmest ved Byen, omtr. 8 Td. Ld.; her er 1898 af et Aktieselsk. opf. en anselig, smukt beliggende „**Skovpavilion**“; samt den østl. Del af Skoven, „**Østerskov**“, 45 Td. Ld., købt 1897 for 9500 Kr. med et Skovfogedhus (Traktørsted); endvidere to smaa Anlæg, et ved Havnen og et ved Sygehuset.

**Indbyggerantallet** var 1. Februar 1901 3161 (1801: 488, 1840: 770, 1860: 1909, 1890: 2543). **Erhverv** 1890: 281 levede af immateriel Virksomhed, 175 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 37 af Fiskeri, 26 af Søfart, 945 af Industri, 548 af Handel, 408 af forskellig Daglejervirksomhed, 94 af deres Midler, og 19 nøde Almisse. Medens Jærnbaneanlæggene snarest have skadet Byens Handel ved at gøre Oplandet mindre, er Industri og Haandværk i god Opkomst i de senere Aar.

**Affremmede Varer** fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 6040 Pd., uldne Manufakturvarer 4674 Pd., Vin 3151 Pd., Glas og Glasvarer 24,248 Pd., Humle 4097 Pd., Stentøj, Fajance osv. 5529 Pd., Kaffe 22,889 Pd., Risengryn og Rismel 24,844 Pd., Salt 44,699 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 31,935 Pd., Tobaksblade og Stilke 18,000 Pd., Stenkul og Kokes 6,605,495 Pd., Metaller og Metalvarer 572,984 Pd. samt Tømmer og Træ 791 Clstr. og 1399 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske



Steder en Del fortoldede Varer. Af i n d e n l a n d s k e F r e m b r i n g e l s e r udførtes til Udlandet bl. a.: 509,700 Pd. Gødning og 1740 Td. Kridt. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 2955 Pd. Hvedemel, 143,000 Pd. Malt, 3028 Snese Æg, 144,684 Pd. Huder og Skind, 100,000 Pd. Gødning, 1078 Td. Cement og 24,003 Pd. Uld.

Ved Udg. af 1899 var derved Toldstedet hjemmehørende 13 F a r t ø j e r og m a a l t e B a a d e paa i alt 405 Tons, deraf 3 Dampskibe paa tils. 120 Tons og med 67 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 55 og udgik 35 Skibe med henh. 4729 og 436 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 155 og udgik 162 Skibe (af hvilke henh. 100 og 97 vare Dampsk.) med henh. 5033 og 3538 T. Gods.

T o l d - og S k i b s a f g i f t e r n e udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 37,522 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 1956 Kr., i alt 39,478 Kr. (1342 Kr. mindre end i 1898). B r æ n d e v i n s b r æ n d i n g s a f g i f t e n indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 326,786 Kr. (96,983 Kr. mere end i 1898); det prod. Udbytte var 3,830,266 Potter, hvoraf 1,588,470 udskibedes til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Hobro holdes aarl. 12 M a r k e d e r : 1 i Jan. med Heste og Kvæg, 1 i Feb. med Kreaturer, 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni og 1 i Juli med Heste og Kvæg, 1 i Aug. med Kvæg og Faar, 1 i Sept. med Heste, Kvæg og Faar, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar og 1 i Dec. med Kvæg, Faar og Heste. T o r v e d a g hver Fredag.

A f F a b r i k k e r og i n d u s t r i e l l e A n l æ g nævnes: 1 Jærnstøberi, overgaaet 1899 til et Aktieselsk., Aktiekapit. 70,000 Kr., 25 Arbejdere; Blaakilde Møllens Fabrikker, Fabrikation af Kunstgødning, overgaaet 1899 til et Aktieselsk., Kapit. 200,000 Kr., 11 Arbejd., aarl. Prod. omt. 3 Mill. Pd.; Vindø Teglværk, omtr. 30 Arbejd., prod. omtr. 3 Mill. Sten aarl.; Spritfabrikken „Fortuna“, omtr. 30 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 4 Mill. Potter Sprit; Bies Bryggeri, anlagt 1841 som Hvidtølsbryggeri, 1879 udvidet til Bayerskølbr., 20 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 9000 Td.; 1 Tobaksfabrik, 2 Farverier og Uldspinderier, 1 Garveri, 1 Bogtrykkeri, m. m.

I Hobro udgives 1 A v i s : „Hobro Avis“.

K r e a t u r h o l d 1898: 199 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 306 Køer), 152 Faar, 227 Svin og 9 Geder.

Byens Ø v r i g h e d bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Gislum Hrd., Aalborg Amt, og Rinds Hrd., Viborg Amt, og et B y r a a d , derforuden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende U d v a l g : a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Driften af Byens Fattiggaard, e) for Alderdomsunderst., f) for Brolægning, Gader og Veje, og Byens Ejendomme, g) for Skolevæs., h) for Gasværket, i) for Vandværket, k) for Affattelse af Valglist, l) for Lystskoven.

F i n a n s i e l l e F o r h o l d 1899. I n d t æ g t e r : Skatter 56,241 (deraf Grundsk. 1075, Hussk. 3856, Formue- og Lejlighedssk. 51,310), Afgifter efter Næringsloven 6091, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 3643, Indtægt af Aktiver 14,526, Skolekontingent 1980 Kr.; U d g i f t e r : Bidr. til Stat 811, til Amt 211, til Amtsskolefond 799, Byens Bestyrelse 1967, Fattigvæs. 8498, Alderdomsunderst. 8716, Skolevæs. 14,887, Rets- og Politivæs. 4410, Medicinalvæs. 2631, Gader og Veje 5207, Belysn. 2599, Vandforsyning 6141, offtl. Renlighed 263, Brandvæs. 1176, Lystanlæg 840, afløst Højtidsoffer 2174 Kr. Kommunen ejede 31/12 1899 i Kapitaler 64,679, i faste Ejendomme 356,882 og skyldte bort 319,355 Kr. Under Byraadet var Legater til

Beløb af 26,809 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 1/2 pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,013,800 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 746,650 Kr.

K o m m u n e n s f a s t e E j e n d o m m e : Andel i Ting- og Arresthuset og i Sygehuset, Skolen, Fattiggaarden Rosendal, med omtr. 200 Td. Ld., Gasværket, Vandværket, den østl. og vestl. Lystskov, det gamle Fattig- og Sygehus (til Bolig for alderdomsforsørgede), et Sprøjtehus og Markedspladsen samt to smaa Plantageanlæg og en Del Jord (i alt 33 Td. Ld.).

P o l i t i k o r p s e t bestaar af 2 Politibetjente og 2 Patrouillebetjente, B r a n d k o r p s e t af 6 fastlønnede Brandsvende; i øvrigt have alle mandl. Indb. fra 20 til 50 Aar Forpligtelse til at gøre Tjeneste i Korpset, men kunne frikøbe sig for 6 Kr. aarl.

I B a n k e n f o r H . o g O m e g n (opr. 12/5 1892) er Aktiekapitalen 120,000 Kr.; 31/12 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 1,168,179, Vekselkontoen 473,563 Kr. — I S p a r e - o g L a a n e k a s s e n f o r H . o g O m e g n (opr. 1/3 1851) var 31/3 1899 Spar. Tilgodehav. 3,903,109 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 159,416 Kr., Antal af Konti 5431. — I H o b r o e g n e n s L a n d b o s p a r e k a s s e (opr. 8/7 1886) var 31/3 1899 Spar. Tilgodeh. 1,500,205 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 9783 Kr., Antal af Konti 2580.

**Havnevæsenet** i Mariager Fjord er indrettet saaledes, at der ved Siden af de særlige Havnekasser i Hobro og Mariager findes en fælles Havnekasse, hvoraf udredes Udgift til Sejlløbets Vedligeholdelse gennem Fjorden samt til Hadsund Havn. Denne Havnekasse har en Gæld paa omtr. 195,000 Kr. og kan paaregne en aarl. Indtægt af Bro- og Havnepenge paa omtr. 28,000 Kr. Sejlløbet over Barren ved Fjordens Indløb og gennem Fjorden er 1899 uddybet til 14 F. (1879 uddybedes den over Barren til 9 1/2 F.). H a v n e n ved Hobro, der er betydelig uddybet ved Udgravning af Grundene N. for Byen, er egentlig først anlagt 1834, da der byggedes Bolværk og Skibsbro (før foregik Ladning og Losning paa Pramme og Baade); den er nu 12 F. dyb; Bolværkernes Længde er 245 Al.; Havnepladsen er omtr. 18,500 □ Al. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 3 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassen har for Tiden ingen Gæld; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 7000 Kr. Ved Lov af 19/3 1898 er der af Staten anlagt en 1 1/2 Fjerdingsvej lang H a v n e b a n e fra Jærnbstationen ad en Bro over Vesterfjord til Havnen, aabnet Dec. 1900.

I g e j s t l i g H e n s . d a n n e r Hobro eet Pastorat med Skjellerup Sogn, Onsild Hrd.

Hobro hører til 9. L a n d s t i n g s k r e d s og Amtets 1. F o l k e t i n g s k r e d s , R a n d e r s A m t s t u e - og H o b r o L æ g e d i s t r i k t (Distriktslægen bor her) og har et A p o t e k . Den hører til 4. U d s k r i v n i n g s k r . ' 426. Lægd og er desuden Sessionssted for Lægderne 332—46 og 418—20 af 5. U d s k r i v n i n g s k r . Ved H o b r o T o l d s t e d er ansat 1 Toldforvalter og 3 Toldassistenter, ved P o s t v æ s e n e t 1 Postmester og 2 Ekspedienter, ved T e l e g r a f v æ s e n e t 1 Bestyrer. Der er S t a t s t e l e f o n , og Byen er desuden i Telefonforbindelse med de andre jyske Byer ved j y d s k T e l e f o n a k t i e s e l s k a b .

Hobro er Station paa den østjyske Længdebane, aabnet 18/9 1869, og Udgangspunkt for Statsbanen H o b r o - L ø g s t ø r (8,9 Mil, 67 Km.), der er bygget ifl. Lov af 12/4 1889 og aabnedes 1893. I Driftsaaret 1899-1900 solgtes i Hobro 55,729 Billetter; der ankom af Gods 15,965 og afgik 10,959 Tons. Byen staar i regelmæssig D a m p s k i b s f o r b i n d e l s e med Mariager, Hadsund og Kjøbenhavn.

**Historie.** Navnet — gml. Form: *Hofbroe* — betyder vistnok Broen over Ho, det gamle Navn paa Onsild Aa (en anden Forklaring er: Broen, der fører til Hov, et Offersted ved Fjorden). Sagnet fortæller i øvrigt, at en Mand Ho byggede en Bro over det smalleste Sted ved Fjorden, hvor der hidtil havde været Færge, at han selv boede N. for Broen („Hostrup Huse“), men at han sammen med 12 andre Mænd, som boede i en By Kirkedal (en lang, dyb Dal „Kirkedal“ ligger omtr. 1 Fjerdingvej Ø. for det nuv. Hobro), anlagde Hobro S. for Broen. Byens Navn forekommer vistnok første Gang i et Frihedsbrev for Mariager Kloster, udstedt af Chr. I 1449, hvori „Hobro Fjord“ omtales. Dens ældste Købstadsprivilegier kendes ikke; 14/10 1560 bekræftede Fr. II dem. Broen tilhørte i 16. Aarh. Kronen; 1533 fik Niels Blok, Herredsfoged i Hindsted Hrd., kgl. Brev paa i sin Livstid at maatte beholde den, og ved Bevill. af 29/4 1574 fik Byens Borgmester og Raad Broen, ligesom senere Byfogden, indtil Brokornet bortfaldt i 19. Aarh. ved det nye Chausséanlæg. Tidligere hørte Byen til Hald Amt under Stiftamtmanden i Viborg (medens det øvrige Onsild Hrd. hørte til Mariager Amt), indtil den ved Randers Amts Oprettelse 1794 lagdes ind under dette. Et Reskr. af 17/8 1824, ifl. hvilket Byen skulde lægges ind under Aalborg Amt, blev omstødt 1830.

Ved en kgl. Rettertingsdom af 1537 (*Kolderup-Rosenvinge*, Udv. af gml. d. Domme II S. 43 flg.) bleve 12 Ejere i H. kendte berettigede til fremdeles at nyde og bruge Hobro Mark, saaledes som fra Arildstid havde været Tilfældet. Den gamle Bymark kaldes nu Østermark; Vestermark hørte tidligere under en Gaard Tvingstrup, som ved kgl. Gavebrev af 1/12 1542 blev skænket Byens Borgmester og Raad.

Ved Beg. af den nyere Tid begunstigedes Byen paa flere Maader af Kronen. Til at samle Kongens Tiendekorn gaves der 1567 og 68 kgl. Befaling til at bygge et Kornhus ved Hobro. For at H. Købstad desmere kunde bygges, forbedres og ved Magt holdes, blev 1552 det Marked, som holdtes i Glenstrup, forflyttet til Byen; 1558 befaledes det, at det Marked, som holdtes i Dybdal ved Testrup, skulde henlægges til Hannedal, og 7/9 1561 (gentaget 24/10 1574) bleve Testrup Markeder henlagte til H.; vel blev det under 25/8 1578 atter tilladt at holde Marked i Dybdal ved Testrup, men 1635 bleve disse „Dalmarkeder“ endelig henlagte til Hobro. I øvrigt har H. aldrig været nogen anselig By, og i den nyere Tid hæmmedes dens Fremgang ved flere Ulykker; den led saaledes meget under Svenskekrigen 1657-60. Mest har den dog vistnok døjet under hærgende Ildebrande; den siges saaledes to Gange i ældre Tid at være brændt N. for Kirketrappen, 23/6 1690 brændte Halvdelen af Byen, nemlig „alt, hvad der var oven for Kirketrappen“; 19/8 1812 brændte 26 Huse, 2/2 1813 10 Gaarde og Huse; den sidste Gang blev Ilden paasat af en 18aarig Pige, der 15/3 1814 henrettedes tæt uden for Byen. Aar 1672 havde Byen 343, 1769 492, 1787 kun 465 Indb. Fra Midten af 19. Aarh. er den imidlertid tiltaget en Del, navnlig ved at dens Handel voksede paa Grund af de forbedrede Havneforhold. Toldstedet var i ældre Tid ved Hadsund (opr. 5/6 1581), senere flyttedes det til Mariager, vistnok 1592, da denne By blev Købstad, derpaa til H.; ved Reskr. af 13/7 1672 henlagdes det til Mariager, dernæst 4/9 1680 atter til Hadsund, igen til Mariager 17/8 1780, indtil det 1839 omsider deltes mellem de to Købstæder.

Den S. 822 omtalte *Hobro Skov* skal i ældre Tid have været ret stor (1 1/2 Fjerdingvej i Omkreds), men blev ødelagt under de svenskes Indfald 1657-60. Den ejedes, ligesom Markjorderne, af forskellige Lodsejere; men da Lodderne i Tidens Løb vare forglemte, afgjordes ved Bytingsdom af 21/3 1707, at Krattet skulde rebes og deles efter Lodsejernes Adkomster. De af Byens Indb., som ikke vare Lodsejere, nøde dog fri Gerdselhugst til egen Fornødenhed. Skoven er udskiftet siden 1816, men Ødelæggelsesværket blev fortsat af Skovejerne, indtil Skovens Indhegning blev paabudt 1858.

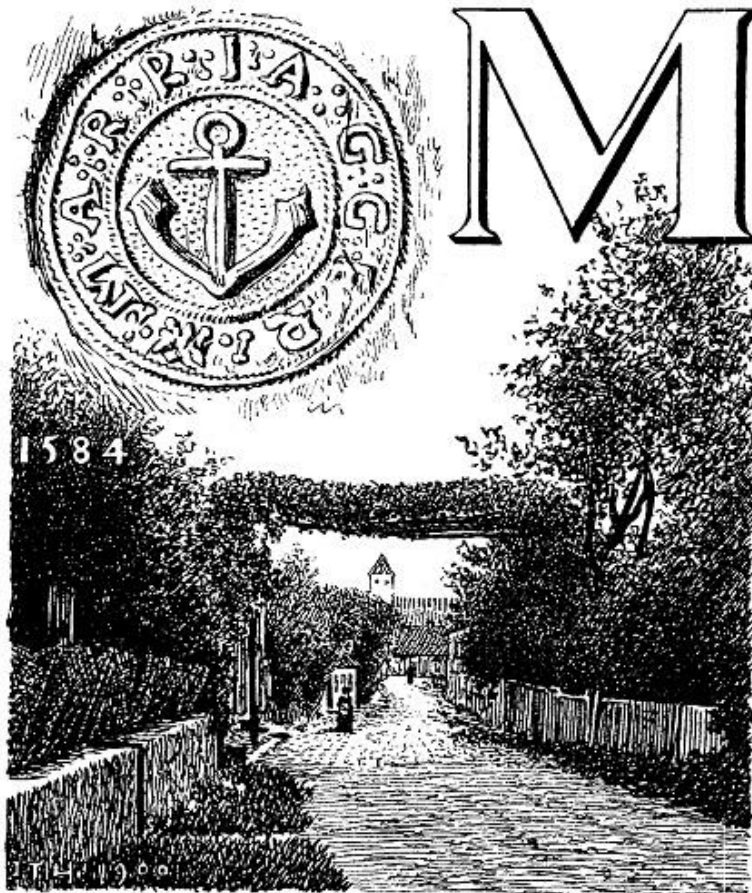
Blandt Byens Borgere maa nævnes Købmand Laurids Christensen Stistrup, † 1766 i Kbh., der skænkede det meste af sin Formue til et Legat, for hvis Renter der skulde trykkes danske Bibler til Uddeling blandt Almuen

i Danm. og Norge.

Hobro L a t i n s k o l e (se S. 821), der allerede nævnes 1553, nedlagdes 1739.

**Litt.:** *Dorthea Thomsen*, Det forsvundne H. eller Fortiden og Nutiden, Hobro 1876. — *V. Greibe*, H., Mariager og Hadsund, Kbh. 1900.

## Mariager Købstad



Mariager Købstad ligger i Onsild Herred under  $56^{\circ} 38' 52,80''$  n. Br. og  $2^{\circ} 35' 8,61''$  v. L. for Kbh. (beregnet for Arbejdsanstaltens østligste Punkt af Tagryggen paa Midtpartiet). Den ligger meget smukt ved en lille Bugt paa Mariager Fjords Sydside paa et noget kuperet Terræn, rundt omgiven af høje, til Dels skovklædte Banker, hvorfra der er vide Udsigter over Byen og Fjorden; særlig gælder det den omtr. 2000 Al. S. Ø. for Byens Midte liggende Hohøj, 352 F., 110,5 M., med trigon. Station; ogsaa fra Møllebakken („Dahlerups Bænk“) Ø. for Byen er der god Udsigt. Paa Vejen S. Ø. i Byen er der 105,7 F., 33 M., ved Kirken 53,5 F., 16,8 M., ved Havnebroen 2,2 F. Afstanden fra Hobro er  $1 \frac{3}{4}$ , fra Randers  $2 \frac{3}{4}$  og fra Aalborg 6 Mil. Byens største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 1300, fra V. til Ø. 900 Al. De 3 Gader Østergade, Teglgades Bakke og Fuglesangsgade løbe sammen paa det lille Torv; den første fører mod N. Ø. ud

til Hadsundvejen, mod S. kommer man ud til Randers- og Hobrovejen; fra Vestergade fører en Markvej langs Stranden til den smukke Vesterskov. Flere af Gaderne ere stejle; Husene ere smaa og lave, for det meste omgivne af Haver. Ejendommelige ere Løvportene ved Indgangen til Byen (se Vignetten). Af gamle Bygninger er der kun faa.

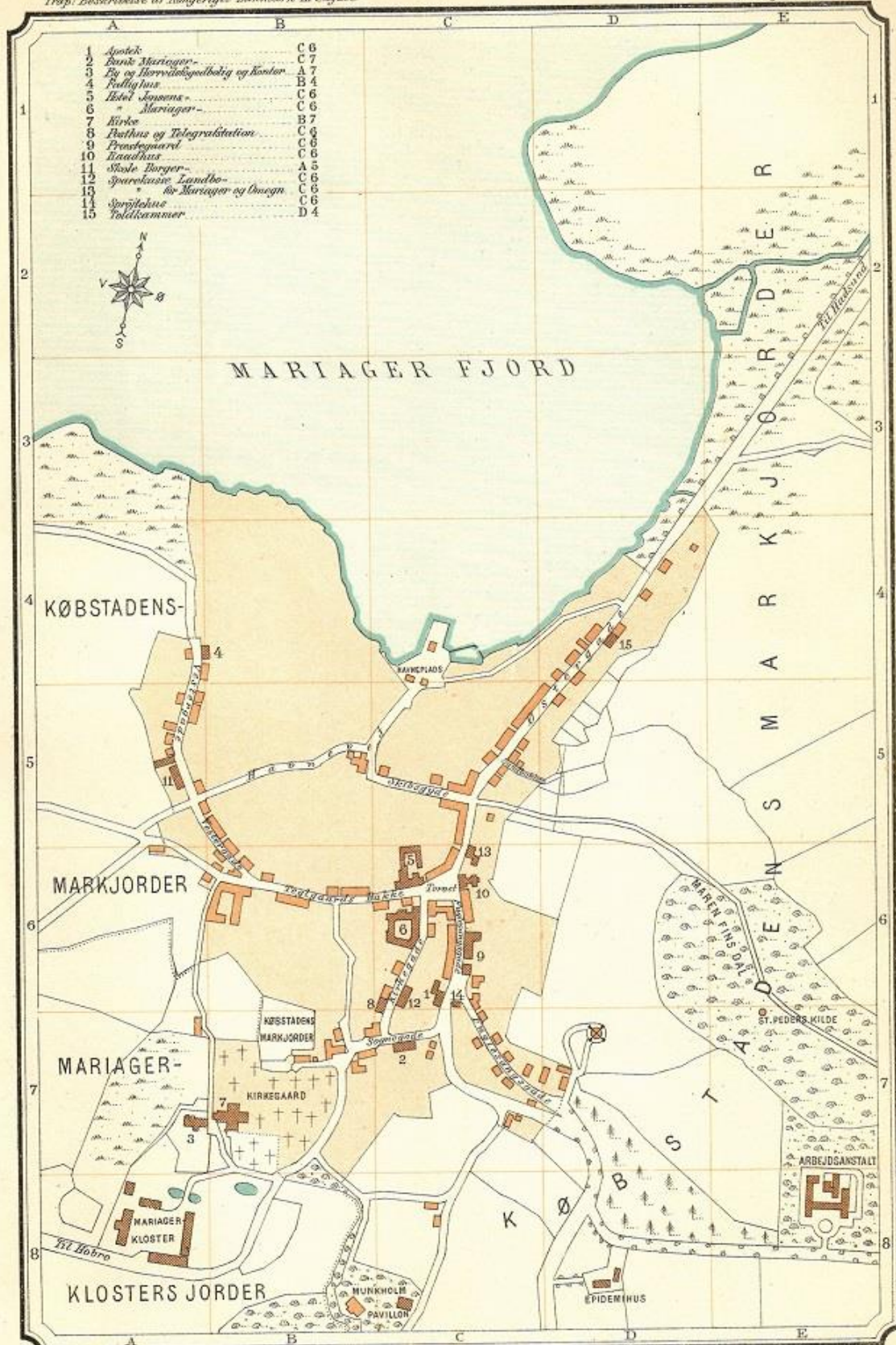
Byens Købstadsgrund var 1901 omtr. 50 Td. Land, Markjorderne omtr.  $754 \frac{1}{2}$  Td. Ld., og der var 8 Gader og Stræder og 1 større og 1 mindre Torv. Husenes Antal var 116, hvoraf 96 paa Købstadsgrunden.



# MARIAGER.

Trup: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave

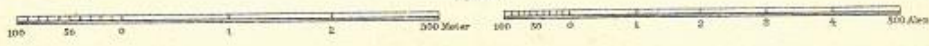
E. Hertigh forbydes.



Gået af V.E.A. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C. Gad. 1900.

Arch. E. Jørgensen lith. Bladt.



Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 854 Td. Ld.; deraf vare besaaede 347, Afgræsn. 186, Høslæt m. m. 164, Kær og Fællede 3, Haver 17, Skov 38, Heder 32, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 33 Td. H a r t k . var 1/1 1895 41; deraf hørte 34 til 11 Gaarde og 6 til 30 Huse; 5 Gaarde og 9 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge, foruden Pleje- og Arbejdsanstalten, Epidemihuset og Skovpavillonen, *Mariagergaard*, omtr. 8 Td. Hrtk., og *Marenmølle*. Ved kgl. Approb. af 14/8 1795 bleve 36 Td. Ld. af Byens Fællesjorder bortsolgte til nogle af Byens Indb. mod en aarl. Afgift, Resten er udskiftet til Grundene ifl. Resol. af 3/8 1847.

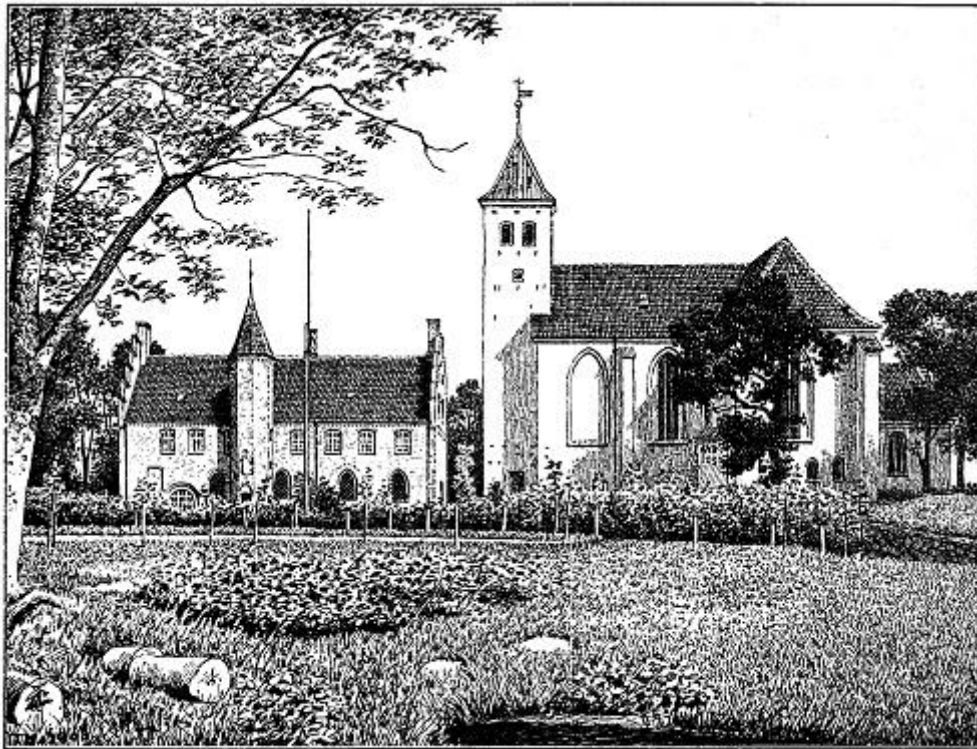
Bygningernes saml. B r a n d f o r s i k r i n g s s u m var 1/11 1900 894,316 Kr. (Antal af Forsikringer 130).

Om M a r i a g e r L a n d s o g n se Onsild Hrd.

Af Byens **offentlige og andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

**Kirken**, mod S. V. i Byen, en Rest af den tidligere meget anelige Klosterkirke (se Landsognet), der opførtes af røde Mursten i gotisk Stil og fuldendtes i 2. Halvdel af 15. Aarh., er nu en Slags Korskirke med 4 omtr. lige lange Korsarme samt Taarn mod V.; den udv. Længde fra V. til Ø., med Taarnet, er 70, Bredden 18 Al.; fra N. til S. er Længden omtr. 50, Bredden 22 Al. Som alle Birgittinernes Kirker bestod den oprindl. af et Langhus, der har været over 90 Al. langt (godtgjort ved Undersøgelser af Prof. J. B. Løffler 1895), hvortil sluttede sig mod V. et Kor, til hvis Vestside atter var føjet et slankt Taarn, saa at Kirken i alt har haft en Længde af 120 1/2 Al. og en Bredde af 50 Al. Langhuset var ved to Rækker, ved Spidsbuer forenede Piller — 4 fritstaaende, ottekantede og to Vægpillen i hver Række — delt i et Midtskib og to Sideskibe, alle tre omtr. lige brede og samlede under et fælles Tag, ligesom de mod Ø. afsluttedes af en fælles Gavl, hvis store Murflade kun afbrødes af 3 spidsbuede Vinduer med Murpiller imellem, men uden Dør, idet Indgangene til Kirken vare mod N. og S. i Sideskibene helt mod Ø. nær ved Østgavlen. Kun mod Ø. ud til Kirkegaarden laa en Del af Kirken frit, idet den i øvrigt mod N. og S. var begrænset henholdsvis af Nonnernes og Munkenes Gaard. Langhuset havde 3 Rækker Krydshvælvinger, 5 Fag i hver, der i Midtskibet havde en Højde af omtr. 40 Al., medens Sideskibene kun vare 25 Al. høje, ligesom Korets to Hvælvinger. Maaske have Højtkirkens Mure, der altsaa ikke vare synlige udefra paa Grund af det fælles Tag, været prydede med Blindinger over Spidsbuerne, der forbandt Pillerne. I det hele taget har Kirken vistnok i arkitektonisk Henseende været rigere udsmykket, end det ellers var Tilfældet ved Birgittinerkirkerne, hvilket de endnu bevarede Rester af den oprindl. Bygning tyde paa. Inde i Kirken har der langs Østgavlen og Sideskibenes Ydermure omtr. 6 Al. fra Gulvet været en Omgang eller Pulpiturer (som i Maribo Kirke, se III S. 113), der hvilede paa lave Piller og flade Buer. Paa Omgangen mod Ø. har maaske det saakaldte Jomfrukor for Nonnerne været, idet der her har været Indgang fra Nonnegaardens østl. Længe. Pladsen under Omgangens Hvælvinger har vistnok været optaget af smaa Kapeller. Paa Nordsiden kendes kun eet, opf. ifl. Testam. af 1495 af Holger Eriksen Rosenkrantz; paa Sydsiden vides at have ligget 4, opf. af Lars Mogensen (Løvenbalk) til Tjele, Jens Madsen (Munk) til Visborg, Erik Ottesen Rosenkrantz og Jens Olufsen til Bustrup, alle ligeledes fra 15. Aarh.; desuden har der været et St. Annæ Kapel (maaske det samme som det, der i Kolderup-Rosenvinge, Gl. d. Domme I S. 98, kaldes Otte Krumpens og hans Broders Kapel). I Koret mod V., Munkekoret eller, som det senere kaldtes, „Domkirken“, stod i den katolske Tid Højalteret; men efter Reform. flyttedes dette til Langhusets Østende, der saaledes blev Kor. Efter at Kirken efter Klosterets Nedlæggelse Aar 1588 var bleven Byens Sognekirke, høres der flere Gange om Restaurationer, saaledes 1603, da Kirkens Overdel var nedblæst, og efter Krigen 1627—29, da de kejserlige havde anrettet store Ødelæggelser, ligeledes 1694 og 1699. Men dens Brøstfældighed blev trods Udbedringerne til sidst saa stor, at der under Fr. IV var Tale om





Mariager Kirke og Kloster.

at nedbryde den og bruge Materialet til at bygge en mindre Kirke. Planen blev dog dengang opgiven, navnlig ved Provst Ph. H. Friedliebs Mellekomst, og der blev endog tilvejebragt Penge til Restaurationsarbejder, særlig til Styrkning af Ydermurene, der vare svækkede ved Klosterbygningernes Nedbrydning (se Lands.). En Storm 21/1 1737 svækkede dog yderligere Bygningen; 1775 maatte Vestgavlen ombygges, og da Kirken helt truede med at styrte sammen, udgik 19/10 1787 kgl. Befaling om at ombygge den. Paa dette Tidspunkt stod Kirken væsentlig i sin oprindl. Skikkelse med takkede Endegavle og med svære Murpiller mellem de slanke, spidsbuede Vinduer (i Pillen i Nordøsthjørnet var Vindeltrappe op til Rummet over Hvælvingerne) samt med de oprindl. Indgangsdøre, hvoraf den sydl. var Hovedindgang. Hvælvingerne under Omgangen benyttedes til Dels endnu til Gravkapeller; i et af Kapellerne, bag ved Alteret, var der dog indrettet Sakristi.

Den smagløse, barbariske Ombygning, hvortil Midlerne tilvejebragtes bl. a. ved Tilskud fra alle Landets Kirker, udførtes 1788—89 under Ledelse af Bygmester Andr. Kruse, Horsens, og bestod i, at man nedrev Midtskibets og Sideskibenes 4 østl. Hvælvingfag og ved den nye Østgavl opførte et lille, uanseligt Kor med fladt Loft, saaledes at dette sammen med „Domkirken“ og Sideskibenes tilbagestaaende vestl. Hvælvingefag kom til at danne det nuv. Kors, medens Midtskibets vestlige Hvælving, der nu altsaa danner Midtpartiet i Korset, fik fladt Loft, en Forandring, der dog vistnok ikke skyldes „Ombygningen“, idet denne Hvælving alt var styrtet ned længe før. Tillige nedtoges den øverste Del af Taarnet (omtr. 15 Al.), der var 56 1/2 Al. højt og ragede 23 Al. op over „Domkirken“, men kun 4 1/2 Al. over Langhusets Tagrygning, og hvis oprindl. spidse Spir i Tidens Løb var blevet afløst af et Sadeltag med Gavle i Ø. og V.; vistnok nu fik det det nuv. firsidede, spidst tilløbende Blytag. Hovedindgangen, over hvilken en Indskrift mælder om „Ombygningen“, henlagdes til den nordl. Korsfløjs Nordside; et Stykke af den gamle Omgang her er nu omdannet til Vaabenhus; det tilsvarende Stykke i den sydl. Korsfløj gjordes 1874 til Ligkapel. Det ældre Murstensgulv blev 1873—74 erstattet med et Flisegulv. Saaledes staar Kirken og venter paa sin

## Restauration.

Udskaaren egetræsmalet *Al t e r t a v l e* fra 17. Aarh. med Nadveren i Midtfeltet og Apostlene ved Siderne, bekostet af Borgmester Hans Nielsen Drostrup og hans Svigersøn Licentiat Nicolaus Broberg i Aarhus, stafferet 1694 af Niels Kall, Præst i Als (Indskrifterne ere nu forsvundne); et udsk. Træbillede af Christus med Tornekronen, i Legemsstørrelse, som tidligere fandtes ved Alteret, er nu anbragt i et Rum bag dette. Paa Alteret to 7armede Lysestager, skænkede 1899 af Oberst Voss, Fredericia. Et sjældent Alterklæde, formentlig broderet af Nonner, er fra Kirken. Udskaaren *P r æ d i k e s t o l*, staff. 1724 af Severin Benzon til Havnø og Hustru (restaur. 1874). *D ø b e f o n t* af gotlandsk Sandsten fra 1892, efter Tegn. af Prof. J. B. Løffler; den afløste en Font af Træ, der var skænket midt i 18. Aarh. af Etatsr. Math. Thestrup til Mariagerkloster. *O r g e l e t*, i „Domkirkens“ Vestende, er fra 1801 (Orgelbygger Peerstrup). I Midtpartiet hænge 3 Lysekroner fra 1746, 1755 og 1789. Desuden findes i Kirken fra katolsk Tid en „Christi Grav“, 3: en Trækiste med tagformet Laag og indeni en Kristusfigur, samt et stort Trækrucifiks (6 Al.), der skal have staaet over Alteret. I Koret hænger et Epitafium over de to sidste Abbedisser i Mariager Kloster, Sidsel og Hilleborg Lykke, † 1582 og 1585, med deres malede Billeder (restaur. 1892 af Nationalmus.); i Præstens Værelse bag Alteret en Mindetavle over Rektor og Legatstifter Laur. Mortensen Hassing, † 1734; hans Ligsten ligger i Koret under Døbefonten. Af de mange Ligsten, der tidligere dækkede Gulvet, reddedes en Del ved Ombygningen 1788; ved Gulvets Omlægning 1873—74 bleve de indsatte i det indvendige af Murene, medens Gravhvælvingerne undersøgtes og Ligene nedsattes i en Gravhvælving, der midt i 18. Aarh. blev indrettet i Midtskibets Vestende. Der findes Ligsten bl. a. over den sidste kat. Bisp i Børghlum, Styge Krumpen, † 1551, med Billede (se Danm. Riges Hist. III S. 50; et Lig, der var indtørret som en Mumie, og hvis Træk lignede Billedet paa Stenen, laa længe i en aaben Kiste og forevistes de besøgende som Bispens, indtil det 1873 nedsattes i den nævnte Gravhvælv.), over Rigsmarsk Otte Krumpen, † 1569, og hans to Hustruer Drude Krummedige og Anne Lykke, med deres Billeder, over de ovennævnte Jens Madsen (Munk) til Visborg, med Hustru, og over Laur. Mogensen (Løvenbalk) til Tjele, † 1500, med Hustru (se *Løffler*, Gravst., Pl. XXXI), over Kirstine Høg, † 1542 (g. 1. m. Lave Brock til Estrup, 2. m. Peder Lykke til Demstrup m. m.), og over Gertrud Lykke, † c. 1583, Søster til de to ovfr. nævnte Abbedisser. Paa Kirkegaarden ligger desuden Brudstykket af en Sten fra omtr. 1480 over Johannes Johannes, „Presbiter in Jælingh“. I Kirken er ogsaa bevaret en lille Sten af rød Granit med Indskriften: „Her ligger thif Krumpen Slecht“, der har siddet over Krumpernes Kapel (se ovfr.). Paa en Pille i den nordl. Korsfløj staaer malet et Vaaben og: „Velbørdig Mand Thord Deign, som hidgaf gott Gozs, hans Siel Gud bevar“; det var før malet paa en Pille i Koret, men ommaledes (forvansket) ved Ombygningen. Om Thord Degn har været begravet i Kirken, er dog tvivlsomt Han levede paa Vald. Atterdags Tid, var Landstingshører og Ejer af Bjerregaard i det nedlagte Hov Sogn (s. d.) og døde, længe før Kirken blev færdig (rigtignok kan hans Lig senere være ført hertil fra Glenstrup Klosterkirke eller fra den nedrevne Hov Kirke). Man har før antaget ham for Forfatter til det bekendte Tillæg til Jydske Lov, „Thord Degns Artikler“, men det er sandsynligt, at Forfatteren er Thord Litle (se Saml. til j. Hist. II S. 230 flg.). Af andre, der have hvilet i Kirken, nævnes Borgm. Hostrup fra Hobro (Epitafium), Overhofmester Henning Chrf. Holstein, † 1753 (i Forhallen findes Epitafium over ham saavel som over J. A. Brask til Kjellerup, med Hustru), Etatsr. H. Folsach til Gjessinggd., † 1758, Etatsr. Math. Thestrup, † 1769 (hans Epitafium hænger i Kirken), og Kmhr. Frands Thestrup, † 1796. Ud. i Østgavlen ere indmurede to Sten (maaske fra Hov Kirke eller Glenstrup Kl.), den ene med to Løver, den anden med en Christusfigur; de sad før paa hver Side af den nordl. Dør. Ved Gavlen staa tillige nogle Stensøjler, Kapitæler osv., der skulle være fra Hov Kirke eller fra St. Peders Kirke i Mariager. Af Kirkens 3 Klokker er den saakaldte Tiklokke, med Majuskelindskriften: Magister Nicolaus me fecit, fra den tidligere Middelalder (sidste Halvdel af 13. Aarh.). ( *L i t t .* : Artikler i Danske Magasin VI, særlig S. 236. flg. *H. Dahlerup*, Mariager Kl. og Bys Hist., S. 65 flg. *S. Bergsøe*, Optegn. fra M. Kirke, i Saml. til j. Hist. VI S. 128 flg. *F. Uldall*, Klokkerne i M. Kirke,

i Randers Amtsavis, 3/2 1873).

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Den ejede ved Udg. af 1900 9350 Kr. i Kapitaler og 35 Td. Byg som aarl. Kanon samt 28 Td. Rug, 96 Td. Byg og 74 Td. Havre, der ligesom ovenn. Kanon betales med Penge efter Kapitelstakst.

**Kirkegaarden**, ved Kirken, har 1894 ved Erhvervelsen af et Areal fra Mariagerkl. faaet en betydelig Udvidelse, saa at den nu er 4 Td. Ld. (Paa Kirkegaarden skal der tidligere have ligget noget, der hed „Marenborg“).

**Raadhuset**, ved Torvet, 1 Stokv., med Indskriften: „Var ej Lov i Landet, havde den mest, som mest maatte gribe,“ er opf. 1821—22 og indeholder, foruden nogle mindre Lokaler, en Byraadssal og en Tingstue; i den sidste et Oliemaleri af Chr. V. Bag ved Raadhuset er 1860 opf. et **Arresthus** med 7 Arrester, deribl. en Fællesarrest. Raad- og Arresthuset ejes af Byen med 1/6 og Amtet med 5/6.

Den **kommunale Borgerskole**, Vestergade, to Stokv. af røde Mursten, er opf. 1893 paa en af Prof. Christen Roving († 1889) m. fl. skænket Grund (Arkitekt: Achen); den havde ved Udg. af 1900 2 Lærere og 2 Lærerinder, 5 Klasser og 141 Elever (den tidligere Skolebygning, af Bindingsværk, paa Vestergade, var en gammel Kapellanbolig). En **teknisk Skole**, opr. 1895 af Haandværkerforeningen, har Lokale i Borgerskolen. Desuden er der et Par smaa **Pogeskoler**.

Byens **Fattighus**, Vestergade, 1 Stokv., er opf. 1843; det har 8 Lejligheder. — **Epidemihuset**, mod S. Ø., uden for Byen, er opf. af Byen, som ejer 1/100, og Amtet; det har 12 Senge. — **Pleje- og Arbejdsanstalten**, mod S. Ø. uden for Byen paa Sødes Bakke, er opf. 1866—67 af Byen, der ejer 1/100, og Amtet og bestaar af en Tvangsafdeling, en Arbejdsafdeling og en Plejeafdeling for syge og aandssvage; Plads til 43 Lemmer. Bygningerne bestaa af en Hovedfløj og 2 Sidefløje, alt i 1 Stokv. af gule Mursten (Arkitekt: Herholdt).

**Posthuset** og **Telegrafstationen** ligger i Kirkegade; **Toldbodbygningen**, ved Havnen, er opf. 1822. **Præstegaarden**, i Fuglesangsgade, Embedsbolig fra 1868, er den tidligere Herredsfogedbolig; den har en 100 Al. lang Façade og gamle, hvælvede Kældere. **By- og Herredsfogedbolig** og **Kontorer** samt Byens Arkiv ere indrettede i den tilbagestaende Del af Klosterbygningerne (se Lands.). Paa Hj. af Torvet og Kirkegade ligger en stor **Bindingsværksbygning** (Hotel Mariager) omtr. fra 18. Aarh.'s Midte. I Fuglesangsgade er der under et Par Steder hvælvede Kældere, maaske Levninger af tidligere Adelsgaarde.

S. for Byen ligger det smukke Anlæg **Munkholm**, omtr. 4 Td. Ld., til Dels ifl. Gavebrev af 17/2 1839 skænket Byen af Etatsraad, Overtoldinspektør F. M. Tetens. I Anlægget, der støder lige op til den Mariagerkloster tilhørende Skov Himmelkold, er en **Mindre støtte** for ham, rejst 1876 af Byens Borgere, og en **Udsigtspavillon**. Paa Bakkerne langs Østergade er der 1871 paa Borgm. H. Dahlerups Initiativ anlagt en **Plantage**. Ogsaa **Fuglesangsbakken** mellem Byen og Arbejdsanstalten har Kommunen ladet beplante 1872—76, ligesom den 1898 har ladet opføre en **Skovpavillon** (Arkitekt: Olivarius) ved Munkholm. — Paa Østergade er 1877 bygget en **Granitniche** med Metalløvehoved (efter Tegn. af J. V. Dahlerup), hvorigennem en af de to Smaabække, der løbe gennem Byen, har Udløb. Ø. for Byen ligger den smukke *Maren Finds Dal*.

**Indbyggerantallet** var 1. Feb. 1901: 917 (1801: 414, 1840: 564, 1860: 680, 1890: 761). Det er

Landets mindste Købstad, naar Sandvig paa Bornholm regnes sammen med Allinge. E r h v e r v 1890: 122 levede af immat. Virksomhed, 90 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 26 af Fiskeri, 3 af Søfart, 249 af Haandværk, 147 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, 35 nøde Almisser, og 12 vare i Fængsel (mærk Arbejdsanstalten). — Byen har et meget lille Opland, Handel og Haandværk er kun ringe. De nedennævnte Tal give selvfølgelig ikke et Billede af Omsætningen i selve Byen, da Tolddistriktet ogsaa omfatter Hadsund samt Cementfabrikkerne „Cimbria“ og „Dania“.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 37,209 Pd., Kaffe 3605 Pd., Sukker 1848 Pd., Stenkul 2816 Td. og 42,171,342 Pd., Kokes 2,757,084 Pd., Metaller og Metalvarer 23,133 Pd. samt Tømmer og Træ 1026 Clstr. og 3021 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udskibedes til indenlandske Steder uden for Jylland samt til Udlandet bl. a.: fra Cementfabrikkerne „Cimbria“ og „Dania“ 107,979 Td. Cement samt fra de s. Fabrikker og fra Aamølle 10,032 Td. Raakridt og 1219 Td. slemmet Kridt.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 38 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 566 Tons, deraf 5 Dampskibe paa 174 T. og med 113 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 164 og udgik 128 Skibe med henh. 16,570 og 1317 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 836 og udgik 888 Skibe (deraf henh. 349 og 347 Dampsk.) med henh. 5915 og 22,649 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde, efter Fradrag af Godtgørelser, 32,361 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 156, i alt 32,517 Kr. (3758 mindre end i 1898).

I Mariager holdes aarl. 4 Markeder: 1 i Feb. og 1 i Juli med Kreaturer, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag 1. og 3. Torsdag i hver Maaned med Kreaturer.

Af industrielle Anlæg i Byen nævnes et Andelsmejeri, et Hvidtølsbryggeri og en Sodavandsfabrik; i Omegnen ligge flere Teglbænderier foruden de ovenn. Fabrikker.

Kreaturhold 1898: 62 Heste, 176 Stk. Hornkvæg (deraf 133 Køer), 152 Faar, 103 Svin og 13 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Onsild og Gjerlev Herreder, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 7 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Skolevæs. og e) for Brolægnings- og Vejvæsen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 10,815 (deraf Grundsk. 1187, Hussk. 728, Formue- og Lejlighedssk. 8626, lignet paa Menigheden 274), Afgifter efter Næringsloven 779, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 741, Indtægter af Aktiver 979, Skolekontingent 157 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 178, til Amt 141, til Amtsskolefond 235, Byens Bestyrelse 478, Fattigvæs. 1273, Alderdomsunderst. 1436, Skolevæs. 3702, Rets- og Politivæs. 813, Medicinalvæs. 754, Gader og Veje 421, Belysn. 273, offtl. Renlighed 35, Brandvæs. 165, Lystanlæg 100 og afløst Højtidsoffer 626 Kr. Kommunen ejede 31/12 1899 i Kapitaler 12,688 og i faste Ejendomme 56,403 og skyldte bort 32,827 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 7075 Kr. For 1901 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 5 6/10 pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 203,900 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 193,550 Kr.

Et Brand- og Politikorps, oprettet 1820, tæller omtr. 100 Mand.

I Sparekassen for M. og Omegn, opr. 5/11 1853, var 31/3 1899 Spar. Tilgodeh. 474,806 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 22,722 Kr., Antal af Konti 852. — I Landbosparekassen for M. og Omegn, opr. 15/12 1888, var 31/3 1899 Spar. Tilgodeh. 277,684 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5675 Kr., Antal af Konti 334. — I Banken for M. og Omegn, opr. 17/10 1897, er Aktiekapit. 30,000 Kr.; 31/12 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 130,403, Vekselkontoen 84,726 Kr.

Da Viggen danner en naturlig Havn, har der aldrig været andet end en Skibsbro, der 1804 ombyggedes og indrettedes væsentlig, som den nu er. Havnen er fra 5 til 14 F. dyb, Bolværkernes Længde 538 F., Havnepladsenes Størrelse omtr. 8300 □ Al.; 1895 anlagdes en Baadehavn, 3—4 F. dyb. Havnevæsenet bestyres af et Havneudvalg, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 3 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnen ejede 1/1 1900 i Penge 6445 og i Ejendomme og Løsøre 2550 Kr.; Indtægten af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 2000 Kr. Se S. 824.

I gejstl. Hens. danner Mariager eet Pastorat med østre og vestre Lands.

Mariager hører til 9. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Randers Amtstue- og Mariager Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskreds' 425. Lægd.

Ved Mariager Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 2 Toldassistenter samt 3 Strandkontrollører, henh. ved Hurup, Hadsund og Alsodde, ved Postvæsenet 1 Postmester, som tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen staar i Forb. med de jydsk Byer ved jydsk Telefonaktieselskab, i Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Byerne ved Fjorden.

**Historie.** Byen har vistnok oprindl. været en Landsby, der maaske har tilhørt Glenstrup Kloster og senere, efter at dette var ophævet, gik over til Mariager Kloster (s. d.); men man ved intet om Byen før dette Klosters Oprettelse, ja den nævnes endog først 1434, da Hans Valtersen tilskødede Klosteret sin Gaard der. Om ikke sin Oprindelse skylder den Klosteret i alt Fald sin Fremvækst, især efter at dette havde faaet Brev paa en fri Havn ved Fjorden, da handlende og Haandværkere bosatte sig i Klosterets Nærhed og Skibsfart efterhaanden blev den lille Bys Hovederhverv, om det end kun var smaa Skibe, der kunde besejle Fjorden; navnlig var Udførselen fra Omegnens Teglværker og Kalkbrænderier ret betydelig i Beg. af den nyere Tid; Chr. III lod hente store Skibsladninger Kalk til Kolding og andre Steder, Fr. II og Chr. IV til Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavn, ja der skete endog Udførsel til Tyskland. Ogsaa Folk, der søgte Klosteret, droges til Byen; saaledes vides enkelte adelige at have haft Gaarde i Byen. Købstadsprivilegier fik den dog vistnok først ved Brev af 23/5 1592, der gav Indb. Ret til at bruge saadan Handel og borgerlig Næring og Købstadfrihed, som andre Købstæder i Riget nyde, navnlig samme Privilegier som Hobro (de ældre Privilegier af 1449 og senere, der anføres i D. Atl., lyde paa Klosteret). Indtil 1592 har M. vel indtaget en Stilling omtr. som Flække, om end den ofte er bleven behandlet som Købstad; saaledes havde den 1457 et Byting, og 1486 nævnes baade Byfoged og Byskriver; 1536 opføres den ogsaa blandt Landets Købstæder, der sendte Afsendinge til Kjøbenhavn, og i de flg. Aar er der flere Eksempler paa noget lign. For øvrigt vedblev den længe at staa i Afhængighedsforhold til Klosteret, til hvilket den foruden Jordskyld og Kornafgift maatte yde Hoveri indtil 1631 eller 1634. Byen havde for øvrigt fra gammel Tid sin egen Kirke, *St. Peders Kirke*, der vistnok har været Sognekirke for den oprindl. Landsby og laa omtr. paa Hj. af Teglgades Bakke og Kirkegade. Den er maaske bleven nedbrudt, efter at Klosterkirken var bleven Sognekirke; endnu paa Resens Tid (1677) stod dog Taarnet, hvori Byens Stormklokke hang; men 1729 var det forsvundet. Paa

Pladsen er der fundet Murbrokker. Byen har ogsaa i Middelalderen haft et H o s p i t a l f o r f a t t i g e (først nævnt i et kgl. Brev af 1490), senere kaldet „Kærlingegaarden“ eller „Hr. Erik Ottesens fattige Folks Gaard“ (Erik Ottesen Rosenkrantz gav Gods til Hospitalet 1496 og 1503). I den katolske Tid har det vistnok været knyttet til Klosteret, efter Reformationen stod det under Lensmændene. Det nævnes sidste Gang 1650. Hvor det har ligget, vides ikke (maaske paa den nuv. Kirkegaard eller paa Teglgades Bakke). Byens Øvrighed var en Borgmester og 5 Raadmænd; ved Forordn. af 28/1 1682 blev de sidstes Antal indskrænket til 2, ved Reskr. af 13/10 1682 endog kun til en Byfoged. Først 1868 fik M. atter Borgmester og Raad.

Nogen større By blev den dog aldrig, og dens Tilbagegang begyndte allerede tidlig, vistnok endnu før den blev Købstad, hvad der skyldtes dels Klosterets Nedlæggelse som Forsørgelsesanstalt for adelige Kvinder, idet de adelige Familier da snart flyttede bort fra Byen, dels et Par store Ildebrande, 22/6 1573 og 1583, dels Kalkbrændingens Aftagen, efterhaanden som de omliggende Skove ødelagdes ved den skaanselsløse Forbrug af Brændsel; i Beg. af 18. Aarh. var den næsten helt standset. Efter Branden 1583 skal næppe Halvdelen af de brændte Huse være bleven genopført, og Grundene udlagdes til Haver, Marker og Enge. Ogsaa den Omstændighed, at Landevejen mellem Randers og Aalborg, som fra gammel Tid gik over M. og gjorde Byen til det vigtigste Færgested over Fjorden, blev forlagt over Hadsund, vistnok i 1. Halvdel af 17. Aarh., har skadet den. I 17. Aarh. kom nye Ulykker over den lille By. Under Krigen var den besat af Fjender, saaledes 1627-29 af de kejserlige; 28/10 1629 gav Kongen en Del brandlidte Frihed for Skat og Tynge, og dette gentoges 1636 for nye brandlidte. Efter Krigen 1657-60, i hvilken M. utvivlsomt har lidt meget, flyttede mange bort fra Byen; 1672 var der 370 Indb.; 1680 oplyste Borgerne i en Ansøgning til Kongen, at der i de sidste Aar var brændt 16 Gaarde og 43 Huse, og at i alt 123 Ejendomme stode ødelagte eller ubeboede. I de flg. Aar var næsten al Næring ophørt, bl. a. fordi Toldstedet 1680 var blevet forlagt til Hadsund (se under Hobro, S. 825), og Fattigdommen var overordentlig stor. Efter en ny Brand 1687 gav Kongen Byen Frihed for Skatter i 10 Aar. Atter i den nordiske Krig led den; 1732, 1764 og 1/12 1775 var der nye Brande; dertil kom ødelæggende Kvægsygdomme (1746-47 døde 148 Stkr. Hornkvæg). Aar 1769 havde Byen 402, 1787 393 Indb.; 1775 havde den kun eet Skib. Først op i 19. Aarh. er Byen kommen noget til Kræfter og har taget Del i Landets almindelige Opkomst, om den end er vedbleven at indtage den beskedne Plads som Landets mindste Købstad; Hobro og Hadsund ere dens lykkelige Konkurrenter. — I 1808 var en Afdeling spanske Tropper indkvarteret i M.; 1864 var den en Tid besat af Preusserne.

En L a t i n s k o l e , der grundlagdes af Chr. III, ophævedes 1739. Skolen laa N. for Kirken; en Rest af den, Graverboligen, staar endnu.

**Litt.:** *H. Dahlerup*, M. Klosters og Bys Hist., Kbh. 1882. — *V. Greibe*, Hobro, M. og Hadsund, Kbh. 1900.



# Grenaa Købstad

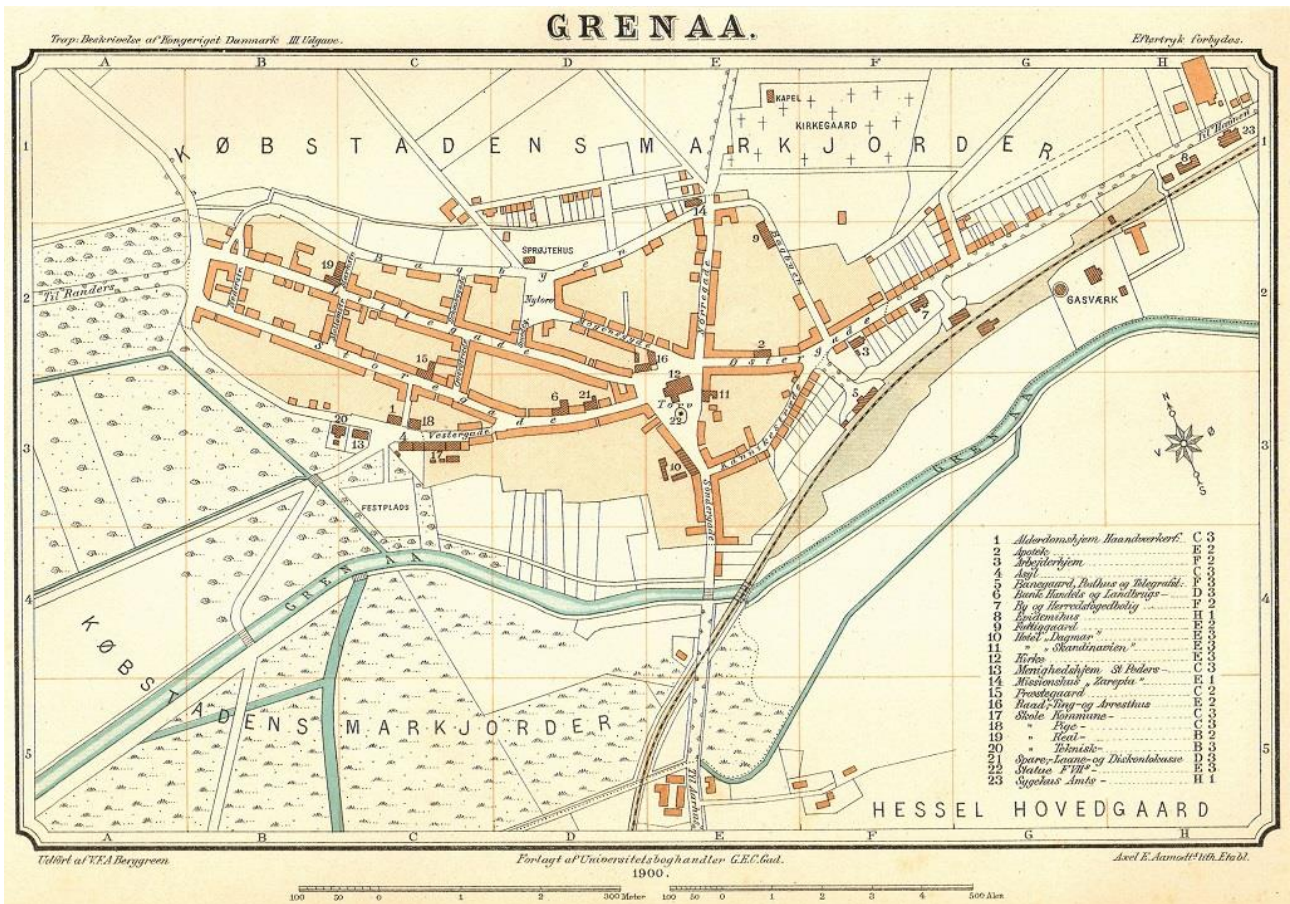


14 AARHUNDREDE.

Grenaa Købstad ligger i Nørre Herred under 56° 24' 49,16" n. Br. og 1° 42' 1,02" v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens Sydgavl). Byen ligger lige N. for Gren Aa, der før har dannet Udløbet for den nu udtørrede Sø Kolindsund, paa et lavt og temmelig fladt Terræn og over 1/4 Mil fra Kattegats Kyst; højeste Punkt er ved Kirkens Nordvesthjørne, 21,2 F., 6,6 M., paa Vejene ved Byens Øst- og

Vestgrænse er der 17, i Søndergade ved Bygrænsen 6,7 F.; kun N. for Byen hæver Egnen sig lidt; Bavnehøj, hvorfra der er Udsigt over Byen, er 130 F., 41 M. Afstanden fra Randers er omtr. 6 3/4, fra Ebeltoft 3 1/2 Mil (ad Jærnbanen henh. 8,6 Mil, 65 Km., og 4,3 Mil, 32,5 Km.). Byens største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 1400 Al., fra N. til S. højst 700 Al. Hovedgaderne ere Storegade og Lillegade, der fra Torvet føre mod V. til

Randersvej en; fra Torvet fører Østergade mod Ø. til Havnevejen og Søndergade mod S. til Aarhusvejen. Blandt Husene, hvoraf flere i 2 Stokv., ere enkelte ældre Bindingsværksbygninger bevarede.



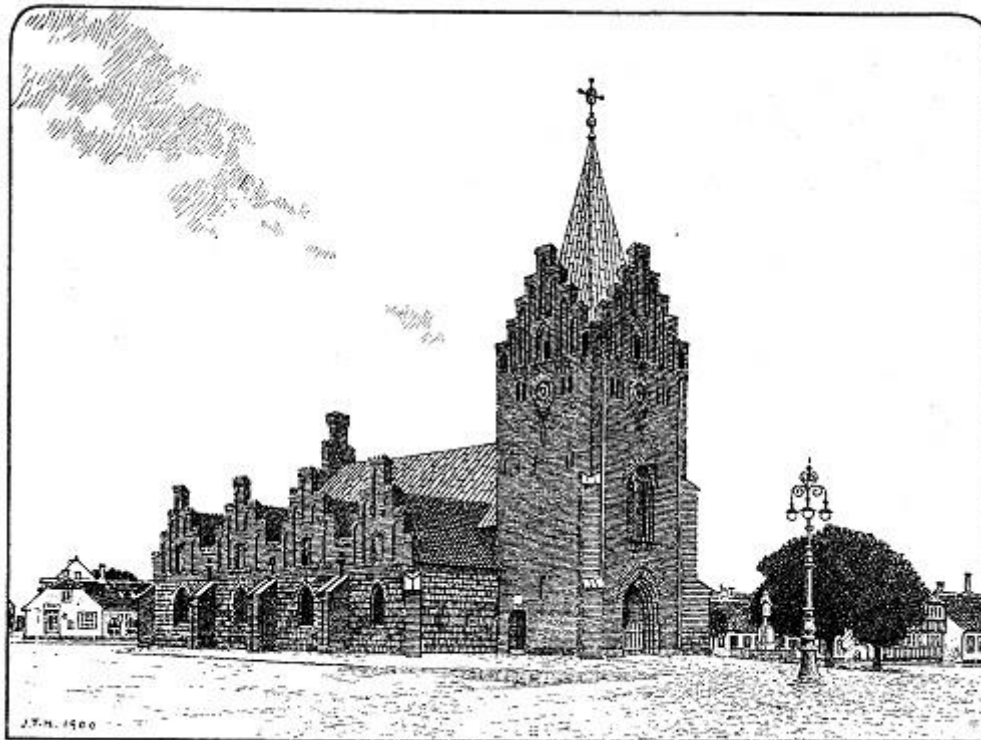
Byens K ø b s t a d s g r u n d udgjorde 1901 omtr. 41 1/2 Td. Ld., M a r k j o r d e r n e omtr. 875 1/2 Td. Ld. Byen havde da 12 G a d e r og S t r æ d e r og 2 T o r v e . H u s e n e s Antal var 373, deraf 239 paa Bygrunden. F l a d e i n d h o l d e t af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 957 Td. Ld.; deraf vare besaaede 454, Afgræsn. 108, Høslæt, Eng osv. 233, Have 16, Skov 30, Veje og Byggegr. 88 og Vandareal 28 Td. Det saml. Hartk. var 1/1 1895 64 Td.; deraf hørte 45 til 18 Gaarde og 12 til 94 Huse; 15 Gaarde og 88 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge foruden en Del af Byen, der i Fortsættelse af Gaderne er udbygget, med flere offtl. Bygninger (se ndfr.) og nogle industrielle Anlæg, *Bavnehøj Møllegaard*.

Husenes saml. B r a n d f o r s i k r i n g s s u m var 1/10 1900 3,570,312 Kr. (Antal af Forsikringer: 372).

Om *Grenaa Landsogn* eller *Gammelsogn* se under Nørre Hrd.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

**Kirken**, midt paa Torvet, forud indviet til St. Peder eller St. Gertrud (i Præsteindberetn. fra 1623 til Worm siges: I Nørre Hrd. er 17 Kirker + 1 Kirke paa Anholt, nemlig Grenaa Kirke eller St. Gertruds Kirke . . .), bestaar af Skib og Kor ud i eet, Sideskib mod N., Taarn mod V. og Udbygning mod S. Den er af Munkesten (Sideskibets nordl. og vestlige Ydermur dog beklædt med Granitkvadre i 14 F. Højde) og er for den ældste Dels Vedk., Skib og Kor, opf. i gotisk Stil, vistnok i 14. Aarh., medens Taarn og Udbygninger ere senere tilføjede. Skib og Kor (90 F. langt, 39 F. bredt og 24 F. højt) afsluttes mod Ø. af en Kamgavl og har 4 Krydshvælvinger, hvoraf den østl. er Koret. Sideskibet (88 F. l., 19 1/2 F. br. og 15 F. højt) har ligeledes 4 Krydshvælv., hvoraf den østl. er Sakristi og skilt fra Skib og det øvrige Sideskib ved Grundmur; Sideskibets Tag er delt i 4 Afdelinger med Kamgavle mod N. Taarnet, hvis hvælv. Underrum er Vaabenhus med Hovedindgangen i Vestmuren (til henvend Midten af 19. Aarh. var den sydl. Udbygning Vaabenhus), har 4 blindingsprydede Kamgavle og et højt Spir (32 × 27 F., til Murtinden 56, med Spiret i alt 121 F.). Udbygningen mod S. (27 1/2 F. l. og br. og 24 F. høj) er hvælvet og har Kamgavl mod S. Om Bygningen høres intet, før den ødelagdes ved en Brand i Byen 1627, men snart efter genopførtes, maaske af Materiale fra den nedlagte Gammelsogns Kirke (se S. 841); fra denne stammer vistnok en Del Kridtstenskvadre, indsatte i Skibets Vestgavl og i Udbygningens Vestmur. Paa Taarnets Sydmur staar: 1760, vistnok Minde om en større Restauration. I 19. Aarh. er Kirken restaur. 1865-66, da bl. a. Hvælvingerne dekoreredes (Bygningsinspektør Walther), 1874-75 (Walther), da Taarnet fik de nuv. Kamgavle og Spiret samt Sideskibet de 4 Kamgavle; 1884 restaureredes Udbygningen, fik Kamgavl og omdannedes til Skriftestol, 1892 restaureredes Sakristiet (Walther). Dekorationerne i Skriftestol og Sakristi ere efter Tegning af N. Fristrup. Altertavle fra Chr. IV's Tid med 2 nyere Malerier (opforyldt af Maler Hartmann 1884) og Prædikestol fra samme Tid, begge i Renæssancestil. Døbefonten, af sort Marmor, er fra 1866; det nuv. Orgel, paa en muret Underbygning i Skibets Vestende, er fra 1881. I Skibet hænge 3 Lysekroner, de to fra 1697, den 3. fra 1724, i Sakristiet 4 Tavler med Navne paa Præster m. fl., udf. 1892-93 af Arkitekt L. A. Petersen, i Taarnrummet et Epitafium over Byfoged Blichfeldt, † 1729. Kirkens 3 Klokker ere støbte 1648 af Claus Wandam. Ved Restaurationen 1866 forsvandt Kirkens Ligsten (mange



Grenaa Kirke.

Lig nedgravedes paa Kirkegaarden) ligesom et Pulpitur i Kirkens Nordvesthjørne, der siges at have været fra Gammelsogns Kirke. En kisteformet, middelalderlig Ligsten fra Kirken er nu i Nationalmus. (se *Løffler*, Gravst. Pl. XV). — Den omliggende Kirkegaard planeredes 1822-40.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Gammelsogn. Kirken ejede ved Udg. af 1900 i Kapitaler 15,620 Kr. og i Jorder 60 1/2 Td. Ld. (deribl. Kirkegaarden), omtr. 6 Td. Hrtk.; dens Gæld var 8353 Kr.

Et **Missionshus „Zarepta“**, mod N. i Byen tæt ved Kirkegaarden, af røde Mursten i 1 Stokv., er opf. 1889. Et **Menighedshjem**, for Enden af Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1894-95; Kirken har givet 3000 Kr. til dets Opførelse.

**Kirkegaarden**, N. for Byen, omtr. 4 1/2 Td. Ld., er indviet 24/4 1822

(paa en Sten staar, at Generalkrigskommissær Chr. Fischer, † 1822, var den første, der blev begravet her), udvidet 1848, 1869 og 1896. Et **L i g k a p e l**, af røde Mursten i gotisk Stil med Kamgavle, er opf. 1881 (Bygningsinspektør Walther, Dekorationerne indv. efter Tegn. af N. Fristrup). Paa Kirkegaarden staar Kirkens gamle Granitdøbefont.

**Raadhuset**, ved Torvet, er opf. 1805 af Grundmur i 2 Stokv. med en Frontespice paa Midten og ejes af Byen. Det indeholder bl. a. en Byraadssal, en Retssal, Lokale for Forligskommissionen, Politistation og Arrestforvarerens Bolig. Et særligt **A r r e s t h u s**, med Plads til 13 Arrestanter, er opf. 1879 i Forbindelse med Raadhuset. I Retssalen et Portræt af Borgm., Justitsr. J. Aagaard, † 1852, og et Billede af Grenaa Havn, skænket 1895 af Frk. Caroline Benzon.

**Kommuneskolen**, Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1867, udvidet mod V. 1887. Skolen, der er Friskole, har 8 Klasseværelser, 1 Gymnastiksal og 1 Lærerværelse; 1900 var der 6 Dreng- og 6 Pigeklasser, 5 Lærere og 4 Lærerinder samt 390 Elever (deraf 195 Piger). **Teknisk Skole**, mod S. V. i Byen, ved Plantagen, af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder og Tagetage, er opf. 1891 (Arkitekt: Overbanemester Jensen); den har 3 Klasseværelser i hvert Stokv. foruden 1 i Kælderen og Malerskole i Tagetagen og 150-60 Elever. Grenaa private **Realskole**, Lillegade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1883; Skolen, der har Dimissionsret, har 7 Lærere og 106 Elever. Desuden er der en privat Pige skole, Vestergade, opf. 1896 (32 Elever).

**Fattiggaarden**, mod N. Ø. i Byen ved „Bag Byen“, er opf. 1879, med Plads til omtr. 20 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Havnevejen, er opf. 1900 af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder efter Tegn. af Arkit. T. Olivarius; det ejes af Amtet med 5/6 og Byen med 1/6 og har 20 Senge (det tidligere Amtssygehus laa N. for Byen og er nu solgt). Ved Siden af Amtssygehuset ligger det af Amt og By 1889 opførte **Epidemihus** (ejes af Amt med 5/6, af By med 1/6).

Milde Stiftelser: **Grenaa Asyl**, Vestergade, af røde Mursten i 1 Stokv., er opr. af Diakonisseforeningen 1882 (indviet 1/10 1884) og har Plads til 40-50 Børn. **Haandværkerforeningens Alderdomshjem**, Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opr. 1883 med 10 Friboliger for trængende Foreningsmedlemmer. **Arbejderhjemmet af 1894**, Østergade, af gule Mursten i 2 Stokv., er opr. af Købmand C. J. Momme med Friboliger for 12 Familier. Der er et 1879 opr. Velgørenhedsselskab.

**Gasværket**, ved Havnevejen, er anlagt 1897 for omtr. 115,000 Kr.; 1899 produceredes 115,243 Kbm. Gas.

**Jærnbanestationen**, ved Østergade, er opf. 1876; Posthuset og Telegrafstationen er i Stationens østl. Del. **Toldbodbygningen**, ved Havnen — der ligger omtr. 4000 Al. Ø. for Byen, hvor der er opstaaet en lille By (se S. 840) —, er opf. 1871.

Af andre Bygninger nævnes: Embedsboligen for By- og Herredsfogden, ved Havnevejen, opf. 1898 (Arkit.: Hoffmeyer, Aalborg), Apoteket, Østergade, opf. 1899, Handels- og Landbrugsbanken, Storegade, og Spare-, Laane- og Diskontoinstitutet, Storegade, af røde Mursten i 2 Stokv., opf. 1888. Handels- og Kontoristforeningen har Lokale ved Torvet.

Paa Torvet S. for Kirken, mellem denne og to store Kastanietræer, er 1884 rejst en Statue af Fr. VII (Kopi af Statuen i Odense). V. for Byen paa begge Sider af Randersvejen, er 1842—43 anlagt en smuk vel vedligeholdt **Plantage**, udvidet 1871 og flg. Aar, omtr. 31 Td. Ld., der med smukke Spaseregange fortsættes S. om Byen langs Aaen. En almindelig Promenade for Beboerne er Chausseen, der fører ud til Havnen.

Af gamle Bindingsværkshuse nævnes en stor Købmandsgaard paa Torvet. Hj. af Kannikestræde, vistnok fra 18. Aarh.; 2. Stokv. krager ud, men i øvrigt er den uden Forsiringer; til Gaardsiden har den Svalegange. Paa Storegade, ved Torvet, findes ligeledes en stor, gammel Bindingsværks Købmandsgaard.

Indbyggertallet var 1/2 1901: 3257 (1801: 760, 1840: 902, 1860: 1636, 1890: 2933). Erhverv 1890: 388 levede af immat.





Gammel Købmandsgaard paa Torvet.

Virksomhed, 71 af Jordbrug, 21 af Gartneri, 84 af Fiskeri, 12 af Søfart, 1103 af Industri, 598 af Handel, 556 af forsk. Daglejervirks., 61 af deres Midler, og 39 nøde Almisse. — Næst Handel, især med Landbrugsprodukter, er Haandværk og Industri Byens vigtigste Erhverv. Men ogsaa Fiskeriet, af Torsk og især af Rødspætter, har Betydning. Ifl. Fiskeriberetn. fangedes der i 1899—1900 i Grenaa og ved Gjerrilds Kyst af 158 Fiskere fra 37 Kuttere bl. a. 13,776 Pd. Torsk og 94,606 Pd. Rødspætter, desuden 14,000 Pd. Aal, hvoraf en Del i Aaløbet fra Kolindsund.

Affremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 97,668 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 5064 Pd., uldne Manufakturv. 10,560 Pd., Glas- og Glasvarer 21,104 Pd., Humle 2015 Pd., Kaffe 28,004 Pd., Risengryn og Rismel 55,814 Pd., Salt 70,359 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 43,377 Pd., Stenkul 15,239,293 Pd., Metaller og Metalvarer 191,546 Pd. samt Tømmer og Træ 1180 Clstr. og 378 Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af i n d e n l a n d s k e F r e m b r i n g e l s e r udførtes til Udlandet bl. a. 1025 Td. Kartoffler; til indenlandske Steder uden for Jyll. udskibedes bl. a. 65,000 Pd. Rug, 204,800 Pd. Byg, 161,650 Pd. Havre, 1280 Pd. Flæsk, 4326 Pd. Kød, 3897 Stkr. Faar og Lam, 39,600 Pd. Huder og Skind, 58,018 Pd. Klude, 14,255 Snese Æg, 22,680 Pd. Græsfrø, 29,585 Pd. Kreaturben og 7595 Pd. Hø.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 53 F a r t ø j e r og m a a l t e Baade paa i alt 690 Tons, deraf 1 Dampmuddermaskine paa 13 T. og 6 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 66 og udgik 53 Skibe med henh. 6614 og 115 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 115 og udgik 144 Skibe (af hvilke 50 og 51 Dampsk.) med henh. 2943 og 1435 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 43,728, Krigsskatten af Vareindførselen 1401, ialt 45,129 Kr. (4539 Kr. mindre end i 1898).

I Grenaa afholdes aarl. 4 M a r k e d e r : 1 i Marts og 1 i Juli med Heste og Kvæg, 1 i Sept. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Lørd.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Grenaa Dampvæveri, omtr. 100 Arbejdere, aarl. Prod. omtr. 25,000 Stkr. Bomuldstøj, 1 Jærnstøberi, 2 Kalkværker, der ejes af „De forenede Kalkværker“, 1 Bogtrykkeri, m. m.

I Grenaa udgives 2 Aviser: „Grenaa Avis“ og „Grenaa Folketidende“. („Gr. Dagblad“ udgives i Randers).

Kreaturhold 1898: 165 Heste, 209 Stkr. Hornkvæg (deraf 168 Køer), 119 Faar, 62 Svin og 6 Geder.

Byens Øvrighed består af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Nørre- og en Del af Sønder Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) består af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Brolægnings- og Vejevæs., f) for Markvæs., g) for Plantninger, h) for kommunale Bygninger, i) for Legatvæs., k) for Gasværket, l) for Renovationsvæs., m) for Rigsdagsvalglister, n) for kommunale Valg.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 43,744 (deraf Grundsk. 1030, Hussk. 2053, Formue- og Lejlighedssk. 40,661), Afgifter efter Næringsloven 5343, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 2103, Indtægt af Aktiver 10,234, Skolekontingent 880 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 846, til Amt 223, til Amtsskolefond 904, Byens Bestyrelse 3935, Fattigvæs. 10,653, Alderdomsunderst. 5015, Skolevæs. 12,840, Rets- og Politivæs. 4900, Medicinalvæs. 2203, Gader og Veje 11,985, Belysn. 2575, offtl. Renlighed 1414, Brandvæs. 190, Lystanlæg 405, Tilskud til Havnen 1000 Kr. Kommunen ejede 31/12 1899 i Kapitaler 40,765 og i Ejendomme 384,135 Kr. og skyldte bort 220,211 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 31,831 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 1/2 pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 946,300 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 638,050 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Arresthuset, Kommuneskolen, Fattiggaarden, et Sprøjtehus, Gasværket og Andel i Syge- og Epidemihuset; desuden af Jorder omtr. 878 Td. Ld., derunder Plantagen.

Byen har et Brandkorpss paa omtr. 300 Mand. En Afdeling heraf er organiseret som et Politikorps paa 15 Mand under en Overbefalingsmand og en Næstkommanderende.

ISpare-, Laane- og Diskontoinstitutet for G. og Omegn, opr. 30/9 1856, er Aktiekapitalen 44,000 Kr.; 31/3 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 1,236,289, Vekselkontoen 96,065 Kr. — IG. Handels- og Landbrugsbank., opr. 1894, er Aktiekap. 75,000 Kr.; 31/12 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 941,541, Vekselkontoen 203,183 Kr.

**Havnen** er i sin nuv. Skikkelse anlagt i 18. Aarh.; 1874—78 udvidedes den med et nyt Bassin, Yderhavnen (Arbejdet kostede omtr. 1/2 Mill. Kr.); i 1899 er Inderhavnen ombygget og den ældste, 1812 anlagte Havn, der oprindl. var Aaens Udløb, bleven opfyldt. Yderhavnen er 71,800 □ Al. og har en Dybde af 13-14 F. undt. i det sydvestl. Hjørne, hvor der kun er 5 à 12 F., Inderhavnen er 13,200 □ Al. og 7 til 10 F. dyb; Havnepladsen er 94,000 □ Al., Bolværkslængden i Yderhavnen 2030, i Inderhavnen 1080 F. Da Havnen saa godt som aldrig fryser til, har der været Tale om at gøre den til en vigtig Forbindelsehavn mellem Sjælland og Jylland; men Planen er foreløbig opgivet, og Havnen er desuden udsat for Tilsanding, vel navnlig fordi den mangler en beskyttende Mole mod N. Ø. Havnen er en udmærket Fiskerihavn. Havnevæsenet bestyres

af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 valgte Medlemmer, hvoraf 2 uden for Byraadet. Havnekassen ejede ved Udg. af 1900 3000 Kr. og skyldte 322,736 Kr.; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge har i de sidste 3 Aar gnmstl. været 16,193 Kr. Ved Havnens to Brohoveder er der to Ledefyr, et rødt og et grønt. Ved Havnen er ansat 2 faste Lodser, der lodse mod N. til Frederikshavn, mod S. til Bælterne. En Havnebane, anlagt samtidig ved Randers-Grenaa Banen, forbinder Havnen med Jærnbane stationen. Ved Havnen er der en Redningsstation (opr. 1899).

I gejstl. Hens. danner Grenaa eet Pastorat med Gammelsogn.

Grenaa hører til 9. Landstingskreds og Amtets 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskreds' 348. Lægd og er Sessionssted for Læggerne 348-70.

Ved Grenaa Toldsted er ansat en Toldforvalter og 4 Toldassistenter, hvoraf den ene er Strandkontrollør i Bønnerup, ved Postvæsenet 1 Postmester (og to Ekspedienter), der tillige er Bestyrer af Telegraphstationen. Byen har Statstelefon og privat Telefonselskab.

Grenaa er Endestation for Randers-Grenaa Banen (se S. 813). I Driftsaaret 1899-1900 solgtes 30,975 Billetter, og der ankom 12,962 og afgik 12,862 Tons Gods. Byen har regelmæssig Dampskibsforbindelse med København.

**Historie.** G. er en gammel By, der alt forekommer i Vald. Jrdb., hvor den nævnes som Konunglef og kaldes *Grindhøgh*, maaske af det oldnord. Ord „grind“, ɔ: Bro; i Byens ældste Sigil (se S. 834) vises en Bæk, hvorover fører en Bro, som forbinder to Bygninger med Kors paa Gavlene; andre Former for Navnet ere: Grindugh (1354), Gryndu (1404), Grindw (1505), Grinnow (1464), Grindæ (1441) osv. Den har i gamle Dage haft en langt gunstigere Beliggenhed end nu ved den da sejlbare Djursaa eller Gren Aa, som dannede Afløbet for den udtørrede Sø Kolindsund, der antages i gammel Tid at have været et Sund, som fra Kattegat er gaaet mod V. ind til Randers Fjord (om Kolindsund se Kolind Sogn). At Djursaa, som har givet de omliggende Egne Navn (Djursland, Djursæ norre og søndre Herreder), har været et søgt Sejlløb i Middelalderen, er der flere Vidnesbyrd om. Harald Haarderaade slog 1060 Svend Estridsens Flaade i Djursaa; det var her, Svend Grathe landede 1157, da han drog mod Valdemar efter Mordet paa Knud; 1165 løb den norske Høvding Erling Skakke ind i Djursaa og overfaldt en Del af den jydsk Flaade, og der fortælles, at en nærliggende Købstad (Grenaa?) da blev plyndret. I øvrigt har Byen maaske i ældre Tid haft en nogen anden Beliggenhed; i alt Fald laa *Gammelsogns* eller *Gammel-Grenaa Kirke*, der maa antages at have været dens ældste Kirke, vistnok opf. i 1. Halvdel af 13. Aarh., 4-500 Al. V. N. V. for den nuværende Kirke. Da denne vistnok først er opf. i 14. Aarh. (og vel som den største straks er bleven Sognekirke, medens den anden blev Anneks), har Byen altsaa en Tid haft to Kirker — hvad ogsaa Sigillet synes at antyde —, indtil den gamle Kirke nedlagdes 1558; den blev dog først nedbrudt efter 1627 (se Gammels.). Kirkegaarden brugtes dog indtil 1740, særlig til fattige. Grenaa har dog aldrig været nogen By af Betydning, ligesom den heller ikke har haft noget Kloster, men vel en St. Jørgens Gaard for spedalske, der laa S. for Byen (se Aalsø S., Sønner Hrd.).

Hvornaar den har faaet Købstadsprivilegier, vides ikke. Aar 1441 gaves Kronens Købstad Grenaa m. a. i Forlening til Otte Nielsen Rosenkrantz. De ældste kendte Privilegier ere fra 1445, da Chrf. af Bayern paa Grund af Borgernes Troskab mod Kongen og Riget gav dem Toldfrihed undt. for Skanør, Falsterbo og andre



kgl. Sildelejer om Høsten (Privilegierne ere mange Gange senere bekræftede); 1500 gav Kong Hans dem den Frihed, at ingen paa 2 Mil nær maatte købe med Bonden uden Borgerne i G., og de, som boede omkring Byen og brugte dens Havn, skulde give 4 Sk. af hvert Skib, som bær 10 Læster eller mere, 2 Sk. af hver Skude og 1 Sk. af hver Baad, og at ingen maatte dele eller forfølge Borgerne uden ved deres Byting med Loven; 4/1 1552 indrømmede Kongen Byen, at den til dens Havns og Skibsbros Behov maatte oppebære 2 Sk. danske af hvert indenlandsk og 3 Sk. af hvert udenlandsk Skib, som kom til Byen; 3/4 1571 befalede Kongen Lensmanden paa Kalø at afsætte den anden Borgmester, som Borgerne havde indsat, da de før kun havde haft een; 1595 gav Kongen Borgerne Frihed for indtil videre at betale Byskat og for at holde Bøsseskytter og Baadsmænd paa Grund af dens Uformuenhed til at faa Havnen repareret Et Svar paa et Brev af Chr. IV skal være indledet med de Ord: „Vi Grenaa Mænd selv niende af Guds Naade“ (Suhm, Nye Saml. III S. 189). En endnu morsommere Vending er dog den i en Ansøgning fra Byens 20 Borgere: „Vi G. Mænd af Guds Naade nitten og een Mand ansøge naadigst om at faa en Galge rejst til at hænge os og vore Efterkommere i“ (se Kristensen Almueliv, V. 103), Kolding 1893-94.); 1686 tillader Kongen, at Konsumtionen anvendes til Havnens Forbedring. Byen har i sin Tid drevet en ret betydelig Kornhandel, især paa Norge, fra det temmelig store Opland. I Præsteindberetn. fra 1623 siges om Byen: „Samme Købstad har været en fornem By i gamle Dage, da Sejlads smstds. og Havnen var ved Magt, forringes nu meget for Flyvesand af en Hede sønden op til Aaen, kaldes Brohede“. I 17. Aarh. blev den imidlertid sat meget tilbage, navnlig ved Ildebrande; 1627 brændte under Krigen Byens østl. Del med Kirken (i et Kongebrev af 1/6 1576 forbydes det rejsende at skyde i Byen, da der derved foraarsages Ildebrande); ogsaa i de to andre Krige i 17. Aarh. har den vistnok lidt meget; 1672 havde den 453 Indb. I 18. Aarh. vedblev Tilbagegangen; i D. Atl. 1768 siges, at Havnen var forfalden, og at Byen før havde „haft 18 Fartøjer, men Skibsfarten har saaledes aftaget, at den nu kun har 7-8 Fartøjer fra 6 til 17 Læster, som gaa dels til Kbh. med Brænde, Korn og Fedevarer, dels til Norge med Korn, Malt og Fedevarer og tage Trælast og Jærn tilbage“; 1769 havde den 702 Indb. Først efter Midten af 19. Aarh. begyndte Byen at vokse, nærmest paa Grund af den forbedrede Havn, der gjorde, at mange, som før søgte Randers, nu droges hertil. Endnu mere vilde det selvfølgelig gavne den, hvis den S. 840 omtalte Plan at gøre Havnen til en Hovedforbindelseshavn med Sjælland kunde komme til Udførelse.

Byen har haft en *L a t i n s k o l e*, der blev ophævet 1739. Ved Kongebr. af 9/12 1558 (se Kirkeh. Saml. 3. R. VI S. 189) gives Kongens Gaard „Provstegaarden“ i G. til Skole og Bolig for Skolemesteren (10/6 1572 nævnes ogsaa en „Kongsgaard“ i G.); fra 1664 laa Skolen paa Lillegade (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 190).

En Væbner Thord Madsen af Grenaa nævnes 1496-1505.

**Litt.:** Kirkeh. Saml. 3. R. VI S. 371 flg. — I kgl. Bibl. findes et Haandskr. af *Fr. J. V. Dauw*, Annotationer henh. til Købstaden G., Kirken og den latinske Skole, fra 1738.

## Æbeltoft Købstad



1584.



Æbeltoft Købstad ligger i Mols Herred under  $56^{\circ} 11' 41,48''$  n. Br. og  $1^{\circ} 54' 1,97''$  v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets Spids) paa Halvøen Hassens (Hasnæs) langs med Æbeltoft Vigs østl. Side i Retning fra N. til S., omgivet af et kuperet Terræn med høje Bakker, af hvilke Skjelhøje, noget Ø. for Byen, er den højeste, 195 F., 61 M.; fra Højen, ligesom fra Skansen mod S. (se S. 844), er der vid Udsigt over den smukt beliggende By og Vigen. Det højeste Punkt i Byen er ved dens Nordende, 49 F., 15 M.; ved Kirken er der 27, ved Byens Sydside 10 F. Afstanden fra Grenaa er  $3 \frac{1}{2}$ , fra Randers  $6 \frac{1}{2}$ , fra Aarhus 4 Mil (ad Jærnbansen henh. 4,3 Mil, 32,5 Km., 10,2 Mil, 76,5 Km., og 10,6 Mil, 79,5 Km.). Fra N. til S. er Byen omtr. 2000 Al., fra V. til Ø. højst 500 Al. Hovedaaren er Adelgade, der mod N. gennem Nørregade fører ud til Randersvejen og mod S. deler sig i Neder- og Overgade. Gaderne ere for en Del bakkede og stejle, Husene for det meste smaa og uanselige, mange med høje Stentrapper; nogle, dog ikke videre gamle Bindingsværkshuse ere bevarede, især paa Adel-

og Overgade. Ejendommeligt for Byen ere de mange Haver og de lange, svære Tangdiger langs Byens Vestgrænse ud mod Vigen.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. 54 Td. Ld., Markjorderne omtr. 1799 Td. Ld. Byen havde da 12 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var 227, deraf 202 paa Bygrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1853 Td. Ld.; deraf vare besaaede 568, Afgræsn. 581, Høslæt m. m. 247, Kær og Fælleder 154, Have 13, Skov 218, Hede 8, Stenmarker 9, Veje og Byggegr. 52 Td. Det saml. Hartk. var  $\frac{1}{1}$  1895 58 Td., hvoraf 32 hørte til 14 Gaarde og 13 til 44 Huse; 6 Gaarde og 27 Huse dreves fra Ejendomme i Byen.

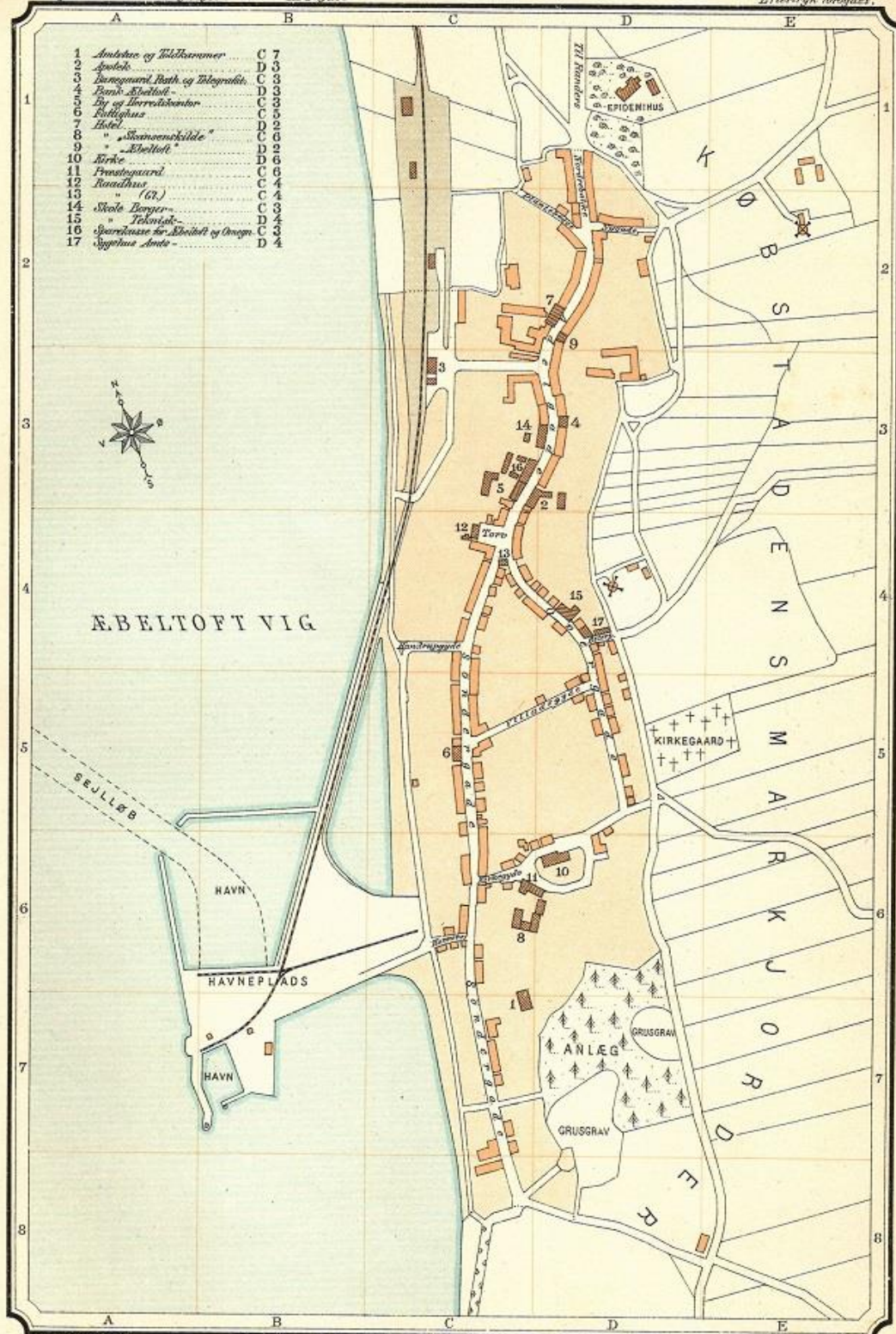
Bygningernes saml. Brandforsikringssum var  $\frac{1}{11}$  1900 1,645,331 Kr. (Antal af Forsikringer 220).

Om Æbeltoft Landdistrikt se under Mols Herred.

# ÆBELTOFT.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave.

Eftertrykt forbydes.

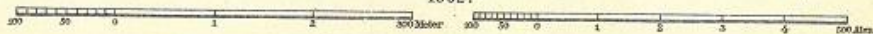


1	Andetue og Toldkammer	C 7
2	Andetue	D 3
3	Borgens Bøt og Toldkammer	C 3
4	Borgens Skole	D 3
5	By og Herredskontor	C 3
6	Bøtghus	C 5
7	Hotel	D 2
8	"Svanensbilde"	C 6
9	"Æbeltoft"	D 6
10	Kirke	C 4
11	Præstegaard	C 6
12	Rådhus	C 4
13	" (67)	C 4
14	Skole Bøtger	C 3
15	Tekstils	D 4
16	Sparvæsen for Æbeltoft og Omegn	C 3
17	Sjyhus Ande	D 4

Udødt af V.E. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandleren G.E.C. Gad  
1902

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.



Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

**Kirken**, mod S. i Byen ved Enden af Kirkegade, bestaar af Skib og Kor ud i eet, et smalt, højt Taarn mod V. og mod N. en Tilbygning, dækket ved Forlængelse af Kirkens Tag, nu brugt som Ligkapel. Kirken (hvidtet undtagen Taarnet), hvis hele udv. Længde med Taarn er 115 F., er opf. af røde Mursten (kun indiv. i Taggavlen mod Ø. findes Kamp). Langhuset har 5 Krydshvælvinger, hvoraf den østligste udgør Koret, der er hævet 3 Trin over Skibets Gulv; den vestl. Del af Langhuset (de tre Hvælvingsfag) er den ældste, opf. i sengotisk eller Renæssancetiden. Det maaske senere tilbyggede Taarn (1458 kaldes Kirken „Kapel“) er ligeledes af røde Mursten og har før haft Sadeltag og Kamgavle, men ombyggedes 1790-92 (Bygmester: Just Møller) og fik et højt, gennembrudt Spir (92 F.), og Taarnrummet, med fladt Loft, omdannedes til Vaabenhus (et tidligere Vaabenhus, mod S., der havde tjent til Begravelse for Præsten Mag. Knud Utrecht, † 1711, blev da nedbrudt). Over Hovedindgangsdøren i Taarnets Vestside staar en Tavle med Indskrift, der siger, at Taarnet blev ombygget og Kirkens Bygning betydelig forbedret 1792 ved Gehejmer. Ove Høegh-Guldbergs og Bisp H. F. Jansens Omsorg (der havde været en Reparation af Kirken 1771). Ved Restaurationen 1790-92 bleve de fleste af Kirkens Pulpiturer fjærnede, Gravkælderne tilmurede og en Mængde Ligsten borttagne, hvoraf flere findes i Byen og Omegnen, brugte som Trappesten; en Del anvendtes til den 12 Trin høje Trappe, der fører op til Indgangen fra Gaden, saaledes en over R. Pedersen Lund, † 1618, en over Præsten Søren Albertsen, † 1673, med Hustru, og en over Kirkeværge Peder Rasmussen Mørk, † 1692; nogle enkelte bevarede Ligsten forsvandt 1866-67, da Kirken fik nyt Flisegulv; 1869 indlagdes Dampvarmeledning. — Altertavlen, der er sammensat af ældre og nyere Dele, har øverst et Maleri af Opstandelsen, i Midten er udskaaret Korsfæstelsen, og derunder en Kopi af Leon. da Vincis Nadvere, udf. 1842 af C. E. Bøegh; paa Siderne er malet Evangelisterne Johs. og Matthæus; paa Bagsiden et gammelt Maleri. Sølvkalken er skænket 1627 af Christen Madsen Kock og Hustru. Døbefonten (defekt) er af Granit, Prædikestolen, fra omtr. 1850, uden nogen Prydelse. Orgelet, med Chr. VII's Navnetræk, er anbragt paa et Pulpitur; i Kirken 3 Messinglysekroner, den ene skænket 1667 af Birkefoged Jak. Nielsen, den anden 1694 af ovenn. Præst Utrecht (den tredje er uden Indskr.), og et Skib fra 19. Aarh. I Koret et Træepitafium over Borgmester Jens Hegelund, † 1630, med Hustru og Datter, opsat 1620, bag Alteret en Stentavle over Præsten Niels Pedersen, † 1653, og Hustru. Paa Skibets Nordvæg et Maleri (Christus vandrer paa Søen), skænket 1886 af Malermester C. Hansen. Kirkens to Klokker ere fra 1575. D. Atl. fortæller, at den har haft flere Klokker, men da den ligger saa langt mod S. i Byen, var een ophængt i Raadstuespiret, en anden længere oppe i Byen; den sidste, „Pinken“, hang i en Galge, som endnu stod i 18. Aarh. — Paa den beplantede og indhegnede Kirkeplads er af Beboerne rejst en M i n d e s t ø t t e for Præsten N. J. Jensen, † 1896, og Hustru.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst (og en Kapellan pro loco), der tillige er Præst i Draaby. Kirken ejer i Kapitaler omtr. 10,000 Kr. og 37 Td. Ld.; dens Gæld er omtr. 4000 Kr.

**Kirkegaarden**, mod Ø. uden for Byen, anlagt ved 1830, er omtr. 2 Td. Ld. Midt paa Kirkegaarden under en Høj ligger begr. Borgmester J. C. W. Stockfleth, † 1849, for hvem Beboerne have sat et Monument der.





Det gamle Raadhus.

**Raadhuset**, ved Torvet, er opf. 1840 af Grundmur i to Stokv. Det ejes af Byen (med 1/3) og Amtet og indeholder Byraadssal, Retssal, Lokale til Forligskommissionen (tillige brugt som Udvalgsværelse), Arkiv og Bolig for Arrestforvareren samt Arrester for 9 Arrestanter. — Det gamle Raadhus, ved Torvet, opførtes 1576, restaur. 1710, og havde Spir med Klokke; som det nu staar, er det ombygget 1789 af Bindingsværk; Klokken i Spiret er omstøbt 1803; Huset er nu udlejet.

Den kommunale Børgerskole (dannet 1820-21 ved Sammensmeltning af en Forskole og „den danske Skole“), Adelgade, 2 Stokv., er opf. 1855—56, et Gymnastikhus 1898; Skolen havde Nov. 1900 5 Klasser

foruden en Realklasse, 4 Lærere og 188 Elever. **Teknisk Skole**, Overgade, 2 Stokværk, er opf. 1872 (omtr. 80 Elever). Desuden er der en privat mindre Pige skole (26 Elever).

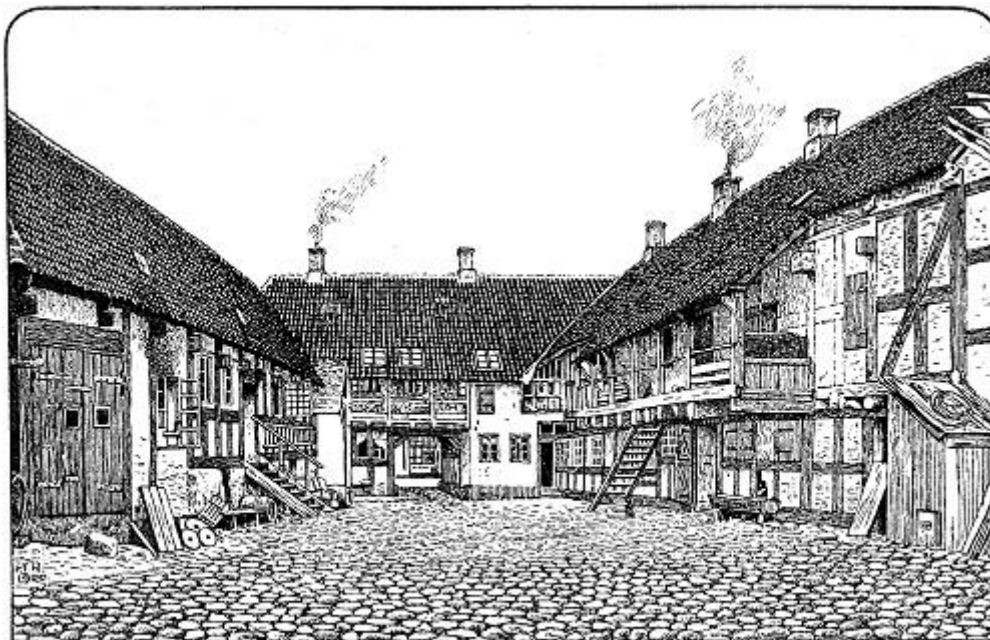
**Fattighuset**, Søndergade, 1 Stokv., har Plads til 10 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Østerstræde, 1 Stokv., er opf. 1865 og ejes af Amtet; det har 8 Senge. **Epidemihuset**, mod N. uden for Byen, omgivet af en Have, er opf. 1891-92 i 1 Stokv. med to Fløje (Arkitekt: Olivarius) og ejes af Byen (med 2/3) og Amtet; det har 12 Senge.

**Jærnbanestationen**, mod V. i Byen nær ved Kysten, Udgangspunkt for Æbeltoft-Trustrup Banen (se S. 847), er opf. 1901 (Arkitekt: Wenck) i to Stokv. By- og Herredsfogedkontoret er paa Adelgade. Posthuset og Telegrafstationen er paa Jærnbanestationen, Amtstuen og Toldkamret paa Søndergade.

Af andre Bygninger nævnes Præstegaarden, ved Kirken (Byfogedbolig til omtr. 1860). Der er et Velgørenhedsselskab og en borgerlig Understøttelsesforening. Byen har flere stærkt vandholdige Kilder. S. for Byen ligger „Skansen“, en ret anselig Befæstning med Jordvolde, ved hvilke der skal være fundet Munkesten; ved Foden af den stejle Bakke løber en lav Vold; paa Bakken selv ligge to firkantede Skanser, der berøre hinanden i det ene Hjørne. Ingen af disse to Skanser synes at gaa tilbage til Middelalderen. Paa Skansen er der et **Lystanlæg**, omtr. 3 Td. Ld., anlagt 1876. Ved den nordl. Indgang til Byen, paa begge Sider af Randersvejen, er der to smaa Anlæg, omtr. 1 Td. Ld. Desuden ejer Kommunen **Æbeltoft Lystskov** („Tøllykke“), 1/4 Mil S. for Byen, omtr. 62 Td. Ld., hvori den har en Skovfogedbolig og en 1877 opf. Pavillon.

Af Bindingsværksbygninger nævnes en paa Adelgade, vistnok fra 18. Aarh.; ud til Gaden er den moderniseret, men til Gaardsiden staar den endnu med Svalegange (se Billedet); ved Jærnbanegade ligger ogsaa en i det Ydre moderniseret Bindingsværksbygning med Svalegang til Gaarden; paa „Juulsbakke“, den Del af Adelgade, der ligger N. for Torvet, ligger et Bindingsværkshus („Uranienborg“) fra omkring 1700 (se Vignetten, S. 842).

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1901: 1469 (1801: 598, 1840: 929, 1860: 1313, 1890: 1284). Erhverv 1890: 192 levede af immat.



Gammel Gaard paa Adelgade.

Virksomhed, 114 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 21 af Fiskeri, 12 af Søfart, 495 af Industri, 176 af Handel, 183 af forsk. Daglejervirks., 65 af deres Midler, og 15 nøde Almisse. — Ifl. Fiskeriberetn. fiskedes der 1899-1900 i Æ. med Sletterhage af 56 Fiskere fra 9 Damjoller og 21 mindre Fartøjer 67,100 Pd. Torsk og 23,000 Pd. Aal.

Affremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2627 Pd., Glas- og Glasvarer 4005 Pd., Kaffe 1974 Pd., Risengryn og Rismel 9699 Pd., Salt 3000 Pd., Sukker 2821 Pd., Stenkul 1,835,302 Pd., Kokes 82,296 Pd. og Metaller og Metalvarer 13,672 Pd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udskibedes til Steder uden for Jylland 7086 Td. Malt, 2828 Faar og Lam, 35,172 Pd. Huder og Skind, 13,405 Pd. Limlæder, 80,000 Stkr. Tørv, 20,114 Pd. Tang, 50,000 Mursten og 5600 Pd. fersk Fisk. Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 1 Fartøj paa 27 Tons og 7 ikke maalte Baade. I udenrigsk Fart indkom 15 og udgik 16 Skibe med henh. 1698 og 12 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 328 og udgik 317 Skibe (henh. 233 og 233 Dampsk.) med henh. 3794 og 3499 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 5719, Krigsskatten af Vareindførselen 156, i alt 5875 Kr. (2513 Kr. mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradr. af Godtg., 6818 Kr. (467 mere

end i 1898); det prod. Udbytte var 79,907 Potter, hvoraf 8439 udførtes til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Æbeltoft holdes aarl. 4 M a r k e d e r : 1 i Feb., 1 i Marts og 1 i Juni med Heste og Kvæg, 1 i Sept. med Kvæg og Faar.

Af F a b r i k k e r og i n d u s t r i e l l e A n l æ g nævnes: 1 Garveri (anl. 1900, vil formentlig beskæftige omtr. 100 Mand), 1 Maltfabrik, 2 Bryggerier (det ene med Maltfabr.), 1 Brænderi, 1 Teglværk, 2 Møller og 1 Fællesmejeri.

I Byen udgives „Æbeltoft Avis“ og „Æ. Folkeblad“, („Æ. Dagblad“ udgives i Randers).

K r e a t u r h o l d 1898: 129 Heste, 256 Stkr. Hornkvæg (deraf 177 Køer), 404 Faar, 203 Svin og 9 Geder.

Byens Ø v r i g h e d bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Æbeltoft samt Herredsfoged og Skriver i Mols og en Del af Sønder Hrd., og et B y r a a d , der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Brolægnings-, Vej-, Vand- og Lygtevæs., f) for Kommunens Jorder og Skov.

F i n a n s i e l l e F o r h o l d 1899. I n d t æ g t e r : Skatter 18,118 (deraf Grundsk. 336, Hussk. 1223, Formue- og Lejlighedssk. 16,117, lignet paa Menigheden 108, Bidr. fra Landd. 334), Afgifter efter Næringsloven 950, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 3163, Indtægt af Aktiver 4230, Skolekontingent 267 Kr.; U d g i f t e r : Bidr. til Stat 320, til Amt 214, til Amtsskolefond 411, Byens Bestyrelse 965, Fattigvæs. 2288, Alderdomsunderst. 5016, Skolevæs. 6915, Rets- og Politivæs. 1822, Medicinalvæs. 1959, Gader og Veje 885, Belysn. 377, Vandforsyning 78, offentl. Renlighed 216, Brandvæs. 1356, Bidr. til Jærnbaneanlæg 67,260 Kr. Kommunen ejede 31/12 1899 i Kapitaler 16,466 og i Ejendomme 133,437 og skyldte bort 101,412 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 2000 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 3/10 pCt.; den anslaaede Indtægt var 428,000, deraf var skattepligtig Indt. 302,500 Kr.

K o m m u n e n s f a s t e E j e n d o m m e : det gml. Raadhus, Skolen, Fattighuset, Skovfogedbolig og Pavillon i Skoven samt Andel i Raad- og Epidemihuset; desuden en Del Jorder, deribl. Æbeltoft Skov (væsentlig Eg og Bøg), som giver Kommunen en aarl. Indtægt af omtr. 1000 Kr.; endvidere har Kommunen i de senere Aar beplantet store Arealer med Naale- og til Dels Løvtræer (det beplantede Areal i alt omtr. 130 Td. Ld.).

Byen har 2 Politibetjente, hvoraf den ene er Arrestforvarer. Der er et borgl. P o l i t i k o r p s , bestaaende af 1 Over- og 1 Underbefalingsmand samt 24 Medlemmer. Der er intet fast Brandkorps, men Borgerne ere pligtige til at gøre Tjeneste i Ildebrandstilfælde under 1 Brandinspektør og 2 Assistenten, der vælges af Byraadet.

I S p a r e k a s s e n f o r Æ . o g O m e g n , opr. 28/10 1829, var 31/3 1899 Spar. Tilgodehav. 883,636 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservecf. 71,844 Kr., Antal af Konti 984. — I Æ b e l t o f t B a n k , opr. 10/12 1872, er Aktiekapitalen 30,000 Kr.; 31/12 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 431,078, Vekselkontoen (inkl. Kassekredit) 86,137 Kr.



**Havnen** ligger ude i Vigen, forbunden med Byen ved en 3-400 Al. lang Dæmning. Omtr. 1754 anlagdes der en Skibsbro (før havde Byens Skibe maattet søge Vinterhavn i Aarhus). D. Atl. (1768) kalder Havnen god, men nogle Aar efter omtales den som ubrugelig, og saaledes blev den, indtil Stockfleth, Borgmester her 1821—31 (se S. 844), paa egen Haand anlagde den nuv. Havn, hvorfor han afskedigedes. Den er dannet ved Opfyldning paa de to Sider og Moler paa de to andre; den største (vestl.) af Molerne er anl. 1853—55; 1872 udvidedes Havnebassinet mod Ø. med 56 F. i den sydl. og 36 F. i den nordl. Ende. Havnen er nu omtr. 550 □ Al., Bolværkernes Længde 300 Al., Dybden 14 F. Havnepladsen, efterhaanden forøget ved Opfyldning N. for Havnen, er omtr. 1 Td. Ld. Der anlægges 1901 en ny Havn N. for den gamle (Dybden omtr. 18 F., Bassinet 4 Td. Ld., og Havnepladsen forøges med omtr. 1 Td. Ld.). Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassen ejede ved Udg. af 1900 i Kontanter 24,385 og i Pengeeffekter 600 Kr. og havde ingen Gæld; den aarl. Indtægt af Bro- og Havnepenge er omtr. 7500 Kr. Der er to røde L e d e f y r , det ene paa Brohovedet, det andet paa Bakken „Skansen“; desuden er til Vejledning for Indsejling i Vigen anbragt i Bunden af denne ved Nordmandshuset 2 Fyr (se Draaby Sogn). Ved Havnen er der 2 L o d s e r , der lodse til de nærmeste jyske Byer.

I g e j s t l . Henseende udgør Æbeltoft eet Pastorat med Draaby.

Æbeltoft hører til 9. L a n d s t i n g s - og Amtets 6. F o l k e t i n g s k r e d s , for hvilken den er Valgsted, Æ b e l t o f t A m t s t u e d i s t r . (Amtsforvalteren bor her) og Æ b e l t o f t L æ g e d i s t r . (Distriktslægen bor her) og har et A p o t e k . Den hører til 4. U d s k r i v n i n g s k r . ' 329. Lægdeg og er Sessionssted for Lægderne 294—96, 312 og 329—47.

Ved Æ b e l t o f t T o l d s t e d er ansat 1 Toldforvalter og 3 Toldassistenter, hvoraf de to ere Strandkontrollører ved Ruggaardsstrand og paa Mols (Klokkerholm), ved P o s t v æ s e n e t 1 Postmester, der tillige er Bestyrer af T e l e g r a f s t a t i o n e n . Æbeltoft har S t a t s t e l e f o n og privat Telefon.

Æbeltoft er Udgangspunkt for den private Æ b e l t o f t - T r u s t r u p B a n e , anl. ifl. Lov af 19/3 1898 (ved Lov af 8/5 1894 var der først vedtaget en Bane fra Æ. til Thorsager). Banen, der er 3 Mil, 22,5 Km., og har kostet omtr. 950,000 Kr., aabnedes 26/3 1901. Byen staar i regelmæssig D a m p s k i b s f o r b i n d e l s e med Kjøbenhavn, Horsens og Aarhus.

**Historie.** Navnet staves 1301 Æpplætofte, 1317 Æplætoft, 1356 Æblætoft, 1532 Æbeltoft osv.; man har ment, at det skal komme af „Abel“ eller „Æble“ (Abild); det sidste er vel det sandsynligste, især da Æbletræet findes i Byens ældste Sigiller (Navnet latiniseredes til „Pomagrina“ og „Pomagrium“). Fra Beg. har Stedet vel været en Landsby eller et Fiskerleje og var Anneks til Draaby op til Reformationen (at det tidligere skal have været et eget Pastorat, er ikke sandsynligt). Men Navnet forekommer, saavidt vides, første Gang i Erik Menveds Brev af 21/1 1301, hvorved Æ. fik Købstadsprivilegier; 25/8 1317 udstedte Kongen et nyt, hvorved han gav Borgerne samme Lov og Vedtægt som Viborg og Aarhus. Dens Privilegier ere mange Gange blevne bekræftede og udvidede, saaledes 29/7 1356, 1443, 1506, 1552, 21/3 1563, 28/5 1607 og 30/11 1648 (alle, i det hele 17 Breve, opbevaredes før i Byens Arkiv, nu i Provinsarkivet i Viborg). Den Lov, der nævnes i Brevet af 1317, er vistnok den gamle slesvigske Stadsret, af hvilken Byen s. Aar fik tilsendt et Eksempplar fra Horsens (dens Ordlyd var ukendt, indtil Eksemplet 1770 fandtes i Byens Arkiv; se P. G. Thorsen, De med jyske Lov beslægtede slesv. Stadsretter, S. 31 flg.). Aar 1430 nævnes Bytinget, 1479 en Borgmester. I øvrigt omtales Byen kun lidt. Den led af Pesten 1619-20 og blev ilde medtagen i 17. Aarh.'s Krige, navnlig 1627-29, da den brandskattedes saaledes, at dens rige Præst Niels Pedersen (se S.

843) maatte forstrække den med Penge, og „den største Del af Byen blev nedskudt“. Som Virkningen af Krigen fortæller D. Atl., at „halve Gader ligge efter den Tid øde, og Stenmure af de gamle Huse lukke de adspredte Bygninger tilsammen“, ja endnu op i 19. Aarh. omtales øde Pladser. Men noget af Ødelæggelsen kan vel ogsaa skrives paa de flg. Kriges Regning; thi ogsaa 1643-45 led den Skade, og i Krigen 1657-60 havde de svenske deres Befæstning paa „Skansen“ (der dog ikke skyldes dem, da den nævnes før den Tid; se S. 844), ligesom der dengang har staaet Kamp i Vigen mellem svenske og danske Skibe (ved Havnearbejder 1884 og 1893 er der gjort Fund fra den Tid, saaledes sidstn. Aar en Kanon (se Æb. Avis 1893, N. 270). Byens Hovederhverv var Søhandel, der navnlig var ret betydelig i 2. Halvdel af 17. Aarh., da Æ. voksede sin Konkurrent Grenaa over Hovedet (1672 havde Æ. 817 Indb.), havde store Købmands- og Pakhuse, Skibsbyggerier og en indbringende Trafik, især paa Bergen, ligesom den store Brændetransport fra de kgl. Skove i Omegnen bragte meget Liv (se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 519); Regeringen havde ogsaa et Kornmagasin der („Magasingaarden“, der laa paa Adelgade, nedbrødes 1806). D. Atl. siger, at Byen en Tid har haft 30 Skibe, og dens Borgere berette selv 1772, at den i forrige Tider havde nogle og tyve større Fartøjer. I den store nord. Krig, da den mistede en Del af sine Skibe, indtraadte imidlertid Vendepunktet; 1711 havde den endnu 18 Skibe paa 442 Læster, 1732-35 12, 1768 9, 1772 5 og 1798 kun 2 Skibe; 1769 havde den 562 Indb. og var mindre end Grenaa. I 19. Aarh. er den ogsaa kun gaaet lidet frem, om ogsaa de forbedrede Havneforhold bragte noget mere Liv, og den er en af Landets mindste Købstæder; den nylig aabnede Jærnbane vil vel nok forøge dens Opland. — I Krigen 1807-14 var den ogsaa besat af Fjenden; 1808 laa her nogle af Spanierne. — Byen har haft to Porte, Nørre- og Østerport.

Byen har haft en *L a t i n s k o l e*, opr. 1558 (se K. Brevb. 9/12 1558), ophævet 1739. „Det gamle Skolehus, der var for lille til den danske Skole, blev solgt“; hvor det har ligget, vides ikke. — Sognepræsten N. J. Jensen oprettede 1874 en *F o l k e h ø j s k o l e*, som nedlagdes 1891.

**Litt.:** *L. J. Bøttiger*, Æbeltoft og Omegn, Aarhus 1893.

## Onsild Herred



Onsild Herred, det nordvestligste i Amtet, begrænses mod Ø. og S. af Gjerlev og Nørhald Hrd., fra hvilke det for en Del skilles ved Kastbjærg Aa, mod V. og N. V. af Viborg Amt (Nørlyng og Rinds Hrd.) og Aalborg Amt (Gislum og Hindsted Hrd.) og mod N. af Mariager Fjord. Det smalle Herred er omtr. 4 Mil fra V. til Ø., største Bredde fra N. til S. er 1 1/4 Mil. Overfladen er ret højtliggende og noget bakket mod V. og især mod Ø. (højeste Punkt: Hohøj, se S. 826), Jorderne for en stor Del sandede, nogle Steder blandede med Ler og muldede; mod S. V. findes en Del Eng, mod N. og i Midten nogen Hede. Der er nogen Skov, især mod Ø. (i alt 2048 Td. Ld.). Det er Amtets mindst frugtbare Herred (ved Matr. gnmstl. 24 1/4 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var F l a d e i n d h o l d e t 32,965 Td. Ld. (3,30 □ Mil, 171,7 □ Km.). Landdistr. Ager og Engs H a r t k . samt halv. Skovskuldshrtk. var 1/1 1895 1174 Td. F o l k e t a l l e t i Landdistr. var 1/2 1901 5241 (1801: 2189, 1840: 2648, 1860: 3251, 1890: 4587). I Herredet ligge Købstæderne Hobro og Mariager. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Gjerlev og Nørhald Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Onsild og

Gjerlev Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskreds (S.- og N.-Onsild Sogne) og 2. Forligskr. (de øvrige S.).

Onsild Hrd., i Vald. Jrdb. *Othænsyllæhæreth* (1240: Othensilla, 1403: Othenshül, 1440: Wonsildh), hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 en kort Tid til Mariager Klosters Amt og derefter til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Herredet har i Oldtiden været en ikke uvigtig Beboelsesplads. Ved Mariager Fjords Bred har der været flere Køkkenmøddinger, og af jordfaste Oldtidsmonumenter er der i Herredet talt omtr. 650 (deraf tils. henv. 25 Jættestuer, Rund- og Langdysser og Dyssekamre, 15 Høje med andre større Stengrave, Resten Rundhøje), af hvilke dog kun omtr. 250 ere helt bevarede; 1/1 1901 vare 80 fredlyste. Flest kendes fra Mariager Lands. (omtr. 160), Svenstrup (95), Hem (75) og Hvornum (60).

**Litt.:** Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i O. Hrd., af S. Müller, K. Bahnson, V. Koch og Th. Bindesbøll, 1882.

### Mariager Landsogn

det største i Herredet, omgives af Falslev, Sem, Hem og Svenstrup Sogne, Nørhald Hrd. (V.-Tørslev S.), Skjellerup Sogn, Mariager Fjord og Mariager Købstads Jorder. De højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt, Hohøj, se S. 826), med høje, kalkholdige Skrænter ud mod Fjorden, ere sandede og sandmuldede. En Del Skov (Hov Skov, Alstrup Krat, Bugges Sk., Vestersk., Himmelkold Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Mariager til Hobro og Randers.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 6358 Td. Ld., hvoraf 1964 besaaede (deraf med Rug 475, Byg 340, Havre 874, Boghvede 11, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 49, Grøntf. 83, Kartoffler 88, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1614, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 26, Skov 619, Moser 33, Kær og Fælleder 22, Heder 1184, Stenmarker 19, Veje og Byggegr. 73, Vandareal 5 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 258 Heste, 1024 Stkr.

Hornkvæg (deraf 636 Køer), 1388 Faar, 543 Svin og 61 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 240 Td.; 60 Selvejergaarde med 211, 1 Fæstegd. med 3, 92 Huse med 26 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 965 (1801: 474, 1840: 612, 1860: 752, 1890: 901), boede 1890 i 173 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 589 af Jordbr., 7 af Fiskeri, 157 af Industri (67 ved Cementfabr.), 77 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet *Byerne*: *Hov* (1343: Haugh) med Skole og *Vandmølle*; *Fladbjærg*; *Trinderup*; *Alstrup*; *Fjelsted* med Skole (Testrup Sk.); *Katbjærg*, ved *Hobrovejen*; *Brødløs* (Broløs) med Mølle. *Skalborg Huse*. *Hovedgaarden Mariagerkloster* har 22 1/8 Td. H., 500 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 40 Skov, 100 Hede, Resten Ager; ved Gaarden mange Fiskedamme. Andre Gaarde: *Frydensbjærg*, *Frandsbjærg*, *Voldstedlund*, *Katbjærgodde*, *Marsilleborg* (☉: Marselisb.), *Silleborg*, (☉: Cecilieborg), *Jomfrubakken*, *Bjerregd. Hov-* og *Maren Vandmølle*.

Mariager Lands., en egen Sognekommune, delt i et østre (Hov, Alstrup, Trinderup og Fladbjærg) og et vestre Sognefogeddistr. (Fjelsted, Katbjærg og Brødløs), hører under *Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion* (Mariager), *Randers Amtstue-* og *Mariager Lægedistr.*, 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' Lægd 407 (vestre) og 408 (østre Del). I gejstl. Hens. danner det eet Pastorat med *Købstenen*.

*Mariager Kloster* tilhørte *Birgittinerordenen* og var det andet og sidste Kloster, som denne Orden fik her i Landet. Efter alm. Antagelse grundlagdes det alt under *Dronn. Margrethe*; men da dets *Moderstiftelse, Maribo*, først rejstes under *Erik af Pommern*, og da et Brev af 1524 siger, at „*Gudstjenesten i Mariager Kl.* var stiftet og begyndt af *højbaarne Herrer og Konger Erik af Pommern, Chr. af Bayern, Chr. I og Hans*“, maa det hidrøre fra den førstes Tid, formentlig fra omtr. 1420; i alt Fald er det yngre end 1418, thi da ansøgte *Kongen Paven* om Aflad for de nord. *Birgittinerklostre*, men som disse nævnes kun *Maribo, Vadstena* i *Sverige, Mariendal ved Reval* og *Marienvold ved Ratzeburg*. Som *M. Klosters Grundlæggere* nævner en *Gravskrift i Hornslet Kirke (Ø.-Lisbj. Hrd.)* „*Otte Nielsen Rosenkrantz og flere andre af Adelen*“. Det voksede hurtigt til et rigt og anset Kloster. *Chr. I* gav det 1449 *Privilegium* paa en fri *Havn og Købmandshandel* i den nærmest tilstødende *Vig af Hobro Fjord* (se S. 825) og 1453 Brev paa *Birkeret* og andre *Rettigheder*; 1468 anmodede han *Paven* om Hjælp til *Bygning* af den endnu ikke fuldførte *Klosterkirke*. *Hans, Chr. II og Fr. I* stadfæstede og udvidede *M.'s Privilegier*. Ligesom *Maribo Kl.* havde det dog sin vigtigste *Støtte* i *Adelen*, bl. a. fordi det fra den især hentede sit af *Nonner og Munke* med en *Abbedisse* og en *Skriftfader* bestaaende *Personale*; mange adelige skænkede *Penge* eller *Jordegods* for *Sjælemesser*, for *Ophold* i *Klosteret* eller for *Tilladelse* til at *begraves* i *Klosterkirken*; *Novicerne* medbragte ogsaa ofte *Jordegods* eller *Penge*. Ogsaa paa anden Maade forøgede *Klosteret* sit *Jordtilliggende*; saaledes fik det ved *Midten af 15. Aarh.* alle de *Ejendomme*, der hørte til de to nedlagte *Klostre Glenstrup og Vor Frue* i *Randers* (se S. 814); alene med det første fik det 6 *Kirker*, 3 *Møller* og en *Del Gaarde og Bøndergods*. Iflg. en *Jordebog* fra 1584 havde *Klostret* da omtr. 550 *Gaarde og Huse*, 31 *Skove*, 8 *Møller*, 8 *Kirker*, 3 *Birker*, *Ret* til *Fiskeri* i *Randers Fjord m. m.*, og dette har vistnok omtr. svaret til, hvad *Klosteret* ejede i kat. Tid. Efter *Reform.* kom *Klosteret* under *Kronen* og stod fra omtr. 1542 under *kgf. Lensmænd*; sine *Munke og Nonner* beholdt det dog foreløbig, men *Lensmændene* skulde holde en *Prædikant*, der „*skulde prædike og læse for Jomfruerne og de Folk, som indgivne ere, Guds rene Ord*“. Sidst i 1550'erne synes *Munkekonventet* at være opløst; *Søsterkonventet* holdt sig længere, idet *Adelen* ønskede at bevare *Klosteret* som et *Henvisningssted* for sine *ugifte Døtre*; endnu 1576 optoges en *Søster*; 1585 døde den sidste *Abbedisse, Hilleborg Lykke*. Endelig ophævedes *Klosteret* helt 4/7 1588, idet *Lensmanden Jak. Seefeld* da fik *kgf. Ordre* til at omdanne *Nonnegaarden* til en

Ladegaard, da den gml. Ladegaard var brøstfældig, „och Nunne er ødde“. — Efter 1660 ophørte M. K. at være et kgl. Len, medens et af de nye Amter fik Navn efter det (se S. 518). Klosteret selv blev med tilliggende Gods som Hovedgaard solgt ved Skøde af 14/6 1664 til Købmand Alb. Baltser Berns' Arvinger og Leonhard Marselis, dog med Forbehold af Indløsningsret. En af Berns' Arvinger, hans Svigersøn Generalpostm. P. Klingenberg († 1690), bestyrede den, og da Fællesskabet mellem Arvingerne blev hævet 1680, gik den over til den anden Svigersøn, Frands Ludv. v. d. Wiele († 1680), hvis Enke 1683 overgav den til Svigersønnen Rigsfriherre Andr. Pauli v. Liliencron († 1700), som atter skaffede Gaarden Birkeret 1689. Hans Arvinger havde M. til 1713, da Kongen atter overtog det ifl. sin Indløsningsret for 64,750 Rd., hvilken Sum ved Højesteretsdom af 1716 formindskedes med 28,000 Rd., fordi Godset var forringet ved ulovlig Behandling af Skovene. Ved Aukt. 1720 solgte Kronen Gaard og Gods for 18,350 Rd. til et Interessentskab (Fuldmægtig M. Thebring og Amtsforv. P. Spørring), som atter 1724 maatte sælge M. til Justitsr. Severin Benzon, † 1726, hvis Enke s. A. solgte Gaarden (i alt 340 Td. H.) for 13,500 Rd. til Etatsr. Math. Thestrup († 1769), efter hvem den ejedes af Sønnen, Kmhr. Frands T., † 1796 som Slægtens sidste Mand. Ved Aukt. 1798 solgtes M. til et Interessentskab (Major F. R. C. Bülow, Kapt. E. C. Müller og Amtm. P. S. Fønss), hvilket fik Lov til at bortsælge Bøndergodset og ligeledes begyndte at udstykke Hovedgaardsjorderne og ødelægge Skovene, hvorefter M. 1807 solgtes til F. V. Poulsen († 1833), i hvis Tid Birkeretten atter ophævedes; derefter ejedes M. af hans Enke († 1862) og to Døtre, hvilke sidste for 200,000 Kr. solgte M. 1876 til Kmhr. J. M. Grevenkop-Castenskiold til Hørbygd., og hans Arvinger solgte M. 1897 til den nuv. Ejer, Chr. Møller. — M. H. t. K l o s t e r b y g n i n g e r n e s oprindl. Udseende (en Grundtegn. hos Resen er gengivet hos Dahlerup S. 86) bemærkes, at Nonnernes og Munkenes Bygninger som alm. laa adskilte, hver paa sin Side af Kirken. Nonnegaarden, N. og N. V. for Kirken, bestod af 3 Fløje, der sammen med Kirken omsluttede en firkantet Gaard. Munkegaarden, S. V. for Kirken, bestod af 4 Fløje, ligeledes omsluttende en firkantet Gaard; Nordfløjen (i Lensmændenes Tid: „Fadburshuset“) laa omtr. i Forlængelse af Kirken. Hertil sluttede sig flere andre Bygninger, og uden om det hele Kompleks var der Haver og Fiskedamme. Nu staar kun Kirken og den nordl. Fløj af Munkegaarden tilbage; 1721-22 nedbrødes en Del af Nonnegaarden, og Resten samt en Del af Munkegaarden nedbrødes 1724 af S. Benzon, der opførte en ny Ladegaard (af Bindingsv.) S. for Hovedbygningen; i Beg. af 19. Aarh. forsvandt det sidste af Munkegaardens Østfløj. — Den tilbagest. Fløj af Munkegaarden (se Billedet S. 828) er opf. i 15. Aarh. i to Stokv. af gule Munkesten i Munkeskifte med spidsbuede Krydshvælvinger i 1. Stokv.; omtr. midt paa Sydsiden staar et formentlig i 2. Halvdel af 16. Aarh. tilbygget, ottekantet Trappetaarn (oprindl. med Klokkespjæld), over hvis Indgang en Sten med Indskr., der melder, at S. Benzon 1724 lod „denne Borgegaard forandre og forbedre samt Ladegaarden forflytte og af ny opbygge, saasom begge forhen dels af Ælde vare forfaldne, dels de største gamle Huse med deres Hvælvinger af forrige Besiddere udi de Aar 1721 og 1722 nedbrudne, hvilket alene paa denne Sten til Efterkommernes Minde bliver antegnet“. I Taarnets Væg sidder en Sten med Indskrift, som tyder paa, at den har siddet over en Lade; rundt om i Murene sidde udhuggede Christushoveder. V. for Taarnet var i Lensmændenes Tid en Gennemkørselsport paa tværs gennem Bygningen, „Mørkestueport“. Fløjen havde i Tidens Løb lidt meget ved Vanrøgt og flere Repar., til Dels med røde Mursten, navnlig var 2. Stokv. blevet ombygget i Beg. af 19. Aarh. Aar 1891 købte Staten Fløjen og lod den restaurere (Arkit.: Prof. H. C. Amberg); Murene rensedes for Overpudsning, de senere indsatte røde Mursten erstattedes med gule, der opførtes blindingsprydede Kamgavle i Stedet for de afvalmede Gavle, de spidsbuede Vinduesaabninger i 1. Stokv. genaabnedes, i 2. Stokv. gjordes de smallere og fladbuede, Hvælvingerne restaureredes, og Taarnet, hvis øverste brøstfældige Del maatte nedtages, skalmuredes delvis (Vindeltrappen, af Egetræ, er den oprindl.); ved Fløjens Nordside opførtes et nyt Halvtaarn med takkede Gavle, til Køkkentrappe. I 1. Stokv. er der nu Herredsfogdens og Borgmesterens Kontor, i 2. Stokv. hans Bolig. — Mariagerklosters nuv. Stuehus er opf. 1876 af Grundmur i 1 Stokv. (Om Klosteret se Danske Mag. VI; *Dahlerup*, M. Klosters og Bys Hist.; Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 170 flg.; Aarb. f. n. Oldk. 1890 S. 284 flg.).

Ved Katbjærg har ligget *Kattebjærg Slot*, som under den jydsk Adels Opstand mod Vald. Atterdag 1359 blev belejret af de kgl. Tropper, og Mikkelsdag drog Kongen selv over til Jyll. og forstyrrede Kaitebjærg; men senere toge Jyderne det tilbage. Ved Fjelsted er der paa flad Mark Spor af et *V o l d s t e d*: to lave Forhøjninger, der støde sammen i en ret Vinkel. — I Hov By ligger *Bjerregaard*, hvorpaa Thord Degn (se S. 830) 1343 fik Pantebrev.

Sognet bestod tidligere foruden af Mariager Kloster af 3 Kirkesogne, nemlig *Hov Sogn* (nævnt 1442-91 og endnu 1552), *Alstrup Sogn* (1465-68 og 1565) og *Fjelsted Sogn*. Af den fra romansk Tid hidrørende *Hov Kirke*, der i sin Tid tilhørte Glenstrup Kloster og senere Mariager Kl., ses endnu Ruinen; nogle Sten, Søjler m. m. findes ved Mariager Kirke (se S. 830); Granitdøbefonten med Dyrefigurer er i Nationalmus.

I Sognet har der været en meget søgt hellig Kilde, *St. Helenes Kilde*; man mener, at den er identisk med en Kilde i Lyngbakkerne S. for Skoven Himmelkold. En anden, *Marie Kilde*, nævnes ogsaa. (Se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 14).

I Sognet findes flere fredlyste Oldtidsmonumenter: ved Alstrup *Hohøj* (se S. 826), forsøgt udgr. af Preusserne 1864, ved Brødløs 7 Gravhøje, deribl. de 3 anselige *Trehøje*, ved Katbjærg 2 Gravhøje med Jættestuer (begge udgravede, Fundene i Nationalmus.), nemlig *Ormehøj* (til Jættestuens Kammer er der føjet et lille Sidekammer; Dækstenene mangle overalt undt. over Sidekamret) og *Jordhøj* (Kamret 9 F. langt og indtil 7 F. højt, Gangen 19 3/4 F. lang); samt ved Voldstedlund en Gravhøj, *Dronningehøjen*, med en udgravet, mindre Jættestue, og den 150 F. lange Langdysse *Kongehøj*.

Om de tidligere store Kalkbrud ved Fladbjærg og Assens i Falslev Sogn se *Dahlerup*, Mariager Kl., S. 110.

## Falslev Sogn

hvtill Vindblæs S. i Gjerlev Hrd. er Anneks, omgives af Mariager Lands., Sem Sogn, Gjerlev Hrd. (Vindblæs S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa, og Mariager Fjord. Kirken, ved Østgrænsen, ligger 1 Mil Ø. N. Ø. for Mariager. De højtliggende, mod S. noget bakkede Jorder (Simonshøj, 207 F., 65 M.) ere overvejende sandmuldede, for en stor Del beplantede.

*F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 1821 Td. Ld., hvoraf 577 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 95, Havre 238, Boghvede 4, Grøntf. 63, Kartoffler 49, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 365, Høslæt, Brak, Eng m. m. 199, Have 16, Skov 124, Kær og Fællede 43, Heder 319, Stenmarker 124, Veje og Byggegr. 52 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 88 Heste, 311 Stkr. Hornkv. (deraf 224 Køer), 483 Faar, 192 Svin og 30 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskuldshartk. 1895: 95 Td.; 23 Selvejrgaarde med 85, 43 Huse med 10 Td. H. og 29 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 1452 (1801: 172, 1840: 238, 1860: 295, 1890: 890), boede 1890 i 84 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 209 af Jordbr., 22 af Fiskeri, 523 af Industri (284 ved Cementfabr.), 8 af Handel, 9 af Skibsfart, 87 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. I Sognet *B y e r n e*: *Falslev* med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodehav. 108,862 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6157 Kr., Antal af Konti 535); *Assens*, ved Landevejen, med Cementfabrikken *Dania*, et 1886 opr. Interessentskab, aarl. Prod. omtr. 200,000 Pd. Cement, 500,000 Pd. Slemmekridt og 8000 Pd. Kridt, omtr. 350 Arbejdere (Udførsel til Europa, Asien og Amerika); til Fabrikken høre 5 Td. Ld. Kolonihaver, Forsamlingsaal med Teater, Sygekasse, Læge, Brugsforening m. m., *Ballegaard* har 12 Td. H., 300 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 70 Skov, 50



Hede, Resten Ager; ved Gaarden 2 Planteskoler. Cementfabrikken *Cimbria*, et 1873 opr. Aktieselsk., Aktiekapit. 254,000 Kr. Fabrikken udgør et stort Bygningskompleks med Udslibningssted; aarl. Prod. Cement omtr. 100,000 Td., 150 Arbejd. (se S. 831-32). *Blæsborg*, Gd. *Tus Vandmølle*.

Falslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrd. 's Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 413. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

*Kirken* bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede; se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 261 og 279). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store røde Mursten, har Underrum med fladt Loft og en nu tilmuret Rundbue ind til Skibet. Oprindl. var Taarnet aabent forneden med en stor Spidsbue i Vestmuren. Vaabehuset, med fladt Loft, er af samme Materiale som Taarnet. Alterbord af huggen Kamp. Altertavle med et nyere Maleri (Kopi). Prædikestol i sen Renæssancestil, malet 1701. Romansk Granitdøbefont. Flere af Familien Kruse ere begr. i Kirken. I Midtgangen nogle Ligsten.

*Ballegaard*, før en Hovedgaard, ejedes 1430 af Mikkel Kruse af Balle; derpaa fulgte (Søn efter Fader) Laur. Pedersen 1459-71, Peder Lauridsen K. 1478-84, Enevold K. 1492, Chr. K. 1510-36, Peder K., Landsdom. i Nørrejyll., † 1562, Laur. K., † 1597, der opbyggede Gaarden af Bindingsværk 1582, Mogens K., † 1624, Otto K., † 1628, Tyge K., † 1650, og Otto K., † 1699 (en med Kruserne beslægtet Adelsm. Anders Lounkjær skrev sig 1480 til B.). Sidstn. Otte K. solgte 1684 B. (12 Td. H.) til Chr. Jensen ved Vivebro, der 1685 solgte den til Otte Kruses Fæstemø Eva Margr. Pentz, men 1698 gik den atter og nu for stedse ud af Krusernes Eje, idet Otto K. da solgte den (17, med Gods i alt 93 Td. H.) til Forpagter Hans Axelsen Stenberg, † 1698; hans Enke Mette Graa ægtede 1701 Jak. Bastrup, som 1707 skødede B. til Anders Laursen af Tørrild, † 1716. Efter Enkens Død 1748 overtoges den af en af hendes Arvinger, Toldkontrollør Niels Jørgensen, † 1770, hvis Døtre Anne og Kirstine Margr. 1771 skødede den til deres Søster Sybille og hendes Ægtefælle Niels Hvass († 1799). I 19. Aarh. har den bl. a. tilhørt det Huitfeldtske Fideikommissgods (1823-27), Kapt. J. F. Neckelmann og Familien Glenstrup; nuv. Ejer er F. C. Glenstrup.

I *Assens* laa tidligere en Adelsgaard; 1469 og 1490 nævnes Jep Henriksen af A., Væbner, 1504 Mads Knudsen, 1509 Mogens Knudsen og 1520 Knud Madsen, Væbner, i A.; 1546 solgte Knud Madsen Gaarden til Peder Kruse. — Ogsaa i *Falslev* har vistnok været en Adelsgaard, thi 1581 nævnes *Falslev* Godsens øde Mark.

Ved *Ballegaard* er der fredlyst 2 Gravhøje, den ene omsluttende en Jættestue, ved *Falslev* Gravhøjen *Simonshøj*. — I *Simons Mose* er der fremdraget et interessant D e p o t f u n d fra den ældre Broncealder, bestaaende af 1 Armring samt 10 lave Bronceskaale af norditalisk Arbejde.

## Hem Sogn

omgives af Annekset Sem, Mariager Lands, og Svenstrup Sogn med dets Enklaver samt Nørhald Hrd. (Gassum S.) og Gjerlev Hrd. (Kjærby og Gjerlev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa. Kirken, noget sydl., ligger hen ved 3/4 Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, bakkede Jorder (Møgelhøj, 319 F., 100 M.) ere overvejende sandmuldede. En Del Skov (Kjellerup Sk., Hem Sk., Skrødstrup Sk.). F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3290 Td. Ld., hvoraf 853 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 175, Havre 398, Grøntf. 27, Kartofler 35, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 708, Høslæt, Brak, Eng m. m. 498, Have 11, Skov

622, ubevokset 31, Moser 45, Heder 475, Veje og Byggegr. 43 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 137 Heste, 502 Stkr. Hornkvæg (deraf 295 Køer), 743 Faar, 299 Svin og 30 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 151 Td.; 28 Selvejergaarde med 117, 4 Fæstegd. med 15, 50 Huse med 18 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse, 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 428 (1801: 303, 1840: 376, 1860: 407, 1890: 386), boede 1890 i 91 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 9 levede af immat. Virksomhed, 266 af Jordbr., 63 af Industri, 26 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hem* med Kirke og Præstegd.; *Skrødstrup* med Skole, Missionshus (opf. 1897) og Mølle. *Skrødstrup-Skov*, Huse. *Kvotrupgaarde*. *Charlottenpris*, Gd. *Vasehus*, Gd. *Nymølle*, Vandmølle.

Hem S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr'. 411. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjellerup, Svenstrup S.

*Kirken* bestaar af Skib, med fladt Loft, hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue (tilm.) og Syddøren (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 274) ere bevarede. Skibet er mod V. i romansk Tid afdelt fra Hovedrummet ved en Mur og en firkantet Midtpille, forbundne ved Rundbuer. Denne afskildrede Del har oprindl. raget op over Skibet som et lavt Taarn; i gotisk eller tidlig Renæssancetid blev den nordl. Del af Taarnet nedtaget, medens den sydl. Del forhøjedes med store, røde Mursten og understøttedes i Skibet med en indbygget Spidsbue. Paa Taarnets Vestmur staar: NIS. 1766. (Se *Løffler*, Udsigt osv., S. 144 flg.). Vaabenhuset er væsentlig af Kvadre fra Taarnet. Alterbord med Trækors. Prædikestolen er ny. Den gotiske Alterkalk er skænket af Johs. Harthbo og Hustru, vistnok fra Slutn. af 16. Aarh. Granitdøbefont. I Skibet Epitafium (restaur. 1900), paa hvis tomme Indskrifttavle en Kisteplade over Anne Nielsdatter, † 1595 paa Dronningborg. I Vaabenhusets Mur en romansk Ligsten med et Kors.

I *Kvotrup* (Kaathorp, ogsaa Kortrup) laa fordum en Hovedgaard, der 1483 ejedes af Jørgen Poulsen, 1488 og 1490 af Jep Povelsen, Væbner, 1525 af hans Søn Mourids Jepsen, af hvis Sønner Jørgen Mouridsen til K. faldt 1565 ved Svarteraa, medens Niels Mouridsen døde 1605 som sidste Mand af sin Slægt (Benderup). Sidstes Datter Else havde 1580 paa K. Bryllup med Chrf. Lauridsen Seefeld. En Søster Jfr. Anne Nielsdatter, † 1593, ligger begr. i Hem Kirke. Chrf. Seefelds Børn arvede K., men Jørg. Seefeld solgte sin Part til Broderen Viffert S. 1631. Begge døde barnløse, og K. kom da til Svogeren Axel Urne, der alt 1638 skrev sig til K.; efter ham overtoges K. af Panthaveren Anker Povelsen i Randers, der solgte den til Grev Mogens Friis, som mageskiftede den til Kongen, fra hvem den 1665 blev tilskødet Ludvig Lorensen. Hans Enke Elisab. v. Dort afstod 1692 til sin Søn Nicolai Lorensen sin Brugsret til K.

Anders Jonsen af *Skrøxstorp* nævnes 1334.

Ved Hem er der fredlyst 8 Gravhøje, deribl. *Møgelhøj* (18 F. høj). Ved Hem har der været en h e l l i g K i l d e .

Hem og Sem vare tidligere et eget Pastorat, men bleve ved Reskr. af 23/2 1684 forenede med Mariager, indtil de atter 1808 (Reskr. af 26/8 1803) bleve eet Pastorat.

## Sem Sogn

Anneks til Hem, omgives af dette, Mariager Lands., Falslev S. og Gjerlev Hrd. (Vindblæs, Kastbjærg, Enslev og Gjerlev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, mod S., ligger 1 Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, stærkt bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2379 Td. Ld., hvoraf 623 besaaede (deraf med Rug 132, Byg 97, Havre 298, Boghvede 7, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 5, Grøntfoder 29, Kartoffler 47), Afgræsn. 461, Høslæt, Brak, Eng m. m. 296, Have 9, Skov 46, Kær og Fællede 58, Heder 794, Flyvesand 59, Veje og Byggegr. 33 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 90 Heste, 316 Stkr. Hornkvæg (deraf 180 Køer), 444 Faar, 156 Svin og 15 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 76 Td., 15 Selvejrgaarde med 57, 1 Fæstegd. med 8, 39 Huse med 11 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901 : 250 (1801: 149> 1840: 183> 1860: 237, 1890: 290), boede 1890 i 57 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 2 levede af immat. Virksomhed, 184 af Jordbr., 76 af Industri, 1 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 18 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Sem* (1340, 1380 og 1396: Seem, 1458: Zeem; udt. Siem) med Kirke; *Edderup. Grove Skole*.

Sem S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 412. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er bevaret; et Par Vinduer i Koret spores. Taarn og Vaabenhus ere opf. i 18. Aarh. af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store røde Mursten. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle, med et Maleri fra 1901 (Kopi af C. Bloch: Opstandelsen), og Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Paa Korhvælvingen fandtes 1883 to, nu overmalede Figurer. Epitafium over Christen Christensen Kremer af Edderup, † 1736.

Ved Sogneskillet mod Enslev er der midt i en Mose en lav, afrundet Jordhøjning, *Hovskov* ell. *Tovskov* (50 X 80 F., 5 F. høj), vistnok et Voldsted; der er fundet enkelte Jærnvaaben og Rester af en Pælebro, som mod S. har forbundet Pladsen med fast Land. — Ved Sem er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. *Møgelhøj* (24 F. høj).

Om Sognehist. se S. 854.

## Svenstrup Sogn

Anneks til V.-Tørslev, Nørhald Hrd., omgives af Hem Sogn og Mariager Købstadsjorder og Lands. samt Nørhald Hrd. (V.-Tørslev, Asferg og Gassum S.). Kirken, noget vestl., ligger 3/4 S. S. V. for Mariager. De højtliggende, særlig mod N. Ø. bakkede Jorder (Midtbjærg, højeste Punkt 238 F., 74 M.) ere sandmuldede, sandede og grusede. Nogen Skov. Midt i Sognet ligger *True* eller *Svenstrup Sø* (13-14 Td. Ld.), gennem hvilken *Østerkjær Aa* løber, mod S. Ø. *Kjellerup Sø* (14 Td. Ld.), hvorfra *Kastbjærg Aa* har sit Udløb. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Mariager til Randers.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3571 Td. Ld., hvoraf 765 besaaede (deraf med Rug 191, Byg 164, Havre 367, Blands. til Modenh. 18, Kartoffler 18, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 702, Høslæt, Brak, Eng m. m. 412, Have 14, Skov 156, ubevokset 15, Moser 50, Kær og Fællede 10, Heder 1361, Veje og Byggegr. 56, Vandareal m. m. 30 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 121 Heste, 502 Stkr. Hornkv. (deraf 252 Køer), 593 Faar, 239 Svin og 18

Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 128 Td.; 20 Selvejergaarde med 108, 3 Fæstegd. med 12, 28 Huse med 8 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 269 (1801: 212, 1840: 228, 1860: 301, 1890: 323), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 2 levede af immat. Virksomhed, 220 af Jordbr., 6 af Gartneri, 42 af Industri, 35 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Svenstrup* med Kirke, Skole og Vandmølle; *True*; *Gunderup*. H o v e d g a a r d e n *Kjellerup*, ved Landevejen, har 32 3/8 Td. A. og E. Hrtk. og 2 1/4 Td. Skovsk., 1630 Td. Ld. (i *Svenstrup* og Hem S.), hvoraf 350 Ager, 80 Eng, 400 Skov, 120 Plantage, Resten Hedebanker og Sø; til Gaarden en Vandmølle. *Svenstrup Hovgaard*, 8 3/8 Td. H., 300 Td. Ld., *Lykkemark*, Gd., *Avnsbjærg Hedegd.*, *Bagged.*

*Svenstrup S.*, een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 410. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne. *Kirken* bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmurede) og Syddøren ere bevarede. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opf. i Renæssancetiden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, store Mursten og tilhuggen Kamp; Murene ere senere omsatte. Vaabenhuset er vistnok samtidigt med Taarnet, af Kvadre, senere ommuret med smaa Mursten (1568 udgik Kongebrev om, at alle Kirker i Aarhus Stift skulde hjælpe Kirken med 1/2 Dl. hver, da den var meget bygfædig). Altertavle og Prædikestol ere 1779 opsatte af Poul Møller til Skovsgaard. Alterstager med Knud Mogensen Løvenbalks Navnetræk og Vaaben, fra 1588. Præstestolen, fra 1694, er nu i Randers Museum. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Døbefad, skænket af ovenn. Knud Mogensen og Hustru. I Skibet Ligsten fra 1584 over dem og over Jens Brask, † 1685, og Hustru.

*Kjellerup* (Navnet maaske af flere i Nærheden værende Kilder) tilhørte i 14. og 15. Aarh. Jens Ubbesen, Thomas Jensen, Jens Thomesen ved Aar 1415, Jep Hegedal 1430 og 1462, senere Chrf. Kruse 1521, Peder Kruse, Landsdom. i Nørrejyll., 1551, Jørgen Bernekov 1561-65 og Henrik Gyldenstjerne, som 1579 mageskiftede K. til Kongen, der igen mageskiftede den til Knud Mogensen Løvenbalk. Flg. Ejere vare Erik Høg, † 1612, hvis Broder Christen H. 1627 solgte den til Enevold Seefeld, som mageskiftede den tillige med *Svenstrup Hovgd.* til Axel Urne, g. m. Anne Rodsteen; han ejede K. 1646. Knud Rodsteens Enke Else Vind solgte K. 1655 til Claus Dyre til Sindinggd., som 1678 solgte den (12, med Mølle og en Del Gods i alt 103 Td. H.) til Borgmester i Randers Joh. Steenbek. Derefter fulgte Kommercer. Hans Benzons til Sohngaardsholm, † 1715, der 1715 solgte K. (11, med Mølle og Gods i alt 29 Td. H.) for 3000 Rd. til Fuldmægtig Jens Brask, † 1747 (Søn af den under Kirken nævnte), hvis Enke Sidsel Cathr. Hostrup døde 1771, hvorpaa K. (17, med Tiender og Gods i alt 277 Td. H.) gik i Arv for 20,000 Rd. til Sønnen R. A. B., † 1800, og dennes Søn Jens Andr. B. († 1818), hvis Enke Kirstine f. Ring 1833 solgte den til Forvalter Christen Juul, † 1848, der testamenterede K. til den nuv. Ejer, C. J. H. Brask. — Den nuv. H o v e d b y g n i n g , lavt beliggende paa en flad Tunge i Søen, der tidligere har været skilt fra Land ved en Grav, er opf. 1887-88 i 3 Fløje af Grundmur paa Kampestenssokkel med takkede Gavle i 1 Stokv. Den tidligere Bygning var opf. i 3 Fløje af Bindingsværk af J. Brask († 1747), der lod de gml. Grave opfylde og underlagde Gaarden den afbrudte By *Kjellerups Jorder* (den nævnes alt 1699 som afbrudt).

*Svenstrup Hovgaard* havde alt 1492 adelig Ejer, Erik Juel, og 1502 Hans Iversen Juel. Med Birgitte Lauridsdatter Munk erhvervede Tyge Kruse S., som saa tilhørte deres Sønner Chrf. K. 1580-1608 og Laurids K., † 1609. Med disses Broderdatter Karen Enevoldsdatter K. kom S. til Oluf Parsberg, der 1629 solgte den,

som da i den kejsl. Fejdetid var lagt øde, til Enevold Seefeld. Den havde saa Ejere fælles med Kjellerup. Claus Dyré pantsatte den 1666 til Fru Ide Lunge, og hans Enke Ingeborg Rodsteen pantsatte den 1675 for 200 Rd. til Søren Vinter i Mariager. Senere tilfaldt den Kronen og var ved Beg. af 18. Aarh. beboet af Jægermester Joh. Chrf. v. Zepelin, men Kongen solgte den 1722 til G. D. Levetzau paa Tjele, der 1723 solgte den til Jens Mortensen, Forpagter paa Holbækgd., der s. A. solgte den (13 Td. H.), da regnet for en Bondegd., til Dines Pedersen i Randers. 1755 afhændede Forpagter Niels Randrup og Peder Dinesen til Bækmark og Holmgd. halve S. H. (6 Td. H.) m. m. til førstnævntes Broder Christen Jensen paa S. H. Nuv. Ejer er fra 1867 P. Aarup.

I True boede 1469 en Bonde Las Bugge, der skal have været en Sønnesøns Sønnesøn af den bekendte Hr. Niels Bugge, men havde mistet sin Adel, fordi hans Moder ikke var af Adel, og af samme Aarsag al sin Arv til de Flemminger.

*Kjellerup By*, nævnt 1699 som nedbrudt, har ligget Ø. for Hovedgaarden K. Tæt S. for den sidste har der staaet et K a p e l .

Ved Kjellerup er der fredlyst 6 G r a v h ø j e , ved Gunderup 1, ved Svenstrup 3 og ved True 3. — Ved Kjellerup har der været 3 h e l l i g e K i l d e r , *St. Knuds Kilde, Sykilde og Plovmands Kilde.*

### Skjellerup Sogn

Anneks til Hobro, omgives af dennes Købstadsjorder, Hobro Fjord, Mariager Lands. og Nørhald Hrd. (V.-Tørslev og Glenstrup S.), hvorfra det skilles ved den fiskerige *Glenstrup Sø* (636 Td. Ld., 45 F. over H., 108 F. dyb), af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken, noget nordl., ligger 1/2 Mil Ø. for Hobro. De højtliggende, temmelig jævne Jorder, med til Dels stejle Skrænter ud til Fjorden (her findes den smukke „Ørnedal“), ere sandmuldede og sandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Mariager.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2927 Td. Ld., hvoraf 982 besaaede (deraf med Rug 228, Byg 161, Havre 486, Boghvede 12, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 9, Kartofler 33, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 753, Høslæt, Brak, Eng m. m. 443, Have 17, Skov 125, Moser 19, Kær og Fællede 81, Heder 448, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 42 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 139 Heste, 541 Stkr. Hornkvæg (deraf 345 Køer), 647 Faar, 287 Svin og 5 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 106 Td.; 26 Selvejergaarde med 92, 35 Huse med 14 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 341 (1801: 212, 1840: 211, 1860: 281, 1890: 311), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 228 af Jordbr., 31 af Industri, 6 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Skjellerup* (1403: Scelvetorp), ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Andrup*, ved Glenstrup Sø; en Del af *Gjettrup* (Resten i V.-Tørslev S.). *Skovsgaard* har 12 5/8 Td. H., omtr. 472 Td. Ld., hvoraf 262 Ager, 10 Eng, 100 Skov, Resten Hedebakker og Fjordstrand; 3 Lejehuse. *Andrupgd.*; *Strandholt*, Gd.

Skjellerup S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 402. Lægd. Kirken tilhører en Gaardejer i Sognet.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af

tilhugne Limsten uden Sokkel. Norddøren og eet Vindue (nu tilmur.) ere bevarede. Senere ere Murene delvis omsatte med Mursten. Taarnet er vistnok fra gotisk Tid, af utilhugne Kampesten; Taarnrummet er ikke forbundet med Skibet. Vaabenhuset er af hugne Kvadre og Mursten. Altertavle med et nyt Maleri (Kopi af C. Bloch: Christus i Getsemane). Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Vaabenhuset to romanske Ligsten med et Kors.

*Skovsgaard* ejedes i 17. Aarh. af Jørgen Seefeld til Visborggd., derefter fra 1661 af Borgm. Hans Drostrup til Kollerup, † 1684, og dennes Enke Else Helvad. 1662 siges, at den er bygget paa Drostrups egen Skovjord og taget af hans Bønders Hede og et Stykke Eng. Senere tilhørte den Peder Jensen Vintmøl, † 1733, efter hvem den ved Aukt. blev købt med Tiender (10 og 11 Td. H.) og noget Gods for 4000 Rd. af Borgmester i Aarhus Ditlev Eggers. Hans Enke Maren Jensdatter Vintmølle solgte den (10, 11 og 44 Td. H.) til Forvalter Hans Thornson, † 1766; derefter ejedes den af Chrf. Rougtved til Odden indtil 1770, og Amtsforv. Lang, der 1773 solgte S. (9, 25 og 78 Td. H.) til Kmjkr. Hans Benzon, som 1777 solgte den for 14,000 Rd. til sin Fader Konferensr. Joh. Benzon til Sohngaardsholm, der atter solgte den til Poul Møller, hvis Enke Johanne Færs 1786 skødede den til sin Fuldmægtig N. S. Würnfeld for 10,000 Rd. Nu ejes den af Kapt. J. E. Bluhme.

I Gjettrup skal have ligget en Kirke. — Ved Skjellerup Kirke holdtes 1688 Herredstinget.

I Sognet er der fredlyst 8 Gravhøje, deribl. ved Skovsgaard *Grønhøj* og *Alshøj*. —

I Ørnedalen har der været en h e l l i g K i l d e .

### Sønder-Onsild Sogn

omgives af Annekset N.-Onsild, Hvorum Sogn, Viborg Amt (Nørlyng Hrd.) og Nørhald Hrd. (Glenstrup S.), fra hvilket det skilles ved Kongsvad Mølleaa, en Baa til Skals Aa, der ogsaa danner noget af Sydvestgrænsen og løber gennem Sognets sydl. Del. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3/4 Mil S. S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, enkelte Steder lerede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Viborg og den østjydske Længdebane.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2855 Td. Ld., hvoraf 867 besaaede (deraf med Rug 206. Byg 168, Havre 407, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 31, Grøntf. 13, Kartofler 21, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 805, Høslæt, Brak, Eng m. m. 767, Have 10, Skov 38, ubevokset 14, Moser 14, Kær og Fælleder 151, Heder 134, Veje og Byggegr. 50 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 155 Heste, 655 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 749 Faar, 201 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 149 Td.; 28 Selvejergaarde med 142, 18 Huse med 7 Td. H. og 11 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 396 (1801: 239, 1840: 253, 1860: 270, 1890: 365), boede 1890 i 61 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 29 levede af immat. Virksomh., 239 af Jordbr., 43 af Industri, 5 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : S.-Onsild (gml. Form se S. 849), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1894 og 1880), Andelsmejeri, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafst. samt Postekspedition; *Ulstrup. Sparehuse. Kongsvad Vandmølle*.

S.-Onsild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.¹



405. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og Syddøren ere bevarede, Nordd. og en Dør i Korets Sydмур tilmurede. Taarnet, af Granitkvadre, er fra gotisk Tid og var før forbundet med Skibet ved en oval, nu tilmuret Aabning. Nyt Vaabenhus af Munkesten. Altertavle fra 17. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Paa Kalken Indskriften: „Det af Præsten Boecks Huus bortstjaalne Kalk og Disk har han og velædle Hr. Kirke Patron Peder Kircheterp, Købmand i Hobro, paa fælles Bekostning erstattet“. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1640 med Lydhimmel fra 1681.

Ved S.-Onsild er der fredlyst en Gruppe af 5 G r a v h ø j e samt *Stolpehøj*.

### Nørre-Onsild Sogn

Anneks til S.-Onsild, omgives af dette, Hvorum Sogn, Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det skilles ved Onsild Aa (der ogsaa danner Sydvest- og en Del af Sydgrænsen), Hobro Købstadsjorder og Nørhald Hrd. (Glenstrup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1/2 Mil S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Mod S. Ø. gaar Landevejen fra Hobro til Viborg, mod V. den østjydske Længdebane.

Fl a d e i n d h o l d e t 1896: 2002 Td. Ld., hvoraf 676 besaaede (deraf med Rug 158, Byg 119, Havre 326, Boghvede 6, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 17, Kartoffler 28, andre Rodfr. 10), Afgræsning 538, Høslæt, Brak, Eng m. m. 463, Have 10, Skov 43, Moser 16, Kær og Fællede 21, Heder 196, Veje og Byggegr. 37 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 108 Heste, 480 Stkr. Hornkvæg (deraf 197 Køer), 503 Faar, 144 Svin og 11 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 70 Td.; 17 Selvejergaarde med 61, 29 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse, 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 295 (1801: 140, 1840: 149, 1860: 178, 1890: 302), boede 1890 i 55 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 233 af Jordbrug, 30 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks. og 9 af deres Midler.

I Sognet B y e n *N.-Onsild* med Kirke og Skole. *Mikkelborg* og *Rævbakke*, Huse. *Fyrkat Vandmølle*.

N.-Onsild S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 406. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korets Mure ere senere omsatte fra Grunden. Skibet har fladt Loft, Koret Krydshvælving. Taarnet er opf. i gotisk Tid af Kvadre fra Skibets Vestgavl; dets øverste Del er i ny Tid ommuret med smaa Mursten; paa Syddøren staar: 1710. Ved en Restaur. 1898 ombyggedes Skibets Sydside, hvorved Sporene af Syddøren forsvandt, et Vaabenhus mod S., af Granitkvadre og Mursten, nedbrødes, og Taarnrummet, før aabent mod V. med en stor Spidsbue, blev Forhal. Altertavle fra 1663 med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra omtr. s. Tid som Altertavlen. Klokke fra 14. Aarh., uden Indskr., med Aftryk af 4 Medailloner.

Ved *Onsild Bro* slog Kong Niels 1132 Erik Emune, som nær var bleven tagen til Fange, men reddedes af Bjørn Jærnside (Harald Kesjas Søn) og Aage Christiensen (Svend Aagesens Fader), der holdt Broen mod Fjenderne, indtil Erik havde naaet sine Skibe. Et Synsvidne fra 1490 over Onsild Bro siger, at den da nylig var

sat i Stand. Traditionen henlægger Kampen 1132 til et Overgangssted over Onsild Aa, der udmunder omtr. 2000 Al. Ø. for Ølst Kirke, og som i sin oprindl. Skikkelse mulig er fra Oldtidens Slutn. Endnu ses Rester af den stensatte Vej; den førte i en Bue over Aaen og Engene paa begge Sider og fortsatte sig i Hulveje. Et 500 F. 1. og 50 F. br. Stykke Jord med Rester af Vejen og 3-4 Hulveje er fredlyst Aar 1900. Paa dette Areal ligger en Gravhøj. — Paa Lokes Hede er der fredlyst en 225 F. lang Langhøj og 5 runde Gravhøje.

### Hvornum Sogn

omgives af Annekset Snæbum, Viborg Amt (Rinds og Nørlyng Hrd.) — fra hvilket det for en Del skilles ved *Klejtrup Sø* (se S. 678), hvoraf en Del hører til Sognet, og Skals Aa —, S.- og N.-Onsild Sogne samt Aalborg Amt (Hindsted og Gislum Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger 1 1/2 Mil S. V. for Hobro. De for en Del højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. Nogen Skov (Trinderup Sk., Lille Mølle Krat). I den østl. Del gaar den østjydske Jærnbane.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3658 Td. Ld., hvoraf 1261 besaaede (deraf med Rug 292, Byg 169, Havre 586, Boghvede 23, Spergel 8, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 41, Grøntf. 36, Kartoffler 55, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 1062, Høslæt, Brak, Eng m. m. 579, Have 21, Skov 98, Moser 29, Kær og Fællede 142, Hegn 4, Heder 398, Flyvesand m. v. 9, Veje og Byggegr. 45, Vandareal m. m. 10 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 167 Heste, 883 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 851 Faar, 404 Svin og 24 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 120 Td.; 38 Selvejergaarde med 100, 71 Huse med 19 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 656 (1801: 218, 1840: 313, 1860: 411, 1890: 624), boede 1890 i 120 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 435 af Jordbrug, 95 af Industri, 5 af Handel, 47 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hvornum* (Hornum) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Brøndum* med Skole. H o v e d g a a r d e n *Trinderup* 18 Td. H., 570 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 70 Skov og Plantning, 70 Hede, Resten Ager; til Gaarden en Mølle. *Brøndum* og *Lille Vandmølle*.

Hvornum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 403. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Trinderup.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Nordd. tilmur.). Hele Kirken er overhælvævet. Den blev restaur. indv. 1867. Taarnet er af Granitkvadre og store røde Mursten; Underrummet har Spidsbue ind til Skibet. Det store Vaabenhus bærer udv. Aarst. 1793. Altertavlen er et Maleri (Kopi af Leon. da Vinci: Nadveren). Granitdøbefont. Epitafium over Major Muderspach til Trinderup og Familie. — Paa Kirkegaarden ligge begr. L. og J. Ring samt Vandborg (se ndfr.).

*Trinderup* tilhørte i første Halvdel af 15. Aarh. Niels Gjed, som skødede den til Glenstrup Kloster, hvorfra den med dets øvrige Ejendomme kom til Mariager Kl. og efter Reformat. til Kronen, der formodentlig solgte den til Otte Nielsen Munk til Gjesinggd. Senere Ejere vare Poul Stigsen Hvide 1535, dennes Halvbroder Henrik Krag, med hvis Datter Maren K. T. først kom til Bagge Griis og efter hans Dod til hendes 2. Husbond Niels Fredberg, der 1642 skrev sig til T. Hendes Søn Palle Griis solgte 1656 T. til Erik Grubbe, hvis bekendte Datter Marie G. bragte den til sin anden Ægtefælle Palle Dyre, der 1700 solgte den (13 Td. H.) til Forvalter paa Mariager Kl. Fr. Olufsen, † 1715, hvis Enke Mette Sørensdatter 1730 solgte den for 5000 Rd. til Kapt. Fr.

v. Muderspach, † 1745 som Major; den ejedes saa af hans Enke Fru Anne Helvig Marsvin, † 1763, hvorefter Sønnen Kapt. C. Chr. v. M. († 1787) 1764 overtog T. (14, 25 og 141 Td. H.) for 14,000 Rd. Enken Mette Marie Bachmann solgte 1787 T. (i alt 140 Td. H.) til Laurs Ring, † 1793, hvis Enke Margr. Lauridsdatter døde 1798, hvorefter deres Søn J. R. († 1837) overtog T. (14, 43 og 139 Td. H.) for 29,000 Rd. Derefter købtes den (med 130 Td. H. Bøndergods m. m.) for 20,000 Rd. af M. P. Vandborg, † 1859, efter hvis Enkes Død 1881 den (uden Gods) for 100,000 Kr. gik over til Svigersønnen, den nuv. Ejer, Landstingsm. H. C. D. la Cour.  
— Hovedbygningen, 2 Fløje i 1 Stokv., af Grundmur, er opf. 1861.

I *Hvornum* har boet Adel, thi 1394 nævnes Niels Pedersen i H. og 1424 Jes Poulsen i H. — Just Ibsen i *Brøndumdal* nævnes 1492.

Ved Brøndum er der fredlyst 1 Gravhøj, ved Hvornum 1 Runddysse samt 4 Gravhøje, deribl. de 3 *Bavnehøje*.

### Snæbum Sogn

det mindste i Herredet og Anneks til Hvornum, omgives af dette samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.) og Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 1/4 Mil V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. Ved Nordøstgrænsen løber Simested Aa.

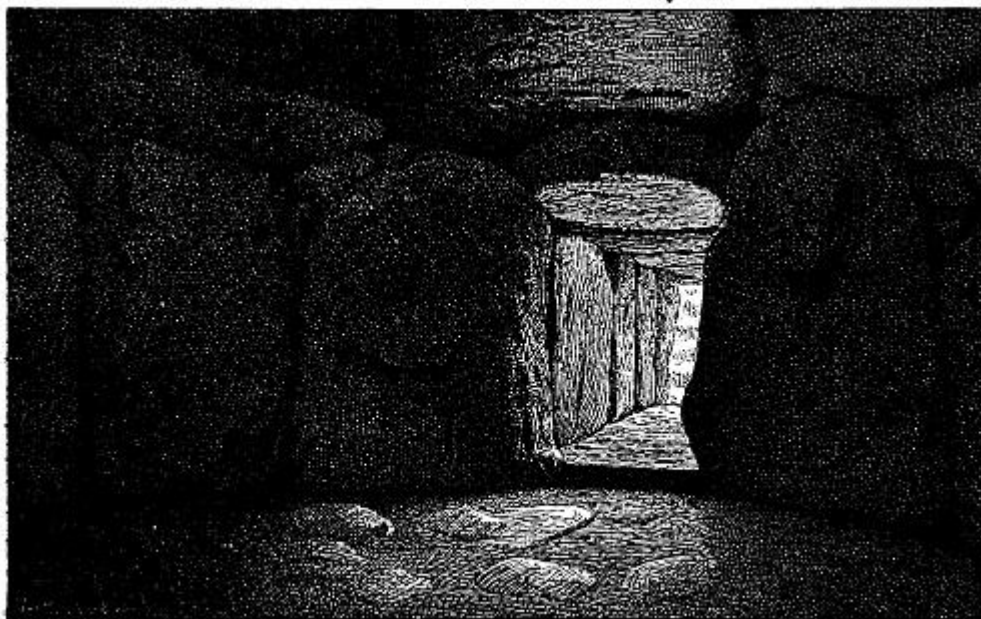
Fladeindholdet 1896: 1615 Td. Ld., hvoraf 550 besaaede (deraf med Rug 130, Bvg 76, Havre 247, Boghvede 8, Spergel 30, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 14, Kartofler 25, andre Rodfr. 9), Afgræsn. 520, Høslæt, Brak, Eng m. m. 170, Have 6, Skov 15, Moser 16, Kær og Fælleder 5, Heder 305, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 69 Heste, 374 Stkr. Hornkvæg (deraf 172 Køer), 467 Faar, 165 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 40 Td.; 11 Selvejergaarde med 30, 30 Huse med 10 Td. Hrtk. Befolkningen, 1/2 189 (1801: 70, 1840: 85, 1860: 119, 1890: 195), boede 1890 i 36 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 167 af Jordbr., 8 af Industri, 5 af Handel, og 11 af deres Midler.

I Sognet byer *Snæbum* (1472: Snebung), omkring en lille Sø, med Kirke og Skole. Gaarden *Øster-Gundestrup*.

Snæbum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 404. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Senere ere Murene nedtagne indtil et Par Skifter over Soklen og paany opf. af Mursten og raa Kamp. Syddøren er bevaret, Nordd. tilmuret. Taarnet, hvis Underrum ikke er i Forbindelse med Skibet, og Vaabenhuset ere af Granitkvadre og Mursten. Kirken har fladt Loft. Altertavle med to Malerier.

Romansk Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol med Henrik Krags Navn.



Jættestue paa Snæbum Mark.

Ved Snæbum er der fredlyst 10 anselige G r a v h ø j e samt en 24 Fod høj Gravhøj, der indeslutter to ualmindelig smukke og velbevarede, imponerende Jættestuer (den nordlige Stues Kammer er  $12 \frac{3}{4}$  F. langt og indtil  $5 \frac{1}{2}$  F. højt, den sydliges  $11 \frac{1}{3}$  F. langt og indtil  $6 \frac{1}{2}$  F. højt, Gangene henh.  $17 \frac{1}{2}$  og 24 F. lange). Jættestuerne synes kun at have været benyttede en kort Tid i Stenalderen, idet de ved Nationalmus. Undersøgelser 1895 og 1896 viste sig omtr. jord

## Gjerlev Herred



**Gjerlev Herred**, det nordøstligste i Amtet og den yderste Del af Halvøen mellem Mariager- og Randers Fjord, begrænses mod V. af Onsild Hrd., fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa, mod S. V. af Nørhald Hrd., i øvrigt mod S. Ø., Ø. og N. af Randers Fjord, Kattegat og Mariager Fjord. Fra V. til Ø. er der højest omtr. 2, fra N. til S. 2 1/4 Mil. Overfladen er i det hele lavtliggende og temmelig jævn, særlig ved Kastbjerg Aa og mod Ø. ved Kattegat, hvor der er store Eng- og Kærstrækninger; i Midten er der højere, mod N. V. hæver Loddenhøj sig til 200 F., 63 M.; Jorderne ere for en stor Del lerede og muldede, enkelte Steder sandede. M. H. t. Frugtbarheden svarer det til Amtets Gnmst. (efter Matr. 16 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var **F l a d e i n d h o l d e t** 34,940 Td. Ld. (3,50 □ Mil, 193,7 □ Km.). Ager og Engs **H r t k .** samt halv. Skovskylshrtk. var 1/1 1895 2174 Td., **F o l k e t a l l e t** 1/2 1901 : 7618 (1801: 3642, 1840: 4599, 1860: 5707, 1890: 7053). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Onsild og Nørhald Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion samt Amtets 2. Forligskreds (Vindblæs, Udbyneder, Kastbjerg, Dalbyover og Kjærby S.) og 3. Forligskreds (de øvrige S.).

Gjerlev Hrd., i Vald. Jrdb. *Herlefhæreth* (!), hørte i Middelalderen til Ommersyssel, fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i Herredet talt henved 400 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 8 Lang- og Runddysser og omtr. 10 Stenalder Høje med store Gravkister, Resten Rundhøje), men over 2/3 er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; 1/1 1901 vare 56 1/2 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Vindblæs (omtr. 105), Ø.-Tørslev (75), Udbyneder (50) og Gjerlev (42). Langs Fjorden findes flere Køkkenmøddinger.

**Litt.:** Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i G. Hrd., af *F. Uldall*, 1875—76.

### Vindblæs Sogn

Anneks til Falslev, Onsild Hrd., omgives af Udbyneder og Kastbjerg Sogne, Onsild Hrd. (Sem og Falslev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa, og Mariager Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 1/4 Mil Ø. N. Ø. for Mariager. De i Midten og mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder (Loddenhøj, 200 F., 63 M.) ere dels lerblandede, dels sandmuldede, sandede og skarpsandede, med en Del Eng, især mod S. Nogen Skov (Havkjær, Ajstrup Krat). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

**F l a d e i n d h o l d e t** 1896: 4744 Td. Ld., hvoraf 1748 besaaede (deraf med Rug 380, Byg 273, Havre 685, Boghvede 11, Spergel 15, Blandsæd til Modenh. 37, Grøntf. 205, Kartofler 116, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 1185, Høslæt, Brak, Eng m. m. 851, Have 27, Skov 144, Moser 41, Kær og Fælleder 99, Heder 541, Flyvesand m. v. 17, Veje og Byggegr. 87 Td. **K r e a t u r h o l d** 1898: 233 Heste, 878 Stkr. Hornkv. (deraf 538 Køer), 1320 Faar, 490 Svin og 32 Geder. Ager og Engs **H a r t k .** og halv. Skovskylshrtk. 1895: 206 Td.; 54 Selvejergde. med 173, 116 Huse med 31 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. **B e f o l k n i n g e n**, 1/2 1901: 957

(1801: 470, 1840: 628, 1860: 814, 1890: 888), boede 1890 i 183 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 644 af Jordbrug, 123 af Industri, 12 af Handel, 3 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet *Vindblæs Kirke*, ved Landevejen, med Skole og B y e r n e : *Norup* med Andelsmejeri og Jærnbaneest.; *Haderup*; *Lystrup* med Skole; *Ajstrup*; *Nebstrup* med Teglværk og Jærnbanehpl. *Hadsundhuse* (Søndre H.) med Kro, Færgeoverfart til Hadsund, Endestation for Randers-Hadsund Banen og Telegrafst. *Lundskov*, Huse. *Aamølle*, Kridtslemmeri og Jærnbanehpl. Gaarden *Kragelund* har 12 Td. H., 138 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 2 Have og Skov, 30 opdyrket Hede (i Sem S.), Resten Ager. *Rævsbækgd.* med Teglv.

Vindblæs S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 417. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den højtliggende, høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, højt Taarn (brugt som Sømærke) mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Hvælvinger, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre og en Dør i Korets Sydside ere bevarede (Nordd. og Kordøren tilmur.) Portalerne bære mærkelige indhuggede Fremstillinger (Thor med Midgaardsormen, den sidste paa Sokkelen, Lammet med Korset, Kundskabens Træ, Lindorme og Løver m. m.; se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 273). Taarn og Vaabenhus ere fra den senere Middelalder, af Mursten. Kirken er restaur. 1886 og flg. Aar. Altertavle fra 1747 i Rokokostil. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. *Kragelund* tillige med *Aamølle* og en Gaard i Haderup tilhørte i Beg. af 14. Aarh. Hr. Jep Flæp, Kongens Marsk, og bleve 1328 tildømte Hr. Peder Vendelbo. Siden berettes, at K. var pantsat til Axel Jepsen (Thott) og 1447 (!) blev indløst af Niels Andersen (Munk) til Visborg; Axel Jepsens Enke ægtede Hr. Brock (!), som forbrød K. til Kongen, som saa 1448 (!) gav Gaarden til Tyge Jensen (Seefeld). Sikrere er det, at Hr. Axel Lagesen (Brock) 1494 solgte Gaarden til Oluf Friis, efter hvem den gik i Arv til hans Søstersøn Laurids Munk, der 1533 indværgede den med Lovhævd. Hans Sønner Chrf. og Jesper M. trættedes 1552 om den med Enevold Jensen (Seefeld), men den blev tildømt Chrf. Munk. 1688 skødede Kirsten Hansdatter, sl. Licentiat Nicolaus Brobergs, til Jmfr. Frederikke Ane Pentz den af hendes Broder og Svoger Daniel Kallou sidst beboede Bondegaard K., hvilken (10 32 og 18 Td. H.) Jmfr. Pentz 1697, da Enke efter Amtmd. Ove Lange til Falkenstein, solgte til Hans Hansen Guldager, som 1702 afhændede den (8 Td. H.) til Assessor Bent Winter paa Visborggd., hvis Arvinger 1718 skødede den med Tiender (8 og 19 Td. H.) og Gods til Præsten i Udbyneder Hr. Peter Chr. Piper. Denne solgte 1721 K. (i alt 32 Td. H.) for 1700 Rd. i 8 Skillings Stykker og 40 Rd. i danske Kr. til Niels Pedersen paa Nøragergd., † 1735, hvis Enke Maren Pedersd. 1736 ægtede Jørgen Hornbech, som 1741 solgte den til Hr. Jokum Klog, Præst i Vindblæs, der 1749 afhændede den (5, ialt 29 Td. H.) til sin Embedsbroder i Brøndum, Hr. Hans Rosenkilde, † 1758.

Om *Hadsund Toldsted* se under Hobro S. 825. — En J æ r n b a n e b r o over Fjorden til Forbindelse af de to Hadsundbaner skal ifl. Finansloven 1900-1 opføres af Staten med Tilskud fra Randers og Aalborg Amter samt Jærnbanerne (anslaet til omtr. 450,000 Kr.).

I Sognet er der fredlyst 34 1/2 O l d t i d s m o n u m e n t e r : ved Ajstrup en Gruppe af 9 Gravhøje samt 8 Høje (deribl. *Hanehøj*) og en stenomsat Langhøj; ved Haderup 6 Høje; ved Lystrup 3 1/2 Høje; ved Nebstrup 4 og ved Norup 2 Høje samt en 170 F. lang Langhøj med enkelte Randsten. Paa den flade Forstrand langs Fjorden er der truffet flere Køkkenmøddinger, deribl. ved Aamølle (undersøgt af Nationalmus.),



Hadsundhuse og Rævsbækgd.

Sognet var fra 1630 henlagt til det residerende Kapellani i Mariager, indtil det ved Reskr. 27/4 1742 blev et eget Pastorat; 1/1 1873 blev det Anneks til Falslev.



Portal paa Vindblæs Kirkes Kors Sydside.

### Udbyneder Sogn

det største i Herredet, omgives af Vindblæs, Annekset Kastbjerg, Dalbyover, Dalbyneder og Sødring Sogne samt Kattegat og Mariager Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil Ø. for Mariager. De noget højtliggende og bakkede, kun i den østl. Del lavtliggende og jævne Jorder ere afvekslende muldsandede, sandede og lerblandede, med store Eng- og Kærstrækninger langs Kattegat, hvorfra flere Vige skære ind og danne Øer og Halvøer (*Pletterne, Saltholmen*); mod S. Ø. nogen Hede. En Del Skov (Skovshoved, Overgaard Sk., Møllekrat). Nogle ubeboede Smaaøer — *Træskjelbakkeholm, Pletten, Hesseltørre, Mejlplet* — i Indløbet til Mariager Fjord høre til Sognet. Mod S. V. i Sognet ligger *Udbyover Sø*, omtr. 40 Td. Ld. Gennem den sydl. Del gaar Randers-Hadsund Banen.

Fl a d e i n d h o l d e t 1896: 8084 Td. Ld., hvoraf 2133 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 479, Byg 403, Havre 840, Bælgsæd 4, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 206, Grøntf. 31, Kartofler 63, andre Rodfr. 97),

Afgræsn. 697, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2236, Have 75, Skov 317, Moser 50, Kær og Fællede 2033, Heder 335, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 89 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 410 Heste, 1952 Stkr. Hornkvæg (deraf 992 Køer), 2082 Faar, 746 Svin og 52 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 410 Td.; 56 Selvejergaarde med 378, 126 Huse med 31 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1498 (1801: 655, 1840: 767, 1860: 1042, 1890: 1397), boede 1890 i 246 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 73 levede af immat. Virksomh., 893 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 192 af Industri, 56 af Handel, 122 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

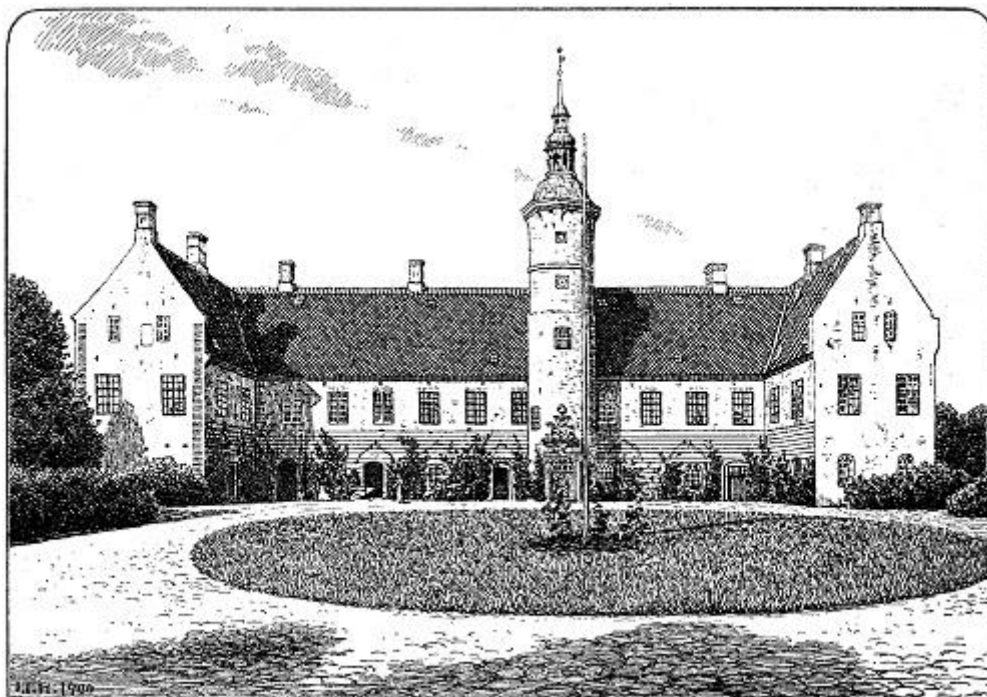
I Sognet B y e r n e : *Udbyneder* med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1577 af Rigsr. Jørgen Lykke til Overgd., med et Hus til 6 fattige, der aarl. hver faar 18 Skp. Rug, 18 Skp. Byg og 12 Kr. m. m., alt af Overgd.), Andelsmejeri (Haastoft), Købmandshdl. og Telefonst.; *Bjerre; Klattrup; Udbyover; Havndal*, en i de sidste 20 Aar om Stationen opstaaet By, med offtl. Politiret for Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdikt., Sparekasse for Udbyneder-Kastbjærg Komm. (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 141,817 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5973 Kr., Antal af Konti 849), Haandværkere, Farveri, Uldspinderi, Maltgøreri, Teglv., Andelsmejeri, Købmandshdl., Gæstgiveri, Afholdshotel, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. S k o l e mellem Havndal og Udbyover. *Udbynederkjær, Madsdige, Hestehave, Gildehøj og Vesterskovmark*, Huse. H o v e d g a a r d e n *Overgaard* med Gaarden *Arensborg*, under Fideikommisgodset Overgd., har 99 1/4 Td. H., 1978 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 240 Skov, 38 Gaardspl. og Have, 609 Oredrev og Kær, 85 Kanaler og Vejler, 32 Inddæmning og Enge, Resten Ager; Gaarden *Julianeholm*, ligeledes under Fideikommisgodset, har 5 3/8 Td. H., 228 Td. Ld. Til *Fideikommisgodset Overgaard*, der omfatter de ovenn. Gaarde, herer i alt 140 1/2 Td. Hrtk., hvoraf fri Jord 103 1/2, Bøndergods 1, Kirke- og Kongetiende 36; i Bankaktier 3200, i Fideikommiskapitaler 26,500 Kr. Jordtilliggendet udger 1956 Td. Ld, foruden omtr. 240 Td. Ld. Skov.. Gaarden *Charlottendal* har 33 Td. H., omtr. 600 Td. Ld., hvoraf 250 Ager, 100 Eng, 15 Have og Plantage, Resten Græsningsjord. *Fuglsøgaard* har omtr. 25 Td. H., 407 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 40 Græsning, 34 Skov, 7 Veje og Søb, 6 til nogle Huse, Resten Ager. *Vellinggaard* (11 Td. H.). *Overgaards Mølle*.

Udbyneder S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 418. Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Fideikommisg. Overgd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Opgang til Herskabsstolen, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skibets østl. og Korets vestl. Del, er fra romansk Tid af røde Munkesten. Eet Vindue, Skibets to Døre og en Dør i Korets Nordmur ere bevarede (tilmur.). Senere forlængedes Skib og Kor, og Taarn og Vaabenhus opførtes, alt af Munkesten; samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Det hvælv. Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle i Renæssancestil fra 1666, med rige Udskæringer. Døbefont af Træ (den romanske Granitfont, med Dyrefigurer, er i Nationalmus.). Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Ligsten over Rigsr. Jørgen Lykke, † 1583, Hustru Beate Brahe og 3 Sønner; Epitafium over den ene af disse, Chr., opsat 1585. Under Koret Gravhvælving med Lig af Familierne Lykke og Arenstorff. I Skibet Begravelse for Præsterne. Series pastorum. Den ene Klokke, uden Indskr., er fra 14. Aarh. Paa Hvælvingerne Kalkmalerier fra omtr. 1450-1500 (rest. 1898 af E. Rothe). Taarnets Tømmerværk brændte 6/6 1892 ved en stor B r a n d i Byen, som ødelagde Skolen, Hospitalet, 11 Gaarde og 14 Huse.

*Overgaard* ejedes 1547 af Rigsr. Jørgen Lykke, som 1545 af Kronen havde tilbyttet sig 12 Gde. og 2 Bol i Udbyneder Sogn, af hvilke han nedlagde de 5 Gde. og deraf oprettede O. Efter hans Død 1583 fulgte hans Søn Rigsr. Henrik L., † 1611, hans Sønner Jørgen L. († ugift 1616) og Chr. L. († 1619), deres Broder Frants L.

(† 1655), dennes Søn den bekendte Kai L. († 1699?), hvis Søster Christence bragte O. til sin Mand Oberst Frands Brockenhuus til Seberkl. og efter



Overgaard.

hans Død 1660 solgte Gaard og Gods 1661 til Rentem. Chrf. Gabel, der s. A. skødede den til Oberst Fr. v. Arenstorff til Rosenau († 1689), der ægtede Christence Lykke. Hans 2. Hustru Augusta Elisab. Rumohr arvede den og overdrog den (114, 70 og Gods) for 49,000 Rd. til Stedsønnen Etatsr. Fr. v. Arenstorff († 1731), der arvedes af Enken Marie Antoinette Liliencron, som paa Grund af store Godskøb nær havde spillet Fallit († 1739). Dernæst fulgte Sønnen Konferensr. og Landsdom. Fr. v. A., der 1743 paa Skiftet efter Faderen overtog O. for 53,500 Rd. og afbetalte Gælden ved at sælge af Godset († 1762), hans Enke Øllegaard Sophie Ide Rantzau (til 1775), deres Søn Etatsr. Fr. Chr. v. A. († 1793), der overtog O. (115, 72 og 477 Td. H.) 1772, hans Søn Major og Kmhr. Fr. v. A. († 1844), der paa Skiftet 1798 overtog O. for 127,500 Rd., 1799 solgte Gaard og Gods, men snart efter købte det tilbage, senere afhændede næsten hele Bøndergodset, 1805 byggede *Arensborg* (af Materialet fra østlige Sidefløj) i Stedet for det nedrevne Færgehus, 1807 *Overgaards Mølle*, ligeledes Gaarden *Charlottendal*, og 1835 oprettede O.

til F i d e i k o m m i s g o d s ; hans Enke Joh. Marie Charl. Jermiin fik kgl. Tilladelse til at afhænde Resten af Bøndergodset; efter Sønnen, cand. jur. Johs. Fr. v. A.'s Død 1873 gik O. over til dennes Søn, den nuv. Besidder, Hofjægern. Fr. v. A. — H o v e d b y g n i n g e n , smukt beliggende ved Fjorden, omgivet af Skov, er vistnok opf. 1545 47 og bestod oprindl. af 3 Fløje af Grundmur med 2 anselige Taarne, medens Borggaarden paa den 4. Side var lukket af murede Piller med Stakitværk imellem. Vestre Sidefløj nedreves 1730-32, østre Sidefløj i Beg. af 19. Aarh.; nu staar kun Hovedfløjen, med to nyere Sidefløje, alle i 2 Stokv., samt inde i Gaarden ved Hovedfløjen et rundt Taarn med Aarst. 1730 og kobbertækket Spir (124 F.); i Taarnet en Vindeltrappe, der fører op til Værelserne.

*Fuglsøgaard* var 1661 en til Overgd. hørende By Fuglsø, men 1775 en Avlsgaard (28, 3, 3 og 21 Td. H.); Fr. v. Arenstorff solgte den (29, 18 og 51 Td. H.) 1801 for 20,000 Rd. til Forpagteren paa F., Lieutn. P. Poulsen, der opførte Gaardens Bygning til Dels af Materiale fra den ene Sidefløj og det ene Taarn paa Overgaard, hvilke

han ogsaa havde købt.

*Klattrup* var tidligere et eget Sogn, nævnt 1477 og 1549, med Byerne Østerskov og Vesterskov; af *Klattrup Kirke*, der har ligget Ø. for Byen, skal der endnu have været Spor i 19. Aarh. Ogsaa *Udbyover* har været et eget Sogn, nævnt 1524 og 1549, med en egen Kirke.

Ved *Udbyover* er der fredlyst 4 *Gravhøje* og en lille *Langdysse*. — I *Udbyneder* er der en fordum hellig Kilde, *Stenkilden*.

### Kastbjerg Sogn

Anneks til *Udbyneder*, omgives af dette, *Dalbyover* og *Enslev Sogne*, *Onsild Hrd.* (Sem S.) og *Vindblæs Sogn*. Kirken, midt i Sognet, ligger henved 1 1/2 Mil Ø. for *Mariager*. De noget højtliggende, til *Dels* bakkede *Jorder* (*Aalbakke*, 136 F., 43 M.) ere sandede og sandmuldede; en *Del Eng*. I den vestl. *Del* løber *Kastbjerg Aa* (*Kjærby Aa*). Gennem Sognet gaa *Landevejen* fra *Randers* til *Hadsund* og *Randers-Hadsund Banen*.

*Fladeindholdet* 1896: 2781 Td. Ld., hvoraf 1011 besaaede (deraf med *Rug* 201, *Byg* 166, *Havre* 465, *Blands*. til *Modenh.* 56, *Grøntf.* 17, *Kartofler* 31, andre *Rodfr.* 72), *Afgræsn.* 489, *Høslæt*, *Brak*, *Eng* m. m. 670, *Have* 23, *Skov* 32, *ubevokset* 19, *Moser* 56, *Kær* og *Fællede* 283, *Heder* 156, *Veje* og *Byggegr.* 40 Td. *Kreaturhold* 1898: 191 *Heste*, 770 *Stkr.* *Hornkv.* (deraf 417 *Køer*), 928 *Faar*, 377 *Svin* og 27 *Geder*. *Ager* og *Engs Hartk.* og halv. *Skovskylshrtk.* 1895: 184 Td.; 28 *Selvejergaarde* med 170, 51 *Huse* med 14 Td. *Hrtk.* og 3 *jordløse Huse*. *Befolkningen*, 1/2 1901: 515 (1801: 251, 1840: 322, 1860: 402, 1890: 458), boede 1890 i 92 *Gaarde* og *Huse*; *Erhverv* 1890: 5 levede af *immat. Virksomh.*, 297 af *Jordbrug*, 64 af *Industri*, 6 af *Handel*, 59 af *forsk. Daglejervirks.*, 22 af *deres Midler*, og 5 *vare* under *Fattigv.*

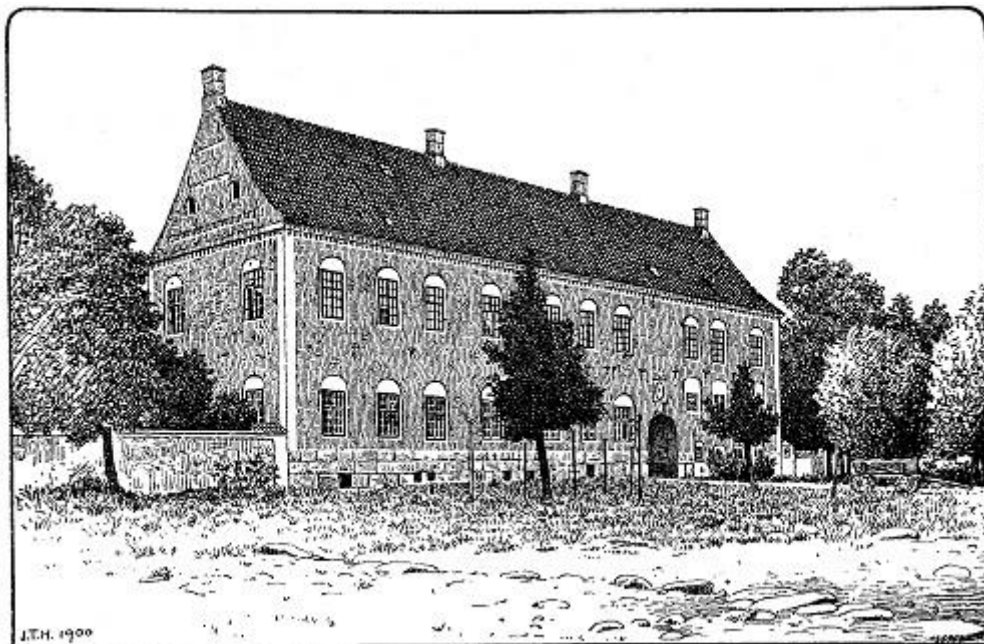
I Sognet *Byerne*: *Kastbjerg* (gml. Form: *Kasbjerg*) med *Kirke*, *Skole* og *Vandmølle*; *Øster-Kondrup*. *Hovedgaarden Trudsholm* har 34 Td. *A.* og *E.* *Hrtk.* og 1/4 Td. *Skovsk.*, 914 Td. Ld., hvoraf omtr. 300 *Ager*, 250 *Eng* og *Kjær*, 60 *Skov* (*Havkjær* i *Vindblæs S.*), 275 *indtaget* til *Plantage*, *Resten Gaardspl.*, *Have* og *Oredrev*; nogle *Lejehuse*; stort *Tørveskær*.

*Kastbjerg S.*, een *Sognekommune* med *Hovedsognet*, hører under de samme *Distrikter*, *Lands-* og *Folketingskr.* som dette samt 4. *Udskrivningskr.* 416. *Lægd*. *Kirken* tilhører *Tiendeyderne*.

*Kirken* bestaar af *Skib* og *Kor*, *Taarn* mod *V.* og *Vaabenhus* mod *S.* *Skib* og *Kor* ere fra *romansk Tid* af *Granitkvadre* paa *Sokkel* med *Skraakant*. Et *Par Vinduer* og *begge Døre* ere bevarede (*Vinduer* og *Nordd.* *tilmur.*). *Taarnet*, hvis *Underrum* har *fladt Loft*, er opf. af *Kvadre* og *Munkesten* i *gotisk Tid*, samtidig med at *Skib* og *Kor* fik *Hvælvinger*. *Vaabenhuset*, af *smaa Mursten*, er fra *nyeste Tid*. *Altertavle* fra 1599. *Døbefont*, af *Træ*, og *Prædikestol* i *Renæssancestil*, fra 1655. *Gotisk Alterkalk* fra *St. Jacobs Kirke* i *Viborg*. *Over Korbuen Adelsvaaben* med *Navnene Jacob Høg*, *Fru Elisab.* *Maltesdatter* og *Fru Marine Bryske* samt *Aarst.* 1604. I *Koret* *Ligsten* (med *næsten legemsstore Portrætfig.*) *over ovenn.* *Jacob Høg*, † 1610, og *hans 1.* *Hustru Elisab.* *Maltesdatter*, † 1600. *Under Koret* en *lukket Begravelse*. I *Skibet* *Epitafium* over *Provst Villads Nielsen*, † 1681, og *Hustru*; han er begr. i *Udbyneder Kirke*; *Kirkeejeren* satte sig imod, at *Epitafiet* opsattes der. *Trudsholm* nævnes 1381, da *Mogens Jensen* overgav *Gaard* og *Gods* til *Hr. Christiern Vendelbo*, for at denne skulde udløse ham og hans *Stalbrødre* af det *Fangenskab*, hvori de vare, at beholde, til *Hr. Vendelbo* var fyldstgjort derfor. 1387 fremviste *Hr. Chr. Vendelbo* sine *Brevskaber* paa *T.* paa *Landstinget* i *Viborg*, hvor ingen gjorde *Indsigelse* mod hans *Ret* (*Suhm, Hist.*, XIV. S. 179.). *Senere ejedes T.* af *Rigmarsk Otte*



Kruppen, der formodentlig har arvet den efter sin Fader Jørgen Pedersen K., g. m. Ellen Thott. Efter Hr. Ottes Død 1569 kom T. til hans Søsters Sønnesøn Jacob Høg († 1610) og dennes Søn Just H., hvis Enke Anne Rantzau 1623 solgte T. til Landsdom. Niels Krag († 1650); dernæst til dennes Søn Landsdom. Kjeld. K. († 1673), hvis Enke Fru Sophie Krabbe 1693 solgte T. (307 Td. H.) til Otte Marsvin til Aalegd. († 1725), hvem hun ægtede. Efter hendes Død ægtede Otte Marsvin Fru Helene Marie Hovenbek til Palsgd. Enken fik udlagt T. (66, 26 og 343 Td. H.), men døde kort efter; derpaa fulgte Sønnen Etatsr., Landsdom. Peder M. († barnløs 1758), og hans Enke Regitze Sophie Reedtz testamenterede ved sin Død 1760 Gaard og Gods til sin Slægtning Frk. Hedvig Margr. v. Raben, der ægtede Kmhr. og Major Erik Rosenkrantz Baron Holck til Holckenhavn, hvem hun



Trudsholm (se ogsaa Vignetten S. 861).

overlevede til 1791. Deres Datter Sophia Dorothea Holck bragte T. til sin Mand Tycho v. Arenstorff, som 1804 solgte den til Kapt. Niels Secher (56, 61 og 306 Td. H.) for 95,000 Rd.; han overdrog den (55, 61 og 210 Td. H.) s. A. for 108,085 Rd. til sin Svoger Provst Ole Ankersen Secher, der 1807 solgte den til Peder Mørch Secher. Senere har den været ejet af Neergaard, G. H. Koch († 1871), Sønnen E. Koch og Johansen, hvorefter den ved Tvangsauktion 1885 købtes for 141,500 Kr. (deri Dalbyover Kirke) af den nuv. Ejer J. Schwensen. — H o v e d b y g n i n g e n , omgivet af Grave, bestaar af en Hovedfløj i to Stokv. med Kælder (under Indkørselsporten er den hvælv.), af røde Munkesten (3 F. tykke Mure) paa høj Kampestenssokkel, samt to Sidefløje, i 1 Stokv. Over Indgangsporten paa Hovedfløjen staar Aarst. 1654 og Kragernes og Høgernes Vaabn. (i Havestuen er der et Maleri paa Træ med Jac. Høgs og Elisab. Maltesdatter Sehesteds „seksten Aner“). Sidefløjene ere opf. senere, den ene vistnok af Etatsr. Peder Marsvin, der foretog store Ombygninger. Inde i Gaarden har der tilhøjre for Porten staaet et Taarn. Paa den nuv. Gaards Plads har der før staaet en af Otte Krumpen opf. Bygning — en gml. Beretn. siger, at han kaldte „Lindholm“ Trudsholm efter sin Frue (Drude Krummedige) —; men før den Tid har Borgen ligget en Fjerdingvej N. Ø. for den nuv., hvor man endnu ser det gamle *Voldsted*, bestaaende af flere aflang-firkantede Forhøjninger, omgivne af Grave og Volde og vistnok i ældre Tid hver omflynede af Vand; paa den højeste af Forhøjningerne, længst mod N., har den egentlige Borg ligget; her er fundet Rester af Murværk; i en Synsforretn. af 1521 omtales Trudsholm som en øde Gaard, der har været omgivet af Grave, Volde og Dæmninger. (Se Saml. til j. Hist. IX S. 1 flg.; paa T. opbevares et Kort fra 1800 over Gaarden).

I Sognet har ogsaa ligget Hovedgaarden *Skjötterup* (Skyttrup), hvortil Jørgen Krumpen skrev sig 1475, hans Enke Anne Rosenkrantz 1506 og Sønnen Otte Krumpen 1556. Jørgen Krumpen lod genopføre *Kastbjerg Mølle* (nævnt under Vald. Atterdag), der var bleven øde for Jep Axelsens Forsømmelses Skyld, eller (som andetsteds berettet) fordi Bisp Jens Iversen (Lange) lagde den øde for ham.

Ved Kastbjerg er der fredlyst de to anselige *Galgehøje* og *Møgelhøj* (18 F. høj), paa Trudsholms Marker *Venskabshøj* og *Lohnhøj* (20 F. høj).

### Dalbynder Sogn

omgives af Annekset Dalbyover, Udbynder, Sødtring og Raaby Sogne. Kirken, mod V., ligger henved 2 Mil Ø. for Mariager. De højtliggende Jorder mod S. ere til Dels gode, muldede med Ler- eller Kalkunderlag; den store østl. Del er Enge og Kær.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1420 Td. Ld., hvoraf 497 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 100, Byg 106, Havre 210, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 36, Kartoffler 19, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 165, Høslæt, Brak, Eng m. m. 464, Have 10, Skov 13, ubevokset 19, Moser 18, Kær og Fællede 206, Veje og Byggegr. 25 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 139 Heste, 531 Stkr. Hornkvæg (deraf 264 Køer), 564 Faar, 218 Svin og 15 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 100 Td.; 22 Selvejergaarde med 96, 26 Huse med 4 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 387 (1801: 203, 1840: 247, 1860: 287, 1890: 327), boede 1890 i 53 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 220 af Jordbr., 37 af Industri, 5 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Dalbynder*, smukt beliggende i en af Bakker omgiven Dal, med Kirke, Præstegd., Skole, Højskole (opr. 1895) og Forsamlingshus (opf. 1898); *Binderup*. *Dalbynderkjær* og *Dalbynderlund*, Gde. og Huse.

Dalbynder S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 420. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Overgaard.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med senere Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre (Sydd. og Vinduer tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, med hvælvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet, samt Vaabenhuset, af Mursten, i hvis ene Mur et Vievandskar af Granit er indsat. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Christus og en Synder). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Under Koret er begr. Præsten Joh. Jensen, † 1653, og Hustru; den smukke Ligsten er indsat i Kormuren. I Taarnet Epitafium over Forpagter paa Demstrup Otto Galthen, † 1733, Ellen G., † 1735, og Peder G., † 1731 (begr. under Taarnets Gulv). Series pastorum for Udbynder, Dalbynder, Tørslev, Gjerlev og Vindblæs Sogne.

Jens Pele i *Binderup* nævnes 1416. Mulig ogsaa Adelsslægten Binderup eller Benderup (jfr. Kvottrup, Tustrup osv.) har sin Herkomst og sit Navn fra denne By.



## Dalbyover Sogn

Anneks til Dalbyneder, omgives af dette, Raaby, Ø.-Tørslev, Gjerlev, Enslev, Kastbjerg og Udbyneder Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger 1 3/4 Mil Ø. S. Ø. for Mariager. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende gode, muldrige Lerjorder, blandede med Sand, med Lerunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen. *F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 1833 Td. Ld., hvoraf 840 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 185, Byg 184, Havre 399, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 24, Kartoffler 9, andre Rodfrugter 24), Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 387, Have 10, Moser 12, Kær og Fællede 6, Veje og Byggegr. 46 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 202 Heste, 736 Stkr. Hornkv. (deraf 401 Køer), 789 Faar, 268 Svin og 23 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskuldshartk. 1895: 185 Td.; 36 Selvejergaarde med 175, 33 Huse med 10 Td. H. og 7 jordløse Huse. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 436 (1801: 222, 1840: 250, 1860: 302, 1890: 420), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 308 af Jordbr., 42 af Industri, 10 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e* : *Dalbyover* med Kirke og Lægebolig; *Dalbyover Stationsby* med Købmandshdl., Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Vinstrup* med Skole og Forskole; *Stangerum*. En *G a a r d* i Vinstrup har 12 Td. H., 118 Td. Ld. (14 i Raaby, 3 i Ø.-Tørslev S.), hvoraf 18 Eng, Resten Ager.

Dalbyover S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 404. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Trudsholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet, er opf. samtidig med Kirkens Hvælvinger i den senere Middelalder af Granitkvadre og Munkesten; restaur. 1891. Vaabenhuset er i ny Tid opf. i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel i Stedet for et ældre. Altertavle og Prædikestol i Rokokostil. Døbefont af Træ. Kirken er restaur. indvendig 1901. Taarnets Underrum har været Gravkapel for Etatsr. Peder Marsvin til Trudsholm, † 1758, og Hustru; deres Kister ere nu nedsatte under Taarnet. Epitafium over Degnen Niels Bach, † 1802, med Hustru. I Vaabenhuset staar en Runesten, fundet 1882 i Kirkegaardsdiget (*Wimmer*, D. Runemindesm. II, S. 139).

I *Stangerum* nævnes 1469 en Væbner Lave Kjeldsen.

Ved Vinstrup er der fredlyst et fritstaaende *D y s s e k a m m e r*. — I Dalbyover har der været en *h e l l i g K i l d e*.

Dalbyover var Anneks til Ø.-Tørslev, indtil det 1763 (ifl. Reskr. af 7/9 1759) blev Anneks til Vindblæs; 1/1 1873 (Reskr. af 18/12 1872) blev det Anneks til Dalbyneder.

## Raaby Sogn

omgives af Annekset Sødring, Dalbyneder, Dalbyover og Ø.-Tørslev Sogne samt Randers Fjord. Kirken, noget vestl., ligger omtr. 2 Mil Ø. S. Ø. for Mariager. De mod V. noget højtliggende, temmelig bakkede, mod Ø. lavtliggende og jævne Jorder ere lerede, muldede og sandede, med Enge og Kær langs Fjorden. Til Sognet hører den lille Ø *Odbold*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj; Nordvesthjørnet berøres af Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3603 Td. Ld., hvoraf 1063 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 235, Byg 245, Havre 482, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 5, Kartofler 34, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 799, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1309, Have 20, Skov 38, ubevokset 21, Moser 58, Kær og Fællede 162, Heder 59, Veje og Byggegr. 70 Td. Kreaturhold 1898: 271 Heste, 1049 Stkr. Hornkvæg (deraf 577 Køer), 1199 Faar, 353 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 238 Td.; 40 Selvejergaarde med 210, 102 Huse med 25 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse Befolkningen, 1/2 1901: 939 (1801: 367, 1840 : 477, 1860: 652, 1890: 821), boede 1890 i 170 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 34 levede af immat. Virksomhed, 382 af Jordbr., 27 af Fiskeri, 169 af Industri, 24 af Handel, 2 af Skibsfart, 106 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet *Byerne*: *Raaby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (paa Raaby Mark; opr. 1881, Pl. for 20 Lemmer), Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 164,944 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 7338 Kr., Antal af Konti 499) og Købmandshdl.; største Delen af *Knejsted*, ved Landevejen (Resten i Ø.-Tørslev S.). En Del af *Udbyhøj Vasehuse* med Anlægsbro og Vinterhavn (se S. 812), Færgested med Overfart til søndre Side af Fjorden, Toldassistent- og Telegrafstation. *Kjærhuse*; *Demstrup Huse*. Hovedgaarden *Demstrup* har 35 Td. H., 620 Td. Ld., hvoraf omtr. 200 Eng, 100 under Plantning, Resten Ager; 3 Huse. *Demstrup Mølle*.

Raaby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 422. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmur.) og den med Søjler og figurlige Fremstillinger prydede Norddør ere bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger. Samtidig opførtes Taarnet, hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, af Granitkvadre og store røde Mursten, og Vaabenhuset, af afvekslende Bælter af røde og gule Munkesten. Paa Skibets Sydside har tidligere været en Tilbygning; Grundstenene ses endnu. Anselig udskaaren Altertavle i Barokstil fra 1655 (rest. 1893). Alterstager fra 1616. Romansk Granitdøbefont. Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnet Begravelse for Præsten Christen Lauridsen, † 1779, med Hustru, samt Epitafium over dem. Over Korbuen et sent-gotisk Krucifiks, Klokke, uden Indskr., fra 14. Aarh. I Vaabenhusets og Trappetaarnets Mure sidde to romanske Ligsten.

*Demstrup* ejedes af Hr. Erik Nielsen (Gyldenstjerne) til Tim, hans Søn Erik Eriksen til Fogelvik († 1477), dennes Søn Abraham Eriksen G. († 1520), der solgte D. til Hr. Peder Lykke til Hverringe m. m. († 1535), hvis Datter Anne bragte den til sine Mænd Rigsr. Anders Bille til Søgd. og Rigsmarsk Otte Krumpen; senere af Rigsadmiral Peder Munk til Estvadgd. og Sødtringholm, med hvilken sidste D. længe var forenet, fra 1674 hørende under det 1742 nedlagte Grevskab Løvenholm. Dens Hrtk. var 1738 78 og tilligg. Gods 420 Td. 1742 blev D. (78 Td. H.) med Sødtringholm (29, med Tiender 42 og Gods 491 Td. H.) solgt til Kancellir. Hans Eilersen Steenfeldt, der 1772 solgte D. (78, 31 og 339 Td. H.) til Kammerr. Matth. Secher, som ogsaa ejede Sødtringholm og 1790 solgte D. (56 Td. H.) for 9000 Rd. til Forvalter N. Bach; denne solgte den 1804 for 25,000 Rd. til Forpagter paa Estrup O. Esmarch. Senere har den været ejet af Forvalter Jespersen, A. Berg til Sødtringholm, Sønnen J. M. Berg, G. Borup, C. Chr. Bloch, Berthelsen og Vildau, derpaa af Grosserer Alfred Hage, der købte den for 120,000 Rd., senere bl. a. af S. Olsen, efter hvem „De Spanjerske Legater“ overtog den 1900 for 125,000 Kr. — Hovedbygningen er af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist; Hovedfløjen er

ombygget 1865 af Hage; en Sidefløj, af Grundmur, er opf. 1900, en anden er af Bindingsværk. Da den ældre Gaard, som har været omgivet af Grave, var forfalden, lod ovenn. Steinfeldt en ny opførelse af Bindingsværk.

I Raaby (Rogby) har ligget en større Sædegaard, thi 1428 nævnes Mikkel Nielsen i R. og 1477 Iver Jepsen og Mikkel Jepsen i R.

Fru Anne Lykke Pedersdatter, Enke efter Otte Krumpen, oprettede i Raaby for 4 fattige ved Demstrup et H o s p i t a l, hvortil hun lagde 2 Gaarde i Dalbyneder. Hospitalet er for længe siden forsvundet.

Ved Demstrup har ligget en Sundhedskilde, *Thekilden*.

Raaby var tidligere ligesom Sødring (fra 1633) Anneks til Dalbyneder, indtil det blev et eget Pastorat med Sødring til Anneks ved Reskr. af 18/12 1872.

### Sødring Sogn

Anneks til Raaby, omgives af dette, Dalbyneder og Udbyneder Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S., ligger 2 3/4 Mil Ø. for Mariager. Jorderne ere, med Undt. af en Bakke i Midten, hvorpaa Sødring By ligger, lavtliggende og jævne samt skarpsandede, med store Enge og Kær. Sødringholm Skov. Paa Nordgrænsen skærer *Storevejle* sig ind; her ligger Holmen *Eskeplet*, ved Indløbet til Randers Fjord de ubeboede *Smaaøer Mellempolde*.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2711 Td. Ld., hvoraf 494 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 128, Byg 120, Havre 166, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 3, Kartofler 17, andre Rodfr. 24), Afgræsn. 311, Høslæt, Brak, Eng m. m. 622, Have 11, Skov 469, Kær og Fællede 507, Heder 249, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 43 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 112 Heste, 457 Stkr. Hornkv. (deraf 263 Køer), 656 Faar, 130 Svin og 18 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. var 1895 100 Td.; 17 Selvejergaarde med 89, 1 Fæstegd. med 1, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n 1/2 1901: 333 (1801: 209, 1840: 279, 1860: 303, 1890: 313), boede 1890 i 67 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 204 af Jordbrug, 10 af Fiskeri, 51 af Industri, 5 af Handel, 5 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Sødring* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. 1872). H o v e d g a a r d e n *Sødringholm* har 29 Td. H., omtr. 1100 Td. Ld., hvoraf omtr. 150 Eng, 550 Skov, 150 Græsning eller Oredrev, Resten Ager. En Del af *Udbyhøj Vasehuse* (se S. 870).

Sødring S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 419. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødringholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus (nu Gravkapel) mod S. Skib og Kor, med tresidet Afslutning, ere opf. af røde Munkesten i 15. Aarh. — et Sagn lader Jmfr. Gunder eller Gundelil, der boede paa „Sødringborg“ paa Erik Ejegods Tid (!), opføre Kirken. Flere af de dels spids-, dels ellipsebuede Vinduer ere bevarede. Senere Tilbygninger ere en Forlængelse af Skibet mod V., Taarnet (pyramideformet Tag), hvis Underrum (nu Vaabenhus med Indgang fra V.) har fladt Loft, og Vaabenhuset (Gravkapel for Familien Secher). Skib og Kor have Hvælvinger, vistnok samtidige med Ydermurene. Altertavle i Barokstil med Snitværk (Treenigheden), rest. 1897. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet

Epitafium over Præsten Niels Secher, † 1768, og Hustru.

*Sødringholm*, som man har sat i Forbindelse med det ovenn. „Sødringborg“, erhvervedes i 13. Aarh. af Øm Kloster dels fra Biskop Peder Elavson, dels fra Johs. Jude, men 1248 overdroges det atter til sidstn. Senere Ejere vare Lave Brockenhuus, Rigsadmiral Peder Munk til Estvadgd. († 1623), Statholder Gert Rantzau († 1627), hans Søn Grev Chr. R. († 1663), dennes Søn Grev Ditl. R., der under 1/5 1674 fik sine tre Hovedgaarde S., Demstrup og Gjesingholm oprettede til Grevskabet *Løvenholm*, der 1726 blev inddraget af Kronen, da sidstnævntes Søn Chr. D. Rantzau var bleven skudt af sin yngre Broder, som derfor dømtes til livsvarigt Fængsel. Kronen forlenede det 1732 til Grev Fr. Chr. Danneskiold-Samsøe. S. havde 1738 29 Td. H., Tiender 42 og Bøndergods 491. Greven fik 1742 Tilladelse til at nedlægge Grevskabet, hvorpaa S. og Demstrup s. A. solgtes som Allodialgods til Kancellir. Hans Eilersen Steinfeldt, der 1744 afhændede S. (29, 12 og 200 Td. H.) til Præsten Niels Secher († 1768); derefter ejedes S. af Enken Joh. Margr. Anchersen († 1775), efter hvis Bestemmelse den (med Tiender 25, i alt 282 Td. H.) overtoges for 20,002 1/2 Rd. og indestaaende 2000 Rd. Legatpenge af Sønnen, Kammerr. Matth. S. († 1794), hvis Enke Adolfine Sophie Müller 1800 solgte den (30) med 26 Td. af Demstrups Hovedgaardstakst, Tiender 56 og Gods til S. (325) og til Demstrup (219 Td. H.) for 114,500 Rd. til H. Ammitzbøll, Landinspektør Fr. Wessenberg, Niels Secher, Anker Secher og Jørgen Mørch Secher (henholdsvis af Kjærgd., Kjærbygd. og Skafføgde.), der 1802 solgte den (29, 13, 298 Td. H. etc.) for 64,325 Rd. til Anders Berg; han solgte den 1807 til Overkrigskomm. M. A. Secher, efter hvem den har tilhørt Krigs. Jens Rahbek, Oberst Müller og Forstkand. Holsten; nuv. Ejer er C. F. H. Holsten. — *Hovedbygningen*, som afbrændte 1752, er opf. af ovenn. Præst Niels Secher og bestaar af en Hovedfløj i 1 Stokv., med fremspringende Midtparti med Kvist, og 2 Sidefløje, hvoraf den ene af Bindingsværk. — *Sødringholm* havde Birkeret indtil 1637, da Chr. Rantzau af Chr. IV fik Birkeret for Gjesingholm (*Løvenholm*).

Sødring var Anneks til Vor Sogn, Rougsø Hrd., indtil det 1633 annekteredes til Dalbynder; se videre S. 870.

### Øster-Tørslev Sogn

omgives af Raaby, Dalbyover og Gjerlev Sogne samt Nørhald Hrd. (Hald og Tvede S.), hvorfra det for en Del skiller ved Tvede Aa, og Randers Fjord. Kirken, mod V., ligger 2 Mil Ø. S. Ø. for Mariager og 2 1/4 Mil N. N. Ø. for Randers. De mod Ø. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels skøre Lerjorder, dels sandmuldede og gode Sandjorder, med store Enge og Kær ved Fjorden. *Ø.-Tørslev Aa* løber ud i Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj og Randers-Hadsund Banen.

*Fladeindholdet* 1896: 4323 Td. Ld., hvoraf 1602 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 316, Byg 375, Havre 763, Blandsæd til Modenh. 43, Grøntf. 8, Kartofler 24, andre Rodfr. 56), Afgræsn. 1077, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1368, Have 56, Skov 3, Moser 50, Kær og Fællede 134, Veje og Byggegr. 30, Vandareal m. m. 3 Td. *Kreaturhold* 1898: 422 Heste, 1534 Stkr. Hornkv. (deraf 822 Køer), 1664 Faar og 651 Svin. Ager og Engs *Hartk.* og halv. Skovskyldshartk. 1896: 373 Td.; 44 Selvejergaarde med 166, 26 Arvefæstegd. med 148, 6 Fæstegd. med 35, 114 Huse med 24 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. *Befolkningen*, 1/2 1901: 1140 (1801: 656, 1840: 852, 1860: 969, 1890: 1118), boede 1890 i 219 Gaarde og Huse; *Erhverv* 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 698 af Jordbr., 32 af Fiskeri, 184 af Industri, 28 af Handel, 64 af forskellig Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet *Byerne*: Ø.-Tørslev, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,849 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 3423 Kr., Antal af Konti 446), Kro,

Købmandshdr., Kalkværk, Mølle, Ølbryggeri, Andelsmejeri og 3 Teglværker samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Ilshøj*, ved Landevejen, med Vandværk; *Tørring* med Skole og Vandværk; en Del af *Knejsled* (Resten i Raaby S.). *Hvilehuse. Aagaard.*

Ø.-Tørslev S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 414. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjesinggd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, samt Taarn mod V. Den er opf. 1875—76 (indviet 13/8) paa en tidligere romansk Granitkirkes Plads og med delvis Benyttelse af de gamle Materialier (Arkit.: F. Uldall). Taarnrummet er Vaabenhus, med Indgang fra V. Fra den gl. Kirke ere Altertavle, med et nyt Midtparti (Christus hos Maria og Martha, af Billedhugger V. Fjeldskov), Prædikestol og Døbefont af Egetræ, alle i Renæssancestil. Krucifiks. Epitafier over Provst Rasmus Jensen, † 1646, med Hustru, over Provst Jens Arentsen Printsler, † 1704, med 2 Hustruer, og over Degnen Chr. Fred. Friis, † 1770, med Hustru.

Ved Ø.-Tørslev er fredlyst Gravhøjen *Kirkehøj*. — I og ved Ø.-Tørslev har der været to hellige Kilder, *St. Mortens* og *St. Niels' Kilde*.

### Gjerlev Sogn

omgives af Annekset Enslev, Dalbyover og Ø.-Tørslev Sogne, Nørhald Hrd. (Hald S.), Kjærby Sogn og Onsild Hrd. (Hem og Sem S.); paa Nordvestgrænsen løber Kastbjærg Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 1/2 Mil S. Ø. for Mariager og 2 Mil N. N. Ø. for Randers. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende gode, muldrige, sandblandede Lerjorder, med en Del Eng. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2883 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 268, Byg 258, Havre 580, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 16, Kartofler 26, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 755, Høslæt, Brak, Eng m. m. 623, Have 28, Moser 84, Kær og Fælleder 10, Hegn 3, Heder 70, Veje og Byggegr. 79 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 236 Heste, 996 Stkr. Hornkvæg (deraf 578 Køer), 909 Faar, 413 Svin og 42 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 214 Td.; 43 Selvejergaarde med 196, 89 Huse med 17 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, i/9 1901: (1801 : 317, 1840: 400, 1860: 523, 1890: 792), boede 1890 i 154 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 30 levede af immat. Virksomhed, 426 af Jordbr., 4 af Gartneri, 164 af Industri, 45 af Handel, 98 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Gjerlev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1890 og 1896), Lægebolig, Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 83,960 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 7070 Kr., Antal af Konti 382), Kro, Andelsmejeri, Markedsplads (Marked i Apr. og Okt.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Blenstrup* med Skole. *Stolsbjærg Huse. Vindbylundgaarde. Nørlanggaard* med Mølle; *Nøragergd.*; *Blenstrupgd.*

Gjerlev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 423. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn Ø. for Koret og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Eet Vindue og begge Portaler (Nord. og Vinduet tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, af røde Munkesten (senere delvis ommuret), opførtes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1867 i Stedet for et ældre. I 1900 blev Skibet forlænget mod V. med eet Hvælvingfag. Altertavlen bestaar af et Krucifiks af Egetræ. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil fra 1762. I Koret Ligsten over Præsten Anders Pedersen, † 1631, og to Hustruer.

*Blenstrupgaard* var før en Hovedgaard; 1481 nævnes Niels Nielsen af B. og 1486 Jes Mikkelsen af B.; 1551 blev den af Hans Stygge mageskiftet til Kronen. — *Vindbylund* (1430: Winberlum) var vistnok før en Hovedgaard. Ved Kongebrev af 1542 blev den givet tilbage som fri Ejendom til Enevold Jensen Seefeld, hvis Forfædre før havde skænket den til Helligaandshuset i Randers.

I *Blenstrup*, mod N., har der staaet en Kirke. Paa Stedet er der opløjet Kalk, og der er i ny Tid taget tilhugne Granitsten, deribl. Sokkelsten med Skraakant.

### Enslev Sogn

det mindste i Herredet og Anneks til Gjerlev, omgives af dette, Dalbyover og Kastbjerg Sogne samt Onsild Hrd. (Sem S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 1/4 S. Ø. for Mariager og 2 1/4 Mil N. N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere som i Hovedsognet, med nogen Eng.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1148 Td. Ld., hvoraf 474 besaaede (deraf med Rug 92, Byg 99, Havre 201, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntfoder 30, Kartofler 15, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 253, Høslæt, Brak, Eng m. m. 221, Have 11, Skov 3, Moser 134, Heder 26, Veje og Byggegr. 25 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 81 Heste, 342 Stkr. Hornkv. (deraf 216 Køer), 347 Faar, 179 Svin og 13 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 79 Td.; 16 Selvejergaarde med 69, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901 : 320 (1801: 142, 1840: 179, 1860: 233, 1890: 336), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 20 levede af immat. Virksomhed, 219 af Jordbr., 58 af Industri, 6 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Enslev* med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1897), Teglværk og Telefonst. *Bjerregaard*.

Enslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 421. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmur.) og Syddøren, med Halvsøjler og udhuggede Figurer, ere bevarede. Granitkorbuuen bærer Spor af Brand (formodentlig Branden 1689, se ndfr.). I den senere Middelalder overhvæledes Skib og Kor; samtidig tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, samt Vaabenhuset, af Mursten. Tarvelig Altertavle med et malet Kors, Prædikestol fra 1702. Som Døbefont tjener midlertidig et lille Bord.

Christiern Persen af Enslev nævnes 1492. — Enslev By undergik en stor Brand 31/8 1689.



## Kjærby Sogn

Anneks til Hald i Nørhald Hrd., omgives af Gjerlev Sogn, Nørhald Hrd. (Hald og Gassum S.) og Onsild Hrd. (Hem S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa. Kirken, mod N. V., ligger 1 Mil S. Ø. for Mariager og 2 Mil N. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1410 Td. Ld., hvoraf 455 besaaede (deraf med Rug 110, Byg 93, Havre 216, Blandsæd til Modenh. 6, Kartoffler 16, andre Rodfr. 11), Afgræsning 321, Høslæt, Brak, Eng m. m. 280, Have 8, Kær og Fællede 136, Heder 184, Veje og Byggegr. 26 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 99 Heste, 324 Stkr. Hornkvæg (deraf 185 Køer), 443 Faar og 132 Svin. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 11 Selvejergaarde med 54, 5 Fæstegd. med 28, 18 Huse med 3 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 210 (1801: 150, 1840: 198, 1860: 180, 1890: 183), boede 1890 i 34 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 119 af Jordbr., 29 af Industri, 24 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet B y e n *Kjærby* med Kirke, Skole og Vandmølle. *Kjærbygaard* (omtr. 5 Td. H.).

Kjærby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 415. Lægd. Kirken tilhører Sognepræsten i Falslev.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod Ø. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, Skibet paa Sokkel med Skraakant, Koret paa Dobbeltsoffel. Flere Vinduer og begge Døre (Vinduer og Sydd. tilmur.) ere bevarede. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Samtidig med denne er det lave Taarn opf. Ø. for Koret, af Mursten. Vaabehuset, af Mursten, er ligeledes nyere. Større Restaur. 1893, hvorved bl. a. Sydsiden omsattes (Arkit.: Ahlmann). Altertavle i Rokokostil med et nyt Maleri (Christus velsignende et Barn). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Ved Kjærby er der fredlyst 10 G r a v h ø j e .

Kjærby var i ældre Tid Anneks til Gjerlev-Enslev; 6/10 1626 forenedes det med Kapellaniet i Mariager, 12/3 1630 blev det Anneks til Falslev, indtil det 10/10 1816 annekteredes til Hald.

## Nørhald Herred



1584.



1655.

**Nørhald Hrd.** grænser mod N. til Onsild og Gjerlev Hrd., mod Ø. til Randers Fjord, mod S. til Støvring Hrd., hvorfra det for en Del skilles ved Kovsted Aa, og mod V. til Viborg Amt (Sønderlyng og Nørlyng Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Det er fra V. til Ø. over 3 1/2, fra N. til S. højst 1 1/4 Mil. De for største Delen højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt ved Hald By, 331 F., 104 M.) ere mod N. sandede, mod S. og Ø. ret gode, muldlerede. Der er lidt Skov (642 Td. Ld.). Mod V. løber Kaatbæk til Skals Aa. Det hører til Amtets middelgode Herreder (ved Matr. gnmstl. 17 1/4 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla de i n d h o l d e t 30,041 Td. Ld. (3,01 □ Mil, 165,7 □ Km.). Ager og Engs H r t k . samt halv. Skovskuldshrtk. var 1/1 1895 1718 Td., F o l k e t a l l e t var 1/2 1901: 5421 (1801: 2785, 1840: 3493, 1860: 4175, 1890: 5277). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Onsild og Gjerlev Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Onsild og Gjerlev Hrd.'s og Nørhald m. fl. Hrd.'s Jurisdiktioner samt Amtets 1. Forligskreds (Glenstrup), 2. Forligskreds (V.-Tørslev) og 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Nørhald Hrd., i Vald. Jrdb. *Hallæhæreth*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i Hrd. talt knap 600 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf tils. omtr. 25 Jættestuer, Lang- og Runddysser, omtr. 5 Stenaldershøje med andre større Stengrave, omtr. 10

kredsrunder Stensætninger, Resten runde Gravhøje); men heraf er nu over 2/3 sløjffet eller mere eller mindre forstyrret; 1/1 1901 vare 34 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Gassum (omtr. 145), Glenstrup (105), Asferg (85), Hald (70) og V.-Tørslev (55).

### Glenstrup Sogn

omgives af Faarup og V.-Tørslev Sogne, Onsild Hrd. (Skjellerup S., Hobro Købstadsjorder, N.- og S.-Onsild Sogne), fra hvilket det for en Del skilles ved *Glenstrup Sø* — af hvilken en Del hører til Sognet (se S. 856) — og Kongsvad Mølleaa, samt Viborg Amt (Nørlyng og Sønderlyng Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Skals Aa. Kirken, mod N., ligger 3/4 Mil S. S. Ø. for Hobro og 2 1/2 Mil N. V. for Randers. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandede, enkelte Steder med Lerunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers og Viborg til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fl a d e i n d h o l d e t 1896: 4529 Td. Ld., hvoraf 1555 besaaede (deraf med Rug 363, Byg 292, Havre 734,

Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 28, Kartoffler 44, andre Rodfr. 55, andre Handelspl. 9), Afgræsn. 1060, Høslæt, Brak, Eng m. m. 915, Have 27, Skov 18, Moser 30, Kær og Fællede 196, Heder 389, Veje og Byggegr. 188, Vandareal m. m. 151 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 257 Heste, 1143 Stkr. Hornkv. (deraf 596 Køer), 1103 Faar, 451 Svin og 31 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 233 Td.; 41 Selvejergaarde med 209, 70 Huse med 22 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 680 (1801: 358, 1840: 436, 1860: 500, 1890: 641), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 41 levede af immat. Virksomhed, 433 af Jordbr., 4 af Gartneri, 70 af Industri, 11 af Handel, 56 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Glenstrup* (gml. Form: Glechingstorp, 1403 : Glandstorp, Glønstrup) med Kirke og Præstegd.; *Holmgaard* med Skole og Sparekasse (opr. 1880; 31/3 1899 var Spar. Tilgodehav. 7301 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 789 Kr., Antal af Konti 153); *Karlby*, ved Landevejen; *Handest* (1312: Halnest, 1452: Hannest, 1524: Hanlest), ved Landevejen, med Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Ilderhuse*. Gaarde: *Husumgd.*, *Bilidt*, *Gundestrupgd.*, *Mejlbjærggd.* (8 Td. H.), *Kirkholm*, *Mølgd.Kongsvad Vandmølle*.

Glenstrup S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 401. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

*Kirken* (hvidtet), den tidligere Klosterkirke (se ndfr.), forud kaldet „de 3 Mariers Kirke“, bestaar af Skib og Kor ud i eet (indv. Længde 81 F., Bredde 23 F.), lavt Taarn mod V. (19 X 20 F.) med Pyramidetag og Korsarm mod N., nu Vaabenhus. Taarnet er samtidigt med de ældste Partier, eller endog maaske den eneste Del fra tidlig Middelalder, idet Kirken efterhaanden er undergaaet store Forandringer. Den nuv. Kirke er opf. af Mursten, huggen og raa Granit, Limsten og Fraadsten. Tidlig er det oprindl. Kor nedbrudt og Skibet forlænget mod Ø. og afsluttet med lige Gavl. Ved Aar 1500 er den høje, smukke, hvælv. Korsarm af Munkesten, med blindingsprydet Kamgavl, tilføjet; et Vindue i Gavlen omgives af en karakteristisk Hulliste; Korsarmen har, ligesom den samtidig opf. søndre Korsarm, der nu er nedbrudt (paa Kirkegaarden ses endnu Fundamenter af den), været forbunden med Skibet ved en Spidsbue, nu lukket ved et Skillerum. Samtidig med Korsarmene fik Langhuset 4 Krydshvælvinger (den østl. dog mulig yngre), hvoraf den vestl. for længe siden er styrtet ned og erstattet med Bjælkeloft, maaske 1764, hvilket Aarst. staar paa Taarnet, der har været meget højere; dets øverste Stokv. er maaske styrtet ned og har revet Hvælvingen med sig (den nuværende Klokke er fra 1766). I Taarnets Underrum, der før har været Forhal, findes Bjælkeloft og Rundbuer af Limsten, medens Taarnet ellers er af raa Granit. Fra Forhallen har ført en dobbelt Rundbue ind til Skibet; men i Slutn. af Middelalderen undermuredes den med et Skillerum, paa hvis til Skibet vendte Side maledes „St. Christoffers Billede i fuld Corpus“ (senere overhvidtet); en lign. Rundbue synes at have aabnet sig mod V. Ny Altertavle med et Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen, i Jakobskirken i Kbh.) fra 1895 (den ældre udsk. Altertavle, den korsfæstede, hænger i Kirkens vestl. Ende). Døbefont af Granit. Muret Prædikestol med Søjler og Mandehoveder af Limsten (restaur. 1894). I Koret Ligsten over Provst Peder Wedege, † 1731, og Hustru, i Vaabenhuset en anden over Præsten H. Chr. Adolph, † 1820; i Korgavlen ere indsatte to Ligsten (før paa Kirkegaarden) over Præsterne Jens Hørby, † 1637, og Th. Ursin, † 1782. (Om Kirkens Forfald i Beg. af 17. Aarh. se *Dahlerup*, Mariager Kl. S. 44 flg.). I Vaabenhuset en 1890 opsat Runesten fra Handest nedbrudte Kirke, med Indskriften: „Toke satte denne Sten efter sin Fader Gole, en saare brav Mand“. En anden Runesten fra Kirken er nu i Nationalmus. (Se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 148 og 241).

*Glenstrup Kloster*, ogsaa Nørre Kl., indviet til St. Marie, husede Munke af Benediktinerordenen under

Styrelse af en Abbed. Det grundlagdes i den tidligere Middelalder (i hvert Fald før 1261), efter Sigende af en Adelsmand Svend Bo og hans Hustru Inger Thot; men dets Hist. er kun lidet kendt. I Testam. betænkte det af og til, saaledes 1268 og 1396; bl. dets Besiddelser nævnes 6 Kirker (Hov, Vester-Tørslev, Svenstrup, Handest, Mov og Als), nogle Hovedgaarde, en Del Bøndergods og Bolsteder, 3 Møller m. m. I Beg. af 15. Aarh. kom Kl. i Forfald, og efter flere Forhandl. kom dets Gods midt i 15. Aarh. til Mariager Kl. (se S. 851), medens det selv ophævedes og Bygningerne vel snart efter nedbrødes, undt. Kirken. Paa en Eng N. for Glenstrup By, omtr. 6—700 Al. fra Kirken, spores en Dam og en Dæmning, og her viser Traditionen, men sikkert med Urette, Klosterets Plads; der er aldrig fundet Kalk eller Murrester der. Klosteret har utvivlsomt været sammenbygget med Kirken.

Baade i Karlby og i Handest har der været Kirker, som skulle være nedbrudte til Opførelsen af Dronningborg Slot. Af Karlby Kirke fandtes endnu 1838 Ruiner, da de opbrødes for at anvendes til en ny Bro ved Glenstrup Sø's vestl. Ende; Tomten er nu næsten ukendelig; i Heden Ø. S. Ø. for den ses endnu Diger, Levninger af den nu udflyttede By. *Handest Kirke*, endnu nævnt 1524, laa Ø. for Handest By.

Ved Præstegaarden er der en 1901 restaureret Kilde, den fordum meget besøgte hellige *Mariekilde* (Marekilde). — Ved Glenstrup er der fredlyst 3 G r a v h ø j e .

### Vester-Tørslev Sogn

det mindste i Herredet, omgives af Glenstrup, Faarup og Asferg Sogne samt Onsild Hrd. (V.-Tørslevs Anneks Svenstrup, Mariager Lands, og Skjellerup S.). Kirken, mod N., ligger 1 Mil S. Ø. for Hobro, 1 Mil S. V. for Mariager og 2 1/4 Mil N. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende grusede og sandede, med nogen Eng, og Hede mod S. Paa en Del af Nordgrænsen løber *Østerkjær Aa*, der forbinder True Sø i Svenstrup Sogn og Glenstrup Sø, der ligger paa Vestgrænsen, og hvoraf en Del hører til Sognet (se S. 856).

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 419 besaaede (deraf med Rug 91, Byg 79, Havre 219, Blandsæd til Modenh. 3, Kartoffler 20, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 278, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 6, Skov 11, Moser 39, Kær og Fælleder 80, Heder 233, Veje og Byggegr. 15, Vandareal m. m. 39  
T d . K r e a t u r h o l d 1898: 67 Heste, 306 Stkr. Hornkvæg (deraf 176 Køer), 272 Faar, 213 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 62 Td.; 15 Selvejrgaarde med 56, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 179 (1801: 135, 1840: 147, 1860: 149, 1890: 182), boede 1890 i 38 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 126 af Jordbrug, 13 af Industri, 7 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : V.-Tørslev med Kirke, Præstegd. og Skole; største Delen af *Gjettrup* (se S. 857). *Skalborg-* og *Bolsbjærg Huse*.

V.-Tørslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 409. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjellerup.

Den lille, smalle *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, Taarn, med Pyramidetag, mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af Limstenskvadre; senere er der anvendt Mursten. Flere Vinduer og Norddøren (tilmurede) ere bevarede. Taarnet, af raa Granit, og Vaabenhuset, af Mursten,

ere senere tilføjede. Alterbord med Kors. Granitdøbefont med Dyrehoveder. Prædikestol fra 18. Aarh. Epitafium over Præsten N. Lachmanns Hustru Margr. Seiling, † 1726 („Saa længe der er fisch i Glenstrups huule Søe, — schal Hendes Dyd og Navn i Tørslef aldrig døe“). I Vaabehuset er 1870 opstillet *Gjettrupstenen*, en Runesten, der fandtes paa Gjettrup Mark; paa Stenen staar: „Halle, Lites Søn, rejste denne Sten efter sin Broder Asulv (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 221).

Ved V.-Tørslev er der fredlyst: en Langdysse, en Runddysse, et Dyssekammer (paa Dækstenen skaalformede Fordybninger), 5 Gravhøje samt et Oldtidsmonument, bestaaende af 6 i Rundkreds stillede Sten.

### Asferg Sogn

omgives af Annekset Faarup, V.-Tørslev Sogn, Onsild Hrd. (Svenstrup S.), Gassum og Spentrup Sogne, Støvring Hrd. (Borup og Raasted S.), hvorfra det skilles ved Kovsted Aa, og Kovsted Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 3/4 Mil S. Ø. for Hobro, 1 1/2 Mil S. S. Ø. for Mariager og 1 1/2 Mil N. V. for Randers. De højtliggende Jorder ere dels skørlerede og muldede, dels sandede; mod N. *Kaathede*. Gennem den nordl. Del løber *Kaatbæk*; mod Ø. den næsten udtørrede *Bundløs Sø*. Ved Sydvestgrænsen gaar Landevejen fra Randers til Hobro.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4039 Td. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Rug 305, Byg 269, Havre 641, Boghvede 5, Spergel 11, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 22, Kartoffler 47, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 951, Høslæt, Brak, Eng m. m. 612, Have 32, Hegn 5, Skov 62, ubevokset 122, Moser 149, Kær og Fællede 33, Heder 531, Veje og Byggegr. 106, Vandareal m. m. 8 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 230 Heste, 885 Stkr. Hornkvæg (deraf 467 Køer), 819 Faar, 553 Svin og 31 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 218 Td.; 39 Selvejergaarde med 197, 98 Huse med 21 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 737 (1801: 347, 1840: 412, 1860: 563, 1890: 760), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 452 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 118 af Industri, 24 af Handel, 80 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Asferg* (1453: Asferi) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. 1883; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 45,296 Kr., Rentef. 4-4 1/3 pCt., Reservef. 3799 Kr., Antal af Konti 281), Børne- og Arbejdersparekasse (opr. 1880), Købmandshdlr. m. m.; *Kaatrup*; *Ejstrup* med Mølle. *Svallinggaard* har 13 1/2 Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Skov, Resten Ager; 1 Hus med Smedie. P r æ s t e g a a r d e n har 11 5/8 Td. H., omtr. 94 Td. Ld., *Østervang*, Gd., med Teglværk (10 1/2 Td. Hrtk., 217 Td. Ld.; desuden 145 Td. Ld. af Kaathede). *Gl. Pushus*, Gd. (før Kro).

Asferg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Herreders Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 395. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor, med senere Hvælvinger, og nedre Del af Taarnet ere fra romansk Tid, dels af Limstenskvadre, dels af raa Granit; senere er der anvendt Mursten, saaledes til Taarnets øvre Del, i gotisk Stil med Kamgavle, og Vaabehuset. Taarnet, der er bredere forneden, har en senere indbygget spidsbuet Hvælvning og Rundbue ind til Skibet. Syddøren med Søjler og Tærningekapitæler er bevaret; Norddøren spores; den halvcirkelformede Korbue, med Søjle paa hver Side, er oprindl. (D. Atl. kalder Kirken en Korskirke), Gammelt Granitalterbord; Altertavle fra 1901 (med Kopi af C. Bloch: Christus i Getsemane). Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa de øverste

Stolestader Aarst. 1636 og 1637. Stenepitafium over Præsten Laur. Eskildsen Vivild, † 1734, og Hustru (begr. under Gulvet). En Runesten fra Kirken er nu i Nationalmus. (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 234 flg.). Griis Poulsen af *Asfergnævnes* 1447, Laur. Munk af A. 1584. — I *Kaatrup* (Kovtrup) skal der fordom have været en Herregaard, tilhørende Levetzauerne.

*Ejstrupstenen*, en Runesten, der er funden paa Ejstrup Mølles Mark, er nu i Nationalmuseet.

I Sognet findes det omtr. 4060 F. lange *Dandige* (spændende over en stor Bue, som Kaatbæk danner), en 4-6 F. høj og omtr. 30 F. bred Jordvold (uden Grav), der er opf. i Oldtidens Slutning eller den tidl. Middelalder og har skullet tjene til Værn og Landafspærring. Navnet Dan er ogsaa knyttet til mindst 10 Gravhøje der i Eggen. — Omtr. i Sogneskallet mellem Faarup og Asferg staar *Kaatshøj*. — Ved Asferg er der fredlyst 2 Gravhøje samt et Monument, best. af en Gravhøj og en Stenkreds, forbundne ved en Række Sten.

I Ejstrup Mølle er Sprogforskeren Ivar Abel († 1788) født 1700.

**Litt.:** Asferg og Bjerregrav samt omligg. Bønderbyers Vide- og Vedtægtsbog, i Saml. til j. Hist. IX S. 261 flg.

## Faarup Sogn

Anneks til Asferg, omgives af dette, V.-Tørslev og Glenstrup Sogne, Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Kovsted Sogn. Kirken, mod S. V., ligger 1 1/2 Mil S. S. Ø. for Hobro, 1 3/4 Mil S. V. for Mariager og 1 3/4 Mil N. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, for det meste med Kalkunderlag, med store Engstrækninger mod V. og S. Gennem Sognet løber *Kaatbæk*, ligesom Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Jærnbane gaa gennem det.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1914 Td. Ld., hvoraf 578 besaaede (deraf med Rug 126, Byg 109, Havre 249, Blandsæd til Modenh. 32, Grøntf. 6, Kartofler 20, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 398, Høslæt, Brak, Eng m. m. 547, Have 13, Skov 61, Moser 71, Kær og Fælleder 10, Heder 199, Veje og Byggegr. 35

T d. K r e a t u r h o l d 1898: 137 Heste, 491 Stkr. Hornkv. (deraf 251 Køer), 501 Faar, 193 Svin og 7 Geder. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskylshartk. 1895: 119 Td.; 23 Selvejergaarde med 115, 28 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 388 (1801: 177, 1840: 205, 1860: 241, 1890: 393), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 203 af Jordbr., 61 af Industri, 35 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Faarup* med Kirke, Skole, Læge- og Dyrlægebolig, Mølle, Købmandshdl., Teglv., Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Ørrild*. *Ny Purhus*, Kro, Andelsmejeri, Mølle og Købmandshdl. *Vestergaard*, *Østergd.*, *Faarup Hedegd.*

Faarup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 394. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Limstenskvadre og huggen Granit. Syddøren, til Dels skjult af Vaabehusets Loft, er bevaret, Nordd. tilmuret. Korbuen er en dobbelt Rundbue af Limsten. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og det anselige Vaabehus, af røde Munkesten og med Kamgavl, opførtes, ligeledes et Taarn mod V., hvoraf endnu 1866 saas Spor; der fandtes da i Vestgavlen, som blev ombygget, en Sten med Aarst. 1742. Oprindl.



Alterbord af Limstenskvadre. Ny Altertavle i Renæssancestil (Arkitekt: Jensen Værum), med Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen). Prædikestol i Renæssancestil fra 1634 med muret Fod. Granitdøbefont med Rundbuefrise og Bladornamenter. Epitafium over Raadm. Skøtte og Hustru Else Klog. Klokken, i Vaabenhusets Gavl, er fra 14. Aarh. uden Indskr. Paa Korbuen er der fundet Kalkmalerier (restaur. 1890, se *M. Petersen*, Kalkm. S. 19), ligesom ogsaa ellers i Kirken, fra 1. Halvdel af 13. Aarh.; paa Korhævlingen er opfrisket en Kalkdekoration fra 15. Aarh.

En 1875 opr. *Folkehøjskole* i Faarup nedlagdes 1878.

### Kovsted Sogn

omgives af Faarup og Asferg Sogne, Støvring Hrd. — Annekssognet Raasted —, hvorfra det skilles ved Kovsted Aa, og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.), hvorfra det delvis skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S., ligger 1 1/4 Mil N. V. for Randers og 2 Mil S. Ø. for Hobro. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende sandede, med Enge og Kær langs Aaerne. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Længdebane.

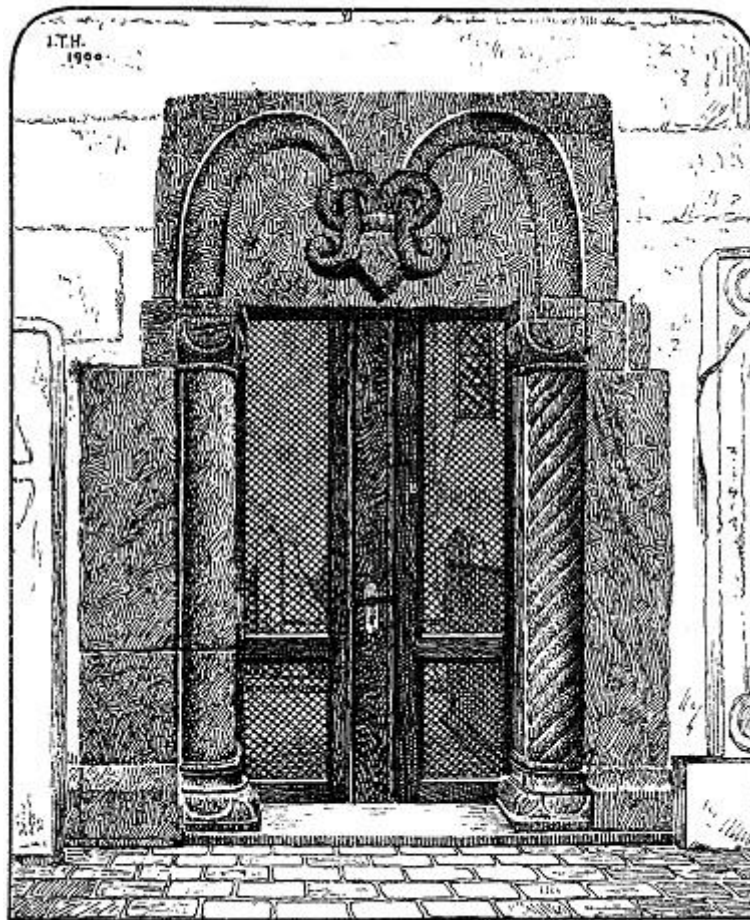
Flade indholdet 1896: 1709 Td. Ld., hvoraf 714 besaaede (deraf med Rug 118, Byg 147, Havre 358, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 8, Kartofler 22, andre Rodfr. 39, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 406, Høslæt, Brak, Eng m. m. 316, Have 11, Skov 27, Moser 103, Kær og Fælleder 65, Heder 37, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 461 Stkr. Hornkvæg (deraf 254 Køer), 462 Faar, 257 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk., og halv. Skovskyldshartk. 1895: 122 Td.; 20 Selvejergaarde med 118, 15 Huse med 4 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 323 (1801: 194, 1840: 223, 1860: 289, 1890: 311), boede 1890 i 54 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 183 af Jordbr., 65 af Industri, 3 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kovsted* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Terp*, ved Landevejen, med Mølle. En Gaard i Kovsted har 18 Td. H., 150 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 10 Tørveskær, Resten Ager. Gaardene *Brobjærg*, *Stensgaard* og *Vindingholm*.

Kovsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 393. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

*Kirken* bestaar af Skib og Kop, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Granitkorbuen, flere Vinduer mod N. og Syddøren, med Halvsøjler, Tærningekapitæler og Overligger med Baandsløjfe, ere bevarede; Norddøren er tilmuret. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hævlinger, og Taarnet, af Granitkvadre og store Mursten i Munkeskifte, og Vaabenhuset, af Mursten, opførtes. Taarnrummet er ikke forbundet med Skibet. I Vaabenhusets Østmur et Vievandskar i en Niche (oprindl. Kornknusesten fra Oldtiden). Altertavle og Prædikestol ere i Renæssancestil (begge restaur.). Granitdøbefont med Løvefigurer. I Vaabenhuset en 1898 opstillet Ligsten over Præsterne Jens Brasch, † 1654, og P. Brasch, † 1683, en mindre Sten over førstn. og en Ligsten fra tidligere Middelalder med Kors og Løvværk.

I Sognet skal der have været en Herregaard, *Stensgaard*, hvis Plads endnu skal kunne spores i Kæret S. for Kovsted By, ligesom Navnet endnu er bevaret for en Gaard i Byen.



Sydportalen i Kovsted Kirke.

### Spentrup Sogn

omgives af Asferg Sogn, Annekssognet Gassum, Hald og Linde Sogne samt Støvring Hrd. (Lem og Borup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1 1/4 Mil N. for Randers og 1 3/4 Mil S. S. Ø. for Mariager. De højtliggende Jorder ere sandmuldede og til Dels lerblandede; nogen Hede mod N. I Sognet udspringer *Kovsted Aa*, som danner noget af Sydgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Mariager og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3273 Td. Ld., hvoraf 1263 besaaede (deraf med Rug 247, Byg 259, Havre 645, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenh. 15, Grøntf. 14, Kartoffler 21, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 790, Høslæt, Brak. Eng m. m. 715, Have 33, Skov 15, ubevokset 4, Moser 18, Kær og Fællede 23, Heder 331, Veje og Byggegr. 76, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 207 Heste, 822 Stkr. Hornkv. (deraf 447 Køer), 919 Faar, 378 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 199 Td.; 38 Selvejergaarde med 181, 65 Huse med 18 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 663 (1801: 334, 1840: 494, 1860: 548, 1890: 607), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomhed, 377 af Jordbr., 9 af Gartneri, 109 af Industri, 9 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Spentrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 30,189 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5531 Kr., Antal af Konti 217), Kro, Jærnbane- og

Telegrafst.; *Hastrup*, ved Landevejen; *Jennum* (gml. Form: Enum). *Risagergaard* har 16 Td. H., 243 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 10 Have, Plantning og Møllendam, Resten Ager; 1 Hus og Vandmølle (*Hastrup M.*). Præstegaarden har 12 Td. H., 191 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 86 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Spentrupgd.*, *Nøragergd.*, *Birkemosegd.*, m. m.

Spentrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 396. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af



St. St. Blichers Grav paa Spentrup Kirkegaard.

1778. Ligsten og Epitafium over Præsten Christen Nielsen Randers, † 1616, og Hustru. Series pastorum. I Kirkens Vestgavl er indmuret en romansk Ligsten.

Paa Kirkegaarden ligger Brudstykket af en Runestene, der udtoges af Kirkemuren 1884 (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 130 flg.), og over St. St. Blichers Grav, Præst her 1825—47, † 26/3 1848, er der 1864 rejst en Mindestene (Kampesten med Lyre, Laurbærkrans og Mindevers). Gravstedet er restaur. 1901.

I *Hastrup* laa forudm en Hovedgaard, som 1396 ejedes af Hans Kruse og 1452 arvedes af Iver Blich. — Peder Ascersen af *Enurn* nævnes 1401.

Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren, Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. Murene ere delvis omsatte ved en Restauration 1884. Vistnok allerede tidlig blev Kirken udvidet mod V. ved Tilbygning af et stort Taarn, af Granitkvadre; i den senere Middelalder blev dette nedtaget, og en Pille opf. midt i Taarnrummet med Buer mod N. og V., paa hvilke der opførtes et nyt Taarn, af Munkesten, som kun indtager af det gamles Plads. Samtidig fik Skib og Kor Hvælvinger; Vaabenhuset, af Mursten, er vistnok fra 19. Aarh. Kirken blev restaur. 1884. Paa Korbuen fandtes 1882 interessante Kalkmalerier fra omtr. 1200 (restaur. af J. Kornerup, se Aarb. f. n. Oldk. 1884, S. 110 flg., og *M. Petersen* Kalkm. S. 19). Den udsk. Altertavle, i Barokstil, er skænket 1706 af Præsten Hans Bröchner († 1710) og Hustru. Granitdøbefont. Prædikestol i Barokstil. Mindetavler over Provst Soren Pedersen Asferg, † 1698, og Hustru, over Provst Hans Pedersen Bröchner, † 1780, og over hans Søn Arild Friis Bröchner, †

## Gassum Sogn

det største i Herredet og Anneks til Spentrup, omgives af dette, Hald Sogn, Gjerlev Hrd. (Kjærby S.), Onsild Hrd. (Hem og Svenstrup S.), hvorfra det for største Delen skilles ved Kastbjerg Aa, og Asferg Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. for Mariager og 1 1/2 Mil N. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerblandede, sandmuldede og sandede, med nogen Eng, stort Tørveskær mod V. og betydelig Hede mod Ø. Nogen Skov (Dyrby Krat). I den nordl. Del udspringer *Kaatbæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mariager.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 5255 Td. Ld., hvoraf 1544 besaaede (deraf med Rug 343, Byg 269, Havre 707, Spergel 8, Blandsæd til Modenhed 83, Grøntf. 33, Kartoffler 45, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 1080, Høslæt, Brak, Eng m. m. 778, Have 21, Skov 151, ubevokset 61, Moser 161, Kær og Fællede 89, Heder 1230, Veje og Byggegr. 139 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 267 Heste, 1079 Stkr. Hornkv. (deraf 533 Køer), 1168 Faar, 440 Svin og 25 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 232 Td.; 50 Selvejergaarde med 209, 102 Huse med 22 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 743 (1801: 407, 1840: 507, 1860: 578, 1890: 766), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 573 af Jordbrug, 84 af Industri, 19 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Gassum*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1886); *Hvidsten*, ved Landevejen; *Dyrby. Randerupgaarde* med Fattiggaard (opr. 1881; Pl. for 18 Lemmer). Gde. og Huse: *Ballegaarde, Sparrehuse. Dyrby-Hovgaard* har 14 Td. H., 266 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 35 Skov, Resten Ager. *Allestrupgd., Søgd.*

Gassum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Mariager Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr.' 397. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Murene ere senere omsatte; Norddøren kan spores; eet Vindue (tilm.) er bevaret. I den senere Middelalder opførtes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten (delvis ommuret 1846). Det hvælv. Underrum, med Indgang fra S., er Vaabenhus. Samtidig med Taarnet ere Hvælvingerne i Skib og Kor. Et Vaabenhus, mod S., er nedrevet. Alterbord af Limstenskvadre. Altertavle i Barokstil, skænket af Kancellir. Peder Rosenørn til Tvillumgd. Romansk Granitdøbefont. Døbefad fra 1615. Prædikestol i senere Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Aarst. 1564 samt Fru Maren Ibsdatters Navn og flere Vaabner.

I *Dyrby* (Dyærby, Deyerby, Deggerby) laa forud en *Hovedgaard*, der ejedes 1401 af Jep Nielsen, 1430 af dennes Søn Niels Jepsen, hvis Døtre Maren og Else ægtede Jep Poulsen (Benderup) og Anders Christensen, der begge 1469 skrev sig til D. Endnu 1543 ejedes den af en Niels Poulsen, men synes saa at være kommen til Henrik Gyldenstjerne til Aagd., der 1579 mageskiftede den til Kongen.

I *Hvidsten* laa en H o v e d g a a r d , som 1343 tilhørte Nicolaus Jonsun, 1428—78 Anders Benderup, 1499 og 1525 hans Søn Jep B., hvis Datter Maren ægtede Erik Juul, fra hvem den kom til Las Munk, der 1584 skrev sig til H. Den blev 1623 af Laurids Ebbesen til Tulstrup bortmageskiftet til Kronen.



I Kæret N. for Dyrby ligger det 1892 fredlyste Voldsted *Ulvholm Slot*, en firsidet Borgbanke (100 F. l. og br., 15 F. høj), der har været omgivet af Grave samt mod Ø., S. og V. af en lavere Vold; mod S. V. er der en vistnok oprindl. Aabning i Volden; paa Bankens sydøstl. Hjørne er der en lille, rund og stejl Jordhøjning. Ulvholm nævnes som Hovedgd. under Chr. I, og Sagnet lader Dyrby Hovgd. have været dens Ladegaard.

Ved den nordvestl. Gaard i *Randrup* har der staaet en Kirke (eller et Kapel), hvoraf der endnu ses tydelige Rester. Gamle Diger og et Gadekær ved Kirketomten vise, at der har været en By. — Ogsaa ved *Dyrby* og *Hvidsten* (nævnt 1419 som et Sogn) skal der have staaet Kirker, men af dem findes ingen Rester.

Fra Halekjær mod S. til Glovdal mod N. gaar over en omtr. 3100 F. lang Strækning *Trevolden*, en vistnok tidlig middelald. Vejspærring, der bestaar af 3 jævnsides løbende lave Jordvolde, adskilte ved to smalle, ikke dybe Grave; foran den østl. Vold løber atter en Grav. Monumentets hele Bredde er 70—75 F., Voldenes Højde 1—6 F. Kun en lille Rest mod S. og en omtr. 590 F. lang Rest mod N. (fredlyst 1890) ere nu bevarede; det mellemliggende Parti sløjfedes 1869. — Ved Dyrby er der fredlyst en Stenkreds samt 7 Gravhøje, deriblandt de to anselige *Kulshøje* og *Hestbjærghøj*.

## Hald Sogn

hvertil Kjærby, Gjerlev Hrd., er Anneks, omgives af Tvede, Linde, Spentrup og Gassum Sogne samt Gjerlev Hrd. (Kjærby, Gjerlev og Ø.-Tørslev S.), hvorfra det for en Del skilles ved Ø.-Tørslev Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 1/2 Mil N. N. Ø. for Randers og 1 3/4 Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Kirkebakken, 282 F., 88,5 M.) ere overvejende lerede og lermuldede; nogen Hede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

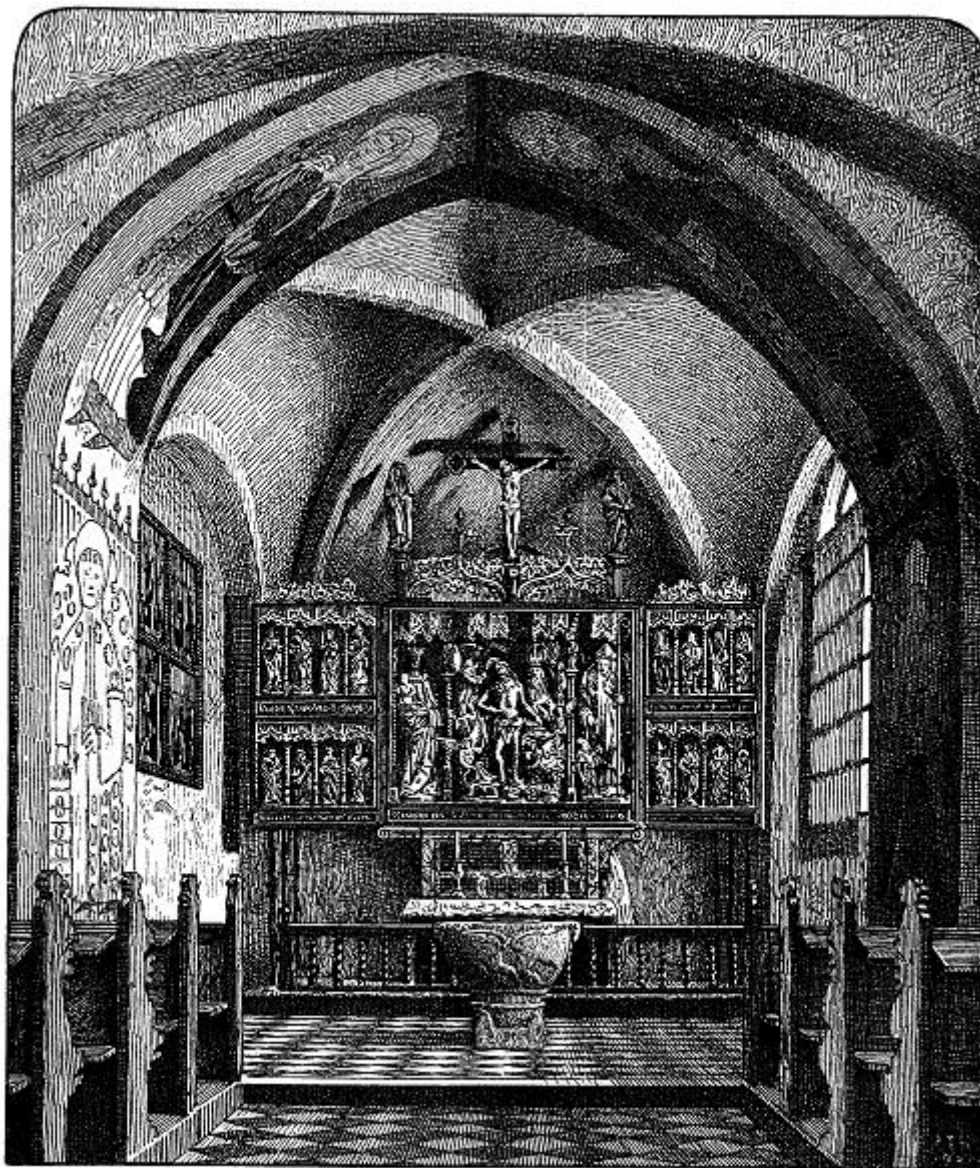
F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3996 Td. Ld., hvoraf 1572 besaaede (deraf med Hvede 12, Rug 334, Byg 349, Havre 756, Boghvede 8, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 19, Grøntf. 11, Kartofler 31, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 1009, Høslæt, Brak, Engm. m. 707, Have 25, Hegn 7, Skov 82, Moser 16, Kær og Fællede 16, Heder 460, Veje og Byggegr. 100 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 289 Heste, 1130 Stkr. Hornkv. (deraf 666 Køer), 991 Faar, 552 Svin og 34 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 256 Td.; 54 Selvejergaarde med 231, 110 Huse med 25 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 889 (1801: 360, 1840: 498, 1860: 663, 1890: 842), boede i 1890 i 184 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 37 levede af immat. Virksomh., 592 af Jordbrug, 114 af Industri, 20 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 41 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hald*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1870; 31/3 1899 var Spar. Tilgodehav. 28,673 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 2313 Kr., Antal af Konti 442), Vandværk, Jærnbane- og Telefonst.; *Stovby* med Skole; *Mostrupgaarde*.

Hald S., en Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 398. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren, med Søjler og Terningkapitæler, benyttes endnu; Nordd. er tilmuret. I den senere Middelalder fik Kor og Skib Hvælvinger,

og Taarnet, Vaabehuset og Sakristiet, af Granitkvadre og navnlig Munkesten, tilføjedes. Det hvælv. Taarnrum og Sakristiet anvendes nu som Materialhuse. Kirkens Nordside omsattes 1872, Sydsiden 1876. Altertavlen (et gotisk Alterskab fra omtr. 1500, der 1765 flyttedes fra St. Mortens Kirke i Randers, se S. 793) har i Midtfeltet en Fremstilling af Treenigheden, paa Siderne Jmfr. Marie og St. Morten, paa Fløjene de 12 Apostle og de 4 store Kirkefædre m. m., alt i Snitværk



Hald Kirkes Kor, med Altertavle.

(se *Fr. Beckett*, *Altert.*, S. 68 flg.). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil (restaur. 1876). Orgel, skænket 1900 af Particulier Chr. Winther. For faa Aar siden fandtes Kalkmalerier paa Korbuen (restaur. af J. Rohde) og nogle paa Skibets Hvælvinger, deribl. to Vaabenskjolde, hvoraf man ser, at Hvælvingerne indbyggedes omtr. 1490.

I *Stovby* har fordm ligget en Hovedgaard; 1469 nævnes Christen og Oluf Persen, Væbnere af S. Ved Hald siges Vidrik Verlandsen at have boet (se *Peder Syvs Viser* S. 41 flg. og *Suhm. Hist. af Danm.* II S. 162 flg.).



I Hald har der været en hellig Kilde. Ved Hald er der fredlyst 11 Gravhøje.

Hald var Anneks til Borup, Støvring Hrd., indtil det ved Reskr. af 14/7 1786 blev et eget Pastorat, hvortil Kjærby annekeredes 10/10 1816.

### Tvede Sogn

omgives af Annekset Linde, Hald Sogn, Gjerlev Hrd. (Ø.-Tørslev S.), Randers Fjord og Støvring Hrd. (Mellerup, Støvring og Harridslev S.). Kirken, midt i Sognet, ligger over 1 1/2 Mil N. Ø. for Randers. De mod V. noget højtliggende, lidt bakkede Jorder ere lermuldede, mod Ø. sandblandede, med Enge. Nogen Skov (Hungstrup Sk., Lunden). Gennem Sognet løber *Tvede Aa*, der ved Nordgrænsen falder ud i Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

Fladeindholdet 1896: 2093 Td. Ld., hvoraf 750 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 114, Byg 153, Havre 354, Blandsæd til Modenh. 41, Grøntf. 6, Kartoffler 21, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 460, Høslæt, Brak, Eng m. m. 460, Have 11, Skov 192, ubevokset 4, Moser 16, Kær og Fællede 153, Heder 16, Veje og Byggegr. 26, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 629 Stkr. Hornkvæg (deraf 363 Køer), 523 Faar, 398 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 155 Td.; 17 Selvejrgaarde med 113, 5 Arvefæstegd. med 34, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse, 1/4 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 436 (1801: 245, 1840: 299, 1860: 336, 1890: 394), boede 1890 i 75 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbr., 4 af Gartneri, 67 af Industri, 4 af Handel, 2 af Skibsfs., 10 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

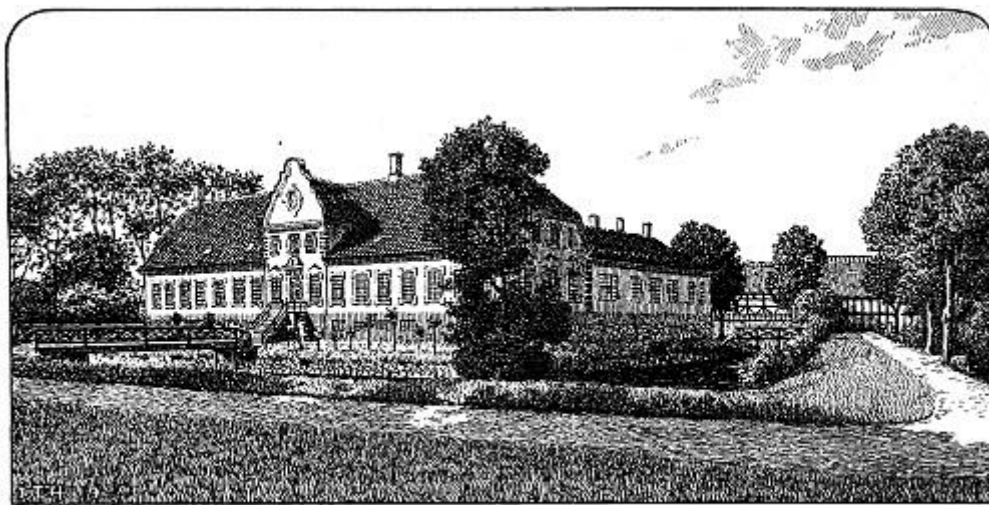
I Sognet byerne: *Tvede*, liggende paa Banker paa begge Sider af Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle og Telefonst.; *Skalmstrup*. Hovedgaarden *Gjessinggaard* har 54 Td. A. og E. Hrtk. og 3 3/4 Td. Skovsk., 873 Td. Ld. (i Tvede, Hald, Ø.-Tørslev S. og Mariager Lands.), hvoraf 117 Eng, 208 Skov, Resten Ager; omtr. 66 Td. Ld. af Arealet drives under to Vandmøller; desuden hører til Gaarden af Fæstegods 36 7/8 og af Arvefæstegods 188 3/4 Td. H. *Tvedegaarde*, *Bjerregaarde*. *Gade- og Hjørnekjær Vandmøller*.

Tvede S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 400. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjessinggd.

*Kirken* bestaar af Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvælv., Taarn mod V. samt Vaabenhus og Tilbygning mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer, Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside (alle tilmur.) og Syddøren, med Halvsøjler, der fortsættes paa Overliggeren som en Baandsløjfe, ere bevarede. Taarnet, af Munkesten, senere delvis ombygget af smaa Mursten, er ifl. en Indskrift opf. 1584 af Christen Munk til Gjessinggd. til Begravelse. Det hvælv. Underrum har Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, med hvælv. Træloft, og Tilbygningen ere opf. af Mursten i Slutn. af 18. Aarh.; den sidste er Gravkapel og har Opgang til et Pulpitur. Altertavle, Prædikestol (begge fra 1594) samt Døren mellem Vaabenhus og Skib (fra 1586) ere skænkede af ovenn. Christen Munk og Hustru (begge † 1612). Deres Ligsten, fra 1585, med Billeder, findes i Taarnet. Granitdøbefont. Mindetavle, malet paa Glas, over. Præsten Jens Lykke, † 1647, med Hustru og Børn, og en over Præsten Rasmus Poulsen, † 1602, med 3 Hustr. Epitafium over Etatsr. H. Folsach, † 1758, med 2 Hustruer. I Vaabenhuset en Sten med Fordybninger, i Middelalderen anvendt som Lampe

*Gjessinggaard*, som Sagnet har villet sætte i Forb. med Høvdingen Thorkil Geysa under Svend Estridsen, tilhørte Oluf Friis, Lensmand paa Kalø († omtr. 1501), hans Søstersøn Otte Munk 1521, Niels M. 1549, hans Søn Christen M. († 1612); hans Søster Kirstine M., g. m. Henrik Krag til Trinderup, solgte 1618 G. til Iver Juul til Villestrup, der 1621 fik Skøde paa Hungstrup af Anders Friis til Krabbesholm, som havde ejet den siden 1609; dernæst hans Søn Malte J. († 1648), hans Datter Margr. J., g. m. Mourids Putbus til Einsidelsborg († 1689), deres Datter Anna Sidonia v. P., der 1713 solgte G. (87 og 313 Td. H.) til Kancellir. Gothard Braem (adl. 1713), efter hvis barnløse Død 1733 G. kom til Etatsr. H. Folsach († 1758), hans Søn Krigs- og Landkommissær Etatsr. Chr. Michael de F. (adlet 1760), der 1793 skødede G. (87, 158 og 410 Td. H.) for 70,000 Rd. til sin Søn Generalkrigskommissær Hans de F. († 1830); derefter gik den over til Sønnen Hofjægerm. Johs. F. († 1878), dennes Brodersøn Hofjægerm. J. v. F. til Ristrup, der overdrog den 1894 til Sønnen, Lieut. C. v. F., den nuv. Ejer. — H o v e d b y g n i n g e n er opf. 1747 i 1 Stokv. med Kældere og Kviste, af Grundmur paa Fundament af raa Kamp, der vistnok stammer fra den ældre Bygning; desuden er der to Sidefløje af Bindingsværk.

*Tvedegaard* var forudm en Adelsgaard, der 1468 ejedes af en Pors, 1480 af Philip Ottesen (Bøjstrup), en Halvbroder til Oluf Friis paa Gjessinggd., og omtr. 1500 af Otto Philipsen (se S. 790). — *Bjerregaard* var en adelig Gaard, der 1600 af Kronen blev mageskiftet til Christen Munk til Gjessinggaard. — I Nærheden af Gjessinggd. laa Hovedgaarden *Hungstrup*; den tilhørte 1466 Niels Munk, 1511-49 hans Søn Lars M., 1556 dennes Sønner Niels og Jesper M., 1570 Lars Jespersen M. († 1601), 1601—9 Eske Brock, der solgte den til Anders Friis, som 1621



Gjessinggaard, set fra Haven.

afhændede den til Iver Juul. Hvis Chr. Munk til Gjessinggd., som der siges, har ejet H., maa det være en ganske kort Tid umiddelbart før eller efter Eske Brock.

### Linde Sogn

Anneks til Tvede, omgives af dette, Hald og Spentrup Sogne samt Støvring Hrd. (Harridslev og Lem S.). Kirken, midt i Sagnet, ligger 1 1/4 Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skørlerede og lermuldede, med en Del Eng. I Vesthjørnet gaar Landevejen fra Randers til Hadsund.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1864 Td. Ld., hvoraf 749 besaaede (deraf med Rug 162, Byg 165, Havre 362,

Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 13, Kartoffler 18, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 502, Høslæt, Brak, Eng m. m. 386, Have 12, Skov 23, Moser 23, Kær og Fællede 28, Heder 113, Veje og Byggegr. 28  
Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 554 Stkr. Hornkv. (deraf 303 Køer), 539 Faar, 265 Svin og 20 Geder.  
Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 123 Td.; 31 Selvejergaarde med 110, 40 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 383 (1801: 228, 1840: 272, 1860: 308, 1890: 381), boede 1890 i 75 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomh., 302 af Jordbr., 43 af Industri, 4 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 1 var under Fattigv. I Sognet Bjerne: *Linde* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); en Del af *Mejlby* (Resten i Harridslev S.). *Lindegaard*. *Lindegaard Vandmølle*.

Linde S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 399. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue (tilm.) og Syddøren ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre fra en nedbrudt Kirke og af Mursten, med Underrum med fladt Bjælkeloft og Rundbue ind til Skibet, er opf. i den senere Middelalder samtidig med, at Koret overhvælvedes. Skibet har fladt Loft. Vaabenhuset er opf. 1837 af Granitkvadre og smaa Mursten. I dets Vestside er indsat en romansk Ligsten med et Kors. Ved en Restaur. 1900 blev Indgangen forlagt til Taarnets Vestside, og Sydportalen flyttedes til den ny indv. Indgangsdør. Altertavle med Korsfæstelsen og Prædikestol med de 4 Evangelister, malede. Romansk Granitdøbefont med Rundbuefrise, Løvefigurer og Rebsnoning.

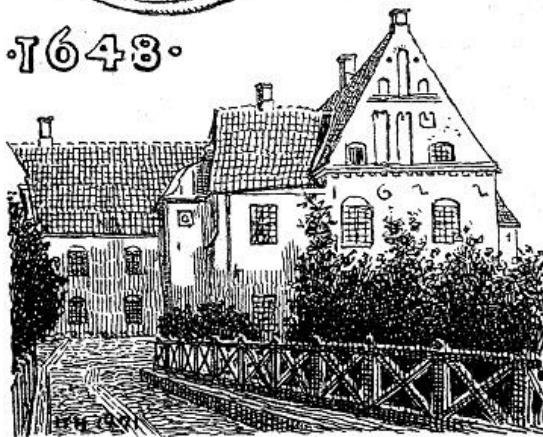
*Lindegaard* ejedes 1355 af Erik Nielsen (Saltensee), som pantsatte den til Johs. Svendsen, hvis Søn Svend Skobe 1401 overdrog den til Dronn. Margrethe, der 1407 gav L. og Tjæreby til Aarhus Domkirke (Udv. af d. Diplomer, S. 315). Efter Reformat. tilhørte den, med Mølle, Hr. Jorgen Lykke til Overgd., som 1549 mageskiftede den til Kongen. 1614 fik Mogens Kaas til Støvringgd. L., et øde Møllested i „Lindbjerg Sogn“ med Skov i Mageskifte af Kongen.

## Støvring Herred



# S

1648



Støvring Herred begrænses mod N. af Nørhald Hrd., mod Ø. og S. af Randers Fjord, mod S. V. af Galten Hrd. og mod V. af Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Udstrækningen fra V. til Ø. er 2 1/2 Mil, fra N. til S. er der højst 1 Mil. De mod N. ret højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 240 F., 75 M.) med jævnt Fald mod S., ere muldede og lerholdige, rige paa Enge. Der er kun lidt Skov (681 Td. Ld.), mest mod Ø. Det er Amtets frugtbarreste Hrd. (ved Matr. gnmstl. 10 1/2 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var F l a d e i n d h o l d e t (med Randers Købstad) 21,006 Td. Ld., 2,14 □ Mil, 117,8 □ Km.). Landdistr. Ager og Engs H a r t k . samt halv. Skovskuldshrtk. var 1/1 1895 1698 Td., F o l k e t a l l e t i Landd. 1/2 1901: 4612 (1801: 2388, 1840: 3178, 1860: 3686, 1890: 4163). I Herredet ligger Købstaden Randers. I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Galten Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds.

Støvring Hrd., i Vald. Jrdb. *Styfringhæreth*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se S. 786.

Der er kun talt omtr. 180 jordfaste Oltidsmonumenter, deraf 3 Dysser, Resten runde Gravhøje; men 2/3 er nu sløjfet, og af de øvrige ere kun knap 20 nogenlunde velbevarede; ingen ere fredlyste. Flest kendes fra Sognene Borup (omtr. 35), Randers Købstadsjorder (35), Raasted (35) og Gimming (25).

**Litt.:** Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *F. Uldall*, 1874.

### Randers St. Mortens østre Landdistrikt

Randers St. Mortens østre Landdistrikt (*Dronningborg Distr.*) omgives af Randers Købstadsjorder, Randers Fjord, Gimming og Lem Sogne. De højtliggende, jævne Jorder, naar undtages nogle Bakker mod V. ved Randers Bymark (se S. 787), ere lermuldede. Paa Vestgrænsen løber Ladegaardsbæk til Gudena. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj samt Randers-Hadsund Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1020 Td. Ld., hvoraf 443 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 47, Byg 105, Havre 200, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 7, Kartofler 12, andre Rodfrugter 29, andre Handelspl. 7), Afgræsn. 208, Høslæt, Brak, Eng m. m. 259. Have 12, Skov 61, Moser og Kær 4, Veje og Byggegr. 32 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 66 Heste, 277 Stkr. Hornkv. (deraf 159 Køer), 122 Faar, 59 Svin og 9 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 106 Td.; 10 Selvejergaarde med 96, 13 Huse med 3 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 590 (1801: 72, 1840: 140, 1860: 137, 1890: 192), boede 1890 i 32 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 108 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 35 af Industri, 24 af forsk. Daglejervirks. og 4 af deres Midler.

I Sognet *Torupkjær*, Huse med Forsamlingshus (opf. 1894). H o v e d g a a r d e n *Dronningborg* (Parcel af Dronningborg Ladegaard) har 26 1/4 Td. H., 265 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 60 Skov, Resten Ager; 4 Lejehuse og et Teglværk. H o v e d g a a r d e n *Bjellerup Ladegaard* (ligeledes Parcel af Dr.), med Teglværk, har 25 3/4 Td. H., 194 Td. Ld., hvoraf 34 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Rismøllegd.* (*Schougaardsminde*), *Marienburg* (9 3/4 Td. H.), *Rahrseje* (8 1/4 Td. H.), *Thorupgd.*, *Dronningborg Mølle*. Siden 1895 er opf. en Del Huse, til Dels beboet af Arbejdere paa Fabrikken *Scandia*, som nu ligger i Distriktet (s. S. 809), med Skole.

Distriktet, een Sognekommune med Randers Købstad, med hvilken det har Fattigvæsen tilfælles, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 387. Lægd.

*Bjellerup Ladegaard* tilhørte tillige med Byen af s. Navn Mariager Kloster, fra hvilket den 1552 kom til Kronen, hvorefter den var Ladegaard til Dronningborg Slot. 1662 ejedes B. L. (50 Td. H.) af Lucas v. Spreckelsens Arvinger i Hamborg; 1683 tilskødede Benjamin Wiese, Bernt Hart Clausen, Joachim Wichmand m. fl. til Peter v. Spreckelsen sl. Joachim Bechmands Part i B. L.; 1707 tilhørte den P. v. Spreckelsens Søstersøn Jobst v. Overbeck. Fr. IV lagde B. L. til det dronningborgske Rytterdistrikt og indrettede den til Barakker; 1765 blev den med Tiender og Bøndergods (54, 103 og 374 Td. H.) for 60,605 Rd. solgt til Etatsr. D. Kirketerp († 1792), der delte Gaarden i to Parceller, hvoraf den ene beholdt Navnet B. L., medens den anden kaldtes Dronningborg. Den første ejedes 1773-92 af Hans Randrup, senere af Fasting, Mads Broch og Sønnen L. B. F. Broch, som 1875 solgte den til N. Mogensen; 1896 købtes den for 165,000 Kr. af den nuv. Ejer, Etatsr. J. C. Ankerstjerne. H o v e d b y g n i n g e n , opf. 1877—78, bestaar af 2 Fløje, 3 Stokv. med høj Kælder. Teglværket, anlagt af den nuværende Ejer, producerer indtil 2 Mill. Sten aarl. — *Dronningborg* solgte Kirketerp 1775 (63, 102 og 304 Td. H.) for 70,000 Rd. til Kmhr. Chr. Fr. v. Juel, der 1784 solgte den til Sukkerrafinadør N. Ammitzbøll, der 1803 solgte den til Oberst F. v. Arenstorff, † 1844, hvorefter den kom til Kammerr. Langballe († 1870) og dennes Søn Henr. Langballe, den nuv. Ejer. H o v e d b y g n i n g e n , en Hovedfløj i 2 Stokv. og to Sidefløje, er opf. i Slutn. af 18. Aarh.

I Distriktet har tidligere ligget flere Byer, saaledes foruden Bjellerup, *Bræstrup*, *Stistrup*, *Hygind* og *Vallev* (se S. 788). *Rismøllegd.* var tidligere en Vandmølle, derpaa en Stampemølle, nu en Gaard; den senere oprettede Dronningborg Vejrmølle fik dens Mølleskyld omtr. 1780. *Hvidemølle* (opr. i Stedet for Slotsmøllen, se S. 817), der tidligere laa i Distriktet, blev 1876 inddraget under Randers Købstad og nedbrudt. Over den 1 Stokv. høje Bindingsværksbygn. sad tidligere en Sten med Indskrift, at Raadm. Mogens Nielsen og Hustru i 1643 havde ladet den bygge paa Ejerens Bekostning.

### Borup Sogn

Borup Sogn, det største i Herredet, omgives af Randers Købstadsjorder, Lem Sogn, Nørhald Hrd. (Spentrup og Asferg S.), Raasted Sogn og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Kirken, mod V., ligger 3/4 Mil N. V. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere skørlerede, lermuldede og grusblandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Hobro og Mariager.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3766 Td. Ld., hvoraf 1627 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 304, Byg 328, Havre 798, Blandsæd til Modenh. 66, Grøntf. 19, Kartoffler 20, andre Rodfr. 79, andre Handelspl. 6), Afgræsn. 1080, Høslæt, Brak, Eng m. m. 822, Have 36, Hegn 3, Skov 4, Kær og Fællede 28, Heder 80, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 12 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 324 Heste, 1241 Stkr. Hornkv. (deraf 695



Køer), 854 Faar, 510 Svin og 38 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylldshartk. 1895: 299 Td.; 45 Selvejergaarde med 280, 1 Fæstegd. med 3, 83 Huse med 16 Td. Hrtk, og 10 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 764 (1801: 421, 1840: 569, 1860: 764, 1890: 756), boede 1890 i 141 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 23 levede af immat. Virksomhed, 494 af Jordbr., 146 af Industri, 5 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Borup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Mølle; *Bjærgby*, ved Mariagervejen; *Helsted* med Skole og Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 20 Lemmer); det meste af *Kondrup* (Resten i Raasted S.) med Telefonst. *Helstedhuse*. Gaarden *Hovmark* (før „Kondruphald“ og „Frederikkesminde“) har 15 Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager. *Ovstmølle*, Gd. (*Frøvadsholm*, se S. 801), har 13 Td. H.; en G a a r d i Helsted: 15 Td. H., en G a a r d i Bjærgby: 1272 Td. H.; en G a a r d i Kondrup: 11 3/4 Td. H., 100 Td. Ld. Andre Gaarde: *Fiskergd.* (*Aussenbeimir*), *Henrikseje*, *Egegd.*, *Bræstrupgd.*, *Kirkegd.*

Borup S., en egen Sognekommune, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 385. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), flere Vinduer og Korbuen ere bevarede. I den senere Middelalder bleve Skib og Kor overhvælvede, og Taarnet (restaur. 1687 af nedenn. Spreckelsen), med hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, tilføjedes. Gravkapellet er 1692 opf. af P. v. Spreckelsen († 1706), med Smedejærnsdør ind til Skibet; i Kapellet hans Kiste. Den udsk. Altertavle, fra 1690 i Barokstil, og Malmlerstagerne ere skænkede af Spreckelsen. Prædikestol i Renæssancestil fra 1612. Nyt Orgel. Over Korbuen et Maleri: Kobberslangen i Ørkenen. I Vaabenhuset Ligsten over Provst Jørgen Sørensen i „Roxø“ Hrd. († 1602) og Hustru, fra 1583. Under Koret tilmuret Begravelse med flere Kister.

*Ovstmølle*, oprindl. „Øverstmølle“ i Modsætning til „Nederstmølle“, der har ligget 1/4 Mil sydligere tæt Ø. for Hornbæk (nedlagt, da Hvide Mølle blev bygget, se ovfr.), er en gammel Mølle, der altid har været Domæne, hørende under Dronningborg Slot, indtil Fr. III 13/2 1662 tilskødede „Øffuerst Mølle til Borger og Handelsmand Carl Roessenmeier udi Kbh. med Frihed, Højhed og Herlighed, som ellers Adelsgoods følger og følge bør“. Senere er den ved Giftermaal gaaet over til forskellige Ejere, hvoribl. nævnes en Steen, Peder Lassen Borup og Laur. Ploug, derpaa Familien Faith, af hvilken Lieutn. G. Faith opførte en Hovedbygning med Taarn og en Vejrmølle samt gav den Navnet Frøvadsholm. Efter at Randers Kommune havde købt Ejendommen til Vandværket (se S. 801), solgte den atter det meste af Arealet med Hovedbygningen til M. J. A. Neckelmann, den nuv. Ejer.

Vandet fra Borup Mølle forsvinder, efter at have dannet en Bæk paa nogle hundrede Al. Længde, i Jorden mellem nogle Fordybninger, der kaldes Kalkgrave og ere fulde af ophobede Flintesten. Paa en Del af Markerne S. for Byen ligesom paa den tilgrænsende Helsted Mark er Jordens Overflade sunken undertiden en Favn eller mere, hvorved der fremkom et vandløst Hul; man har ment, at Vandet løber til Gudena eller til Ovstmølle Aa.

Borup havde tidligere Hald til Anneks (se S. 885). — I Bjærgby har ligget en Kirke, der nedbrødes ifl.



Kongebrev af 27/5 1553, for at Materialet kunde anvendes til Grundvold for Slotsmøllen ved Dronningborg Slot.

### Raasted Sogn

Raasted Sogn, Anneks til Kovsted, Nørhald Hrd., omgives af dette Hrd. (Kovsted og Asferg S.), Borup Sogn og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Kirken, mod N., ligger 1 Mil N. V. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere letmuldede med Kalkunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1916 Td. Ld., hvoraf 889 besaaede (deraf med Rug 188, Byg 178, Havre 403, Blandsæd til Modenh. 40, Grøntf. 8, Kartoffler 14, andre Rodfr. 56), Afgræsning 542, Høslæt, Brak, Eng m. m. 363, Have 13, Hegn 4, Skov 15, Moser 15, Kær og Fællede 24, Heder 17, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 156 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 513 Faar, 232 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 160 Td.; 29 Selvejergaarde med 155, 22 Huse med 5 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 362 (1801: 201, 1840: 261, 1860: 325, 1890: 339), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 266 af Jordbr., 30 af Industri, 6 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks. og 6 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Raasted* (1406: Rolsted), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Telefonst.; *Svejstrup* (1277: Sweghestorp); en Del af *Kondrup* (se S. 889).

Gaarde: *Blegvadgd.*, *Buggesholm*, *Hedegd.*, *Johannelyst*, m. m. *Raastedbro*, Andelsmejeri.

Raasted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 392. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere væsentligst af Limstenskvadre, Koret med Rundbuefrise og Lisener paa Hjørnerne, fra romansk Tid, med Bjælkeloft. Flere Vinduer, Syddøren, med Halvsøjler og Kapitæler, og Korbuen ere bevarede. Taarnet og Vaabenhuset ere fra den senere Middelalder, af Munkesten. Altertavle i Renæssancestil. Alterbord af Limstenskvadre. Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil.

I *Kondrup* (Kommæthorp) boede 1319 en Adelsmand Peder Eskildsen.

### Gimming Sogn

Gimming Sogn omgives af Annekset Lem, St. Mortens ø. Landd., Randers Fjord samt Albæk og Harridslev Sogne. Kirken, mod N. ligger 3/4 Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere lermuldede, med gode Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1828 Td. Ld., hvoraf 676 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 123, Byg 171, Havre 335, Blandsæd til Modenh. 13, Kartoffler 9, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 610, Have 11, Skov 17, Kær og Fællede 13, Heder m. v. 12, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 176 Heste, 727 Stkr. Hornkv. (deraf 327 Køer), 640 Faar, 195 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og

halv. Skovskyldshartk. 1895: 198 Td.; 25 Selvejergaarde med 190, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 395 (1801: 275, 1840: 374, 1860: 401, 1890: 418), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 19 levede af immat. Virksomh., 219 af Jordbr., 6 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 59 af Industri, 77 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Gimming* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Jærnbanehpl.; *Tjæreby* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1893). *Torupdal* og *Bunkedal*, Vandmøller. I Tjæreby er der 5 G a a r d e paa over 12 Td. H.: 1) 16 Td. H., 145 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, Resten Ager (1 Hus); 2) 15 Td. H., 128 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, Resten Ager; 3) 14 3/4 Td. H., 125 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; 4) 13 1/8 Td. H., 105 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; og 5) en paa 15 Td. H., 117 Td. Ld.

Gimming S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 386. Lægd. Kirken tilhører et Interessentskab.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue, Granitkorbuen og begge Døre ere bevarede; Syddøren har Overligger med Baandslojfe (Vinduet og Nordd. tilmur.). I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1842. Ombygning af Skibets Nordside 1899. Altertavle med et Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen) fra 1899. Ny Døbefont af Træ (den gml. Granitdøbefont er solgt ved Auktion i 19. Aarh.). Udskaaen Prædikestol i Renæssancestil. Smuk Malmlysekrone i Renæssancestil.

*Tjærebygaard* blev af Dronn. Margrethe 1407 givet til Aarhus Domkirke; den ejedes 1510 af Peder Lykke til Demstrup. — De to *Torupgaarde* og *Kvernbæk Mølle* tilhørte Hr. Axel Lagesen Brock til Clausholm, der solgte den til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, som 1496 gav Godset til de fattige i Kjærlingeegaarden i Mariager (se S. 833), hvis Adkomst dog bestredes af senere Besiddere: Mogens Gøye, Eskil Gøye og Fru Eline Gøye, Mour. Olufsen Krognos' Efterlev, (se *Dahlerup*, Mariager Kl., S. 151).

I Tjæreby har der ligget en *K i r k e*, nævnt sidste Gang 1524. Det var her, at der i 1. Halvdel af 15. Aarh. paatænkte opf. et Kartheuserkloster (se S. 814). Paa Kirkens Tomt er der opløjet Grundsten og Murbrokker; i en nærligg. Gaard findes herfra nogle tilhugne Vinduessten af Granit.

Gimming S. var ved Reskr. af 21/6 1722 henlagt til et af de to residerende Kapellanier i Randers; men efter at det ene af disse i fl. Reskr. af 26/8 1803 var nedlagt, blev Gimming tillige med Lem et eget Pastorat, der dog vedblev at bestyres af Kapellanen i Randers og senere af en Vicepastor, indtil Gimming 1856 fik en Præstegaard, hvorpaa Kaldet blev selvstændig besat.

### Lem Sogn

Lem Sogn, Anneks til Gimming, omgives af dette, St. Mortens ø. Landd., Randers Købstadsjorder og Borup Sogn samt Nørhald Hrd. (Spentrup og Linde S.). Kirken, midt i Sognet, ligger over 1/2 Mil N. N. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere skørlerede og muldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1277 Td. Ld., hvoraf 531 besaaede (deraf med Rug 100, Byg 144, Havre 273,

Blandsæd til Modenh. 3, Kartofler 6, andre Rodfr. 4), Afgræsn. 357, Høslæt, Brak, Eng m. m. 338, Have 6, Skov 3, Kær og Fælleder 12, Heder 13, Veje og Byggegr. 15 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 132 Heste, 499 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 515 Faar, 156 Svin og 3 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 114 Td.; 25 Selvejrgaarde med 111, 19 Huse med 2 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 270 (1801: 179, 1840: 238, 1860: 243, 1890: 283), boede 1890 i 47 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 195 af Jordbrug, 32 af Industri, 32 af forsk. Daglejervirksomh., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Lem* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1876), Mølle og Jærnbanehpl. *Brastrupholm*, 2 Gde.

Lem S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 387. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge med Søjler prydede Døre (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 274) og eet Vindue ere bevarede. Skibet har fladt Bjælkeloft, Koret senere indbygget Hvælving, med Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm., S. 25). Taarnet (restaur. 1760 og 1901), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opf. i den senere Middelalder af Granitkvadre og Munkesten. Vaabenhuset er af Mursten. Anselig Altertavle i Renæssancestil med Eske Brocks og Christence Vifferts Navn og Vaabn. og Aarst. 1615 og 1616. Den ældre kat. Altertavle (restaur. 1900) hænger nu i Vaabenhuset; paa de yngre Sidefløje staa Claus Hardens og Rebekka Schinkels Navne og Aarst. 1661. Prædikestol i Renæssancestil fra 1671. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver.

I Sognet har ligget Hovedgaarden *Sørup* med en Vandmølle i Lindal og Jomfruløkken (nu en Del af Randers Mark) samt en Laksegaard i Fjorden. Den ejedes af Erik Nielsen (af Slægten Abildgaard) og dennes Søn Niels Eriksen, der 1407 gav og skødede S. til sin Frænde Biskop Niels Jacobsen Lunge i Strengnæs, dog at han skulde indløse den fra Panthaveren Biskop Peder i Roskilde (forhen i Aarhus), der havde 98 lødige Mark tilgode derpaa. Senere ejedes S. af Marqvard Lauritsen; Hans Stygge til Holbækgd. mageskiftede den 1551 til Kronen, hvorefter den laa under Bjellerup Ladegaard.

Lem var tidligere Anneks til Borup, men blev fra 1722 henlagt til et af de to resid. Kapellanier i Randers; se videre under Gimming S. 891.

### Harridslev Sogn

Harridslev Sogn, med Enklaver i Linde Sogn, omgives af Annekset Albæk, Støvring Sogn, Nørhald Hrd. (Tvede og Linde S.) og Gimming Sogn. Kirken, noget sydl., ligger 1 Mil N. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede med gode Enge ved Fjorden. Lindbjærg Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2598 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 230, Byg 277, Havre 511, Blandsæd til Modenhed 8, Grøntf. 8, Kartofler 24, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 830, Høslæt, Brak, Eng m. m. 444, Have 20, Skov 70, Moser 23, Kær og Fælleder 7, Heder 58, Veje og Byggegr. 41 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 257 Heste, 1042 Stkr. Hornkvæg (deraf 569 Køer), 1099 Faar, 415 Svin og 15 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 228 Td.; 51 Selvejrgaarde med 205, 98 Huse

med 23 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 778 (1801: 358, 1840: 1860: 647, 1890: 761), boede 1890 i 162 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 22 levede af immat. Virksomhed, 478 af Jordbr., 6 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 114 af Industri, 2 af Handel, 77 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Harridslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole; *Lindbjærg*; en Del af *Mejlby* (Resten i Linde S.) med Skole. *Lindbjærggaarde*; *Vanggaarde* og *Grønbækgede*.

Harridslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 389. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis ombyggede med smaa Mursten, vistnok efter en Brand. Eet Vindue er bevaret (tilmur.); Syddøren benyttes endnu (Nord. tilm.). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, tilføjedes. Altertavlen er et Maleri (Opstandelsen) af Schleisner, fra 1866. Prædikestol i Barokstil, skænket af P. v. Spreckelsen, med hans Vaaben. Granitdøbefont. Paa Skibets Hvælvinger findes Kalkmalerier fra omtr. 1450 (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 22).

*Lindbjærggaard* var fordum en Adelsgaard, der af Kongen blev solgt eller udlagt i Betaling til Øllegaard Gyldenstjerne, Enke efter Chr. Friis til Lyngbygd., hvis Broder Oberst Hans Friis til Clausholm 1658 købte Halvparten af hende.

Mejlby har tidligere haft en K i r k e , af hvilken Grunden laa hen indtil for en Snes Aar siden; nu er der Pløjeland. — En smuk R u n e s t e n , der længe sad i et Stendige i Mejlby („Aane rejste denne Sten efter sin Søn Askel, som døde med Tore i Øresund“), er nu i Randers Museum (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II, S. 213).

I den saakaldte Gallelose er der fremdraget et stort og vigtigt D e p o t f u n d fra den ældre Bronzealder, med flere Økseblade, Ringe m. m.

### Albæk Sogn

Albæk Sogn, Anneks til Harridslev, omgives af dette, Støvring Sogn, Randers Fjord og Gimming Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De mod N. noget højtliggende og bakkede, mod S. lavtliggende og jævne Jorder ere lerede og lermuldede, med store, fortrinlige Enge langs Fjorden; mod S. den næsten tilgroede *Laa Sø*, omtr. 30 Td. Ld. Østrup Skov.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2946 Td. Ld., hvoraf 647 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 107, Byg 183, Havre 315, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntfoder 3, Kartofler 18, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 385, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1656, Have 12, Skov 120, Kær og Fællede 90, Veje og Byggegr. 35 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 192 Heste, 816 Stkr. Hornkvæg (deraf 386 Køer), 710 Faar, 263 Svin og 22 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 318 Td.; 31 Selvejergaarde med 275, 54 Huse med 21 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 472 (1801: 339, 1840: 423, 1860: 455, 1890: 442), boede 1890 i 92

Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 349 af Jordbr., 56 af Industri, 2 af Handel, 15 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Albæk* med Kirke, Skole og Mølle; *Vestrup* med Andelsmejeri; *Østrup*. To G a a r d e i Albæk have 1) 13 3/4 Td. H., omtr. 110 Td. Ld., hvoraf 62 Eng, Resten Ager; 2) 12 1/4 Td. H., 100 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; to G a a r d e i Vestrup: 1) 13 1/2 Td. H., 120 Td. Ld., hvoraf 56 Eng, 1 Plantage, Resten Ager (1 Hus); 2) 13 1/2 Td. H., 112 Td. Ld. hvoraf 53 Eng, Resten Ager; 1 G a a r d i Østrup: 13 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager.

Albæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 338. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster. *Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Limstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, med Lisener paa Hjørnerne, hvorfra Rundbuer udgaa. Senere ere Murene, navnlig i Skibet, blevne omsatte, og en Gesims af smaa røde Mursten opført. Eet oprindl. Vindue i Korgavlen spores. Skibet har en ejendommelig Tøndehvælving fra Renæssancen, Koret (der staar skævt til Skibet) Krydshvælv, fra den senere Middelalder. Taarn, med hvælv. Underrum og Pyramidetag (i Fløjen: 1750), og Vaabenhus, af store røde Mursten, ere fra gotisk Tid. Ny Altertavle med et Maleri (Christus i Emaus) af Schleisner, fra 1864. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltøver. I Skibet Mindetavle over Herredsfoged Peder Nielsen Østrup, † 1653, med Hustru og Børn.

I *Østrup* har ligget en Bispegaard, af hvis Lensmænd kendes 1460 Hr. Niels Christiensen (Munk) og 1480 dennes Søn Jens Nielsen, 1511 Gert Eriksen Løvenbalk og ved 1530 Hr. Joachim Lykke. Ved Reformat. kom den til Kronen og lagdes 1547 under Dronningborg Len. Omkring V o l d s t e d e t , der er bevokset med større Træer, og hvorpaa der findes en Mængde Sten, ses Spor af Volde og Grave; en meget stor Grusgrav er ført ind i Borgbanken. Bygningen blev nedbrudt i Lensmanden Hans Stygges Tid 1568). — 1374 nævnes Niels Jonsen af *Albæk*.

Albæk har udgjort et eget B i r k , der endnu eksisterede 1655. — Kirken blev 1277 af Bisp Tyge skænket til et nyt Præbende ved Aarhus Kapitel.

### Støvring Sogn

Støvring Sogn omgives af Annekset Mellerup, Randers Fjord, Albæk og Harridslev Sogne samt Nørhald Hrd. (Tvede S.). Kirken, mod S., ligger 1 1/4 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De mod N. (Koldbakke, 200 F., 63 M.) og V. noget højtliggende og bakkede, mod Ø. til Fjorden skraanende og jævne Jorder ere lerede og lermuldede, med Enge langs Fjorden. En Del Skov (Søndersk., Koldbakken, Nørresk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mellerup.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2082 Td. Ld., hvoraf 731 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 127, Byg 155, Havre 305, Spergel m. m. 4, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 10, Kartoffler 22, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 447, Høslæt, Brak, Eng m. m. 441, Have 17, Skov 336, ubevokset 13, Moser 32, Kær og Fælleder 7, Veje og Byggegr. 57 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 162 Heste, 676 Stkr. Hornkvæg (deraf 379 Køer), 508 Faar, 295 Svin og 6 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 181 Td.; 36 Selvejrgaarde med 172, 42 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 476 (1801: 321, 1840: 308, 1860: 345, 1890: 484), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 20 levede af immat. Virksomh., 333 af Jordbr., 45 af Industri, 11 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirksomh. og 46 af deres Midler.

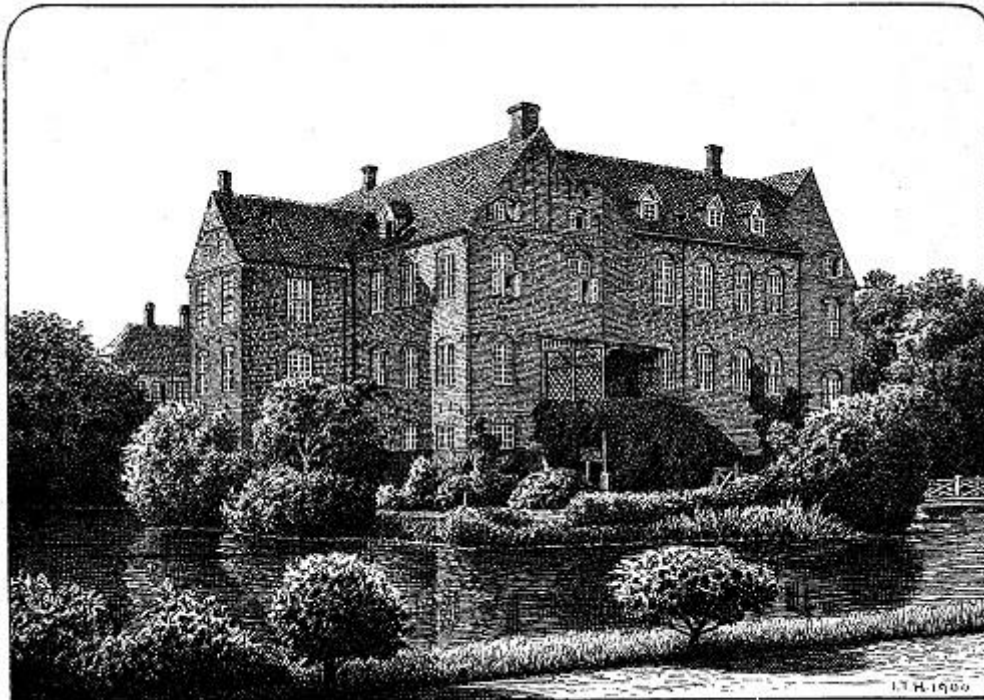
I Sognet B y e r n e : *Støvring* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1876: 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 25,567 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2094 Kr., Antal af Konti 231) og Telefonst. *Aastrup*, Gde. og Huse. H o v e d g a a r d e n *Støvringgaard*, med Jomfrukloster, hvori et Kapel, har omtr. 38 3/4 Td. Hrtk., omtr. 920 Td. Ld., hvoraf 420 Skov, Resten Agerland (deraf 300 fri Hovedgaardsjord og 200 Bønderjord inddraget til Beplantning).

*Støvring S.*, een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 390. Lægd. Kirken tilhører *Støvringgd.* Kloster.

Den højtliggende *Kirke* (vistnok indviet til St. Nicolaus) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Norddøren, med Søjle paa hver Side, er bevaret; der er Spor af flere oprindl. Vinduer. Skibet har fladt, Gibsloft, Koret er i den senere Middelalder blevet hvælvet. Vaabenhuset er opf. af røde Mursten i 1865 i Stedet for et ældre, af Bindingsværk. Et Taarn, mod V., er nedbrudt, vistnok i 18. Aarh. Altertavle i Rokokostil fra 1633 med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Barokstil fra 1720. Paa Døbefonten, af Sandsten, findes Mogens Kaas' og Hustru Sidsel Friis' Navne og Vaaben samt Aarst. 1631. Samme Navne og Vaaben paa Alterstagerne, fra 1621. I Koret en Fortegnelse over Frøkenerne paa *Støvringgd.* indtil 1801.

*Støvringgaard* ejedes ved 1319 af Palne Jonsen af „Stifring“, der førte Slægten Juuls Vaaben, senere maaske af Hr. Niels Bugge, derpaa af hans Svigersøn Hr. Christiern Vendelbo († omtr. 1400); hans Datter Else bragte den til sine to Mænd Axel Jepsen (Thott) og Lyder Holck, hvilken sidste nævnes til „Steueringe“ 1434 og 1437. Efter Fru Elses Død kom S. til Sønnen Jep Axelsen Thott, dernæst til hans Søn Axel Jepsen Th. og dennes Enke Margr. Andersdatter Bjørn, efter hvem hendes Brødre, deribl. Jacob Andersen Bjørn, arvede S. Efter ham (omtr. 1525) fulgte hans Enke Margr. Povelsdatter, deres Datter Dorthe, g. 1. m. Chrf. Haak, 2. m. Oluf Glob til Vellumgd., Niels Kaas til Birkelse († 1620) og hans Broder Rigsraad Hr. Mogens K. til Restrup († 1656), dennes Søn Jens K., dennes Enke Birgitte Urne, hvis Mands Broder Jørgen K. († 1692) arvede S., men mistede den vistnok 1672 ved Indførsel til Biskop Svane og Thomas Fuien. Ogsaa den bekendte Generalmajor H. Løvenhielm fik 1680 Indførsel i en Part af S.





Støvringgaard, set fra Haven (se ogsaa Vignetten S. 887: Indkørselen).

Højesteretsass. og Justitsr. Diderik Fuien († 1686) købte 1685 1/3 af S. (11 Td. H.) af Oberst Chr. Fred. v. Marschalck til Østeraa; derefter fulgte Sønnen Baron Diderik F. d. y. († 1700) og dennes Søster Baronesse Christine F., g. m. Gehejmer. Jens Harboe († barnløs 1709). Enken († 1735) oprettede ved Testam. af 23/11 1735 (vgl. Fund. 12/3 1745) S. til et J o m f r u k l o s t e r , til hvilket hun skænkede S. med Bøndergods og Tiender samt en Kapital paa 15,200 Rd. i Kr. og 43,956 Rd. C. m. m., til Ophold for 1 Priorinde og 12 Jomfruer, alle Døtre af Mænd af de første 5 Rangklasser. Priorinden fik 120, Jomfruerne hver 80 Rd. aarl. Senere er Hævingen forskellige Gange forøget, saa at Priorinden nu faar 1000 og hver af de 12 Konventualinder 600 Kr. aarl. foruden Bolig og Underhold i Klosteret. Desuden er der 190 Ekspektantinder, hvoraf de 20 ældste (selv om de maatte have faaet Bolig paa Kl.) hver faar 500, de næste 25 400, de næste 35 300 og de næste 50 200 Kr. aarl. Ved Klosteret, hvis Direktion bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift, er ansat en Godsforvalter. Dets Kapitalformue udgjorde 30/4 1899 1,407,049 Kr. (hvoraf ikke rentebærende 16,930 Kr.). — H o v e d b y g n i n g e n , der er omgivet af Grave, over hvilke fører en muret, hvælvet Bro, ligger smukt nær ved Fjorden mellem Sønder- og Nørreskov. Den er opf. af Niels og Mogens Kaas 1622-23 og bestaar af 3 grundmurede Fløje i N., Ø. og S., alle i 2 Stokv. med Kældere og Spidsgavle. I Østfløjen findes i 1. Stokv. i den saakaldte Sommerspisesal et Billede af Stifterinden og flere andre Portrætter, og i 2. Stokv. et Kapel, hvori Sognepræsten for Støvring holder Gudstjeneste (fra omtr. 1736). Haven er anlagt af Christine Fuien i fransk Stil med Terrasser, store Lindealleer og klippede Buksbomhækker, i hvilke ses Bogst. CF. I Sønderskov er der Kirkegaard for Konventualinderne.

### Mellerup Sogn

Mellerup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Støvring, omgives af dette, Nørhald Hrd. (Tvede S.) og Randers Fjord. Kirken, mod S., ligger 1 1/2 Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede og lerblandede, med Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mellerup.

Flade indholdet 1896: 975 Td. Ld., hvoraf 441 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 83, Byg 85, Havre 183, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 20, Kartoffler 13, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 208, Høslæt, Brak, Eng m. m. 229, Have 14, Skov 10, Kær og Fælleder 35, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 550 Stkr. Hornkvæg (deraf 299 Køer), 460 Faar, 205 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 94 Td.; 23 Selvejrgaarde med 81, 73 Huse med 13 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 505 (1801: 222, 1840: 340, 1860: 369, 1890: 488), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 81 levede af immat. Virksomh. (heraf 57 Højskoleelever), 229 af Jordbr., 24 af Fiskeri, 79 af Industri, 19 af Handel, 10 af Skibsf., 18 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *Byen Mellerup* (Over- og Neder-M.), ved Landevejen, med Kirke, Valgmenighedskirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1880), Forsamlingshus, Købmandshdl., Kro og Færge til Voer i Rougsø Hrd. *Sædovgaarde*.

Mellerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 391. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand, Valgmenighedskirken Menigheden.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. Vaabenhuset, af store, røde Mursten, med Kamgavle, er fra den senere Middelalder. Altertavle fra 1621 med et nyt Maleri (Nadveren). Paa Alterstagerne Mogens Kaas' og Sidsel Friis' Navne og Vaaben og Aarst. 1631. Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol fra 1634 i Renæssancestil. Over Korbuen et Krucifiks, vistnok fra 14. Aarh. Klokken, i Vestgavlen, uden Indskr., er fra den senere Middelalder.

Valgmenighedskirken, paa en Bakke, er opf. 1890 af røde Mursten og bestaar af Skib og Kor med Bjælkeloft; Klokken hænger over Vestgavlen. Som Altertavle tjener et forgyldt Kors. Granitdøbefont. Ved Siden af Kirken ligger Præsteboligen.

Ved Indgangen til Kirkegaarden staar en *Buste* af Højskolens Forstander Jens Bek, † 1893, udf. af N. Holm.

## Galten Herred



1610



1648

J.T.H.  
1901

**Galten Herred** begrænses mod N. af Støvring Hrd., mod N. Ø. og Ø. af Sønderhald Hrd., mod S. Ø. af Ø.-Lisbjerg Hrd. og omgives for øvrigt af Aarhus Amt (V.-Lisbjerg og Sabro Hrd.) og Viborg Amt (Hovlbjærg, Middelsom og Sønderlyng Hrd.), fra hvilke det for en stor Del skilles ved Gudena og dens Baa Lilleaa. Fra V. til Ø. er der højest 2 3/4 Mil, fra N. V. til S. Ø. omtr. ligesaa langt. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Lysned, 417 F., 131 M.), gennemskaarne af dybe Aadale, ere mod N. overvejende sandede, i den sydl. Del mere eller mindre muldrige Lerjorder. Skovarealet er 2040 Td. Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (efter Matr. 12 1/2 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var F l a d e i n d h o l d e t 36,086 Td. Ld. (3,62 □ Mil, 199,3 □ Km.). Ager og Engs H a r t k. samt halv. Skovskuldshrtk. var 1/1 1895 2847 Td., F o l k e t a l l e t 1/2 1901: 9072 (1801: 4594, 1840: 6010, 1860: 7146, 1890: 8469). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Støvring Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds.

Galten Hrd., i Vald. Jrdb. *Galtænhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel (1355 udgjorde Sognene Ørum, Værum, Lavrbjærg og Nielstrup „Brofjerding“), senere til Kalø Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; fra 1794 hørte det til Havreballegaard og Stjernholm Amter og indlemmedes først 1799 i Randers Amt.

Der er kun talt omtr. 235 jordfaste Oldtidsmonumenter (deribl. ikke een Dysse eller Jættestue, lutter Gravhøje); men heraf ere

nu mindst 150 sløjfede, og af Resten ere kun henved 25 nogenlunde bevarede; 1 er fredlyst. Flest Monumenter kendes fra Sognene Ødum (omtr. 55), Voldum (45) og Galten (40).

**Litt.:** Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i G. Hrd., af *F. Uldall*, 1874-75.

## Vorup Sogn

ell. **St. Mortens søndre Landsogn**, eet Pastorat med 2. resid. Kapellani i Randers, omgives af Gudena, Randers Købstadjorder, Haslum Sogn og Sønderhald Hrd. (Kristrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1/4 Mil S. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede og sandede. Langs Østgrænsen gaar Landevejen fra Randers til Aarhus, midt gennem Sognet Landevejen fra Randers til Silkeborg, mod N. Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1301 Td. Ld., hvoraf 505 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 80, Havre 236, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 4, Kartofler 44, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 270, Høslæt, Brak, Eng m. m. 279, Have 14, Skov 10, Kær og Fælleder 193, Heder 10, Veje og Byggegr. 20 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 121 Heste, 338 Stk. Hornkv. (deraf 232 Køer), 275 Faar, 168 Svin og 26 Geder. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 103 Td.; 26 Selvejergaarde med 86, 85 Huse med 7

Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1286 (1801: 309, 1840: 390, 1860: 589, 1890: 804), boede 1890 i 130 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 134 af Jordbr., 30 af Gartneri, 278 af Industri, 41 af Handel, 4 af Skibsf., 224 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Vorup* (gml. Form: Vordrop, Voretorp) med Kirke, Skole og Forskole. *Vorupkjær*, Huse. Den vestl. Del af *Strømmen* (Resten i Kristrup S.), Forstad til Randers, paa begge Sider af Landevejen flere industrielle Anlæg (se S. 809-11) samt Jærnbane- og Telegrafstation (se S. 801). *Blækhuse. Skanderborggaarde. Skansemølle.*

Vorup S., en egen Sognekommune (hvis Fattigv. faar 30 Rd. aarl. af Randers Købstads Fattigvæs.), hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers) — Strømmen er dog ved kgl. Res. af 17/1 1840 henlagt under Randers Politijurisdiktion —, Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 384. Lægd. Kirken tilhører Kommunen.

*Kirken* er opf. 1876 (indviet 3/12) i gotisk Stil af røde Mursten (Arkitekt: F. Uldall) og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn. samt lille Vaabenhus mod V. og Klokketårn paa Skibets Vestgavl; Murene have Lisener, Friser under Gesimsen og Baand af sort glaserede Sten. Kirken har fladt Bjælkeloft, dekoreret i gotisk Stil. Alterbord og Altertavle af Egetræ med en Kopi (af Siegumfeldt) efter Blochs Maleri i Holbæk Kirke; ny Døbefont af Granit. Prædikestol af Egetræ.

*Vorup* har i kat. Tid udgjort et eget Sogn og haft sin egen K i r k e . Det antages alm., at Kirken har været identisk med det *St. Hans' Kapel*, der nævnes sammen med *Randers' St. Jørgens Gaard* for spedalske som dennes Kapel. Dette er dog usikkert, ligesom ogsaa om *St. Jørgens Gaard* virkelig har ligget i Vorup Sogn (Spedalskhusets og Kapellets Plads siges at have været ved Byens Hovedvej fra S., i Vorupkjær). *St. Jørgens Gaarden* nævnes første Gang i et Testam. fra 1263; sammen med Kapellet blev den af Chr. I skænket til Mariager Kloster (stadf. af Chr. II 1514); i 1542, da *St. Jørgens Gaarden* overalt i Landet befaledes lukkede som selvstændige Stiftelser, er denne sikkert ogsaa bleven nedlagt. Vorup Kirke blev ved Kongebrev af 18/7 1552 befalet nedbrudt (se S. 817), og Menigheden henvistes til *St. Mortens Kirke* i Randers (Ordren gentoges 1568). Men Kirkegaarden benyttedes til 1876, da der anlagdes en ny ved Kirken.

I Vorupkjær har der ligget en Gaard *Fruerlund* (maaske den Gaard, hvor Niels Ebbesen og hans Mænd ifl. Visen bandt deres Heste, før de droge ind til Randers) og en Skov af s. Navn; endnu 1651 nævnes Gaarden, og 1698 omtales Fruerlund som et Krat, men i Mands Minde havde der været store Ege. S. Aar nævnes ogsaa *Klarup Krat*, en Levning af en Skov mellem Vorup og Tebbestrup i Haslum Sogn. *Nielstrup-* eller *Kjærs Møllen* nævnes 1484; paa Reformationstiden tilhørte den Rigshofm. Mogens Gøye og senere hans Børn (ifl. et Tingsvidne fra 1600). Paa Grund af Vandmangel var den 1718 forvandlet til en Stampemølle. Den hørte under Clausholms Hovedgaardstakst og nedlagdes paa Dronn. Anna Sophies Tid. En Synsforretning blev optaget 1687 over det ødeliggende Møllested i Vorupkjær, „det afhugne Skovland, kaldet Fruerlund“, Kirkeskoven, Klarup Skov og Tyersholt, som da laa til den nye Gaard i Vorup (Skanderborggd.) og Husene i Tebbestrup, for det meste tilhørende Oberst Hans Friis til Tustrup. Til Clausholm var i 1391 erhvervet Næs Færgegaard og Fruerlund og 1460 og 1462 *Bistoftegaard* og andre Gaarde i Vorup. — Det 1355 nævnte *Nielstrup Sogn* (se S. 911), endnu omtalt 1524, er vistnok identisk med Vorup Sogn (se *O. Nielsen*, Vald. Jrdb. S. 96).

Ved Strømmen Station ligger der en fordum hellig Kilde, *St. Helene Kilde*.

## Haslum Sogn

omgives af Annekset Ølst, Galten, Vissing, Værum og Ørum Sogne, Viborg Amt (Middelsom og Sønderlyng Hrd.), Vorup Sogn og Sønderhald Hrd. (Kistrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over 1/2 Mil S. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede, med Engstrækninger (*Haslumø*) langs Gudena, der danner Nordvestgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Silkeborg, Skanderborg og Aarhus.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3235 Td. Ld., hvoraf 1312 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 236, Byg 270, Havre 591, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 11, Kartoffler 45, andre Rodfr. 67, andre Handelspl. 10), Afgræsn. 880, Høslæt, Brak, Eng m. m. 711, Have 31, Hegn 4, Skov 73, Moser 5, Kær og Fællede 87, Heder 75, Veje og Byggegr. 57 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 287 Heste, 1085 Stkr. Hornkv. (deraf 583 Køer), 734 Faar, 475 Svin og 21 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 254 Td.; 55 Selvejergaarde med 238, 65 Huse med 16 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 738 (1801: 396, 1840: 562, 1860: 654, 1890: 758), boede 1890 i 144 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 36 levede af immat. Virksomh., 571 af Jordbr., 2 af Gartneri, 95 af Industri, 1 af Handel, 7 af Skibsf., 5 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Haslum* (Haslund) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Mølle og Andelsmejeri; *Tebbestrup* med Skole og Forsamlingshus; *Sønder-Borup*, ved Landevejen. *Haslumkjær*, Gde. og Huse. Gaarden *Engelsholm* har 17 1/2 Td. H., omtr. 200 Td. Ld., hvoraf 16 Eng (10 i Kistrup S.), 6 Skov, Resten Ager. Gaarden *Frederiksdal* har 18 5/8 Td. H., 148 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 2 Tørvejord (Eng og Mose i Kistrup S.), 3 Gaardspl. og Have, Resten Ager. Andre Gaarde: *Amstrup* (1501: Ommestrup; se dog S. 902), *Andersborg*, *Carlsberg* med Teglværk, m. m.

Haslum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 383. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nord. tilmur.), Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen (maaske 1517, se D. Atl. IV S. 423) indbyggedes Hvælvinger, Skibet forlængedes mod V. og Vaabenhuset opførtes. Senere er Kirken flere Gange restaur., især 1869, da det vistnok i 1763 opf. lille Taarn afløstes af et nyt; Vaabenhuset ombyggedes 1868; 1892-93 blev Inventariet restaur. Altertavle i Renæssancestil fra 1601 med et nyere Maleri (Christus velsignende Menigheden). Alterstagerne ere skænkede af Provst Rasmus Kjeldsen, † 1587. Udsk. Prædikestol, opsat 1612 af Præsten Jens Jensen. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Stolestader fra 1665 og 1670. Over Korbuen et gmlt. Krucifiks. I Skibet et 1688 opsat Epitafium over Provst Otto Thomesen Lyngaae, † 1671, og Hustru.

*Frederiksdal*, oprindl. en Bondegd., samledes af Boghldr. Smith, Randers, der opførte Hovedbygningen 1830; H. C. Kassel delte Gaardens Tilligg. 1863 mellem det nuv. *Engelsholm* (o: Englandsholm) og Frederiksdal, der beholdt omtr. 93 Td. Ld. Den sidste solgtes 1863 til K. Houmann, der s. Aar solgte den for 35,000 Rd. til dav. Justitsr. F. Hvass, som tilkøbte 42 Td. Ld. fra Haslum Præstegd.; 1877 solgtes den for 108,000 Kr. til Klitgaard, der fratraadte den 1896, hvorefter den overtoges af Etatsraadinde Hvass, som 1898 solgte den for 80,000 Kr. til nuv. Ejer Søren Hansen (se Fam. Hvass V S. 142). Engelsholm ejes nu af A. Andersen.



I *S.-Borup* har ligget en større Sædegaard, der 1428 ejedes af Nis Hvid og 1456 af Per Hvid, hvis Enke Karine Iversdatter 1478 skødede den til Hr. Axel Lagesen Brock.

## Ølst Sogn

Anneks til Haslum, omgives af dette, Galten, Rud og Voldum Sogne samt Sønderhald Hrd. (Aarslev, Essenbæk og Kristrup S.). Kirken, mod S., ligger 1/4 Mil S. S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet løbe *Alling Aa* og Landevejen fra Randers til Aarhus.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3300 Td. Ld., hvoraf 1355 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 233, Byg 253, Havre 582, Blandsæd til Modenh. 81, Grøntf. 14, Kartoffler 26, andre Rodfr. 111), Afgræsning 943, Høslæt, Brak, Eng m. m. 678, Have 28, Hegn 9, Skov 106, Moser 50, Kær og Fælleder 25, Heder m. v. 32, Veje og Byggegr. 71, Vandareal m. m. 3 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 275 Heste, 1160 Stk. Hornkv. (deraf 625 Køer). 645 Faar, 432 Svin og 10 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 242 Td.; 46 Selvejergaarde med 227, 62 Huse med 13 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 641 (1801: 387, 1840: 471, 1860: 598, 1890: 687), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 3 levede af immat. Virksomhed, 483 af Jordbr., 4 af Gartneri, 99 af Industri, 8 af Handel, 54 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Ølst*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Askildrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og en Gaard „Slottet“; *Robdrup*; *Trustrup* med Forsamlingshus (opf. 1899); *Ginnerup*. H o v e d g a a r d e n *Brusgaard* har 23 1/2 Td. H., 350 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, 25 Skov, Resten Ager; en Vejr- og Vandmølle samt 4 Huse. Gaarden *Eriksborg* har 19 1/2 Td. H., 320 Td. Ld. (i Ølst, Kristrup, Essenbæk og Aarslev S.), hvoraf 15 1/2 Eng, 4 1/2 Mose og Skov, Resten Ager. Gaarden *Birkeholm*: 13 Td. H., 152 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 6 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører et Hus, „Billethuset“. Andre Gaarde: *Mikkelstrup*, *Holmgd.*, *Karlslund*, m. m.

Ølst S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 382. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Begge Døre (Nord. tilmur.) og flere Vinduer ere bevarede. Syddøren har Halvsøjler og Baandsløjfe (se ogsaa Aarb. f. n. Oldk. 1880 S. 307). Vaabenhuset, af røde Mursten., er opf. 1857. Siden 1867 er Kirken bleven delvis restaur. (Arkit.: Uldall), idet Kvadrene ere blevne omsatte og et Klokketaarn opf. over Vestgavlen. Altertavlen er et Maleri (Christus og den samaritanske Kvinde) af Dorph fra 1896. (Den mærkelige gml. Altertavle fra omtr. 1200, af drevet og forgyldt Kobber, er nu i Nationalmus.). Alterstager fra 1586 med Vaabener, skænkede af Niels Jonsen Viffert til Torstedlund. Ejendommelig Døbefont, af Klæbersten (?), med ottekantet Kumme med Dyrefigurer. Ny Prædikestol.

*Brusgaard* ejedes ved 1400 af Christiern Jonsen, 1408-58 af Hr. Niels Munk, ogsaa kaldet Mus, hans Søn Anders Munk (ell. Mus) 1469-97, dennes Datter Karen M., g. m. Mikkel Krabbe til Tandrup, deres Datter Anne K., g. m. Jon Madsen Viffert til Torstedlund, deres Søn Niels Jonsen V. († 1595 ugift), hans Søskendebarn Niels Krabbe, dennes Sønner Lucas K. (1580) og Kjeld K. († 1612), Jens Juel, Datter Elsebe J., g. m. Ove Juul († 1646); deres Datter Dorte ægtede Rud. v. Offenbergh, der 1675 skrives til B., men 1678 fik



Marie Worm, sl. Kommissær Peder Lassens, Indførsel i den, og 1679 tilskødede Fru Elsebe hende B. (72 Td. H.). Marie Worm ægtede General Math. Numsen (adl. 1688), og de solgte 1695 B. med Tiender (50 og 30 Td. H.) og Gods til Oberst Holger Rosenkrantz († 1704); den kom saa til hans Enke Anne Brahe († 1722) og Søn Søskapt. Niels R., som 1744 solgte B. (50, 14 og 298 Td. H.) til Grev Conr. Ditl. Reventlow († 1750), som lagde B. under Stamhuset Frisenvold, hans Søn Grev Chr. Ditl. R. († 1759), dennes Datter Juliane, g. m. preussisk Statskansler C. A. Hardenberg-Reventlow, deres Søn Grev Chr. H. A. H.-R., der tiltraadte B. efter Moderens Død 1793 og efter meddelt kgl. Bevill. af 16/2 1798 til Salg af Frisenvold, Løjstrup og B. (285 Td. H.) 1799 solgte B. Hovedparcel (37, Tiender 23. m. m.) for 18,500 Rd. til Hans Jordhøj og Ulrik Thomsen; Ritmester Baron Krag-Juel-Wind til Stensballegd. fik derefter 1799 Skøde paa B. for 19,500 Rd., men solgte den 1801 til S. Søndergaard († 1854), der 1847 solgte den til C. E. Bay; derefter købtes den 1852 af J. P. Hansen, hvis Enke ægtede Jak. Møller; nu ejes den af Hansens Søn, Alfr. H. — H o v e d b y g n i n g e n blev opf. i Beg. af 19. Aarh. af Bindingsværk i Stedet for den gamle grundmurede Bygning, som Søndergaard lod nedrive; Bygningen, i 1 Stokv., af Grundmur, er ombygget 1889, med Kvist til Gaard og Have. I Haven ses den gml. Borgplads med Grave, nu udtørrede.

Lidt N. for Teglgården i Askildrup Hede skal der i Middelalderen have været en Kirke, paa hvis Tomt der i 19. Aarh. endnu fandtes Murbrokker. Den nævnes dog intetsteds med Navnet Askildrup Kirke; man har ment, at den er den samme som Hinge Kirke (se S. 906).

### Værum Sogn

omgives af Annekset Ørum, Haslum og Vissing Sogne. Kirken, noget vestl., ligger over 3/4 Mil S. V. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Nogen Skov (Haslum Sk., m. m.) og en Del Eng langs Gudena (Værumø, et Enklave). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1904 Td. Ld., hvoraf 707 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 114, Byg 146, Havre 333, Blands. til Modenh. 5, Grøntf. 26, Kartofler 8, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 390, Have 15, Hegn 4, Skov 138, ubevokset 3, Moser 4, Kær og Fællede 83, Veje og Byggegr. 58 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 162 Heste, 635 Stkr. Hornkv. (deraf 341 Køer), 373 Faar, 286 Svin og 17 Geder. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskylshartk. 1895: 170 Td.; 39 Selvejergaarde med 157, 59 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 496 (1801: 290, 1840: 372, 1860: 461, 1890: 499), boede 1890 i 105 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 264 af Jordbr., 92 af Industri, 5 af Handel, 84 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 5 vare under Fattig.

I Sognet B y e n *Værum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 15,227 Kr., Rentef. 3 4/5 pCt., Reservef. 1390 Kr., Antal af Konti 247) og Andelsmejeri. *Værumgaard* har 15 Td. H., 140 Td. Ld., hvoraf 26 Eng, 9 Skov, Resten Ager. Saml. af Gaarde: *Værum-Fælled*. *Langagerlund*, Gd. *Værum Vandmølle*.

Værum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrd.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 381. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og eet Vindue ere

bevarede. Kamgavlene ere senere ommurede med Mursten. Vaabenhuset, fra gotisk Tid, er til Dels ommuret 1886. Altertavle i Barokstil med et Maleri (Christus i Getsemane). Gammel Granitdøbefont med Løvefigurer. Prædikestol fra 1877. Mindetavler over Christen Pedersen Sommer, opsat 1696, og over Provst Niels Wedel, † 1779, med Hustru, begr. under Korgulvet med deres Børn, deribl. Faderens Efterfølger Søren W., † 1787, med Hustru. Klokke, uden Indskrift, fra den senere Middelalder.

Eggert Vesteni pantsatte 1463 *Nørregaard* i Værum til Hr. Axel Lagesen Brock.

I Sognet skal have ligget Byen *Damdруп*, der var øde 1406. Ligeledes laa her *Kjærs Mølle*, der næppe er den samme som den nuv. Værum Vandmølle, da Nonneklosteret i Randers 1374 ejede 2 Møller og 4 Gaarde i Werm Sogn, og da Kjær Ml. s. Aar af Hr. Anders Offesen blev tilskødet Kronen med Tordrup Slot m. m. Imellem Haslum og Værum Byer har ligget Byen *Ommestруп*, hvis Mark endnu kaldes Ommestрупjorden (se dog S. 899).

### Ørum Sogn

Anneks til Værum, omgives af dette og Haslum Sogne, Viborg Amt (Middelsom Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gudena, samt Lavrbjærg og Vissing Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Lysned, 417 F., 131 M., med trigon. Stat.) ere ler- og sandmuldede, med Enge langs Gudena. Lidt Skov (Lamsk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3298 Td. Ld., hvoraf 1266 besaaede (deraf med Hvede 58, Rug 226, Byg 257, Havre 498, Bælgæd 6, Blandsæd til Modenh. 96, Grøntf. 31, Kartofler 19, andre Rodfr. 75), Afgræsning 773, Høslæt, Brak, Eng m. m. 713, Have 30, Skov 207, ubevokset 10, Moser 42, Kær og Fælleder 179, Heder 10, Veje og Byggegr. 67 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 278 Heste, 1032 Stkr. Hornkv. (deraf 605 Køer), 692 Faar, 484 Svin og 17 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 268 Td.; 50 Selvejergaarde med 254 og 72 Huse med 13 Td. Hrtk. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1890: 644 (1801: 441, 1840: 523, 1860: 619, 1890: 679), boede 1890 i 128 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 14 levede af immat. Virksomhed, 485 af Jordbr., 3 af Gartneri, 123 af Industri, 15 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Ørum Kirke*, paa en Bakke, og B y e r n e : *Væt* med Skole, Forsamlingshus og Telefonst.; *Jebjærg* med Skole, Forsamlingshus og Telefonst. H o v e d g a a r d e n *Frisenvold* har 21 1/2 Td. H., 251 Td. Ld., hvoraf 22 Skov, Resten Ager og Eng. H o v e d g a a r d e n *Christianslund* (Parcel af Frisenvold) har 22 5/8 Td. H., 255 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 65 Skov, Festen Ager. *Ørumgaard* har 17 1/2 Td. H., 130 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 5 Skov, Resten Ager. Gaarden *Lundbjærg* har omtr. 12 Td. H., 248 1/2 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 19 Skov, 50 Plantage, Resten Ager; *Store Lundgaard* har 14 Td. H., 175 Td. Ld., hvoraf 9 Eng (mest i Galten S.), 8 Skov, Resten Ager; 56 Td. Ld. af Jorden ere meget svære Lerjorder („Begjord“).



Frisenvold Laksegaard.

Ørum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 380. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke*, vistnok indviet til St. Morten, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre, med Søjler, ere bevarede (Nordd. tilmur.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælving i Koret, og Taarn og Vaabehus, begge af store, røde Mursten og med Kamgavl, tilføjedes; Skibet har dekoreret Bjælkeloft. Taarnet (med Spir) blev nedbrudt 1818 i Højde med Skibet og den tilbagestaaende Del forenet med dette. Ved en Restaur. 1891-92 (Arkit.: Ahlmann) blev der bl. a. opf. en Tagrytter over Taarnets Vestgavl. Altertavlen (restaur. 1866) er et Snitværk fra gotisk Tid med Fremstillinger af Gud Fader med Christus, Jomfru Maria og St. Morten, samt paa Fløjene Apostlene. Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol. Mindetavler over Jacob Mathiesen Meier, † paa Frisenvold 1730, og over Knud Mammen. Klokken er 1638 givet til Graabrødrekirke i Viborg. Nogle Kalkmalerier fra Renæssancen fandtes 1891. (Se om Kirken Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 282).

*Frisenvold* hed tidligere *Tordrup Slot* og *Torupgaard* og ejedes 1310 af Joh. Niclessøn, senere af Marsk Stigs Efterkommere; 1342 af Offe Andersen, dernæst af Hr. Anders Offesen († 1404), der 1374-75 solgte T. til Kong Vald., men efter Kongens Død alligevel beholdt T. til sin Død, hvorefter hans Børn Stig Andersen og Christine Andersdatter, Hr. Svend Udsens, maatte overdrage Gaarden til Dronn. Margrethe, der ogsaa 1406 af købte Zacheus Myre hans Part i T. 1419-29 nævnes Peder Lykke som Kongens Hovedsmand paa T. 1501-1544 havde Rigshofm. Mogens Gøye T. i Pant tillige med Galten, Hovlbjærg og Gjerlev Hrdr., og dernæst hans Søn Albert G. 1544-48. 1548 blev Hans Stygge forlenet med T., 1573 Jørgen Skram til Tjele, hvorefter T. blev forenet med Dronningborg Len; Slotsbygningen var alt afbrudt omtr. 1550 (se S. 810). Ved Skøde af 25/9 1661 blev Gaarden solgt til Gehejmer. Mogens Friis († 1675), der 1664 opbyggede den under Navnet Frisenvold og 6/4 1672 fik Godset oprettet til *Baroniet Frisenvold*, der 1683 ophævedes, idet Enken da paa Grund af Gæld maatte sælge F. til Kongen, der 1684 solgte den til Storkansler Conr. Reventlow († 1708), som 1703 skødede F. (86, 188 og 532 Td. H.) med Løjstrup og Kalø til sin Svigerdatter Benedicte Margr. Brockdorff, der med sin Ægtefælle Overjægerm. Chr. Ditl. R. oprettede 1731 af F., Løjstrup og Kalø et S t a m h u s paa i alt 2049 Td. H., som efter hans Død 1738 tilfaldt Sønnen Gehejmer. Conr. Ditl. R. († 1750), der 1744 lagde Brusgaard under det, dennes Søn Chr. Ditl. R. († 1759), hans Datter Juliane Frederikke Christiane († 1793), g. m. preussisk Statskansler C. A. Hardenberg-Reventlow († 1822), deres Søn C. H. A. H.-R., der tiltraadte Stamhuset efter Moderens Død, men 1798 ifl. kgl. Bevill. afhændede F. til Andr. Strøver, som udstykkede Godset 1799. Senere Ejere have været Kapt. Kelp, hvis Enke solgte den ved Aukt. 1836 til

H. Chr. Øckenholt, Krigsassess. Ad. Hein og Lundby, af hvem S. Preetzmann købte den 1853; nuv. Ejer er fra 1888 hans Søn, Landbrugskand. S. P. — Den gamle Hovedbygning var opf. 1664 af Mogens Friis (den var „ikkun maadelig“, ifl. D. Atl.); den nuv. opførtes vistnok i Beg. af

Frisenvold Laksegaard. 19. Aarh. af Bindingsværk i 1 Stokv. og er restaur. 1888. (Om F. se Saml. til j. Hist. 3. R. ir S. 26 flg.).

Ved Udstykningen 1799 opstod Parcellerne Christianslund, Ørumgaard, Lundbjærg og Frisenvold Laksegaard. Christianslund købtes 1799 for 10,010 Rd. af Baron V. Rosenkrantz († 1823), 1824 ved Aukt. for 22,100 Rd. Sølv og de rest. Skatter af Broderen Holg. Rosenkrantz, 1829 for 10,000 Rd. Sølv og 5000 Rd. Sedler af Prokurator L. Ostfeld, 1858 ved Aukt. for 58,600 Rd. af C. Christensen, 1876 for 240,000 Kr. af Grev Chr. B. Reventlow og 1896 for 145,000 Kr. af den nuv. Ejer, A. E. C. H. Løvenskjold. Hovedbygningen er opf. 1835 af Bindingsværk i 1 Stokv.; Midtpartiet ombyggedes 1881 af Grundmur i 2 Stokv. Ørumgaard ejes nu ogsaa af Løvenskjold, Lundbjærg af Fabrikant S. A. V. Houmann.

Frisenvold Laksegaard var allerede til 1661, da den nævnes i Mogens Friis' Skøde, og Laksefiskeriet har fra gml. Tid hørt til Frisenvold. Efter dens Udstykning ejedes Fiskergaarden af Apotekerne Chrf. Faith († 1853) og hans Søn G. C. Faith, der 1879 solgte den til Svigersønnen, Exam. jur. S. Ostfeld. Den engang indbringende Fangst af Laks, Ørred og Hælt, hvorpaa Fiskergaarden havde en i de senere Aar meget omstridt Eneret, er nu ophørt, idet Eneretten er bortfalden ved Lov af 7/4 1900, der ordner Fiskeriforholdene i Gudenaa og Randers Fjord og i det hele gaar ud paa at oparbejde Aaen til et Laksevand. Laksegaarden solgte Ostfeld 1898 for 153,978 Kr. til Staten, der nu har indrettet den til Forsøgsstation. Der fanges nu kun Laks til Indvinding af Lakseæg, som efter at være befrugtede sendes til Udrugningsstationerne i Silkeborg og Holstebro. Saa snart Befrugtningsarbejdet er endt, slippes Hun- og Hanlaksen atter fri. En af de 6 Opsynsmænd ved Fiskeriet i Gudenaa har Station ved Frisenvold. (Se *T. Leth*, Oplysn. om Fiskerirettigh. i R. Fjord, 1884; Fiskeriberetn. for Finansaaret 1899-1900 S. 243 flg.).

Mellem Frisenvold Hovedgd. og Laksegaarden ses endnu Voldstedet af Tordrup Slot.

I Sognet har ligget Ørum By og Tordrup By, i hvilken en Mølle nævnes 1374 og 1406.

I Væt har der været en hellig Kilde. — Ved Lundbjærg er der fredlyst en ret anselig Gravhøj.

### Lavrbjærg Sogn

omgives af Annekset Lerbjærg, Vissing og Ørum Sogne samt Viborg Amt (Middelsom og Hovlbjærg Hrd.) og Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilke det skilles ved Gudenaa og dens Baa Lilleaa. Kirken, mod S. V., ligger 1 3/4 Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende lerede og lermuldede, medens de i Dalen, undt. Engdraget langs Aaerne, ere sandmuldede. En Del Skov (Nørsk., Essendrup Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Silkeborg og, langs Sydvest- og Vestgrænsen, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2347 Td. Ld., hvoraf 843 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 187, Byg 140, Havre 372, Blandsæd til Modenh. 50, Grøntf. 8, Kartofler 25, andre Rodfrugter 51), Afgræsn. 595, Høslæt, Brak, Eng m. m. 410, Have 21, Skov 340, Moser 12, Kær og Fælleder 51, Heder 41, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 644 Stkr. Hornkv. (deraf 309 Køer), 423 Faar, 279 Svin og 21 Geder.

Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 142 Td.; 19 Selvejergaarde med 129, 62 Huse med 12 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 600 (1801: 273, 1840: 326, 1860: 421, 1890: 555), boede 1890 i 96 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 45 levede af immat. Virksomhed, 291 af Jordbr., 9 af Gartneri, 120 af Industri, 31 af Handel, 40 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Lavrbjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (den gamle Skole) med Telefonst., Lægebolig, Andelsmejeri, Savmølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Essendrup*. H o v e d g a a r d e n *Løjstrup*, med Ladegaarden *Gerhardsminde*, har henved 7 Td. H., 240 Td. Ld., hvoraf 130 Skov, Resten Ager, Eng og Mose. Gaarden *Gerhardslyst* (St.-Løjstrup), Parcel af Løjstrup, har 25 Td. H., 300 Td. Ld., hvoraf 50 Eng og Mose, Resten Ager. Gaarden *Over-Løjstrup* har 14 3/4 Td. H., 210 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 42 Skov, 7 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager. *Nørskovgd.* (8 1/4 Td. H., 160 Td. Ld.); *Nygd. Nymølle*, Vandmølle. *Bøsbro Kro* med Telefonst.

Lavrbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 379, Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gerhardslyst.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; eet Vindue kan spores. Vaabenhuset, med Kamgavl, er opf. i den senere Middelalder af store, røde Mursten i Munkeskifte. Altertavle med et Maleri (Christus taler til Disciplene) af Fru Ingemann. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil fra 1615. Stolestader fra 1566. I Koret Epitafium af Sandsten og Marmor, ifl. D. Atl. opsat over Sandbergerne, der hvile i en Gravhvælving under Koret, forsynet med et lille Alter med en Tavle i Renæssancestil. I Nordportalen er indsat en Ligsten over Fru Anna Sommer, Chr. Sandbergs Enke, med hendes Billede og Vaaben. I Vaabenhuset en Runesten.

*Løjstrup* var fordm en By (endnu nævnt 1606 og 1631), hvori var en Adelsgaard (Lotenstorp), som 1351 tilhørte en Niels Jensen og 1408 en Adelsmand af Slægten Sommer, saa Christen Sommer, dennes Søn Oluf S. til Ginnerup (Fussingø) 1461-88. Senere tilhørte L. Familien Sandberg: Chr. S. til Kvelstrup og Isgaard, g. m. Anna Sommer, deres Søn Anders Sandberg, † 1567, hans Søn Mads S. († 1597), hvis Enke Sophie Rostrup ægtede Steen Brahe. Dennes Svigersøn Hr. Fr. Reedtz solgte 1636 L., som han 1631 havde købt af Mads Sandbergs Broder Ulrik, til Jacob Grubbe, som 1637 solgte den til Hr. Oluf Parsberg. Dennes Svigersøn Generalkrigskomm. Otte Pogwisch solgte 1662 L. (54 Td. H.) til Mogens Friis, der solgte den til Kongen, som 1684 afhændede den til Storkansler Conr. Reventlow, hvis Søn Chr. R. indlemmede L. (56, 92 og 217 Td. H.) i det af ham 1731 oprettede Stamhus Frisenvold (se S. 903). Efter dettes Opløsning blev L.'s Hovedparcel (16 Td. H.) solgt 1799 for 10,733 Rd. til Landinspektør Fr. Wesenberg og har senere tilhørt Kapt. G. H. de Lichtenberg til Bidstrup († 1842) og Sønnen, Jægerm. F. de L., efter hvem den solgtes til C. Thorup, der 1899 udskilte *Gerhardslyst*, som han selv beholdt, medens han solgte L. for 75,000 Kr. til E. Müller, den nuv. Ejer. — Løjstrups nuv. H o v e d b y g n i n g , der tidligere har været omgivet af Grave (se bl. a. en Synsforretn. fra 1693 i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 33), er opf. 1843-45 og bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv., med høj Kælder under Midtfløjen, af røde Mursten.

I *Essendrup* har der været en Hovedgaard; 1462 nævnes Svend Orm af E.

## Lerbjerg Sogn

det mindste i Herredet og Anneks til Lavrbjærg, omgives af dette, Vissing og Galten Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, mod S., ligger 1 3/4 Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærklerede og lermuldede. Langs Sydgrænsen ved Lilleaa gaar den østjydske Længdebane.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 950 Td. Ld., hvoraf 346 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 38, Byg 73, Havre 153, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 12, Kartoffler 5, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 252, Have 5, Skov 95, Moser 3, Heder 4, Veje og Byggegr. 14 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 87 Heste, 298 Stkr. Hornkvæg (deraf 170 Køer), 156 Faar, 122 Svin og 6 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 58 Td.; 10 Selvejergaarde med 51, 24 Huse med 7 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 200 (1801: 109, 1840: 126, 1860: 162, 1890: 219), boede 1890 i 45 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 119 af Jordbr., 32 af Industri, 12 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Lerbjerg* med Kirke, Skole, Købmandshdl., Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafstation samt Vandværk. En Gaard i Lerbjerg har 11 1/2 Td. H., 180 Td. Ld.

Lerbjerg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 378. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Vaabenhuset, af smaa, røde Sten, er yngre. Granitkorbuene og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; Sydd. har Karmsten med utydelige Figurer og Overligger med Dyrefigurer. Restaur. af Kirken 1896. Granitalterbord med Thorvaldsens Kristus i Gibs. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil. Granitdøbefont. Paa nogle Stolestader Aarst. 1640 og 1654; paa Altersranken er indsk.: Arnoldus v. Wolden, 1743.

## Galten Sogn

omgives af Annekset Vissing, Haslum, Ølst, Rud og Hadbjærg Sogne, Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa, og Lerbjerg Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 3/4 Mil S. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 243 F., 76 M.) ere overvejende stærklerede og lermuldede, med Enge langs Aaen. Paa Vestgrænsen løber Vissing Bæk til Lilleaa. I det nordøstlige Hjørne gaar Landevejen fra Randers til Aarhus, langs Lilleaa den østjydske Længdebane. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Skanderborg.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3939 Td. Ld., hvoraf 1649 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 276, Byg 329, Havre 783, Boghvede 3, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 18, Kartoffler 24, andre Rodfr. 119), Afgræsn. 1231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 800, Have 30, Skov 79, Moser 40, Kær og Fællede 5, Veje og Byggegr. 104 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 383 Heste, 1438 Stkr. Hornkv. (deraf 779 Køer), 916 Faar, 735 Svin og 16 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 322 Td.; 65 Selvejergaarde med 302, 143 Huse med 18 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1488 (1801: 480, 1840: 689, 1860: 814, 1890: 1292), boede 1890 i 219 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 80 levede af immat. Virksomhed, 672 af Jordbr., 11 af Gartneri, 330 af Industri, 34 af Handel, 90 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.



I Sognet B y e r n e : *Galten* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. 1869; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 10,224 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1743 Kr., Antal af Konti 266), Andelsmejeri og Telefonst.; *Vinterslev* med Skole; *Erslev*; *Hinge* med Skole. *Ballegaarde*. *Hinge Udflyttersteder*. *Hadsten Jærnbanestation* med *Hadstens Stationsby* paa Vinterslev Mark (se i øvrigt Hadsten S., Sabro Hrd.). *Ny-Ølstvad*, Hus (Kroen her er nedlagt og de tidligere Heste- og Kvægmarkeder forlagte til Randers).

Galten S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 376. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Fraadsten og Limstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, Lisener paa Hjørnerne og Rundbuefrise under Gesimsen. Korbuen, af Limsten, er bevaret; Dørene ere tilmurede, ligesom Vinduerne mod N. og Ø., saa at Kirken kun faar Lys fra S. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger. Taarnet, med hvælv. Underrum, er opf. 1698 af Conr. Reventlow; det er ottekantet for oven og ender i et ottek. Spir. Ved en Restaur. 1868 (Murerm. Kiilsgaard) blev bl. a. et Vaabenhus mod S. nedbrudt og Indgangen forlagt til Taarnets Vestside. Altertavlen, i Renæssancestil, er restaureret 1872 og fik da et Maleri (den korsf.) af Dorph; Alterstager fra 1584. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Orgel fra 1899. I Koret smuk Ligsten med Figurer over Erik Nielsen Tornekrands til Kollerup, † 1561, og to Hustruer: Ingeborg Juel, † 1536, og Ellen Kaasdatter, † 1559. Over Korbuen Træepitafium over Thom. Juel til Estrup m. m., † 1647, og Hustru Maren Orning, † 1648; deres Ligsten nu i Taarnet. I Koret Mindetavle over Provst Peder Nielsen Galthen, † 1728, og Hustru (begr. inden for Sydportalen).

*Buckisgaard* i Galten nævnes 1504.

I *Erslev* har der i Middelalderen været en *Kirke*, nævnt 1448 og 1524 („Aarsløff Kirke“); efter at den vistnok i nogen Tid havde staaet lukket, fik Lensmanden paa Dronningborg Slot (se S. 817) 27/5 1553 kgl. Tilladelse til at nedbryde den for at benytte Granitstenene til Grundvold for Slotsmøllen. Kirken har ligget Ø. for Byen paa Erslevgaards Grund, paa „Kirkeageren“; dens Plads vises endnu; der er opløjet Sten med Kalk. — Ogsaa *Hinge* har været et eget Sogn, nævnt 1431; *Kirke* n nævnes 1531 og 1532; den har dog maaske alt dengang været lukket. Den menes at have ligget lidt S. for Byen paa „Kirkebakken“, hvor der er fundet mange Kampesten. En anden Formodning er, at Hinge Kirke har ligget N. for Byen paa Askildrup Hede, se S. 901. (Se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 68 flg. og 78 flg.).

### Vissing Sogn

Anneks til Galten, omgives af dette, Lerbjærg, Lavrbjærg, Ørum, Værum og Haslum Sogne. Kirken, noget sydl., ligger 1 1/2 Mil S. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. En Del Skov (Tusø Sk., Bybæk Sk., m. m.). Paa Nordøst- og Østgrænsen løber Vissing Bæk.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2136 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 126, Byg 159, Havre 333, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 15, Kartofler 9, andre Rodfrugter 17), Afgræsning 551, Høslæt, Brak, Eng m. m. 447, Have 18, Skov 381, Moser 5, Veje og Byggegr. 44 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 164 Heste, 689 Stkr. Hornkv. (deraf 355 Køer), 429 Faar, 293 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv.

Skovskuldshartk. 1895: 162 Td.; 32 Selvejergd. med 154, 46 Huse med 8 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 410 (1801: 260, 1840: 358, 1860: 430, 1890: 460), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 334 af Jordbr., 63 af Industri, 8 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Vissing* med Kirke, Skole, Andelsmejeri og Telefonst. Enkelte Gaarde: *Holtgaarde, Trængsel(Nyborg), Øksenholt, Duelund, Frydensang, Holbækgd.*

Vissing S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 377. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren benyttes endnu (Nordd. tilmur.) I den senere Middelalder fik Skibet Hvælvinger (Koret har sit oprindl. Bjælkeloft), og Vaabenhuset, af store, røde Mursten i Munkeskifte med Kamgavl, opførtes. En Brand har tidligere hjemsøgt Kirken, saa at Granitkvadrene vare skørnede; 1879 ombyggedes Koret, 1890 omsattes Sydsiden. Udsk. Altertavle (rest. 1901) i Renæssancestil fra 1633 med Malerier; Prædikestol i s. Stil fra 1611. Granitdøbefont.

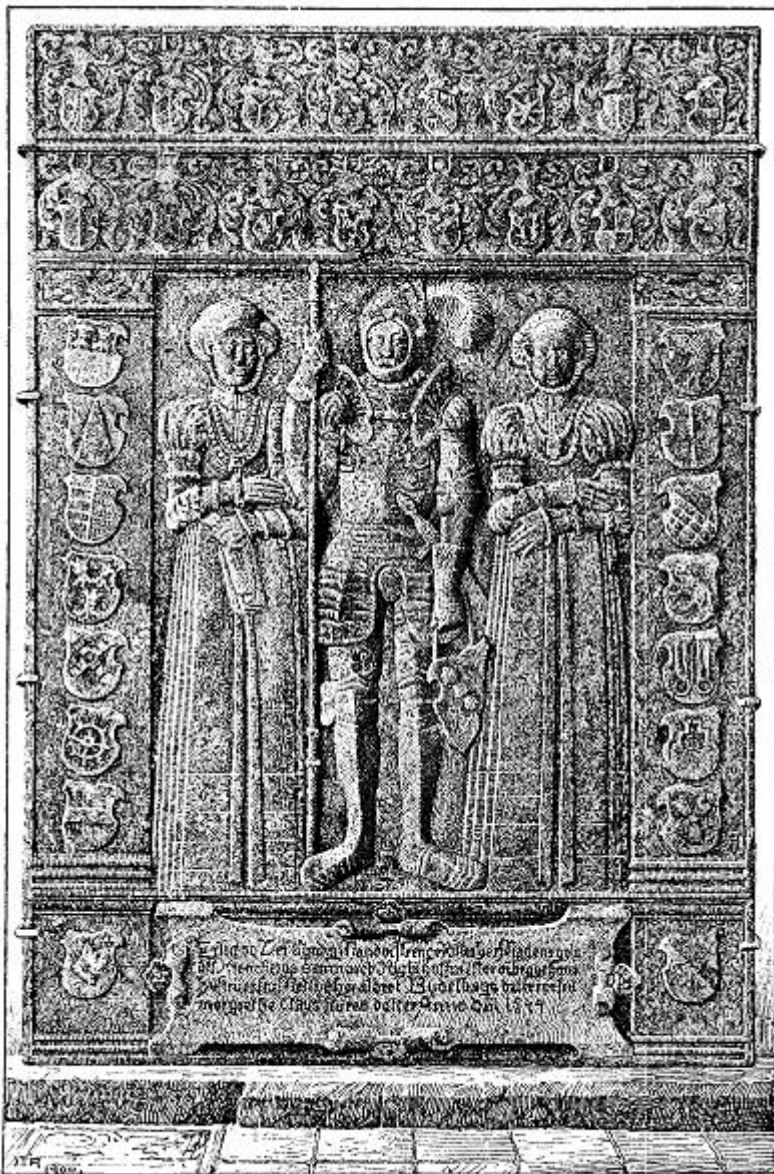
Peder Lykke i *Vissing* nævnes 1446. — Af *Vissing By* brændte 26/6 1775 14 Gaarde og 12 Huse.

### Voldum Sogn

omgives af Annekset Rud, Halling Sogn, Sønderhald Hrd. (Skader, Krogsbæk, Lime, Mygind, Hørning og Aarslev S.), hvorfra det for en Del skilles ved Alling Aa og dens Biaa Rosenholm Aa, samt Ølst Sogn. Kirken, mod S. V., ligger 1 3/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Bavnehøj, 269 F., 84,5 M.) ere overvejende kalk- og muldblandede Lerjorder, med Enge mod N. En Del Skov (Mygind Sk., Dyrehave). Fra S. til N. løber Skader Aa gennem Sognet.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3556 Td. Ld., hvoraf 1427 besaaede (deraf med Hvede 26, Rug 231, Byg 293, Havre 607, Blandsæd til Modenh. 97, Grøntf. 17, Kartoffler 32, andre Rodfr. 119, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 787, Høslæt, Brak, Eng m. m. 760, Have 48, Hegn 8, Skov 324, Moser 76, Kær og Fælleder 10, Heder 14, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 12 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 276 Heste, 1063 Stkr. Hornkv. (deraf 617 Køer), 616 Faar, 709 Svin og 17 Geder. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 322 Td.; 5 Selvejergd. med 153, 30 Arvefæstegd. med 131, 4 Fæstegd. med 24, 47 Huse med 11 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 590 (1801: 474, 1840: 544, 1860: 577, 1890: 599), boede 1890 i 107 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 23 levede af immat. Virksomh., 357 af Jordbr., 79 af Industri, 11 af Handel, 2 af Skibsf., 93 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Voldum* med Kirke, Præstegd., Skole, „Voldum Hospital“ (ved Kirkens Kor, bygget af Oberst Hans Friis, dot. med 4000 Kr. 1710 af Storkansler Grev C. Reventlows Enke Sophie Amalie Hahn, for 6 Lemmer, der foruden Fribolig aarl. faa ca. 75 Kr.; Hospitalet skal ombygges), „Den Oppen-Schildenske Stiftelse“ (opr. 1875, til 8 Lemmer), Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 43,850 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 2708 Kr., Antal af Konti 311), Vandværk og Telefonst.; *Hvalløse; Rigtrup*. H o v e d g a a r d e n e *Clausholm* har 92 Td. A. og E. Hrtk. og 13 1/2 Td. Skovskuld, omtr. 1860 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, 1160 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre af Fæstegods 30 1/2, af Arvefæstegods 282 Td. H.; og *Schildenseje*: 42 1/2 Td. H., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten



Mogens Gøyes Ligsten i Voldum Kirke.

Ager, begge under Fideikommissgodset Clausholm Til *Fideikommissgodset Clausholm*, der indbefatter Hovedgaardene Clausholm, Schildenseje og Sophie-Amaliegd. (Todbjærg S.), hører saml. Hrtk. 327 Td., hvoraf fri Jord 144 1/2, indtaget til Skov 20 1/2, Bøndergods 30 1/2, Bankaktier 7000 Kr., i Fideikommisskapitaler omtr. 298,400 Kr. foruden aarl. Arvefæsteafgift af bortsolgt Gods 2254 Td. Byg. Hovedgaardenes Tilligg. udgør 1560 Td. Ld. foruden 1163 1/2 Td. Ld. Skov.; ved Clausholm Mølle, Kalkbrænderi og Teglværk. Mellemmølle, Vandmølle.

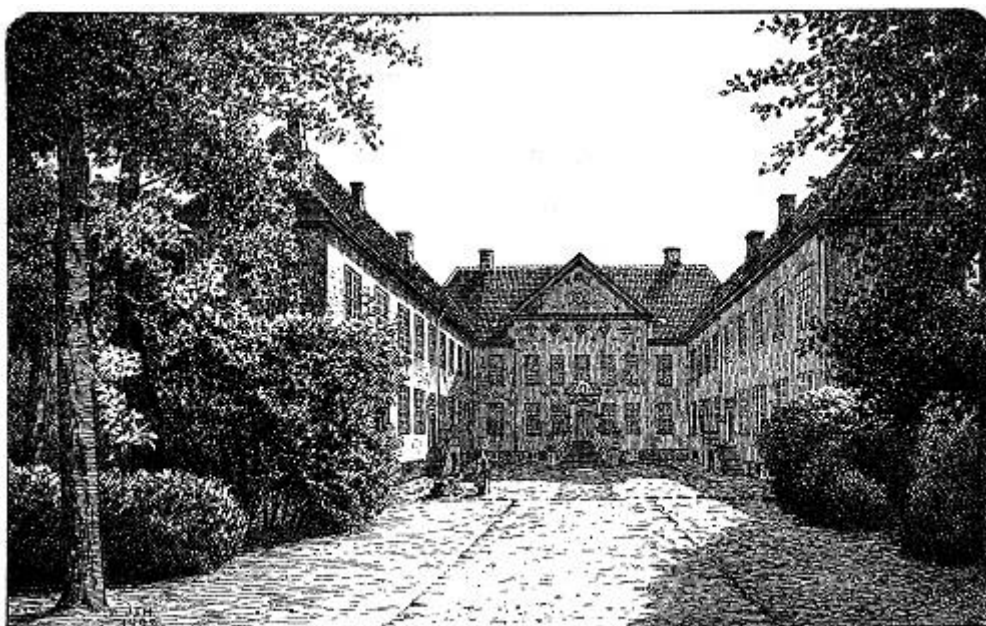
Voldum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 374. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet (indv. Længde omtr. 53, Bredde 13 Al.), Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken er hovedsagelig opf. 1606 af Peder Brahe og Hustru samt Svigersøn Otte Marsvin — efter at den gamle Kirke var revnet en Søndag under

Gudstjenesten og derpaa falden ned om Natten — i Renæssancestil af store, røde Mursten med Fyld i Murene fra den gamle, af Fraadsten opf. Kirke. Vaabenhuset, af røde Mursten med Kamgavl og Blindinger, og den vestl. Del af Skibet, som er det hvælv. Underrum af et Taarn, der ligesom Vaabenhuset har været senere Tilbygning, ere dog Rester af den gamle Kirke. Paa Korgavlen, med Kamme og Blindinger, staa Bygherrernes Navnetr. og Aarst. 1606. Kirken har, foruden den ældre vestl. Hvælvning, 5 Hvælvninger, der stamme fra 1606. Det nuv. Taarn, der er noget yngre, har Pyramidetag; Underrummet, hvortil kun er Adgang udefra, har været Gravkapel, men staa nu tomt. Det Indre udmærker sig ved sit rige Snitværk i Barokstil paa Inventariet og sine smukke Ligsten. Den udsk. Altertavle, med Nadveren i Midten, Prædikestolen, der bæres af Moses, Stolestader og Herskabsstol ere skænkede 1678 af Oberst Hans Friis. Udsk. Døbefont af Træ; det ældre Døbefad har Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Vaaben og Aarst. 1570. Den mindste Klokke, uden Indskr., fra den senere Middelalder, synes at have tilhørt en anden Kirke. I Korvæggen er 1899 opsat to Ligsten (for i Gulvet), 1) over Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, med hans to Hustruer, Mette Albrechtsd. Bydelsbak og Margr. Clausd. Sture, og 2) over hans Søn Axel Goye, † 1537, med

hans udhuggede Billede. I Korgulvet Ligsten over en anden Søn, Eskild G. til Gunderslevholm, † 1560, og Hustru Sidsel Bryske, og over Otte Gyldenstjerne, † 1551, og Hustru Helvig Gøye. I det ældre Taarnrum staa 3 Marmorkister med Lig af Math. Wilh. Huitfeldt, † 1803, og Hustru samt Berthe Grevinde Moltke, f. Huitfeldt, † 1787.

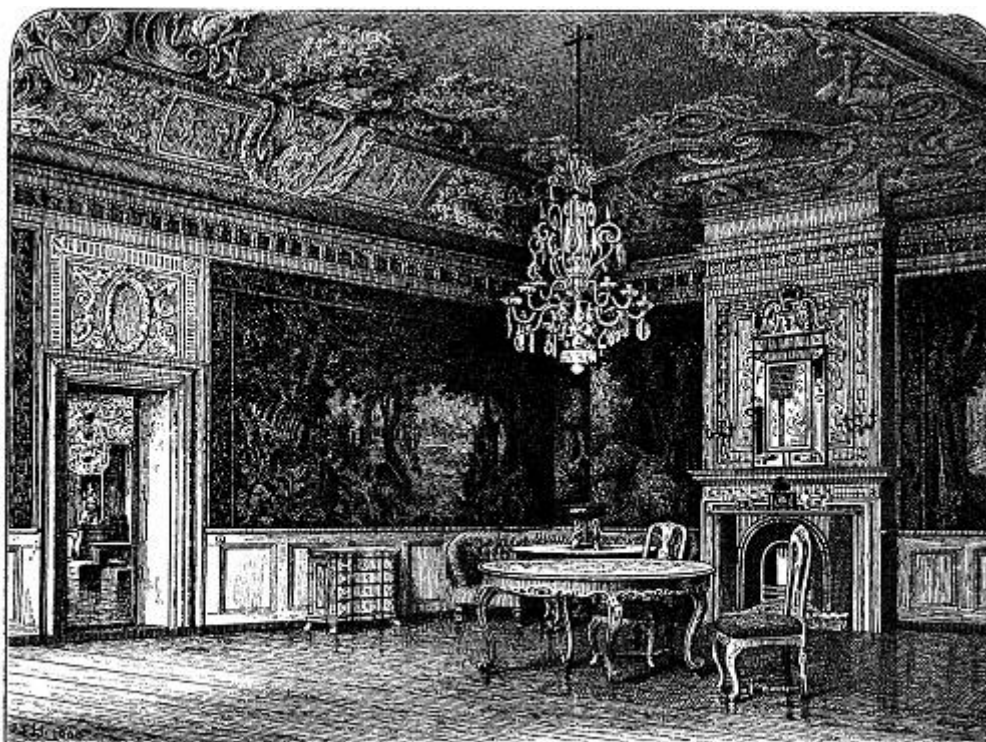
*Clausholms* (Klaxholm) ældste kendte Ejer var Hr. Ove Nielsen 1314-48, hvis Søn Lage Ovesen til C. var en af Hovedmændene for det jyske Oprør 1368. Med hans Datter Ide kom C. til Niels eller Jens Jensen Brock, dræbt 1404 af Jens Nielsen (Løvenbalk) til Avnsbjærg, hans Søn Lage Jensen, † 1435, dennes Søn Hr. Axel Lagesen, † 1498, hans Datter Pernille Brock, g. m. Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbak, deres Søn Laurids Albrechtsen, † 1500 som Slægtens sidste Mand, og Datter Mette Bydelsbak, g. m. Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, som opførte en ny Hovedbygning, hvorpaa C. deltes mellem hans Børn Albert G., † 1558, og Ellen G.,



Clausholm, set fra N.

g. m. Mourids Olsen Krognos; af Godset tilfaldt der hende 83 Gaarde og Bol og 3 Moller. Efter hendes Død 1565 blev Gaarden atter samlet i Familien Gøyes Besiddelse (først Oluf Mouridsen Krognos, † 1573, og derefter Chr. Gøye, † 1584) og kom derefter til Peder Brahe, g. m. Margr. Gøye, deres Datter Mette B., g. m. Otte Marsvin til Dybæk; disses Datter Helvig Marsvin, g. m. Oberst Hans Friis, † 1697, som efter eget Sigende tappert forsvarede C. mod Svenskerne 1658; efter Helvig Marvins og hendes Datter Christiane Barbara Friis' Død (henh. 1678 og 1679) delte Hans Friis C. med Svigersønnen Brigadér Joh. Rantzau, der 1684 havde gjort Indførsel i C. (166, 32 og 151 Td. H.) for 40,440 Rd., som Svigerfaderen var ham skyldig, men for hvilken Sum han alt 1683 havde solgt Gaard og Gods til Storkansler Grev Conr. Reventlow († 1708). Den havde 1685 95, 32 og 1044 Td. H. 1712 bortførte Fr. IV fra C. Conr. Reventlows Datter Anna Sophie, den senere Dronn., og 1718 købte han C. af hendes Moder Sophie Am. Hahn. Efter Fr. IV's Død 1730 blev Anna Sophie forvist til C., † der 1743. Aaret efter solgtes C. (193, 88 og 934 Td. H.) for 61,000 Rd. til Justitsr. Chr. v. d. Maase, † 1753, hvorefter C. (95, 88 og 949 Td. H.) solgtes 1758 for 80,000 Rd. til Gehejmer. Math. Wilh. Huitfeldt († 1803), der 1800 afhændede C. (195, 88 og 1126 Td. H.) for 250,000 Rd. til sin Svigersøn, Gehejmekonferensr. Hans Heinr. Friccius v. Schilden, der 1805 antog Navnet v. Schilden-Huitfeldt og døde barnløs 1816, efter at han havde oprettet et holstensk og et jysk Fideikommis af sine Ejendomme. Det

jydske Fideikommis (opr. 4/8 1810), der bestod af C., *Schildenseje*, oprettet til Hovedgaard 1809, og Sophie Amaliegaard, en tidligere Skovriderbolig, bestemte han for Enken, † 1819, hvorefter det tilfaldt hans Broderdatter Rosalie v. Schilden, 1. g. m. Herm. v. Schilden til Horst († 1819), og 2. m. C. R. A. v. Oppen, preuss. Major, optaget i dansk Adel 1834 med Navnet Oppen-Schilden († 1872). Efter at Besidderinden af det holst. Fideikommis var død 1859, gik det over til Rosalie v. Oppen-Schilden, medens det jydske Fideikommis tilfaldt den nuv. Besidderinde, Sophie Magdalene Baronesse Berner-Schilden-Holsten til Baroniet Holstenhus (se III S. 658). — Af Mogens Gøyes Bygning er intet tilbage, uden hvad der af Sten og Tømmer er anvendt ved den 1699, i Rokostil opf. H o v e d b y g n i n g, der staar paa s. Plads,. Den bestaar af en Midtfløj (indv. 127 F.), der ligger i V.-Ø., to nordl. Sidefløje (hver 102 F.) og 2 sydl. Sidefløje (hver 31 F.), alle af svær Grundmur i 2 Stokv. paa høj Granitsokkel med Kældere (hvælv. under Midtfløjen og Nordfløjene) og afvalmede Gavle. Midtfløjens Nordfaçade har et fremspringende Midtparti, der rager op over Tagskægget og har Frontespice samt



Værelse paa Clausholm, Midtfløjens 1. Stokv. („Overhofmesterindens Værelse“).

høj Stentrappe op til Hovedindgangen; over Døren, med Halvsøjler af blaa gotlandsk Sten, ses Reventlows Marmorbuste og en latinsk Indskr. med Aarst. 1699 (Sydfaçaden har haft et lign. Midtparti). Midtfløjen og de to Nordfløje ere opf. af Reventlow, de to Sydfløje af Fr. IV 1722-23 (under Landkonduktør J. D. Planitz' Ledelse), til Dels af Sten fra Dronningborg Slot (se S. 816); de fleste Sten ere dog købte paa Ryomgd. Borggaarden, mod N., der til Dels er brolagt med tilhugne Granitssten fra Dronningborg, har mod N. været lukket af en senere nedreven Mur, hvori der var to Jærngitterporte. Det Indre er helt bevaret, som det var i Dronning Anna Sophies Tid, med prægtige Stuklofter (i 12 Værelser; et kuppeldannet Stukloft i Riddersalen, Midtfløjens 2. Stokv., er senere nedtaget), til Dels af C. H. Brenno, Stuk over Kaminer og Døre, Gobelinstapeter (i 2 Værelser), Væg- og Loftsmalerier, hvoraf et forestiller Anna Sophies Bortførelse fra C., osv. Et Kapel, indrettet af Reventlow i 2. Stokv. i Vestfløjen mod N. og rigt udstyret af Dronningen, er nu ubenyttet. Over de brede, vandrige Grave, der omgive Bygningen, fører mod N. fra Borggaarden en med Lindetræer beplantet Dæmning (tidligere var der en Vindebro, som 1735 afløstes af en fast Egetræsbro



med 4 Statuer „i Morians Lignelse“ med Lygter paa Hovederne) over til „Ridestaldgaarden“, begrænset af to Bygninger i Ø. og V., af røde Mursten i to Stokv. med Gennemkørselsporte; de, ligesom en Del af Ladebygningerne, blev 1719 af Kongen indrettede til Barakker for 3 Rytterkompagnier. S. for Hovedbygningen forer over Graven en Træbro til Haven, der er anlagt paa Terrasser („Voldene“), oven over hvilke ligger Ladegaarden, der af Fr. IV ombyggedes fra Bindingsværk til Grundmur, til Dels af Sten fra Dronningborg. (Se Kommissionsforretn. over Cl. 4/9 1743, og Rytterdistr. Kontorskopibøger 1720 flg., i Rigsarkivet).

Imellem Voldum og Clausholm skal der have staaet et Kapel; nogle Marker der kaldtes endnu paa D. Atl.' Tid „Kapelsagrene“. — Voldum Birk bestod fra 1472 til 1668, senere Clausholm Birk til 1820, da det ophævedes.

### Rud Sogn

Anneks til Voldum, omgives af dette, Halling, Ødum, Hadbjærg, Galten og Ølst Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 1/2 Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærkt lerede og lermuldede. Gennem den vestl. Del gaar Landevejen fra Randers til Aarhus.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2355 Td. Ld., hvoraf 1052 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 196, Byg 229, Havre 494, Blandsæd til Modenhed 35, Grøntf. 6, Kartoffler 11, andre Rodfr. 63), Afgræsn. 710, Høslæt, Brak, Eng m. m. 477, Have 14, Skov 22, Moser 20, Kær og Fælleder 6, Heder 8, Veje og Byggegr. 46 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 208 Heste, 805 Stkr. Hornkv. (deraf 392 Køer), 427 Faar, 203 Svin og 24 Geder, Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 212 Td.; 21 Selvejergd. med 128, 11 Arvefæstegd. med 78, 42 Huse med 4 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 445 (1801: 296, 1840: 412, 1860: 423, 1890: 472), boede 1890 i 85 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 325 af Jordbr., 59 af Industri, 4 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet *Rud Kirke*, paa en Banke, med Skole, og B y e r n e : *Nielstrup* med Andelsmejeri (Enighed) og Telefonst.; *Bramstrup*; *Hallendrup*. *Drostrupgaarde*; *Stobdrupgde*. *Alstrupgaard* med Vandmølle har 22 1/2 Td. H. og 2 1/8 Td. Møllesk., 227 1/2 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 8 Skov, 3 Have, Resten Ager; til Gaarden høre desuden et Hus og et Teglværk.

Rud S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 375. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Granitsokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer (tilmur.) og begge Døre (Nord. tilmur.), med interessante Overligger, ere bevarede. Flere Ombygninger, navnlig 1722 og 1877-78; 1888 opførtes Vaabenhuset af røde Mursten i rom. Stil. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil; paa den sidstes Fod et udsk. Billede: Gud med den korsfæstede foran sig, en Rest af den kat. Altertavle i Skader Kirke. Granitdøbefont med Dobbeltløver.

I *Nielstrup* har ligget en Hovedgaard, hvortil skal have hørt Gods, som grænsede til Randers Fjord. — Ogsaa i *Alstrup* har været en Hovedgaard, som blev tildømt Essenbæk Kloster 1406; 1744 var den en Bondegaard



(15, før 23 Td. H.) under Clausholm. — At det S. 899 nævnte Nielstrup Sogn ikke har ligget her, viser et Dokum. af 1445, hvori nævnes en Gaard „i Nielstrup i Rude Sogn.“

### Ødum Sogn

det største i Herredet, omgives af Annekset Hadbjærg, Rud og Halling Sogne, Ø.-Lisbjerg Hrd. (Mejlby S.) og Aarhus Amt (V.-Lisbjerg og Sabro Hrd.), fra hvilket det for en Del skilles ved Lilleaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 1/4 Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Digerhøj, 325 F., 102 M.) ere sandede, sandmuldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Aarhus og langs Vestgrænsen den østjydske Længdebane.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4481 Td. Ld., hvoraf 2048 besaaede (deraf med Hvede 15, Rug 366, Byg 397, Havre 960, Blandsæd til Modenh. 47, Grøntf. 33, Kartofler 24, andre Rodfr. 206), Afgræsn. 1230, Høslæt, Brak, Eng m. m. 865, Have 28, Skov 112, Moser 67, Kær og Fælleder 10, Heder 10, Veje og Byggegr. 108 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 385 Heste, 1455 Stkr. Hornkvæg (deraf 882 Køer), 643 Faar, 1107 Svin og 43 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 353 Td.; 55 Selvejrgd. med 338, 1 Arvefæstegd. med 1, 70 Huse med 13 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 911 (1801: 496, 1840: 673, 1860: 774, 1890: 807), boede 1890 i 146 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 591 af Jordbr., 7 af Gartneri, 96 af Industri, 16 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : Ødum, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1876; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 54,216 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 1664 Kr., Antal af Konti 392), Andelsmejeri og Teglværk; *Astrup*; *Taastrup*; *Selling* med Skole, Mølle og Teglværk; *Røved*; *Langskov* med Mølle og Teglværk. Gaarden *Haraldsmark* har 22 Td. H., 335 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 15 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Taastrupgaard* har 14 1/4 Td. H., 172 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 4 Skov, Resten Ager. *Amdrupgaard* har 12 3/8 Td. H., 134 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 8 Skov, Resten Ager. Til Gaarden er knyttet Ødum Landboskole (opr. 1896). Gaarden *Højstrup* (før *Kirstenseje*): 12 Td. H., 125 Td. Ld. *Ebbestrupgaard*: 11 5/8 Td. H., 140 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 5 Skov, Resten Ager; 1 Hus og en Vandmølle. Andre Gaarde: *Sellinggd.*, *Gunderuplund* (10 Td. H.), *Damgd.* *Taabæk Vandmølle.* *Røved Mølle.*

Ødum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 371. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den store *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Fraadsten paa Granitsokkel med Skraakant, med Rundbuefrise under Gesimsen og Mandehoveder paa Hjørnerne af Korsokkelen. Flere oprindl. Vinduer, begge Døre og en Dør paa Korets Nordside spores; Korbuen er bevaret; Kirken faar kun Lys fra Sydsiden. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af store, røde Mursten, opførtes; den øverste Del faldt ned 1734 og blev ved Genopførelsen lavere; Taarnrummet er nu Forhal. Hvælvingsribber og Gjordbuer ere dekorerede efter nogle 1873 fundne Dekorationer. Altertavle, fra 1593 (restaur. 1896), og Prædikestol, fra 1634, ere i Renæssancestil. Granitdøbefont. De øverste Stolestader have Aarst. 1671 og Niels Drostrups til Kollerup og Anna Graves Vaabn. Epitafium, med Maleri, over Præsten Niels Fogh, † 1654, med Familie (hans Navn staar ogsaa paa et Stolestade med Aarst. 1652).

*Amdrup* nævnes 1578 som Hovedgaard. Senere var den en Bondeby paa 5 Gaarde, som paany samledes af

Oberstlieutn. Jørgen Vind, † ved Gadebusch 1712. Den ejedes siden af Cathrine Hansdatter Ovit, sl. Niels Nielsen Hjersings, † 1724, hvis Arvinger 1725 solgte „A. By eller Gaard“ (18, ialt 97 Td. H.) for 5250 Rd. til Kongen, som 1766 solgte A. (21 Td. H.) for 4767 Rd. til Jacob Rosborg til Haraldslund, hvis Enke Christine Marie Sveistrup ejede den 1791. — Ifl. kgl. Gavebrev af 11/3 1633 var Ødum Sognekald benaadet med et enligt Sted, „Hare-, Harild- eller Haraldsmark“, dog imod Afgift og Landgilde til Kronen; men under Fr. III fik Baron C. Marselis kgl. Skøde paa Herligheden; en flg. Ejer Hans Rosborg byggede her *Haraldslund*, i det tilgrænsende Grundfjør Sogn, V.-Lisbjærg Hrd. (s. d.). Fra denne er senere *Haraldsmark* udskilt som en selvstændig Gaard; nuv. Ejer er S. C. Brask. Hovedbygningen er opf. 1857. En By *Ulstrup* i Sognet nævnes 1330 og 1500; den østl. Del af en ved Astrup By liggende Skov kaldes endnu „Ulstrup Buske“.

### Hadbjærg Sogn

Anneks til Ødum, omgives af dette, Rud og Galten Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 267 F., 84 M.) ere sandede, sandmuldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Aarhus og, langs Vestgrænsen, den østjydske Længdebane.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1993 Td. Ld., hvoraf 871 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 192, Havre 392, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 3, Kartoffler 13, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 580, Høslæt, Brak, Eng m. m. 380, Have 13, Skov 62, Moser 31, Kær og Fælleder 8, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 4 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 157 Heste, 649 Stkr. Hornkv. (deraf 393 Køer), 356 Faar, 269 Svin og 28 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 146 Td.; 26 Selvejergd. med 135, 47 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 413 (1801: 262, 1840: 358, 1860: 446, 1890: 427), boede 1890 i 86 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 299 af Jordbr., 71 af Industri, 9 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Hadbjærg* med Kirke, Skole og Telefonst. H o v e d g a a r d e n *Kollerup* har 23 1/2 Td. H., 358 Td. Ld., hvoraf 250 Ager, 31 Eng, 68 Skov, Resten Græsningsjord; til Gaarden hører en Vejr- og Vandmølle.

Hadbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 372. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere i Overgangsstil (vistnok fra 1. Halvdel af 13. Aarh.) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den tilspidsede Korbue og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; Syddøren er ret rigt udstyret; nogle oprindl. Vinduer ses (se Aarb. f. nord. Oldk. 1894 S. 235 og 1896 S. 282). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Vaabenhuset, af Granit og store Mursten, tilføjedes. I den vestl. Spidsgavl hænger Klokkeren. Kirken er restaur. 1881 og flg. Aar. Altertavlen, i Renæssancestil, er restaur. 1900 og har et Maleri (Christus vandrende paa Søen) af A. Dorph. Udskaaren Prædikestol fra 1664. Granitdøbefont. Træepitafium, opsat 1664, med ulæselig Indskrift.

*Kollerup* (Koltorp) ejedes 1313 af Anders Pedersen, senere af Sorte Jens Lagesen af Slægten Udsøn, hvis Søn Lage Jensen ejede den 1421, men døde barnløs, hvorfor K. tilfaldt hans Søster Karen, g. m. Mads Jensen (Munk) til Visborg, og derefter deres Søn Hr. Jens Madsen. Med dennes Datter Jollien (o: Juliane) kom Gaarden til Lars Lunov, nævnt 1485 og 1489, Sønnen Jens L. 1503, dennes Søskendebarn Erik Nielsen Tornekrannds († 1561). Hans Datter Maren ægtede Hartvig Juel, der kun efterlod sig en Datter Ingeborg J., g.

m. Manderup Parsberg, men da hun døde barnløs, kom K. til hendes Farbroder Chrf. Juel († 1588) eller vel snarere dennes Søn Thomes J. († 1647 barnløs), derefter til dennes Søsterdatter Dorthe Abildgaard, Enke efter Wenzel Rothkirch, 1656. 1662 blev den (38 Td. H.) af Kronen udlagt til Hr. Ove Gjeddes Arvinger, der 1663 mageskiftede den til Mogens Friis, fra hvem den kom til Land-Rets Notarius Marcus Kohlblatt i Hamborg, som 1666 solgte den til Hans Nielsen Drostrup, hans Søn Kancellisekr. Niels D., † 1675 (?), dennes Datter Karen D., g. m. Mag. Eiler Jacobsen Eilertz, der 1689 købte en Halvpart (12 1/2 Td. H.) i K. af Hans Brochmand, der havde arvet den efter sin Hustru Anne Eriksd. Grave, men 1692 solgte Gaarden til Grev Conr. Reventlow. Oberst Ditl. Reventlow solgte 1715 K. (25, i alt 76 Td. H.) til Erik Baggesen Giørup, † 1746; derefter fulgte Erica Cathr. Sommer, g. m. Jacob Tryde, † 1751, derefter med Christen True, der 1754 solgte K. til Greve Chr. Friis, som 1760 i sit Testam. bestemte, at K. (20 Td. H. m. m.) bestandig skulde følge Frijsenborg, men 1802 solgte Grevinde Krag-Juel-Vind-Frijs ved Aukt. K. (25 og 226 Td. H.) for 66,850 Rd. til Købmand i Randers Hans Chr. Hansen, der 1803 solgte den (25 og 116 Td. H.) for 46,314 Rd. til Anders Sjelle; senere har den været ejet af Overkrigskommissær Johs. Dahl († 1815), en Bay (Forvalter paa Clausholm), Bertel Lihme og fra 1835 af Hollesen, senere af Hans Tørsleff og hans Søn, hvorefter den nuv. Ejer, M. J. Hviid, købte den 1889 for 165,000 Kr. — Den nuv. Hovedbygning er opf. omtr. 1840 af Grundmur og bestaar af en Midtfløj og to Sidefløje, alle i 1 Stokv. Udbygningerne brændte 1899. Haven er terrasseformet med Grave. Om den gml. Bygning, af Bindingsværk, 3 Fløje i V., N. og S. i to Stokv. med Kældere under Vest- og Nordfløjen og et Taarn i Borggaarden ved Nordfløjen, se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 33.

Hadbjærg var før Anneks til Galten-Vissing. I Slutn. af 16. Aarh. søgte Præsten i Ødum om at maatte faa Hadbjærg til Anneks, og 1/9 1583 udgik Kongebrev om, at Sagen skulde undersøges; først 27/8 1823 blev H. dog Anneks til Ødum.

### Halling Sogn

Anneks til Søby og Skader i Sønderhald Hrd., omgives af dette Hrd. (Skader S.), Ø.-Lisbjærg Hrd. (Mejlby S.), Ødum, Rud og Voldum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede. Halling Skov.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1291 Td. Ld., hvoraf 542 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 115, Havre 262, Blandsæd til Modenh. 20, Grøntf. 6, Kartoffler 3, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 358, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 7, Skov 91, Moser 17, Kær og Fællede 4, Veje og Byggegr. 18, Vandareal m. m. 3 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 102 Heste, 375 Stkr. Hornkv. (deraf 190 Køer), 239 Faar, 150 Svin og 17 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 93 Td.; 14 Selvejergd. med 89, 20 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 210 (1801: 121, 1840: 206, 1860: 178, 1890: 211), boede 1890 i 42 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 2 levede af immat. Virksomh., 118 af Jordbr., 40 af Industri, 12 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Halling* med Kirke, Skole og Telefonst.; *Villendrup* (1406: Windeldorp).

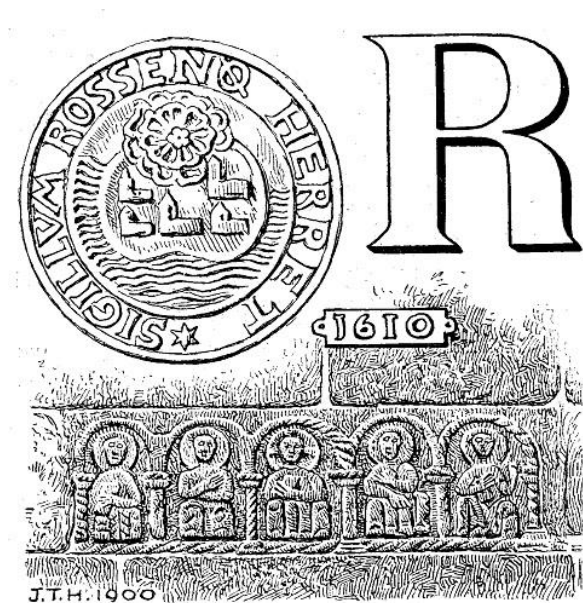
Halling S., een Sognekommune med Søby og Skader, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 373. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Den er opf. 1880 i romansk Stil efter Tegn. af Arkitekt

F. Uldall af røde Mursten paa høj Granitsokkel med Skraakant, dannet af Kvadre fra den gamle forfaldne Granitkirke, der nedbrødes 1879. Kirken har Bjælkeloft. Over Vestgavlen, der har en Gruppe af 3 Vinduer, er der en Klokkekam. Ny Altertavle af Egetræ med Figurer fra den gml., katolske Tavle. Prædikestol i Renæssancestil fra den gml. Kirke. Granitdøbefont.

Jens Pedersen af *Halling* nævnes 1328.

## Rougsø Herred



**Rougsø Herred**, det mindste i Amtet, danner en Landtunge, der skyder mod N. ud mellem Randers Fjord og Kattegat, og begrænses i øvrigt mod S. af den fra Randers Fjord indtrængende Grund Fjord og Sønderhald Hrd., fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa. De noget højtliggende, men overvejende temmelig jævne Jorder (højeste Punkt 141 F., 44 M.) ere dels gode, muldede Lerjorder, dels sandede. I den sydøstl. Del løber Hevring Aa. Der er meget lidt Skov (480 Td. Ld.). M. H. til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder (efter Matr. gnmstl. 18 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla de i n d h o l d e t 19,440 Td. Ld. (1,95 □ Mil, 107,5 □ Km.). Ager og Engs H r t k . samt halv. Skovskylshrtk. var 1/1 1895 1079 Td., Folketallet 1/2 1901 : 4343 (1801: 2234, 1840:

2804, 1860: 3687, 1890: 4470). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønderhald og Nørre Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskr.

Herredet har i ældre Tid været en Ø, idet den Kærstrækning mellem Grund Fjord og Kattegat paa Sydgrænsen, hvori nu Hejbæk og noget af Hevring Aa løbe, oprindeligt har været et Sund; 1203 nævnes Utby in *Roxø* og 1282 Vilgrip Provst i *Roxho*. Kærdannelsen hviler paa hvidt Strandsand med Rester af Østers- og Muslingeskaller. Paa Valdemars Jordebogs Tid var Herredet ikke til, men udgjorde en Del af Sønderhald Hrd. og hørte som saadan til Aabosyssel. Senere hørte det til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i alt kun talt omtr. 25 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf to Langdysser, Resten Gravhøje); Traditionen beretter om flere Høje, hvis Plads dog ikke lader sig eftervise. Kun omtr. 5 Monumenter ere endnu delvis bevarede; intet er fredlyst.

### Holbæk Sogn

Sognet omgives af Annekset Udby, Randers Fjord, Voer, Ørsted og Estruplund Sogne samt Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 1/2 Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder, med enkelte Bakker mod Fjorden og Kattegat, ere dels frugtbare, lerede og lermuldede, dels for en mindre Del sandmuldede og sandede, med Enge og Kær ved Fjorden. Ud for Sognet ligger i Fjorden den ubeboede *Karholm*, der for største Delen hører til Favsing Sogn, Sønderhald Hrd.

Fl a d e i n d h o l d e t 1896: 3307 Td. Ld., hvoraf 1221 besaaede (deraf med Hvede 71, Rug 218, Byg 264, Havre 528, Boghvede 4, Froavl 3, Blandsæd til Modenhed 31, Grøntf. 12, Kartofler 31, andre Rodfr. 59), Afgræsn. 834, Høslæt, Brak, Eng m. m. 803, Have 16, Skov 93, Moser 21, Kær og Fælleder 249, Heder m. v. 16, Veje og Byggegr. 52 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 255 Heste, 1061 Stkr. Hornkv. (deraf 644 Køer), 883 Faar, 601 Svin og 20 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 216 Td.; 34 Selvejergd. med 191, 4 Arvefæstegd. med 12, 74 Huse med 13 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 742 (1801: 406, 1840: 562, 1860: 706, 1890: 791), boede 1890 i 147 Gaarde og

Huse; E r h v e r v 1890: 26 levede af immat. Virksomhed, 573 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 107 af Industri, 18 af Handel, 4 af Skibsf., 4 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Holbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1872, Pl. for 20 Lemmer), Andelsmejeri (Bos), Købmandshdlr. og Telefonst.; *Kare* (143 7: Kardhæ) med Skole og Købmandshdl.; det meste af *Ingerslev* (Resten i Estruplund S.) med Købmandshdl. H o v e d g a a r d e n *Holbækgaard* har 38 Td. H., 676 Td. Ld. (lidt i Udby S.), hvoraf 136 Eng, 100 Skov, Resten Ager; 6 Lejehuse. *Ingerslevgaard* har 15 3/4 Td. H., 203 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 8 Skov og Have, Resten Ager; 1 Hus. *Holbæk Mølle*.

Holbæk S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbækgaard.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer (tilmur.) ere bevarede; Dørene ses. I Renæssancetiden fik Skib og Kor Tøndehvælving, Koret udvidedes, og Korbuen fjernedes. I den senere Middelalder tilføjedes Vaabenuset, af Mursten, og Taarnet, af Granit og Mursten; dets nederste to Stokv. have Krydshvælvinger, Underrummet Spidsbue ind til Skibet. I D. Atl.'s Tid havde Taarnet ottekantet Spir, „hvis øverste Spids staar paa 8 høje Pillarer“; nu er der Spidsgavle. Rigt udsk. Altertavle i Barokstil med Relieffer, opsat 1682 af Birthe Skeel. Romansk Granitdøbefont med Løvværk, og over den en Himmel fra 1697 med Birthe Skeels og Niels Rosenkrantz' Navne og Vaabn., hvilke ogsaa staa paa en Tavle med Aarst. 1664 ved den udskaarne Prædikestol i Renæssancestil, Stolestader med Mourids Stygges og Anne Lykkes Navne og Vaaben. I Korgulvet (under hvilket Gravhvælv. for Holbækgaards tidligere Ejere) smuk Ligsten over Hans Stygge og Hustru Christence Strangesen, med Portrætfigurer. Klokke med Majuskelindskr., uden Aarst.

*Holbækgaard* skal have tilhørt Kammersvend Rane Jonsen, senere ejedes den af Familien Munk, saaledes 1340 af Hr. Peder M. Dernæst nævnes Hr. Johan Paulsen (Munk) 1408, Magnus Pedersen (Munk) 1410. Væbner Knud M. 1426, Provst i Rougsø (se Saml. til j. Hist. V S. 62) Nis M. 1446, Chr. M. 1460 og en Fru Elne 1494. Ved 15. Aarh.'s Slutn. kom H. til Aarhus Bispestol og bortforlenedes med Rougsø Hrd. til Adelsmænd, saaledes Anders Jakobsen (Hvittenstiern) 1523 og hans Enke Fru Marine Lunov 1537. Ved Reformat. kom den til Kongen, der 1540 forlenede den til Hans Stygge, † 1568, som 1544 købte H. Den arvedes af Sønnen Mourids S., † 1603, hvis Enke Anne Lykke 1613 solgte H. til Albert Skeel til Fussingø, † 1639; derefter hans Søn Christen S., † 1659; hans Datter Birthe S., † 1720 (se om hende II S. 308), bragte S. til Generallieutn. Niels Rosenkrantz († 1676) og oprettede 1700 H. til et Stamhus, for hvilket hun fik Birkerettighed 24/9 1701 (først ophævet 1852), og som arvedes af hendes Broderdatter Charl. Am. Skeel, hvis Mand Gehejmer. Chr. L. v. Plessen († 1752) 1727 med kgl. Tilladelse solgte H. (58, 28 og 379 Td. H.) til Etatsr. Axel Bille til Ørumgd., † 1739, hvis Enke Sophie Seefeld 1751 overdrog H. (58, 62 og 326 Td. H.) til sin Søn, Gehejmer. Henr. Bille-Brahe († 1789); han solgte den 1765 til Konsistorialr. Joh. Ernst Tegder († 1779), hvis Enke 1780 solgte H. (58, 26, 325 Td. H. m. m.) for 41,000 Rd. til Hans Ammitzbøll, der 1791 solgte den for 52,000 Rd. til sin Fætter Kapt. Rasmus A. († 1850). Derefter bortsolgtes Godset, medens Hovedgaarden med Tilligg. købtes af Etatsr. A. Mourier-Petersen, der 1893 solgte den til den nuv. Ejer, Jægerm., Fideikommisbesidder H. Qvistgaard. — H o v e d b y g n i n g e n , der endnu til Dels er omgivet af Grave, er opf. 1562 og bestaar af een Fløj af Grundmur i 2 Stokv. med høj Kælder; Indgangen har tidligere været gennem et stort Taarn med Vindeltrappe, men paa Grund af Brøstfældighed blev det nedrevet i Beg. af 19. Aarh. Over Hovedindgangen sidder en Sten med Chr. Skeels og Hustru Birg. Ruds Vaabener og Aarst. 1645. (Se K.



Hansen, D. Ridderborge I S. 37 flg.).

En Rettertingsdom 1499 beretter, at *Kardeholm* forud kaldtes *Roxø Haffwe*, og at Jens Hasenberg, Ridder, i Roskilde for Kong Vald. tilskødede en velbaaren Mand Niels, kaldes Bugge, sin „Haffwe“ i Roxø, og at Axel Jepsen (Thott) — en Datterdattersøn af Hr. Niels Bugge — siden fik den paa Skifte med sin Svoger Jørgen Krumpen.

Den i engl. Krigstjeneste bekendte Generallieutn. Alb. Borggaard, † 1751, er født i Sognet 1659.

[Til Top](#)

## Udby Sogn

**Udby Sogn**, Anneks til Holbæk, er den nordligste Spids af Halvøen og omgives mod S. af Holbæk Sogn. Kirken, mod S. V., ligger 2 3/4 Mil N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede samt skarpsandede, med Enge og Kær ved Fjorden og Kattegat.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2116 Td. Ld., hvoraf 738 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 187, Byg 129, Havre 303, Boghvede 6, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 22, Kartoffler 28, andre Rodfrugter 42), Afgræsn. 470, Høslæt, Brak, Eng m. m. 363, Have 10, Hegn 7, Skov 21, Heder 267, Stenmarker m. m. 219, Veje og Byggegr. 19 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 130 Heste, 563 Stkr. Hornkv. (deraf 314 Køer), 541 Faar, 248 Svin og 25 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 87 Td.; 24 Selvejergd. med 74, 58 Huse med 13 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 466 (1801: 256, 1840: 292, 1860: 345, 1890: 445), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 280 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 11 af Fiskeri, 68 af Industri, 9 af Handel, 30 af Skibsf., 10 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Udby* med Kirke, Skole, Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 118,565 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 8511 Kr., Antal af Konti 650) og Mølle. *Udbyhøj*, Lodsstation og Fyr, paa Elkjær Bakke (se S. 812), med Skole (paa *Ringvangen*) og Købmandshdl. *Udbygaard* har 1872 Td. H., omtr. 300 Td. Ld., hvoraf 229 Ager, 26 Eng, Resten Hede og Kær. *Ryderne*, Gde.

Udby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbækgaard.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af store, røde Mursten paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og eet (tilmur.) Vindue ere bevarede. Taarnet (med Pyramidetag), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opført i gotisk Tid af Granit og Munkesten. Vaabenhuset, af smaa Mursten, er fra nyere Tid. Udsk. Altertavle i Barokstil med Niels Rosenkrantz' og Birthe Skeels Vaabn., fra 1682. Prædikestolen, fra 1688, Stolestaderne, Alterstagerne og Døbefadet, fra 1689, bære de samme Vaabn. som Altertavlen, ligesom disse ere malede paa Kormuren med Aarst. 1686. Klokke med Minuskelindskrift fra 1474.

Paa Udby Mark er en h e l l i g K i l d e , endnu besøgt ved Midten af 19. Aarh. (efter Sagnet tabte den sin Kraft, da en blind Hest vaskedes i den).

[Til Top](#)

## Voer Sogn

**Voer Sogn**, det mindste i Herredet og adskilt fra Annekset Estruplund ved Ørsted Sogn, omgives af dette og Holbæk Sogn samt Randers Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede samt sandede. *F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 1914 Td. Ld., hvoraf 684 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 199, Byg 130, Havre 296, Blandsæd til Modenh. 11, Kartofler 23, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 447, Have 7, Skov 3, Moser 7, Kær og Fællede 168, Heder 73, Veje og Byggegr. 24 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 130 Heste, 463 Stkr. Hornkvæg (deraf 255 Køer), 666 Faar, 174 Svin og 9 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskyldshartk. 1895: 99 Td.; 8 Selvejergd. med 39, 13 Arvefæstegd. med 39, 3 Fæstegd. med 10, 48 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 414 (1801: 240, 1840: 311, 1860: 384, 1890: 408), boede 1890 i 89 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbr., 30 af Industri, 15 af Handel, 11 af Skibsf., 49 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e*: *Voer* (gml. Form: Oræ) med Kirke, Præstegd., Skole, Kornmagasiner, Kro, Købmandshdl., Anløbsbro for Dampskibe (ved Broens Yderende 13 F.), Færgested med Overfart til Mellerup (Støvring Hrd.) og Telefonst.; en Del af *Lille-Sjørup* (Resten i Ørsted S.).

Voer S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 326. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra rom. Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer, Norddøren og en Dør paa Korets Sydside ere tilmurede, Syddøren benyttes endnu; Korbuen er bevaret. I gotisk Tid tilføjedes det lille Taarn (Taarnrummet ikke forb. med Skibet) af store, røde Mursten, med Pyramidetag; Vestsiden hviler paa 2 Piller med 3 store, spidsbuede Aabninger. Vaabenhuset, af Mursten med afskraaet. Tag, er vistnok senere. Ny Altertavle (Forklarelsen) af Billedhugger Fjeldskov, fra 1874. (Den gml. Altertv., i Renæssancestil, med Bjørn Andersens og Hustruer Sidsel Ulfstands og Karen Friis' Vaabener, fra 1573, er opsat i Skibets Vestende). Romansk Granitdøbefont med Løver, Ørne og Løvværk. Prædikestol i Renæssancestil, med Evangelisterne (af Fjeldskov), fra 1874. Stolestader fra 1604 og 1607. Præstestol fra 1649. I Skibets Vestende en Ligsten med Indskr.: F. Bvol Mws og 1431; en romansk Ligsten med Korsfigur ligger ved Indgangen til Vaabenhuset. Der er 1898 fundet Kalkmalerier fra omtr. 1500.

[Til Top](#)

## Estruplund Sogn

**Estruplund Sogn**, Anneks til Voer, hvorfra det skilles ved Ørsted Sogn, omgives af dette og Holbæk Sogn samt Kattegat. Kirken, mod N., ligger 3 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede, dog langs Kysten til Dels sandede, med Engstrækninger. Nogen Skov (Hulsk., m. m.).

*F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 2767 Td. Ld., hvoraf 1120 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 208, Byg 258, Havre 436, Bælgsæd 4, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 17, Kartofler 36, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 536, Høslæt, Brak, Eng m. m. 501, Have 17, Hegn 8, Skov 189, Moser 31, Kær og Fællede 294, Heder 17, Veje og Byggegrunde 48, Vandareal m. m. 3 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 220 Heste, 930 Stkr. Hornkv. (deraf 537 Køer), 642 Faar, 511 Svin og 10 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskyldshartk.

1895: 178 Td.; 29 Selvejergd. med 169, 49 Huse med 8 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 575 (1801: 263, 1840: 332, 1860: 508, 1890: 625), boede 1890 i 116 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 398 af Jordbrug, 92 af Industri, 9 af Handel, 71 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet *Estruplund Kirke*, ved Gaarden af s. Navn, og B y e r n e : *Store-Sjørup*, omkring en Sø, med Skole og Telefonst.; *Tørslev* med Skole; en Del af *Ingerslev* (Resten i Holbæk S.). H o v e d g a a r d e n *Estruplund* har 34 3/4 Td. H., 610 Td. Ld. (i *Estruplund*, *Holbæk* og *Ørsted* S.), hvoraf 105 Græsareal, 146 Skov og Plantage, 3 Tørvemose, Resten Ager. *Tørslevgaard* har 17 1/4 Td. H., 235 Td. Ld. (en Del i Voer S.), hvoraf 22 Eng, 2 Skov, 3 Mose, Resten Ager; 1 Hus. En G a a r d i *Ingerslev* (2 sammenlagte Gde.) har 13 Td. H., 172 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 12 Skov, Resten Ager; 2 Huse. *Hevring Mølle*, Vand- og Vejrmølle.

*Estruplund* S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 327. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med lille Apsis, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af store, røde Munkesten. Paa Skibet Rundbuefrise, paa Nordsiden baaren af Søjler. Begge Døre og eet Vindue ere bevarede (Nordd. og Vinduet tilmur.). Senere i Middelalderen forlængedes Skibet mod V.; samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarn, med Pyramidetag, og Vaabehus, med Kamgavl og Blindinger, opførtes af Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Ornament og Figurer. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. Der er 1899 fundet Kalkmalerier over hele Kirken, fra 1537. Den ene Klokke er meget gammel.

*Estruplund* (ifl. D. Atl. oprindl. Ladegaard til Hevringholm) ejedes af Anders Jørgensen Friis, Eske Brock († 1625), hans Svigersøn Frands Lykke 1638 (i Tingbogen for 1680: „For 53 Aar siden stode 2 Bøndergde. ved E., som bleve afbrudte, og Jorderne underlagte Hovedgaarden“), dennes Søn Kaj L. Kommissærerne i dennes Bo udlagde 1662 E. til Herredsfoged i Bjeverskov Hrd. Peder Gad for 2514 Rd.; derefter ejedes den af Knud Jensen 1671-80, Maren Jensdatter Hammel, Oberst Joh. Rantzau, Laurids Erichsen Vraae 1689, † 1712; hans Enke Else Eskildsd. solgte 1723 E. (34 og 215 Td. H.) til Justitsr. Jacob Kaalund, † 1744, hvorefter den 1745 paa Aukt. blev solgt for 11,720 Rd. Sølv i 8 og 10 Skillingsstykker til Kancellir. Hans Eilert Stenfeld, der straks overdrog Buddet til Forpagter paa Mariagerkl. Hans Vincentsen Tørslev, som 1765 overdrog den (34 og 210 Td. H.) til sin ældste Søn Laurs Chr. T., † 1783; hans Enke Anne Margr. Schifter solgte 1785 E. (33 og 215 Td. H.) for 30,000 Rd. til Chrf. Møller fra Aalykkegd., der 1787 overlod den for 25,000 Rd. til sin Søn Hans Adolf M., † 1791, hvorefter den (34 og 204 Td. H.) paa Aukt. blev købt for 38,100 Rd. af Kancellideputeret Grev Preben Brahe Schack til Stenalt, med hvilken E. var forenet til 1806, da Greven solgte den for 98,000 Rd. til Kapt. J. C. Mylius († 1852), som 1851 overdrog den (i alt 175 Td. H.) for 80,000 Rd. til Sønnen, Kmjkr. S. W. V. M., og han solgte den (32 og 25 Td. H.) 1853 for 120,000 Rd. til Brygger H. Müller og Kapt. Fr. Buchwald til Anneberggd., hvilke 1854 afhændede den til sidstes Søn Lieutn. J. Chr. B. for 81,405 Rd., fra hvem Sparekassen Bikuben overtog den 1899 for 219,500 Kr. — Den nuv. H o v e d b y g n i n g er opf. 1863 af røde Sten. I den paa en høj Skrænt smukt anlagte Have er en høj, klippet Bøgehæk.

*Tørslevgaard* er en gammel adelig Sædegaard, thi 1412 nævnes Jon Nielsen i T., 1462 Niels Henriksen Prip i T., 1477 Maren Torbernsdatter i T. og 1610 Fru Kirsten Munk smstds.

*Estruplund* var Anneks til Ørsted, indtil det blev Anneks til Voer 1761 (Reskr. af 9/10 1751).

## Ørsted Sogn

**Ørsted Sogn**, det største i Herredet og Amtet, omgives af Estruplund, Holbæk og Voer Sogne, Randers Fjord med Grund Fjord, Sønderhald Hrd. (Vejlby, Gjesing og Vivild S.), fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa, samt Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 1/2 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, bakkede Jorder ere gode, muldede og lerblandede, en mindre Del sandede (Hevring Hede, „Lykken“ og „Bakkerne“), med meget betydelige Engstrækninger. Stenalt Skov. De tidligere *Hollandsbjærg Holme* i Grund Fjord ere nu inddæmmede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 9336 Td. Ld. (deraf opføres i Matr. 460 i Sønderhald H.), hvoraf 3185 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 671, Byg 690, Havre 1263, Frøavl 42, Blands. til Modenh. 153, Grøntf. 14, Kartoffl. 142, andre Rodfr. 174), Afgræsn. 2379, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2817, Have 46, Hegn 11, Skov 174, Moser 84, Kær og Fællede 78, Heder m. v. 422, Veje og Byggegr. 135, Vandareal m. m. 4  
T d. K r e a t u r h o l d 1898: 698 Heste, 2820 Stkr. Hornkv. (deraf 1506 Køer), 2715 Faar, 1126 Svin og 32 Geder. Ager og Engs H a r t k. 1895: 499 Td.; 96 Selvejergd. med 406, 11 Arvefæstegd. med 30, 1 Fæstegd. med 5, 247 Huse med 53 Td. Hrtk. og 68 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 2146 (1801: 1069, 1840: 1307, 1860: 1744, 1890: 2201), boede 1890 i 431 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 107 levede af immat. Virksomh., 1280 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 389 af Industri, 100 af Handel, 199 af forsk. Daglejervirks., 66 af deres Midler, og 50 vare under Fattigv.

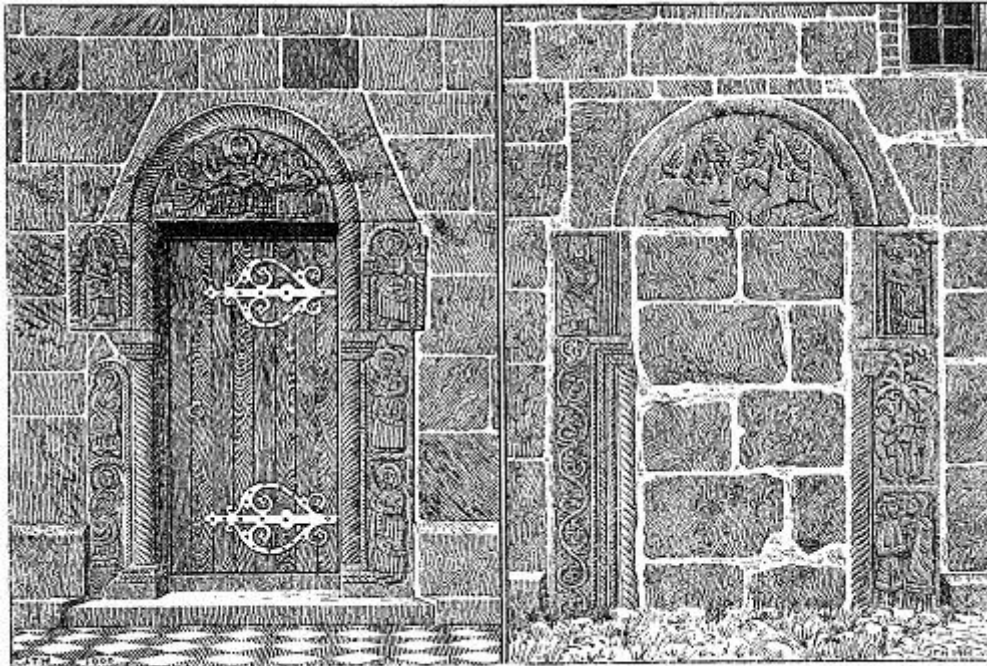
I Sognet B y e r n e : *Ørsted*, stor, købstadlignende Landsby med Kirke, Præstegd., Missionshus („Bethesda“, opf. 1899), Skole, teknisk Skole (opr. 1881), Tinghus (Lokale i Fattiggaarden) med Politistation, Syge- og Epidemihus (opf. af Amtet 1885, med 25 Senge), Fattiggaard (paa Ørsted Mark, opr. 1881, Pl. for 32 Lemmer), privat Haandgerningsskole med Pogeskole, Distriktslægebolig, Lægebolig, Dyrslægebolig, Apotek (opr. 1867), Farveri, Bryggeri, 2 Møller, Andelsmejeri, Købmandshdlr., m. m., Gæstgiveri, Statstelefonst. og Postkontor; *Hevring* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1891); *Bode* med Skole; *Hollandsbjærg* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1894); en Del af *Lille-Sjørup* (Resten i Voer S.). H o v e d g a a r d e n *Stenalt* med *Christianslund* har 105 3/8 Td. A. og E. Hrtk. og 7/8 Td. Skovsk., omtr. 2200 Td. Ld. (i Ørsted, Voer, Gjesing og Marie Magdalene S.), hvoraf omtr. 400 Eng, 800 Skov, Resten Ager; desuden høre til Stenalt omtr. 21 1/2 Td. H. Fæstegods og 98 Td. H. Arvefæstegods. *Sandgaard*, *Langtoftegd.*, *Lykkegd.*, *Maarupgd.*, *Højgd.*, *Bomhøje*, Gd.

Ørsted S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 325. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Den anselige *Kirke* (udv. Længde med Taarnet 127 F., Skibets Bredde 33 F.) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (Vinduer og Sydd. tilmur.) ere bevarede. Begge Portaler ere rigt smykkede med Billeder; paa den sydl. ses saaledes til højre Frelseren med Korsglorie, Syndefaldet m. m., til venstre en Konge og derunder Løvværk, og paa Overliggeren et Par Løver; den nordl. har ligeledes Figurer paa hver Side og paa Overliggeren Frelseren. Ogsaa paa andre Steder i Murene findes Stenbilleder, saaledes mod S. en Frise med Christus og Evangelisterne (se Vignetten S. 915). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af Granitkvadre og store Mursten, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og Vaabehuset, med Kamgavl, tilføjedes. Ved Korets Sydside har været et 1595 af Jak. Bjørn og Anne Krabbe opf. Gravkapel; (i Kapellet lod Anne K. 1597 opsætte en rødlig Sten med Stenalts Ejeres Navne); det blev solgt 1826 og nedbrudt, og Ligene nedsænkede i et Hjørne af Kirkegaarden. Rigt udsk. Altertavle i

Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk. Paa Alterstagerne Jak. Bjørns og Anne Krabbes Vaabn. og Aarst. 1594. Romansk Granitdøbefont med Mandehoveder paa Foden. Prædikestol i Renæssancestil med Vaabn. og karakteristiske Karyatider. Paa de øverste Stolestader Vaabner og Aarst. 1607. Under Korbuen en Tavle med Indskr., der melder, at Anne Krabbe 1613 har givet en Kalk og Disk af Sølv og ladet en Kande gøre af den gml. Kalk; Kalken er en af de prægtigste i Landet (se Tidsskr. for Kunstind. 1889 S. 198). Orgel fra 1892. I Skibet Malmlysekrone, givet 1685 af Chr. Seefeld og Hustru (Kronen vist fra 1588). I Korvæggen en pragtfuld Ligsten, med Portrætfigurer, over Bjørn Andersen, † 1583, og hans to Hustruer Sidsel Ulfstand og Karen Friis, og en anden (beskadiget) over Sønnen Jak. Bjørn, † 1596, og Hustru Anne Krabbe, † 1618. Af andre Ligsten nævnes en over Mette Nielsd. Rosenkrantz, † 1436 (Enke efter Laur. Muus), med Billede, og en over Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, og Hustru Anne Lauridsd. Muus, begge i Taarnrummet. I Skibet Epitafium, med Portrætter, over Præsten Thøger Nielsen Ferslev, † 1670, opsat 1666 af ham og hans 2. Hustru Gertrud Jensdatter. Paa Hvælvingerne er der fundet Dekorationer fra omtr. 1570.

*Stenalt* (Stenholt; om en Jmfr. Gunder paa Stenalt, se Skjørring Kirke, Sønderhald Hrd.) ejedes af Bo Leigel, der 1375 solgte Gaarden m. m. til Jens Muus, derpaa dennes Sønner Laur. og Strange M., hvilken sidste senere overdrog Broderen al sin Arv. Laur. M. tog 1433 Laas paa Gaarden, men døde uden Sønner, hvorfor S. kom med Datteren Anne til Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, Sønnen Gamle Bjørn Andersen (bekendt fra Drabet paa Povl Laxmand), hans Sønner Henrik og Anders Bjørnsen, dennes Søn Bjørn Andersen den yngre, † 1583, hans Søn Jak. Bjørn, † 1596 som Slægtens sidste Mand. Efter Enken, Anne Krabbes Død 1618 blev S. solgt til Enevold Kruse til Hjermeslevgd. m. m., † 1621. Efter hans Enke Ellen Marsvins Død 1632 tilfaldt S. deres Sønnesøn Tyge Tygesen Kruse, † 1649, hvis Moder Fru Karen Sehested arvede S. og bragte den til sin 2. Mand Jørgen Seefeld til Visborggd., † 1667, derpaa Sønnen Chr. S., hans Søn Kapt. Mogens S., der med sin Moder 1713 solgte S. (81, Tiender 111 Td. H. m. m.) til sin Svoger Etatsr. Axel Bille til Holbækgd. m. m., † 1739, som 1730 fik kgl. Bevill. paa, at S. maatte høre under Holbækgd.s Birketing, og hvis Enke Sophie Seefeld 1751 overdrog S. (94, med Estruplund, 123 og 399 Td. H.) til den ældste Søn Etatsr. Knud Bille, † 1787. Hans Datter Ida Skeel B. bragte S. til sin Mand Grev Fr. Chr. Schack til Stamhuset Giese gd. († 1790), der 1768 fik Skøde paa hendes Søsters og Svogers Sophie Seefeld Billes og Major Axel Rosenkrantz' Halvpart i S. Under 29/1 1787 oprettedes S. til et



Portaler fra Ørsted Kirke.

Stamhus (80, 111, 442 Td. H.), hvori 1802 ogsaa Estruplund indlemmedes (se S. 919), for Sønnen Grev Preben Brahe Schack, der dog allerede 27/12 1805 fik Bevill. til at afhænde Stamhuset imod en Fideikommiskapital paa 125,000 Rd., hvorefter S. 1810 blev solgt til Generalkrigskommissær B. Holm og fra 1812 ejedes af Kmjkr. (senere Gehejmer.) Fr. S. Raben til Beldringe, derpaa Sølieutn. J. Kraft Dinesen Vedel, Etatsr. H. J. Hansen til Bramstrup († 1832), Statskassen, og fra 1823 af General Frands Chr. Bülow († 1844), der 1824 solgte den til Højesteretsadvokat Jens Laasby Rottbøll († 1824) og Etatsr., Stænderdeputeret Malthe Bruun Nyegaard († 1877), der 1842 solgte Gaard og Gods for 227,000 Rd. til P. Chr. Bruun, som 1847 overdrog den til Sønnen, den nuv. Ejer, Kmhr., Hofjægern. R. Bruun. — Den nuv. H o v e d b y g n i n g, der ligger lavt, næsten helt omgivet af Moser og Kær, er opf. ved Aar 1800 i italiensk Stil af Grundmur med fladt Tag og bestaar af 1 Fløj i 2 Stokv. med Kælder. Den tidligere Bygning, som da blev nedbrudt, var opf. af Bjørn Andersen den y.; den var omgivet af Grave og bestod af 3 grundmurede Fløje i 2 Stokv.; over Graven førte fra S. en Bro, ad hvilken man gennem en hvælvet Port kom ind til Gaarden; i Bygningen var et Kapel. I Haven har staaet en af Anne Krabbe opstillet Runesten, der nu er forsvunden. Om de to Søjler, som have staaet ved Indkørslen til den gml. Bygning, se under Randers S. 804. I Skoven er anlagt en Vildandepark. — Omtr. 1/4 Mil S. for Stenalt ved Udkanten af Skoven har den nuv. Ejer paa en nedlagt Fæstegd. 1866 opf. en herskabelig Bolig med Taarn og Spir, *Christianslund*. (Om St. se *K. Hansen*, D. Ridderborge I S. 1 flg.).

Ved Kirken staar en grundmuret gml. K i r k e l a d e, der 1639 indrettedes til et H o s p i t a l af Tyge Kruse og 1649 fornyedes af Jørgen Seefeld samt 1738 forbedredes af Axel Bille; det var indrettet til 14 Lemmer; 1869 solgtes Bygningen til Kommunen, der afgav den til Økonomilejlighed for Førstelæreren, og Renten af Kapitalen, nu 10,000 Kr., uddeles til 14 Almissemlemmer.

Mikkel Poulsen i Ørsted nævnes 1458.

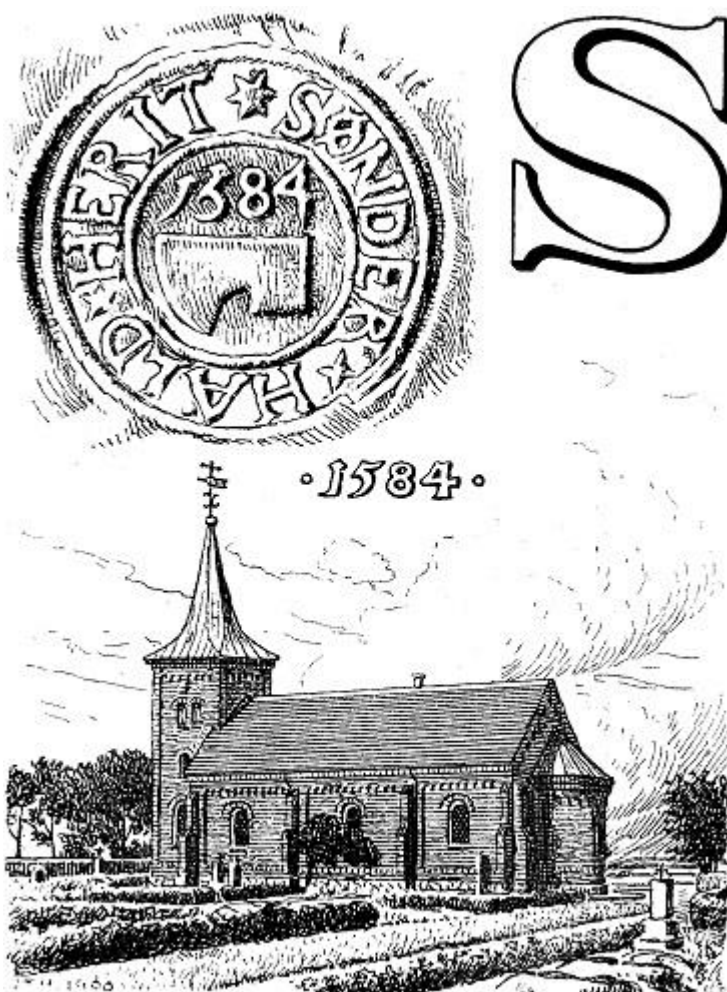
At Herredet før har været en Ø, er alt omtalt S. 915, og Ørsted skal i gamle Dage have været dens Købstad (se S. 814), der har staaet i umiddelbar Forbindelse med Fjorden og Havet. Fra den S. 915 omtalte Kærstrækning skyder der sig en lang, smal Arm op til Byen, og mod S. V. i Byen findes et Gadekær, som



Traditionen lader være en Rest af Havnen, og hvori der i 19. Aarh. skal være fundet et Skibsanker; baade her og mod S. ved det fordums Indløb til Havnen har der været Rester af Fortøjningspæle; en Gade i Byen kaldes Toldbodgyde.

Byen *Bode*, der ligger nærmere ved Grund Fjord, skal have været Ørsteds Ladeplads. Det meste af Ørsted By, 49 hele og halve Bol med Præstegaarden, brændte 21/4 1696 (Bircherods Dagb. S. 318), og 12/4 1777 brændte 7 Gaarde og 17 Huse. Præstegaarden er nyopf. efter en Brand 16/3 1899.

## Sønderhald Herred



# S

**Sønderhald Herred**, det største og midterste i Amtet, begrænses mod N. af Randers Fjord med Grund Fjord og Rougsø Hrd., fra hvilket det til Dels skilles ved Hejbæk og Hevring Aa, samt Kattegat, mod Ø. af Nørre Hrd., mod S. af Sønder og Ø.-Lisbjerg Hrdr. og mod V. af Galten Hrd. Fra V. til Ø. er det højst 4 1/4, fra N. til S. 2 1/4 Mil. Overfladen er meget afvekslende; de højtliggende og bakkede Jorder ligge mest mod V. og S. (Tothøj, 284 F., 89 M.; mod N. nær ved Grund Fjord hæver Helligbjærg sig dog til 252 F., 79 M.), mod N. og Ø. ere de overvejende lavtliggende og jævne med store Kærstrækninger, saaledes mod Rougsø og Nørre Hrd. Ogsaa Jordbeskaffenheden er meget forskellig, bedst mod V., hvor den er muldet, leret og lerblandet, i øvrigt middelmaadig, for en stor Del sandet. Af Aaerne, der bugte sig mellem Bakkerne, mærkes *Alling Aa* med dens *Biaer Skader Aa* og *Rosenholm Aa*. Herredet er ret rigt paa Skov, særlig mod Ø. (i alt 6639 Td.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Hrdr. (ved Matr. gnmstl. 17 1/2 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896

var Fla de i n d h o l d e t 74,785 Td. Ld. (7,49 □ Mil, 412,4 □ Km.). Ager og Engs H r t k . samt halv. Skovskylshrtk. var 1/1 1895 4150 Td., F o l k e t a l l e t 1/2 1901: 16,303 (1801: 7302, 1840: 9689, 1860: 12,296, 1890: 15,117). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Rougsø og Nørre Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 7. Forligskreds (Hvilsager), 4. Forligskr. (Koed) og 3. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Sønderhald Hrd., i Vald. Jrdb. *Hallahæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 675 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf omtr. 3 Jættestuer, 25 Langdysser, 10 Runddysser, 10 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, Resten Gravhøje; henved 3/4 er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; 1/1 1901 vare 11 fredlyste. Dysserne og Jættestuerne kendes især fra Herredets østl. Del, Højene ere mere jævnt fordelte, sparsomst dog i den sydvestl. Del, tættest mod Ø. Flest Monum. kendes fra Sognene Koed (omtr. 105), Nørager (60), Vivild, Virring, V.-Alling, Lime og Favsing (hvert 40).

**Litt.:** Præsternes Indberetn. til Worm om Aarhus Stift 1623, udg. af *O. Nielsen*.

## Kristrup Sogn

**Kristrup Sogn** omgives af Randers Købstad, Randers Fjord, Essenbæk Sogn og Galten Hrd. (Ølst, Haslum og Vorup S.). Kirken, mod N. V., ligger 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder, med lave Engstrækninger langs Fjorden, ere overvejende muldsandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa samt Randers-Grenaa Banen og, langs Vestgrænsen, Landevejen til Aarhus.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3847 Td. Ld., hvoraf 1526 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 316, Byg 287, Havre 707, Blandsæd til Modenhed 25, Grøntf. 37, Kartofler 53, andre Rodfr. 97), Afgræsning 895, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1054, Have 31, Skov 37, ubevokset 6, Moser 86, Kær og Fælleder 84, Heder 22, Veje og Byggegr. 104 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 331 Heste, 1304 Stkr. Hornkv. (deraf 772 Køer), 732 Faar, 391 Svin og 51 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 312 Td.; 77 Selvejergde. med 273, 196 Huse med 36 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 2835 (1801: 782, 1840: 1148, 1860: 1646, 1890: 2024), boede 1890 i 343 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 84 levede af immat. Virksomh., 610 af Jordbr., 31 af Gartneri, 17 af Fiskeri, 689 af Industri, 121 af Handel, 6 af Skibsf., 353 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 63 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Kristrup* (i Vald. Jrdb.: Christiærnsthorp, 1320: Christorp) med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1897): *Romalt* (Over- og Neder R.) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Andelsmejeri; *Paderup* med Andelsmejeri (Moselund); *Munkdrup* med Skole; *Staanum*; en Del af *Strømmen* (se S. 898) med Garveri, Kalkbrænderi, Andelsmejeri og Ølbryggeri. *Stribsig Huse. Vilstrupgde.*, Gde. og Huse. *Nedergde.*, *Krogmosegde. Munkholm, Gd.*, *Bækholm, Gd.*, *Holmsgd.*, m. m.

Kristrup S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 324. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

*Kirken*, indviet til St. Anna, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. Skib og Kor vare oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel, men af denne Bygning (se Sallinglands Kirker, Rødding Hrd., S. XVI) staar kun et lille Parti mod V., medens Resten i 1847 nedbrødes og paany opførtes af Mursten. Over Vestgavlen opførtes en Tagrytter, hvis Spir opsattes 1855. Kirken har fladt Loft. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (Christus i Templet) af Frk. C. Preetzmann. Prædikestol i s. Stil fra 1640. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Præstestol fra 1651. Epitafium over Præsten Niels Jensen Winther, † 1695, og Hustru, opsat 1677, med Maleri. — Paa den nye, 1870 anlagte K i r k e g a a r d , ved Vejen til Aarslev, er et L i g k a p e l (Arkitekt: Fr. Uldall) opf. 1887.

Ved Romalt har ligget en Gaard *Ørnehoved*, med Gods i Kristrup og Virring Sogne, som ved Gavebrev af 13/5 1276 blev skænket af de brunsvigske Hertuger Albert og Johs. til deres Frænde Grev Albert af Eberstein og hans Arvinger. Ejendommen er vistnok tilfaldet Estrups Ejere som uindløst Pant. I fl. et Pantebrev af 1377 erkender nemlig Hr. Peder Albertsen at være Hr. Jens Andersen af Essendrup skyldig 500 Mark rent Sølv, hvorfor pantsættes til denne „min Gaard Ørnehoved og alt mit i Kristrup Sogn beliggende Gods“, inkl. Indløsningsretten til hans øvrige Ejendomme, Fiskegaarden indbefattet. En nu forsvunden Laksegaard i Fjorden hed *Ørnegaaarden*, og paa Kristrup Mark nævnes ved Udskiftninger „Ørnehøjsblokken“ og „Greveholmen“.

I *Staanum* har ligget en Hovedgaard, der skal have været ejet af Hvide Slægten. 1396 skødede Gunde Esbernsen Staffnumgaard m. m. til Jens Jensen (Brock), hvis Enke Fru Ide Lagesd. 1407 fik Skøde paa Gaarden af Anders Jepsen Stygge i Gliberup; 1463 tilhørte S. hendes Sønnesøn Hr. Axel Lagesen (Brock). — I D. Atl. nævnes en anden Hovedgaard, *Enhøj*.

Kristrup har været et eget Birk. Ved Privilegium af 23/8 1320 (konf. af Vald. Atterdag 14/8 1344 for Peder Albertsen) skænkede og bekræftede Chrf. II Hr. Albert Albertsen, „sin kære Frænde, de Love i Sognet Christrup, som kaldes Birkelove, med alle de Rettigheder og Herligheder, som Hr. Alberts Fader og hans Forgængere i vore Forfædres Tid erkendes hidtil at have haft“. Birket ophørte, da det og Esserbæk Birk 1688 forenedes med Sønderhald, Rougsø og Ø.-Lisbjerg Hrd. med fælles Tinghus i Skoven S. for Ø.-Alling.

I *Kristrup* brændte 29/4 1869 5 Gaarde og 41 Huse; Sommeren 1873 var der atter en stor Brand. — I *Romalt* brændte 6/10 1877 13 Gaarde og 22 Huse.

Kristrup har tidligere haft Hornbæk, Sønderlyng Hrd., til Anneks (se S. 717), indtil det 1876 blev et eget Pastorat.

### Virring Sogn

**Virring Sogn**, med Enklave i Hørning Sogn, omgives af Annekset Esserbæk, Hørning og Favsing Sogne samt Grund Fjord og Randers Fjord. Kirken, mod S., ligger 1 3/4 Mil Ø. S. Ø. for Randers. De mod S. højtliggende og bakkede Jorder ere muldblandede Ler- og Sandjorder, med Enge langs Fjorden. Floes Skov. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Randers-Grenaa Banen.

I l a d e i n d h o l d e t 1896: 3875 Td. Ld., hvoraf 1534 besaaede (deraf med Rug 370, Byg 250, Havre 607, Boghvede 3, Spergel 6, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 37, Kartoffler 72, andre Rodfr. 139, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 1063, Høslæt, Brak, m. m. 658, Have 32, Skov 117, ubevokset 25, Moser 123, Kær og Fællede 182, Heder 17, Veje og Byggegrunde 122 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 282 Heste, 1089 Stkr. Hornkv. (deraf 629 Køer), 996 Faar, 430 Svin og 24 Geder. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 237 Td.; 57 Selvejrgde. med 203,

146 Huse med 30 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1144 (1801: 476, 1840: 681, 1860: 923, 1890: 1063), boede 1890 i 226 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 57 levede af immat. Virksomh., 493 af Jordbr., 2 af Gartneri, 94 af Fiskeri, 210 af Industri, 32 af Handel, 7 af Skibsf., 115 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Virring* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. til 37 Lemmer), Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 34,050 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3700 Kr., Antal af Konti 238) og Kro; *Ammelhede*; *Floes* med Teglværk og Jærnbanehl.; *Langkastrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1896) og Mølle; *Uggelhuse* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Kro, Ladeplads, Jærnbane- og Telegrafst. Enkelte Gaarde: *Overgaard*, *Virringgd.*, *Kirkegd.* (i Enklavet), m. m.

Virring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 320. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Den smalle *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af raa Granit og Limstenskvadre. Korbuen (se Aarb. for n. Oldk. 1895 S. 233 flg.) samt Norddøren og 2 Vinduer (tilmur.) ere bevarede. Skibets vestl. Del er Underdelen af et oprindeligt Taarn (samme Højde og Bredde som Skibet), der brændte 1799 og styrtede ned 1800; en Tagrytter er senere opf. paa Vestenden. Taarnets tilbagestaaende Del, med Rundbue ind til Skibet, er af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. Vaabenhuset, af Mursten, er fra den senere Middelalder. Altertavlen er en Kopi af Bloch's „Paaskemorgen“, malet 1897 af Mourier-Petersen. Døbefont af Træ; den oprindl. romanske Granitdøbefont staar i Præsterne Kirke i Kbh. Udsk. Prædikestol fra 1665. Stolestader fra 1618. I Taarnrummet en Ligsten over Præsterne Thomas Christensen, † 1584, og Rasmus Andersen, † c. 1619, og deres Hustru, med Brystbilleder. I Vaabenhuset en over 4 F. høj R u n e s t e n med Indskr. „Gudmund, Tokes Søn, gjorde denne Høj efter Sasser. Starkad rejste Stenen efter den døde. Thor vie dette Mindesmærke“ (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 151 flg.), en Ligsten med Korsstav, fra den tidligere Middelalder og et Vievandskar.

I Præsteindberetn. fra 1623 omtales ved Ammelhede en Grav med 2 store Sten, en paa hver Ende, „Kongehøjen, hvori Kong Amlet menes begr.“. Det har vistnok været en Langdysse. Paa Præstegaardsmarken er der fredlyst en Gravhøj. Paa et højt Terræn V. for Virring er der undersøgt en større Gravplads fra den romerske Jernalder, i hvis Grave er fundet Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler.

### Essenbæk Sogn

**Essenbæk Sogn**, Anneks til Virring, omgives af dette, Hørning og Aarslev Sogne, Galten Hrd. (Øst S.), Kristrup Sogn og Randers Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil Ø. S. Ø. for Randers. De højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende sandede og sandmuldede, med Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Æbeltoft og Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3692 Td. Ld., hvoraf 1345 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 303, Byg 191, Havre 608, Boghvede 6, Frøavl 7, Blandsæd til Modenhed 40, Grøntf. 25, Kartofler 53, andre Rodfr. 105), Afgræsn. 771, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1104, Have 22, Skov 75, ubevoksede 11, Moser 88, Kær og Fælleder 87, Heder m. v. 111, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 5 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 290 Heste, 1043 Stkr. Hornkvæg (deraf 529 Køer), 845 Faar, 415 Svin og 22 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 220 Td.; 42 Selvejergde. med 206, 82 Huse med 14 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 726 (1801: 311, 1840: 539, 1860: 647, 1890: 735), boede 1890 i 156 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 35 levede af immat. Virksomh., 530 af Jordbr., 96 af Industri, 9 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Essenbæk Kirke* (i Assentoft) og B y e r n e : *Assentoft*, ved Landevejen, med Skole og Andelsmejeri (Birkehøj); *Drastrup* med Skole og Telefonst.; *Tammestrup*. *Tammestrupgaard* har 12 1/2 Td. H., 250 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Skov, Resten Ager. *Drastrupgaard* har 13 Td. H., 196 Td. Ld., hvoraf 54 Eng, 15 Skov og Plantage, Resten Ager. *Klostergaarde*; *Ladegaarde*; *Essenbækgd.*, *Langagergd.* *Volkmølle*, Vejr- og Vandmølle, med Jærnbanehpl.

Essenbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 321. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

*Kirken* (se Vignetten S. 922) er opf. 1868-69 (indviet 28/11 1869) efter Tegn. af Arkit. F. Uldall, S. for den ældre Kirke, der laa paa en Banke ved Essenbækgd. og nedbrødes paa Grund af Brøstfældighed.



(Kirkegaarden med Diget og Porten staar endnu). Kirken, der er af røde Mursten paa Sokkel af Granitkvadre fra den gl. Kirke, er i rom. Stil og bestaar af Skib og Kor i eet med Apsis, med dekoreret Bjælkeloft, samt Taarn, med ottekantet Spir (42 Al.), mod V. Taarnets Underrum er Vaabenhus, med Adgang fra V. Altertavlen er et Maleri (Christus og Farisæerne) af A. Dorph (den gml. kat. Altertavle købtes af en Antikvitetshandler). Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver (længe i Haven ved Gml. Estrup, formentlig fra Essenbæk Kl.).

*Essenbæk Kloster*, indviet til St. Laurentius, var stiftet af Knud Lavards Svigersøn Stig Hvide († 1151) som Bolig for Munke af Benediktinerordenen. Mulig var det oprindl. opført paa en anden Plads, end det senere indtog, thi 1180 nævnes, at der foretoges en Forandring ved Klosteret. I Testamenter blev det oftere betænkt, saaledes 1268 og 1396, og paa denne og anden Vis samlede det sig efterhaanden betydeligt Jordegods, som det bl. a. fremgaar af Lovhævder og Stadfæstelser fra 1424, 1438, 1479, 1492 og 1500. Foruden Essenbæk Sognekirke (1424: „som man kalder gammel Essenbæk“), Virring og Fløjstrup Kirker og Ejendomme i disse 3 Sogne havde det en Del Gods i Favsing, Aarslev, Hørning, Lime, Gjesing (Gjesingholm), Glæsborg, Tøstrup, Rimsø, Voldby, Homaa, Egens, Mejlby, Mørke, Hornslet, Bregnet, Skjødstrup, Egaa, Ødum, Gimming, Albæk, Harridslev, Mariager, Dalbyover, Udbyneder og Kastbjerg Sogne samt i Hovlbjærg, Middelsom og Hjemslev Hrdr. Ikke langt fra Klosteret ved dets Hestehave og Enge laa Ladegaarden, og i Fjorden en Fiskegaard. Om det aandelige Liv, der rørte sig i Klosteret, turde en der udarbejdet hist. Aarvog (til 1323) vidne. Den sidste Abbed var Jens Thomsen, som 1516 af Chr. II havde købt Klosteret frit for Borgeleje; da han blev affældig, valgte Munkene selv (fordi „Klosterets Gods daglig vindes fra det, og Brødrene i lang Tid ikke have faaet deres Nødtørft efter deres Regels Udvisning“) Adelsmanden Hans Emiksen til deres Forstander, hvilket Valg Fr. I 1529 bekræftede; Hans Emiksen skulde dog underholde Abbed og Munke, holde Gudstjenesten vedlige osv. Ved Reform. inddroges Klosteret under Kronen; sidst i 1540'erne blev det lagt under Dronningborg Len. — Hvornaar det er kommet i privat Eje, vides ikke. I 17. Aarh. tilhørte E. Eske Brock, dernæst Oberst Hans Friis til Clausholm, som 1697 oprettede Stamhuset Hevringholm for sin Brodersøn Oberst Christen F., der efter sin Broder Gregers F.'s Død arvede E. og Tustrup og indlemmede disse Godser i Stamhuset. Dette gik efter Chr. Friis' barnløse Død 1727 over til hans Farbroders Dattersøn Generallieutn. Chr. Rantzau-Friis og efter hans Død 1731 efter en langvarig Proces til Grev Joachim Beck-Friis i Skaane, som 1782 fik kgl. Bevill. til at sælge Stamhuset og 1785 solgte Tustrup og E. (31 Td. H.) for 71,000 Rd. til Generalauditør Chr. Kallager, der 1787 afhændede E. for 75,000 Rd. til Kmhr. P. S. Fønss til Løvenholm og Borgmester Carøe i Randers, der udstykkede Gaarden, solgte Godset til Fæsterne og Hovedparcellen (30 Td. H.) for 5100 Rd. til Niels Christensen Kutsch, som yderligere udparcellerede, saa at der nu kun er en Bondegaard (ved den 1868 nedbrudte Kirke) med Navnet tilbage. Essenbæk Birk var allerede ophørt 1688. — Naar Klosterbygningerne ere nedbrudte, vides ikke. De have ligget N. for Klostergaarden paa Engen ved Gudena. En lav, firsidet Jordhøjning med Bygningsfundamenter betegner endnu Pladsen. Det har været et firfløjet Komplex, af hvilket Kirken sikkert har været den sydl. Fløj. Ved en af Nationalmuseet 1899 foretagen Undersøgelse er der afdækket noget af Kirkens Underparti, navnlig Sydmuren (Fundament af raa Kamp og derover et Par Skifter af røde Munkesten i Munkeskifte). Midt i Fratergaarden ses Rester af en stensat Brønd. Paa Klosterkirkegaarden er der i ny Tid fundet murede Grave. Om et Par Granitsøjler se S. 804.

Mellem Drastrup og Langkastrup er en Dal, *Svendsdal*, som efter Sagnet har Navn efter en sønderjysk Konge Svend Langfod, som skal være falden og begravet der (*Suhm*, Hist. af Danm., II S. 454). De store Skove mellem Dalen og Romalt (Kristrup Sogn) ere for længe siden forsvundne. — Neden for Assentoft ud mod Engen har der været en hellig Kilde.

[Til Top](#)



## Fausing Sogn

**Fausing Sogn** omgives af Annekset Avning, Ø.- og V.-Alling, Hørning og Virring Sogne, Grund Fjord og Vejlbj Sogn. Kirken, mod V., ligger 2 Mil Ø. for Randers. De for en Del højtliggende, bakkede Jorder (Helligbjærg ved Estrup, 252 F., 79 M., med trig. Stat.) ere overvejende sandmuldede og sandede, med Enge langs Fjorden og Øst- og Sydgrænsen, der dannes af Alling Aa (Estrup Aa). En Del Skov (Lunden, Nørkjær, Klibo). En Del af *Karholm* i Randers Fjord (se S. 916) hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Ørsted og Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4760 Td. Ld., hvoraf 1427 besaaede (deraf med Rug 373, Byg 232, Havre 595, Boghvede 8, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 21, Grøntf. 10, Kartoffler 75, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 1336, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1105, Have 40, Skov 598, ubevokset 22, Moser 26, Kær og Fællede 113, Heder 19, Veje og Byggegr. 74 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 272 Heste, 1139 Stkr. Hornkvæg (deraf 675 Køer), 1344 Faar, 490 Svin og 26 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 305 Td.; 50 Selvejrgd. med 276, 3 Fæstegd. med 14, 80 Huse med 15 Td. Hrtk- og 22 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 850 (1801: 496, 1840: 632, 1860: 718, 1890: 873), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 32 levede af immat. Virksomh., 586 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 120 af Industri, 11 af Handel, 83 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

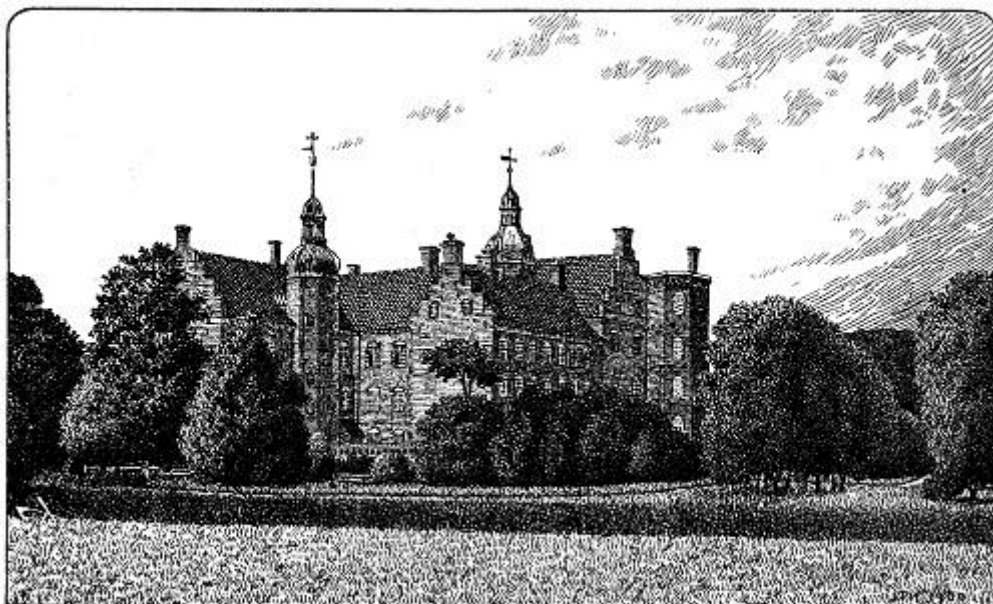
I Sognet B y e r n e : *Fausing* (gml. Form: Faxinge), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1895) og Andelsmejeri; *Liltved* med Skole og Købmandshdl.; *Drammelstrup* med Skole; *Grund. H o v e d g a a r d e n Gammel Estrup*, under Stamhuset Estrup Til *Stamhuset Estrup*, der indbefatter ovenn. Hovedgaard, hører 318 1/2 Td. H. af alle Slags, hvoraf fri Jord 93 1/2, Skovenes Hrtk. 5 1/4, Skovsk. 14 3/4, Bøndergods 50, Kirke- og Kongetiende 155 Td.; i Bankaktier 13,400 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 1,584,151 Kr. Skovarealet udgør omtr. 1300 Td. Ld., med Afbyggergaarden *Christensminde* (Avning S.), *Gl.-Estrup Møllegaard*, *Karholm*, *Gl.-Estrup Krogaard*, Molshuset og Øen Hjælm; Stamhusets Ejendomme ligge i Fausing, Avning, Marie Magdalene S., Hjælm i Æbeltoft Landdistrikt.

Fausing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 317. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret, et Par Vinduer ses. I gotisk Tid tilføjedes Vaabehuset og Taarnet, med Bjælkeloft (oprindl. Hvælv.); i Beg. af 19. Aarh. nedbrødes Taarnet til Skibets Højde, og senere opførtes en Tagrytter over Vestgavlen. Fra den senere Middelalder ere Hvælvingerne i Skib og Kor (den 3. Hvælv, i Skibet synes dog at være fra nyere Tid); paa Hvælvingerne er der fundet (nu overhvidtede) Kalkmalerier fra omtr. 1550 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 28). Altertavle i Renæssancestil, med et Relief (Nadveren). Malmdøbefont. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnrummet (forbundet med Skibet) Ligsten fra 1584 (før i Korgulvet), med 2 Portrætfigurer, over Gregers Trudsen Ulfstand til Estrup og Torup, † 1582, Hustru Karen Banner og Søn Trud. I Vaabehusets Ydermur en romansk Ligsten med Korsstav.

*Gammel Estrup* (1397: Esendrop, 1406: Esendorp) har kun været i to Familiers, Brocks og Skeels, Eje. Den nævnes først 1340, da Grev Gerts Sønner i Freden med Vald. Atterdag tilbagegave Anders Jensen denne hans faste Borg, hvorfra deres Fader havde fordrevet ham. Hans Enke, Johanne Brock, efter hvem Familien

tog Navn, stillede sig paa Oprørernes Side mod Kongen, som derfor 1359 ødelagde E. Sønnen Jens Andersen B., senere Drost, † 1408, var derimod en Tilhænger af Kongen. Dennes Søn Eske Jensen B. († 1441, se S. 221) arvede E.; hans Søn Lave B., bekendt for sin Voldsomhed (han dræbte 1468 Borger Niels Paaske i Randers), begyndte at samle Bøndergodset og fik 1469 Birkebrev paa alt sit Gods i Favsing og Avning Sogne: Estrup Birk, der 1700 udvidedes til det senere erhvervede Gods og bestod til Midten af 19. Aarh. Efter hans Død 1503 ejedes E. af Enken Kirstine Høg — g. 2. med Peder Lykke — indtil 1529, da Børnene Niels og Ide, g. m. Trud Ulfstand til Torup, tiltraadte deres Fædrearv og delte E. og Vemmetofte (se II S. 871) saaledes, at den første fik 2/3, den sidste 1/3 i Bygningerne, medens Bøndergodset m. m. var fælles. Herved opstod Sameje, hvorved to Familier kom til at bo paa Gaarden,



Gammel Estrup, set fra Ø.

og da disse atter forgrenede sig i andre Familier (Gyldenstjerne, Bille, Bryske), kom der flere Samejere og idelige Stridigheder mellem dem. Niels Brock faldt ved Svenstrup 1534, hans Søn Lave B. ved Svarteraa 1565; dennes Søn, Rigsr. Eske B., † 1625 som den sidste Mand af Slægten, samlede atter Godset ved 1587 at udkøbe Carl Bryske til Margd. († 1613). Hans Datter Ide B. bragte E. til sin Mand Jørgen Skeel til Sostrup (Benzon), Skjærvad m. m., † 1631; dernæst fulgte Sønnen Christen S. „den rige“, † 1688, og dennes Søn Kmjkr. Jørgen S., † 1695, hvis Enke Benedicte Margr. Brockdorff († 1739; 2. g. m. General Grev Chr. D. Reventlow) 28/5 1697 oprettede E. til et S t a m h u s for Sønnen Kmhr. Christen S., † 1731, der af sine andre Gaarde oprettede Grevsk. Scheel. De flg. Besiddere af Stamhuset vare hans Søn Gehejmer. Grev Jørgen Scheel, † 1786, dennes Sønnesøn Kmhr. Jørgen S., † 1825, hans Søn Christen S., † 1844, og dennes Søn Kmhr. Jørgen S., † 1889, hvis Enke Grevinde Christiane D. C. Scheel er den nuv. Besidderinde.

Gammel Estrup, et af Landets stolteste Herresæder, ligger omgivet af Skove og Enge mellem Alling Aas vestl. Bred og det ovfr. nævnte Helligbjærg. H o v e d b y g n i n g e n , der sikkert ligger paa den samme Plads som den tidligere Borg fra 14.-15. Aarh., stammer i sin nuv. Skikkelse hovedsagelig fra Slutn. af 16. og 1. Halvdel af 17. Aarh. og er opf. i gotisk Renæssancestil, med Trappegavl. Den bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, i 3 Stokv., paa Granitsokkel, af røde Munkesten (Kærnen af Mursten og Kamp) i Krydsskifte, Midtfløjens østl. Façade dog i Munkeskifte. Murtykkelsen er ofte over 3 Al. og størst i Ydermurene, men aftager opad (paa to Steder er der murede Trapper i Ydermurene). Den vestl. Fløj, Midtfløjen, har hvælv. Kælder og ved Hjørnerne paa Vestfaçaden to ottekantede, 4 Stokv. høje Taarne med

fladt Tag og Murstens Balustrade samt midt paa samme Façade en Udbygning med blindingsprydet Kamgavl og hvælv. Gennemkørselsport. Den sydl. Sidefløj har hvælv. Kælder, midt paa Sydfaçaden en Hængekarnap og paa Façaden ind til Borggaarden et ottekantet Trappetaarn (Egetræsindeltrapper) med Kuppel, aaben Arkade og Spir. Den nordl. Sidefløj, uden Kælder, er noget lavere end de to andre. I Hjørnet mellem Nord- og Midtfløjen inde i Borggaarden staar et Trappetaarn som det ved Sydfløjen. En 4. østl. Fløj i 1 Stokv., til Dels af Bindingsværk, der lukkede for Borggaarden, er nedrevet i 2. Halvdel af 19. Aarh. og erstattet med en muret Altan. Den ældste Del af Midtfløjen, hvis Façade ind til Gaarden har en Række Spidsbuer i 1. Stokv., er vistnok fra 2. Halvdel af 15. Aarh.; dog kan godt dennes og Nordfløjens Murkærne være endnu ældre. Oprindeligt synes Midtfløjen (efter Skifter og Tingsvidner fra 1523, 1531, 1551 og 1577) at have været Hovedfløj (Brockernes Bolig i Samejetiden), den nordl. Fløj Mellemløjt (Ulfstanders, Gyldenstierners, Billers og Bryskers Hus) med Gennemkørselsport, medens den lave Østfløj har været Bryggers m. m., og der ikke har været nogen Sydfløj. Da Eske Brock var bleven Eneejer, byggede han meget, da Bygningerne vare brøstfældige (endnu 1577 var der opf. nye Huse paa de andre Lodtageres Grund), navnlig skyldes vistnok Sydfløjen og Taarnene ham og Svigersønnen Jørgen Skeel (den sidstes og Hustrus Vaaben og Forbogstaver samt Aarst. 1650 stod før over Sydfløjens Taarndør, hvor nu det Skeelske Vaaben er indsat). Det Indres Indretning er væsentlig fra Slutn. af 17. og Beg. af 18. Aarh.; i mange Værelser findes Lofter med Malerier og Stuk, dekorerede Paneler og Døre, Gobelins m. m.; Riddersalen, i Sydfløjens 2. Stokv. mod V., har Stukloft og Gobelins, hvori det Skeelske Vaaben og Afbildninger af de Skeelske Gaarde ere indvævede (fra omtr. 1700; Gengivelser, ved R. Mejborg, findes i Nationalmuseets Arkiv); under Riddersalen er et hvælv. Kapel, hvis Altertavle har Chr. Skeels († 1688) Vaaben; i Taarnværelset ved Siden af er denne Skeels Laboratorium (han var ivrig Alkymist). Paa Gaarden findes en stor Portrætsamling. Borggaarden er helt omgivet af en Grav, og uden om denne er der atter mod V. og S. en ydre, noget bredere Grav; paa Dæmningen mellem Gravene er der en klippet Lindeallé. Over Gravene føre murede Broer (opf. af Jørgen S., † 1786) mod V. til Ladegaarden, der bestaar af flere Bygninger af røde Munkesten, fra omkring 1600, en med hvælv. Gennemkørselsport og Renæssancegavle, en anden er Lade og Ridehus (indrettet af Chr. S., † 1786, der var en stor Hestekender og havde et Stutteri paa den til Godset hørende Ø Hjelms). Paa Ladens sydvestl. Façade er der tilmurede Skydeskaar. En 3. Bygning har Renæssancegavl og et rundt Trappetaarn. Nordligere ligger den af 4 Længer bestaaende Avlsgaard (brændt i 2. Halvdel af 19. Aarh., genopf. 1874 med de gamle Mure, af røde Munkesten). N. for Borggaarden ligger den smukke Have, gennemskaaren af Grave og omgivet af høje, midt i 18. Aarh. opf. Mure; i Haven to Orangerier, ligeledes fra 18. Aarh. (**Litt.:** T. A. Becker, i Folkekal. f. Danm. 1852 S. 79 flg. — I Rigsarkivet: Voss Saml.; Topogr. Saml. paa Pergam. og Papir; Beckers Registr. over Breve paa Gml. E.).

I Lunden er 1889 indrettet en Familiebegraevelse, hvori hvile Jørgen Scheel, † 1889, hans Svigerdatter Ingeborg S., f. Brøchner, † 1890), samt Christen Scheel, † 1844, og Hustru (se S. 930).

### Auning Sogn

**Avning Sogn**, Anneks til Favsing, omgives af dette, Vejlby, Gjesing, Marie Magdalene og Ø.-Alling Sogne. Kirken, mod V., ligger 2 3/4 Mil Ø. for Randers. De overvejende lavtliggende, jævne Jorder ere sandede og skarpsandede. En Del Skov (Taarup Sk., Holmene, Avning Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3372 Td. Ld., hvoraf 980 besaaede (deraf med Rug 267, Byg 116, Havre 330, Boghvede 23, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 94, Grøntf. 10, Kartofler 75, andre Rodfr. 58), Afgræsn. 764, Høslæt, Brak, Eng m. m. 563, Have 20, Skov 610, ubevokset 18, Moser 55, Kær og Fællede 169, Heder 141,

Veje og Byggegr. 52 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 174 Heste, 552 Stkr. Hornkv. (deraf 357 Køer), 697 Faar, 266 Svin og 27 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 104 Td.; 22 Selvejergde. med 75, 116 Huse med 23 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 832 (1801: 271, 1840: 332, 1860: 513, 1890: 787), boede 1890 i 170 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 61 levede af immat. Virksomh., 434 af Jordbr., 141 af Industri, 51 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Avning*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Hospital (opr. af Jørg. Skeel, † 1631, og Jørg. Scheel, † 1786, med et Hus for 7 Lemmer og en Forstanderinde), Lægebolig, Sparekasse (opr. 1874; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 26,340 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1891 Kr., Antal af Konti 332), Købmandshdl., Mølle, Bageri, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Taarup. Christensminde*, Gd., se S. 927.

En S k o v r i d e r g a a r d .

Avning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 318. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel mod N. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af Granitkv. paa Sokkel med Skraakant, Apsis, med Halvkuppelhv., af raa Kamp. Flere Vinduer (tilmur.) og Syddøren ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen eller Beg. af den nyere Tid indbyggedes der Hvælvinger i Skib og Kor, og Murene forhøjedes, af store, røde Mursten; 1616 forlængedes Skibet mod V. og Taarnet (med Rundbue ind til Skibet) tilføjedes, af Mursten. Det hvælv. Gravkapel er opf. af Jørgen Skeels Enke Benedicte Margr. Brockdorff, af vekslende Skifter smaa røde og gule Mursten og paa Granitsokkel. Ved Taarnets Vestside er i nyere Tid opført en Halvtagsbygning af røde Sten (nu Materialhus). Rigt udskaaen Altertavle i Renæssancestil med Skeelernes og Brockdorffernes Vaabener. Døbefont af Træ fra 1736. Prædikestol i Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Skeelernes og Winterfeldternes Vaabn. I Kapellet, skilt fra Kirken ved en Smedejærnsdør, findes et pragtfuldt Marmorepitafium over Jørgen Skeel, † 1695, opsat af Enken, og 14 Kister (11 af Marmor, 3 af Sandsten med Marmorplader til Indskrifterne), med Ligene af ovenn. Jørg. Skeel, hans Søn Christen Scheel, † 1731 (flere af ham erobrede Faner have hængt i Kapellet), dennes Hustru Augusta f. Winterfeld, † 1740, deres Søn Jørg. Scheel, † 1786, dennes to Hustruer Lucia f. v. Thienen, † 1743, og Charl. Louise f. v. Plessen, † 1801, russ. Gesandt Christen Scheel, † 1771, og Hustru Eleonore f. v. Raben, † 1808 paa Ulstrup, og disse sidstes 5 Børn, deribl. Kmhr., Oberstlieutn. Jørg. Scheel, † 1825, og hans Hustru Mette Christiane f. Bille, † 1844. I en Gravhvælv. under Skibet have Grev Christen Scheel, † 1844, og Hustru Christiane f. Pind, † 1855, hvilet (se S. 929). Paa Hvælvingerne er der fundet Kalkmalerier fra 1562 (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 29).

En *Taarupgaard* nævnes 1530.

### Vivild Sogn

**Vivild Sogn**, skilt fra Annekset Vejlbj ved Gjesing Sogn, omgives af dette og Nørager Sogn, Kattegat og Rougsø Hrd. (Ørsted S.), fra hvilket det for en Del skilles ved Hevring Aa. To Enklaver mellem Gjesing og Nørager Sogne høre til Sognet. Kirken, mod S., ligger 3 1/4 Mil Ø. for Randers. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede og sandede, med store Enge mod V. Rokkenbolt Skov, Bendeskjær Skov, plantede i den nyeste Tid.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4771 Td. Ld., hvoraf 1865 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 471, Byg 288,

Havre 563, Blandsæd til Modenh. 245, Grøntf. 50, Kartofler 59, andre Rodfr. 183), Afgræsn. 1096, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1157, Have 29, Skov 237, Moser 36, Kær og Fællede 19, Heder m. v. 211, Stenmarker 57, Veje og Byggegr. 58, Vandareal m. m. 4 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 384 Heste, 1474 Stkr. Hornkv. (deraf 947 Køer), 1076 Faar, 843 Svin og 23 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylldshartk. 1895: 348 Td.; 62 Selvejergde. med 339, 64 Huse med 9 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse, ca. 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1007 (1801: 564, 1840: 788, 1860: 919, 1890: 980), boede 1890 i 193 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 31 levede af immat. Virksomh., 586 af Jordbr., 2 af Gartneri, 189 af Industri, 27 af Handel, 111 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. I Sognet B y e r n e : *Vivild* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1887), Sparekasse (opr. 1881; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 140,485 Kr., Rentef. 3 4/5 pCt., Reservef. 8160 Kr., Antal af Konti 634), Købmandshdr., Fællesmejeri, Kro og Telefonst.; *Lystrup* (1320: Liufstorp) med Skole, Forsamlingshus (opført 1900), Fattiggaard (paa Lystrup Mark, opr. 1870, Plads for 26 Lemmer), Mølle, Købmandshandel og Telefonstation; *Nielstrup* med Vand- og Vejrmølle. *Vivild Huse. Vindingsminde*, Huse. H o v e d g a a r d e n *Hevringholm* har 41 Td. H., 1028 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 160 Skov, 130 opdyrket Sandmark, 118 Lynghede, 20 Plantage og Gaardspl., Resten Ager. *Julianeholm*, Parcel af Hevringholm, har 35 Td. H., 415 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 130 Skov (i Nørager S.), Resten Ager. *Vidtskue*, Gd. (9 1/2 Td. H.), *Skovkjær*, Gde., *Store Sorvad*, Gd.

Vivild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 315. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Sydd. tilmur.) ere bevarede, og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet (med Pyramidetag), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af store Mursten, og der indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont med Figurer og Løvværk. Prædikestol i Barokstil fra 1662. I Skibets Vestende Pulpitur fra 1663. Epitafium, med Maleri med Portræter, over Clemens Jensen i Nielstrupgd., † 1677, og Hustru, samt Degnen Rasmus Sørensen, † 1679, og Hustru. I Koret Ligsten over Jørgen Rosenkrantz til Hevringholm, † 1551, Erik R., † 1561, og Peder R., † 1570. I Skibet Ligsten over Oberst Chr. Friis til Hevringholm, † 1727.

*Hevringholm* (1401: „Holm“, 1397 „Hefringholm“) er Rosenkrantzernes gamle Stamsæde (se A. Heise, i Personalh. Tidsskr. 2. R. III S. 155 flg.). Af Ejerne kendes Hr. Erik Nielsen 1355, Hr. Iver Nielsen 1356—69, Hr. Jens Nielsen 1361—77 (disse tre vare Brødre), Niels Iversen 1377 († omtr. 1412), Hr. Niels Jensen til Tange 1411 (Sønner af Iver og Jens Nielsen), Otto Nielsen til Bjørnholm 1466 († 1477), Anders Nielsen, kaldet Stygge (Sønner af Niels Jensen) i Sameje til 1466, Eiler Styggesen 1515 († omtr. 1535), dennes Søn Chrf., hvis tre Sønner Jørgen, Erik og Peder ere begr. i Vivild Kirke. Peder R. († 1570) og den fjerde Broder Stygge R. († 1571) vare de sidste Ejere af denne Slægt. Sidstnævntes Datter Karen R. bragte 1582 H. til sin Mand Niels Skram til Urup, † 1601, hvis Datter Elsebe Skram, g. m. Eske Bille til Svanholm, 1608 solgte H. for 50,000 Dl. til Eske Brock til Estrup, † 1625. H. tilfaldt hans yngste Datter Elisab. B., g. m. Frands Lykke til Overgd., † 1655, dernæst deres Søn, den bekendte Kaj L., efter hvis Domfældelse H. tilfaldt Kongen. Godset udstykkedes, dog med Indløsningsret for dem, der bleve Ejere af Gaarden, og denne (72 Td. H.) kom 1664 til Oluf Daa (se II S. 914) og udlagdes 1666 som Mødrenearv til hans tre Sønner, der 1667 solgte den, da den var for vidtløftig for dem, til Oberst Hans Friis (et Salg, som mellem Fader og Sønner fremkaldte en Proces, der ved Højesteretsdom faldt ud til disses Fordel), som indløste Bøndergodset og paany gjorde H. til en

komplet Hovedgd.; 11/8 1697 oprettede han af H. (79 og 356 Td. H.) et S t a m h u s for sin Brodersøn Oberst Christen Friis, der efter Broderen Gregers F.'s Død arvede Tustrup og 1726 for at efterkomme sin Farbroders Vilje oprettede af H., Tustrup og Essenbæk et nyt Stamhus. Efter hans Død 1727 tilfaldt H. hans Farbroders Dattersøn Generallieutn. Chr. Rantzau-Friis, † 1731, efter hvis barnløse Død H. efter en langvarig Proces mellem Familierne Below og Beck kom til Oberstlieutn. Joakim Beck, der derefter kaldte sig Beck-Friis, † 1762; hans Søn Grev Joakim B.-F. fik 1782 Tilladelse til at afhænde Stamhuset, og 1783 solgte han H. (79 og 363 Td. H.) for 34,840 Rd. til Laur. Sørensen af Hevring Mølle, der 1796 solgte den (26 og 134 Td. H.) for 35,260 Rd. til Kmhr., Amtm. P. S. Fønss til Løvenholm († 1824), der udparcellerede Gaarden, afhændede Bøndergodset og nedbrød den gamle, af Frands Lykke ved 1650 opf. Hovedbygning for at genopføre den paa et bekvemere Sted, nær ved Kysten. Efter hans Død solgte Aalborg Hospital, der havde Gaarden i Pant, den 1828 til Mogens Chr. Kjeldsen, som tillige med Sønnen Christen K. og Svigersonnen Distriktslæge Zimmermann solgte den 1862 for 164,000 Rd. til den nuv. Ejer, M. S. Olsen. — Den nuv. H o v e d b y g n i n g er som nævnt opf. af Kmhr. Fønss nærmere ved Kysten i Stedet for den ældre, hvis Materiale til Dels er benyttet. Den bestaar af een oprindl. Længe i 1 Stokv. af Egebindingsværk; 1870 tilbyggedes en grundmuret Længe, 1 Stokv. Det firkantede V o l d s t e d af den af Frands Lykke opf. Gaard (3 grundmurede Fløje, i 2 Stokv. med hvælv. Kældere, Taarn og Kapel) saas endnu for nogle Aar siden S. V. for den nuv. Gaard; nu er det udjævnet. Det var en meget stor, 3—5 F. høj Banke, omgivet af en omtr. 20 F. bred, nu tilgroet Grav, og uden om den en lavere Vold. Paa Banken er der fundet Fundamenter af to lange Bygninger mod S. og Ø.; Grundstenene ere dog helt opbrudte. (Om H. se *K. Hansen*, Danske Ridderborge, 1832 S. 65, og *K. Barner*, Familien Rosenkrantz' Hist., Kbh. 1874).

*Julianeholm* er ogsaa opf. af Kmhr. Fønss, som 1817 solgte den til J. Lassen Faurschou; 1827—38 ejedes den af Overkrigskom. Jørg. Mørch Secher, derpaa af Chrf. Neergaard, der solgte den til N. Friis; nuv. Ejer er Chr. Friis.

I *Nielstrup* har ligget en Adelsgaard, som 1511 tilhørte Niels ell. Jens Christiensen (Væbner), 1543 Fru Karen, derefter Chrf. Lunov til Rygd. omtr. 1580—1607, saa Eske Bille til Eliinge, der 1608 solgte den for 14,000 Rd. til Eske Brock til Estrup, efter hvis Død den tillige med Hevringholm tilfaldt Svigersønnen Frands Lykke og dennes Søn Kaj L.; efter hans Fald er den maaske udlagt til Kreditorerne, og Hovedgaarden ved Godsets Adsplittelse bleven øde. Dens Plads vises endnu lidt Ø. for Byen (se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 116 flg., og *Vedel Simonsen*, Bidr. til Eske Brocks Levnedbeskr. S. 68, 76 flg.).

En By i Sognet, *Vodkjær*, nævnes endnu 1608. N. for Sorvad Bro og V. for Gaarden Lille Sorvad har efter Sagnet ligget en By, *Brokjær* (mulig den samme som *Vodkjær*).

## Vejlby Sogn

**Vejlby Sogn**, Anneks til Vivild, fra hvilket det skilles ved Gjesing Sogn, omgives af dette, Avning og Faving Sogne og Rougsø Hrd. (Ørsted S.), fra hvilket det skilles ved Hejbæk. Kirken, mod V., ligger 2 1/2 Mil Ø. for Randers. De bølgeformede Jorder ere sandmuldede og sandede. Sydvestgrænsen dannes af Alling Aa. Gennem Sagnet gaar Landevejen fra Randers til Ørsted og Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2654 Td. Ld., hvoraf 1054 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 265, Byg 149, Havre 355, Boghvede 12, Ærter og Vikker 3, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 99, Grøntf. 24, Kartofler 51, andre Rodfr. 77), Afgræsn.. 692, Høslæt, Brak, Eng m. m. 664, Have 16, Skov 27, ubevokset 20, Moser 20, Kær og Fællede 98, Flyvesand m. m. 14, Veje og Byggegr. 48 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 249 Heste, 742



Stkr, Hornkv. (deraf 442 Køer), 785 Faar, 310 Svin og 31 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 177 Td.; 39 Selvejergde. med 161, 79 Huse med 15 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 861 (1801: 266, 1840: 363, 1860: 475, 1890: 784), boede 1890 i 143 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 33 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 229 af Industri, 51 af Handel, 78 af forsk. Daglejervirks. og 23 af deres Midler. I Sognet B y e r n e : *Vejlby* med Kirke; *Allingaabro*, ved Landevejen, med Skole og privat Skole, teknisk Skole, Garveri, Farveri, Karteri, Bageri, Damp- Sav- og Høvlværk, Kalkværk, Maltgøreri, Maskinfabrik, Trælastforretn., Gæstgiveri, Markedsplads (6 Markeder), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Vejlby Skole* ligger paa Marken, 1/4 Mil fra Byen; *Aliestrup*; *Tøjstrup* med Mølle. *Udbygaarde*, *Klitbo*, *Hedemark*, Gde. og Huse. *Korsholt*, Huse. Gaardene *Julielund*(10 1/2 Td. H., 170 Td. Ld.) og *Allestrupgd.* (10 1/2 Td. H.).

Vejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 316. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse. Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, enkelte Vinduer og begge de interessante, med udhugne Figurer prydede Døre ere bevarede (Sydd. tilmur.; se *Løffler*, Udsigt S. 104, og Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 277 flg.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, med hvælv. Underrum og Pyramidetag, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af røde Mursten, opførtes. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Kirken er rest. 1899—1900 (Arkit.: Clausen, Aarhus). Paa Korbuen er der fundet Kalkmalerier fra omtr. 1300 og fra Midten af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 20).

*Julielund*, tidligere *Kjærgaarden*, ejedes af Monsr, Just Holst, † 1754, som Aaret før solgte den til sin Svoger Forpagter Eggert Chrf. Tryde, der 1754 skødede den (13, i alt 81 Td. H.) til Krigsr. Jac. Adler. — Mikkel Assersen i *Tygstrup* 1471 førte adeligt Vaaben.

I Vejlby har været en nu forsvunden R u n e s t e n . — Ved Udbygaarde har der været en h e l l i g K i l d e .

Vejlby har tidligere været et eget Pastorat. Den sidste Præst i Vejlby var Anders Rud.

## Gjesing Sogn

**Gjesing Sogn**, det største i Herredet, omgives af Annekset Nørager, Vivild Sogn, Rougsø Hrd. (Ørsted S.), Vejlby, Avning, Marie Magdalene og Koed Sogne samt Nørre Hrd. (Nimtofte og Ørum S.). Kirken, mod V., ligger 3 1/4 Mil Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede, sandede og skarpsandede, med store Mosestrækninger og nogen Hede. Store Dele ere dækkede af Skov (Løvenholm Sk., Eldrup Sk., Højholt Sk. m. m.). Paa Nordvestgrænsen løber Hevring Aa. Midt i Sognet ligge Langsø og Gjesing Mose. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 7440 Td. Ld., hvoraf 1916 besaaede (deraf med Rug 522, Byg 253, Havre 703, Boghvede 7, Spergel 10, Blandsæd til Modenhed 183, Grøntf. 25, Kartoffler 70, andre Rodfr. 140), Afgræsn. 1083, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1207, Have 30, Skov 1668, ubevokset 111, Moser 646, Kær og Fællede 123, Hegn 6, Heder 515, Veje og Byggegr. 95, Vandareal m. m. 40 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 248 Heste, 1094 Stkr. Hornkv. (deraf 639 Køer), 1046 Faar, 558 Svin og 35 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 226 Td.; 33 Selvejergd. med 207, 1 Fæstegd. med 2, 57 Huse med 16 Td. Hrtk, og 30 jordløse Huse, c. 1/2 1 Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901; 774 (1801: 407, 1840: 478, 1860: 644,

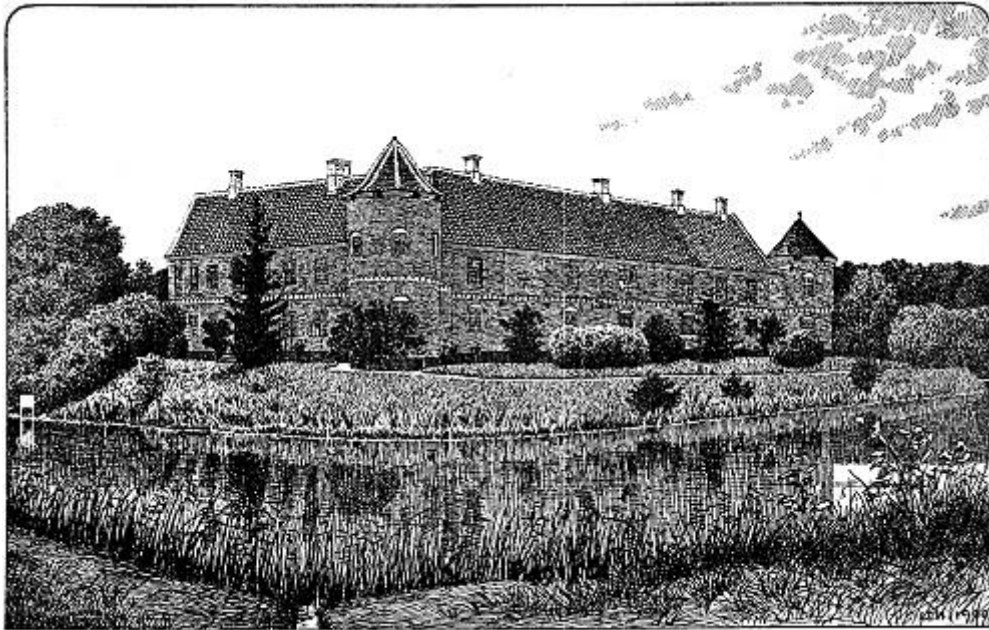
1890: 806), boede 1890 i 157 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 30 levede af immat. Virksomhed, 452 af Jordbr., 5 Gartneri, 112 af Industri, 16 af Handel, 158 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Nørre-Gjesing* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 28 Lemmer) og Købmandshdl.; *Sønder-Gjesing* med Andelsmejeri og Telefonst. *Krusborg*, Gde. *Stenbergholt*, Huse med Skole og Skovridergaarden *Dyrbæk*. H o v e d g a a r d e n *Løvenholm*, med Afbyggergaarden *Georgsminde*, har 58 Td. A. og E. H. og 17 5/8 Td. Skovsk., 3554 Td. Ld. (i Gjesing, Vivild og Ørsted S.), hvoraf 1523 Ager, 84 Eng, 1557 1/2 Skov, Resten Sø, Hede og Mose; til Gaarden høre et Teglværk, en Tørvemose, Nielstrup Vand- og Vejrmølle (Vivild S.) og omtr. 4 1/2 Td. H. Fæstegods. H o v e d g a a r d e n *Sorvad* har 41 Td. H., 462 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 29 Skov, 40 Mose og Kær, Resten Ager; til Gaarden en Mølle og et Teglværk. *Kjærhavegd.* har 13 Td. H., 161 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 4 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Eldrupgd.* (gml. Form: *Ælmæthorp*), *Søholt*. *Højholt*, Skovfogedhus. *Dyrballe*, Skovridergd.

Gjesing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 313. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Løvenholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Sydd. tilmur.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og det store Vaabenus, af Mursten og raa Granit, tilføjedes. Altertavle og udsk. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Maleri af Provst Søren Hansen Ølgod, † 1694, med to Hustruer. Den lille Klokke, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

*Løvenholm* hed tidligere *Gjesingholm* og blev tillige med 5 Bol fra St. Hans Kloster i Viborg 1445 tilskødet Essenbæk Kloster, der ejede N.- og S.-Gjesing til Reformationen. Ved denne Tid kom G. til Familien Banner, nemlig Erik Eriksen Banner, † 1554, Anders Eriksen B., † 1583, hans Sønner Erik B., † 1597 ugift, og Otto B. († 1625), der 1608 solgte G. (om Underhandling om G. med Eske Brock



Løvenholm, set fra Haven.

til Estrup se *Vedel Simonsen*, Bidr. til E. B.'s Levnedbeskr. S. 74 flg.) til Gert Rantzau til Breitenburg, † 1627; hans Søn Overstatholder Chr. R., † 1663, fik G. 1637 oprettet til et Birk (senere Løvenholms Birk, ophævet 1800); dennes Søn Gehejmer., Statholder Ditl. R. († 1697) fik 1/5 1674 G r e v s k a b e t *Løvenholm* oprettet af sine Hovedgaarde G., Demstrup, Sødringholm, Eskjær i Salling (udgik 1681, se S. 615) og Skovgaard i Koldinghus Amt. Af hans Sønner blev Chr. Ditl. R. 1721 skudt paa Jagten paa Foranstaltning af sin Broder Vilh. Adolf R., der 1726 blev dømt til livsvarigt Fængsel († 1734), hvorefter Grevskabet tilfaldt Kronen. Chr. VI genoprettede 12/4 1732 Grevskabet L. for Grev Fr. Chr. Danneskjold-Samsøe, som 1733 med kgl. Bevill. frasolgte Skovgaard og 1742 Demstrup og Sødringholm og 17/8 1742 fik Tilladelse til at nedlægge Grevskabet. 1738 bestod det af L. (Jordsk. 85, Skovsk. 18, Tiender 33, Gods Jordsk. 620, Skovsk. og Mlsk. 11), Demstrup (77, 3/8, 416 og 4) og Sødringholm (28, 1, 42, 487 og 4 Td. H.). Han solgte det som Allodium til sin Broder Grev Ulr. Ad. D.-S., hvis Enke solgte det (102, 33 og 636 Td. H.) ifl. kgl. Bevill. af 30/4 1751 for 40,000 Rd.; Gaarden beholdt grevelige Rettigheder, indtil den 1827 overtoges af Staten. L. tilhørte derefter Regimentskvartermester Søren Seidelin (1751—53), Kammerr. Niels Basse til Hindsgavl, Kancellir. Hans Fønss (1756—83), † 1791, der 1783 overdrog L. (67, Skovsk. 18, Afbyggere 18, Tiender 33, Bøndergods. 614, hvoraf 20 Td. H. under Sorvad) for 74,000 Rd. til sin Søn Kmhr., Amtm. P. S. F., som solgte Bøndergodset og 1813 Gaarden til et Interessentskab (Etatsr. Saaby, Overkrigskommissær Kemp, Baron Eggers og Kammerr. O. Esmarch); dette solgte L. 1817 for 180,000 Rd. til Etatsr. Hansen fra Fyn; 1827 overtog Statskassen den for resterende Skatter, og 1831 solgte Staten den til Etatsr. Saabys Arvinger og Skibskapt. Krøyer, hvilke 1833 athændede den til H. Frelsen fra Flensborg, som 1836 solgte den til Forpagter paa Estrup Christen Pind, efter hvis Enke den 1874 købtes af Konsul la Cour; 1887 købtes den for 520,000 Kr. af Hofjægerm. C. A. F. Neergaard (Landstingsmand, † 1901), hvis Dødsbo nu ejer den. — Den af Grave omgivne H o v e d b y g n i n g bestaar af to sammenbyggede Fløje: en østl. (120 F. lang) og en sydl. (96 F.), begge af røde Munkesten i to Stokv. med til Dels hvælv. Kældere under Østfløjen (en 3., vestl. Fløj, i 1 Stokv., nedreves i 19. Aarh.). I Sydfløjen ind til Gaarden er Hovedindgangen med en frontespicelign. Kvist over; paa Østfløjens Hjørner ud til Graven staa to runde Taarne (under det nordl. et Fangehul) med spidse Tage; ved samme Fløj ind til Gaarden har før været et 3. rundt Taarn, hvori en Egetræsvindeltrappe (vistnok den, hvor den videnskabelige Glarmester Alb. Holst fra Hornslet 1616 fandt en Runeindskr. om en Herremand Eggert Ugerup !), og som vist har haft et højt Spir, hvori en Klokke, der 1705 førtes til Gjelsing

Kirke. Bygningerne siges opf. af Anders Banner i 2. Halvdel af 16. Aarh., fra hvilken Tid i alt Fald Østfløjen vistnok er, medens Sydfløjen synes noget yngre. De 1732 meget brøstfældige Bygninger (de havde da været ubeboede i omtr. 70 Aar; se ogsaa Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 30) bleve restaur. af H. Fønss, hvis Søn udstyrede det Indre. Over Graven fører en Bro mod N. til Ladegaarden (Bygningerne, af Grundmur, ere opf. i Stedet for de tidligere, af Bindingsværk, der brændte under Pind, og ere senere udvidede), mellem hvilken og Graven der er Rester af en ydre Grav; mellem Gravene har vistnok den Portbygning staaet, der nævnes endnu 1732. V. for Gaarden har ligget et 1729 opf. Tinghus, af Bindingsværk. I den 12 Td. Ld. store Have, S. for Gaarden, er der bl. a. Kanaler og et Lysthus, indv. udstyret i Louis XVI's Stil. Paa det gml. Gjesingholm har der været et Kapel, foran hvis Dør der fra Beg. af 17. Aarh. laa en romansk Ligsten med Bispefigur og Runeindskrift, der senere blev flyttet og forsvandt, indtil den atter fandtes og 1821 flyttedes til Kbh. (nu i Nationalmus.); se *G. Stephens*, Runehallen, S. 14 flg. — I Løvenholms Skove findes Kronvildt.

*Sorvad* var før en By med 5 Gaarde, hvoraf 1744 oprettedes en Ladegaard (18 og 19 Td. H.) til Løvenholm, som af P. S. Fønss 1804 blev solgt for 24,600 Rd. og 200 Dukater til Anders Hviid, hvis Søn P. Hviid 1872 solgte den for 150,000 Rd. til C. H. Greve Moltke til Lystrup, som nu ejer den. — *H o v e d b y g n i n g e n*, opf. 1804 og 1854—55 af Grundmur, er een Fløj, i 1 Stokv. med Kvist ud til Haven.

*Munkegaard* og *Vestergaard* i Gjesing nævnes 1509.

Ved Løvenholm er der fredlyst: paa en svag Højning i Dyremose en *L a n g d y s s e* og paa en Højning i Fuglsøse en smuk, lille *R u n d d y s s e*.

### Nørager Sogn

**Nørager Sogn**, Anneks til Gjesing, omgives af dette, Vivild Sogn, Kattegat og Nørre Hrd. (Fjellerup og Glæsborg S.). Kirken, mod V., ligger 3 3/4 Mil Ø. for Randers og 3 1/4 Mil V. N. V. for Grenaa. De mod N. højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med en Del Mose og Hede. I Sognet udspringer *Hevring Aa*; mod S. ligger *Dyr Sø*.

*F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 5898 Td. Ld., hvoraf 2111 besaaede (deraf med Rug 639, Byg 271, Havre 686, Boghvede 6, Ærter og Vikker 35, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 170, Grøntf. 50, Kartofler 85, andre Rodfr. 161), Afgræsn. 1564, Høslæt, Brak, Eng m. m. 943, Have 21, Skov 182, ubevokset 72, Moser 499, Kær og Fælleder 31, Heder 288, Flyvesand m. v. 40, Veje og Byggegrunde 104, Vandareal m. m. 42  
*Td. K r e a t u r h o l d* 1898: 303 Heste, 1065 Stkr. Hornkv. (deraf 651 Køer), 1163 Faar, 505 Svin og 16 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 207 Td.; 55 Selvejergd. med 184, 84 Huse med 23 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 763 (1801: 357, 1840: 435, 1860: 624, 1890: 775), boede 1890 i 145 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 600 af Jordbr., 11 af Fiskeri, 66 af Industri, 27 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e*: *Nørager* med Kirke, Skole og Missionshus (opf. 1892) og Købmandshdl.; *Tustrup* med Købmandshdl. og Pogeskole; *Rygaardsstrand* med Skole. Saml. af Gaarde og Huse: *Rygaarde*, *Mogenstrup*, *Skovgaarde*, *Fjerupgaard* med Skole. Enkelte Gaarde: *Nørager Hedegd.* (127 Td. Ld.), *Petersholm*, *Marienburg*, *Hanstedgd.*, *Sultenborg* (før Kro), *Fredenslund* (omtr. 9 Td. H.), *Johannelund* m. fl. *Nymølle*, *Vandmølle*.

Nørager S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og

Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 314. Lægd. Kirken tilhører Løvenholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne tilmur.). Skibet har Bjælkeloft, Koret Tønde-, og Apsis Halvkuppelhvelving. Senere tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, og Vaabenhuset, af raa Granit og Munkesten. Paa Taarnets Sydside staar HF—ET, 1761, Minde om en Restaur. Altertavle med et Maleri (Christus velsigner de smaa Børn). Romansk Granitdøbefont med Løvværk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1575. Under Koret lukket Begravelse for Ejerne af Løvenholm.

*Rygaard* eller *Rudgaard* har været en Hovedgaard, der ifl. Sagnet skal have tilhørt Hvide-Slægten, som siges at have ejet hele Nørager Sogn (Sagnet fortæller ogsaa, at der endnu før Knud den Stores Tid levede paa Rudgd. en hedensk Høvdning, Rani, Stig Hvides Morbroder, som blev begravet paa Stedet; Enken, Karen, lod sig med sine Børn døbe efter hans Død, men lod sig dog begrave hos sin Mand, og Børnene opførte et Kapel over Graven). Johs. Papes Arvinger tildømtes 1338 deres Gods i Nørager Sogn, han har vel ejet R. Senere ejedes Rygaard af Jens Lagesen (Udsøn) 1388, hvis Hustru kaldes Anne Rani til Rygaard, deres Datter Karen, g. m. Mads Jensen Munk (ogsaa en Jes Palnesen nævnes 1441), Sønnen Hr. Jens Madsen 1457—95, af hvis Døtre Ellen fik Hans Lykke, der 1486 skrev sig til R., og Julien ægtede Laurids Lunov, hvis Søn Jesper L. til R. druknede 1498 i Sverige, Brødrene Niels og Lars Lunov 1543—58; i Niels Lunovs Enke Fru Anne Bliks Tid brændte R., og hun kom nøgen derfra uden Klæder og Sko; Jesper Nielsen L. 1570, hans Broder Chrf. L., der 1585 solgte R. til Erik Lykke d. y. til Skovgd. og Stensmark († 1592); dennes Børn Jørgen og Falk L. solgte 1612 R. til Eske Brock til Estrup, efter hvis Død 1625 R. med Hevringholm og Nielstrup arvedes af hans Svigersøn Frands Lykke til Overgd. († 1655) og hans Søn den bekendte Kaj L. 1673 boede en Niels Thomesen paa R., der da næppe mere var en Hovedgd. Nu er den 4 Bøndergaarde.

En anden Hovedgaard i Sognet, *Skovgaard* („Skoff“), ejedes 1511 af Fru Ellen, dernæst af Erik Lykke d. æ. og hans Enke Anna Kaas, i hvis Ejetid Gaarden og Adkomsterne brændte 1541, derefter af Sønnen Erik Lykke d. y., † 1592, hans Søn Falk L., 1619, Fru Dorete Juul, Jørgen Kaas' Efterlev., 1638, Hans Juul, som 1648 solgte S. til Hr. Just Høg, Axel Sehested til Tim, hans Søn Kjeld Krag S., Adam Ernst Pentz til Mejlgd., Otto Kruse til Østergd., hans Enke Eva Margr. Pentz, deres Svigersøn Kapt. Simon Sivers, † 1727, H. Weghorst, † 1746, Grev Jørgen Scheel, som 1754 solgte S. til Krigsr. Jac. Adler; Kancellir. Niels Hansen, g. m. sidstes Enke, solgte S. 1760 til Hans Moldrup, hvorefter den har været 3 Bøndergaarde. — V o l d s t e d e t af S., fredlyst 1885, er en firkantet Borgbanke, 180-215 F. bred og 5-8 F. høj over de nu udtørrede Graves Bund. Der ses svage Rester af Bygningerne, navnlig af den sydl. Fløj (omtr. 127 × 22 F.), hvoraf der staar Murstenspartier til 4-6 F.; den nordl. Fløj (omtr. 150×30 F.) er næsten helt forsvunden, ligesom ogsaa den vestl. Fløj, Hovedfløjen (138 × 26 F.); mod Ø., hvor en Bro har ført over Graven, har der staaet et Porttaarn; i øvrigt synes Borggaarden at have været aaben her. Den oprindl. Brolægning i Gaarden er bevaret under Grønsværen. (Om Rudg. og Skovgd. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 109 flg., og 121 flg. og Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 298 flg.).

*Mogenstrup* var ogsaa fordum en Hovedgd., der 1355 af Ebbe Galt blev solgt til Nicolaus Holck, som samtidig fik en Anpart i Gaarden i Pant af Thure Jonson. Dog ejedes M. 1392 atter af et Medlem af Slægten Galt, Hr. Jens Lagesen.

En Gaard „Fjelerupgd.“, der ejedes af Eske Brock til Estrup († 1625), maa antages at være *Fjerupgaard* (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 325 flg.)

Ved Skovgaard er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Tustrup en Høj, omsluttende en ikke udgravet Jættestue (Kamret omtr. 32 F. langt), samt en Runddysse og et Dyssekammer med Gang.

### Marie Magdalene Sogn

**Marie Magdalene Sogn** (*Marie Malene S.*) omgives af Annekset Koed, Gjesing, Avning, Ø.-Alling, Lime og Hvilsager Sogne samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager og Skarresø S.), fra hvilket det skilles ved Ryom Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger 3 3/4 Mil Ø. S. Ø. for Randers og 3 1/4 Mil V. S. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede, sandede og lerblandede, med en Del Eng og Mose samt store Skove (Fjeld Sk., en Del af Gl.-Estrup Sk., m. m.). En Del af den omtr. 25 Td. Ld. store *Vallum Sø*, paa Østgrænsen, hører til Sognet; gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen med Forgrening fra Ryomgaard til Aarhus.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 6686 Td. Ld., hvoraf 1527 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 423, Byg 245, Havre 509, Boghvede 34, Bælgsæd 9, Spergel 13, Blandsæd til Modenh. 134, Grøntf. 15, Kartoffler 60, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 1128, Høslæt, Brak, Eng m. m. 776, Have 31, Skov 1826, ubevokset 200, Moser 557, Kær og Fællede 146, Hegn 13, Heder m. v. 193, Veje og Byggegr. 254, Vandareal m. m. 35  
T d. K r e a t u r h o l d 1898: 195 Heste, 807 Stkr. Hornkv. (deraf 501 Køer), 1001 Faar, 334 Svin og 20 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 164 Td.; 24 Selvejergde. med 125, 1 Arvefæstegd. med 4, 1 Fæstegd. med 3, 68 Huse med 14 Td. Hrtk. og 59 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 954 (1801: 295, 1840: 409, 1860: 554, 1890: 911), boede 1890 i 156 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 57 levede af immat. Virksomhed, 562 af Jordbr., 3 af Gartneri, 126 af Industri, 24 af Handel, 127 af forsk. Daglejervirks, 9 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Marie Magdalene* (udt. Marm'lin) med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1893) og Sparekasse (opr. 1874; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,148 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 7210 Kr., Antal af Konti 470); *Pindstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Jærnbane- og Telegrafst.; *Bøjstrup*; *Ryom Stationsby* med Andelsmejeri, Teglværk, Købmandshdl., Mølle, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafst. samt Postekspedition. *Brunmose*, *Bjærghuse* og *Stadsvasehusmark*, Huse. H o v e d g a a r d e n *Gammel-* og *Ny-Ryomgaard* med Gaarden *Marienhof* har 57 5/8 Td. H., omtr. 1160 Td. Ld. (i Marie Magd. og Koed S.), hvoraf 100 Eng, 160 Skov, 100 Mose m. m., Resten Ager; til Gaarden høre en Vand- og en Vejrmølle, et Teglværk og omtr. 6 Td. H. Fæstegods. Andre Gaarde: *Margrethelund*, *Frederikslund* (før *Kragelund*) med Teglv. (Parceller af Ryomgd.); *Grønholt*, *Klemstrupgd.*, *Stadsvasehus*. Skovridergaarden *Rosenborg*.

Marie Magdalene S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrd.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 311. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Apsis, stort Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Korets Sydside. De ældre Dele, Kor og Apsis, ere opf. 1458 af Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz og Hustru, af Munkesten med Sokkel af Granitkvadre fra en ældre Kirke, paa et Sted, „hvor Træer og Skov tilforn stod“ (D. Atl.). Lidt yngre er Skibet, hvis Hvælvinger ere indbyggede omtr. 1500 af Niels Eriksen Rosenkrantz og Hustru Birgitte Olufsdatter; deres Vaabn. og Navne ere malede paa en af Hvælvingerne; paa Korhvälv. er der en Bladdekoration. Et Par Vinduer i Apsis og Norddøren ses. Skibet faar kun Lys fra Syd. Taarnet, der før har haft Spir (nedbrudt 1739), er opf. 1593 af Mogens Juel, det hvælv. Gravkapel vistnok 1639 (paa Gavlen:



H. G. og 1780). Vaabehuset, af Mursten som de andre Tilbygninger, er ogsaa fra en senere Tid. Altertavle med et Maleri (den korsfæstede; den gml. Tavle i Kapellet) og Mogens Juels og Hustrus Vaabn. Granitdøbefont med Vaabener og et Bomærke. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. I Kapellet Epitafium over Etatsr. P. Fogh, † 1753, med 3 Hustruer, samt en Del Kister; under Kapellet en Gravhvæl. I Taarnrummet Ligsten over Christen Mikkelsen Bering, † 1701, og Hustru. Over Vaabehusets Dør vokser der i Muren et Rønnetræ.

*Ryomgaard* ejedes af Landsdom. Mogens Pallesen Juel, † 1605, g. m. Birgitte Eriksdatter Rosenkrantz (hvis Fader og Farfader synes at have ejet Gaarden), Børge R., Axel Galt, der fik den tildømt ved Rettertingsdom 1608 (efter at have ført Proces med Birgitte Rosenkrantz og Broderen Børge R.), Enevold Kruse til Kjellerup og Stenalt, † 1621, hans Søn Jørgen K., † 1666, hvis Arvinger fragik Gæld og Arv efter ham, Mag. Laur. Bording, † 1677, der 1671 lod sig den udlægge for Gæld (se Personalh. Tidsskr. 2. R. II S. 91), Dr. Rasmus Bording, † 1703, hvis Søster Magdalene († 1720) var g. m. Etatsr. Peder Fogh, der 1713 købte R. (i alt 339 Td. H.) for 20,000 Rd. af sine Svogre Justitsraaderne Povl Glud og Hans Nansen; efter Foghs barnløse Død 1753 kom hans Søstersøn Jørgen Fogh Wilster, † barnløs 1756, hvis Enke ægtede Oberstlieutn. Palle Kragh Hoff til Høgholm, † 1798, hans Søn Landsdom. Henr. Mule H., der købte R. (63, 75 og 329 Td. H.) 1799 paa Aukt. for 92,100 Rd.; 1804 fik Peter Marcussen Wodschou Skøde paa Gaardens Hovedparcel (26 Td. H.) for 55,000 Rd. († 1824). Derefter ejedes den bl. a. af V. P. Brockenhuus 1825—34 og Th. Carstensen, der 1854 solgte den til den nuv. Ejer, E. Mourier-Petersen, som tillige har købt Parcellerne Ny-Ryomgd. og Marienhof. — H o v e d b y g n i n g e n ligger paa en Holm, mod N. begrænset af et Engdrag, hvorigennem Afløbet fra Vallum Sø løber, mod Ø., S. og V. omgivet af Eng- og Kærstrækningerne ved Ryom Aa. Den er opf. omtr. 100 Al. N. for en ældre Gaard 1642-43 af Jørg. Kruse (hans og Hustrus Navne, fædr. og mødr. Vaabn. samt det sidste Aarst. staa paa Sandstensportalen ved Hovedindgangen) og forandret af P. K. Hoff og bestaar af en Midtfløj mod N. og to korte Sidefløje mod Ø. og V. med afvalmede Gavle, alle af røde Munkesten paa Granitsokkel i 2 Stokv., med hvæl. Kældere under Midtfløjen. Dennes vestl. Del samt Vestfløjen ere opf. 1768 af Hoff (hans og Hustrus Navne og Vaabn. staa paa Vestfløjens Sydgavl), som vistnok ogsaa har nedbrudt østfløjen — undt. det Stykke, der endnu staa —, Midtfløjens høje Gavle, det ottekantede Taarn, der stod paa Midtfløjens Nordøsthjørne og et rundt Trappetaarn paa samme Fløjs Syd façade. Ladegaarden, mod Ø., er opf. af røde Munkesten (vistnok fra den ældre Gaard), Laden 1633 og Staldbygningen 1635.

I Sognet har der været en By *Ryum*.

Ved Marie Magdalene har der været en meget søgt hellig Kilde, *Marie og Magdalenes Kilde*; efter Sagnet blev to Jomfruer Marie og Magdalene helbredede ved den, hvorfor de byggede et K a p e l her, som senere blev nedbrudt og afløst af den nuv. Sognekirke. Ogsaa ved Bøjstrup har der været en h e l l i g K i l d e .

### Koed Sogn

**Koed Sogn**, Anneks til Marie Magdalene, omgives af dette og Gjesing Sogn, Nørre Hrd. (Nimtofte og Tøstrup S.), Sønder Hrd. (Kolind S.) og Ø.-Lisbjerg Hrd. (Skarresø S.). Kirken, mod S., ligger 4 1/2 Mil Ø. S. Ø. for Randers og 2 1/2 Mil V. S. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede, med Engstrækninger (i det udtørrede Kolindsund). Nogen Skov (Vedø Sk., Stadsborg Sk., det meste af Skoven ved Frederikslund). Paa Sydgrænsen løber Ryom Aa, paa Østgrænsen Nimtofte Aa; paa Vestgrænsen ligger en Del af *Vallum Sø* (se S. 937). I den sydl. Del gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 4094 Td. Ld. — heraf 348 Td. Ld. indvundne ved Sødutørring [Kolindsund] —, hvoraf 1560 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 363, Byg 345, Havre 502, Boghvede 9, Bælgsæd 4, Blands. til Modenh. 86, Grøntf. 25, Kartoffl. 58, andre Rodfr. 106), Afgræsn. 911, Høslæt, Brak, Eng m. m. 810, Have 32, Skov 285, Moser 67, Kær og Fællede 84, Heder 210, Veje og Byggegr. 131, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 234 Heste, 815 Stkr. Hornkvæg (deraf 518 Køer), 677 Faar, 320 Svin og 28. Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 211 Td.; 39 Selvejergde. med 196, 61 Huse med 13 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 749 (1801: 267, 1840: 452, 1860: 557, 1890: 722), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levede af immat. Virksomh., 424 af Jordbr., 112 af Industri, 21 af Handel, 87 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Koed* (1333: Couit) med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1888); *Attrup* med Skole; *Kjærende. Korupskov*, Gd. og Huse. *Hovedgaarden Vedø* har 38 Td. A. og E. Hrtk. og 1 1/4 Td. Skovsk., 644 1/2 Td. Ld. (deraf 128 Td. Ld., der tillagdes Gaarden ved Kolindsunds Tørlægning, uden at Hrtk. forøgedes), hvoraf 80 Eng og Kær, 120 Skov, Resten Ager; til Gaarden en Vandmølle. *Hedevigsløst*, Gd.; *Stadsborg*, Gd.

Koed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Grenaa Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr.' 312. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp og Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nord. tilmur.) og et Vindue ere bevarede. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Koret (Skibet har Bjælkeloft), der samtidig forlængedes mod Ø., idet en oprindl. Apsis nedbrødes. Samtidig opførtes Taarnet, af store, røde Mursten, med hvælv. Underrum og Rundbue ind til Skibet, og Vaabehuset, af raa og kløvet Granit og Munkesten, delvis ombygget 1776 af P. K. Hoff, der har opsat et Solur over Vaabehusdøren. Altertavle fra 1705 i Barokstil med et Maleri (Nadveren). Døbefont i Barokstil, af Træ. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1638. I Koret Ligsten med Portrætfigurer over Anders Sandberg, † 1567, med Hustru og Datter. Kisterne, der før stode i Taarnrummet, ere nedgravede paa Kirkegaarden.

*Vedø*, der har Navn af Byen Vede, som laa tæt N. for Gaarden og endnu var til paa D. Atl.'s Tid, ejedes af Anders Christensen Sandberg til Kvelstrup, hans Enke Gjertrud Krabbe, deres Søn Tyge S., hans Enke Ellen Rostrup, en kort Tid Gert Bryske († 1651), g. m. Kirsten Tygesdatter Sandberg († 1647 paa Vedø), derefter Rigsr. Fr. Reedtz († 1659), dennes Søn, Amtmd. Jørgen R. 1662-81 († 1682), Anders Christensen 1688, Erik Henriksen 1687-1704, hans Enke Anne Svendsdatter († 1714, g. 1. m. Niels Thomesen paa Rudgd.), der delte V. (22, 47 og 214 Td. H.) mellem sin Datter Nille Marie Behr og sin Søn Anders Nicolai Behr. Førstn. († 1759) ægtede Konsistorialr. Mag. Fr. Thomesen Lyngby († 1734) og testamenterede 1758 V. (22, 74 og 262 Td. H.) til sine afdøde Sønners Halvbroders Sønnedatter Nille Olerica Reinfranck og hendes Forlovede Henrik Jacobi Boesen, Fuldmægtig paa Gaarden, senere Krigsr. 1775 solgte Enken V. (22, med Sørupgd. 8, Tiender 55 og Gods 265 Td. H.) for 33,440 Rd. til Oberstlieutn. Palle Kragh Hoff, der 1795 solgte den (30, 59, 270 og Tøstrup Præstegd. 8 Td. H.) for 48,745 Rd. til Rasmus Christensen til Østergd., † 1803. Derefter ejedes den af hans Enke, Baron Jørgen Rosenkrantz til Sophiendal (1811-25), Kapt. J. N. Kastrop († 1825), hvis Enke solgte den til Krigsassessor J. B. Secher, som ejede den 1835-47, derpaa Sønnen A. J. Secher, der 1873 solgte den for 264,000 Kr. til Aktieselsk. Kolindsund, som 1884 afhændede den for 315,000 Kr. til den nuv. Ejer, Henning Møller. — Den gamle Hovedbygning, omgivet af Kærstrækninger, mod S. af det udtørrede Kolindsund, bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv. af Bindingsværk.

Attrup var før en Hovedgaard, der 1429 ejedes af Palne Lille og 1445 af Fru Else i Atrop; 1629 skødede Chrf. Lunov sin Gaard A. Hovgaard i Sønderhald Hrd. til Chrf. Gersdorff.

Ved Attrup har ligget „Koed Slot“, hvis Voldsted, en lav, firkantet Banke (120×150 F.), omgivet af Grave, ses endnu; Stedet er nu dog helt overpløjet.

Ved Koed er der fredlyst en L a n g d y s s e og to ret anselige G r a v h ø j e .

Koed var Anneks til Nimtofte indtil 14/6 1775, da det blev Anneks til Marie Magdalene Sogn.

### Øster-Alling Sogn

**Øster-Alling Sogn** omgives af Annekset V.-Alling, Favsing Sogn, fra hvilket det skilles ved Alling Aa, Avning, Marie Magdalene, Hvilsager og Lime Sogne. Kirken, mod N. V., ligger 2 1/4 Mil Ø. S Ø. for Randers. De mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere letmuldede med Lerunderlag, med Enge langs Aaen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2201 Td. Ld., hvoraf 795 besaaede (deraf med Rug 204, Byg 123, Havre 345, Blandsæd til Modenh. 62, Grøntf. 9, Kartofler 23, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 544, Høslæt, Brak, Eng m. m. 623, Have 15, Skov 10, Moser 58, Kær og Fællede 117, Veje og Byggegr. 38 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 199 Heste, 649 Stkr. Hornkvæg (deraf 378 Køer), 478 Faar, 314 Svin og 37 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 137 Td.; 30 Selvejergde. med 126, 45 Huse med 11 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 483 (1801: 236, 1840: 243, 1860: 291, 1890: 448), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 320 af Jordbr., 64 af Industri, 38 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : Ø.-Alling med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1896 og 1888), Sparekasse (opr. 1895; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 24,907 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 241 Kr., Antal af Konti 105), Andelsmejeri og Telefonst.; Ring (1203: Rind) med Skole og Ølbryggeri. Ringsø, Huse. *Ovstrupgaard*, med Mølle, deraf den ene paa 13 Td. H., 164 Td. Ld., hvoraf 24 Eng, Resten Ager. P r æ s t e g a a r d e n har 12 Td. H., 136 Td. Ld., hvoraf 54 Eng, Resten Ager. *Ringgaard*(8 Td. H.).

Ø.-Alling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 319. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

*Kirken*, indviet til St. Karen, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre. Taarnet, af samme Materiale, er mulig fra samme Tid og har Rundbue af Granit ind til Skibet. Korbuen og Norddøren (i Vaabenhuset) ere bevarede, Sydd. er tilmur., enkelte Vinduer spores. Vaabenhuset er opf. i den senere Middelalder af raa Granit og Munkesten. Skibet har nyt kaseteret Bjælkeloft, Koret (en senere indbygget) Hvælving, Taarnrummet Bjælkeloft. Altertavle (ændret 1900) og Prædikestol, fra 1610, i Renæssancestil. Granitdøbefont med Løvefigurer og Mandehoveder. Stolestader fra 1617. Series pastorum. I Vaabenhuset en Runesten (før foran Kirkedøren) med Indskr.: „Tore rejste denne Sten efter Fastulv myge“ (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 167). I Skibet og paa Korets Hvælving er der Kalkmalerier fra Beg. af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 25).

*Ovstrupgaard* samt 1 Gaard og 2 Bol i Ø.-Alling blev 1344 paa Hald Herreds Ting af Johs. Laurensen Mule skødet til Iver Nielsen. Den siges at have været ejet af Ove Stigsen, som skal have bygget Kirken og dræbte Esbern Udsen (se V.-Alling Sogn), og have sit Navn efter ham. Ved Ovstrup Dam vises endnu Gaardens Plads.

### Vester-Alling Sogn

**Vester-Alling Sogn**, Anneks til Ø.-Alling, omgives af dette, Lime, Skjørring og Hørning Sogne, fra hvilket sidste det skilles ved Alling Aa. Kirken, mod N. V., ligger 2 Mil Ø. S. Ø. for Randers. De mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere fortrinligt muldede med Lerunderlag.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1341 Td. Ld., hvoraf 578 besaaede (deraf med Rug 139, Byg 81, Havre 233, Blandsæd til Modenhed 43, Grøntf. 16, Kartofler 15, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 367, Høslæt, Brak, Eng m. m. 301, Have 8, Moser 32, Kær og Fællede 33, Veje og Byggegr. 20 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 130 Heste, 435 Stkr. Hornkv. (deraf 243 Køer), 394 Faar, 171 Svin og 10 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 99 Td.; 23 Selvejergaarde med 94, 11 Huse med 5 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 232 (1801: 170, 1840: 175, 1860: 209, 1890: 240), boede 1890 i 44 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 3 levede af immat. Virksomh., 203 af Jordbr., 15 af Industri, 9 af forsk. Daglejervirks. og 10 af deres Midler.

I Sognet B y e n V.-Alling med Kirke, Skole og Købmandshdl. *Hedegaarde*. V.-Alling S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører Stamh. Estrup.

Den lille *Kirke*, indviet til St. Jørgen, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre og have Bjælkeloft. Korbuen og Syddøren ere bevarede, enkelte Vinduer spores. I Korgavlen er der indiv. tæt under Loftet indmuret tre Lydpotter. Vaabenhuset er en sen-middelalderlig Tilbygning, af raa Kamp og Mursten; i dets Mure ere to romanske Ligsten med Korsstave indsatte, medens en tredje ligger som Tærskelsten. Altertavlen er et gotisk Alterskab; i Midten Gudfader m. m., paa Fløjene Apostlene, foroven St. Jørgen og St. Katharina. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Om Befalingen til Kirkens Nedbrydelse 1553 se S. 817.

I Sognet skal have ligget en Gaard *Bolhave*, som tilhørte Esbern Udsen, der byggede V.-Alling Kirke og blev dræbt af Ove Stigsen i Ovstrup. Rudera af Gaarden saas endnu i 18. Aarh. — I V.-Alling boede 1371 Jortred, Niels Jensen Mackeprangs Enke.

### Aarslev Sogn

**Aarslev Sogn** omgives af Annekset Hørning og Essenbæk Sogn samt Galten Hrd. (Ølst og Voldum S.), fra hvilket det paa Sydgrænsen skilles ved Alling Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger 1 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede eller lerblandede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1284 Td. Ld., hvoraf 587 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 107, Havre 254, Blands. til Modenh. 26, Grøntf. 28, Kartofler 13, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 396, Høslæt, Brak, Eng m. m. 217, Have 8, Skov 16, Moser 13, Heder 13, Veje og Byggegr. 31 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 120 Heste, 490 Stkr. Hornkvæg (deraf 238 Køer), 320 Faar, 157 Svin og 7 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv.

Skovskuldshartk. 1895: 109 Td.; 22 Selvejergde. med 102, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse, c. 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 311 (1801: 222, 1840: 314, 1860: 339, 1890: 273), boede 1890 i 64 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 147 af Jordbr., 61 af Industri, 8 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n : *Aarslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Mølle og Telefonstation. *Ejstrupgaard* har 14 Td. H., 183 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 3 Mose, Resten Ager. *Aarslev Mølle* har 13 Td. H., 138 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 7 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Elisaholt, Vandborg, Charlottenhøj, Birkehus*.

Aarslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 323. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

*Kirken* (i kat. Tid Præbende til Aarhus Kapitel), indviet til St. Karen, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af huggen Granit paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Norddøren (tilmuret), paa hvis Tympanon Christus paa Korset (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 281), og et Vindue ere bevarede. I 1868 blev Kirken delvis ombygget (Arkitekt: V. Puck i Aarhus), Skibet forlængedes betydeligt mod V., hvor en høj Klokkekam opførtes, og Vaabenuset tilføjedes, alt væsentlig af Mursten og cementpudset. Altertavlen, i Renæssancestil, er rest. 1900; i Midtfeltet et Maleri (Mariæ Bebudelse) af Frk. C. J. Preetzmann, fra 1844. Alterstager, skænkede 1656 af Jmfr. Anne Lange. Døbefont af Træ i Renæssancestil. (Den oprindl. Granitfont, med Dobbeltløver, staar i Præstegaardens Have). Prædikestol i Renæssancestil. Malmlysekroner, skænket 1698 af Præsten Ole Pedersen Øye og Hustru.

Efter Sagnet har der i Nærheden af Birkehus staaet et lille K a p e l , indviet til St. Nicolaus. Stedet vises endnu, men der er ingen Bygningsrester.

### Hørning Sogn

**Hørning Sogn**, Anneks til Aarslev, omgives af dette, Essenbæk, Virring, Favsing, V.-Alling, Lime og Mygind Sogne samt Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, noget vestl., ligger 1 1/2 Mil S. Ø. for Randers. De til Dels højtliggende Jorder (Sorthøj, 203 F., 64 M.) ere mod V. jævne og lermuldede, mod Ø. sandmuldede, med Engstrækninger mod N. og S. Paa Sydgrænsen løber Alling Aa; Hald Sø, paa Nordgrænsen, er udtørret. Gennem Sagnet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4266 Td. Ld. (deraf ca. 80 indvundne ved Sødutørring, Hald Se) hvoraf 1812 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 385, Byg 278, Havre 740, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 69, Grøntf. 19, Kartofler 50, andre Rodfrugter 227), Afgræsn. 982, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1058, Have 26, Skov 95, Moser 150, Kær og Fælleder 19, Heder 61, Veje og Byggegr. 61 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 134 Heste, 1217 Stkr. Hornkv. (deraf 619 Køer), 767 Faar, 438 Svin og 23 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 333 Td.; 49 Selvejergde. med 314, 60 Huse med 16 Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse, c. 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 794 (1801: 499, 1840: 659, 1860: 697, 1890: 769), boede 1890 i 141 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 517 af Jordbr., 96 af Industri, 4 af Handel, 1 af Skibsf., 83 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hørning* med Kirke, Skole, Hospitalet „Den Hørningske Stiftelse“ (se ndfr.),

Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1875; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 16,090 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt., Reservef. 2243 Kr., Antal af Konti 162), Vandværk og Telefonst.; *Gundestrup*; *Lund*; *Krogsager*; *Moeskjær* med Mølle; *Fløjstrup* med Skole. H o v e d g a a r d e n *Tustrup* har 46 Td. H., 580 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 80 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 8 Arbejdshuse, et Hus i Hørning By, et Teglværk og et Kalkbrud samt 1 Td. H. Fæstegods. *Raaballegaard*, med Teglværk, har 21 Td. H., 280 Td. Ld. Gaarden *Pindsminde* har 19 1/2 Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 17 Eng (5 i Essenbæk S.), 5 Gaardspl., Have og Skov, Resten Ager; til Gaarden et Kalkbrud. Gaarden *Ravnholt* (i Gundestrup) har 12 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 6 Eng (i Essenbæk S.), 5 Skov, Resten Ager. *Gundestrupgaard* (9 Td. H.).

Hørning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 322. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

*Kirken* (i kat. Tid et Præbende til Aarhus Kapitel), fordum kaldet St. Trinitatis Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Korsarme mod N. og S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsoinkel. Fire Vinduer og Norddøren (tilmurede) ere bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger, og de hvælv. Korsarme og Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Taarnet, hvis hvælv. Underrum er Forhal, har et ottekantet, gennembrudt Spir (102 F.), der vistnok stammer fra en Restaur. i Beg. af 18. Aarh. (paa Sandstensportalen i Vestmuren staar: 1726), da Hvælvingerne prydedes med legemsstore Relieffigurer i Stuk. Ved en Restaur. 1886-88 (Bygningsinspektør Walther) fandtes i Murfylden en udsk. og bemalet Planke (nu i Nationalmus.), der viser, at her oprindl. har staaet en Trækirke, vistnok fra omtr. 1000 (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 383 fig.). Altertavle i Barokstil, skænk. af Oberst Hans Friis († 1697), med et nyt Maleri (den korsfæstede) af A. Fritz. I Altersranken udsk. Figurer af Christus og Apostlene. Af Kirkens Kar, der opbevares i et Jærnskab i Muren, nævnes et Sølvdøbefad med Friis-Vaabenet. Døbefont af Smedejærn fra 1649, skænket af Bisp Peter Vinstrup (i Hørning Hospitalforstanders Have staar en rom. Granitdøbefont, i en Gaard i Gundestrup en lign., maaaske fra Hørning og Fløjstrup Kirker). Udsk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1641. I den sydl. Korsfløj et af H. Friis skænk. Orgel og en lille Altertavle, der siges at være anvendt af ham i Felten og paa Rejser. Den nordl. Korsarm er af Friis indrettet til Gravkapel, skilt fra Skibet ved et Smedejærns gitter; i Kapellet et af Th. Quilinus udf. Epitafium over Friis, med hans knælende Billede af hvidt Marmor, hans to Hustruer og Datter (med Basrelieffer), hvilke tillige med andre hvile i Hvælvingen under Kapellet. Stor Malmlysekrone. Series pastorum. Mindetavle over Mikkel Rasmussen, † 1630, og Hustru. *Tustrup* var en Bondeby paa 4 Gaarde, der af Fr. III tilskødedes Oberst Hans Friis († 1697), som 1657 kompletterede den til Hovedgaard med Gods fra Clausholm og 1695 oprettede T. Gaard og Gods (73 og 393 Td. H.) til et S t a m h u s for sin Brodersøn, Oberstlieutn. Gregers F., efter hvis Død 1711 det tilfaldt dennes Broder Oberst Chr. F., der 1726 oprettede et nyt Stamhus af T. og Essenbæk i Forening med Stamhuset Hevringholm († 1727 som Slægtens sidste Mand); se videre S. 931. Grev Joakim Beck-Friis fik 1782 Tilladelse til at nedlægge Stamhuset og solgte 1784 T. (74) og Essenbæk (31) med tilligg. Gods (740 Td. H.) for 71,000 Rd. til Chr. Kallager til Mejlgd., der 1787 solgte begge Gaarde (74, 31 og 733 Td. H.) for 75,000 Rd. til Amtm., Kmhr. P. S. Fønss til Løvenholm og Borgmester Joh. Fr. Carøe i Randers. Disse solgte s. Aar T. (73 og 270 Td. H.) for 35,000 Rd. til Anders Dyhr, der 1789 fik Tilladelse til at udparcellere, uden at Hovedparcellen mistede sin Frihed, hvorefter han 1795 solgte denne (T. Østergd., 24 Td. H.) for 6525 Rd. til Anders Sørensen Møller, † 1805, hvorefter Enken Anne Levinsen ægtede Skipper Laur. Peter Dienstmann. En anden Parcel (12 Td. H.) solgte Anders





Hørning Kirke. I Baggrunden Hospitalet.

Dyhr 1795 for 3263 Rd. til Anders Christensen Møller af Gundestrup og en tredje af s. Størrelse til s. Pris til Christen Pedersen Refsbech, der 1804 solgte denne (11 Td. H.) for 6000 Rd. til Lieutn. Erik Paulsen, som 1800 paa Aukt. havde købt den anden Parcel til for 4450 Rd. af Niels Christensen Tøger. Derefter ejedes den 1808-9 af Gehejmekonferensr. Schilden-Huitfeldt til Clausholm, som overdrog den til Baron Holger Rosenkrantz, hvorefter den 1832 købtes af And. Pind, der 1860 overdrog den til Sønnen, Lieutn., Jægerm. J. Pind; han solgte den 1898 for 311,000 Kr. til den nuv. Ejer, Herm. Løvenskjold. — *H o v e d b y g n i n g e n*, opf. 1809, bestaar af en Midtfløj i 2 Stokv. og 2 Sidefløje (opf. 1862), i 1 Stokv., af Grundmur.

*Pindsminde* er samlet af 3 Bøndergaarde 1860 af den nuv. Ejer, Justitsr. O. Høy, der ogsaa ejer Ejstrupgd. i Aarslev Sogn. — *Ravnholt* ejes af N. Levinsen, hvis Familie har haft den siden 1760.

*Krogsager* var endnu 1530 en Gaard Krogsagergaard; 1368 nævnes Oluf Jensen af Krogsager. — Mod Ø. i Sognet findes tæt ved Alling Aa, der i gamle Dage skal have været sejlbar, en aflang rund Bakke Brattingsborg, hvor Sagnet vil vide, at der har været en Borg. *Den Hørningske Stiftelse*, med en trefløjet Bygning i 1 Stokv. med Kamgavle, ved Kirken, er opr. 1697 af ovenn. Hans Friis; den afgiver Fribolig foruden Lægehjælp, Brændsel osv. samt aarl. 88 Kr. foruden Naturalier til en Værdi af 60 Kr. til hvert af de 12 Lemmer; desuden gives der aarlig Understøttelse til 16 trængende uden for Stiftelsen, til 5 forældrelose Skolebørn og 8 fattige Adelspersoner, samt til Læreren i Hørning og Organisten i Østbirk. Stiftelsen, der ejer omtr. 230,000 Kr., Aarslev, Hørning, Vivild, Vejlbj, Kristrup og Østbirk Kirketiender samt omtr. 4 Td. H. Bøndergods, bestyres under Justitsmin. Overtilsyn, Biskoppens Direktion og Sognepræstens Inspektion af en Forstander.

*Fløjstrup* har fordum været et eget Sogn, hvis *K i r k e* (indviet til Jmfr. Marie; efter Sagnet er den opf. af en adelig Jomfru, der strandede ikke langt derfra) tilhørte Essenbæk Kloster, der ogsaa ejede 7 Gaarde og 2 Bol i Hørning samt Gaarde i Byerne Balle, Gundestrup, Krogsager, Lund, Moeskjær og Tustrup 1479 og 1482.

Sognet var Anneks til Virring, men paa Grund af dets Ringhed og den besværlige Vej fra Virring blev Kirken afbrudt, formentl. i 16. Aarh., og Byen henlagt til Herning Sogn undtagen det under Virring Sogn omtalte Enklave. Af Kirken (nævnt 1406, 1424, 1456 og 1492), der laa østl. i Byen, fandtes endnu i Slutn. af 19. Aarh. Kalk og Murstensbrokker; paa Kirkegaarden er der opgravet Menneskeben og Ligkistestumper.

I Fløjstrup Bakker har der været en hellig Kilde.

### Hvilsager Sogn

**Hvilsager Sogn** omgives af Annekset Lime og Marie Magdalene Sogn, Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager, Mørke og Hornslet S.) samt Krogsbæk og Skjørring Sogne, med et Enklave mellem Lime og Ø.-Alling Sogne. Kirken, mod N., ligger 2 3/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede og lermuldede, med store Enge mod N. Ø., hvor Ryom Aa danner Grænsen, og mod S. V., hvor Rosenholm Aa er Grænsen. En Del Skov (Hvilsager Sk., Termestrup Sk., Holmene, m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

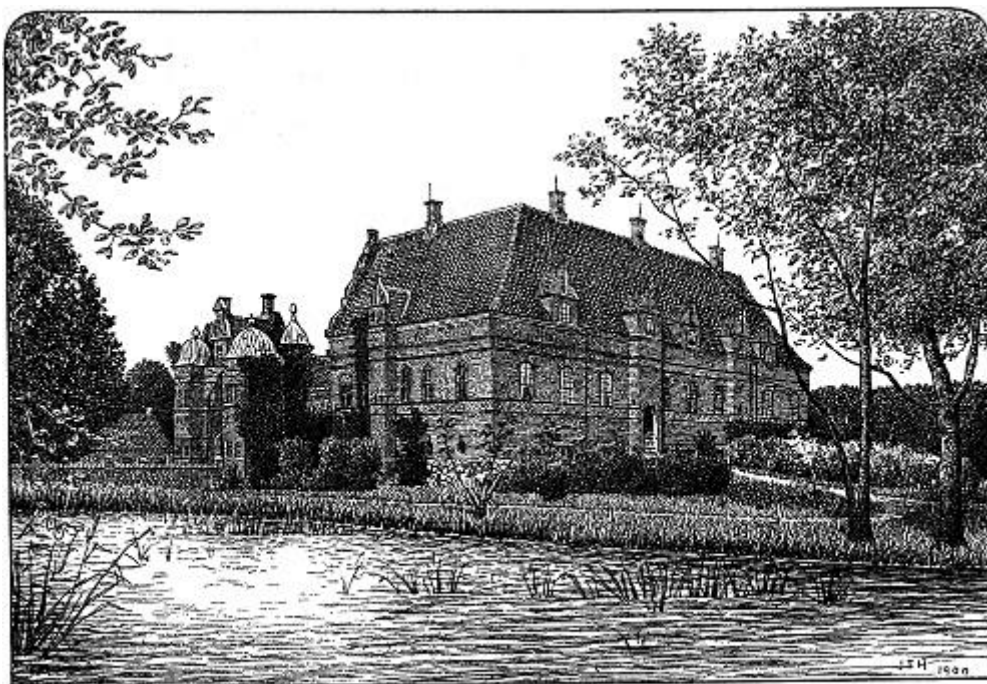
F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3935 Td. Ld., hvoraf 1362 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 260, Havre 541, Blands. til Modenh. 123, Grøntf. 11, Kartoffler 26, andre Rodfr. 116), Afgræsn. 722, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1040, Have 32, Skov 386, ubevokset 30, Moser 149, Kær og Fællede 89, Veje og Byggegr. 103, Vandareal m. m. 21 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 245 Heste, 1087 Stkr. Hornkvæg (deraf 656 Køer), 659 Faar, 464 Svin og 49 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 230 Td.; 36 Selvejergde. med 213, 72 Huse med 17 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 611 (1801: 359, 1840: 393, 1860: 578, 1890: 666), boede 1890 i 125 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 107 af Industri, 14 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hvilsager*, højt beliggende, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 29,597 Kr., Rentef. 3 3/4 pCt, Reservef. 2162 Kr., Antal af Konti 273); *Bendstrup*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1891); *Termestrup*, ved Landevejen, med Skole og Mølle. H o v e d g a a r d e n *Skaføgaard*, med Afbyggergaarden *Højholt* og Ejendommen *Fjeld*, den sidste i Marie Magdalene Sogn, har 54 3/4 Td. Ager og Engs H r t k . , 3425 Td. Ld. (i Hvilsager, Marie Magdalene og Thorsager S.), hvoraf 1739 Skov, 330 Eng, Kær, Mose og Søplan, 670 Ager; ufri Jord (dels indtaget til Skov, dels Moseareal, dels henlagt under Huse og mindre Steder) 35 3/4 Td. H. og 3 5/8 Td Skovsk. *Dalsgaard*, i Enklavet, har 20 Td. H., 342 Td. Ld. (i Hvilsager, Lime og Ø.-Alling S.), hvoraf 80 Eng, 42 Skov, Resten Ager; til Gaarden en Mølle og et Teglværk. *Bovlandsgaard*. To Gaarde af *Bøjen* (se Lime S). *Lillemølle*, Vandmølle.

Hvilsager S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 310. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Den højtbeliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor, med tresidet Afslutning, ere fra romansk Tid af Granitkvadre. Et Vindue i Koret er bevaret. Senere tilføjedes Taarn (med højt Spir; paa Vestsiden en muret Portal med Bogst. N. B. og A. H.) og Vaabehus, af Mursten. Aar 1772 (Indskrift over Vaabehusets Dør) blev Kirken, der har Bjælkeloft, næsten helt ombygget af Niels Behr til Skaføgd. Rigt udsk. Altertavle fra den senere Middelalder. Romansk Granitdøbefont. Kalk og Disk,

fra 1663, ere skænkede af Erik Bille og Fru Anne Trolle. I Taarnrummet lukket Herskabsstol. Over Vaabenhusedøren et Orgel. Stolestader i Renæssancestil fra 1651. I Kirken et stort Skib med Indskr.: Erindring af den Bæhrske Familie 1809 (den har haft Begravelse under Vaabenhuset, men 1894 nedsænkedes Kisterne paa Kirkegaarden). I Koret Ligsten (med Portrætfigurer) over Jens Lunov til Bendstrup, † 16., og Hustru Fru Elline Brockenhuus, † 1587, samt over Foged paa Skaføg. Oluf Pedersøn, † 1691.



Skaføgård.

*Skaføgård* var oprindl. en Bondeby (Skaby eller Skabø) paa to Gaarde, hvis Beboere 1551 opsagdes af Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596). Gaarden tilfaldt derefter Enken Dorte Lange, † 1613, derpaa Sønnen, den bekendte Holger R., † 1642, dennes Søn, Rigsr. Gunde R., † 1675, som 1647 solgte S. til Steen Bille, der 1666 overdrog den til sin Svigersøn Henr. Ditl. Grev Holck, hvis Enke Grevinde Mette Bille 1708 overdrog S. (65 Td. H.) med Tiender og Gods til sin Svigersøn Ritmester Pros Mund († 1710) for 18,000 Rd., han havde udlagt for hende, og en aarl. Livrente af 300 Rd., men han gav hende atter 1709 Fuldmagt til at sælge Gaarden, hvorefter hun 1710 solgte den for 17,500 Rd. til Thomas Nik. Behr, † 1749; derpaa ejedes den af Niels Behr, † 1778, og dennes Søn Poul B. († 1786), der overtog den (65, 33 og 340 Td. H.) paa Aukt. i Faderens Dødsbo for 53,000 Rd. Enken Anne Mørch solgte 1797 S. (65, 14 og 243 T. H.) for 60,000 Rd. til sin Søstersøn Kammerr. Jørgen Mørch Secher, † 1852, bekendt som en dygtig Landmand. Enken solgte s. Aar Hovedgaarden med 16 Td. H. Bøndergods for 72,000 Rd. til den nuv. Ejer, fhv. Konseilspræsident J. B. S. Estrup, der efterhaanden afhændede Resten af Bøndergodset til Fæsterne, opbyggede Gaarden Højholt 1855 paa Hedejord og sammenkøbte Fjeld, ligesom han tilplantede store Arealer (i alt omtr. 1100 Td. Ld.), opdyrkede Moser og anlagde Veje. — *H o v e d b y g n i n g e n*, der helt er omgivet af Grave, er opf. paa en Holm Ø. for en lille Sø („Skaby Sø“) 1580-82 af Jørg. Rosenkrantz og bestaar af en Midtfløj (123 F.) i Retning N. V.-S. Ø. med afvalmede Gavle (de høje Gavle ere nedtagne før 1786), og to Sidefløje (36 F.), der udgaa mod N. Ø. fra Midtfløjens Hjørner, og som have Renæssancegavle, alle Fløje af røde Munkesten paa Sokkel af Kamp (kun tilhuggen mod N. Ø. ind til Borggaarden) i 1 Stokv. med høje, næsten overalt hvælv. Kældere og med meget højt, teglhængt Tag (Kældervinduerne ere senere gjorte firkantede, kun paa Nordvestfaçaden have de den oprindl., cirkelrunde Form). Paa Midtfløjens Yderfaçade er der to Karnapper

med Renæssancegavle og 3 (1856 opsatte) Kviste; Nordvestfløjens Yderfacade har en lign. Karnap (en tilsvarende paa Sydøstfløjen er nedtaget). I Borggaarden, i Hjørnerne mellem Midt- og Sidefløje, har der staaet to firkantede, med Renæssancegavle prydede Karnaptaarne, og mellem dem langs Midtfløjen har der været en Buegang, over hvilken Taget var ført ud, støttet paa en paa Gangens Brystværn opført Bindingsværksmur. Men dette Parti nedbrødes 1811, og i Stedet kom en Stentrappe, der førte op til Indgangen, indtil der 1857-58 opførtes et svært Trappetaarn med svejftet Gavl. Mod N. Ø. afsluttes Borggaarden delvis af en høj Mur, der tidligere har lukket hele Gaarden, men senere mod N. Ø. er bleven erstattet med en Bygning (delvis i 1, delvis i 2 Stokv.), der bruges til Forpagterbolig m. m.; til denne slutter sig atter mod S. Ø. en i 19. Aarh. opf. Bygning (Mejeri). Mellem Forpagterboligen og Nordvestfløjen staaer en med disse ved høje Mure forbunden 2 Stokv. høj Portbygning af Munkesten med hvælv. Gennemkørselsport, hvori de gamle Egetræsportfløje, og Kviste med svejfede Gavle mod N. Ø. og S. Ø. samt paa hver Side af Porten et kuppelprydet, firkantet Taarn og paa Sydsiden et rundt Taarn med Kuppel. Inden for Muren mellem Portbygningen og Nordvestfløjen er der en 1870 opf. Buegang. Værelserne i Portbygningen ere udstyrede fra Midten af 18. Aarh. med Stukarbejde, Dørmalerier osv.; i øvrigt er den indre Udstyrelse fra Beg. og Midten af 19. Aarh. I en Stue, med Bjælkeloft, i Midtfløjen staaer et Egetræsskab (7 Al. højt, 6 Al. br.) i Renæssancestil med pragtfuldt Billedskærerarbejde og J. Rosenkrantz' og Dorte Langes Bogst. og Vaabn. (se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 1. R. Pl. 13). I Sydøstfløjen har der været et af Dorte Lange indrettet Kapel med nu forsvundne Loftsmalerier og flere udsk. Renæssancedøre, nu anbragte andetsteds. Over Graven (mellem den og Søen findes der en smal Dæmning, „Volden“) fører fra Portbygningen en Dæmning med murede Vanger (tidligere var der Vindebro) over til den mod N. V. liggende Ladegaard, der paa de 3 Sider er omgivet af Grave, og som bestaar af to Gaarde med Portbygning, delvis ogsaa opf. af J. Rosenkrantz. I Haven, mod S. Ø., med meget gamle Elletræer, er der et 1852 fundet Granitvievandskar med udhuggede Figurer.

I *Bendstrup* har ligget en Hovedgaard, der tilhørte Øm Kloster, som 1492 mageskiftede den til Laurids Lunov; 1595 ejedes den af Jens Lunov, senere af Holger Rosenkrantz, der 1642 udlagde den til Bondejord. Dens Plads vises endnu, mod N. V., V. og S. V. omgivet af Kær; ved Udflytningen af en Gaard i Bendstrup i 2. Halvdel af 19. Aarh. fandtes Kældrene af en gml. Gaard.

Hvilsager var Anneks til Mørke i Ø.-Lisbjerg Hrd., indtil det ved Reskr. af 1/7 1851 med Lime til Anneks oprettedes til et eget Pastorat, ved hvilken Lejlighed Dagstrup By og Trellegaard lagdes fra Hvilsager til Mørke Sogn. Præstegaarden i Hvilsager er opf. 1852.

### Lime Sogn

**Lime Sogn**, Anneks til Hvilsager, bestaar af to ved en smal Strimmel forbundne Dele og omgives af Hovedsognet, Marie Magdalene, Ø.- og V.-Alling, Hørning og Mygind Sogne, Galten Hrd. (Voldum S.), Krogsbæk og Skjørring Sogne. Kirken, mod V., ligger 2 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede. Paa Nordvestgrænsen løber Alling Aa, paa Sydvestgrænsen Rosenholm Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3243 Td. Ld., hvoraf 1460 besaaede (deraf med Rug 340, Byg 266, Havre 657, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 45, Grøntf. 11, Kartofler 37, andre Rodfr. 99), Afgræsning 860, Høslæt, Brak, Eng m. m. 573, Have 18, Skov 20, Moser 111, Kær og Fælleder 105, Heder 28, Veje og Byggegrunde 66 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 275 Heste, 933 Stkr. Hornkvæg (deraf 458 Køer), 617 Faar, 384 Svin og 34 Geder. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 213 Td.; 51 Selvejrgde. med 199, 68 Huse

med 14 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 737 (1801: 383, 1840: 459, 1860: 548, 1890: 702), boede 1890 i 145 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 499 af Jordbrug, 80 af Industri, 21 af Handel, 55 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Lime* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894) og Lægebolig; Lemmer med Forsamlingshus (opf. 1895); *Hejlskov*; *Bøjen* med Skole; *Kastrup*. *Limegaard*. *Gl.-Ovstrup*, Gd. *Skjelbro Kro*.

Lime S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 307. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken*, indviet til St. Clemens, bestaar af Skib og Kor samt Vaabehus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. Vaabehuset er opf. i den senere Middelalder, af Munkesten; senere har det faaet et lille Træspir, hvori Klokken hænger. Altertavle i Barokstil fra 1727. Alterbord af Granitkvadre. Paa Altersranken staa 12 Apostelfigurer, der have hørt til en kat. Altertavle. Granitdøbefont. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1641. Prædikestol i Renæssancestil.

Claus Knudsen i *Kastorp* nævnes 1408.

Sognet, hvori der er store Kalkgruber („Limgrave“), var i Middelalderen tillige med Skjorring Sogn et Præbende til Aarhus Kapitel; ved Brev af 24/1 1309 blev det henlagt til Omunger Syssels Provsti. Aarhus Katedralskole ejer Tienden af nogle Gaarde i Lime By, ligesom der til Skolen betales 24 Td. Rug aarl. af Præsteembedet. Lime var vistnok et Pastorat for sig, indtil det i 17. Aarh. blev Anneks til Aarslev og Hørning Sogne; ved Reskr. af 1/7 1851 blev det Anneks til Hvilsager.

## Mygind Sogn

**Mygind Sogn**, det mindste i Herredet, skilt fra Annekserne Skjorring og Krogsbæk ved Lime Sogn, omgives af dette og Hørning Sogn samt Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 3/4 Mil S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere lermuldede og kalkblandede. Paa Vestgrænsen løber Rosenholm Aa, der falder i Alling Aa, som danner Nordgrænsen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 602 Td. Ld., hvoraf 272 besaaede (deraf med Rug 61, Byg 56, Havre 121, Grøntf. 7, Kartoffler 5, andre Rodfr. 20), Afgræsn. 110, Høslæt, Brak, Eng m. m. 179, Have 7, Moser 22, Veje og Byggegr. 12 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 55 Heste, 235 Stkr. Hornkvæg (deraf 132 Køer), 136 Faar, 78 Svin og 8 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 63 Td.; 14 Selvejergde med 56, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 190 (1801: 142, 1840: 161, 1860: 181, 1890: 218), boede 1890 i 43 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 116 af Jordbr., 40 af Industri, 3 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks. og 2 af deres Midler.

I Sognet B y e n *Mygind* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Mølle.

Mygind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 306. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Dore (Sydd. tilmur.), eet Vindue og Korbuen ere bevarede. Senere forlængedes Skibet mod V. omtr. 8 Alen, af Kvadrene fra den nedrevne Vestgavl og raa Granit. I nyere Tid tilføjedes Taarn med Pyramidetag (efter 1768) og Vaabenhus, begge af Mursten. Paa Alterbordet et Kors. Granitdøbefont.

Ved Mygind er der to Kilder, *Vor Frue Kilde* og *Helligkilden*.

### Skjørring Sogn

**Skjørring Sogn**, Anneks til Mygind, hvorfra det er skilt ved Lime Sogn, omgives af dette, Hvilsager og det andet Anneks Krogsbæk. Kirken, mod S. V., ligger 2 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede, ler- og kalkbandede. Rosenholm Aa danner Syd- og Sydvestgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1024 Td. Ld., hvoraf 430 besaaede (deraf med Rug 101, Byg 68, Havre 195, Blandsæd til Modenhed 21, Kartoffler 8, andre Rodfr. 35), Afgræsning 228, Høslæt, Brak, Eng m. m. 297, Have 13, Skov 6, Moser 25, Kær og Fælleder 3, Veje og Byggegr. 22 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 96 Heste, 346 Stkr. Hornkvæg (deraf 206 Køer), 170 Faar, 171 Svin og 11 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 76 Td.; 11 Selvejergde. med 68, 37 Huse med 8 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 238 (1801: 136, 1840: 153, 1860: 210, 1890: 211), boede 1890 i 48 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 2 levede af immat. Virksomh., 130 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 72 af Industri og 5 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Skjørring* (1348: *Skøringh*) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Andelsmejeri og Mølle; *Andi. Andigaard* har 14 1/2 Td. H., 183 Td. Ld. (i Skjørring og Krogsbæk S.), hvoraf 35 Eng, Resten Ager; 4 Huse.

Skjørring S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr. 308. Lægd. Kirken tilhører Aarhus Katedralskole.

I Stedet for den gamle, brøstfældige *Kirke*, der var af Granit og Mursten uden Taarn, er 1886-87 opført en ny (Arkitekt: Walther) i romansk Stil af Granitkvadre. Den bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. med Spir og flad Rejsning (Skifertag). Kirken har Bjælkeloft. Altertavle af A. Dorph (Jesus og Synderinden). Granitdøbefont fra den gml. Kirke. Ny Prædikestol.

Som nævnt under Lime Sogn var Kirken i sin Tid et Præbende til Aarhus Kapitel, og Kirken tilhører derfor Aarhus Katedralskole. Om Befaling til Kirkens Nedbrydelse 1553 se S. 817.

### Krogsbæk Sogn

**Krogsbæk Sogn**, Anneks til Mygind, hvorfra det er skilt ved Lime Sogn, omgives af dette og det andet Anneks Skjørring, Hvilsager Sogn, Ø.-Lisbjærg Hrd. (Hornslet S.), Søby Sogn og Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, mod N. V., ligger 2 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede, lermuldede og kalkbandede. Største Delen af Rosenholm Skov.



Øst- og Nordgrænsen dannes af Rosenholm Aa.

Fladeindholdet 1896: 2670 Td. Ld., hvoraf 951 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 195, Byg 178, Havre 442, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 18, Kartoffler 24, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 512, Høslæt, Brak, Eng m. m. 619, Have 18, Skov 321, Moser 181, Kær og Fællede 8, Hegn 6, Heder 7, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 187 Heste, 728 Stkr. Hornkv. (deraf 405 Køer), 380 Faar, 326 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 161 Td.; 29 Selvejergde. med 149, 74 Huse med 11 Td. H. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, 1901: 566 (1801: 307, 1840: 355, 1860: 451, 1890: 548), boede 1890 i 113 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 73 af Industri, 5 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karlby* med Kirke, Skole og Forskole, Forsamlingshus (opf. 1900) og Telefonst.; *Faarup. Borupgaard* (10 1/2 Td. H., 152 Td. Ld.). *Glavindsminde*, Gd.

Krogsbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 309. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

I Stedet for den gamle, brøstfældige Kirke, der nedbrødes 1901 og var af Granit og Mursten uden Taarn, opførtes s. Aar i den sydvestl. Ende af Karlby en ny Kirke (Arkitekt: V. Haugsted) i romansk Stil, af Granit og røde Mursten. Den har Tøndehvælving. Paa Alterbordet et Kors. Ny Prædikestol. Gml. Granitdøbefont.

Faarup er maaske det *Fardrup*, hvortil Væbneren Christen Hegedal skrev sig 1491.

### Søby Sogn

**Søby Sogn** omgives af Annekset Skader og Krogsbæk Sogn samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Hornslet, Todbjærg og Mejlby S.). Kirken, mod N., ligger 2 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Søby Høje, 224 F., 70 M.) ere muldede med Lerunderlag. Nogen Skov (en Del af Estrupbirke). Mod N. ligger Østersø.

Fladeindholdet 1896: 1735 Td. Ld., hvoraf 735 besaaede (deraf med Rug 135, Byg 135, Havre 366, Blandsæd til Modenh. 14, Grøntf. 8, Kartoffler 12, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 490, Høslæt, Brak, Eng m. m. 340, Have 11, Skov 95, Moser 12, Heder 3, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 140 Heste, 452 Stkr. Hornkv. (deraf 248 Køer), 206 Faar, 175 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 102 Td.; 19 Selvejergde. med 73, 1 Arvefæstegd. med 1, 4 Fæstegd. med 17, 36 Huse med 10 Td. H. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 324 (1801: 181, 1840: 262, 1860: 261, 1890: 312), boede 1890 i 63 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 186 af Jordbr., 48 af Industri, 20 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv. I Sognet Byen *Søby* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1890) og Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 31,036 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1784 Kr., Antal af Konti 288); *Estrupgaard*, 2 Gde., med Sophie-Amaliegaards Teglværk.

Søby S., een Sognekommune med Annekserne Skader og Halling i Galten Hrd., hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 305. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Clausholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer, Korbuen og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduer tilmur.; mod V. paa Granitportalen et udhugget Dyr). Skibet har fladt Loft, Koret senere indbygget Hvælving. Senere tilføjedes Taarnet, af Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten og Granit. Altertavle fra 1895 med et Maleri (en af de fem kloge Jomfruer, Kopi efter Dalsgaard, malet af Fru M. D. Krabbe); gml. Prædikestol. Granitdøbefont med en Figur paa Foden. Mindetavle over Provst Jørgen Madsen, † 1696, og Hustru. I Blindingen af Norddøren en Bispefigur af Egetræ fra den ældre Altertavle.

I Sognet ligge 4 Gravhøje paa et Plateau, der er 211-14 F.

### Skader Sogn

**Skader Sogn**, Anneks til Søby, omgives af dette, Galten Hrd. (Voldum S. og det andet Anneks Halling) og Ø.-Lisbjerg Hrd. (Mejlby S.). Kirken, mod N., ligger 2 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere muldede med Lerunderlag. En Del af Skoven Estrupbirke.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1395 Td. Ld., hvoraf 665 besaaede (deraf med Rug 134, Byg 140, Havre 329, Blands. til Modenh. 9, Grøntf. 6, Kartoffler 11, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 355, Høslæt, Brak, Eng m. m. 298, Have 9, Skov 27, Moser 6, Kær og Fællede 10, Veje og Byggegr. 25 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 148 Heste, 523 Stkr. Hornkvæg (deraf 277 Køer), 340 Faar, 204 Svin og 19 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 116 Td.; 30 Selvejergde. med 105, 26 Huse med 10 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 272 (1801: 175, 1840: 258, 1860: 311, 1890: 270), boede 1890 i 56 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 206 af Jordbr., 18 af Industri, 8 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Skader* (1319: Skathrith, 1524: Skadert) med Kirke, Skole, Mølle og Telefonst.; *Østrup*; *Knagstrup*. *Vide*, Huse. *Grimskjærgaard*. Skader S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr. 304. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Clausholm.

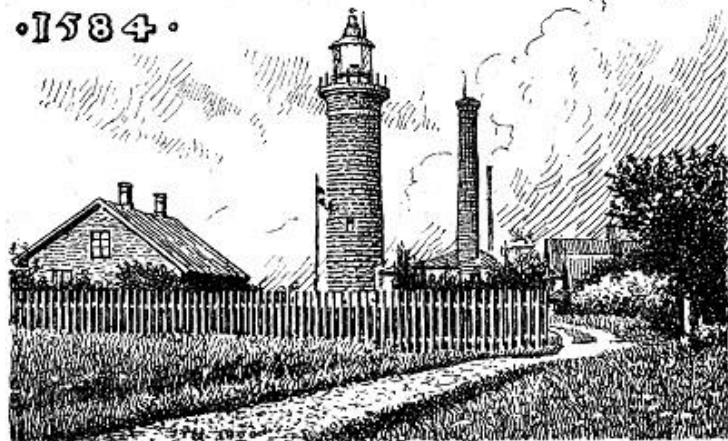
*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer, Korbuen og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne tilmur.). Skibet har fladt Loft, Koret senere indbygget Hvælving. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1870 i Stedet for et ældre af Bindingsværk. Altertavle fra den senere Middelalder med udsk. Figurer. Granitdøbefont med Rundbuer. Gml. Prædikestol. Uden for Syddøren en romansk Ligsten.

*Skader* ejedes 1319 af Johannes Basse.

## Nørre Herred



# N



**Nørre Herred**, det næststørste i Amtet, udgør det nordøstl. Hjørne af Djursland og begrænses mod V. af Sønderhald Herred og mod S. af Sønder Hrd., hvor Grænsen dannes af det udtørrede Kolindsunds Hovedkanal, og omgives i øvrigt af Kattegat. Til Herredet hører Øen Anholt. Fra V. til Ø. er Herredet højst 3 1/4, fra N. til S. 2 1/4 Mil. Overfladen er ikke videre højtliggende, med helt jævne Strækninger mod Ø. og S.; højeste Punkt mod N. er Høgebjerg, 236 F., 74 M. Den østl. Del har meget gode ler- og muldblandede Sandjorder, den vestl. magre, til Dels skarpe Sandjorder. Ved Kysten i Gjerrild Klint og i Bakkerne mod S. ned til Kolindsund træder Kalkformationen frem. Der er en Del Skov, mest mod N. (i alt 4991 Td.). Det hører til Amtets ufrugtbarste Herreder (ved Matr. gnmstl. 22 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var F l a d e i n d h o l d e t (med Grenaa Købstad) 60,021 Td. Ld. (6,01 □ Mil, 330,9 □ Km.). Landdistr. Ager og Engs H r t k. samt halv. Skovskyldshrtk. var 1/1 1895 2502

Td., F o l k e t a l l e t i Landd. 1/2 1901: 10,332 (1801: 4503, 1840: 5637, 1860: 7887, 1890: 10,007). I Herredet ligger Købstaden Grenaa. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønderhald og Rougsø Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion og under Amtets 4. Forligskreds undt. Anholt, der hører til 6. Forligskr.

Nørre Hrd., i Vald. Jrdb. *Dyursæ Nørræhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 1120 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 5 Jættestuer, 45 Langdysser, 30 Runddysser, 40 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemmelige Dysser, 20 Langhøje, Resten runde Gravhøje); men over 1/5 er nu sløjfet og 1/2 mere eller mindre forstyrret; 1/1 1901 vare 47 fredlyste. Baade Stengravene og Højene ere talrigst i den østl. Del; flest kendes fra Sognene Tøstrup (omtr. 265), Ørum (205), Hemmed (120), Ginnerup (100), Nimtofte (95) og Glæsborg (85).

**Litt.:** *J. V. Nissen*, Bidr. til Skildr. af Forhold i N. og Sønder Hrdr., i Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 97 flg. *H. Storck*, *V. Ahlmann* og *V. Koch*, Grenaa Egnens Kridtstenskirker, Kbh. 1896. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i N. Hrd., af *Magn. Petersen*, 1886.

## Grenaa Landsogn

**Grenaa Landsogn** eller **Gammelsogn** omgives af Grenaa Købstadjorder, Enslev, Voldby og Hammelev Sogne samt Kattegat og Sønder Hrd. (Aalsø S.), fra hvilket det skilles ved Gren Aa. De ikke videre højtliggende (mod N. V. dog Tyvhøj, 159 F., 49 M., med trig. Stat.) og noget bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede. Gennem det sydvestl. Hjørne gaar Landevejen fra Randers til Grenaa og Grenaa Havn.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2079 Td. Ld., hvoraf 1034 besaaede (deraf med Rug 268, Byg 227, Havre 364, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 10, Kartoffler 65, andre Rodfr. 87), Afgræsning 477, Høslæt, Brak m. m. 366, Have 11, Skov 3, Kær og Fællede 44, Heder m. v. 77, Veje og Byggegr. 67  
T d . K r e a t u r h o l d 1898: 213 Heste, 658 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 689 Faar, 418 Svin og 13 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 159 Td.; 41 Selvejergde. med 140, 62 Huse med 19 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1094 (1801: 247, 1840: 291, 1860: 499, 1890: 890), boede 1890 i 167 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 367 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 299 af Fiskeri, 107 af Industri, 20 af Handel, 4 af Skibsfart, 32 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Aastrup* med Skole; *Bredstrup* (hvorunder Havnevejen, se under Grenaa, med Skole) med Kalkbrud (tilhørende „De jyske Kalkværker“; drives ikke til Stadighed); *Dolmer*; *Robstrup*. *Vester-Hesseldal*, Gde.

Grenaa Lands., der har Kirke fælles med Købstaden, er en egen Sognekommune og hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 349. Lægd. I *Aastrup* laa en Hovedgaard, som 1397 og 1409 af Jep Nielsen Kirt og Hustru Else, Datter af Hr. Peder Gjødesen, blev tilskødet Øm Kloster, der 1415 fik Skøde af Ebbe Henriksen (Udsøn) paa al hans Hustrus Ret i A.; 1464 lejede Klosteret Gaarden bort til Væbneren Oluf Bosen, som endnu 1489 boede her. — I *Dolmer* boede 1581 Agnete Mikkelsdatter Hvas.

Den anelige *Tyvhøj* (eller *Thorshøj*) er fredlyst.

Sognet har tidligere været et eget Kirkesogn, der først 1558 blev Anneks til Købstaden. *Kirken*, som først blev nedbrudt efter 1627, laa V. N. V. for Grenaa Kirke (paa Købstadjorderne; se S. 841); efter en af Nationalmus. 1893 foretagen Undersøgelse har den lille Kirke været opf. væsentlig af Kridtstenskvadre uden Sokkel og har bestaaet af Skib og Kor fra rom. Tid samt Forhal (Taarn?) mod V. og Vaabenhus mod S., begge senere tilføjede (se Jyllandsposten 11/12 1893). Kirkegaarden benyttedes indtil 1740.

## Hammelev Sogn

Hammelev Sogn, adskilt fra Annekset Enslev ved Grenaa Lands., omgives af dette og Voldby Sogn samt Kattegat. Kirken, mod V., ligger henved 1/2 Mil N. N. Ø. for Grenaa. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder, til Dels med kalkagtige Klinger ved Kysten (*Fornæs*, omtr. 25 F.), ere muld- og sandblandede med Kalkunderlag, undtagelsesvis lerblandede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2089 Td. Ld., hvoraf 879 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 222, Byg 223, Havre 281, Bælgsæd 5, Blands. til Modenh. 25, Grøntf. 7, Kartoffler 38, andre Rodfr. 72), Afgræsning 320, Høslæt, Brak m. m. 571, Have 9, Skov 96, Kær og Fællede 5, Stenmarker 181, Veje og Byggegr. 26  
T d . K r e a t u r h o l d 1898: 170 Heste, 622 Stkr. Hornkv. (deraf 423 Køer), 714 Faar, 484 Svin og 7 Geder.

Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 165 Td.; 30 Selvejergd. med 161, 23 Huse med 2 Td. Hrtk., 14 jordløse Huse, i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 414 (1801: 290, 1840: 358, 1860: 447, 1890: 409), boede 1890 i 71 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 309 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 35 af Industri, 3 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Hammelev* med Kirke, Præstegd., Skole, Redningsstation (opr. 1840) og Mølle. *Fornæs Fyr*, paa Jyllands østligste Punkt (hvidt Blinkfyr med roterende Sirene af meget sjælden Konstruktion; det vises fra et 85 F. højt, 1892 opf. rundt Granittaarn — det tidligere firkantede Taarn var opf. 1839 —, Flammens Højde 101 F. o. Havet, Lysvidden 4 Mil, se S. 235) med Taagesignal, Signalstation (aabn. 1899) og Signalstation for Is, Telefonstation og Fyrmesterbolig samt Bolig til 2 Assistenten (se Vignetten S. 950). H o v e d g a a r d e n *Stensmark* har 36 3/4 Td. H., omtr. 800 Td. Ld., hvoraf 100 Skov, 200 Oredrev og Græsningsforstrand, Resten Ager. *Hammelevgaard* (10 Td. H.); *Langager*, Gd. (9 3/4 Td. H.).

Hammelev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion] (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 350. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

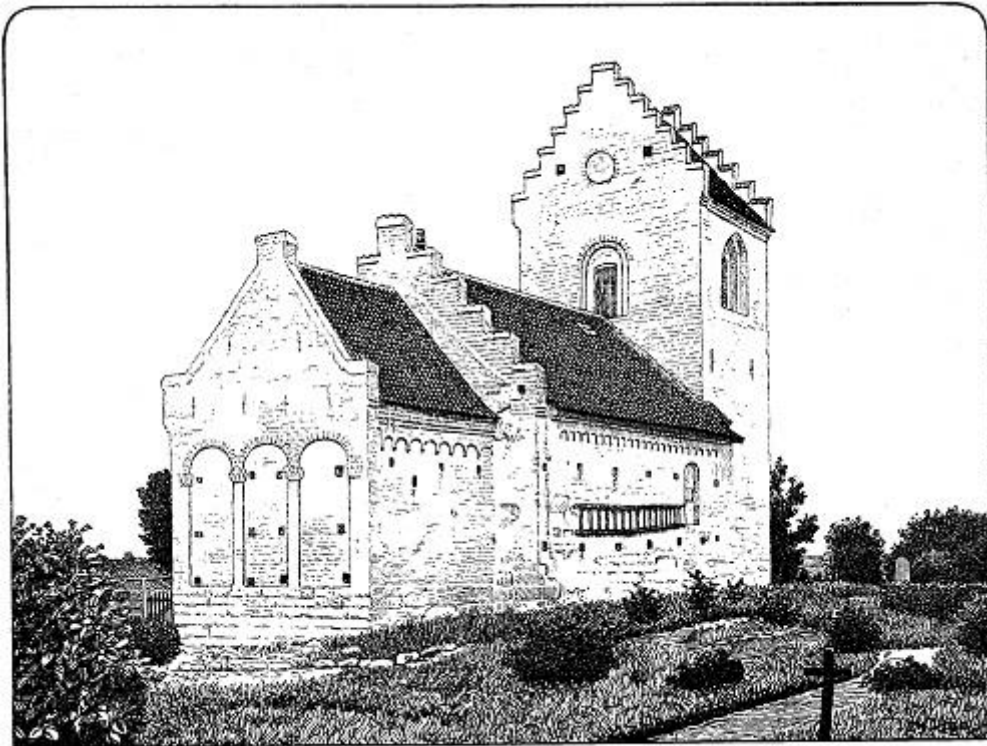
*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa en profileret Sokkel og foroven med en Rundbuefrise af Kridtsten. Norddøren er delvis bevaret (tilmur.). Paa Skibets Sydside staar: N. C. S. og 1630, paa Nordsiden A. M. 1669. Taarnet (med Aarst. 1820), der har Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Mursten, ere fra den senere Middelalder. Kirken har Hvælvinger (undt. Vaabenhuset). Altertavlen er et Maleri (den velsignende Christus) af Fru Ingemann. Kalken er 1671 skænket af Christen Jensen Broch. Romansk Granitdøbefont med Løvværk. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. Mindetavle med lat. Indskr. over Præsterne Ove Christensen Nimtofte, † 1644 (?), og Hustru, og hans Svigersøn Christen Jensen Broch, † 1677, og Hustru Marie Ovesdatter, samt den førstes Søn Christen (se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 301 flg.). Series pastorum. I en tilmuret Krypt under Skibet ere flere Præster begr.

*Stensmark* hørte ifl. Vald. Jordeb. til Kronens Gods og var forlenet bort indtil 1575, da Kongen mageskiftede den øde Gaard med to Aalegaarde til Erik Lykke til Skovgaard; hans Søn Falk L. mageskiftede S. til Sostrup (Benzon), hvorefter Gaarden (1726: 41 Td. H.) laa under Grevskabet Scheel og senere under Stamhuset Benzon. Herfra blev den solgt 1839, med Rettigheder som fri Hovedgaard, til Aug. la Cour til Timgd., der 1845 solgte den til Svigersønnen N. P. la Cour, som 1855 solgte den til Major A. W. Dinesen til Katholm († 1876); nuv. Ejer er hans Søn Hofjægerm. W. L. Dinesen til Katholm. — H o v e d b y g n i n g e n , opf. 1872, er een Fløj, i 1 Stokv. med Kælder og Taarn.

## Enslev Sogn

**Enslev Sogn**, Anneks til Hammelev, fra hvilket det er skilt ved Grenaa





Enslev Kirke.

Lands., omgives af dette, Voldby og Ginnerup Sogne samt Sønder Hrd. (Vejlby og Aalsø S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, der løber gennem det udtørrede Kolindsund, og Grenaa Købstadjorder. Kirken, ved Sydgrænsen, ligger 1/2 Mil V. for Grenaa. De ujævne Jorder ere sand-, ler- og muldblandede, for største Delen med Kalkunderlag. Mod N. V. findes Lejer af Rullestenskalk, der brydes og brændes i Grenaa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2120 Td. Ld., hvoraf 891 besaaede (deraf med Hvede 21, Rug 216, Byg 218, Havre 249, Bælgæd 5, Frøavl 11, Blandsæd til Modenhed 98, Grøntf. 6, Kartofler 12, andre Rodfr. 54), Afgræsning 375, Høslæt, Brak, Eng m. m. 487, Have 13, Skov 50, Moser 7, Kær og Fælleder 235, Hegn 7, Heder m. v. 4, Veje og Byggegr. 51 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 180 Heste, 626 Stkr. Hornkv. (deraf 434 Køer), 456 Faar, 253 Svin og 8 Geder. Ager og Engs H r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 146 Td.; 22 Selvejergde. med 143, 20 Huse med 3 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 377 (1801: 168, 1840: 168, 1860: 247, 1890: 326), boede 1890 i 54 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 258 af Jordbr., 29 af Industri, 22 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Sognet B y e n *Enslev* med Kirke og Skole. *Kolindsund*, Huse (en Del i Vejlby S.). H o v e d g a a r d e n *Christiansminde* har 27 3/4 Td. H. (deraf 16 fri Hovedgaardstakst), 375 Td. Ld. (40 i Villersø S.), hvoraf 28 Eng og Mose, 8 Skov og Plantage, 5 Græsjord og Veje, Resten Ager; til Gaarden høre et større Hus („Nybrohuset“) og et Arbejdshus. *Slemmingegaard* har 24 Td. H. (omtr. 9 i Ginnerup S.), 450 Td. Ld., hvoraf 38 Eng, 47 Skov, Resten Ager; 5 Lejehuse. *Djursgaard* har 16 5/8 Td. H., 242 1/2 Td. Ld., hvoraf 35 Eng (i det udtørr. Kolindsund), 20 Skov og Have, 2 1/2 Kalkbrud, Resten Ager; 4 Huse. *Aagaard* (før *Kirial*), Gd. (11 1/2 Td. H.); *Enslevgd. Kirial*, Huse.

Enslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr.



som dette samt 4. Udskrivningskr.' 351. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtsten, Taarnet og Vaabenhuset, af Mursten (paa Taarnet Aarst. 1817), fra den senere Middelalder. Skib og Kor have en Rundbuefrise, Koret tillige Rester af en rigere Udsmykning med Kridtsten. Norddøren (tilmur.) er bevaret. Kirken er senere bleven overhælvvet (undt. Vaabenhuset). Altertavle fra omtr. 1700 med et nyt Maleri (Kopi af C. Bloch: Christus med Barnet). Prædikestol fra 1582. Romansk Granitdøbefont med Ornament. Ligsten over Skovrider Matthis Nielsen Skiotz, † 1721, og over Anders Andersen, † 1725. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

*Christiansminde* hed tidligere Debelhede, som 1329 af Ridder Peder Gjødesen blev solgt til Ut Ebbesen (Annaler for nord. Oldk. 1846, S. 322; det ældste kendte Diplom paa Dansk). Ejendommen, der senere henlaa ubebygget, tilhørte Svend Udsøn og hans Arvinger og udgjorde dernasst en Del (24 Td. Hrtk.) af Grevskabet Scheels og Stamhuset Benzons Hovedgaards Mark, indtil Gaarden 1839 blev solgt til Møller fra Viborg, der udvidede Gaarden, bl. a. ved Tilkøb af Fæstegaarde i Villersø Sogn, og gav den Navn; 1847 blev den for 39,000 Rd. købt af H. Hoeck, 1879 for 113,000 Kr. af den nuv. Ejer, Chr. Hviid.

— *H o v e d b y g n i n g e n*, en Fløj i 1 Stokv. med Kælder, er opf. 1847—48. Tæt ved Gaarden ses Murstensrester af en gml. Bygning.

*Slemmingegaard* (før Over-Slemmingegd.) er sammenkøbt af Gods, der næsten helt har hørt til Skjærvad; nuv. Ejer er Redaktør C. M. Møller, Horsens, der købte den 1884 for 170,000 Kr.

*Enslev* menes at være det „Joensløff i Nørreherred Dyres“ (o: Dyrsø), hvor Grev Gert og hans Søn Henrik 1338 forundte Stig Andersen Kronens Gods for Gods i Rinde, Bregentved og Thuekjær. — *Kirialgaard*, nu *Aagaard*, er vei det „Kildal“, hvortil en vis Niels Pedersen skrev sig 1329. Siden boede Hr. Svend Udsøn her.

Ved Aagaard er fredlyst en lille *L a n g d y s e*, omsluttende et ret anseligt Gravkammer med Gang.

### Karlby Sogn

Karlby Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Voldby, Veggerslev og Gjerrild Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S. V., ligger over 3/4 Mil N. for Grenaa. De jævne Jorder, med indtil omtr. 30 F. høje Kalk- og Kridtstenskliner ved Kysten, ere sandmuldede og lerblandede med Lerunderlag.

*F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 876 Td. Ld., hvoraf 482 besaaede (deraf med Rug 97, Byg 134, Havre 167, Bælgsæd 11, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 8, Grøntf. 4, Kartoffler 17, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 106, Høslæt, Brak m. m. 192, Have 7, Kær og Fællede 55, Stenmarker m. v. 7, Veje og Byggegr. 27

*T d. K r e a t u r h o l d* 1898: 126 Heste, 393 Stkr. Hornkv. (deraf 274 Køer), 339 Faar, 224 Svin og 8 Geder. Ager og Engs *H a r t k.* og halv. Skovskuldshartk. 1895: 97 Td.; 2 Selvejergde. med 16, 22 Fæstegd. med 78, 9 Huse med 3 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse, næsten alle i Fæste og Leje. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 235 (1801: 173, 1840: 224, 1860: 242, 1890: 279), boede 1890 i 41 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 194 af Jordbrug, 24 af Fiskeri, 30 af Industri, 21 af forsk. Daglejervirks. og 1 af sine Midler.

I Sognet *B y e n* *Karlby* med Kirke, Præstegd., Skole og Telefonstation.

Karlby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrdr.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 352. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, men senere paa store Partier restaur. med Mursten, Koret helt ombygget. Senere tilføjedes Skibets vestl. Del, Taarnet, der mod V. er aabent med en høj Spidsbue, og Vaabenhuset, alt af Mursten. Over den tilmur. Norddør sidde to i Kalksten udførte romanske Relieffer. Skib og Kor have Hvælvinger. Tarvelig Altertavle med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont med Ornamente. Tarvelig Prædikestol. Series pastorum.

*Karlby* tilhørte Øm Kloster ifl. Biskop Svends Testamente af 1183; 1406 blev K. tillige med Knustrup paa Rettertinget tildømt Kronen.

Midt i den flade Eng ved Veggerslev Aa ligger et formentlig V o l d s t e d : to Holme, den sydl. 100 F. i Gnmst., 6 F. høj, den nordl. 60 F. i Gnmst., 3 F. høj, med en indbyrdes Afstand af omtr. 40 F. Bygningsrester ses ikke.

### Voldby Sogn

Voldby Sogn, Anneks til Karlby, omgives af dette, Veggerslev, Villersø, Enslev, Grenaa Lands. og Hammelev Sogne samt Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved 3/4 Mil N. for Grenaa. De mod V. noget højtliggende, i øvrigt jævne Jorder, med indtil omtr. 50 F. høje Kalk- og Kridtstensklinter ved Kysten (*Sangstrup Klint*), ere sandblandede med Underlag af Kalk eller Grus og Klæg.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2439 Td. Ld., hvoraf 1356 besaaede (deraf med Rug 309, Byg 295, Havre 443, Bælgsæd 7, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 89, Grøntf. 35, Kartofler 55, andre Rodfr. 120), Afgræsn. 404, Høslæt, Brak, Eng m. m. 571, Have 23, Kær og Fællede 30, Heder 5, Veje og Byggegr. 49  
T d . K r e a t u r h o l d 1898: 290 Heste, 948 Stkr. Hornkv. (deraf 648 Køer), 791 Faar, 737 Svin og 11 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 268 Td.; 69 Selvejergde. med 250, 62 Huse med 18 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 819 (1801: 428, 1840: 512, 1860: 628, 1890: 841), boede 1890 i 151 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 32 levede af immat. Virksomh., 552 af Jordbr., 7 af Gartneri, 49 af Fiskeri, 146 af Industri, 36 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Voldby* med Kirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1868), Forsamlingshus (opr. 1894), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Sangstrup* med Skole og Missionshus (opf. 1894); *Thorsø* med Skole, Mølle og Telefonst. *Voldbygaard*; *Sølyst*, Gd.

Voldby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel ved Korets Nordside. Skib og Kor, ligesom det noget senere tilføjede Taarn, ere fra romansk Tid af Kridtsten, men Koret er tidlig helt ombygget og har da vistnok faaet den tresidede Afslutn.; over Vaabenhusloftet staar paa en Kridtsten i Muren: 1379, vistnok Tiden for denne Ombygning; samtidig ere vel Hvælvingerne i

Langhuset og Taarnet indbyggede. Vaabenhuset og det hvælv. Kapel, fra gotisk Tid, ere af Mursten. Ogsaa mod S. har der været et Kapel (paa dettes Sted er der i Muren indsat en Ligsten over Præsten Jens Peter Aastrup, † 1809). Alterbord af Kridtsten. Rigt udsk. Altertavle i Renæssancestil. Prædikestol i s. Stil fra 1666. Romansk Granitdøbefont med Dyreskikkelser. Stolestader fra 1683. I Skibet to Epitafier, 1) over Præsterne Peder Anchersen, † 1729, og Kjeld Bøg, † 1739, samt deres Hustru Marie Hoffmann, † 1796, og 2) over Præsten Jeremias Müller, † 1756; Mindesten over sidstes Søn Lucas M., † 1781. I Vaabenhuset en Ligsten med Indskr.: Peder Mauritsen, f. i Voldby. Paa Vægge og Hvælvinger fandtes der 1891 rige og mærkelige Kalkmalerier fra 15. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 22).

Ved Thorsø er der fredlyst en 120 F. lang Langhøj *Melsækken*, samt en Gruppe af 7 runde Gravhøje, deribl. de anselige *Skjelhøj* og *Kongshøj*.

### Veggerslev Sogn

Veggerslev Sogn omgives af Annekset Villersø, Rimsø, Gjerrild, Karlby og Voldby Sogne. Kirken, mod N., ligger henved 1 Mil N. N. V. for Grenaa. De jævne Jorder ere sandmuldede og lerblandede med Mergel- og nogle Steder Lerunderlag; en Del Mosegrund.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 937 Td. Ld., hvoraf 417 besaaede (deraf med Rug 113, Byg 112, Havre 144, Kartofler 18, andre Rodfr. 28), Afgræsn. 95, Høslæt, Brak, m. m. 236, Have 4, Moser 6, Kær og Fællede 150, Heder 4, Veje og Byggegr. 25 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 106 Heste, 379 Stkr. Hornkvæg (deraf 255 Køer), 307 Faar, 287 Svin og 7 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 90 Td.; 3 Selvejergde. med 12, 17 Fæstegde. med 67, 34 Huse med 11 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse, omtr. 1/2 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 320 (1801: 216, 1840: 239, 1860: 263, 1890: 316), boede 1890 i 60 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 215 af Jordbr., 5 af Gartneri, 59 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks. og 2 af deres Midler.

I Sognet B y e n *Veggerslev* med Kirke, Præstegd. og Skole.  
Gaarde: *Ernstmark*, *Høgebo*, *Castor*, *Pollux*, *Højgd*.

Veggerslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrdr.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 353. Lægd. Kirken tilhører Grev C. W. Spønneck.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis restaur. med Mursten. Eet Vindue er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger. Skib og Kor ere hvælvede. Alterbord af raa Granit. Altertavlen er sammenstykket af ældre og nyere Dele, med et Maleri fra 1895 (Christus i Getsemane); bag Alteret den gml. Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol af samme Arbejde som Altertavlen. Ligsten over Dorthe Margr. Hansdatter Hammer, † 1730, g. m. Provst Peder Hansen Riese.

I *Veggerslev* har ligget en adelig Sædegaard, der 1460 ejedes af Niels Pallesen og 1474 af dennes Søn Gudske Nielsen, hvis Vaaben var en halv Ørn og een eller to Bjelker.

## Villersø Sogn

Villersø Sogn, Anneks til Veggerslev, omgives af dette, Voldby, Enslev, Ginnerup, Kastbjerg og Rimsø Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1/2 Mil N. V. for Grenaa. De temmelig jævne Jorder ere ler- og muldblandede Sandjorder; en Del Tørvemose.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 890 Td. Ld., hvoraf 399 besaaede (deraf med Rug 93, Byg 88, Havre 148, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 6, Grøntf. 10, Kartoffler 22, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 192, Høslæt, Brak m. m. 170, Moser 52, Kær og Fællede 33, Heder 12, Veje og Byggegr. 28 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 64 Heste, 219 Stkr. Hornkv. (deraf 141 Køer), 258 Faar, 126 Svin og 7 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 58 Td.; 15 Selvejergde. med 54, 18 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 224 (1801: 76, 1840: 88, 1860: 178, 1890: 248), boede 1890 i 42 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 169 af Jordbrug, 14 af Industri, 6 af deres Midler, og 46 vare under Fattigv. I Sognet B y e r n e : *Villersø* med Kirke og Skole; *Dalstrup* med Fattig- og Arbejdsanstalt, opf. 1880 af røde Mursten, en Hovedfløj og to Sidefløje, Arkitekt: S. Petersen (fælles for Veggerslev-Villersø, Gjerrild-Hemmed, Rimsø-Kastbjerg og Fjellerup-Glæsborg Komrn.; Pl. for 150 Lemmer).

Villersø S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører en Gaardejer i Sognet.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer ere bevarede. Senere tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabenhuset, begge af Mursten. Skibet og Koret ere hvælvede. Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Paa Døren til et af Stolestaderne Aarst. 1694. Lille Messinglysekroner fra 1723. Kisteplade over Birkedommer Peder Bay i Grenaa, † 1787, og Hustru.

## Gjerrild Sogn

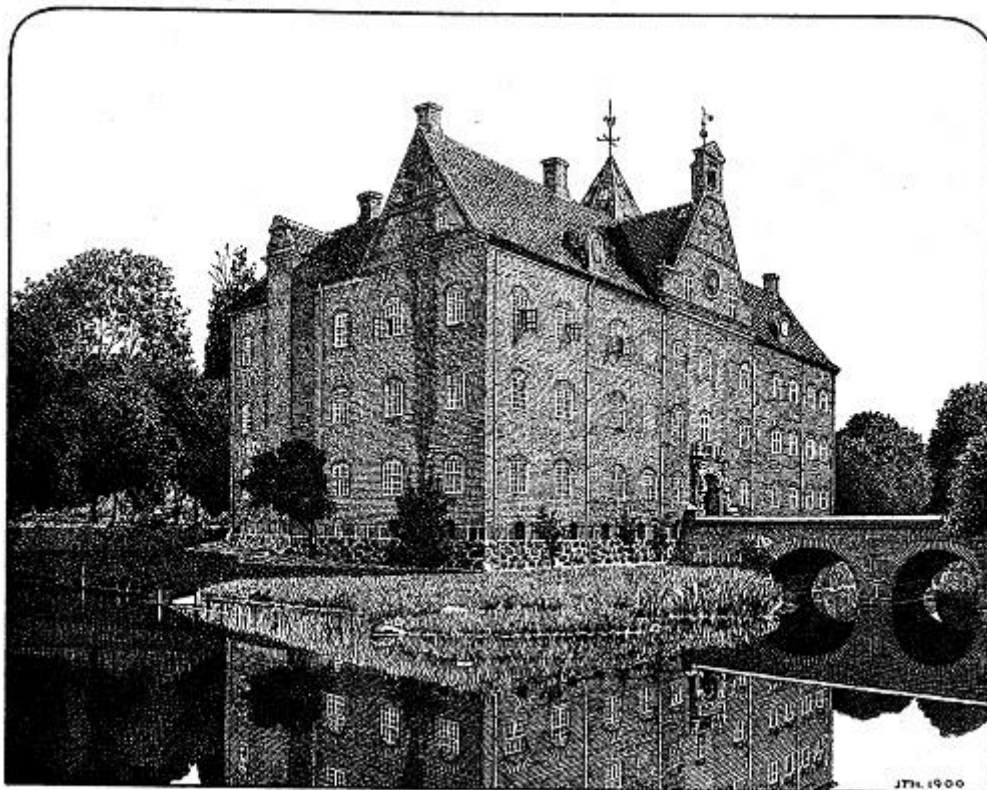
Gjerrild Sogn omgives af Annekset Hemmed, Rimsø, Veggerslev og Karlby Sogne samt Kattedgat (mod V. ligger et Enklave af Rimsø S.). Kirken, mod S., ligger 1 1/4 Mil N. N. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende Jorder, med bratte Kalkklinter ved Kysten (*Gjerrild Klint*, indtil 80 F.), ere sandmuldede og lerblandede, med store Enge mod S. Ø. og Skove (Benzon Dyrehave, Oversk., Grøndal, Limovn Krat, Møllekjær, Nedersk., Mellemholm, Stensholm). Farvandet uden for Gjerrild By kaldes *Gjerrild Bugt*. Gjerrild Sø er udtørret.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4847 Td. Ld., hvoraf 1485 besaaede (deraf med Rug 395, Byg 346, Havre 465, Frøavl 4, Bælgsæd 3, Spergel 12, Blandsæd til Modenh. 90, Grøntf. 18, Kartoffler 56, andre Rodfr. 91), Afgræsn. 742, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1023, Have 31, Skov 1068, Moser 68, Kær og Fællede 30, Heder 223, Flyvesand m. v. 93, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 6 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 296 Heste, 993 Stkr. Hornkv. (deraf 649 Køer), 1637 Faar, 572 Svin og 19 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshartk. 1895: 214 Td.; 2 Selvejergde. med 45, 40 Arvefæstegd. med 145, 53 Huse med 10 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse, næsten alle i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 725 (1801: 501, 1840: 578, 1860: 670, 1890: 746), boede 1890 i 117 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 513 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 24 af Fiskeri, 117 af Industri, 15 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks. og 6 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Gjerrild* (1342: Gærwyld) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899),

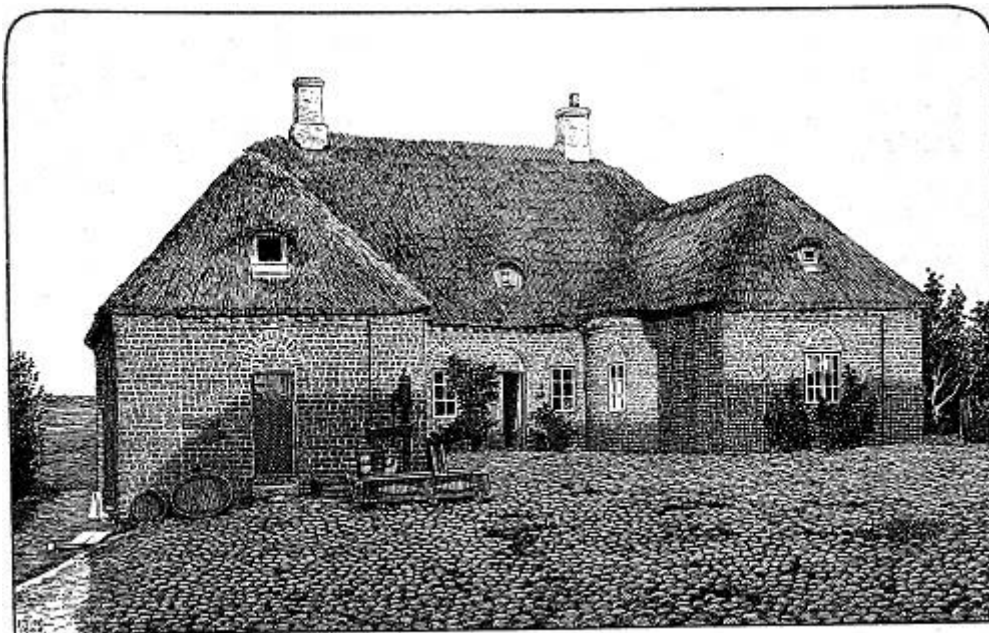
Andelsmejeri, Kro og Telefonst.; *Slokkebro* (Forts. af Gjerrild By); *Brøndstrup* med Vand- og Vejmølle. Hovedgaarden *Benzon*, under Stamhuset af s. Navn Til *Stamhuset Benzon*, der indbefatter ovenn. Hovedgaard, høre 533 Td. Hrtk., hvoraf fri Jord 35, indtaget til Skov 27, Bændergods 386 1/2 Kirke- og Kongetiende 85 Td.; i Bankaktier 14,000, Fideikommiskapital 43,800, Appendix dertil 29,000, Apanagefond 100,000 Kr. Hele Skovarealet er omtr. 2000 Td. Ld., har 34 1/4 Td. A. og E. Hrtk. og 4 7/8 Td. Skovsk., omtr. 1066 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 466 Skov, Resten Ager — foruden omtr. 1600 Td. Ld. Skov paa dertil indtaget Bondejord (23 1/4 Td. H.): til Gaarden hører et Teglværk ved Gjerrild Strand. Paa Knudshoved, den nordøstl. Pynt, *Gjerrild Fyr* (hvidt, fast Fyr, der vises fra en Træbygning; Flammens Højde 60 F., Lysvidden 3 1/2 Mil). *Langholm*, Gd.

Gjerrild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 354. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon. *Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Korsarm mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa Dobbeltsokkel. Langs Taget har løbet en, nu for største Delen ødelagt, Rundbuefrise; Korgavlen er ved Pilastre delt i Felter; Norddøren spores. Taarnet, med Spidsbue ind til Skibet, Vaabenhuset og Korsfløjen, væsentlig af Mursten, ere fra den senere Middelalder, (den nederste Del af Taarnet, af Kridtsten, synes dog at være fra romansk Tid). Kirken er samtidig bleven overhælvvet (undt. Vaabenhuset). I det af Kridtsten opf. Alterbord findes et Rum til Alterkarrene, lukket med en Dør med gotisk Jærnbeslag. Udsk. Altertavle fra Beg. af 18. Aarh. med Nadveren i Midtfeltet. Gotisk Alterkalk fra 1490 fra Helligaandsklosteret i Randers (kun Foden er gml.). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer og en smuk Træbaldakin i Renæssancestil. Rigt udsk. Prædikestol, med Himmel, fra 17. Aarh. Epitafier over Præsten Gregers Otto Jochumsen Bruun, † 1742, og over Degn Jacob Pedersen Fredberg, † 1740. I Korgavlen en romansk Ligsten.



Benzon.

*Benzon*, tidligere *Sostrup*, nævnes første Gang 1388, da Jens Lagesen (Udsøn) tilskodede Hr. Svend Udsøn sit Gods Sorstorp og Wibekjær i Nør Herred Dyrs. Hr. Svends Enke Christine, Anders Offesen (Hvide) af Thorups Datter, ejede S. 1428. Derpaa fulgte hendes Datter Gertrud Svendsdatter († 1460), 1. g. m. „lange Jens“, Stamfader til Mur-Kaaserne, 2. m. Hr. Niels Munk til Brusgd. Efter hende gik S. over til Sønnen Anders Munk, † 1505, hans Datter Gertrud Andersdatter, g. m. Jens Hvas (henrettet 1536, se S. 581), deres Sønner Just Hvas († 1557) og Christen H. († 1565-70). S. gik derefter tillige med Kaas i Arv til deres Søskendebarn Jørgen Gundesen, der tidligere skrev sig til Veggervlevgaard. Han blev tillige med sin Søster Ingers Ægtefælle Mikkel Nielsen (der forte en Lillie i sit Vaaben) og Lukas Krabbe, der havde sat sig i Besiddelse af Jens Hvas' Gods, ved Axel Juel tiltalt til dettes Forbrydelse, fordi Jens Hvas havde givet sig til Skipper Klement og udi saa Maade ført Avindskjold mod Riget. Dommen, afsagt 1/9 1571 paa Rødding Herredsting, gav Paastanden Medhold, men S. var, som Jens Hvas' Hustrus Arvegods, næppe indbefattet herunder. Ved Brev af 28/6 1572 tillodes det J. Gundesen med Medarvinger at beholde, hvad de havde. Jørgen Gundesen († omtr. 1575-78) efterfulgtes i Besiddelsen eller Bestyrelsen af S. af sin Søster Fru Inger, † 1581-3, derpaa hendes Søn Jens Hvas, der skiftede med sine Søstre og 1586 overdrog S. med Mølle, Skove, 6 Gaarde og 1 Gadehus til Rigsr. Jacob Seefeld, † 1599; efter dennes Enke Fru Sophie Bille, † 1608, tilfaldt S. deres Søn Hans S., der 1612 og 1613 maatte sælge S. og Skjærvad (det fortælles, at han havde bortspillet dem; da han havde tabt den ene Gaard, sagde han, at det var bedst, de fulgtes ad; deraf Ordsproget; „de følges ad som Sostrup og Skjærvad“) til Rigsr. Jørgen Skeel, † 1631, derpaa dennes Sønner Axel S., † 1637, og Christen S., † 1688, hans Søn Kmjkr. Jørgen S. † 1695, hvis Søn Kmhr. Oberst Christen S. († 1731) 1/10 1725 af de fire Hovedgaarde S., siden den Tid kaldet Scheel (135 Td. H., med Stensmark og Debelhede), Skjærvad, Ørbækgd. (med Tiender 180 og Gods 1686 Td. H.) og Skjern (70, 33 og 312 Td. H.), i alt 2523 Td. H., oprettede *Grevskabet Scheel*. Under de to flg. Ejere Sønnen Gehejmer. Jørgen S. († 1786) og dennes Sønnesøn Kmhr. Oberstlieutn. Jørgen S. († 1825) afhændedes efterhaanden Godset, indtil Regeringen



Bondegaard paa Stokkebro Mark.

1823 lod Grevskabet stille til Auktion for resterende Skatter og sig tilslaa. Den solgte alle de til Grevskabet hørende Godser, undt. Skjern, 1829 til Ritmester Jacob Benzon, som ved Bevill. af 25/9 1829 deraf oprettede *Stamhuset Benzon*. En Kommission, der nedsattes 1839 for at ordne Stamhusets Sager, bortsolgte Skjærvad, Ørbækgd., Stensmark og Debelhede samt en Mængde Tiender og Bøndergods. Efter J.



Benzons Død 1840 tilfaldt Stamhuset hans Søn Kmhr. E. Benzon, † 1888, derefter dennes Søster Albertine og efter hende den yngre Søster A. M. E. Mylius Benzon (g. m. Kmhr. S. Benzon til Rønningesøgd.), † 1901 (jfr. Højesteretsdom af 5/11 1894), hvis Sønnesøn, Lieutn. Sigismund Mylius, er den nuv. Besidder.

— H o v e d b y g n i n g e n , der ligger mellem Skove og er omgivet af Grave, er ifl. en Indskr. over Porten opf. 1599-1606 af Jacob Seefeld og Sophie Bille af røde Munkesten paa Granitsokkel og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje: Midtfløj i Retn. fra N. V. til S. Ø. og to mindre Sidefløje, der gaa mod N. Ø., alle i 3 Stokv. med hvælv. Kældere og Spidsgavle. Midt paa Midtfløjen er Indkørselsporten med Sandstensportal i Renæssancestil og Indskr., og over den en Frontespicegavl, paa hver af Sidefløjenes Yderfacader en firkantet Karnap med Vindeltrappe. I Borggaarden, hvis fjerde Side er aaben, staa mellem Midt- og Sidefløjene to ottekantede Taarne, hvoraf det østl. 1879 har faaet Spir. Bygningen blev delvis restaur. 1866. I en Korridor i Midtfløjen findes en sjælden Samling af Hjortetakker. Over Graven fører fra Porten en muret, hvælvet Bro over til Forpagterboligen og Ladegaarden mod S. V. I Skoven mod S. staa et Granitmonument for Kmhr. Benzon, † 1888, rejst 1889 af Godsets Beboere. (Se om B. Familien Hvas, II).

*Stokkebrogaard* blev 1348 af Fru Karine, Hr. Svend Skubbes, solgt til Hr. Niels Bugge og ejedes siden af dennes Dattersøn Hr. Joh. Skarpenberg. 1470 solgte Mourids Nielsen Gyldenstjerne den til Hr. Axel Lagesen Brock; den var ved denne Tid vistnok forlenet til andre Adelsmænd (Oluf Bosen i „Brogaard“ 1463 og Lave Persen i Stokkebro 1492), thi den gik formodentlig i Arv til Hr. Axels Datterdatter Fru Mette Bydelsbak, Hr. Mogens Gøyes, hvis Sønnedatters Søn Otte Brahe Pedersen 1618 solgte den til Jørgen Skeel.

Paa Stokkebro Mark ligger en ejendommelig B o n d e g a a r d , hvis Stuehus og Ladebygninger ere af røde Mursten i en Slags Spidsbuestil, men med straatækte Tage.

Paa Stokkebro Mark findes en meget stor Boplads fra den ældre Stenalder (Fund herfra i Randers Museum).

## Hemmed Sogn

Hemmed Sogn, Anneks til Gjerrild, omgives af dette, Rimsø og Glæsborg Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S., ligger 1 1/2 Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder (Hessebrønds Høj, 187 F., 59 M., med trig. Station), med temmelig bratte Klinter ved Kysten, deribl. *Stavnshoved*, 113 F., 35,5 M., ere skarpsandede (det ufrugtbareste Sogn i Herredet), med nogen Hede og store Skove og Plantager. Paa Sydvest- og Vestgrænsen løbe Treaa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3282 Td. Ld., hvoraf 890 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 135, Havre 257, Spergel 16, Frøavl 22, Blands. til Modenh. 50, Grøntf. 43, Kartoffler 48, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 684, Høslæt, Brak, Eng m. m. 340, Have 8, Skov 1059, Moser 23, Kær og Fællede 75, Hegn 4, Heder 96, Stenmarker m. v. 39, Veje og Byggegr. 62 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 134 Heste, 397 Stkr. Hornkv. (deraf 259 Køer), 807 Faar, 194 Svin og 10 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 93 Td.; 21 Selvejergde. med 50, 7 Fæstegd. med 17, 41 Huse med 14 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, c. 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 371 (1801: 224, 1840: 239, 1860: 294, 1890:365), boede 1890 i 78 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 206 af Jordbr., 47 af Fiskeri, 28 af Industri, 10 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirksomh. og 12 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Hemmed* med Kirke, Skole og Vandmølle; *Bønnerup* med Skole og Toldassistentstation; *Emmedsbo. Stenhøj*, Gd., *Albertinelund*, Gd.

Hemmed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 355. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp med tilhugne Hjørnekvadre. Eet Vindue er bevaret. Vaabehuset, af Mursten, er fra senere Tid. Som Altertavle tjener Thvorvaldsens Christus i Gibs. Romansk Granitdøbefont; Døbefad med Holckernes og Juelernes Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Emmedsbo er der fredlyst en lille *L a n g d y s s e* med et seksidet Kammer med Gang. — Ved Stavshoved har der været en *h e l l i g K i l d e*.

### Rimsø Sogn

Rimsø Sogn omgives af Annekset Kastbjerg, Glæsborg, Hemmed, Gjerrild, Veggerslev og Villersø Sogne; mod N. har det et Enklave i Gjerrild Sogn. Kirken, noget østl., ligger over 1 Mil N. V. for Grenaa. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandede, med Flyvesand enkelte Steder. *F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 2422 Td. Ld., hvoraf 866 besaaede (deraf med Rug 285, Byg 143, Havre 310, Bælgsæd 7, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 13, Grøntf. 8, Kartoffler 47, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 546, Høslæt, Brak, Eng m. m. 326, Have 10, Skov 12, ubevokset 76, Moser 32, Kær og Fælleder 67, Heder 250, Flyvesand 191, Veje og Byggegr. 46 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 161 Heste, 435 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Køer), 722 Faar, 329 Svin og 11 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskyldshartk. 1895: 113 Td.; 20 Selvejergaarde med 51, 11 Fæstegd. med 46, 46 Huse med 14 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, c. 1/3 i Fæste og Leje. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 437 (1801: 219, 1840: 251, 1860: 386, 1890: 397), boede i 90 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 255 af Jordbr., 3 af Fiskeri, 94 af Industri, 7 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e*: *Rimsø* (1455: Rimsøøe, 1494: Rimzøe; i D. Atl.: Rømsø) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole og Vandværk; *Emmelev* med Missionshus (opf. 1892) og Teglværk; *Albæk* (i Enklavet). *Højskov* og *Svapkjær*, Huse.

Rimsø S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 356. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis restaur. med Mursten. Et Par Vinduer ere bevarede; Sydportalen, af hvilke Dele vare førte til Benzon, opstilledes atter paa sin Plads 1895; 1896 hævedes Vaabehusets Loft, saa at Granitbuen over Indgangen igen blev synlig. Hvælvingerne i Kirken ere fra senere Tid ligesom Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabehuset, af Mursten. Alterbord af raa Granit. Altertavle fra 1900 med Kopi af Blochs Maleri i Jakobskirken, Kbh., malet af C. Holsøe. Romansk Granitdøbefont (med Indskr.: „Denne Funt blev fløt af Tornet op i Altergolfet Anno 1686“); Døbefad fra 1599, skænket til Kirken 1689; Trælaag til Fonten fra 1587. Mindesten over Marcus Sørensen Schierph, † 1692, og Hustru, over Præst Simon Rasmussen, † 1696, og Hustru (begr. under 3 Sten i Koret). Kisteplader med Indskr. over Præsterne U. Volquartz, † 1822, og David Seidelin, † 1837. I Taarnet Epitafium (restaur. 1892) over Præsten Jens Sørensen Broge, † 1747. Klokken, med Indskr. i Minuskler, er fra den senere Middelalder.

En Runesten, der før har siddet i Kirkemuren, fundet i flere Stykker, er 1889 opstillet paa en Høj paa Kirkegaarden. Den spidst tilløbende Sten er over 10 F. høj (den største af alle jydsk Runesten) og har Indskriften: „Tore, Enraads Broder, rejste denne Sten efter sin Moder [og sin Søster, to gode Kvinder; Døden er den] værste Ulykke for Sønnen“ (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 64 flg.).

— Præstegaarden, af Egetræsbindingsværk, er vistnok fra 17. Aarh.

I Rimsø har ligget en Hovedgaard, der 1430 og 1443 tilhørte Torbern Egesen (Udsøn) og 1455-94 Svend Torbernsen (et Hus i Rimsø kaldes „Slottet“). — De to *Albækgaarde* ødelagdes 1704-19 af Sandflugt. — I *Emmelev* brændte 11.-12. Marts 1820 alle 6 Gaarde og nogle Huse.

Ved Rimsø er der fredlyst to anselige Gravhøje.

### Kastbjerg Sogn,

Kastbjerg Sogn, Anneks til Rimsø, omgives af dette, Villersø, Gin-nerup og Glæsborg Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger over 1 Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede, med et betydeligt Tørveskær.

Fladeindholdet 1896: 2450 Td. Ld., hvoraf 1068 besaaede (deraf med Rug 296, Byg 180, Havre 353, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 146, Kartoffler 39, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 677, Høslæt, Brak, Eng m. m. 451, Have 13, Skov 20, ubevokset 15, Moser 46, Kær og Fællede 64, Heder 28, Flyvesand 16, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 197 Heste, 572 Stkr. Hornkvæg (deraf 370 Køer), 643 Faar, 312 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 120 Td.; 37 Selvejergaarde med 111, 32 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 432 (1801: 196, 1840: 239, 1860: 404, 1890: 441), boede i 81 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 324 af Jordbr., 2 af Gartneri, 59 af Industri, 5 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet byerne: *Kastbjerg* med Kirke, Skole og Mølle; *Skindbjerg* med Kalk- og Teglværker; *Selkjær* (1311: Siælgjærn, 1360: Siælker) med Andelsmejeri og Mølle. *Kastbjerggaard* (6 Td. H.); *Havndal*, Gd.

Kastbjerg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 357. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabehuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger (paa Taarnet Aarst.: 1834). Kirken har Hvælvinger, undt. Vaabehuset. Ny Altertavle med et Maleri (Christus i Getsemane) fra 1870. Paa Alterbordets Træbeklædning stod før en Indskrift, ifl. hvilken Alteret blev plyndret af Polakkerne, men atter 1661 klædt af Herredsfoged Søren Pedersen og Birgitte. Romansk Granitdøbefont. Stolestader fra 1649, 1651 og 1665. Prædikestol fra 1589.

## Fjellerup Sogn

Fjellerup Sogn omgives af Annekset Glæsborg, Sønderhald Hrd. (Nørager S.) og Kattegat. Kirken, noget nordl., ligger over 2 1/2 Mil N. V. for Grenaa. De mod S. højtliggende, temmelig jævne Jorder (Hegedal Bavnehøj, 179 F., 56 M., med trig. Stat.) ere overvejende sandede, med nogle side Strækninger. Nogen Skov (en Del af Oversk.).

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3293 Td. Ld., hvoraf 860 besaaede (deraf med Rug 265, Byg 133, Havre 283, Boghvede 5, Bælgsæd 6, Spergel 6, Frøavl 7, Blands. til Modenhed 35, Grøntf. 23, Kartoffler 52, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 768, Høslæt, Brak, Eng m. m. 562, Have 17, Skov 499, ubevokset 48, Moser 44, Kær og Fællede 35, Heder 208, Flyvesand m. v. 190, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 6

T d. K r e a t u r h o l d 1898: 128 Heste, 501 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 706 Faar, 258 Svin og 20 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. var 1895 71 Td.; 20 Selvejergde. med 56, 54 Huse med 12 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse, c. 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 488 (1801: 221, 1840: 318, 1860: 355, 1890: 499), boede i 107 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 10 levede af immat. Virksomh., 225 af Jordbrug, 16 af Fiskeri, 89 af Industri, 13 af Handel, 136 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Fjellerup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Vejr- og Vandmølle, Andelsmejeri og Telefonst.; *Hegedal*. H o v e d g a a r d e n *Østergaard* har 25 Td. A. og E. Hrtk. og 4 3/8 Td. Skovsk., 1009 1/2 Td. Ld., hvoraf omtr. 100 Eng, 300 Skov, Resten Ager.

Fjellerup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 362. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer ere bevarede. Taarnet, af røde Mursten, og Vaabehuset, af raa Granit og Mursten, ere senere tilføjede, ligesom Kirken er forlænget mod V. Taarnrummet (før Gravkapel) er skilt fra Skibet ved to Smedejærns Gitterdøre med Aarst. 1708 og Pentzernes og Krusernes Vaaben. Som Altertavle tjener Thorvaldsens Christus i Gibs. Alterstager, skænkede 1592 af Chrf. Mikkelsen Tornekrandts og Hustru Dorete Juul, med Tornekrandtsernes og Juulernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Prædikestolen er skænket af Dorete Juul og hendes Ægtefælle 1592. Epitafium (med Portrætter) over Anna Mollerup, † paa Østergd. 1734. Under Korbuen Ligsten over Frederikke Sophie, † 1788, og Chrf., † 1793, Børn af Præsten Thom. Høg Møller. *Østergaard* ejedes 1486 af Erik Persen Glob, saa af Søren Juul til Hedegd., hans Søn Axel J. til Villestrup, † 1577, dennes Datter Dorete J., g. m. Chrf. Mikkelsen Tornekrandts til Lundbæk, hendes Broder Ove J., † 1604, hvis Søn Hans J. 1648 solgte Ø. til Morten Skinkel, † 1669, g. m. Elisabeth Høg († 1676), Erik Høg til Høgholm og Kongstedlund, hans Søn Baron Iver Juul Høg, † 1683; Enken Hille Trolle ægtede Gehejmer., Generallieutn. Palle Krag til Katholm, som 1695 solgte Mejlgd. (63) og Ø. (31) med Tiender (52) og Gods (314 Td. H.) for 18,000 Rd. til Adam Ernst Pentz til Aastrup, som 1699 skødede Ø. (31, 9 og 70 Td. H.) til sin Svoger Otte Thygesen Kruse til Balle, hvis Enke Eva Margr. Pentz 1718 solgte Ø. til Henrik Weghorst, der 1730 solgte Ø. (31, 8 og 101 Td. H.) til Christen Scheel til Grevsk. Scheel, hvis Søn Jørgen S. igen 1754 solgte den til Krigsr. Jacob Adler, † 1756; Kancellir. Niels Hansen, g. m. den forrige Ejers Enke Anne Lisbet, solgte 1760 Ø. (31, 8 og 203 Td. H.) til Forpagter Hans Mollerup, † 1768, der 1766 ved Aukt. solgte den for 23,000 Rd. til Kancellir. Hans Fønss til Løvenholm, som 1770 skødede Ø. til Chr. Barfod, fra hvem den 1773 blev købt paa Aukt. for 19,240 Rd. af Forpagter Peder Gommesen Errebo. Denne solgte 1782 Ø. for 26,000 Rd. til sin Broder Simon Groth E., efter hvis Død 1783

Enken Elisab. Thorbjørnsen ægtede Rasmus Christensen, der 1795 solgte Ø. for 29,000 Rd. til Iver Ammitzbøll. Af ham købte Raadm. i Aarhus Hans Peter Ingerslev 1798 Ø. (31, 8 og 81 Td. H.) for 30,000 Rd., men solgte den alt 1800 for 37,000 Rd. til Niels Thomsen Secher til Hjortshøjlund, der 1804 overdrog den (29, 9 og 23 Td. H.) for 28,000 Rd. til sin Broder Overkrigskommissær Jørgen Mørch S., som 1827 solgte den til sin Svigersøn Aug. Busck; senere ejedes den af P. Mørch Schmidt († 1838), hans Svoger N. Schou († 1841), hans Enke, og P. C. Schou, der 1889 solgte den for 111,000 Kr. til den nuv. Ejer, Hofjægerm. N. J. C. G. Juel. — H o v e d b y g n i n g e n , er i 3 Fløje, i 1 Stokv., af Bindingsværk undt. Østfløjen, der er ny opf. 1890.

Ved Fjellerup er der fredlyst en endnu delvis jordfyldt J æ t t e s t u e , hvis Kammer ved en Skillevæg af Sten er delt paa tværs (den ene Afdel. 10 F, den anden 9 F. lang); Gangen er 12 F. lang. — Ved Hagenbjærg Gd. er der en h e l l i g K i l d e .

**Litt.:** C. Reiersen, Bidr. til F. Sogns Presbyterologi og Sognekronike, i Saml. til j. Hist. III S. 1 flg.

### Glæsborg Sogn

Glæsborg Sogn, det største i Herredet og Anneks til Fjellerup, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Nørager og Gjesing S.), Ørum, Ginnerup, Kastbjærg, Rimsø og Hemmed Sogne samt Kattegat. Kirken, mod Ø., ligger 1 1/2 Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede. Gennem Sognet løber mod N. til Kattegat *Sorteaa*. Paa Nordøstgrænsen løber *Treaa*. En Del Skov (Hagensk., Nedersk., Ajgholm Sk., største Delen af Oversk., m. m.).

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 8638 Td. Ld., hvoraf 2609 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 787, Byg 345, Havre 829, Boghvede 10, Bælgæd 5, Spergel 26, Frøavl 61, Blandsæd til Modenhed 226, Grøntf. 53, Kartofler 134, andre Rodfr. 113), Afgræsn. 2219, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1133, Have 36, Skov 1401, ubevokset 76, Moser 137, Kær og Fællede 189, Hegn 10, Heder 415, Flyvesand, Stenmarker m. v. 280, Veje og Byggegr. 123, Vandareal m. m. 10 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 363 Heste, 1395 Stkr. Hornkvæg (deraf 827 Køer), 1478 Faar, 685 Svin og 33 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 239 Td.; 48 Selvejergde. med 185, 1 Fæstegd. med 4, 136 Huse med 49 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse, c. 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1140 (1801: 457, 1840: 546, 1860: 884, 1890: 1032), boede i 209 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 48 levede af immat. Virksomhed, 761 af Jordbr., 119 af Industri, 32 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Glæsborg* med Kirke, Skole, Lægebolig, Kro, Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.) og Telefonst.; *Laen*(1440: Lande); *Stenvad*; *Hedegaard* med Skole og Missionshus (opf. 1896). *Stenvadhede*, Huse, med Skole. *Glæsborg Kjær*, Huse, med Skole. *Tvedhuse*. *Kukkerhuse*. *Tranehuse*. *Hytten*, Huse. *Treaa*, Mølle med Udslibningssted. H o v e d g a a r d e n *Mejlgaard* med Afbyggergaarden *Birkelund* har 77 3/4 Td. A. og E. Hrtk. og 11 Td. Skovsk., omtr. 3000 Td. Ld., hvoraf omtr. 350 Eng, 1700 Skov, Resten Ager; under Huse hører 22 1/2 Td. H.; store Mosekulturer. *Tustrupgaarde*. *Mejlgaard Mølle*.

Glæsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 363. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mejlgd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre (Sydd. tilmur.)

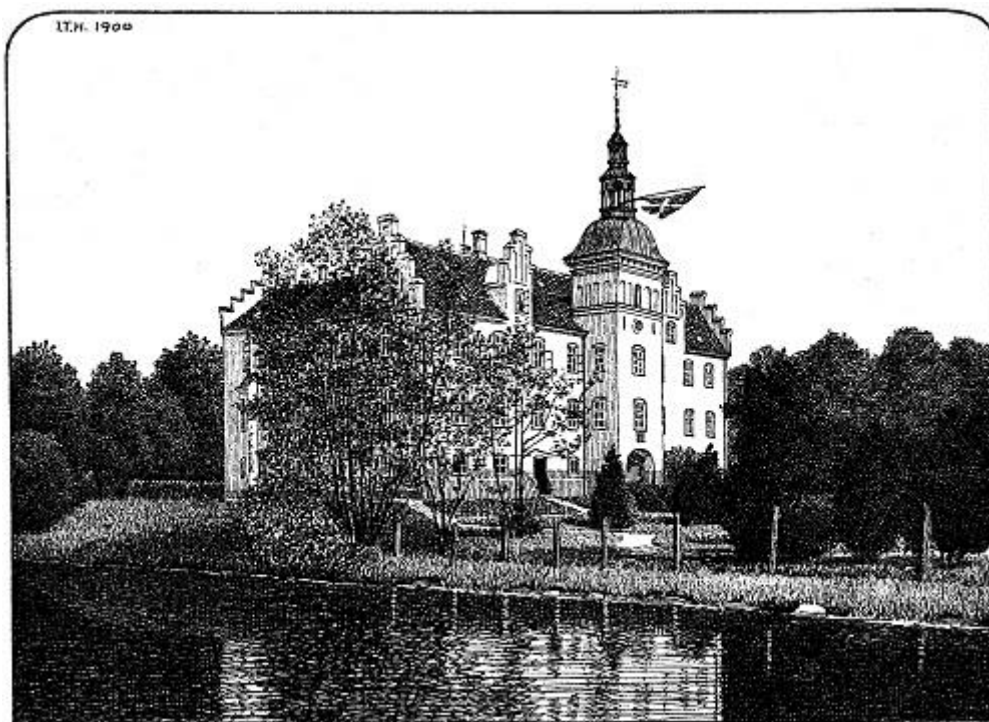
ere bevarede. Taarnet (med Aarst. 1799) og Vaabenhuset, begge af Mursten, ere senere tilføjede. Taarnrummet har før været Gravkapel for den Rosenørnske Familie. Kirken har Hvælvinger (undt. Vaabenhuset). Ved en omfattende Restaur. 1898 (Arkitekt: V. Dahl) førtes Kirken saavidt muligt tilbage til den oprindl. Skikkelse (atter indviet 26/2 1899). Altertavle (forfærdiget 1618 af Ib Snedker og Geuert Schult af Odense) og Prædikestol i Renæssancestil, skænkede 1617 af Jørgen Kaas og Fru Dorete Juul, med deres Vaabn. og Navnetræk (et Epitafium over dem er nu borttaget). Alterkalk fra 1683 med Troliernes og Juelernes Vaaben. Forstykker af Stolestader fra 1620 med Kaasernes og Juulernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Ligsten over Niels Marqvardsen til Mejlgd., † 1560, og Hustru Fru Dorete Nielsdatter samt Sønnen Niels (se Saml. til j. Hist. V S. 66 flg.), med Portrætfig. Paa Korhvælvingen er der fundet Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. (*M. Petersen*, *Kalkm.*, S. 28), og lign. Dekorationer paa Væggene og Hvælvingerne fandtes ved den sidste Restaur.

*Mejlgaard* ejedes af Niels Griis, efter hvem en Broderlod i „Medelgaards Mark“ 1345 tilfaldt Vongot Pedersen, der s. Aar solgte M. til Peder Marqvardsen. M. ejedes derefter 1464-68 af Iver Andersen (Skjernov eller Marqvardsen), som maaske har faaet den efter sin Hustru Mette Munk, Enke efter Jep Axelsen Thott til Støvringgd., thi efter deres Død havde hendes Børn af 1. Ægteskab Axel Jepsen og Fru Ellen, g. m. Jørgen Krumpen, Andel i M. tillige med deres Halvsøskende. Fru Ellens Søn Jacob Krumpen og hans Halvbrødre Biskop Stygge Krumpen og Rigsmarsk Otte Krumpen ejede M. i Forening med Iver Andersens Søn Marqvard Iversen, som bortsolgte en Del af Tilliggendet. Men hans Søn Niels Marqvardsen Skjernov samlede atter M. ved at udkøbe Slægten Krumpen og de andre Medejere; han døde 1560 som Slægtens sidste Mand (den under Kirken nævnte Søn Niels var omkommet 1540 ved et Slagsmaal paa Gml. Estrup), efter at have testamenteret M. (tillige med Hedegd.) til sin Fætter Landsdom. Axel Juul til Villestrup, † 1577. Derefter ejedes M. af hans Sønner Absalon J. († 1589) og Ove J. til Palstrup († 1604), hvis Søn Frands J. 1613 solgte M. og Hedegd. m. m. til Jørgen Kaas til Gjelskov († 1619), der var g. m. hans Søster Dorete, efter hvis barnløse Død M. kom til hendes Søstersøn Chrf. Bille, der afkøbte Sten Bille Hedegd.; efter hans barnløse Død solgte Arvingerne 1663 Gaarden til Erik Høg til Kongstedlund og Bjørnholm, hvis Søn Iver Juul H. bestemte dem til Ejendom for sin Hustru Hille Trolle, der senere ægtede Oberst Palle Krag til Katholm og 1695 solgte M. (63 Td. H.) og Østergd. til Adam Ernst Pentz til Aastrup, der 1703 solgte M. til sin Svoger Justitsr. Henr. Bille, † 1708, hvis Enke Ingeborg Kirstine Pentz 1711 ægtede Kjeld Krag Sehested; hun døde 1719, hvorefter hendes Arvinger 1720 solgte M. med Tiender (56) og Gods (225 Td. H.) til Oberst Poul Rosenørn, † 1737 som Generalmaj.; derefter fulgte hans Søn Major Joh. Nic. R., hvis Enke Sophie Am. Dyre ægtede Generalmaj. Otto Chrf. v. Osten, som 1769 solgte Gaard og Gods (63, 82 og 386 Td. H.) for 60,000 Rd. til Chr. Kallager fra Ruballegd. („den gale K.“, en for sit ekscentriske Væsen bekendt Godsejer, der efter at have været under Opbud 1788-92 blev taget i Forvaring ifl. Højesteretsdom, fordi han havde skudt en Politibetjent i Randers, og senere døde som sindssyg paa en Gaard ved Vejle; se „Museum“, 1894 2. Hb. S. 149); han solgte 1783 M. for 63,500 Rd. til Kmjkr. Hans Fr. v. Brüggemann († 1800), hvis Enke Charl. G. D. Kørbitz 1804 solgte M. for 165,000 Rd. til Postdirekt., Etatsr. Kolderup-Rosenvinge og Proprietær Peter Schandorff, hvilke 1805 afhændede Gaard og Gods (63, 55 og 345 Td. H.) for 255,000 Rd. til Kmhr. Baron Adam Chrf. Knuth til Lilliendal. Denne solgte 1810 M. til Kammerr. Lars Lassen, fra hvem Statskassen maatte overtage den 1823; Staten solgte den 1839 for 75,200 Rd. til Konsul Hansen fra Aalborg, som 1840 afhændede Gaard og Gods for 120,000 Rd. til Justitsr. (senere Etatsr.) Peter Neergaard til Førslev; han solgte den 1845 for 145,000 Rd. til Jægerm. C. F. Olsen († 1869), der 1868 solgte den til Ritmester, Baron F. Th. A. Juel-Brockdorff, † 1888, efter hvem den arvedes af den nuv. Ejer, Hofjægerm. Juel, der ogsaa ejer Østergd. (Se: Nogle Dokum. vedk. M., i Saml. til j. Hist. V S. 39 flg.). — H o v e d b y g n i n g e n , omgiven af Skove mod N. og V. og af Grave, er opf. 1573 af Axel Juul og Hustru Kirsten Lunge, hvis Vaabn., Navne og Brystbilleder staa over Porten, og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje af Mursten (hvide), alle i 3 Stokv. med



Kamgavle. Ved Midten af Sydfacaden af Midtfløjen, der ligger i Retning V.-Ø., staar et firkantet Porttaarn, med hvælvet Gennemkørsel, Kuppel og gennembrudt Spir og to senere Udbygninger (Karnapper); inde i Borggaardens sydvestl. Hjørne staar et Trappetaarn. Bygningen var fra først af i 2 Stokv.; ved en Ombygning 1891 (Arkitekt: A. Klein) fik den een Etage til, Kamgavle og nyt Spir paa Porttaarnet. Trappetaarnet er opført i 1880'erne. Ladegaarden ligger mod S. — Omtr. 1000 Al. S. Ø. for Bygningen er der mellem høje Banker endnu Spor af et V o l d s t e d , „Gammel Mejlgaard“.

*Hedegaard* har ogsaa før været en Hovedgaard, der i sin Tid ejedes af Brun Eriksen, Søren Juul, hans Søn Niels J., dennes Søn Søren J. til Østergd. 1500-41,



Mejlgaard.

dennes Søn Landsdom. Axel J., der forenede Hedegd. med Mejlgd., med hvilken den fulgte til 1694, da Palle Krag solgte H. til Ad. Ernst Pentz, der atter solgte den til sin Svoger Henr. Bille til Bangsbo, hvorefter den kom ind under Grevsk. Løvenholm og blev nedlagt som Hovedgd. — En By *Skjerbæk*, der laa paa Mejlgaards nuv. Hovedgaardsmark, og som bestod af 11 Gaarde og 17 Huse, blev ligeledes nedlagt 1711 tillige med Skjerbæk Mølle (se Saml. til j. Hist. V S. 48).

*Tustrupgaard* var 1619 en Gaard, der af Erik Friis solgtes til Jørgen Kaas.

Egnen har været langt mere skovbevokset tidligere. En voldsom Orkan 1557 ødelagde imidlertid S k o v e n e om Mejlgd. og Hedegd.; flere hundrede Træer styrtede om, og mange tusinde knækkedes, saa at de senere gik ud; fra denne Tid hidrøre de store Hedestrækninger i denne Egn. — I Mejlgaard Skove skal det sidste Vildsvin i Landet være skudt i Beg. af 19. Aarh. Der findes Kronvildt.

Ved Stenvad er fredlyst en mindre J æ t t e s t u e samt en R u n d d y s s e og en L a n g d y s s e, hver omsluttende et sekssidet Gravkammer med Gang. — Ved Mejlgaard ligger omgivet af Ajgholm Skov den bekendte store K ø k k e n m ø d d i n g fra den ældre Stenalder, der flere Gange er undersøgt, navnlig af

Worsaae 1850, N. F. B. Sehested 1880, A. P. Madsen 1888 og Jap. Steenstrup. Dyngen, som nu ligger inde i Landet, omtr. 20 F. o. Havet, paa en lav Højning, er i Oldtiden bleven ophobet umiddelbart ved Stranden, idet der da her skød sig en Bugt ind fra Kattegat. Skallaget har været indtil 8 F. tykt, Udstrækningen fra N.-S. omtr. 400, fra Ø.-V. 60-120 F. Den tilbagestaaende Del fredlystes 1896. Dyngen har en egen Interesse, idet det var Undersøgelsen 1850, som ledte til at erkende Køkkenmøddingernes rette Natur (se N. F. B. Sehested,, Arkæol. Undersøgelser 1878-81, S. 151; Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 299; W. Sørensen, Hvem er Opdageren af Stenalderens Affaldsdynger?, Kbh. 1899).

## Ørum Sogn

Ørum Sogn omgives af Annekset Ginnerup og Glæsborg Sogn, Sønderhald Hrd. (Gjesing S.) samt Nimtofte og Tøstrup Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger over 1 1/2 Mil V. N. V. for Grenaa. De højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere for en stor Del skarpsandede, med store Enge mod N. Ramten Skov. I Sognet ligge *Ramten* og *Dystrup Søer*. Ved Nordgrænsen udspringer *Ørum Aa*, som derpaa løber mod S. gennem Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 7379 Td. Ld., hvoraf 2729 besaaede (deraf med Rug 782, Byg 363, Havre 966, Boghvede 26, Bælgæd 22, Frøavl 28, Blandsæd til Modenhed 228, Grøntf. 27, Kartoffler 150, andre Rodfr. 135), Afgræsn. 2145, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1139, Have 30, Skov 252, Moser 461, Kær og Fælleder 210, Hegn 6, Heder 214, Stenmarker 50, Veje og Byggegr. 135, Vandareal m. m. 7 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 374 Heste, 1305 Stkr. Hornkvæg (deraf 763 Køer), 1447 Faar, 694 Svin og 31 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 225 Td.; 56 Selvejergde. med 192, 131 Huse med 33 Td. H a r t k . og 46 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1046 (1801: 309, 1840: 484, 1860: 900, 1890: 1156), boede i 219 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 41 levede af immat. Virksomhed, 707 af Jordbr., 194 af Industri, 39 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Ørum*, i *Ørum Aas Dal*, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1896), Mølle og Telefonst.; *Overbroen*, skilt fra *Ørum By* ved *Aaen*; *Kni* med *Knikelde*, 3 Gde.; *Dystrup*; *Ramten* (1203: Ramptun, 1404: Ramptæn) med Skole, Missionshus, Mølle og Teglværk; *Ulstrup*. *Ramtenhede*, Gd. og Huse; *Ulstrughede*, Gde. og Huse; *Ørbækhede*, Gd. og Huse; *Løkken*, Huse. H o v e d g a a r d e n *Ørbækgaard* har 29 1/2 Td. H., 686 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 386 Skov og Plantage (deraf 200 tilplantet), Resten Ager, 4 Arbejderboliger og noget Arvefæstegods; *Baslandgd.*; *Kvisthus*, Gd. *Trudvang*, Gd. *Gammelmølle*, Vandmølle.

Ørum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 358. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mejlgd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel, nu Sakristi, paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, de senere Tilbygninger af Mursten. Begge Døre, med Søjler, ere bevarede (Nord. tilmur.). Kirken er overhælvvet (undt. Vaabenhuset). Kirken er restaur. 1867 og 1870. Altertavlen er et Maleri (de 3 Kvinder ved Graven) af Const. Hansen, fra 1835, malet paa et kat. Alterskab, der er blevet overstrøget 1592. Smuk gotisk Alterkalk. Granitdøbefont. Prædikestol fra 17.-18. Aarh. Epitafium over Præst i Hornslet Hans Hestermanns Hustru Susanna Cappel, † 1774, over Provst Lorents Heerfordt, † 1784, og Hustru, over Præst Laurids Rasm. Ledemark, † 1694 (i

Præstebogen er noteret, at han havde rejst udenlands med en Rosenkrantz, og da Polakkerne vare i Landet, havde nogle Officerer Kvarter i Præstegaarden og kunde godt lide ham for hans Sprogfærdighed og Kyndighed i Musik, hvorfor Sognet sparede for at blive plyndret; nogle af Stolene havde tidligere Indskrifter paa Polsk). Ligsten over Provst Jac. Cappel, † 1742. Series pastorum. Paa Væggene er der fundet Kalkmalerier og Skriftsprog fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 27). — N. Ø. for Kirken laa i Kirkegaardsmuren en K i r k e l a d e af røde Munkesten; 1860 fjernedes Resterne, og Tomten hører nu til den nye Kirkegaard.

*Ørbækgaard* ejedes af Henning Podebusk 1442, Baard Jensen 1446, siden de Rosenkrantzer: Hr. Otte Nielsen, Hr. Erik Ottesen, Holger Eriksen, Otte Holgersen, dennes Svigersøn Dider. Quitzow 1547, Jørgen Friis 1598, Iver Friis 1601-13, Erik Rantzau, der 1616 solgte den (30 Td. H.) med Gammelmølle, Baslandgd. osv. til Jørgen Skeel, hvis Søn Christen Skeel 1662 ejede den (42 Td. H.). Senere hørte den til Grevskabet Scheel og takseredes 1795 til 36 1/2 Td. H. Ager og Eng, 5 1/2 Skov, Tiender 46 1/2, Bøndergods 385, i alt 473 1/2. Derefter har den tilhørt Peter Amdi, Lorents Holger Ingstrup, Christen Levring, Kmjkr., Premierlieutn. J. A. J. Lützen 1855-56, O. Pontoppidan og N. og H. Nørgaard, fra hvem den 1897 blev overtaget af Sparekassen for Kbh. og Omegn, den nuv. Ejer. — B y g n i n g e n , 4 Længer i 1 Stokv., er opf. af Grundmur i 19. Aarh. N. for Aaen ses endnu det gamle Ørbækgaards V o l d s t e d med Rester af Grave og Spor af Bygningsrester; S. V. for Voldstedet ses en mindre Voldbanke med Grav foran. — N. for Gaarden har efter Sagnet *Ørbæk By* ligget; der ses endnu Spor af Bygningsrester.

Omtr. en halv Fjerdingvej N. Ø. for Ramten By har staaet et *St. Annas Kapel* (Agrene deromkring kaldes endnu „Nord- og Syd- St. Anna Agrene“), hvis Fundament (omtr. 44 Al. langt) af Granitkvadre saas endnu for nogle Aar siden, ligesom der er Rester af tildannede Kridtsten (som Brudstykker af Søjlehoveder, m. m.) og af Murkalk. Mange af Stenene ere anvendte i Ramten By, Ørum Mølle og Overløbsbroen; en Kælder paa Gml.-Estrup skal være bygget af Sten herfra. Ogsaa i Kni har der været Fundament af en K i r k e .

Ramten Hede bærer tydelige Spor af tidligere Opdyrkninger. — Ørum By med Præstegaarden brændte 4/12 1710.

Ved Overbroen er der fredlyst *Firhøjene* (4 runde Gravhøje, der ligge i en tæt Række) samt *Bavnehøj* og *Myrehøj*, ved Dystrup de to *Tvihøje* (forbundne ved et Mellemparti). Af Sognets omtr. 30 Stengrave ere fredlyste: i Horsemosen en Runddysse, ved Ulstrup en tokamret Langdysse, og ved Ramten Hede en Runddysse og to tokamrede Langdysser. Ved Kni har der været en Sundhedskilde, *Kongekilden*.

## Ginnerup Sogn

Ginnerup Sogn, Anneks til Ørum, omgives af dette, Glæsborg, Kastbjærg, Villersø og Enslev Sogne, Sønder Hrd. (Vejlby, Lyngby og Albøge S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Tøstrup Sogn. Kirken, mod S., ligger 1 Mil V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder (højeste Punkt 200 F., 63 M.) ere sandede. Nogen Skov (Trustkast, Fannerupgaard Sk.). Mod S. V. løber *Ørum Aa*. Gennem Sagnet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4679 Td. Ld., hvoraf 1891 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 453, Byg 273, Havre 669, Boghvede 10, Bælgæsød 6, Frøavl 30, Blands. til Modenh. 221, Grøntf. 7, Kartofler 58, andre Rodfr. 125, andre Handelspl. 8), Afgræsn. 1118, Høslæt, Brak, Eng m. m. 951, Have 35, Skov 375, Moser 36, Kær og Fælleder 147, Hegn 9, Heder 18, Veje og Byggegr. 98 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 285 Heste, 907

Stkr. Hornkvæg (deraf 582 Køer), 629 Faar, 602 Svin og 51 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 188 Td.; 26 Selvejergde. med 177, 40 Huse med 11 Td. Hrtk. og 41 jordløse Huse, c. 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 778 (1801: 240, 1840: 318, 1860: 487, 1890: 744), boede i 141 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 429 af Jordbr., 5 af Gartneri, 97 af Industri, 7 af Handel, 175 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Ginnerup* med Kirke, Skole og Telefonst.; *Fannerup* (1404: Farændorppæ) med Skole; *Mastrup*, ved Landevejen, med Skole. H o v e d g a a r d e n *Skjærvad*, med Vandmølle og Afbyggergaardene *Neergaardsminde* og *Holmegaard*, har henved 44 Td. H. (hvoraf 36 under Hovedgaarden), 1200 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 445 Skov, 15 Veje og Byggepl., Resten Ager; til Gaarden en Vand- og Vejrmølle. *Asgaard* har 25 1/4 Td. H., omtr. 450 Td. Ld., hvoraf 66 Eng, 24 Kær, 7 Skov og Have, Resten Ager. Gaarden *Constantia* har 15 Td. H., 320 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 10 Skov, Resten Ager. *Fannerupgaard*, med Pumpestation, Vandmølle og Bageri, har 13 3/4 Td. H., 374 Td. Ld., hvoraf 135 Ager, 69 Eng og Græsningsjord, 100 Skov og 70 i det tørlagte Kolindsund. *Neder-Slemminge*, Huse.

Ginnerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 359. Lægd. Kirken tilhører Grev Sponneck.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere vistnok fra sent i 14. Aarh. (den østl. Del og Koret dog vist senere ombyggede), af raa Granit, Kridtsten og røde Mursten i uordnet Skifte; Norddøren kan spores. Taarnet og Vaabenhuset, af røde Mursten, ere senere tilføjede. Kirken har Hvælvinger (undtagen Vaabenhuset). Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Disciplene i Emaus) af H. C. Levy, fra 1875. Romansk Granitdøbefont. Tarvelig Prædikestol. I Skibet et Krucifiks. Ligsten over Forpagter paa Skjærvad Christen Jensen Vinther, † 1770, og over Forpagter paa Ørbækgd. F. Hansen, † 1782. I Vaabenhuset Ligsten over Borgmester i Grenaa Joh. Welow, † 1685.

*Skjærvad* (Skærewath) blev 1386 tilskødet Hr. Jens Andersen (Brock) til Estrup af Dronn. Margrethe, der havde købt den af Hr. Thure Knudsen og Vilhelm de Swawen „fratruelis dni. Wilhelmi militis“. Hr. Jens Andersen efterlod S. til sin Sønnesøn Lage Jensen, hvis Søn Hr. Axel Lagesen 1455 lejede den til Væbneren Niels Munk, der endnu 1464 boede her. Med Hr. Axels Datterdatter Fru Mette Bydelsbak kom S. til Hr. Mogens Gøye († 1554), derpaa til hans Datter Ide, g. m. Otte Rosenkrantz til Næsbyholm, deres Datter Sophie Rosenkrantz († 1571), g. m. Jak. Enevoldsen Seefeld til Visborggd. († 1599), deres Datter Birthe S. († 1593), g. m. Erik Kaas til Voergd., hendes Fader og hans Enke Sophie Bille († 1608), Sønnen Hans Seefeld, der 1613 solgte S. til Jørgen Skeel, hvis Søn Christen S. ejede S. (68 Td. H.) 1662, hvorefter S. laa under Grevskabet Scheel (1795 havde den i alt 814 Td. H.), senere under Stamhuset Benzon indtil 1840, da den solgtes til Kmhr. Chr. Benzon til Christiansdal; senere har den tilhørt Chr. Fr. Jul. Risom og Joh. Andr. Neergaard, der 1856 solgte den til Brødr. Etatsr. J. F. Carøe og C. F. Carøe, hvis Arvinger (Gross. Carøe, Pastor Carøe og Dr. Jantzen) nu eje den. H o v e d b y g n i n g e n , en Fløj i 1 Stokv., er af Bindingsværk med 2 Kviste og Kamgavle. (Et Billede af den gamle Bygning findes paa Tapeterne paa Gml. Estrup, se S. 929). Ved Skjærvad Mølleaa paa lavt Terræn ligger det gamle Voldsted: en større aflang-firkantet Banke, omgivet af en Grav og der udenfor en lavere Vold; paa Banken ses endnu Murlevninger; nu er der anlagt en Frugthave, Voldene ere beplantede og Gravene forvandlede til Enge. S. for Voldstedet ses Spor af gamle Fiskedamme; to af dem ere i ny Tid istandsatte. — Af Skjærvad Bøndergods, som overdroges Kmhr. Benzon med omtr. 540 Td. H., solgtes det meste af ham og Risom, og heraf oprettedes senere flere større Avlsgaarde, deribl. Slemmingegd. i Enslev Sogn samt *Asgaard* (nuv. Ejer: H. H. Vester) og *Constantia* (Ejer: Herlufsholm Skole).

*Fannerupgaard* hørte i sin Tid under Grevsk. Scheel, derpaa under Stamhuset Benzon; den ejes fra 1872 af Aktieselskabet Kolindsund.

Ved Ginnerup og Fannerup findes Rester af K ø k k e n m ø d d i n g e r . En interessant Køkkenmødding (fra den yngre Stenalder) har ligget ved Fannerupgd.; de sidste Rester af den forsvandt 1895 ved en af Nationalmuseet foretagen Undersøgelse. — Ved Fannerup er der fredlyst 5 G r a v h ø j e , af hvilke de 4 høre til Gruppen *Sekshøjene*; ved Ginnerup er der fredlyst en Langdysse med et anseligt Gravkammer med Gang, ved Neder-Slemmingegd. en Jættestue (Jordhøjen og Gangen ere væsentlig sløjfede). — Ved Mastrup er der Spor af en K i r k e , med Kirkegaard. — Ved Fannerup har der været en h e l l i g K i l d e .

### Nimtofte Sogn

Nimtofte Sogn omgives af Annekset Tøstrup, Ørum Sogn og Sønderhald Hrd. (Gjesing og Koed S.). Kirken, mod V., ligger 2 1/2 Mil V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. I den vestl. Del løber *Nimtofte Aa*. Gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3231. Td. Ld., hvoraf 1250 besaaede (deraf med Rug 367, Byg 170, Havre 490, Boghvede 4, Bælgsæd 7, Spergel 6, Blands. til Modenh. 43, Grøntf. 23, Kartoffler 35, andre Rodfr. 104), Afgræsn. 1188, Høslæt, Brak, Eng m. m. 470, Have 14, Skov 44, Moser 20, Kær og Fælleder 74, Heder 82, Flyvesand 40, Veje og Byggegr. 34, Vandareal m. m. 15 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 208 Heste, 611 Stkr. Hornkv. (deraf 367 Køer), 617 Faar, 328 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 96 Td.; 25 Selvejergde. med 89, 43 Huse med 7 Td. H a r t k . og 36 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 579 (1801: 195, 1840: 299, 1860: 421, 1890: 538), boede i 101 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 260 af Jordbrug, 139 af Industri, 32 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Nimtofte*, Ø. for Aaen, med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1893), Lægebolig, Markedsplads (Marked i Feb. og Okt.), Kro; *Svenstrup* (under Sønderhald Hrd.), V. for Aaen, med Præstegd., Forsamlingshus (opf. 1893), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Mogenstrup*; *Sjørup*. *Sjørupgaard* har 15 Td. H., 468 Td. Ld. (i Nimtofte, Tøstrup og Marie Magd. S.), hvoraf 40 Eng, 8 Skov, Resten Ager; 4 Legehuse. *Sønderskovgde.* med Mølle; *Kolstrupgde.*; Battrupholt, Gd.; *Ramten Møllegd.*

Nimtofte S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 360. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af raa og tilhuggen Granit paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og Norddøren ere bevarede (tilmurede). Taarnet og Vaabehuset, af Mursten, ere fra senere Tid. Kirken har fladt Loft. Altertavle fra Slutn. af 17. Aarh. med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Ligsten over Søren Andersen Møller af Ramten Mølle, † 1707. I Skibet 3 Malmlysekroner, skænkede 1884-85 af H. P. Grouleff og Hustru.

*Sjørupgaard* laa 1775 under Vedø og havde 1795 8 Td. H. — Ved den østl. Ende af Sjørup Sø har ligget Byen *Sjørup*, der ødelagdes ved en Brand i Beg. af 19. Aarh.; endnu i Slutn. af Aarh. saas Rester af Brønde,

Havediger og Brolægninger. — Paa Hyttebakken ved Kolstrup har der før været en Glashytte, hvoraf endnu ses Spor. — Ved Mogenstrup er der fredlyst en Gravhøj, indesluttende en Jættestue. I Mogenstrup har der været en hellig Kilde.

### Tøstrup Sogn

Tøstrup Sogn, Anneks til Nimtofte, omgives af dette, Ørum og Ginnerup Sogne samt Sønder Hrd. (Albøge og Nødager S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Sønderhald Hrd. (Koed S.). Kirken, mod N., ligger 1 3/4 Mil V. for Grenaa. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med Enge ved Kolindsund.

Fladeindholdet 1896: 3747 Td. Ld., hvoraf 1661 besaaede (deraf med Hvede 97, Rug 352, Byg 363, Havre 661, Boghvede 3, Bælgsæd 15, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 15, Grøntf. 45, Kartoffler 40, andre Rodfr. 66), Afgræsn. 1002, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Have 13, Skov 37, ubevokset 8, Moser 12, Kær og Fællede 97, Hegn 6, Heder 23, Stenmarker 33, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 670 Stkr. Hornkv. (deraf 397 Køer), 743 Faar, 286 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 149 Td.; 27 Selvejrgde. med 137, 39 Huse med 12 Td. Hartk. og 32 jordløse Huse, c. 1/4 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 563 (1801: 214, 1840: 325, 1860: 436, 1890: 606), boede i 108 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbr., 78 af Industri, 3 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks. og 9 af deres Midler.

I Sognet byerne: *Tøstrup* med Kirke og Skole; *Skiffard*; *Sivested* med Skole og Missionshus (opf. 1884). *Tøstrupgaard* (før *Christinebjærg*) har 15 Td. H., omtr. 320 Td. Ld., hvoraf 4 Eng (i Ørum S.), 50 Plantage, Resten Ager; under Gaarden hører Gaarden *Lykkeslund* (4 3/8 Td. H., 155 Td. Ld.). *Kovstrupgaard*.

Tøstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 361. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilføjede (paa Taarngavlen Aarst. 1778). Kirken er overhælvvet (undt. Vaabenhuset). Altertavle fra omtr. 1700, med et Maleri (Nadveren), opmalet 1839. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Mellem Skib og Vaabenhus en smuk jærnbetlaet Dør. Series pastorum for Tøstrup (ophængt 1898).

Ved Tøstrup ligger i Bunden af en smal, dyb Dal en større, vistnok ved Kunst noget tildannet Banke, „*Slottet*“; Murlevninger findes ikke. I Sivested ligger en Gaard, som ogsaa kaldes „*Slottet*“.

Ved Kovstrup ere de to jævnsides liggende *Pogehøje fredlyste*; af de omtr. 20 Stengrave, som kendes i Sognet, ere fredlyste: ved Tøstrupgd. en Runddysse med sekssidet Gravkammer med Gang, ved Tøstrup 2 Runddysser og 3 Langdysser (en af disse trekamret).

Tøstrup var et eget Pastorat indtil 1775, da det blev Anneks til Nimtofte. Fra den nu nedbrudte Præstegaard findes i Randers Museum en Egebjælke med Indskr., at Gaarden brændte 7/12 1741.



## Anholt Sogn

Anholt Sogn bestaar af Øen *Anholt* i Kattegat, beliggende omtr. 7 Mil N. Ø. for Grenaa, 8 1/2 Mil S. Ø. for Læsø og 13 Mil N. V. for Helsingør, under omtr. 54° 44" n. Br. Øen har Form som en Kile med sin bredeste Ende mod V., omtr. 1/2 Mil, medens den mod N. Ø. løber ud i en Spids, „Totten“; fra S. V. til N. Ø. er der omtr. 1 1/4 Mil. Den er 0,37 □ Mil, 20 □ Km. Naar undtages Farvandet paa Sydøstsiden, „Pakhusbugten“, der er dybt og rent, er Øen ligesom Læsø omgivet af farlige, ofte langt udskydende Grunde og Rev; saaledes ligger ved Nordøstspidsen det over 1 Mil lange Østerrev, som ender i *Knoben*; ved Nordvestpynten ligger *Nordvestrevet* og mod S. V. *Stensøre*. Fra en smal, sandet Forstrand hæver Øens vestl. Del sig i høje, med Græs, Marehalm og Senegræs bevoksede Bakker af Moræneler og tilføjet Sand til over 100 F., skilte ved smalle Lavninger; det højeste Punkt, Sønderbjærg, 154 F., 48 M., ligger mod S. V.; Nordbjærg mod N. V. er 124 F., 39 M. Men allerede lidt inden for Kysten falde Bankerne brat af til et Engdrag (før en Vig, derefter en Indsø med Holme), der skiller dem fra Øens østl. Del, som er et lavtliggende, øde Sletteland, opfyldt af Stenrevler med Flyvesand og Miler. Kun Bakkerne mod V., der ere dækkede af et tyndt Lag Muld, ere noget opdyrkede. Af de tidligere Skove (se ndfr.) er ingen tilbage; i de sidste Aar har man dog begyndt at beplante Højlandets Bakker.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3666 Td. Ld., hvoraf 105 besaaede (deraf med Rug 67, Byg 11, Havre 21, Kartofler 6), Afgræsn. 113, Høslæt, Brak, m. m. 61, Have 4, Skov 45, ubevokset 89, Kær og Fællede 34, Flyvesand, Klit m. v. 3202, Veje og Byggegr. 13 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 25 Heste, 62 Stkr. Hornkvæg (deraf 46 Køer), 308 Faar og 36 Svin. Ager og Engs H a r t k. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 10 Td.: 1 Selvejergd. (Præstegaarden) med 1, 36 Huse med 9 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, alle i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 296 — hvoraf omtr. 100 Arbejdere ved Havneanlægget — (1801: 129, 1840: 160, 1860: 146, 1890: 174), boede i 47 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 27 af Jordbr., 101 af Fiskeri, 3 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., og 7 af deres Midler. Paa Øen ligger mod V. lige Ø. for Bankerne *Anholt Bymed Kirke*, Præstegd., Skole, Distriktslægebolig, Mølle, 2 Kroer og Telefonstation. Midt paa Øen ligger *Ostebakke Fyr*, et hvidt, fast Vinkelfyr, paa den 78 F. høje Ostebakke; det vises fra et Skur, Flammens Højde 84 F., Lysvidden 2 1/2 Mil. Paa Nordøstkysten næppe 1/4 Mil fra Totten er *Anholt Fyr*, et hvidt Blinkfyr, der vises fra et 136 F. højt, rundt og hvidt Taarn af Mursten; Fl. Højde 130 F., Lysvidden 4 1/2 Mil. Ved Fyret er Redningsstation (med en Baad her og en ved Byen), Telegraf- og Statstelefonst. samt Toldassistentstation. Uden for Knoben ligger Fyrskibet *Anholt-Knob*, 1 3/4 Mil Ø. N. Ø. for Fyrtaarnet (hvidt Blinkfyr; Fl. Højde 30 F., Lysvidden 2 3/4 Mil).

Det vigtigste Erhverv er Fiskeri, særlig af Tunger, Rødspætter og Sletvar, men ogsaa Pigvar, Kuller, Torsk og Rokker; ifl. Fiskeriberetn. 1899-1900 fangedes der af 25 Fiskere fra 6 mindre Fartøjer i alt for en Værdi af 8744 Kr., deribl. 27,520 Pd. Sletvar, 3900 Pd. Pigvar og 8385 Pd. Tunger. Ogsaa Bjærgningen ved Strandinger er en Indtægtskilde (se ndfr.). Beboerne byggede før selv deres Baade, som de eje, delte i „Selskaber“, ligesom der endnu er en Del Husflid. Skibsfart er der ikke, da Beboerne ikke fare til Søs. Agerbruget er overordentlig ringe paa Grund af Øens Ufrugtbarhed (366 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.); mest dyrkes Rug. Øen har ingen Havn; der anlægges dog nu en Havn ved Nordvestpynten (saml. Bevill.: 990,000 Kr., 1. Gang ydet ved Finansi. 1899-1900; ventes færdig Efteraaret 1902). Postforbindelsen, med Sejlbaad, foregaar over Grenaa 2 Gange ugtl.

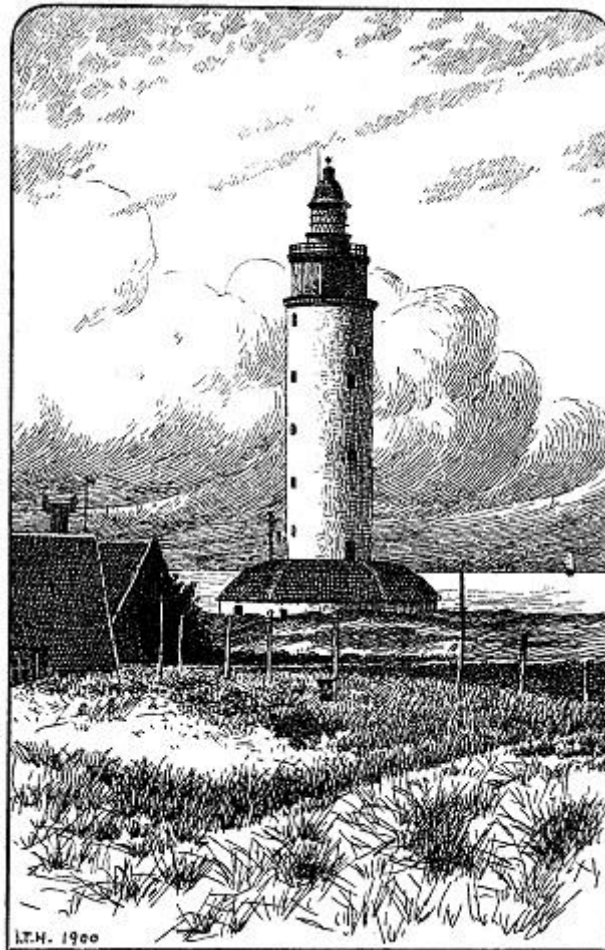
Ved Toldstedet fortoldedes 1900 bl. a. 206,375 Pd. Stenkul og 173 Clstr. og 32,464 Kbfd. Tømmer. Paa Øen var der ved Udg. af 1900 5 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 49 Tons. Der indkom fra Udlandet 98 Skibe

med 4906 T. Gods og udgik 97 uden Ladning; fra Indlandet indkom 13 Skibe med 274 T. Gods og udgik 17 med 48 T. Gods. Postbaaden har 1899 (paa 77 Rejser) indført 1000 og udført 600 T. Gods.

Anholt S., en egen Sognekommune, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Anholt Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 364. Lægd. Kirken ejer sig selv.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet (uden Korbue) samt Taarn mod V. Den er opf. 1818, da den ældre Kirke var bleven ødelagt under den engelske Okkupation, af smaa gule Mursten i romansk Stil med Bræddeloft; Taarnet har firsidet Pyramidetag; dets Underrum er Forhal; over Indgangen fra V. staar paa en Rude Fr. VI's Navnetræk og Aarst. 1818. Ny Altertavle (Vandringen paa Søen), malet 1890 af C. Rasmussen; den gml. Altertavle (over Døren), hvis Indfatning ligesom Prædikestolen mulig skriver sig fra en Restauration af den ældre Kirke 1683, er et Maleri (Nadveren) fra 1819. Granitdøbefonten, med Kors paa Kummen, er meget gammel (vistnok fra 13. Aarh.). I Skibets Loft hænger et Skib fra 1819. I Forhallen er indmuret en Stentavle med Indskriften: „Anno 1683 hafve dette Lands Husbond edele Hans Rostgaard kgl. Maist. Ambts Forwalter ofver Cronborg Ambt med sin Søn Friderich Rostgaard hiulpen, at denne Kirche er blefven repareret. Jens Rostgaard“. Den ældre Kirke skal ikke have været ældre end Tiden noget efter Reformationen, idet Øen efter en tvivlsom Beretn. før siges at have været Anneks til Mørup Sogn i Halland Præstekaldet var før kun ringe. Kongen tilstod 1551 Præsten Peder Knudsen Kongetienden af Voldby Sogn; 1567 tilstodes der Kaldet Kronens Part af Korn- og Kvægtienden af Voldby Sogn, da Kaldet ikke havde den nødvendige Indkomst; 1680 paalagdes det Aarhusbispen at sørge for, at Præsten fik af Bønderne Fisketiende og andre lovbefalede Afgifter; 1706 klagede Præsten over sin elendige Tilstand, osv. Se videre *Chr. Bruun*, Fr. Rostgaard, I S. 408 flg.. — Paa Kirkegaarden er begravet Major Melsted, der faldt her 1811 (se S. 973).

Øen kaldes i Vald. Jrdb. *Anund*; Beboerne selv kalde den *Anø*; Overgangen er vel sket fra Anundø (og Anøn); Navnet kan udledes af Mandsnavnet Anund eller af den paa Ænder rige Ø (se S. *Bugge*, Arkiv f. n. Filologi, 1890 S. 244); 1441 er Navnet forvansket til *Anolt*, 1482 og 1486 til *Anaol*. Øen er bleven befolket alt i den tidligste Oldtid. Der er vei ikke paavist; Køkkenmøddinger, ikke heller Gravhøje, Dysser eller andre Stengrave; men navnlig paa den østl. Del er der opsamlet Tusinder af Oldsager fra ældre og yngre Stenalder, dels Forarbejder, dels færdige Sager i brugelig eller beskadiget Stand; endvidere findes meget Affald fra Flinttilhugning. Sagerne henligge ofte i stort Antal omkring Stenlægninger, der formentlig have tjent som Ildsteder. Fra Broncealder og Jernalder synes der derimod ikke at være Minder. Øen tilhørte i ældre Tid Kronen (1441 forlenedes Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz med A. og Grenaa), der 1668 solgte den til Toldforvalter Peder Jensen Grove, hvis Enke 1674 blev gift med Hans Rostgaard til Kraagerup († 1684). Sønnen Fr. Rostgaard, under hvem Øen 1711 blev plyndret af de svenske, lagde den med Sejrø og Nekselø ind under det af ham 1741 oprettede Stamhus Kraagerup, og den hører endnu til det Stamhuset substituerede Fideikommis (se II S. 66); nuv. Besidder er Kmhr. F. C. R. v. d. Maase.



Anholt Fyr.

Bjærgning ved Strandinger har i lang Tid været en god Indtægt for Beboerne („hver lever kristelig og nærer sig af Vrag“; som bekendt blev Fr. Rostgaard i høj Grad opbragt paa Holberg, fordi han havde valgt A. til Skueplads i Peder Paars), om end disse ere aftagne ved de gode Fyrvæsenforanstaltninger. Af 337 Strandinger i Randers Amt i 1858-81 faldt de 125 paa Anholt; 1882-87 strandede der 34, 1894-99 31 Skibe. Beg. til Fyrvæsenet blev gjort under Fr. II, idet der 8/6 1560 udgik kgl. Ordre om at opsætte en „Fyrpande“ paa A., og 16/12 s. Aar gentoges Ordren, at en „Fyrlampe“ skulde opsættes; senere udgik der jævnlig Kongebrev om, at Fyrlampen skulde passes. Fra først af brugtes der Træ til Fyringen, men den tidligere Antagelse, at det var ved Fyret, at Øens store Skove af Fyr, Gran og Enebær ere ødelagte, er ikke rigtig, thi 8/3 1564 forbød Kongen, at der maatte hugges Ved i Skoven paa A., da den ellers vilde blive øde, og endnu 1591 var der saa megen Skov, at den tjente som Sømærke. Det, der ødelagde Skoven, var Beboernes skaanselslose Hugst i den til Tjæreudkogning, og senere kom Sandflugten, der især fra 1643 tog Overhaand og helt gjorde det af med den. Fra Beg. var Fyret vistnok et Papegøjefyr (se S. 40); senere blev det vistnok ligesom paa Skagen omdannet til et Taarn fyr, en „Lygte“ (se et Billede i „Danmarks Natur“, Kbh. 1899, S. 281), og fra 1623 blev der indrettet et Vippefyr med Benyttelse af Stenkul (1622 gjorde Chr. IV Akkord med Wigel Anchus om Anlæggelsen af en „Fyrbakke“ efter hollandsk Mønster), hvilket holdt sig til 1788, da der opførtes et 112 F. højt Taarn med et aabent Blusfyr, hvilket 1805 fik Lanterne og 1838 som det sidste lukkede Kulfyr omdannedes til et Spejlfyr; endelig opførtes 1881 det nuv. Taarn, og Fyret blev et Linsefyr. (Om Skoven se *J. Deichmann Branth*, Bot. Tidsskr. 2. R. I S. 195 flg., og *K. J. V. Steenstrup*, Tidsskr. for Skovvæsen, VIII S. 82 flg.; om Fyrvæsenet V. A. *Secher*, i Saml. til j. Hist. 3. R. II, og *C. D. Bloch*, i Tidsskr.

for Søvær. Ny R. XXXIII S. 436).

En vigtig Erhvervskilde for Øen var ogsaa tidligere Sælhundefangsten (se *Bruun*, Rostgaard I S. 145); men den er næsten ophørt, som man mener fra den engelske Okkupation af Øen 1809-14, da Englænderne ved deres Skyden paa Dyrene fordrev dem. Ved Englændernes Ankomst lagde de omkring Fyrtaarnets østlige Side et Værk med Volde og Grave, forsynet med Kanoner, ligesom der i Taarnet var anbragt svært Skyts og i Muren Kasematter til Garnisonen, som bestod af 400 Mand. Et Forsøg, som en dansk Ekspedition, best. af Kanonbaade og omtr. 1000 Mand under Anførsel af J. C. Falsen, gjorde paa at tilbageerobre Øen 26.-27. Marts 1811, mislykkedes helt og kostede Major Melsted og flere andre Livet; i det hele var der 300 døde og saarede (se Ugebl. „Dannebrog“, 1881-82, S. 827). Øen er meget rig paa Harer, Høns, Vildænder og Edderfugle. — Chr. IX besøgte Øen 14/8 1871.

**Litt.:** *L. Bynch*, Efterretn. om A., i „Iris og Hebe“, 1802. — *T. A. Becker*, Nogle Bidr. til Øen A.'s Hist., i „Orion“ IV. — *V. Boye*, A. En topogr.-antiqu. Skizze, i Saml. til j. Hist., 1. R. VI, S. 39 flg. — *Tauber*, Fra et Ophold paa A., i Geogr. Tidsskr. VI, 1889. — *E. T. Kristensen*, Øen A. i Sagn og Sæd efter Folks mundtl. Medd., Kolding 1891. — *A. Riis Carstensen*, A., i Danm. i Skildr. og Bild. I S. 274 flg. — Beskr. til geol. Kort over Danm., Kortbl. Læsø og Anholt, ved *A. Jessen*, Kbh. 1897. — *F. J. V. Daun*, Præst paa A. 1736-42, har beskr. A. i et Haandskr., Kgl. Bibl. Kallske Manuskriptsaml.

## Sønder Herred



Sønder Herred grænser mod N. til Nørre og Sønderhald Hrdr., hvor Grænsen dannes af det udtørrede Kolindsund, mod V. til Ø.-Lisbjerg Hrd., mod S. til Mols Hrd. og mod Ø. til Kattegat. Fra V. til Ø. er der højst 3, fra N. til S. 2 1/4 Mil. Overfladen er ikke videre højtliggende og for en stor Del jævn; højeste Punkt, Gratbjerg, 209 F., 66 M., ligger mod S. Ø. Jorderne ere overvejende sandmuldede, sjældnere lerede. Ved Kysten, ved Glatved Strand, fremtræder Kalkformationen, medens den i Herredet ofte danner Underlaget.

Af Skov findes der en Del (i alt 3536 Td. Ld.), især i Midten og paa Østkysten. Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmst. 20 1/4 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla d e i n d h o l d e t 55,752 Td. Ld. (5,59 □ Mil, 318,78 □ Km.). Ager og Engs H a r t k . samt halv. Skovskylshrtk. var 1/1 1895 2589 Td., F o l k e t a l l e t 1/2 1901: 10,428 (1801: 4598, 1840: 6939, 1860: 8853, 1890: 10,376). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Mols og Ø.-Lisbjerg Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s og

under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktioner samt under Amtets 4. Forligskreds (Aalsø, Hoed, Vejlbjby, Homaa, Lyngby og Albøge) og 5. Forligskreds (de øvrige S.).

Sønder Hrd., i Vald. Jrdb. *Dyursæ Syndræhæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 675 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 3 Jættestuer, 57 Langdysser, 55 Runddysser, 32 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, et Par Langhøje, Resten runde Gravhøje); heraf er dog nu over 1/3 sløjfet og over 1/3 mere eller mindre forstyrret; 1/1 1901 vare 30 fredlyste. Baade Stengrave og Høje findes i størst Antal i den nordl. Del; flest kendes fra Sognene Nødager (omtr. 200), Lyngby (90), Aalsø (70), Hoed og Albøge (hvert 60).

**Litt.:** *J. V. Nissen*, Bidr. til Skildr. af Forhold i Nørre og S. Hrdr., i Saml. til j. Hist. III S. 97 flg. — *H. Storch*, Grenaaegnens Kridtstenskirker, 1896. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *J. B. Løffler*, 1880.

### Aalsø Sogn

Aalsø Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Hoed, Homaa og Vejlbjby Sogne, Nørre Hrd. (Enslev S., Grenaa Købstadjorder og Gammels.), fra hvilket det skilles ved Gren Aa, og Kattegat. Kirken, mod V.,

ligger henved 3/4 Mil S. S. V. for Grenaa. De mod S. Ø. noget højtliggende og bakkede (Pynten *Havknude*, omtr. 40 F., ved Kysten), i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder ere afvekslende sandede, sandmuldede og lerblandede, med en Del Skov (Katholm Sk., Høbjærgkjær, Harebjærg, Dovne Buske, Lichtenbergs Plantager, m. fl.). Krag Sø er 44 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Aarhus og Æbeltoft samt Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 7754 Td. Ld., hvoraf 2559 besaaede (deraf méd Hvede 51, Rug 564, Byg 526, Havre 868, Boghvede 6, Bælgsæd 11, Frøavl 8, Blands. til Modenh. 242, Grøntfoder 22, Kartoffler 58, andre Rodfr. 203), Afgræsn. 1129, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1475, Have 46, Skov 1389, Moser 17, Kær og Fælleder 105, Hegn 23, Heder 680, Flyvesand m. v. 92, Veje og Byggegr. 147, Vandareal m. m. 92  
T d. K r e a t u r h o l d 1898: 374 Heste, 1620 Stkr. Hornkvæg (deraf 983 Køer), 1144 Faar, 755 Svin og 29 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 361 Td.; 45 Selvejergde. med 336, 1 Fæstegd. med 1, 83 Huse med 23 Td. Hrtk. og 81 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1189 (1801: 610, 1840: 831, 1860: 1122, 1890: 1218), boede i 196 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 87 levede af immat. Virksomh., 759 af Jordbr., 5 af Gartneri, 18 af Fiskeri, 217 af Industri, 4 af Handel, 72 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Aalsø* (1501: *Aalsøy*), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (paa *Aalsø* Mark, opr. 1874, Pl. for 51 Lemmer), Andelsmejeri, Mølle og Jærnbæst.; *Aalsrode* med Skole, Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 8834 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2103 Kr., Antal af Konti 112), Forsamlingshus (opf. 1889), Andelsmejeri og Telefonst.; *Høbjærg*; *Fuglsang* med Skole. H o v e d g a a r d e n *Katholm* har 84 Td. A. og E. Hrtk. og 5 3/4 Td. Skovsk., omtr. 3000 Td. Ld. (deraf 180 i Hoed S.), hvoraf omtr. 1000 Ager, 200 Eng, 1200 Skov, Resten Hede, Klitter og Søer; til Gaarden høre en Vandmølle, et Dampsavværk og største Delen af Glatved Kalkbrud (Hoed S.). H o v e d g a a r d e n *Hessel* har 59 3/4 Td. H., 1738 Td. Ld., hvoraf 371 Eng og Græsgang, 262 Skov, 12 Veje, 100 Hede, 46 Sø, Resten Ager; desuden 1 3/4 Td. H. Fæstegods; til Gaarden hører stort Rørskær. *Grenaa Mølle*. *Brejdablik*, Gd. (*Aalsrodegd.*). *Pedersminde*, Gd.

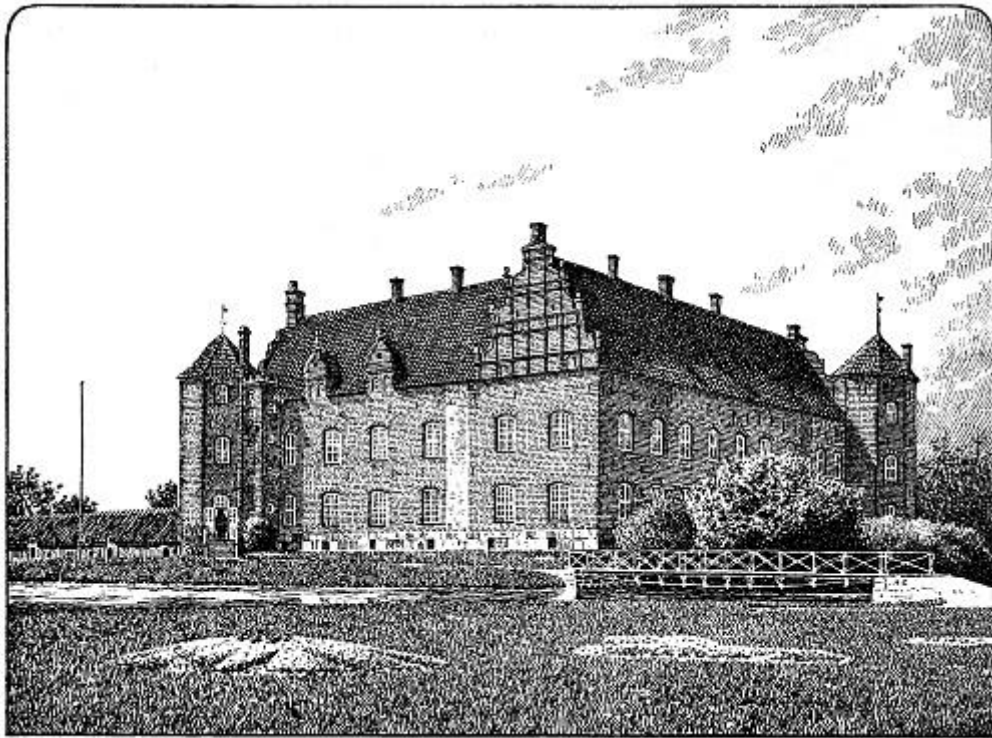
*Aalsø* S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (*Grenaa*), Æbeltoft Amtstue- og *Grenaa* Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 365. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af *Katholm*.

*Kirken*, indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus og Kapel mod S. samt Sakristi (nu Ligkapel) paa Korets Nordside. Af den oprindl., i romansk Tid af raa Kamp opf. Kirke staar kun Skibets Vestgavl og en Del af Sidemurene. Omtr. 1450 tilføjedes Taarnet, af Munkesten, med Rundbue ind til Skibet. Vistnok samtidig nedbrødes det oprindl. Kor, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og fik flad Mur, og Vaabenhuset og Sakristiet opførtes, alt af Mursten. Thomas Fasti til Vennergd. lod Kirken hvælve (cirkelrunde Hvælvinger) 1596; hans Enke Christence Bryske lod 1601 Taarnrummet og Vaabenhuset overhvælve samt ombyggede dettes Gavl i Renæssancestil (Indskr. herom i den næstsidste Hvælving mod Ø.). Gravkapellet er opf. 1611. Altertavlen er et anseligt Snitværk i Renæssancestil, skænket 1602 af Christence Bryske, restaur. 1899 med et nyt Maleri (Kopi af Blochs Christus consolator) af Luplau-Jansen. Alterkalk, skænket 1700 af Fru Hille Trolle til Høgholm. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, skænket 1609 af Fru Christence Bryske. Orgelet, foran Buen ind til Taarnet, er skænket 1743 af Margrethe Benzon. I Skibet tre Malmlysekroner, af hvilke den ene er skænket 1731 af Major Henr. Hoff til Hessel, den anden 1741 af Mette Benzon. Ligsten over Mogens Lykke til Hessel, † 1620, over Niels Krabbe til Hessel, † 1564, og Hustru Fru Anne Ugerup, † 1568, over Strange Fasti til *Katholm* (med



Portrætfigurer), † 1569; i Gravkapellet, skilt fra Kirken ved en Jærngitterport, en pragtfuld Ligsten af sort Marmor over Thomas Fasti til Vennergd., † 1600, og Hustru Fru Christence Bryske, † 1611 (med Portrætfigurer, udf. 1600). Epitafium af Marmor over Gehejmekonferensr. Peder Rosenørn, † 1790, og Hustru Ulr. Hedevig v. Heynen, † 1772, udf. af J. Wiedewelt (deres Marmorkister staa i Hvælvingen under Kapellet). Mindetavle over Præsten Mag. Jens Buch, † 1736, og Hustru; Epitafier over Præsten Søren Kjeldsen, † 1666, og Hustru samt fjorten Børn (Maleri) og over Palle Krag til Katholm, † 1723, og Hustru Hille Trolle, † 1722 (de to sidstes Kister samt Sønnen Niels Trolle Høgs, nu nedsænkede paa Kirkegaarden, stod tidligere i Kapellet paa Fastis Ligsten). Paa Kirkegaarden er den af St. St. Blicher besungne Søren Mikkelsen Kande († 1860) begravet, der 1815 frelste en ved Grenaa skibbruden Skipper (se Hist. Tidsskr. 6. R. I S. 536 fig.). Paa hans Gravsten (se Vignetten S. 973) staar nogle Vers af Blichers Digt.

*Katholm* er vei det „Collis Catti“ eller „Kattebjærg“, som Huitfeld omtaler (I S. 519). 1419 ejedes K. af Iver Bryske, senere af Rigsr. Strange Nielsen til Nørholm, dennes Søn Claus Strangesen, hvis Datter Anne bragte den til sin Mand Chr. Fasti til Vennergd., † 1557, der gjorde K. til en Hovedgaard, til hvilken hans Søn Thomas F. efter Faderens Død samlede betydeligt Gods († 1600). K. ejedes derpaa af hans Enke Christence Bryske † 1611 (der i Aarhus lod opføre et grundmuret Hus, „Trods-Katholm“), som havde Livsbrev paa K. og 1608 købte Gaarden og sammes Birk (allerede nævnt 1564, først nedlagt 1812) af sin afdøde Mands Slægtninge; derpaa ejedes den af hendes Broder Karl B. til Margd. († 1631), hans Søn Trud B., der 1616 solgte K. til Rigsadmiral Albert Skeel, som 1626 fik Birkeret til K. og 1630 overdrog Gaarden til sin anden Søn Otte († 1646), dernæst dennes Søn Albert S. († 1667), hvis Datter Else S. ved sin Død 1683 efterlod K. til sin Mand Generallieutn. Jens Maltesen Sehested, der 1684 maatte mageskifte sig sin Svoger Chr. Reedtz's Part i K. (26) og i Hessel (18 Td. H.) for Boller i Vendsyssel og fik Skøde paa en anden Part (8 og 5 Td. H.) af Fru Anne Rammel, Peiter Reedtz's Enke. Han og Hustru Margr. Rammel solgte 1691 K. (60 Td. H.) til Fru Hille Trolle (Enke efter Baron Ivar Høg) og hendes anden Mand Gehejmer. Palle Krag, efter hvis Død 1723 K. blev stillet til Aukt. og købt (49, Skov 16, Tiender 113 og Gods 309 Td. H.) for 21,200 Rd. af Generalmaj. Poul Rosenørn til Mejlgd. († 1737); K. ejedes derefter af hans Enke og Søn Gehejmekonferensr. Peder R. († 1790), der 1776 afstod Gaarden (54, 110 og 310 Td. H.) til sin Søn Kmjkr. Mathias Peter Otto R. til Ulriksholm, som 1804 solgte Gaard og Gods for 127,000 Rd. til Jens Jørgensen og Niels Riis, der dog straks afstod sin Halvpart til Jørgensen. Denne solgte K. 1813 til H. L. Reininghus, i hvis Opbudsbo den ved Aukt. 1818 blev købt af Krigsassessor J. B. Secher og N. Jørgensen, hvilke ejede den til 1823, da den ved Aukt. købtes af



Katholm.

Statskassen, som ved Aukt. 1839 solgte den til Kmhr., Major A. W. Dinesen († 1876), der meget forbedrede Driften; nuv. Ejer er hans Søn, Hofjægerm. W. L. Dinesen. — *H o v e d b y g n i n g e n*, beliggende nær ved Kysten mellem Skov, er omgivet af Grave og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, alle af røde Mursten med Granitsokkel; Nord- og Østfløjen ere opf. 1588-91 i gammel gotisk Stil af Thomas Fasti, i 2 Stokv. med Renæssancegavle, Udbygninger og hvælvede Kældere; mellem Fløjene inde i Borggaarden staar et firkantet Taarn; ved det nordvestl. og sydøstl. Hjørne ud mod Gravene 2 ottekantede Taarne med Halvsøjler paa Hjørnerne helt op til Taget og Pyramidetage; den tredje Fløj, Vestfløjen, i 1 Stokv., er opf. 1622 af Albert Skeel. I Østfløjens Gang og i det firkantede Taarn findes 9 smukt udsk., vistnok oprindelige Døre (en er afbildet i Tegn. af æ. n. Ark. 1. S. 2. R. Pl. 11). Desuden er der flere Stuklofter, Vægmalier i Riddersalen, osv. Over Gravene føre to Broer til Ladegaarden og til Haven, der ligger mod N. og har gamle Lindealleer.

*Hessel* ejedes af Niels Svey 1328, Hr. Christen Kaas 1391, Jens Olufsen 1421-33, Christen Mikkelsen Rud 1458-75, hans Søn Jens Rud 1471-83, Niels Krabbe 1553-64, Hartvig Kaas til Møllerup († 1625), som 1623 skal have solgt den til Rigsadmiral Albert Skeel til Katholm m. m., hans Søn Otte S. og Sønnesøn Albert S., sidstnævntes Datter Else S. og hendes Mand Jens Maltesen Sehested. Derefter kom den til Sønnen Malte Skeel († 1712), hvis Enke Anne Kirstine Lange ægtede Major Henr. Hoff, som 1749 skødede H. (64 Td. H.) for 18,000 Rd. til sin Søn Lieutn. Malte Sehested H., hvis Enke Anne Meulengracht Schou 1762 solgte H. (64) med Grenaa Mølle (14) og Gods (281 Td. H.) til Major Jacob Preben Banner v. Heye, der 1764 solgte den paa Aukt. til Raadm. og Fyrforvalter Hans Olufsen, † 1766, for 30,030 Rd. Paa hans Dødsbos Aukt. købte Ritmester Chr. Ehrenreich v. Brockdorff H. og Grenaa Ml. for 28,600 Rd., men solgte den 1769 for 34,200 Rd. til Forpagter Søren Jensen Mønsted († 1786), hvis Enke Bolette Engelbreth 1792 overdrog H. for 31,000 Rd. til sin ældste Søn Otto Chrf. Mønsted, der 1798 solgte begge Gaarde (64 og 13 Td. H.) med Gods (275 Td. H.) for 63,000 Rd. til Kammerr. Christen Lang. Han solgte den 1835 til sin Svigersøn Vedel, der solgte den 1840 for 98,000 Rd. til C. G. de Lichtenberg († 1868), som bortsolgte Godset; derefter ejedes den af hans Enke og fra 1889 af den nuv. Ejer, Sønnen Lieutn. G. de Lichtenberg. — *H o v e d b y g n i n g e n*, 3

Fløje i 1 Stokv., er opf. af Bindingsværk ved Midten af 18. Aarh.; Midtfløjen og Vestfløjen (med Kælder) ere ombyggede 1802 af Grundmur.

I *Aalsrode*, som tidligere har været et eget Sogn, har ligget en adelig Sædegaard, der 1468 og 1479 tilhørte Peder Palnesen, 1477 Joh. Daa, i 17. Aarh. Gregers Bryske. Her laa ogsaa Hovedgaarden *Kastrup*, som tilhørte Aarhus Domkapitel indtil 1580, da den mageskiftedes til Kronen, som 1581 solgte den med Fævejlje til Iver Juel. — Til *Fuglsang* skrev sig 1477 Væbneren Jens Rud fra Hessel. — *Strandmøllen* havde 1455 ligget til Øm Kloster i 100 Aar; den er maaske den samme som *Grenaa Vandmølle*, der brændte og nedlagdes 1702, i Stedet for hvilken *Vejrmøllen* er opført.

Ved *Søndermølle*, i det nordvestl. Hj. af Hessel Hede (i Middelalder og nyere Tid kaldet Brohede, se S. 841), ligge to større, af Sandflugt dannede Banker. I den nordl. er der i 1870'erne tilfældigt truffet gmlt. Murværk og Fundament af store Granitsten. I den sydl. Banke blottedes i 1860'erne Levninger af 5 F. tykke Kampestensmure, der efterhaanden nedbrødes til Bygningsmateriale; ligeledes fandtes Brokker af Munkesten, Tagsten (Hulsten) m. m. Sidstn. Rum var Levning af en firkantet Bygning (40 F. i Ø. og V., 24 F. bred). S. for den fandtes en Del Mønter fra Tiden 1250-1450, og Ø. for den en Begravelsesplads med en Del Skeletter (et af dem laa i en af flade Sten muret Grav). Mulig er denne Ruin en Levning af det Spedalskhus *St. Jørgens Gaard* med Kapel, som hørte til Grenaa, og som nævnes 1520, da Chr. II's Kapellan Niels Torkildsen paa Livstid blev forlenet med det mod at holde Gaard og Kapel ved Magt og give de fattige, syge Mennesker deres rette Underhold; senere havde Mag. Jesper Brochmand Gaarden i Forsvar; sandsynligvis er den bleven nedlagt 1542 samtidig med Landets andre Spedalskhuse; 1562 var den øde, og Godset henlagdes da til Aarhus Hospital. — Aar 1455 nævnes et „Bro Hospital hos Grenaa“, som Chr. I da forlenede til Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz mod, at han skulde bygge og forbedre Hospitalet og give det fattige Folk deri deres Renter og Rettighed. Mulig er det identisk med *St. Jørgens Gaard*. — *Brogaard*, hvis Besidder Oluf Boszen havde 2 Fjerding Jord af Grenaa Mark i Leje af Øm Kloster, nævnes 1463.

Paa en af Katholms Marker er der en større, nu delvis forstyrret Boplads fra den ældre Stenalder. — Ved Katholm, S. for Skovridergaarden, findes en fordum hellig Kilde, hvortil valfartedes endnu midt i 19 Aarh.

## Hoed Sogn

Hoed Sogn, Anneks til Aalsø, omgives af dette, Homaa, Lyngby og Rosmus Sogne samt Kattegat. Kirken, ved Vestgrænsen, ligger 1 1/2 Mil S. S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere afvekslende sandede, sandmuldede og lerblandede. Ved Glatved Strand findes en Revle af Saltholmskalk, der strækker sig ud i Havet. Vest- og Sydgrænsen dannes af Hoed Aa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1764 Td. Ld., hvoraf 805 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 195, Byg 188, Havre 289, Boghvede 3, Bælgsæd 8, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 25, Kartofler 19, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 363, Høslæt, Brak, Eng m. m. 329, Have 11, Skov 22, Kær og Fælleder 39, Heder m. v. 104, Veje og Byggegr. 90 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 115 Heste, 451 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Køer), 248 Faar, 210 Svin og 32 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 101 Td.; 29 Selvejrgde. med 96, 30 Huse med 5 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, c. 1/2 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 487 (1801: 253, 1840: 362, 1860: 467, 1890: 535), boede i 95 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 204 af Jordbrug, 5 af Fiskeri, 222 af Industri, 27 af Handel, 58 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Hoed* (1183: Hagethuet, 1257 : Hagæthwet) med Kirke, Kro og Købmandshdl.; *Øster-Balle*; *Glatved* (1257: Glappethwæt, 1456-93: Glaptuid) med Skole og Kalkbrud (aabnet 1882; det hører for største Delen under Katholm og Rugd.; det beskæftiger omtr. 50 Arbejdere og producerer aarl. omtr. 1000 Kub. Favne Kalk); *Glatved Strand*, Huse.

Hoed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 366. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Af den oprindl. i romansk Tid af raa Granit og tilhugne Hjørnekvadre opf. Bygning staar nu kun Skibets Vestgavl og en Del af dets Sidemure. I Slutn. af Middelalderen nedbrødes Koret, Skibet forlængedes mod Ø., hvor det fik tresidet Afslutn., Murene forhøjedes, og Hvælvinger indbyggedes. Noget senere tilføjedes Taarn og Vaabehus. Alle Tilbygninger ere af Munkesten. Kirken synes at have haft en Tilbygning mod N. lige over for Vaabehuset. Altertavlen er sammenstykket fra forskellige Tider, med flere Malerier. Paa Knæfaldet Høgers og Kragers Vaaben. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1689. I Vaabehuset er indmuret en Ligsten (før i Kirkegulvet) over Herredsfoged Niels Sørensen, † 1655 (bekendt fra Dommen over Vejlbypæsten).

*Hoed* nævnes i Bisp Svend af Aarhus' Testam. af 1183 blandt de Byer, hvori han testamenterede Øm Kloster Ejendomme. — Ved Øster-Balle er der fundet Rester af en gml. T e g l o v n , hvorved Munkestensbrokker. — Ved Øster-Balle er der fredlyst en Runddysse, ved Hoed en Høj med et anseligt Dyssekammer med Gang (Kamret 5 F. højt).

Hoed var Anneks til Hyllested indtil 1581, da det blev Anneks til Aalsø.

### Vejlby Sogn

Vejlby Sogn omgives af Annekset Homaa, Aalsø Sogn, Nørre Hrd. (Enslev og Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Lyngby Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3/4 Mil S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede med Kalkunderlag. I det sydøstl. Hjørne gaar Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2376 Td. Ld., hvoraf 1157 besaaede (deraf med Hvede 44, Rug 220, Byg 237, Havre 410, Frøavl 42, Blands. til Modenh. 51, Grøntf. 25, Kartoffler 21, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 610, Høslæt, Brak, Eng m. m. 481, Have 15, Skov 17, Kær og Fællede 30, Stenmarker m. v. 6, Veje og Byggegr. 56 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 218 Heste, 618 Stkr. Hornkvæg (deraf 399 Køer), 319 Faar og 391 Svin. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 169 Td.; 37 Selvejergde. med 162, 30 Huse med 6 Td. Hrtek. og 26 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 472 (1801: 220, 1840: 351, 1860: 355, 1890: 483), boede i 93 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 384 af Jordbr., 63 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejer virksomh. og 11 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Vejlby* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Tolstrup*; *Dalsgaarde*; *Revn. Kolindsund*, Huse (en Del i Enslev S.). H o v e d g a a r d e n *Ingvorstrup* har omtr. 20 Td. H., omtr. 280 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 27 Skov, 50 i det udtørrede Kolindsund, Resten Ager. *Næsgaard*, i Kolindsund (200 Td. Ld.); *Dalsgaarde. Lillemølle, Vandmølle*.

Vejlby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd/s Jurisdiktion

(Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 367. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Katholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Kirken bestod oprindl. af Skib og Kor, opf. i romansk Tid af Kridtstenskvadre paa en tredobbelt Sokkel. Vestgavlen og Koret vare smykkede med Pilastre, og langs med Taget løb en Rundbuefrise. Norddøren er bedst bevaret (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 104). I den seneste gotiske Tid tilføjedes Taarn og Vaabehus, af Munkesten; samtidig gennembrødes Vestgavlen med en Rundbue, Koret nedreves, Skibets Mure forlængedes mod Ø., og et nyt, hvælv. Kor opførtes. Altertavle i Renæssancestil med Høgernes Vaaben, fra 1588. Paa Knæfaldet Høgers og Kragers Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Stolestaderne Aarst. 1637 og 1695. Epitafium over Anders Jensen Haslund til Ingvorstrup, † 1760, og Hustru. I Skibsgulvet flere Ligsten, bl. a. over Rasmus Pedersen Møller til Ingvorstrup, † 1710, og Hustru. Paa Skibets Vægge er der fundet Kalkdekorationer fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 26).

*Ingvorstrup* skal være anlagt og have Navn efter Ingvor Beske; den tilhørte 1441 og 1446 Ove Henriksen, Væbner, vistnok af Slægten Lunov, 1486 hans Søn Laurids Ovesen. Den bekendte latinske Digter og Professor Erasmus Glad (Lætus) er født paa I. 1526, Søn af Herredsskriver Mikkell Ingvorsen, der boede paa I. Senere ejedes I. af Mogens Lykke († ugift 1620) og hans Fader Chrf. L. 1662 var I. en Bondegaard (19 Td. H.), der tilhørte Fru Ide Lunge, men 1688 solgte Fru Margr. Krabbe, sl. Erik Rosenkrantz's, den til Rasmus Pedersen i Skjærvad Mølle, som 1695 skødede den (13 Td. H.) for 2000 Slettedl. i danske Kroner til Renteskriver Søren Rasmussen. Peder Lauridsen Begtrup, der ejede I. 1713, solgte den 1718 for 2000 Rd. Kr. og 600 Rd. i 8-Skillingsstykker til Hr. Palle Krag og Fru Hille Trolle paa Katholm, der 1720 afhændede den til Lieutn. Jokum Fr. Bille († 1722 „hastig paa sin Seng“). Hans Enke Frederikke Am. ægtede 1723 Sr. Mathias Jessen, der 1724 solgte I. (med Gods i alt 92 Td. H.) for 4419 Rd. til Jochum Lihme, der før 1733 afstod den til sin Moder Fru Anna Fisker, † 1735. Paa Aukt. efter hende blev den 1737 købt af Isak Hansen Gøe, Købmd. i Æbeltoft, og Anders Haslund for 2260 Rd., saaledes at sidstn. købte Godset (79), men Gøe Gaarden (12 Td. H.); men 1738 solgte denne ogsaa Gaarden til Haslund († 1760), der arvedes af Sønnen Jens Severin H. († 1772), af hvis Dødsbo Forpagter Vilh. Fr. Fahrenhorst fra Ølstedgd. 1773 paa Aukt. købte Ingvorstrup (12, med Gods i alt 111 Td. H.) for 4700 Rd.; 1776 solgte han Gaarden for 8400 Rd. til Poul Behr, der 1780 afhændede den (22, Godset 41 Td. H.) for 4100 Rd. til Kmjkr. M. P. O. Rosenørn paa Katholm. Siden ejedes I. af Knud Høyer til Fævejle 1793-98, Otto Mønsted 1799-1804, M. Secher (senere til Trudsholm) 1805-7, Ole Secher (senere til Hjortshøjlund) 1808, Kammerr. O. Esmarch 1808, Kmjkr. Adeler (senere til Høgholm) 1811, Chr. Rosenørn 1812-17, Lorentz Petersen 1818-26, P. Kjær, Niels Jørgensen, Jens Hansen Mosegaard, J. V. R. Møller, Gustav Secher og fra 1897 af de nuv. Ejere, P. N. og F. G. Secher. — Hovedbygningen opf. 1872 i Villastil.

I *Tolstrup* har ligget en Hovedgaard, som tilhørte Evert Moltke af Helsing, der fik den med sin Hustru Ingeborg, men 1406 pantsatte den til Knud Gotskalksen og 1416 til Jep Herlugsen Brymle. Fra sidstn. kom den ved Arv til Hr. Jens Grims Hustru, hvis Ægtefælle 1426 pantsatte den til Jens Olufsen af Hessel; dennes Arvinger Fru Kirsten Hartvigsdatter Bryske og Jens Rud solgte 1479 T. til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, hvis Svigersøn Hr. Eskild Gøye ejede den 1482, til Dels som Arving efter Hr. Jens Grims Frue Cathrine Rud (se *Fam. Hvass.* III S. 48, 50, 69, 124 flg.).

I *Vejlby* nævnes 1441 Væbnerne Henrik Jensen og Peder Sab, og i *Reefne* 1345 Jens Mikkelsen og 1441 Væbner Jep Nielsen.

Præsten i Vejlbj Søren Jensen Qvist blev 1625 dømt fra Livet for at have dræbt sin Karl og henrettet 1626 paa Sønderherreds Ting; han blev begravet ved Vaabenhuset paa Aalsø Kirkegaard. En Del Aar efter blev Sagen genoptaget paa Foranledning af Sønnen Peder (senere Præst i Vejlbj), og det viste sig, at der var begaaet et Justitsmord; to af Vidnerne, der havde aflagt falsk Ed, bleve henrettede (1634). Et senere Sagn udpegede Søren Qvists Hustru som den, der havde begaaet Mordet. Begivenheden er benyttet af St. St. Blicher i Novellen „Præsten i V.“ (se S. *Kjær*, Præsten i V., Kbh. 1894).

Ved Revn har der været en Sundhedskilde, *Kallekilden*.

## Homaa Sogn

Homaa Sogn, Anneks til Vejlbj, omgives af dette, Aalsø, Hoed og Lyngby Sogne. Kirken, mod N., ligger 1 Mil S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels sandmuldede, dels lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Æbeltoft og Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2350 Td. Ld., hvoraf 1167 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 281, Byg 267, Havre 382, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 93, Grøntf. 12, Kartofler 22, andre Rodfr. 96), Afgræsn. 660, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 19, Skov 48, Moser 7, Hegn 10, Heder m. v. 6, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 3 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 178 Heste, 662 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 304 Faar, 343 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 121 Td.; 29 Selvejergde. med 105, 54 Huse med 16 Td. Hrtk, og 31 jordløse Huse, 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 529 (1801: 198, 1840: 335, 1860: 584, 1890: 566), boede i 102 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 38 levede af immat. Virksomhed, 341 af Jordbr., 72 af Industri, 2 af Handel, 94 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Homaa* (1496: Humo, 1517: Hommo), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Lund*, ved Landevejen. *Homaa*hede, Gde. og Huse, med Skole. *Lyngdalgaard* har 15 5/8 Td. H., 375 Td. Ld., hvoraf 15 Skov, Resten Ager; 1 Hus. *Lundskovgaard* (før *Christenslund*) har 12 1/8 Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 44 Skov, Resten Ager; 2 Arbejderboliger. *Lille-Lykkesholm*, Gd.

Homaa S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 368. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Fævejle.

*Kirken*, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. opførte i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den seneste gotiske Tid er denne Bygning bleven nedbrudt og paany opf. af det gamle Materiale med indblandede Munkesten. Samtidig indbyggedes Hvælvinger, og Taarn (restaur. 1777) og Vaabenhus opførtes, af Munkesten. (Se Dækstenen over Sydportalen hos *Løffler*, Udsigt osv. S. 106). Altertavle fra Midten af 18. Aarh. med Malerier. Paa Knæfaldet Høgernes og Kragernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Stolestaderne Aarst. 1635. Mindesten over Præsten Fr. Chr. Worsøe, † 1791, og Hustru.

*Lyngdalgaard* er dannet af 3 sammenlagte Bøndergaarde i 1. Halvdel af 19. Aarh.; den købtes 1872 for 170,000 Kr. af A. Govertz Jensen og udlagdes 1895 til Prioritetshaverne, Lensgreverne Schaffalitzsky de Muckadell og Reventlow. — *Lundskovgaard* er en Afbyggersgaard fra Hessel, som 1894 gik over til den nuv.



Ejer, Fr. Lichtenberg.

Paa Heden mellem Homaa og Lykkesholm skal have ligget to Gaarde, *Gylsgaard* og *Rametsgaard*.

### Lyngby Sogn

Lyngby Sogn omgives af Annekset Albøge, Tirstrup, Rosmus, Hoed, Homaa og Vejlbysogne samt Nørre Hrd. (Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 1/4 Mil S. V. for Grenaa. De højtliggende, bølgeformede Jorder ere mod N. sandmuldede og sandede, mod S. lerede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Æbeltoft samt Randers-Grenaa Banen og Trustrup-Æbeltoft Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 5889 Td. Ld., hvoraf 2710 besaaede (deraf med Hvede 93, Rug 577, Byg 561, Havre 859, Boghvede 3, Bælgsæd m. m. 11, Frøavl 21, Blands. til Modenh. 249, Grøntf. 15, Kartoffler 61, andre Rodfr. 259), Afgræsn. 1459, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1181, Have 45, Skov 153, ubevokset 3, Moser 62, Kær og Fællede 103, Flyvesand m. v. 29, Veje og Byggegr. 118, Vandareal m. m. 23

T d. K r e a t u r h o l d 1898: 460 Heste, 1682 Stkr. Hornkv. (deraf 1113 Køer), 861 Faar, 993 Svin og 47 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 384 Td.; 60 Selvejergde. med 369, 103 Huse med 15 Td. Hrtk. og 98 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1625 (1801: 563, 1840: 916, 1860: 1205, 1890: 1531), boede i 260 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 75 levede af immat. Virksomh., 885 af Jordbr., 5 af Gartneri, 300 af Industri, 64 af Handel, 145 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Lyngby* med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole („Djurslands Folkehøjsk.“), Andelsmejeri (Engvang) og Mølle; *Obdrup*, ved Landevejen; *Trustrup*, ved Landevejen, med Skole, Realskole (opr. 1898), Lægebolig, Andelsmejeri, Kalkværk, Ølbryggeri, Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Maj, Aug. og Oktbr.), Jærnbane-station — Station paa Randers-Grenaa Banen og Endepunkt for Trustrup-Æbeltoft Banen, se S. 847 —, Telegraf- og Telefonst. samt

Postekspedition; *Fladstrup*; *Allelev*; *Saldrup*. H o v e d g a a r d e n *Lykkesholm* har 27 1/8 Td. A. og E. Hrtk., 1 1/4 Td. Skovsk., 440 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 60 Skov, Resten Ager. H o v e d g a a r d e n *Fævejle* har 26 Td. H., 364 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 34 Skov, 70 af det udtørrede Kolindsund, Resten Ager. *Obdrupgaard*, hvorunder *Parcelgaard* drives, har 28 1/2 Td. H., 570 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 50 Skov, Resten Ager; 8 Huse. *Frederiksdal* (i Saldrup) har 19 1/2 Td. H., 220 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 2 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Petersborg*, Gd. *Nygaard*.

Lyngby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 369. Lægd. Kirken tilhører for største Delen Ejeren af Fævejle.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Skib og det oprindl. Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadere paa Sokkel med Skraakant, med et Arkadegalleri langs Taget (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 103). Begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmur.), eet Vindue spores. I den seneste gotiske Tid opførtes Taarnet, 78 F. (rest. 1796), af Munkesten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Samtidig forhøjedes dette, og der indbyggedes Hvælvinger. Kort Tid efter nedbrødes Koret, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og fik en tresidet Afslutn., væsentlig af de gamle Materialier. Samtidig opførtes Vaabenhuset og Sakristiet (hvælv., nu Ligkapel). Anselig, udsk. Altertavle fra

1666 (den korsfæstede m. m.). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid. Det lille Orgel har tilhørt Lyngby Seminarium. Ligsten (med Portrætfigurer) over Tyge Sandberg til lsgd., † 1587, og Hustru Ellen Rostrup. I Taarnet Mindetavle over Præsten Niels Sørensen Nyekirk, † 1651, hans Eftermand Svend Sørensen Leth, † 1685, og deres Hustruer. Stolestader fra 1616. Paa Kirkegaarden ligger en romansk Ligsten med Figurer (se *Løffler*, Gravst. Pl. XIV) og en anden fra 1. Halvdel af 15. Aarh. over Andreas Eysen, med hans Vaaben. Kirkegaardsmuren, af raa Kamp, var for 1853-54, da den nedbrødes til sin halve Højde, 5-6 F. tyk og indtil 12 F. høj (Sagnet fortæller, at en adelig Jomfru byggede Kirken, hvorefter hendes Søster lovede at bygge en Mur, der var dyrere end Kirken; Muren kostede 1 Sk. mere end Kirken).

*Lykkesholm* ejedes af Erik Juel 1552, Børge Trolle, Erik Høg 1643; derefter hørte L. (1662: 21 Td. H.) ligesom Fævejle under Baroniet Høggholm, til den 1802 ifl. kgl. Bevill. blev frasolgt. Den (21, 74 og 213 Td. H.) blev købt 1803 paa Auktion af Otto Chrf. Mønsted for 55,000 Rd. og 50 Dukater; han ejede den indtil 1826, da den blev købt af Achton og P. M. Mønsted (se under Fævejle); efter Achtons Dod ægtede Enken Justitsr. Westergaard, der 1874 overdrog den til Stifsønnen O. M. Achton; han solgte den 1897 for 258,000 Kr. til den nuv. Ejer, Jørgen Blach. H o v e d b y g n i n g e n , i 1 Stokv. med høj Kælder, af Grundmur, med 2 Fløje af Egebindingsværk, er opf. 1804. Ladebygningerne ere opf. 1854-55 af Grundmur.

*Fævejle* tilhørte før Reformationen Aarhus Bispestol. 1580 blev den tillige med Kastrup i Aalsrode (Aalsø Sogn) mageskiftet til Kronen (om dens Anvendelse til Præstegaard se S. 986), der 1581 mageskiftede den til Iver Juel; 1621 ejedes den af Fru Kirsten Sandberg, senere af hendes Ægtefælle Gert Bryske († 1651), kom saa til Hr. Fr. Reedtz, hvis Søn Jørgen R. ejede den (21 Td. H.) 1662 og 1664 skødede den til Matheus Rudolphus Reinfranck († 1680); derpaa tilhørte den Lisbet Margr. Reinfranck, senere Palle Rosenkrantz, og 1681-1802 hørte F. under Baroniet Høggholm (1766 havde den 40 Td. H.); 1802 solgtes den af Generallieutn. inde Sehested for 55,000 Rd. og 50 Dukater (40, Tiender 59, Bøndergods 202 Td. H.) til Forpagter Knud Høyer († 1821). Ved Dødsboaukt. 1829 solgtes den med Gods og Tiender for 8100 Rigsdalersedler til P. J. Møller, hvorefter den 1833 for 11,300 Rd. Sølv solgtes til Ejerne af Lykkesholm, Achton og P. M. Mønsted, der s. Aar delte de to Ejendomme, saa at Mønsted beholdt F.; efter ham fik 1868 Sønnen N. J. A. Mønsted, den nuv. Ejer, Gaarden for 46,000 Rd. — H o v e d b y g n i n g e n er opf. 1875 i Villastil. (Om Fævejle se „Fra Griffenfeldts Dage“, i „Museum“ 1890 S. 114 flg.)

*Obdrupgaard* (i 13. Aarh.: Abæthorp) var 1441 Ladegaard under Bjørnholm og hørte senere sammen med denne. I dens nuv. Skikkelse er den sammenlagt af Bøndergaarde i 1840'erne af la Cour; nuv. Ejer er L. Thiel. I Haven ligger en kredsrund B o r g b a n k e , 20 F. høj, 60 F. i Tværm. foroven, omgivet af en Grav og udenfor en meget udjævnet, 5 F. høj, omtr. 25 F. bred Vold. Paa Banken har staaet et rundt Taarn (Donjon); der er endnu Spor af Kalk og Munkesten (se S. 987).

Væbneren Ove Sab i *Allelev* (Alwæløffue) nævnes 1429.

Præst i Lyngby Hans Peter Barfoed — Fader til Historikeren Fr. Barfod, der er født i Lyngby 1811 — oprettede 1812 her et Skolelærerseminarium, for hvilket Sognepræsterne vare Forstandere, indtil det blev nedlagt 1874. Bygningen benyttedes nu som Kommuneskole. — Om Lyngby og Albøge Sogn se under Rosmus (S. 986).

## Albøge Sogn

Albøge Sogn, Anneks til Lyngby, omgives af dette, Tirstrup og Nødager Sogne samt Nørre Hrd. (Tøstrup og Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal. Kirken, mod Ø., ligger 1 1/2 Mil S. V. for Grenaa. De højtliggende, bølgeformede Jorder ere sandede og skarpsandede. I den sydl. Del løber *Nygaard Aa.* Gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 3512 Td. Ld., hvoraf 1568 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 332, Byg 302, Havre 573, Boghvede 32, Frøavl 70, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 71, Kartofler 54, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 917, Høslæt, Brak, Eng m. m. 687, Have 21, Skov 37, ubevokset 4, Moser 47, Kær og Fællede 86, Heder 21, Flyvesand 63, Veje og Byggegr. 59 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 238 Heste, 666 Stkr. Hornkv. (deraf 427 Køer), 804 Faar, 353 Svin og 16 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshartk. 1895: 145 Td.; 28 Selvejergde. med 131, 50 Huse med 14 Td. H. og 54 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 676 (1801: 312, 1840: 361, 1860: 454, 1890: 633), boede i 121 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 22 levede af immat. Virksomh., 360 af Jordbr., 60 af Industri, 19 af Handel, 156 af forsk. Daglejervirks. og 16 af deres Midler.

I Sognet B y e r n e : *Albøge* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1892); *Hallendrup* (gml. F'orm: Haldenthorp) med Jærnbanehpl.; *Søby. Albøgemark*, Huse, med privat Skole. En G a a r d i Albøge og Søby har 13 Td. H. *Søbygaard*.

Albøge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 370. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opførte i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Ved Midten af 16. Aarh. blev denne Bygning nedreven og den nuv. opført, delvis af det gamle Materiale. Samtidig indbyggedes der Hvælvinger, og Taarnet, med aaben Vestside, opførtes. Vaabenhuset er noget yngre (Aarst. 1793 angiver Tiden for en Restaur.). Altertavlen er sammenstykket fra forskellige Tider, med Aarst. 1698; i Midten et Maleri (Hyrdernes Tilbedelse) af C. Tilly, fra 1855. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh., med Kragernes og Høgernes Vaabn. og Aarst. 1740. Mindetavle over Præsten Lauritz Jensen, † 1620. Klokken, uden Indskr., fra den tidligere Middelalder, er omstøbt 1900. Ved „Nederst“ er der en betydelig Køkkenmødding fra den ældre Stenalder, henved 350 F. lang.

## Hyllested Sogn

Hyllested Sogn omgives af Annekset Rosmus, Tirstrup og Fuglslev Sogne, Mols Hrd. (Draaby S.), fra hvilket det skilles ved Havmølle Aa, og Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. V. for Grenaa og 1 1/2 Mil N. Ø. for Æbeltoft. De noget højtliggende Jorder ere mod N. og V. grusmuldede, mod S. og Ø. lerede, derimellem det ufrugtbare Bakkeparti „Hyllested Bjærg“ (Gratbjærg). Et Bakkeparti, *Arnakke*, mod S. V., løber ud til Kattegat i *Jærnhatten* ved Havmølle Aas Udløb, 156 F., 48 M. Gennem Sognet gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2552 Td. Ld., hvoraf 1151 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 256, Byg 238, Havre 367, Boghvede 12, Bælgsæd 3, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 89, Grøntf. 6, Kartofler 41, andre Rodfr. 93, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 580, Høslæt, Brak, Eng m. m. 327, Have 11, Skov 58, Moser 106, Kær og Fællede 244, Stenmarker 13, Veje og Byggegr. 62 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 168 Heste, 546 Stkr.

Hornkvæg (deraf 359 Køer), 482 Faar, 260 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 121 Td.; 32 Selvejergde. med 106, 57 Huse med 14 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 506 (1801: 278, 1840: 616, 1860: 635, 1890: 532), boede i 108 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 21 levede af immat. Virksomhed, 236 af Jordbr., 3 af Gartneri, 138 af Industri, 3 af Handel, 91 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hyllested* (1180: Hildestat), med Kirke, Præstegd., Skole og Jærnbane. (fra 1902 Marked); *Skovgaard* med Skole. *Hyllested-Bjærg*, Gd.; *Kjærsholm* ell. *Fiskergaarde*, Gd. *Hulgade*, Huse. *Holmegaard*, Gd. *Hyllestedholm*, Andelsmejeri.

Hyllested S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 342. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rugd., Rosmus Sogn.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp med tilhugne Hjørnekvadere. I Slutn. af Middelalderen tilføjedes Taarn og Vaabenhus af raa Kamp og Mursten. Det hvælv. Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet, der samtidig fik Hvælvinger. Altertavle i Renæssancestil, med et Maleri (Nadveren) af Trane fra 1751. Ved Alteret en Kridtstenskvader, der har siddet i Alterbordet som Relikviegemme. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Orgel fra 1858. I Vaabenhuset Ligsten over Præsten Jens Pedersen Welling, † 1655, og hans to Hustruer. Bag Alteret Rester af en Stol fra Aarhusbispen Niels Clausens Tid (1491-1520).

Paa det sydvestl. Hjørne af Jærnhatten er der fundet Spor af en gml. Teglovn med Munkestensbrokker. — Ved Foden af Jærnhatten er der truffet en stor Stenalders Boplads. I Hyllested Bjærg er der et velbevaret Gravkammer.

### Rosmus Sogn

Rosmus Sogn, Anneks til Hyllested, omgives af dette, Tirstrup, Lyngby og Hoed Sogne samt Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 3/4 Mil N. N. Ø. for Æbeltoft og ligesaa langt S. S. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende Jorder ere grusmuldede, rige paa Kalksten, undt. i den højtliggende Del mod N. V., hvor de ere lerede, med en Del Skov (Søndersk., Dyrehave, Lunden m. m.). Nord- og Nordøstgrænsen dannes af Hoed Aa. Mod Ø. ligger Nørresø, 80 Td. Ld. (Søndersø er udtørr.). Gennem Sognet gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 5089 Td. Ld., hvoraf 1873 besaaede (derai med Hvede 63, Rug 385, Byg 432, Havre 570, Boghvede 3, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 233, Grøntf. 15, Kartoffler 37, andre Rodfr. 129), Afgræsning 1001, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1076, Have 27, Skov 720, Moser 187, Kær og Fællede 64, Stenmarker m. v. 16, Veje og Byggegr. 60, Vandareal m. m. 65 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 312 Heste, 1163 Stkr. Hornkv. (deraf 722 Køer), 566 Faar, 652 Svin og 22 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 247 Td.; 46 Selvejergde. med 231, 80 Huse med 15 Td. Hrtk. og 70 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1051 (1801: 360, 1840: 498, 1860: 656, 1890: 1048), boede i 192 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 564 af Jordbr., 3 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 265 af Industri, 13 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Rosmus* (1180: Rezmoze, 1495: Rosmosze) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf.

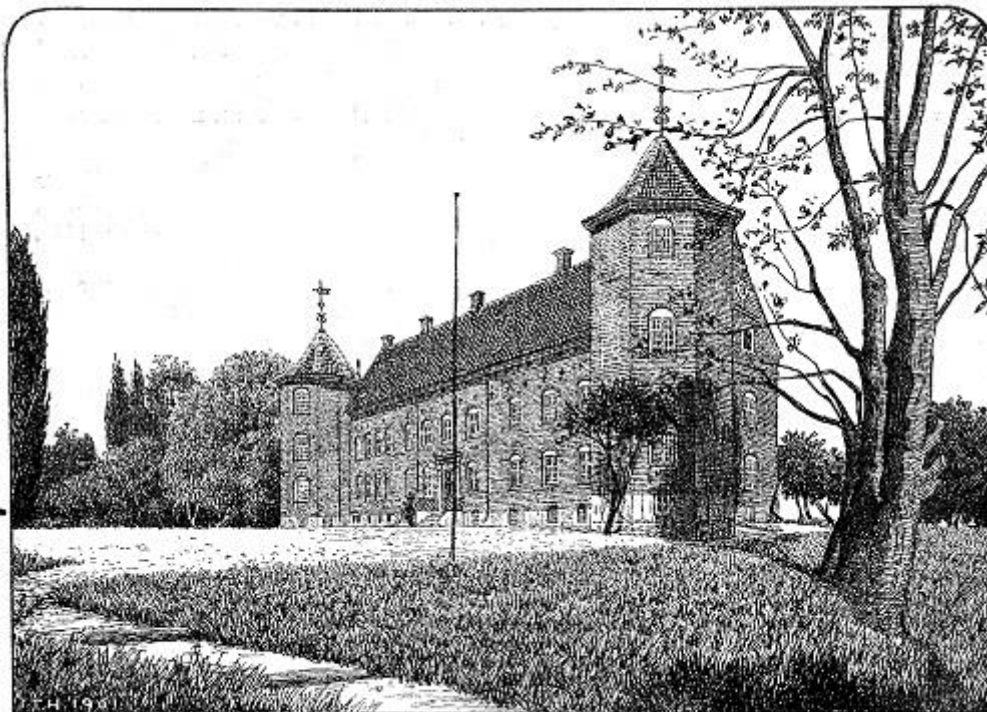
1895), Sparekasse (opr. 1866; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 230,532 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 27,733 Kr., Antal af Konti 706) og Jærnbaneest.; *Ørup* med Andelsmejeri; *Attrup* med Skole; *Balle* (Vester-B.; 1492: Ballord) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Andelsmejeri, Vand- og Vejrmølle samt Jærnbaneest. H o v e d g a a r d e n *Rugaard* med Gaarden *Frydensbjærg* har 44 1/8 Td. A. og E. Hrtk. og 17 3/4 Td. Skovsk., 1788 Td. Ld., hvoraf under Rugd. 440 Ager, 108 Eng, 670 Skov og Plantage, under Frydensbjærg 225 Ager og 70 Eng, Resten under Huse og mindre bortforpagtede Ejendomme; til Godset høre et Kalkbrud ved Glatved Strand, Hyllested og Rosmus Kirke- og Kongetiende samt omtr. 34 Td. H. Bøndergods, 682 Td. Ld., (i Hyllested og Hoed Sogne). *Attrupgaard* har 16 1/2 Td. H., 285 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 12 Skov, 16 Tørvemose, Resten Ager; 3 Huse. *Ørupgaard* har 12 1/2 Td. H., 224 Td. Ld. (19 i Tirstrup S.), hvoraf 12 Eng og Tørvemose, 14 Skov, 4 Gaardspl. og Have, Resten Ager; 3 Huse. *Holmen*, Huse. *Nygaard*; *Ennegarde*. Udskebningssted og Strandkontrollørbolig S. Ø. for *Rugaard*.

Rosmus S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 344. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rugd.

*Kirken* (1517: „Vor Frue Kirke“) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, med maskeret Arkadegalleri langs Taget. Ved Slutn. af gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af raa Granit og Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Senere bleve Skibets Ydermure Tid efter anden ommurede, saa at Kridtstenskvadrene borttoges, og Vaabenhuset opførtes. Koret, med Apsis, blev nedbrudt 1864 og et nyt med lige Gavlført, af røde Mursten. Altertavle fra Slutn. af 18. Aarh., med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont med Dyreskikkelser. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Orgel fra 1858. Under Koret har der været Begravelse for Ejere af Rugd.

*Rugaard*. I sit Testam. af 1183 skænkede Bisp Svend i Aarhus Øm Kloster forskellige Ejendomme i denne Egn, navnlig i Rosmus Sogn (der nævnes saaledes Gaarde i Attethorp [Attrup], Øgethorp [Ørup], Røzrose og Eninge [Ennegarde]), som væsentlig kom til at tilhøre Klosteret; Rosmus Kirke har sikkert ogsaa tilhørt det og været bestyret af Munke, der udsendtes derfra. Derfor har der sikkert boet Munke i Rosmus. Som deres Opholdssted udpeger Traditionen en Gaard lige V. for Kirken; ved en Ombygning af Gaarden i 1880'erne fandt man et svært Fundament af raa Kamp som Rest af en ældre Bygning. Sagnet tilføjer, at der fra Gaarden har gaaet en Løngang hen til Kirken. N. for Koret, henimod den nordl. Kirkegaardsmur skal der endnu i Jordens Overflade spores en langagtig Hobning af raa Kamp, lagt i Kalk, der udpeges som Løngangen. Den sidste Abbed i Øm Kl., Hr. Jens Simensen, blev ved Klosterets Nedlæggelse 1560 aflagt med det under samme hørende Rosmus Sognekald og fik Præstegaarden og *Rugaard* (der skal have Navn af en ved Skovens Rydning opstaaet By Rowe eller Rude) samt en anden Gaard i Sognet (se videre ndfr.); 1545 havde alt Chr. III oprettet Rosmus Sogn til et eget Birk (senere *Rugaards* Birk, ophævet 1803). Fr. II mageskiftede 1578 dette Birk med Rugd. for Viufgd. i Koldinghus Len til Hans Axelsen Arenfeldt til Palsgd. († 1611), der afbrød Rude By og opførte *Rugaards* Hovedbygning. Gaarden gik over til Sønnen Mogens A., † 1671 som Stiftamtmd., hvis Søn Kmjkr. Hans A. 1682 solgte Rugd. (72 Td. H. med to Tiender og meget Gods) til sin Fætter Jørgen A., † 1717, der er bekendt for sine Hekseforfølgelser med Vandprøver (i Smededammen, uden for Gaarden), Pinebænk og Baal, ved hvilke han benyttede sig af Skarpretter Mester Herman Høkers Hjælp; han solgte 1707 ved Aukt. R. (39, Skov 18, Tiender 64 og Gods 45 Td. H.) til sin Søn Axel A., hvis Kreditorer 1737 solgte den (39, 18, 49, Gods Jordskyld 421, Møllesk. 31 Td. H.) ved Aukt. for 28,000 Rd. til Generalmajor Chr. Lerche til Lerkenfeld; han solgte den 1743 til Gehejmer. Jak. Benzon († 1775), som i sit Testam. af 1766 bestemte, at der af R. og Cathrinebjærg (se II S. 296) skulde oprettes et Stamhus (1263 Td. H.), som han ved sin Død overlod til Brodersønnen Kmhr. Chr. Benzon tillige med 80,000

Rd., for hvilke denne 1779 tilkøbte Tirsbæk, hvorhen han flyttede; 1787 ombyttede han med kgl. Bevill. sit første Stamhus med Christiansdal (se III S. 410). R. solgte han 1788 for 71,050 Rd. til Kapt. Jak. Hanson til Lyngsbækgd., der 1798 solgte den for 124,000 Rd. til Kammerr. P. Bech til Kragerupgd., og han solgte den 1799 for 200,000 Rd. Til



Rugaard.

Overkrigskommissær H. P. Ingerslev og Told- og Konsumtions skriver H. A. Stochman. Sidstn. blev udakkorderet 1800 mod, at Ingerslev overtog alle paa Godset hvilende Hæftelser og leverede Stochman 4400 Fv. Bøgebrænde à 4 Rd. Ingerslev fik s. Aar Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. Efter hans Død 1830 gik R. over til Sønnen C. P. R. Ingerslev (til Marselisborg), der 1835 for 50,000 Rd. solgte den til Svogeren M. J. Schjøtt, som 1857 afhændede den til Hofjægerm., Landstingsmd. P. C. F. Mourier-Petersen, † 1898, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, som ligger meget smukt mellem Skov ved Nørresø ikke langt fra Kysten, er som nævnt opf. i Slutn. 16 Aarh. af Hans Arenfeldt og bestaar af en Hovedfløj i Retning N.-S. af røde Munkesten paa Granitsokkel i 2 Stokv. med hvælv. Kældere og Spidsgavle med Forsiringer; ved hver Ende af Bygningen staar der et ottekantet Taarn, langs begge Façaderne er der lige under Tagskægget en Række Skydehuller og forneden en Række smaa Vinduer, vistnok ogsaa Skydehuller. Før har der paa Midten staaet et Porttaarn; da det nedbrødes, opførtes over Indgangen en Frontespice, der nedtoges af Mourier-Petersen. Til Bygningen støder i Retning V.-Ø. en Sidefløj i 1 Stokv. En tidligere Bindingsværksbygning, ligeledes i V.-Ø., blev nedbrudt 1857. Det Indre er til Dels moderniseret. I søndre Taarn findes et Værelse, „Hamborg“, som Jørgen Arenfeldt havde indrettet til sig, og hvor han skjulte sig, naar Kreditorerne kom til Gaarden. De tidligere Grave og Volde ere udjævnede og til Dels benyttede til den store, smukke Have. Ladegaarden ligger V. for Hovedbygningen. — Mellem Søen og Kysten ligge 3 Ulvegruber (4-5 Al. i Firkant, nu overgroede), anlagte til Udryddelse af Ulvene. Om R. se *K. Hansen, D. Ridderborge, 1832, S. 147 flg.*

Da Rugd. bortmageskiftedes 1578, lod man for at holde Hr. Jens Simensen skadesløs Præsten i Lyngby-Albøge bytte Kald med ham, dog saaledes at denne Præst foruden at faa Rosmus Sogn beholdt Albøge Sogn



og Lyngby Præstegaard, medens Fævejele (se S. 981) overlodes Hr. Jens († 1579) som Præstegd. Ved Kongebrev af 1581 bleve Lyngby og Albøge atter forenede („som de altid tilforn have været“), Rosmus blev Anneks til Hyllested og Hoed til Aalsø. (Se Kirkehist. Saml. 3. R. III S. 102 flg.).

Ved Ørup er der fredlyst en lille Langdysse, ved Balle en Runddysse og et Dyssekammer af sjældnere Form.

### Tirstrup Sogn

Tirstrup Sogn omgives af Annekset Fuglslev, Hyllested, Rosmus, Lyngby, Albøge, Nødager og Feldballe Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 1/2 Mil N. for Æbeltoft og 2 1/4 Mil S. V. for Grenaa. De især mod N. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med en Del Skov (Hestehave, Nørresk., Søndersk., Søholt Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Grenaa til Aarhus og Æbeltoft.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4926 Td. Ld., hvoraf 1626 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 436, Byg 254, Havre 408, Boghvede 21, Bælgsæd 16, Spergel 40, Frøavl 60, Blands. til Modenhed 125, Grøntf. 18, Kartoffler 70, andre Rodfrugter 117), Afgræsn. 1301, Høslæt, Brak, Eng m. m. 930, Have 54, Skov 459, ubevokset 30, Moser 81, Kær og Fællede 56, Heder m. v. 324, Veje og Byggegr. 58, Vandareal m. m. 5 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 225 Heste, 898 Stkr. Hornkv. (deraf 561 Køer), 822 Faar, 479 Svin og 22 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 199 Td.; 37 Selvejergde. med 183, 74 Huse med 16 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse, 1/3 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 770 (1801: 308, 1840: 554, 1860: 693, 1890: 902), boede i 147 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 501 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 163 af Industri, 30 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 67 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Tirstrup* (1235: Tistorp, 1404: Tyffstorp), ved Landevejens Deling, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (oprettet 1869; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 30,158 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 3695 Kr., Antal af Konti 274), Mølle, Kalk- og Teglværk, Kro, Markedsplads (Marked i Marts og Sept.) og Telefonst.; *Drammelstrup* (1203: Dragmosthorp) med Fattiggaard (Raamosegd.) for Tirstrup-Fuglslev, Hyllested-Rosmus og Lyngby-Albøge Komm. (opr. 1880, Pl. for 67 Lemmer); *Øksenmølle* med Vandmølle; *Graaskgaarde. Nøruphuse. H o v e d g a a r d e n Høgholm* har 32 Td. A. og Engs H r t k . og 7 1/2 Td. Skovsk., 560 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 150 Skov, Resten Ager; 5 Huse. H o v e d g a a r d e n *Bjørnholm* har 22 Td. A. og E. Hrtk. og 4 Td. Skovsk., 352 Td. Ld., hvoraf 64 Eng, 46 Skov, Resten Ager; desuden 2 1/2 Td. H. Fæstegods. *Drammelstrupgaard* har 12 1/2 Td. H., 186 1/2 Td. Ld., hvoraf 12 1/2 Eng, 5 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Nøruplund*, Gd. *Skramsømølle*, Vandmølle.

Tirstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 343. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Høgholm.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus ved Taarnets Vestside, Sakristi mod N. og Gravkapel mod S. Skib og Kor vare oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre, men bleve nedbrudte i 2. Halvdel af 15. Aarh., hvorefter den nuv. Bygning opførtes 1465 („Hellig tre Kongers Kirke“, ifl. Præsteindberetn. fra 1623 dog indviet til St. Botulf) af Otte Nielsen Rosenkrantz, væsentlig af Munkesten, med 5 Hvælvingsfag og tresidet Afslutn. mod Ø. Fra omtr. 1535 hidrøre Gravkapellet og Sakristiet (hvælvet), begge med Kamgavle. Senere tilføjedes det mod V. aabne Taarn. Paa Kirkens Nordside laa et Vaabenhus, der for omtr. 20 Aar siden nedbrødes, hvorefter det nuv. opførtes. Altertavlen er et gotisk Snitværk fra

omtr. 1500, med Gudfader med den korsfæstede m. m. Døbefont af Kalksten, vistnok fra omtr. 1500. Paa Døbefadet Juulers og Parsbergers Vaabn. Ejendommelig Prædikestol af Kalksten med Løvværk, fra 15. Aarh., vistnok Landets ældste (se Tegn. af æ. n. Arkit. 1. S. 1. R. Pl. 2). Ligsten 1) (med Portrætfigurer) over Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz, † 1516, Hustru Fru Birgitte Thott og Datter Jmfr. Katerina, 2) (med Portrætfigurer) over Just Høg, † 1649, og Hustru Anne Rantzau, † 1656. Epitafium over Præsten Ole Christensen Nørup, † 1671, med Hustru og 5 Børn. Lille Krucifiks fra c. 1200, et større fra 15. Aarh. I Gravkapellet hænge 5 Egetræs Mindetavler fra 1535 over Medlemmer af Slægten Rosenkrantz; smstds. en Kiste med Liget af Lovise Dorothea Sehested, f. Lengnick, † 1795. Under Kapellet en muret Begravelse med flere Kister, deribl. Fru Elisabeth Høgs, † 1676, og Hr. Iver Høgs, † 1683.

*Høgholm* tilhørte i 14. Aarh. Familien Hvide og kaldtes da *Bjørnholm*. 1361 ejedes den af Marsk Stig Andersen, der havde arvet Godset efter sine Forfædre og selv opførte Gaarden († 1369), hvorfra han ledede den jyske Adels Oprør og trodsede Kongen. B. arvedes af hans Sønnesøn Hr. Anders Ovesen, † omtr. 1420, hans Søn Ove Andersen († ügift), dennes Moder Fru Else Krognos, der bragte den til sin 2. Ægtefælle Hofmester Otte Nielsen Rosenkrantz († 1477), der udløste sine Medejere Ove Tagesen Reventlow og Henrik Tagesen R. († 1441; hans Andel i B. skænkede Kongen efter hans Henrettelse til Otte Nielsen R.), skaffede *Bjørnholm* Birkeret 1459 (senere *Høgholms* Birk, ophævet 1812) og efterhaanden sammenkøbte betydeligt Gods. Derefter fulgte Sønnen Hofmester Erik Ottesen R., † 1503, der ogsaa udkøbte flere Parthavere, Sønnen Niels Eriksen R., † 1516, Søn Henrik Nielsen R., † 1537, dennes Broder Chrf. R., † ügift 1561, hvorefter H. deltes i flere Dele, der ejedes af Krabber, Thotter, Skramer o. fl., af hvilke Chrf. Rosenkrantz's Søster Annas Børn med Rigsmarsk Tyge Krabbe, nemlig Rigsr. Erik Krabbe († 1564), Niels Krabbe til Hessel og Morten K. til Bøgsted, fik den største Del. Erik Krabbes Søn Chr. Kr. arvede Faderens Del og sammenkøbte en stor Del af det øvrige. Senere kom B., rimeligvis ved Salg efter Chr. Krabbes Død, til Just Høg til Østrup, der ejede Gaarden 1626, samlede en Del af Godset (1627 solgte Fru Ellen Rostrup til Jfr. Abel Bryske en Andel i B., som hun selv havde købt af Hans og Iver Dyre, samt Jørgen Kruse) og døde 1649; dernæst hans Søn Erik H. († 1673), dennes Søn Iver Juul H., der af B., Fævejle og Lykkesholm under 30/3 1681 fik oprettet *Baroniet Høgholm* († 1683), hans Enke Fru Hille Trolle, g. 2. m. Generallieutn. Palle Krag, hendes Søn af 1. Ægteskab Baron Niels Trolle H. († ügift 1700), efter hvem Moderen beholdt Stamhuset til sin Død 1722, hvorefter det tilfaldt Grev Chr. Danneskjold-Samsøe, † 1728; Sønnen Grev Fr. Chr. D.-S. solgte, ifl. kgl. Tilladelse af 1748, *Baroniet H.* 1753 til Grev Adam G. Moltke til Bregentved, der 1754 solgte det (H. 64, 108 og 324, Fævejle 40, og Lykkesholm 20, 63 og 275 Td. H.) til Gehejmer. Volrath Aug. v. d. Lühe, der 1761 solgte H. til Oberstlieutn. Palle Krag v. Hoff til Ryomgd., som atter 1766 solgte [*Baroniet* (125, 171 og 642 Td. H.) til Generallieutn. Joh. Fr. Sehested († 1784), hvis Enke Pauline Fabricius Tengnagel solgte (ifl. kgl. Bevill. af 1801) 1802-3 Fævejle og Lykkesholm, og 1804 H. (64, 38 og 297 Td. H.) ved Aukt. til Overkrigskommissær H. P. Ingerslev til Rugd. for 285,200 Rd. Han solgte den 1805 til Generalkrigskommissær Marcussen, som bortsolgte Godset og to Parceller af Hovedgaarden, *Bjørnholm* og *Nygaard* (sidste i Lyngby S.). Som Kreditor i Marcussens Opbudsbo solgte Regeringen H. 1822 ved Aukt. til Oberstlieutn. J. E. Adler, som faa Aar efter blev Baron, hvorimod Privilegiet med Frihedshartkornet efter 10 Aar skulde inddrages; han solgte H. 1835 for 46,000 Rd. til Laur. Ingerslev, der 1836 solgte den for 41,000 Rd. til M. Kirketerp, hvis Enke overdrog den 1874 til den nuv. Ejer, Sønnen C. S. Kirketerp, for 125,000 Kr. — Den nuv. H o v e d b y g n i n g , ved Landevejen, er opf. 1788 i moderne Stil og bestaar af en Fløj i to Stokv. Den gamle middelalderlige Borg, der laa paa s. Sted paa en firkantet Banke, omgiven af Grave, er for længe siden nedbrudt; kun Murstensbrokker minde om den. Mod Ø. og V. var den utilgængelig ved Vand og Mosedrag; mod S. V. og N. Ø. laa der to befæstede Gaarde *Drammelstrup* og *Obdrup*, af hvilke især den sidste var et vigtigt Udenværk, bestaaende af eet Taarn, hvoraf der endnu ses Levninger (se S. 982).

Det nuv. *Bjørnholm* — saavel som *Nøruplund* — er som nævnt Parcel af Høgholm; den har fra 1842 været i Familien Sechers Eje; nuv. Ejer er P. N. Secher, der overtog den 1898 for 160,000 Kr. H o v e d b y g n i n g e n , opf. i Beg. af 19. Aarh., bestaar af en Hovedfløj af røde Mursten i 1 Stokv. med høj Kælder og to Sidebøje (før af Bindingsværk, 1874-75 ombyggede af røde Sten). Udbygningerne ere opf. efter en Brand 1889.

I *Drammelstrup* havde Aarhus Kapitel en Hovedgaard, hvortil 17 Fæstere gjorde Hoveri (dertil 2 Møller 1203); et Stutteri smstds. blev 1203 skænket til St. Clemens Kirke i Aarhus af Bispe Peder Vognsen.

## Fuglslev Sogn

Fuglslev Sogn, Anneks til Tirstrup, omgives af dette og Hyllested Sogn, Mols Hrd. (Draaby S.), fra hvilket det skilles ved den 814 Td. Ld. store *Stubbe Sø* — af hvilken en Del hører til Sognet — og dens Afløb Havmølle Aa, samt Feldballe Sogn. Kirken, mod N., ligger 1 1/4 Mil N. N. Ø. for Æbeltoft og 2 Mil S. S. V. for Grenaa. De især mod N. og S. Ø. noget højtliggende, i øvrigt temmelig jævne Jorder ere sandede og sandmuldede. Jevshoved Skov (Jev Sø er udtørr.). Gennem den sydøstl. Del gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2804 Td. Ld., hvoraf 1064 besaaede (deraf med Rug 301, Byg 144, Havre 318, Boghvede 74, Spergel 6, Frøavl 69, Blandsæd til Modenh. 66, Kartofler 50, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1078, Høslæt, Brak, Eng m. m. 327, Have 11, Skov 111, ubevokset 3, Moser 18, Kær og Fælleder 89, Heder m. v. 70, Veje og Byggegr. 28, Vandareal m. m. 3 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 159 Heste, 486 Stkr. Hornkvæg (deraf 278 Køer), 748 Faar, 244 Svin og 6 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 87 Td.; 27 Selvejergde. med 79, 33 Huse med 8 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 327 (1801: 259, 1840: 391, 1860: 399, 1890: 331), boede i 64 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 232 af Jordbr., 45 af Industri, 6 af Handel, 2 af Skibsf., 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Fuglslev* med Kirke og Skole; *Gravlev* med Vandmølle (meget smukt beliggende), Teglværk og Jærnbane. *Søholt*, Gd., 475 Td. Ld., hvoraf 80 Skov.

Fuglslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. søm dette samt 4. Udskrivningskr.' 345. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken*, i kat. Tid: Vor Frue Kirke, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opf. i romansk Tid af raa og kløvet Granit med tilhugne Hjørnekvadere. I gotisk Tid opførtes et Taarn, der senere atter nedbrødes, samtidig med at Skibets Sydmur nedtoges og flyttedes omtr. 4 Al. længere mod S.; Koret nedreves, og Skibets Mure fortsattes mod Ø., hvor de fik en tresidet Afslutn. Kort efter indbyggedes Hvælvinger, og et Kapel og et Vaabenhus, begge mod N., nedbrødes. Efter 1768 opførtes det nuv., mod V. aabne Taarn og Vaabenhuset. Tarvelig Altertavle fra 1833 (før stod paa Alteret Jørg. Arenfeldts Vaaben, hans og Hustrus Brystbilleder!, ligesom i Rosmus Kirke). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Præstestolen er et smukt sent-gotisk Arbejde, fra 1491-1520, med Aarhusbispen Niels Clausens Vaaben. I Skibet et lille Krucifiks. Partiet bag Alteret er 1704 indrettet til Begravelse for Etatsr. Jørg. Arenfeldt til Rugd. (nogle Paneler herfra ere 1901 førte til Koldinghus), Kisterne staa under Gulvet.

*Sømhølle* med *Søholt* (30 Td. H.) blev 1680 af Handelsmand i Aarhus Dines Pedersen Winds solgt til Frands

Rode. Siden ejedes den af Byfoged i Æbeltoft Jørg. Rasmussen, † 1699, hvis Enke Øllegaard Povlsdatter saa solgte „Søe Møllegaard, nu Søe Mølleholt kaldet“ for 940 Rd. Kroner til Herredsfoged Styge Thomsen, † 1707 (begr. i Fuglslev Kirke), hvis Enke Cathr. Vesterholtz ægtede Ridefogden paa Skjærsø Adrian Becher, † 1738, hvorefter hun 1739 solgte S. (9) med Skov- og Møllesk. (7) og Gods (55 Td. H.) for 6000 Rd. til Borger i Æbeltoft Jens Jensen Rohde, † 1769; dennes Enke Elisab. Poulsd. Helles døde 1775 efter 1772 ved Aukt. at have solgt S. (i alt 77 Td. H.) for 12,000 Rd. til Sønnen Poul Helles Rohde, der 1786 solgte S. (80) med Skov- og Møllesk. (7) og 4 Gaarde i Skovsgde. (19 Td. H.) for 14,630 Rd. til Kapt. Georg Chr. Styrup. 1795 blev den solgt til Birkedommer Søren Asch. I Fuglslev By holdtes for et Marked 3 Gange aarl.; 1552 henlagdes det til Æbeltoft.

Ved Gravlev, N. for Havmølle Aa, findes en større K ø k k e n m ø d d i n g .

### Feldballe Sogn

Feldballe Sogn omgives, af Annekset Nødager, Tirstrup og Fuglslev Sogne, Mols Hrd. (Draaby, Agri og Egens S.) — fra hvilket det til Dels skilles ved Ulstrup Aa og Kolaa —, Ø.-Lisbjerg Hrd. (Bregnet og Thorsager S.) samt Ebdrup Sogn. Kirken, noget østl., ligger 1 1/2 Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil S. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Møgelbjærg, 264 F., 83 M.) ere mod S. V. lerblandede og muldede, i øvrigt overvejende sandede og skarpsandede. Nogen Skov (Vestersk., Stærkjær, Abildhoved). Mod Ø. ligger *Øje Sø* og *Langsø* (Korup Sø paa Nordvestgrænsen er udtørret). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Æbeltoft og Grenaa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 6161 Td. Ld., hvoraf 2128 besaaede (deraf med Hvede 100, Rug 635, Byg 312, Havre 642, Boghvede 72, Spergel 11, Frøavl 132, Blandsæd til Modenhed 38, Kartofler 84, andre Rodfr. 99), Afgræsn. 1847, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1185, Have 35, Skov 273, Moser 85, Kær og Fællede 4, Heder 452, Flyvesand 103, Veje og Byggegr. 40, Vandareal m. m. 7 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 364 Heste, 1021 Stkr. Hornkv. (deraf 607 Køer), 1599 Faar, 506 Svin og 16 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 250 Td.; 57 Selvejrgde. med 227, 101 Huse med 22 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 888 (1801: 435, 1840: 644, 1860: 818, 1890: 854), boede i 190-Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 38 levede af immat. Virksomhed, 531 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 142 af Industri, 24 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 54 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Feldballe*, ved Æbeltoftvejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole og Telefonst.; Taastrup, ved s. Vej, med Forsamlingshus (opf. 1898); *Essig*, ved Landevejen; *Skaarup*; *Kejlstrup* med Skole, Missionshus (opf. 1890) og Telefonst.; *Ulstrup*, ved Æbeltoftvejen, med Kro og Vandmølle. H o v e d g a a r d e n *Møllerup*, med *Nymølle* (Vejr- og Vandmølle) og Gaarden *Eriksminde* (5 1/2 Td. H., 75 Td. Ld.), har 44 Td. H., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf omtr. 60 Eng, 180 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 5 Huse og, foruden ovenn. Møller, en Vandmølle.

Feldballe S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr'. 346. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra Beg. af 13. Aarh. af Munkesten paa profileret Sokkel. Flere Vinduer og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen opførtes Taarnet og Vaabenhuset, begge af Munkesten. Senere blev Taarnets Underrum

forbundet med Skibet ved en Rundbue. Kirken har fladt Loft. Altertavle fra 1607 med et Maleri (Kopi af C. Blochs Jesus velsigner de smaa Børn). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Mellem Skib og Kor et Tralværk fra Renæssancetiden. I Koret Ligsten over Hartvig Kaas, † 1625, og Hustru (med Portrætfigurer). Rummet bag Alteret er lukket med Døre, hvorpaa Rosenkrantzernes, Gyldenstiernes og Schackernes Vaabn.; det indeholder Epitafier over Knud Gyldenstjerne, † 1682, Amtmd. Joach. Schack, † 1700, og deres Hustru Elisabeth Rosenkrantz, † 1721, med en lang, af hende selv forf. Gravskr. Under Gulvet er der Hvælvinger med Begravelser.

*Møllerup* kaldtes 1289 Mylnthorp og ejedes da af Marsken Stig Andersen, der skal have bygget den. Den tilhørte dernæst hans Søn Anders Stigsen, dennes Søn Stig Andersen den yngre († 1369), dennes Sønnesøn Anders Ovesen († c. 1420), hvis Datter Inger bragte den til sin Mand Jacob ell. Joachim Hermansen Flemming til Knudstrup, † 1457 (en Slægtning af hende Henrik Stigsen [Hvide] skrev sig dog endnu 1438 til M.). Dernæst fulgte deres Søn Anders Flemming til Gjelskov, dennes Datter Inger Flemming 1513, g. m. Wulf Skovgaard, hendes Søsterdatter Magdalene Emmiksen, g. m. Albert Maltesen Viffert til Gjelskov 1541, disses Søn Christen „Maltesen“ Viffert til Albæk († 1592), hvorefter M. arvedes af Herman Kaas og Hartvig Kaas til Hessel, Sønner af Erik Kaas, en Svoger til ovenn. Albert Maltesen Viffert; da Hartvig K. døde barnløs 1625, arvedes hans Part af hans Broderbørn Iver Kaas til Ulstrup og Anna Nielsdatter Kaas († 1650), g. m. Hartvig Bille til Damsgd. († 1649); han blev 1626 Eneejer af M., dernæst hans Datter Hilleborg B., g. m. Predbjørn Gyldenstjerne til Bogensholm, i hvis Tid (1662) M. havde 30 Td. H., deres Søn Knud G. († 1682), hans Enke Elisab. Rosenkrantz (2. g. m. Amtmd. Joach. Schack), deres Datter Hilleborg Gyldenstjerne († 1734), g. m. Oberstlieutn. Chr. Trolle († 1710), deres Søn Kmhr. Knud T. († 1760), hvis Enke Birgitte Restorff døde 1790; efter deres Testam. skulde M. og Bogensholm være inddragne under Stamhuset Rosenholm, men Gehejmer. Fr. Chr. Rosenkrantz afslog Tilbudet og tilkøbte sig af de andre Arvinger (1790 af Birg. Restorffs Broderdatter Margr. Elisab. Restorff, g. m. Major Peder Lassen v. Post) M., som han igen 1796 solgte til Landvæsenskommissær Rasmus Müller, nemlig M. (40), Tiender (85) og Gods (243 Td. H.) for 70,500 Rd., for hvilken Sum Müller 1799 overdrog den (efter Fradrag af 11 Td. H. Bøndergods) til Kapt. Erik Chr. Müller til Mariagerkl. m. m. († 1827), der 1799 fik Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardsfriheden for M. Rasmus Schmidt købte 1827 M. (med 34 Td. H. Kirke- og Bøndergods) for 31,000 Rd., frasolgte Resten af Godset og solgte M. 1863 for 160,000 Rd. til Grev Fr. Ahlefeldt-Laurvigen, † 1888, efter hvis Enkes Død 1900 den overtoges af Sønnen, Grev W. Ahlefeldt-Laurvigen, den nuv. Ejer. — *H o v e d b y g n i n g e n*, der er omgivet af Grave (dels udgravede, dels dannede af naturlig Aa), bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, nemlig en Hovedfløj i Retning V.-Ø., opf. 1681 af Bindingsværk, senere beklædt med een Stens Mur, i 2 Stokv. med Kælder under den vestl. Ende, og to mod N. udgaaende Sidefløje i 1 Stokv., hvoraf den østl. er opf. 1722, medens den vestl., fra 1743, er nyopf. 1868 af Grundmur. Over Midtfløjens Port ind til Borggaarden staar Knud Trolles og Hustrus Navne, Vaabn. og en Indskrift, der siger, at Huset blev opf. 1751 (∴ restaur.; den har vei da faaet den ydre Beklædning af Sten). Porten, som før var i den østl. Ende af Bygningen, flyttedes til sin nuv. Plads af Kapt. Müller. Fra Porten fører en muret „Bro over til Ladegaarden, der blev afbrændt 1709 af en Mordbrænder, men straks genopf. af Elisab. Rosenkrantz; store Dele af Ladegaarden ere opf. i 1860'erne. (Om M. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1876, S. 203 flg.).

En stor Del af Feldballe Sogn laa i Middelalderen til Aarhus Bispestol, som der havde *B i r k*. Dette er formodentlig blevet grundlagt ved, at Bisp Ebbe gav til Bispestolen bl. a. i „Fællæbalg“ og „Tostorp“ 6 Mark Guld med et Bol i sidstn. By; Birket blev 1564 forøget med Ebdrup By. Birket og Havreballegaards Len afstod Kronen 1661 til Gabriel Marselis som Vederlag for Leverancer. — Marsk Stig Andersen udstedte 1287 en Forsikring til Aarhus Kapitel om, at hans Folk eller Tilhængere ikke skulde tilføje dets Besiddelser paa *Skramsholm* (formodentlig den høje Del af Sognet ved Øje- og Langsø) eller andetsteds nogen Overlast

eller Ulempe. — I *Ulstrup* holdtes Sønder og Mols Hrdr.'s Ting indtil 1756, da det henlagdes til Æbeltoft. — I Ulstrup var et *M a r k e d*, som 1757 henlagdes til Æbeltoft. — En i Feldballe 1867 oprettet *F o l k e h ø j s k o l e* nedlagdes 1870.

I Taastrup Plantage er der fredlyst en smuk *R u n d y s s e*; til det seksidede, 5 F. høje Kammer, der dækkes af en kolossal Overligger, fører en længere Gang.

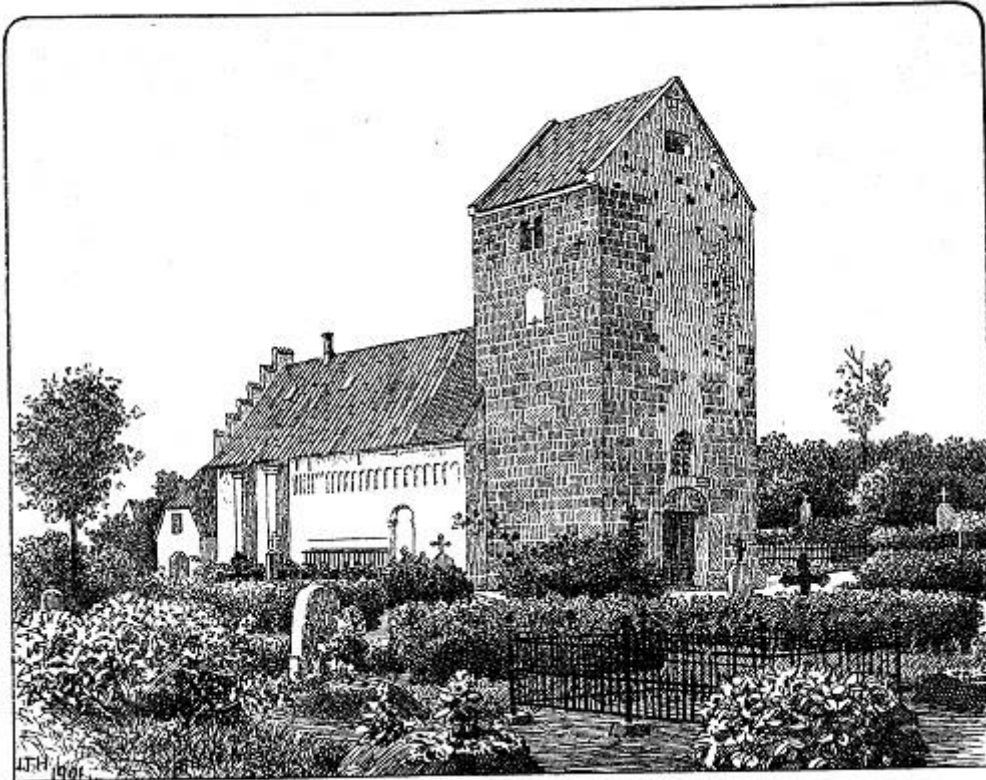
### Nødager Sogn

Nødager Sogn, Anneks til Feldballe, omgives af dette, Ebdrup og Kolind Sogne, Nørre Hrd. (Tøstrup S.), Albøge og Tirstrup Sogne. Kirken, mod N., ligger 2 1/4 Mil N. N. V. for Æbeltoft og ligesaa langt S. V. for Grenaa. De i den nordl. Del noget højtliggende og ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. Nogen Skov (Horstved Sk., Plantager). I den sydl. Del gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa, i den nordl. Randers-Grenaa Banen.

*F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 7290 Td. Ld., hvoraf 2750 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 852, Byg 473, Havre 878, Boghvede 137, Bælgæd 7, Spergel 44, Frøavl 71, Blands. til Modenh. 25, Kartoffler 130, andre Rodfr. 116), Afgræsn. 2236, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1334, Have 39, Skov 223, ubevokset 92, Moser 126, Kær og Fællede 14, Heder 344, Veje og Byggegr. 129, Vandareal m. m. 3 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 397 Heste, 1283 Stkr. Hornkv. (deraf 843 Køer), 1319 Faar, 700 Svin og 31 Geder. Ager og Engs *H a r t k.* og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 256 Td.; 67 Selvejergde. med 217, 127 Huse med 39 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 1048 (1801: 549, 1840: 695, 1860: 942, 1890: 1109), boede i 244 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 714 af Jordbr., 206 af Industri, 25 af Handel, 85 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e*: *Nødager* med Kirke, Skole, Pogeskole, Missionshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. 1881; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,754 Kr., Rentef. 3 1/2 pCt., Reservef. 8171 Kr., Antal af Konti 219); *Kjeldstrup* med Fattiggaard (opr. 1873; Pl. for 30 Lemmer); *Pederstrup*

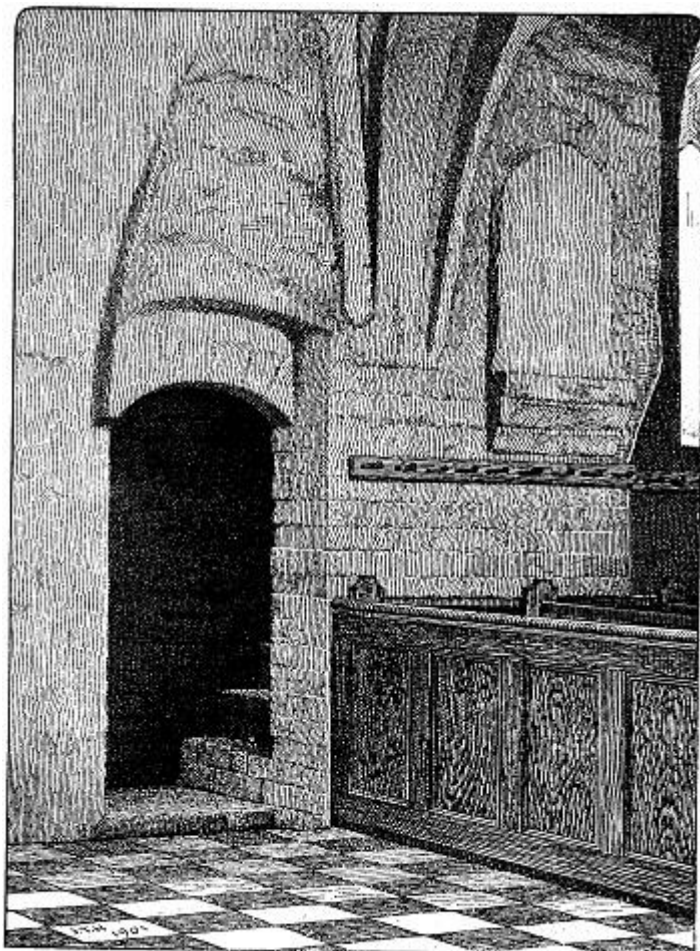




Nødager Kirke.

med Pogeskole; *Horstved*; *Stabrand* (1387: *Stabrun*, 1416: *Staffbrund*) med Forsamlingshus (opf. 1896); *Krarup* med Skole og Forskole; *Maarup* med Mølle; *Maarupvad*, Gd. *Ilbjærggd.*; *Skaarupgd.*

Nødager S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 340. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.



Nødager Kirkes Messepult.

Kirken består af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, med et fint udarbejdet Arkadegalleri langs Taget (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 103). Eet Vindue og Norddøren, med Halvsøjler, ere bevarede (tilmur.). Vistnok allerede i Slutn. af 12. Aarh. opførtes det 3 (oprindl. 4) Stokv. høje Taarn (restaur. 1789), af Granitkvadre, med Portal, med en Kampscene i Tympanon, mod V. (se *Løffler*, Udsigt, S. 139). Ved Slutn. af gotisk Tid blev Koret nedbrudt, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og afsluttedes med en flad, blindingsprøvet Mur med Kamgavl. Samtidig indbyggedes Hvælvinger i Langhuset og i Taarnets Underrum, der aabnedes ind til Skibet med en Spidsbue. I Skibets Sydmur er indrettet i Murtykkelsen en Trappe, der fører op til et lille Rum med en muret Pult, hvorfra Messen er bleven læst for Menigheden. Vistnok samtidig opførtes Vaabehuset. 1869 blev Portalen i Taarnet, der da var tilmuret, atter aabnet, Syddøren lukkedes, og Vaabehuset blev Materialhus. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1647; i

Midtfeltet et Maleri (Nadveren, efter Rubens). Kalk fra 1651. Romansk Granitdøbefont, med Rebsn. Paa Døbefadet Urnernes og Arenfeldternes Vaabn. og Aarst. 1579. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Paa Nordvæggen er der fundet Rester af Kalkmalerier fra 14. Aarh.

I en Plantage er der af Kolind Landboforening 1900 rejst en Mindesten for Lærer C. C. Yde. — Ved Pederstrup har der været en hellig Kilde. Der findes mange fredlyste Oldtidsmonumenter: ved Ilbjærg 3 Gravhøje og en tokamret Langdysse, ved Maarup 5 Gravhøje (deribl. den anselige *Store Sortehøj*), en trekamret Langdysse, 4 Runddysse og 1 Dyssekammer, ved Pederstrup en Langdysse, ved Skaarupgaard en Rundd., ved Kjeldstrup 3 Langdysse og 2 Runddysse, ved Stabrand 1 Langdysse og 1 Runddysse.

Stabrand var endnu 1586 et eget Sogn.

### Kolind Sogn

Kolind Sogn omgives af Annekset Ebdrup, Ø.-Lisbjærg Hrd. (det andet Anneks, Skarresø), Sønderhald Hrd. (Koed Sogn) og Nødager Sogn. Kirken, mod N., ligger 2 1/2 Mil V. S. V. for Grenaa og ligesaa langt N. N. V. for Æbeltoft. De især mod S. noget højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende lette, for en Del sandede, med gode Enge og Kærjorder langs Aaerne. Ved Nord- og Nordvestgrænsen løbe Ryom Aa og dens Biaa Korup Aa. I den nordl. Del gaar Randers-Grenaa Banen.

Flade indholdet 1896: 1705 Td. Ld., hvoraf 777 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 208, Byg 142, Havre 264, Boghvede 24, Bælgæd 7, Frøavl 4, Blands. til Modenhed 26, Grøntf. 18, Kartoffler 34, andre Rodfr. 41), Afgræsn. 410, Høslæt, Brak, Eng m. m. 391, Have 13, Skov 8, Moser 45, Kær og Fællede 11, Heder m. v. 7, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 402 Stkr. Hornkvæg (deraf 275 Køer), 431 Faar, 175 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 91 Td.; 23 Selvejergde. med 82, 46 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901 : 632 (1801: 155, 1840: 219, 1860: 261, 1890: 423), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 43 levede af immat. Virksomhed, 251 af Jordbr., 73 af Industri, 38 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kolind* (med *Ny-Kolind*, omkring Jærnbanestationen) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Andelsmejeri (Kolindsund), Gæstgiveri, Kro, Markedsplads (8 Markeder aarl.), Købmandshdlr., Haandværkere osv. samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Buktrup* (gml. Form: Bukkethorp, 1416: Buckedrop) med Mølle.

Kolind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 347. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Omtr. midt i 16. Aarh. ommuredes Ydermurene med raa Kamp og Mursten, og det mod V. aabne Taarn (rest. 1776) og Vaabenhuset (rest. 1775) tilføjedes. Altertavle i Renæssancestil. Alterstager fra 1670. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Mindetavle, opsat 1617 over Provst Johs. Gregersen, † 1593, og over Præsten Christen Lucassen Mariager, † 1681, og Hustru (Portrætter). Ligsten over Præsten Søren M. Munk, † 1770, og Hustru. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. I Vaabenhuset staaer en Runesten (opdaget 1868 som Tærskel mellem Vaabenhus og Kirke) med Indskr.: „Toste, Asveds Smed, rejste denne Sten efter Tove sin Broder, som døde østpaa (se *Wimmer*, D. Runemindesm. I S. 134 flg.). I *Buktrup* var 1416 en Adelsgaard, der tilhørte Fru Marine Pallesdatter.

*Kolindsund*, der nu er en frugtbar med Agre og Enge opfyldt Strækning paa Grænsen af Nørre- og Sønder Hrd., ligger i den største af de Lavninger, der gennemskære Djursland. Kolindsund har utvivlsomt i ældre Tid været et Sund, som trængte ind fra Kattegat mod V. og gennem Lavningen, hvori Ryom og Pindstrup Mose ligge, har staaet i Forbindelse med Grund Fjord og saaledes afskaaret den nordlige Del af Djursland som en Ø. Senere har den nordvestl. Del lukket sig, og Kolindsund blev en Sø (Dyrsø, Djursø), der var omtr. 4000 Td. Ld., 2 1/4 Mil lang, kun 1/8 à 1/4 Mil bred, og som havde Afløb til Kattegat gennem den lille Gren Aa. Aar 1872 dannedes Aktieselskabet K. (Aktiekapital: 1,350,000 Kr.), der af de omtr. 150 Lodsejere fik Tilladelse til Søens Tørlægning mod at afstaa til dem gratis et Stykke Søbund, i Forhold til de forskellige Ejendommers Søgrænse, hvad der har givet disse Landbrug et mægtigt Opsving. Selskabet købte Fannerupgaard (se S. 968), hvor der er Pumpestation, og 1873 Vedø, hvilken sidste den dog atter 1884 solgte (se S. 939). Det egentlige Udpumpningsarbejde begyndte Foraaret 1874, men Tørlægningen var først fuldendt i Beg. af 1880'erne, efter at Selskabet havde haft flere Uheld, saaledes 1875, da en vestl. Dæmning gennembrødes. Søbunden ligger flere Steder indtil 6 F. under dagl. Vande i Kattegat. Jorden er gennemgaaende af fortrinlig Beskaffenhed, idet Søbunden var dækket af et Dyndlag, der ved Boring fl. St. fandtes at være over 50 F. tykt, dels blaalerlignende Dynd fra Saltvandstiden, dels mudret Dynd fra Forstrandsperioden, det sidste til

Dels som Overlag, dog er det første paa store Strækninger paa Overfladen. Af Arealet ejer Selskabet omtr. 2600 Td. Ld., medens Lodsejerne fik omtr. 1000 Td. (Om Tørlægningen se *H. Lunøe*, Tekn. Forenings Tidsskr. 1880-81, S. 149 flg.).

S. for Kolind Jærnbane-station har der været en større K ø k k e n m ø d d i n g , nu udgravet og forsvunden.

### Ebdrup Sogn

Ebdrup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Kolind, omgives af dette, Nødager og Feldballe Sogne samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager S. og det andet Anneks Skarresø), fra hvilket det skilles ved Korup Aa. Kirken, mod N. V., ligger 2 1/2 Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil V. S. V. for Grenaa. De for en Del noget højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. Gode Eng- og Kærjorder langs Korup Aa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1580 Td. Ld., hvoraf 507 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 63, Havre 134, Boghvede 36, Spergel 10, Frøavl 7, Blands. til Modenh. 7, Kartoffler 38, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 401, Høslæt, Brak, Eng m. m. 140, Have 5, Skov 18, Moser 56, Kær og Fælleder 339, Heder 75, Veje og Byggegr. 39 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 111 Heste, 307 Stkr. Hornkvæg (deraf 202 Køer), 430 Faar og 141 Svin. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 56 Td.; 18 Selvejergde. med 48, 35 Huse med 8 Td. Hrtk., og 5 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 228 (1801: 106, 1840: 166, 1860: 198, 1890: 211), boede i 44 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 162 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 16 af Industri, 6 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Ebdrup* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Sparekasse (opr. 1882; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 120,877 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6861 Kr., Antal af Konti 480). *Søllille*, Gde. og Huse. *Frellinggd.*; *Oldmosegd.*

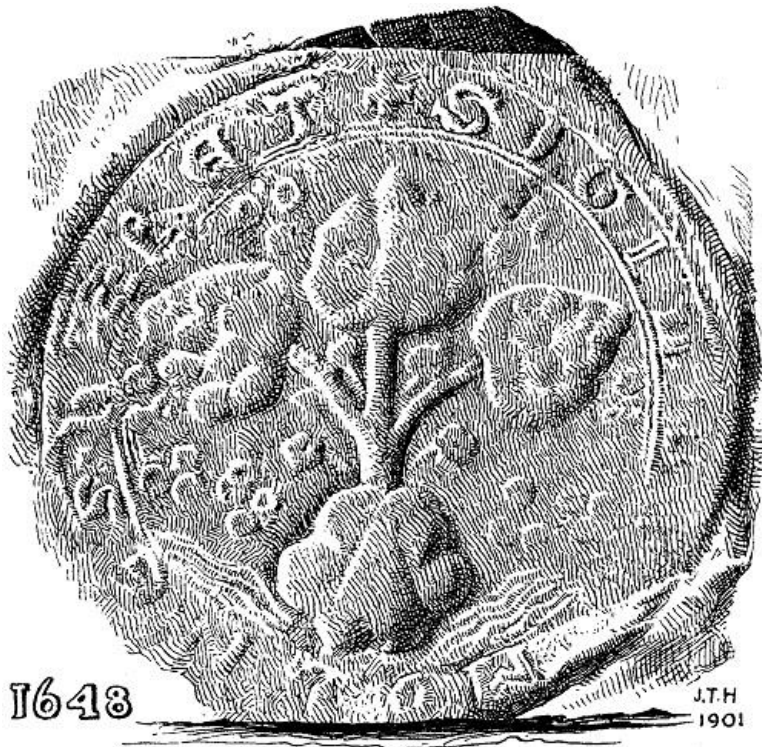
Ebdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 341. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er tilm.; Syddøren anvendes endnu. Ved Slutn. af 16. Aarh. tilføjedes Taarnet, af raa Granit og Mursten, med aaben Bue mod V. (rest. 1786). Vistnok ved Slutn. af 18. Aarh. tilføjedes Vaabenhuset. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Christus paa Korset). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. En romansk Ligsten er indsat i Vaabenhusets Østvæg.

I *Ebdrup* ejede Glenstrup Kloster 1366-1427 en Del Gaarde. I Byen var en Adelsgaard, som 1366 ejedes af Bent i E., 1444 af Jens Ubbesen og 1457-58 af Jep Bugge. — Sognet blev 1564 henlagt til Feldballe Birk.



## Mols Herred



Mols Herred, den sydlige Del af Djursland, begrænses mod N. af Sønder og Ø.-Lisbjerg Herreder — hvor Grænsen til Dels dannes af Stubbe Sø og dens Afløb til Kattegat: Havmølle Aa, og mod V. Kolaa —, i øvrigt af Kattegat og bestaar væsentlig af to Halvøer: en østl. (Hassens, Hasnæs, ell. Æbeltoft Halvøen) mellem Kattegat og Æbeltoft Vig, og en vestl. (det egentlige Mols) mellem denne og Kalø Vig; navnlig den sidste er stærkt indskaaren (Begtrup- og Knebel Vig). I den nordl. Del af Herredet er der fra Ø. til V. 2 1/2 Mil. Overfladen er overvejende højtliggende og stærkt bakket, især paa den vestl. Halvø, hvor Agri Bavnehøj i Mols Bjærg hæver sig til 438 F., 137 M.; Ellemandsbjærg paa Helgenæs er 314 F., 98,5 M.; kun langs Kalø Vig er Overfladen til Dels

lavtliggende og jævn. Jorderne ere gennemgaaende sandede og skarpsandede, langs Kalø Vig mere muldede og lerholdige. Øen Hjælm hører til Herredet. Der er meget lidt Skov (i alt 1358 Td. Ld.). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. 20 1/2 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla de i n d h o l d e t (med Æbeltoft Købstad) 33,033 Td. Ld. (3,31 □ Mil, 182,25 □ Km.). Landdistr. Ager og Engs H r t k . samt halv. Skovskuldshrtk. var 1/1 1895 1538 Td., F o l k e t a l l e t i Landdistr. 1/2 1901: 6150 (1801: 3810, 1840: 4915, 1860: 5884, 1890: 6556). I Herredet ligger Købstaden Æbeltoft. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønder og Ø.-Lisbjerg Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Mols og en Del af Sønder Hrds. Jurisdiktion og Amtets 5. Forligskreds.

Mols Hrd., i Vald. Jrdb. *Mulnæs*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt knapt 400 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 3 Jættestuer, 6 Langdysser, 15 Runddysser, 50 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, et Par Langhøje, Resten runde Gravhøje); men deraf er over 1/4 sløjfet og knapt Halvdelen mere eller mindre forstyrret; 1/1 1901 vare 9 fredlyste. Flest Monum. kendes fra Sognene Agri (omtr. 95), Vistoft og Æbeltoft Landd. (hvert henved 75) og Draaby (50); mærkelig nok er Halvøen Helgenæs og Tved Sogn ret fattige paa Monumenter (henh. 10 og 25).

**Litt.:** L. J. *Bøttiger*, Æbeltoft og Omegn (Mols), Aarhus, 1893. — J. *Kattrup*, Fordums Folkeliv paa Mols, i Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 38 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i M. Hrd., af S. *Müller* og E. *Schiødte*, 1877-78.

## Æbeltoft Landdistrikt

Æbeltoft Landdistrikt bestaar af Sydspidsen af Halvøen Hassens, omgivet mod N. V. og N. af Draaby Sogn og Æbeltoft Købstad-jorder, i øvrigt af Kattedagat, samt af Øen *Hjælm*, der ligger 3/4 Mil Ø. for Halvøens Sydspids Hasenøre („Ørhagen“). De paa Halvøen højtliggende og bakkede Jorder (Hjulbjærg, 162 F., 51 M.) ere overvejende sandede; mod S. er Egnen („Øer“) jævn. Lidt Skov (Elsegaard Sk.). Om Hjælm se ndfr.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2324 Td. Ld., hvoraf 744 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 121, Havre 233, Boghvede 22, Spergel 10, Frøavl 9, Blands. til Modenh. 18, Grøntf. 37, Kartoffler 26, andre Rodfr. 63), Afgræsning 668, Høslæt, Brak, Eng m. m. 319, Have 9, Skov 52, Moser 6, Kær og Fællede 397, Heder 64, Stenmarker 30, Veje og Byggegr. 34 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 102 Heste, 449 Stkr. Hornkvæg (deraf 237 Køer), 801 Faar, 210 Svin og 12 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 91 Td.; 15 Selvejergde. med 75, 25 Huse med 11 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 244 (1801: 104, 1840: 129, 1860: 203, 1890: 237), boede i 39 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 190 af Jordbr., 9 af Industri, 1 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler. I Distriktet B y e r n e : *Elsegaard* (gml. Form: Æbelsjøgde.) med Skole; *Skovgaard* med Skole. *Rane Ladegaard* (i Elsegaard) har 13 1/2 Td. H., 251 Td. Ld. (40 i Draaby S.), hvoraf 40 Eng, 14 Skov, Resten Ager. Paa *Hjælm* er et Fyr omtr. paa Øens højeste Punkt, 143 F., 45 M. (hvidt, fast Fyr med Blus hvert Minut, der vises fra et 59 F. højt, hvidt Taarn; Flammens Højde 160 F., Lysvidde 4 3/4 Mil), med Fyrmesterbolig.

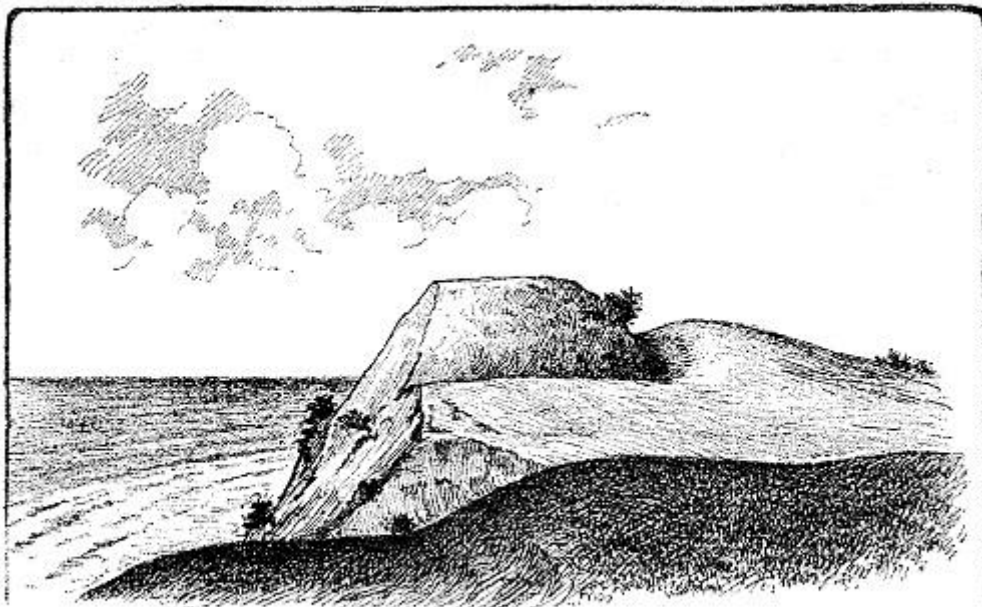
Distriktet, fra 1868 en egen Kommune med Fattigvæsen fælles med Købstaden, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 339. Lægd.

Halvøen *Hassens* (Hasnæs) var oprindl. et eget Birk, der omtales 1445 og 1688. Paa dens sydl. Spids ved Elsegaard tæt ved Stranden ligger ved Rans Bæk, der før var Udløb for den nu udtørrede Vestensø, et velbevaret, 1894 fredlyst Voldsted, *Rane Ladegaard*, (efter Sagnet ejet af Rane Jonsen), en regelmæssig firsidet Borgbanke, 90 F. foroven, noget sænket i Midten og omgivet af nu tilgroede Grave, over hvis Bund Banken hæver sig 14 F.; ved en Kanal have Gravene staaet i Forbindelse med Havet. Ved en af Nationalm. 1894 foretagen Undersøgelse fandtes en Jærnkse, men hverken Murværk eller Bygningsfundamenter. — Paa Rane Ladegaards Mark gjordes 1889 og 92 Guldfund (Værdi omtr. 500 Kr.; i Nationalmus.). — Kongsgaarden *Æbelsjøgaard* omtales 1479. — Kronens Skov (Bjørnskjær Skove) omkring Æbeltoft var ødelagt 1707 (se S. 848).

Den 98 Td. Ld. store Ø *Hjælm* (i Vald. Jrdb.: Hiælm, 1307: Hialm, 1317: Hyelm, 1431: Hyalm; den har vel Navn af sin Form) hæver sig fra en lav Forstrand, hvorpaa gamle Strandvolde, med stejle Brinker til een stor Banke; kun et Par smalle Kløfter danner nogenlunde Adgang til Banken. Øen har alt været beboet i den tidlige Oldtid. Der findes vel ingen Dysser eller Gravhøje, men navnlig oppe paa Højlandet, dog ogsaa ved Brinkerne, er der optaget ikke faa Stenalderes Redskaber; paa Forstranden er fundet en Broncehalsring fra Broncealderen. At H. ogsaa har været beboet i den tidlige Middelalder, turde tre Voldsteder vidne om. Disse, der ere anlagte paa naturlige Banker, ere før alle blevne opfattede som henhørende til den Befæstning, Marsk Stig 1290 anlagde paa Øen („haver nu Hjælm faaet Horn“); men de synes at tilhøre forskellige Tider. Det ældste Voldsted, *Skaadebakken*, fra den ældste Middelalder eller mulig Oldtidens Slutn., ligger mod S. Ø. Det er en naturlig, spids, lille Bakketop, lige ved Brinken, som ved en indskaaren Grav, der til begge Sider ender aabent i Brinken og saaledes har ligget tør, er skilt fra Bankens Fod. Bankens Tværm. forneden er 65, dens Højde over Gravens Bund omtr. 17 F.; paa dens Overdel har der kun været Plads til et lille Taarn. Murrester er der ikke fundet, men dybt i Jorden en Bjælke. Fra en lidt senere Tid



stammer det andet, meget større Voldsted mod V. ved Brinken, *Kastelsbanken*. En tør Grav har i en stor Bue ført fra den stejle Brink mod Havet omkring Foden af en Bakkeknode, omsluttende en Plads paa 100



Skaadebakken paa Øen Hjælm.

(Fra S. Müller: Vor Oldtid).

X 200 F.; den flade Overdel hæver sig 20-25 F. over Bunden af den nu stærkt udjævnede Grav. Heller ikke her er fundet Murrester; paa Skraaningene lige S. for Banken er der fundet smaa, runde Broncestykker og smaa firkantede Bronzeplader, vistnok falske Mønter, som Marsk Stig lod præge her. Dette Voldsted synes opgivet, da Marsken omtr. midt paa Øen og paa dens højeste Punkt 1290 anlagde sin B o r g , hvor Fyrtaarnet nu staar. Den aflang-firkantede Borgbanke er en naturlig Bakkeknode, der er bleven omgivet af en Grav, hvorover Borgpladsen nu hæver sig 20 F.; men Graven har vistnok oprindl. været dybere og vandfyldt; nogen Vold var der ikke. Efter Marsk Stigs Død paa Hjælm 1293 erklæredes Øen for norsk Ejendom; men 1306 eller 1307 blev den indtaget af Erik Menved og Borgen nedbrudt. Nu findes saa godt som ingen Levninger (enkelte Munkestensbrokker); ved Gravning, baade tidligere og 1894 (ved Nationalmus., under hvis Tilsyn den nu staar) fandtes 3-4 Al. dybt et Kulturlag, nærmest Rest af Grunden; det indeholdt bl. a. Jærnspejle, Trædele, Benstykker, Potteskaar, Lerklumper og halvbrændt Ler. Om Øen har haft egentlig Bebyggelse, efter at den var kommen under Kronen, vides ikke. Senere var der et kgl. Stutteri; 12/11 1524 gav saaledes Kongen Borgmester i Æbeltoft Mourids Pedersen Befalingsbrev paa Øen og „paa de Øg, som derpaa ere“, og i s. Brev siges, at Fiskerne ikke maa ligge og fiske der, da de forhugge Skov og Krat, som Øgene skulle have Skjul af. 1631 fik Frands Rantzau til Rantzausholm Øen, „hvorpaa kan fødes mindst 18 Hopper“. Senere tilhørte den Gammel-Estrup, hvorunder den endnu er. Dette holdt ogsaa en Tid lang Stutteri der; i 19. Aarh. bortforpagtedes den, og der opførtes en Forpagtergaard (endnu 1808 omtales Øen som ubeboet). Efter at Staten havde købt omtr. 9 Td. Ld. af Øen, opførtes 1855 det ovenn. Fyrtaarn.

## Draaby Sogn

Draaby Sogn, det største i Herredet og Anneks til Æbeltoft, omgives af Æbeltoft Landdistr. og Købstadjorder, Agri Sogn, Æbeltoft Vig, Sønder Hrd. (Feldballe, Fuglslev og Hyllested S.), fra hvilket det skilles ved Stubbe Sø (hvoraf en Del hører til Sognet, se S. 988) og Ulstrup og Havmølle Aaer, samt Kattegat. Kirken, mod Ø., ligger omtr. 1/2 Mil N. N. Ø. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 267 F., 84 M.; Skjelhøje, se S. 842) ere i den østl. Del muld- og lerblandede, i øvrigt overvejende skarpsandede. En Del Skov (Storsk., Kjælder Sk., Dyrehave, m. m.). *Draaby Sø* er omtr. 99 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Æbeltoft til Grenaa og Aarhus og Trustrup-Æbeltoft Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 8928 Td. Ld., hvoraf 2996 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 826, Byg 471, Havre 858, Boghvede 21, Bælgæd 14, Spørgel 26, Frøavl 185, Blands. til Modenhed 139, Grøntf. 50, Kartofler 119, andre Rodfr. 251), Afgræsn. 2029, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1063, Have 40, Skov 645, ubevokset 7, Moser 151, Kær og Fællede 1286, Heder 320, Stenmarker m. v. 224, Veje og Byggegr. 117, Vandareal m. m. 50 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 549 Heste, 1826 Stkr. Hornkvæg (deraf 1127 Køer), 2888 Faar, 1087 Svin og 37 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 341 Td.; 96 Selvejrgde. med 313, 133 Huse med 27 Td. Hrtk. og 92 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1510 (1801: 863, 1840: 1247, 1860: 1538, 1890: 1661), boede i 291 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 1004 af Jordbr., 14 af Gartneri, 46 af Fiskeri, 245 af Industri, 27 af Handel, 169 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Draaby* (i Vald. Jrdb.: Dragby, 1416: Drowby) med Kirke, Skole og Jærnbane.; *Boeslum* med Skole; *Holme* med Skole og Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 30 Lemmer); *Stubbe*, ved Stubbe Sø; *Egsmark*, ved Landevejen; *Handrup* med Skole, Kapel (opf. 1901) og Kalk- og Teglværk; *Lyngsbæk*. *Kragkjær*, Gde. og Huse. H o v e d g a a r d e n *Skjærø* har 22 1/4 Td. H., omtr 800 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, Kær og Mose, 100 gml. Skov, 300 Naaleplantning (plantet fra 1860), Resten Ager; ved Gaarden et Fællesmejeri og Jærnbane-station. H o v e d g a a r d e n *Lyngsbækgaard* har 19 1/2 Td. H., 845 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 85 Skov, 120 Kær, Mose og Hedebakker, Resten Ager; 5 Huse. *Frederikkesminde*, Gd. (Parcel af Skjærø), har 13 Td. H., 165 Td. Ld., hvoraf 65 Eng, Resten Ager; 1 Hus. Andre Gaarde : *Kobbergaard*, *Mariedal*, *Havmølle*, *Margrethelund*, *Godthaab*. *Ørnebjærgmølle* og *Skovmølle*, Vandmøller.

Draaby S., en egen Sognekommune, delt i to Sognefogeddistrikter, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' Lægd 337 (østre) og 338 (vestre Distr.) Kirken tilhører Ejeren af Skjærø.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Tilbygning mod N. Kor og Apsis er fra romansk Tid af Munkesten; et Vindue er bevaret; Hvælvingen i Apsis er oprindelig, Korhvælvingen senere indbygget. Skibet, af Munkesten, er opf. i gotisk Tid; dets vestl. Del er Underrummet af et senere nedbrudt Taarn. Taarnet og Tilbygningen (nu Materialhus) ere opf. henh. 1739, af Admiral Rosenpalm, og ved 1730, som Gravkapel af Chr. Benzon, hvis Stenepitafium før hang der (i Gravkældrene i Koret Lig af Skjærø's Ejere). Altertavle, delvis fra gotisk Tid, med et Relief fra 18. Aarh. (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikkestol i Renæssancestil. Herskabsstol med Chr. Benzons Navnetræk og Vaaben. Epitafium (med Portr.) over Peder Andersen til Lyngsbækgd., † 1683, og Hustru. I Korvæggen Ligsten over Falk Gøye († 1554) og Hustru (med Portræfig.). Ligsten over Præst Lauers Jacobsen Fabricius, † 1725. Tre Messinglysekroner. I Koret er der fundet Kalkmalerier, til Dels restaur. 1893 (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 21), og i Alteret et Madonnabillede, kolor. Træsnit fra 15. Aarh. (nu i Nationalmus.).

*Skjærø* ejedes 1343 af Johs. Magnusson; 1371 nævnes Fru Inger af S., Hr. Aage Steks Enke. Senere har den været ejet af Rosenkrantzene, thi Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, fik den efter sin Moder Mette Eriksdatter Rosenkrantz (g. m. Eskil Gøye, † 1506). Derefter gik den over til Sønnen Falk Mogensen Gøye († 1554) og dennes Søn Falk Falksen G., † 1594, som opførte Gaardens Bygninger og Laden (med Aarst. 1592), den sidste af svært Egetømmer, efter Sigende hugget paa Holmen og givet ham af Chr. IV, fordi han i en Turnering havde overvundet en engelsk Ridder. Derefter fulgte Sønnen Falk Falksen Gøye jun., † 1651 barnløs. Flg. Ejere vare Eske Brock, Claus Pogwisch, hvis Enke 1632 skødede sin Part i S. til sin Søn Henning P., Henrik Rantzau til Schmoel, der 1636 fik Skøde paa den Del af S., som Thomas Eggertsen i Kiel 1631 havde faaet ved Indførsel hos Henrik v. d. Wisch for 3240 Rd., Just Høg, † 1646, hans Søn Jørgen H., der ejede den 1662, da den havde 43 Td. H., men mistede den 1679 ved Indførsel for 2035 Rd., han var Hans Math. Benzon, † 1704, skyldig. Dennes Enke Christine Glud skødede 1717 S. (74, 111 og Gods, i alt 480 Td. H.) til sin Søn Chr. Benzon for 22,590 Rd. Denne oprettede af S. (i alt 496 Td. H.) 10/4 1722 et S t a m h u s , der ved hans Død 1730 tilfaldt hans Søster Sophie Am. B., g. m. Gehejmer. og Admiral Andr. Rosenpalm, † 1754, derefter dennes Fætter Stiftamtmd. Ulr. Chr. Nissen, † 1756, hans Broder Generalmajor Chr. Siegf. Nissen-Benzon, † 1763,, dennes Datter Christine Sophie N., g. m. Oberst J. L. Wauvert, som 1804 overdrog det til Datteren Frederikke Christiane W., g. m. Ritmester Henr. Fischer, † 1794, deres Søn Major J. L. Fischer-Benzon (adlet 1805, † 1833), der 1806 fik Tilladelse til at nedlægge Stamhuset, hvorpaa S. 1812 med Afbyggergaarden Frederikkesminde, Draaby Kongetiende og Kirketiende, m. m. blev solgt for 196,000 Rd. til Jens Klitgaard til Bangsbo († 1843) og Pastor Hans Fønss; den første blev Eneejer 1815, fra hvem Staten 1823 overtog S. for Skatterestancer og 1825 solgte den for 2400 Rd. til Laur. Ulr. la Cour, † 1875, bekendt som udmærket Landmand; han overdrog den 1873 for 188,000 Kr. til Sønnerne Kapt., Forstander J. C. la Cour († 1898) og J. la Cour, som nu med førstes Enke ejer den. — I Stedet for den af Falk Gøye opførte H o v e d b y g n i n g opførtes den nuv. 1853 af Grundmur, bestaaende af en Midtfløj med Kvist og 4 mindre Sidefløje, alle i 1 Stokv. Den 1833-34 opf. Lade brændte 1887, hvorefter en ny opførtes. De brede Grave mod V., S. og Ø. ere nu væsentlig fyldte og Søen mod N. tilgroet. (Om S. se *Fr. Barfod*, L. U. la Cour og Ellen Kirst. Poulsen, Kbh. 1877).

*Lyngsbækgaard*, der sikkert tilhørte Kongen, i alt Fald 1645-75, beboedes 1534-44 af Birkefoged Niels Glad, 1615 af Christen Sørensen og 1675 af Forp. P. Andersen, der maaske har kobt den; derefter ejedes den af Byfoged Hans Jacobsen († 1714), og hans Sønner Mag. Hans Hanson, Præst i Knebel († 1720), og Mag. Jac. Hanson, Præst i Agri († 1722), sidstes Enke Birg. Pedersd. Lihme († 1762), hendes Søn Kancellir. I. Hanson († 1763), hvis Enke Marie Elisabeth. Hutfeld skødede L. (16, Skov- og Møllesk. 12, Gods 205 Td. H.) for 24,000 Rd. til Sønnen Kapt. Jak. Hanson († 1813), hvis Søn Kapt. I. J. Hanson døde 1821; hans Svoger Thøger Asch (senere Præst) maatte afhænde den omtr. 1824 til Prokurator A. Hansen, hvis Enke solgte den 1835 for 20,000 Rd. til N. S. Mønsted, hvis Søn H. P. F. M. 1876 overtog den for 84,000 Kr. og endnu ejer den. — H o v e d b y g n i n g e n , opf. 1784, er af Grundmur i 1 Stokv. med to Sidefløje.

Paa de lyngklædte Bakker nordl. paa Egsmark Bymark og paa Bakkerne V. for Skjærø ses som Vidnesbyrd om Opdyrkning, mulig alt fra Oldtiden, smalle højryggede L a n g a g r e ; Agrene strække sig i lige Rækker fra Bakkernes Fod op mod Toppen. — Under Stigs Bjærg ved Lyngsbæk lader Sagnet Marsk Stig være begravet; andre Sagn sige, at Marsken har nedgravet en Skat her. — Paa Karlsbjærget ligger et Par velbevarede G r a v h ø j e . — Ved Boeslum har der været et Par S u n d h e d s k i l d e r .

Draaby har som nævnt S. 848 før været Hovedsognet.

## Agri Sogn

Agri Sogn omgives af Annekset Egens, Rolse, Knebel og Vistoft Sogne, Æbeltoft Vig, Draaby Sogn og Sønder Hrd. (Feldballe S.). Kirken, mod S. V., ligger henved 1 1/2 Mil V. N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, meget bakkede Jorder (*Mols Bjæрге; Agri Bavnehøj*, 438 F., 137 M., med trig. Stat.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandede og sandmuldede.



Gravtræ i Agri Kirke.

Fladeindholdet 1896: 3727 Td. Ld., hvoraf 1483 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 415, Byg 258, Havre 567, Boghvede 48, Spergel 43, Frøavl 20, Grøntf. 8, Kartoffler 60, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 1195, Høslæt, Brak, Eng m. m. 376, Have 18, Skov 67, Moser 18, Kær og Fælleder 36, Heder 385, Stenmarker m. v. 44, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 276 Heste, 718 Stkr. Hornkv. (deraf 437 Køer), 1316 Faar, 326 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 174 Td.; 55 Selvejergde. med 157, 75 Huse med 17 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 670 (1801: 422, 1840: 518, 1860: 632, 1890: 730), boede i 144 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 492 af Jordbrug, 126 af Industri, 14 af Handel, 27 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Agri* (1487: *Agrij*) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionssal (indr. 1897) og Sparekasse (opr. 1869; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 78,066 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 5446 Kr., Antal af Konti 395); *Basballe*; *Femmøller* (smukt beliggende); *Grønfeld* med Skole. *Vraa*, Gde. og Huse, Andelsmejeri. *Strandkjær*, Gde. *Kerrismølle* (efter Familien Kerri), *Gladsmølle* (efter Fam. Glad; tidligere *Kannikemølle*) og *Overmølle*, Vandmøller.

Agri S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 335. Lægd. Kirken tilhører to Frøkner Mønsted.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af raa Granit. Syddøren er bevaret. Senere bleve Kirkens Mure forhøjede og Hvælvinger indbyggede. Derpaa forlængedes Skibet omtr. 20 F. mod V. (røde Mursten og raa Kamp), hvor Taarnet, med stor Bue mod V. (senere tilmuret), tilføjedes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. i 18. Aarh. som Ligkapel for Familien Hanson fra Lyngsbækgd.; men ovenn. Prokurator A. Hansen lod det i 19. Aarh. indrette til Vaabenhus og

Ligene (11) nedsænke paa Kirkegaarden. Altertavle i Renæssancestil fra 1689 med et nyt Maleri (Disciplene i Emaus). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Series pastorum. Epitafium over Præst

Jens Pedersen Hadsten, † 1705, og 2 Hustruer. Fire Gravtræer fra c. 1600 (se S. 299), det ældste over Præst Peder Olsen, † 1599.

Agri Sogn var et Præbende og Kannikedom til Aarhus Domkapitel; det blev 1545 henlagt til Underholdning for Rektoren ved Aarhus Skole. Sognets Kongetiende blev 1674 perpetueret til Aarhus Lektorat, senere Rektorat. — *Essendrup Gaard* og *Mølle* (nu *Femmøller*) og *Strandkjær Gaard* nævnes 1487 og 1511 som tilhørende Erik Hvas' Enke; 1511 solgtes de med mere Gods til Niels Clemensen, Lensmand paa Kalø.

Ved Nedbrydelsen af et gmlt. Hus i Agri fandtes 1847 i Skorstenen indmuret en Krukke med en Mængde danske Skillemønter til et Beløb af omtr. 106 Rd.; den ældste Mønt var fra 1611, den yngste fra 1788.

I Nærheden af Grønfeld i en lav Højning, Slottet, der paa to Sider er omgivet af Vandløb, er optaget gamle Mursten. — Ved Agri er der fredlyst en smuk Runddysse samt de to paa Toppen af høje Bakker liggende anselige *Stabelhøje* (15 og 20 F. over Bakkerne).

### Egens Sogn

Egens Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Agri, omgives af dette og Rolse Sogn, Kalø Vig (Egens Vig), Ø.-Lisbjerg Hrd. (Bregnet S.) og Sønder Hrd. (Feldballe S.), fra hvilke det skilles ved Kolaa og Ovst Bæk. Kirken, mod V., ligger 1 3/4 Mil N. V. for Æbeltoft. De temmelig jævne Jorder ere overvejende lerede og lermuldede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 599 Td. Ld., hvoraf 291 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 41, Byg 66, Havre 134, Blands. til Modenh. 3, Kartoffler 6, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 142, Høslæt, Brak, Eng m. m. 130, Have 10, Moser 4, Veje og Byggegr. 22 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 78 Heste, 209 Stkr. Hornkv. (deraf 133 Køer), 168 Faar, 107 Svin og 4 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 53 Td.; 17 Selvejergde. med 49, 36 Huse med 4 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 230 (1801: 150, 1840: 161, 1860: 192, 1890: 271), boede i 51 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 145 af Jordbrug, 15 af Fiskeri, 55 af Industri, 12 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet B y e n *Egens* (1330: *Egens*, ♂: *Egenæs*) med Kirke og Skole.

Egens S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 330. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

*Kirken* bestaar af Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skibet er oprindl. opf. i romansk Tid af raa Granit. I Renæssancetiden er det blevet nedtaget til Grunden og opf. paany, af det gamle Materiale og røde Munkesten. Vistnok samtidig tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabenhuset. Senere ommuredes Taarnets øverste Del. Altertavle fra Beg. af 19. Aarh. med Malerier. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Den lille Kirke bruges som Sømærke.

### Knebel Sogn

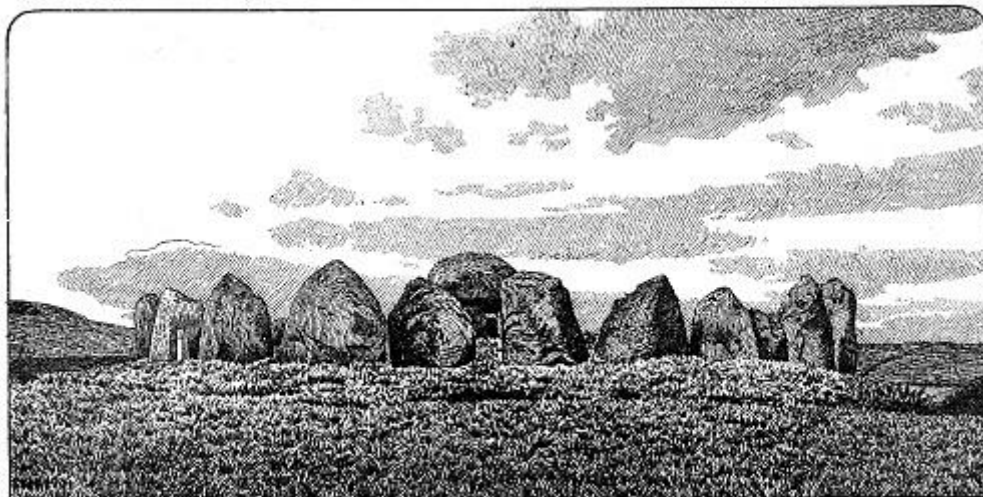
Knebel Sogn omgives af Annekset Rolse, Agri, Vistoft og Tved Sogne samt den fra Kalø Vig indtrængende Knebel Vig. Kirken, mod V., ligger 1 1/2 Mil V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (mod S. Ø. en



Del af Mols Bjærg) ere lerede og lermuldede, nogle dog sandede og skarpsandede, nu til Dels beplantede.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 623 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 138, Byg 143, Havre 254, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 5, Kartoffler 33, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 299, Høslæt, Brak, Eng m. m. 180, Have 9, Skov 64, ubevokset 22, Moser 4, Kær og Fælleder 6, Heder m. v. 137, Veje og Byggegr. 23 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 128 Heste, 404 Stkr. Hornkv. (deraf 219 Køer), 506 Faar, 184 Svin og 9 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 88 Td.; 22 Selvejergde. med 82, 27 Huse med 6 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 327 (1801: 220, 1840: 264, 1860: 330, 1890: 362), boede i 61 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 31 levede af immat. Virksomhed, 200 af Jordbr., 3 af Fiskeri, 53 af Industri, 17 af Handel, 2 af Skibsf., 26 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Knebel* (1425: Knudbvelj, 1446: Knudebøll, 1487: Knudhbøl) med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. 1873; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 86,878 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 7699



Runddysse ved Knebel.

Kr., Antal af Konti 353); *Skjellerup*. Ved Knebel Vig *Thorup-Pakhus* (se S. 1003), Anlægsbro for Dampskibe (16 F. ved Brohovedet) og Telefonstation. *Lyngegd.*; *Aldershvile*, Gd.

Knebel S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 336. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aldershvile.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af raa Granit. Senere, vistnok i 17. Aarh., bleve Murene forhøjede med 3 Skifter Mursten, Skibet forlængedes henved 20 F. mod V. (raa Granit), hvor et lille Klokketaarn opførtes (1738), Vaabenhuset tilføjedes, af røde Mursten, og Koret fik Hvælving. Nyt Alterbord i Renæssancestil og Alterbillede (Christus i Getsemane); paa Alterbordet et Billede af den tornekrønedede Christus. Kalk, udført 1660 for Dal-Regimentet i Stettin, skænket 1676 af Generalmajor A. Sandberg, der havde taget den ved Christiansstad (se Aarb. f. n. Oldk. 1888, S. 121). Romansk Granitdøbefont. Døbefad fra 1618. Prædikestol i Renæssancestil. Degnestol i Renæssancestil fra 1634. I Koret Portræt (fra 1661) af Præst Albert Jensen, † 1671, og to Kvinder. Epitafium over Præst Hans Hendrichsen Holst, † 1772. Ligsten over samme. Hethe Nielsen og Christine



Christiernsdatter stadfæstede omtr. 1390 det Skøde, som Christiern Nielsen af Vasekjær gav Hr. Jakob Olsen Lunge paa *Skeldorp* og Skeldorp Fang.

Ved Skjellerup har der været en hellig Kilde, *St. Hans Kilde*. — Ved Knebel ligger en af Landets smukkeste og mest imponerende *Runddysser* (fredlyst 1860). Det seksidede Kammer, hvortil en kort Gang fører, er dækket af en kolossal Overligger (11 F. lang); om Dyssens Fod er en tæt Kreds af 23 ualmindelig svære Randsten (indtil 7 F. høje). Se Billedet S. 1001.

Knebel og Rolse vare Annekser til Tved indtil 1551, „fraskilte ved Hr. Christens Død“, da Knebel blev et eget Pastorat med Rolse til Anneks.

### Rolse Sogn

Rolse Sogn, Anneks til Knebel, omgives af dette, Agri og Egens Sogne samt Kalø- og Knebel Vig. Kirken, mod S. V., ligger 1 3/4 Mil N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende lerede og lermuldede.

*Flade indholdet* 1896: 1627 Td. Ld., hvoraf 858 besaaede (deraf med Hvede 34, Rug 156, Byg 207, Havre 374, Blands. til Modenh. 4, Grøntf. 10, Kartofler 21, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 429, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 16, Moser 4, Kær og Fællede 14, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 28  
*Td. Kreaturhold* 1898: 184 Heste, 527 Stkr. Hornkv. (deraf 321 Køer), 406 Faar, 232 Svin og 8 Geder. Ager og Engs *Hartk.* og halv. Skovskylshrtk. 1895: 139 Td.; 40 Selvejergde. med 129, 47 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. *Befolkningen*, 1/2 1901: 466 (1801: 271, 1840: 383, 1860: 456, 1890: 539), boede i 96 Gaarde og Huse; *Erhverv* 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 329 af Jordbr., 1 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 107 af Industri, 17 af Handel, 21 af forskellig Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet *Rolse Kirke* (1448: Roldsøø, 1483: Roelsze, 1489: Rollsoø), ved Kysten og Gaarden af s. Navn, og Ederne: *Vrinders* (1486: Vrindes, 1489: Wrindde, 1576: Vrinæs) med Skole, Missionshus (opf. 1899), Mølle og Telefonst.; *Andrup. Elkjær, Skovgaarde, Mortenskjær*, Gde. og Huse. *Hovedgaarden Rolsegaard*, med *Aldershvile* (se S. 1001), har 26 5/8 Td. H., 305 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 5 Have og Park, Resten Ager; 2 Huse.

Rolse S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 330. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rolsegd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit. 2 Vinduer ere delvis bevarede. I Renæssancetiden indbyggedes Hvælving i Koret. Senere (omtr. 1700) forlængedes Skibet mod V. (med raa Kamp), hvor Taarnet, med stor Bue mod V., opførtes. Samtidig tilføjedes Vaabehuset, tidligere Gravkapel. Omtr. 1800 blev Taarnet lukket mod V., dets Overdel nedbrødes og erstattedes af et lille Spir, Korgavlen ommuredes m. m. Skib og Vaabehus have fladt Loft. Ny Altertavle med Bord i Renæssancestil og med Kopi af Blochs Maleri i Holbæk Kirke; paa Alterbordet Maleri af den tornekrone Christus. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1634. I Korets Ydermur en Sten med 4 adl. Vaaben, fra 1648.

*Rolsegaard* laa før i en By Rolse. Af Ejerne nævnes: Johs. Hviding 1328, Marten Nielsen i Roldsøø, Væbner,

1448, Gunde Nielsen 1511, g. m. en Datter af Christen Hvas, der skal have ejet R. og maaske faaet den ved Giftermaal med Marten Niensens Datter, dennes Søn Jørgen Gundesen, dennes Søster Hilleborg, g. m. Mikkel Nielsen, deres Datter Margr. Mikkelsdatter (Hvas), g. m. Erik Krag († 1606), Søn Jørgen K. († 1643), der 1606 solgte den til Hans Skade; derpaa fulgte dennes Svigersøn Vogn Hvas 1655-62 (da 31 Td. H.), Enken Kirsten Skade 1669, hendes Svoger Jesper Vognsen, † 1687, hvis Søn Jens Vognsen 1689 skødede R. til sin Svoger Ritmester Otto Andr. v. Lindenquist til Østergd. Denne solgte 1691 R. for 40 Rd. pr. Td. H. Hovedgaardstakst og 25 Rd. pr. Td. H. for det besatte Gods, men kun 12 1/2 Rd. pr. Td. H. af det øde Gods til Bodil Pedersd., sl. Poul Niensens i Strandkjær, hvilket Skøde hans Arvinger 1693 gentog (nu til Bodil Pedersd.) og Ridefoged Hans Jacobsen. Sidstn. udvidede Ejendommen, til Dels ved Nedlæggelse af Rolse By, opbyggede Gaarden og solgte den 1706 (46 Td. H.) til Amtmand Jochum Gersdorff († 1745), hvis Søn Konferensr. Chr. G. døde 1757, hvorefter dennes Søn Ritmester Jochum G. ved Aukt. 1768 solgte R. (46, 31 og 204 Td. H.) for 27,300 Rd. til Forpagter paa Vosnæsgd. Thornsohn († 1789), hvis Dødsbo 1790 ved Aukt. solgte den for 30,000 Rd. til Svigersønnen Iver Hansen fra Laage, hvorefter den ejedes af Kapt. Erik Chr. Müller til Møllerup 1807-11, Kapt., Vinhandler Lorents Petersen til 1816, Forpagter Jens Dinesen, † 1816, Niels Poulsen, † 1830, Sønnen Poul P., † 1879 (der oprettede Gaarden *Aldershvile*), hvis Svigersøn, den nuv. Ejer, Chr. Ludv. Hansen (Iver Hansens Sønnesøn) 1878 overtog Gaarden. — Den nuv. H o v e d b y g n i n g , paa det lille Næs, der skyder ud mellem Kalø- og Knebel Vig, bestaar af en Midtfløj, opf. 1880 af Grundmur, og to ældre Sidefløje af Egebindingsværk, alle i 1 Stokv. I Forstuen er indsat en sort Marmortavle med Fortegn, over Gaardens tidligere Ejere. En ældre, nu nedreven Hovedbygning, i 3 Fløje, skal være opf. 1770-80 (den ene Fløj dog 1849).

Ved Vrinders har der været en h e l l i g K i l d e .

### Tved Sogn

Tved Sogn bestaar af Halvøen, der skyder ud i Kalø Vig mellem Knebel- og Begtrup Vig, og grænser i øvrigt mod Land til Knebel og Vistoft Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger 2 Mil V. for Æbeltoft. De (undt. paa Landtangen mellem Knebel og Begtrup Vig) højtliggende og bakkede Jorder (Møgelhøj, 246 F., 77 M.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandede og stenede. *Tillerup Sø* er 10 Td. Ld.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4538 Td. Ld., hvoraf 2106 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 442, Byg 437, Havre 710, Boghvede 4, Spergel 7, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 118, Grøntf. 19, Kartofler 153, andre Rodfr. 148), Afgræsn. 1027, Høslæt, Brak, Eng m. m. 693, Have 38, Skov 78, Moser 20, Kær og Fællede 369, Heder 28, Stenmarker m. v. 104, Veje og Byggegr. 64, Vandareal m. m. 9 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 376 Heste, 1344 Stkr. Hornkv. (deraf 841 Køer), 1430 Faar, 674 Svin og 22 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 286 Td.; 77 Selvejergde. med 257, 103 Huse med 27 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1160 (1801: 734, 1840: 942, 1860: 1088, 1890: 1161), boede i 229 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 714 af Jordbr., 8 af Gartneri, 33 af Fiskeri, 210 af Industri, 36 af Handel, 22 af Skibsfart, 48 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Tved* (1327: Thweth, 1487: Tuedh), ved Knebel Vig, med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (begge opf. 1899), Fællesmejeri, Sparekasse (opr. 1871; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 165,091 Kr., Rentef. 3 3/5-4 pCt., Reservef. 7936 Kr., Antal af Konti 442); *Thorup* med Fattiggaard (opr. 1881, Plads for 29 Lemmer), Andelsmejeri, Mølle (Tved M.) og Lægebolig samt Thorup Pakhus med Kro, Købmandshdl., Markedsplads (Marked i Maj, Sept. og Okt.) og Telefonst.; *Tillerup* (1320: Tylwlthor,

Tilderup og Tildorp) med Skole; *Eg; Bjødstrup* (1310: Byornsthorp); *Landborup; Blaakjærmed Møller; Dejgret* (1320: Digerhoveth) med Skole, Mølle og Anlægsbro for Dampskibe, Afholdshjem (opf. 1897), Teglværker og Udskeibningssted. H o v e d g a a r d e n *Isgaard* har 25 1/8 Td. H., 470 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Forstrand og Skrænter, 50 Skov og Plantage, Resten Ager; en Bondegaard drives sammen med Ejendommen; Aalefiskeri. H o v e d g a a r d e n *Kvelstrup* har 22 1/4 t Td. H., 302 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 10 Skov, 22 til Dels beplantet Strandjord, Resten Ager; en Mølle.

Tved S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 334. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken*, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Skibets Vestgavl (paa D. Atl.'s Tid var der et lille Taarn af Bindingsværk). Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadere. Eet Vindue og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. I Renæssancetiden indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor; senere, vistnok i 17. Aarh., tilføjedes Vaabenhuset, med Hvælving. Gravkapellet, i hele Skibets Bredde, er opf. i 18. Aarh., med en nu tilmuret Spidsbue ind til Skibet, af røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil fra 1592 med et nyere Maleri (den korsfæstede). Kalk og Disk ere 1657 skænkede af Anders Sandberg til Kvelstrup og Hustru Ingeborg Krabbe. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Præstestol, foræret 1655 af Præst Christen Rasmussen. I Kapellet, der er den Gersdorffske Familiebegravelse, staa 15 Kister, den ældste fra 1710; nogle Portrætter ere nu fjernede. Kisteplade med Indskrift over Jmfr. Dorete Maria Sandberg, † 1660. Under Skib og Kor findes to (nu tomme) Begravelser. Paa Korbuen er fundet Kalkmalerier fra 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 27). Paa Kirkegaarden er der 1894 opf. et L i g k a p e l .

*Isgaard* (Egsgaard) har tilhørt Hvideslægten og senere Aarhus Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og blev bortforlenet; 1544 købtes den af Anders Christensen Sandberg († 1559) og havde fra den Tid ofte Ejere fælles med Kvelstrup, saaledes Anders Sandbergs Søn Tyge Sandberg († 1587), hans Datter Kirsten Sandberg, g. m. Gert Bryske til Katholm, Peder Gersdorff 1638, hvis Søstersøn Frands Rantzau 1651 sammen med sin Svoger Joh. Brockenhuus solgte I. til Jochum Gersdorff, hvis Datter Dorte G. 1666 ejede den. Hun ægtede Amtmand Otte Krabbe, som 1677 mageskiftede I. (550 Td. H., Godset indbefattet) mod Aakjær (800 Td. H.) til Rentem. Chr. Gersdorff († 1725), hvis Søn Jochum G. († 1745) tillige ejede Rolsegd. og Kvelstrup. Dennes Sønnesøn af s. Navn († 1781) solgte 1773 I. (38) med Kvelstrup (22) med Tiender (26) og Bøndergods (402 Td. H.) for 50,000 Rd. til Kammerr. Ole Marcussen († 1831), der 1826 for 12,000 Rd. solgte I. til Chr. Leemeyer, Forpagter paa Kalø († 1843). Han mageskiftede den mod Strandsgaard (Vistoft S.) til Niels Pedersen († 1862), der solgte den, den Gang næsten udyrkede Gaard 1857 for 100,000 Rd. til Gust. Krøger, og han afhændede den 1890 for 253,000 Kr. til den nuv. Ejer, Kmjkr. J. H. Krieger.

— H o v e d b y g n i n g e n er opf. af Gersdorfferne i 1. Halvdel af 18. Aarh., i 3 Fløje af Bindingsværk; den er ombygget i 1850'erne og 1890'erne og bestaar nu ligeledes af 3 Fløje i 1 Stokv., hvoraf Midtfløjen har et bredt Indgangstaarn. En høj Terrasse fører ned til Haven, hvori en mindre Sø. I en Højning tæt Ø. for Gaarden ses endnu Grunden af en firkantet Bygning. Af det gml. Isgaard ere mange Mursten indsatte i de nye Ladebygninger; to dekorative, ret anselige Sandstens-Halvfigurer i Renæssancestil ere bevarede.

*Kvelstrup* er Sandbergernes gamle Familiesæde. Af Ejerne af denne Slægt nævnes 1420 Hr. Henrik S., dennes Søn Ulrik S., saa 1462 Anders Christiensen, hvis Efterkommere ogsaa antog Navnet Sandberg, saa Søn efter Fader: Christen Andersen, † 1517, Anders Christensen, † 1567, Hr. Ulrik S. til Løjstrup, † 1636, Generalmajor Anders S. († 1677 som Slægtens sidste Mand), hans Enke Ingeborg Krabbe, † 1692. Senere

tilhørte K. fra omtr. 1692 Chr. Gersdorff († 1725), Jochum Gersdorff († 1745), hans Søn Konferensr. og Amtmd. Chr. G. († 1757), dennes Søn Ritmester Jochum G. († 1781), dernæst Kammerr. Ole Marcussen, som 1795 solgte K. (13, Tiender 9 Td. H.) for 13,990 Rd. til Ole Nic. Hansen paa Kalø, † 1799, hvis Dødsbo 1799 ved Aukt. solgte den (22, 8 og 5 Td. H.) for 20,530 Rd. til Købmand i Randers Hans Chr. Hansen, der 1804 solgte den for 28,000 Rd. til Kystbefalingsmand Erik Rugaard; han solgte den for 12,000 Rd. 1834 til Niels Pedersen paa Isgd., som forøgede Jordtilligg. og 1839 for 22,000 Rd. solgte den til Jens Risager Poulsen, hvis Søn, Chr. S. P., den nuv. Ejer, overtog den 1873. — H o v e d b y g n i n g e n er opf. 1794 og bestaar af 2 Fløje i 1 Stokv. Den gamle Gaard har ligget S. V. for den nuv., i Haven; der ses Spor af to vinkelret sammenstødende Grave, der udgaa fra en Lavning mod S.; paa den lille aflang-firkantede Plads er der truffet Murlevninger. Tved Sogn var i kat. Tid Præbende til Aarhus Domkapitel. — Om Tved Kirke og Stueursfabrikation i Dejgret se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 62 og 98.

I Præstegaardshaven har der været en h e l l i g K i l d e .

### Vistoft Sogn

Vistoft Sogn omgives af Tved, Knebel og Agri Sogne, Æbeltoft Vig, Helgenæs Sogn og Begtrup Vig. Kirken, mod S. V., ligger 1 1/2 Mil V. for Æbeltoft. De højtliggende, især i den nordl. Del bakkede Jorder (Mols Bjærg; Trehøje, 404 F., 127 M.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandmuldede, sandede, skarpsandede og stenede. Mod N. Ø. *Bogens Sø*, omtr. 20 Td. Ld.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4122 Td. Ld., hvoraf 1526 besaaede (deraf med Hvede 56, Rug 425, Byg 295, Havre 521, Boghvede 8, Spergel 11, Frøavl 20, Blands. til Modenh. 32, Grøntf. 9, Kartofler 80, andre Rodfrugter 69), Afgræsning 1057, Høslæt, Brak, Eng m. m. 518, Have 18, Skov 196, ubevokset 12, Moser 57, Kær og Fællede 56, Heder 511, Stenmarker m. v. 61, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 30 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 326 Heste, 839 Stkr. Hornkvæg (deraf 523 Køer), 1492 Faar, 441 Svin og 11 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskyldshartk. 1895: 200 Td.; 61 Selvejrgde. med 185, 79 Huse med 15 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 776 (1801: 522, 1840: 645, 1860: 720, 1890: 818), boede i 159 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 497 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 22 af Fiskeri, 126 af Industri, 32 af Handel, 44 af forsk. Daglejervirks., 45 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Vistoft* (1443 og 55: Westhofft, 1464: Vesstofft, 1476: Wetztoffth) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1884), Fællesmejeri og Telefonst.; *Strands* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1900), Sparekasse (opr. 1869; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 207,031 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 10,095 Kr., Antal af Konti 355) og Telefonst.; *Begtrup* (1320: Becketorp) med Forsamlingshus (opf. 1900); *Fuglsø* (1320: Fuglæsiø) med Kro; *Viderup* (1203: Weddethorp); *Bogens*; *Toggerbo*. *Særbæk*, Ladeplads med Anlægsbro for Dampskibe (ved Brohovedet 13 F.), ved Begtrup Vig. *Klokkerholm*, Gd., med Strandkontrollørstation. *Lægerholmgaarde*. *Bogensholm*, Gd. *Rødegaard*.

Vistoft S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 332. Lægd. Kirken tilhører til Dels Sogneboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadere. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. Vistnok i 15. Aarh. nedbrødes

Vestmuren, og Skibet forlængedes mod V. Over den nye Vestgavl opførtes et Klokketaarn, aabent mod V. (senere tilmuret), med Pyramidetag; samtidig tilføjedes Vaabehuset, af store røde Mursten. Kirken har fladt Loft, undt. Koret, hvis Hvælving er fra 16.-17. Aarh. Altertavle i Renæssancestil, skænket 1666 af Præsten Christen Christensen og Hustru, med et Maleri (Christus velsigner Menigheden) af Pastorinde N. Jensen. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1627 med smukt udsk. Dør. Præstestol fra 1666. Et af Stolestaderne har Aarst. 1681. I Korvæggen Ligsten over Provst Søren Jonsen, † 1608, og Hustru, og over Herredsfoged Anders Pedersen, † 1666. — Paa Kirkegaarden et Lighus, opf. 1894.

*Bogensholm* var forhen en Hovedgaard, der 1420 ejedes af Johs. Slet, hvorefter den tilhørte Aarhus Bispestol, der 1491 lod den indværgede med Lovhævd. Ved Reformat. kom den til Kronen, der 1579 mageskiftede den til Mourids Stygge, hvis Søstersønner Hans og Iver Dyre med deres Svoger Jørgen Kruse 1627 solgte B. til Fru Ellen Rostrup, der straks skænkede den til sin Datterdatter Jfr. Abel Gertsdatter Bryske, † ugift; 1662 ejedes den (12 Td. H.) af Erik Hardenberg Gyldenstjerne, hvis Fader Henrik G. dog 1669 solgte den til Knud Bille til Skjerrildgd., som straks efter mageskiftede den til Predbjørn Gyldenstjerne til Møllerup 1669; derefter ejedes den af hans Søn Knud G. († 1682), dennes Datter Hilleborg G., g. m. Oberstlieutn. Chr. Trolle, deres Søn Kmhr. Knud T., hvis Enke, født Restorff, efterlod den til sin Broderdatter Margr. Elisab. Restorff og hendes Ægtefælle Major Peder Lassen v. Post til Holmegd., der 1790 solgte sin Arvepart til Gehejmer. Fr. Chr. Rosenkrantz, som 1797 solgte B. (12 og 50 Td. H.) for 10,000 Rd. til Claus Gaardsted. Nuværende Ejer er Rasmus Skjøt. — B. har oprindl. ligget Ø. for den nuv. Gaard i den flade Eng. Voldstedet spores endnu som en svag Forhøjning, omtr. 100 F. i Gnmst., omgivet af en Grav (eller maaske snarere 3 mindre Forhøjninger, indbyrdes adskilte ved Grave og omgivet af en fælles Grav). Der er før opløjet Mursten her.

I *Strands* var tidligere en Hovedgaard, der 1420-58 tilhørte Knud Slet og 1490 kom til Aarhus Bispestol. — I Vistoft ligger *Rødegaard*, oprindeligt kun en Bolig med Gods til, der opførtes af Bodil Pedersdatter, Enke efter Herredsfoged Anders Pedersen, i Slutn. af 17. Aarh. og gik over til Svigersønnen Provst Laur. Aagaard, hvis Enke omtr. 1730 solgte den til Forvalter Chr. Hasselbalch († 1759), hvorefter den ved Aukt. 1760 solgtes til J. E. Hauch, † barnløs 1782, og snart efter adsplittedes Godset. En mulig Levning af Gaarden er et lille Stykke gml. Mur (af utilhuggen Kamp og Mursten) i Kirkegaardsdiget og en Mængde Murstensbrokker, der findes paa den af Landevejen gennemskaarne Karlshøj.

Paa høj, jævn Flade ved Vistoft ligger de to fredlyste *Brunnhøje* (18 F. høje); paa Toppen af meget høje Bakker ved Viderup ligger de fredlyste 3 anselige *Trehøje*, — Paa Begtrup og Viderup Jorder har der været hellige Kilder.

Et Vedtægts- og et Grandebrev for Vistoft By, se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 1 flg.

### Helgenæs Sogn

Helgenæs Sogn bestaar af den Halvø, der skyder ud mellem Begtrup og Æbeltoft Vig og kun ved den omtr. 350 Al. brede Landstrimmel „Draget“ hænger sammen med Vistoft Sogn. De i Midten og mod S. højtliggende og meget bakkede Jorder (Ellemandsbjærg, 314 F., 98,5 M.) ere dels sandmuldede og lerblandede, dels sandede. Sydspidsen af Halvøen er *Sletterhage*. Vænge Sø er udtørret.

Flade indholdet 1896: 3964 Td. Ld., hvoraf 1547 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 467, Byg 301, Havre 472, Boghvede 18, Spergel 22, Frøavl 27, Blandsæd til Modenhed 37, Kartofler 54, andre Rodfr. 135),

Afgræsn. 1465, Høslæt, Brak, Eng m. m. 611, Have 16, Skov 38, ubevokset 8, Moser 34, Kær og Fælleder 37, Heder 12, Stenmarker m. v. 126, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 270 Heste, 892 Stkr. Hornkvæg (deraf 560 Køer), 1221 Faar, 446 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 167 Td.; 59 Selvejrgde. med 148, 89 Huse med 18 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 776 (1801: 524, 1840: 626, 1860: 725, 1890: 777), boede i 169 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomhed, 487 at Jordbr., 2 af Gartneri, 29 af Fiskeri, 121 af Industri, 16 af Handel, 7 af Skibsf., 3 af forsk. Daglejervirks., 68 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Helgenæs Kirke* (1186: Helghanes, i Vald. Jrdb.: Hælghænæs) og *Byerne: Stødov* med Præstegd., Skole, og Telefonst.; *Fejrup* (1360: Fæghædorpe); *Borup* (1320: Bothorp); *Esby* med Skole og Telefonst.; *Ørby* med Kro. *Kongsgaarde* (3 Gde.) med Telefonst. *Stengaarde* (2 Gde.). *Helgenæs Mølle*. *Klægbjærg*, Gd.; *Vigabet*, Gd. *Sletterhage Fyr* (Vinkelfyr, der vises fra et 52 F. højt, hvidt, rundt Taarn, opf. 1894 af Beton; Flammens Højde o. Havet 53 F., Lysvidden 3 1/4 Mil) med Taagesignal.

Helgenæs S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 331. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Den højtliggende *Kirke* (Sømærke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af raa Granit. Norddøren er tilmuret. I 18. Aarh. (paa Taarnet: 1773) blev Skibet forlænget mod V. omtr. 15 F., Taarnet, med stor Bue i Vestmuren, og Vaabenhuset, af røde Mursten, opførte og Hvælving indbygget i Koret. Senere blev Taarnets Vestbue tilmuret og Underrummet forbundet med Skibet. Kirkens Indre og Inventariet er rest. 1884-85. Granitalterbord med Træbeklædning i Renæssancestil. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (den opstandne). Kalk fra 1638. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Ligsten over Præst Chr. Redlich Boserup, † 1786, og over Provst Oluf Sørensen Dal, skudt 1628 af de kejsl. Tropper, og Hustru. Ligtræ over Jon Persen Skriver, † 1580. Epitafium over ovenn. Boserup. Under Skibets Gulv en lukket Begravelse.

*Helgenæs* nævnes oftere i Historien. I Harald Blaatands sidste Regeringstid blev han af Sønnen Svend Tveskæg overfalden her med en Flaade og slaet paa Flugt, ligesom Saxo her lader ham falde for Palnatokes Skud, medens Knytlingesaga henlægger den sidste Scene til Isefjorden, Ved Helgenæs slog Magnus den godes Flaade 1044 Svend Estridsen. Blandt de Ejendomme, som Bisp Peder Vognsen 1203 skænkede til St. Klemens' Kirke i Aarhus, var ogsaa Helgenæsgaard, formodentlig den samme, som senere kaldtes Kongsgaard (se ndfr.), og hvor iflg. D. Atl. de kgl. Jagtbetjente opholdt sig, naar Kongen holdt Jagt her; H. var helt Krongods indtil omtr. 1660. Helgenæs var før, i alt Fald fra 15. Aarh., et eget Birk, hvis Fogder vare de kgl. Bestyrere af Kongsgd.; 1523 fik Jens Pedersen Bassi Bekræft, paa det Livsbrev, han havde paa Kongsgaarden, og 1524 Brev paa at maatte være fri for de to Svin, han før gav Kronen, saalænge han var Foged paa H.; Birket synes at have været til endnu i 1. Halvdel af 17. Aarh.

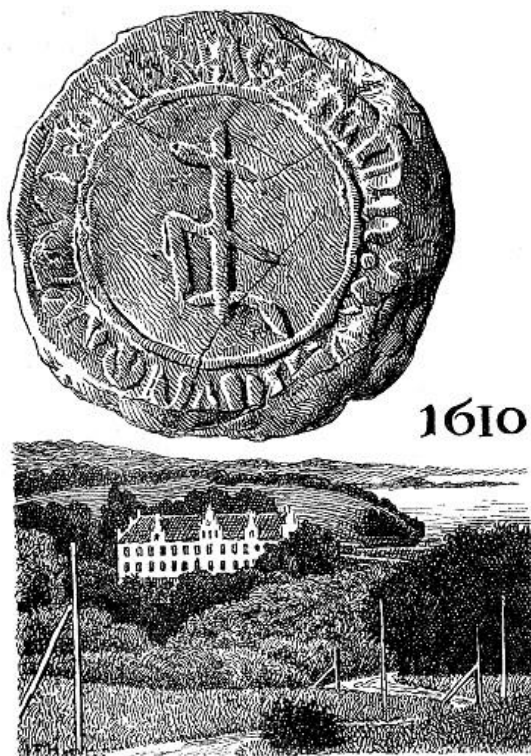
Sogneskellet mellem Helgenæs og Vistoft dannes af *Dragsmuren*, en sikkert ældgammel Vejspærring, der strækker sig tværs over den lave Tange, dog saaledes, at den til begge Sider ender 50-70 F. fra Stranden (Tangen har muligvis i ældre Tid været smallere). Den er bygget af raa Kampesten, indtil 3 F. store, der ligge løst ovenpaa hinanden, ret uregelmæssig og højst i 3 Lag. Murens Højde er 2-3 F., Bredden omtr. 5 F., hele Længden omtr. 570 F. En gml. Præstebereetn. til O. Worm fra 1623 (da mindst 100 Aar gml.) lader Diget være opf. af Marsk Stig for at afspærre det ham tilhørende Helgenæs („saa er der gjort en Stenmur af øster Havet og udi det vestre Hav, med Plankeværk ovenpaa, saa at ingen kunde komme ud af Landet uden



Marsk Stigs Minde, hvilket Muren, som endnu staar af det ene Hav og ud i det andet, noksom vidner, endog Plankerne ere bortraadnede"). Under den første slesvigske Krig blev Murens Nordside dækket med Jord, og noget S. for Muren anlagdes en befæstet Stilling, hvis Jordvolde med Skydehuller ses endnu; neden for Voldene er der dybe Grave. Fra Helgenæs gik 1849 Olaf Rye med sin Afdeling over til Fyn, faa Dage før han faldt ved Fredericia.

*Kongsgaarde* blev (15 Td. H.) 1740 (da 2 Gde.) af Antoinette Rhode i Viborg skødet til Herredsfoged Peder Høeg, der Aaret efter solgte en af dem for 50 Rd. pr. Td. H. til Præsten paa Helgenæs Hr. Melchior Olufsen Sommerfeldt. 1789 var den en Bondegaard (5 Td. H.) under Lyngsbækgaard. Ude i en lille næsten tilgroet Sø, tæt ved Bredden, findes endnu Pladsen, hvor den befæstede Del af den gml. Kongsgaard laa. Det er en rund, lav Holm, omtr. 70 F. i Gnmst.; man har fundet Murstensbrokker paa den.

## Øster-Lisbjerg



Øster-Lisbjerg Herred begrænses mod S. Ø. og Ø. af Mols og Sønder Hrd., mod N. af Sønderhald og Galten Hrd., mod V. af Aarhus Amt (V.-Lisbjerg og Hasle Hrd.) og mod S. V. og S. af Kalø Vig. Udstrækningen fra V. til Ø. er omtr. 3, fra N. til S. højst 2 Mil. Overfladen er for en Del bakket og højtliggende; Kampehøj er 372 F., 117 M., Kalø Bavnehøj 325 F., 102 M., Trehøje 329 F., 103 M. kun langs Vigen er Terrænet lavt. Jorderne ere ved Vigen meget gode, ofte lerede og dybtmuldede med godt Underlag, mod V. og N. ret gode, ofte lerblandede, mod N. Ø. derimod meget ufrugtbare, overvejende skarpsandede. Herredet er ret vel udstyret med Enge og Moser; af Skov har det en Del, især i Midten og ved Vigen (i alt 2838 Td. Ld.). Som Helhed hører det til Amtets frugtbarste Herreder (ved Matr. gnmstl. 12 3/4 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla de i n d h o l d e t 39,804 Td. Ld. (3,99 □ Mil, 219,69 □ Km.). Ager og Engs H r t k . og halv. Skovskyldshrtk. var 1/1 1895 2903 Td., F o l k e t a l l e t 1/1 1901: 10,332 (1801: 4991, 1840: 6477, 1860: 7928, 1890: 10,231). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Mols og Sønder Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s

Jurisdiktion og under Amtets 3. Forligskreds (Todbjærg og Mejlby) og 7. Forligskr. (Skarresø, Thorsager, Bregnet, Mørke og Hornslet), medens Hjortshøj og Egaa Sogne høre under Aarhus Amts 1. Forligskr.

Ø.-Lisbjerg Hrd., i Vald. Jrdb.: *Lithæsbjarghæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel og var delt i 2 Skibsreder, *Koningskibelse* og *Bispskibelse*, hvilket vel har fremkaldt dets senere juridiktionelle Deling i Ø.- og V. Lisbjerg Hrd., dog vistnok først omtr. 1500. Senere hørte Ø.-Lisbjerg Hrd. under Kalø Len og fra 1660 under Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 525 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 2 Jættestuer, 25 Langdysser, 17 Runddysser, 6 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, Resten Gravhøje), men omtr. Halvdelen er nu sløjfet og over 1/3 mere eller mindre forstyrret, 1/1 1901 vare 16 fredlyste. Medens Gravhøjene ere nogenlunde jævnt fordelte, findes Stengravene næsten alle i Bregnet Sogn og den sydl. Del af Thorsager og Mørke Sogne. Flest Monum. kendes fra Sognene Bregnet (omtr. 125), Thorsager (120), Todbjærg (70), Skjødstrup (55) og Mørke (40).

**Litt.:** Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i Ø.-L. Hrd., af *F. Uldall*, 1874-75.

### Skarresø Sogn

Skarresø Sogn, Anneks til Kolind og Ebdrup i Sønder Hrd., omgives af Thorsager Sogn, Sønder Hrd. (Ebdrup og Kolind S.), fra hvilket det skilles ved Korup Aa, og Sønderhald Hrd. (Koed og Marie Magdalene S.), fra hvilket det skilles ved Ryom Aa. Kirken, noget østl., ligger 2 1/2 Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil V. S. V. for Grenaa. De noget bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med gode Enge og Kærjorder langs Korup-

og Ryom Aa. Gennem den vestl. Del gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Flade indholdet 1896: 2910 Td. Ld., hvoraf 1031 besaaede (deraf med Rug 396, Byg 105, Havre 302, Boghvede 92, Spergel 23, Frøavl 10, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 8, Kartoffler 49, andre Rodfr. 37), Afgræsn. 895, Høslæt, Brak, Eng m. m. 511, Have 10, Skov 5, ubevokset 5, Moser 78, Kær og Fællede 250, Hegn 5, Heder m. v. 52, Veje og Byggegr. 63, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 478 Stkr. Hornkvæg (deraf 305 Køer), 732 Faar, 186 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 94 Td.; 30 Selvejergde. med 82, 37 Huse med 11 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 346 (1801: 190, 1840: 219, 1860: 240, 1890: 330), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 259 af Jordbr., 24 af Industri, 17 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv. I Sognet Byerne: *Skarresø* med Kirke og Forsamlingshus (indv. 1898); *Astrup*; *Mesballe* med Skole og Optagelsehjem for ukonfirmerede Piger; *Tjerrild*. Gaarde: *Ballegd.*, *Bassegd.*, *Tjerrild-Mosegd.*, m. m.

Skarresø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 294. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

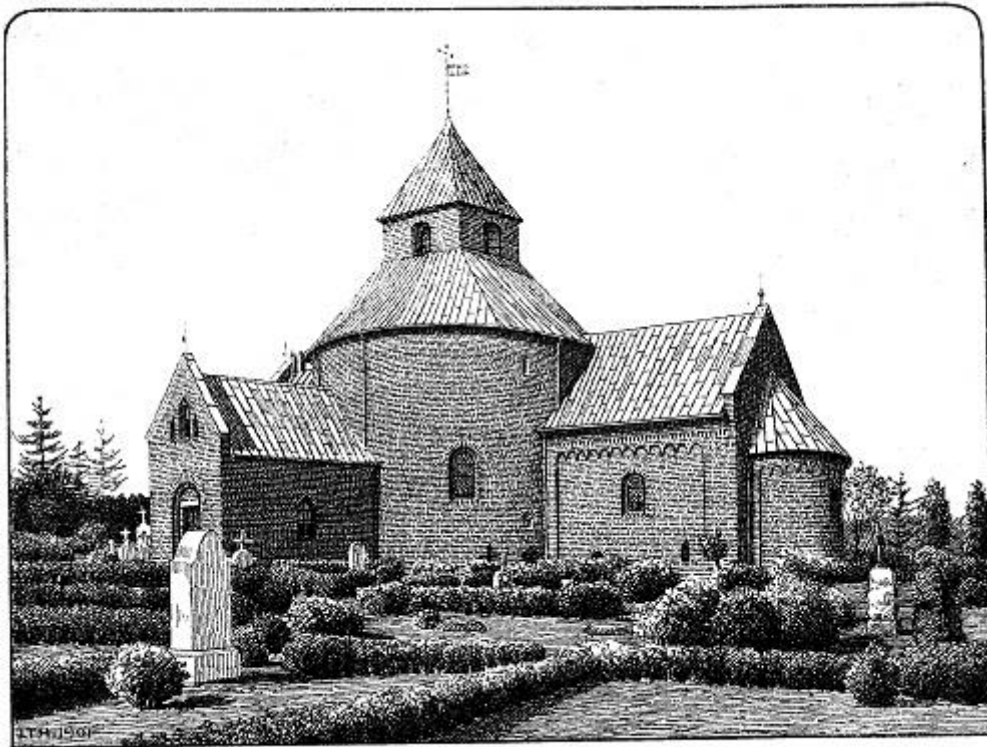
Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af store, røde Munkesten i Munkeskifte, Koret paa Granitsokkel med Skraakant. Murene ere senere omsatte; Norddøren (tilmur.) og Korbuen ere bevarede. 1773 tilføjedes Taarn og Vaabenhus, begge af røde Mursten (paa Taarnet H. G. og 1773). Taarnrummet har Rundbue ind til Skibet. Udsk. Altertavle i Barokstil. Granitdøbefont. Prædikestol i Stil som Altertavlen, ligesom denne bekostet af Etatsr. Peder Fogh til Ryomgd. Præstestol fra 1685.

Ved Skarresø og ved Ballegaard har der været hellige Kilder.

Skarresø var fra 1. Halvdel af 17. Aarh. indtil 26/7 1775 Anneks til Marie Magdalene Sogn, da det blev Anneks til Kolind-Ebdrup.

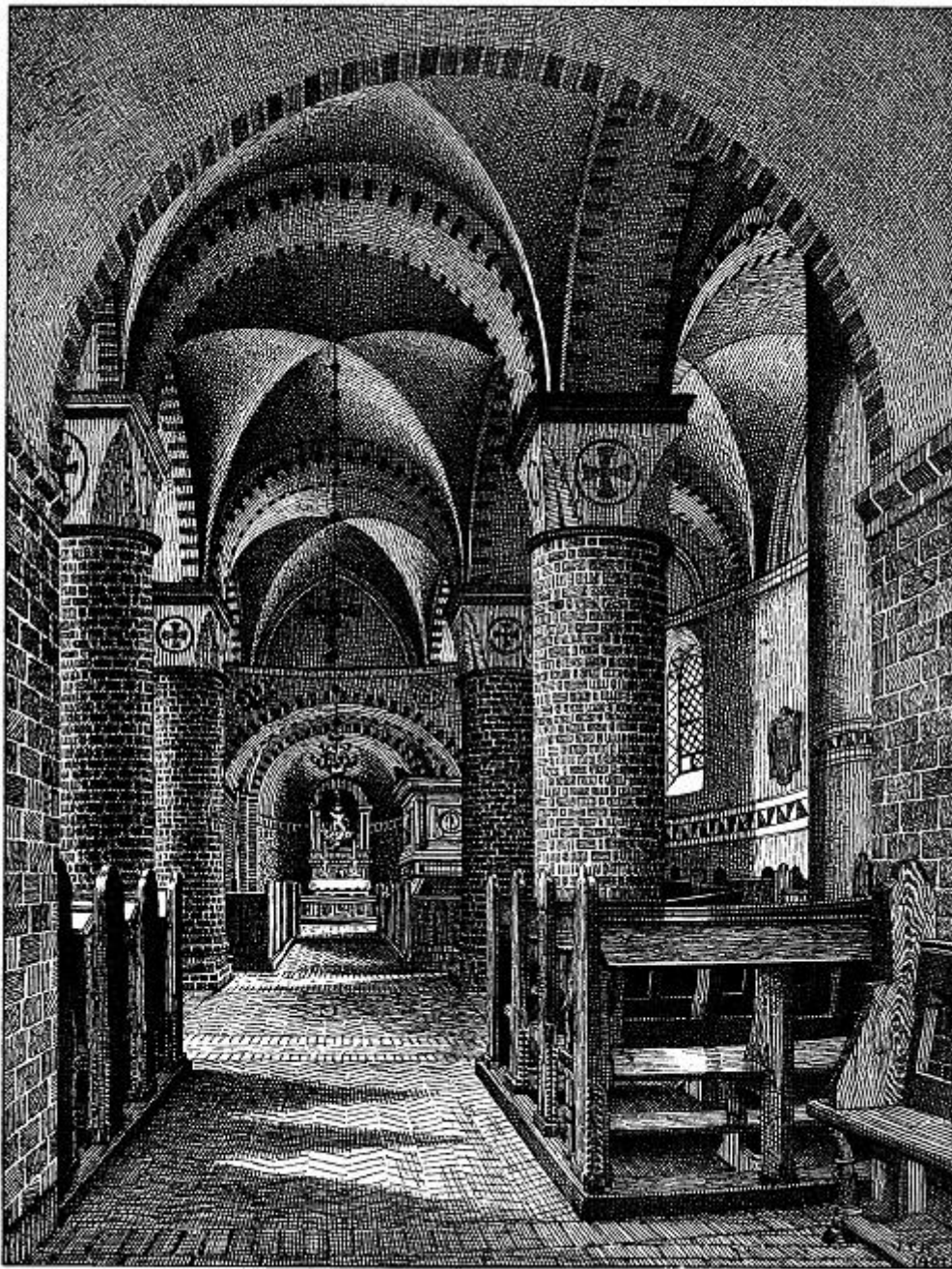
### Thorsager Sogn

Thorsager Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Bregnet og Mørke Sogn, Sønderhald Hrd. (Hvilsager og Marie Magdalene S.), Skarresø Sogn og Sønder Hrd. (Ebdrup og Feldballe S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 3/4 Mil S. Ø. for Randers og 2 3/4 Mil N. V. for Æbeltoft. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende sandede, nogle lerede og lermuldede. Klokkeholm Skov. Midt i Sognet udspringer *Thorsager Aa*, der optager den paa Østgrænsen løbende Korup Aa. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.



Thorsager Kirke.

Fladeindholdet 1896: 6453 Td. Ld., hvoraf 2245 besaaede (deraf med Hvede 68, Rug 626, Byg 335, Havre 872, Boghvede 48, Spergel 25, Frøavl 34, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 16, Kartoffler 96, andre Rodfr. 91, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 1740, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1007, Have 44, Skov 180, Moser 377,



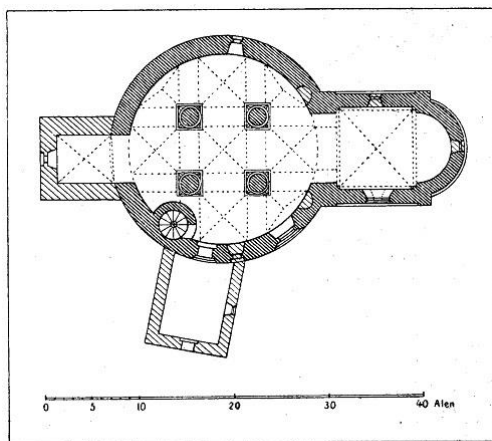
Thorsager Kirkes Indre.

Kær og Fælleder 470, Hegn 5, Heder 180, Stenmarker 44, Veje og Byggegr. 161 Td. Kreaturhold 1898: 422 Heste, 1383 Stkr. Hornkv. (deraf 815 Køer), 1429 Faar, 534 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 349 Td.; 66 Selvejergde. med 312, 1 Fæstegd. med 6, 141 Huse med 28 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1157 (1801: 701, 1840: 847, 1860: 809, 1890: 1187), boede i 237 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 60 levede af immat. Virksomhed, 705 af Jordbr., 2 af Gartneri, 192 af Industri, 49 af Handel, 98 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Thorsager* (i Vald. Jordb. Sthorsakær, vistnok en Skrivefejl) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse (opr. 1868; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 126,266 Kr., Rentef. 3 3/4

pCt., Reservef. 6348 Kr., Antal af Konti 580), Andelsmejeri, Kro, Mølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Faarup; Skrejrup; Rostved* med Skole. *Smogen og Ellev, Gde. og Huse. Hvitvedgaard* (10 1/4 Td. H.).

Thorsager S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Æbeltoft Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 295 Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kalø Hovedgaard.



Grundtegning af Thorsager Kirke.

Kirken ligger paa Toppen af en høj, stejl Bakke, der kun mod S. skraaner jævnt, og behersker helt Landsbyen. Den er en af Landets Rundkirker og ligner paafaldende Bjernede Kirke (II S. 628). Den bestaar af Rundbygningen, et ligesidet Kor med Apsis mod Ø., et Vaabenhus mod S., der ligger i sydvestl. Retning, og en Udbygning mod V. (før Taarn). Den oprindl. Del, Rotunden og Koret med Apsis, er opf. i romansk Tid, c. Aar 1200, vistnok af Aarhusbispen Peder Vognsen (+ 1204), der var af Hvidernes Slægt, som ogsaa opførte Bjernede Kirke, og er helt af store, røde Mursten i Munkeskifte. Rotunden (indv. Tværmaal omtr. 20 Al.) har 9 smaa Krydshvælvinger (10 3/4 Al. over Gulvet), der aldeles ligne dem i Bjernede, og som bæres af 4 svære, henved 8 Al. høje Murstenspiller med rigt profilerede Sokler og

trapezskjoldede Kapitæler. Ad en Vindeltrappe indvendig i Rotundens sydvestl. Side kommer man op over Hvælvingerne til et 3 1/2 Alen højt Rum (21 1/4 Alen i Tværmaal), der mod N. Ø. og S. Ø. har smaa, som Skydehuller dannede Lysaabninger; midt i Rummet staa 4 firkantede, lave Piller, der forbindes ved brede Rundbuer, og som danne Underbygningen for det lille firkantede, med Pyramidetag forsynede Taarn, der hæver sig midt over Rotundens omtrent kegleformede Tag. Rotunden, der faar Lys gennem rundbuede Vinduer, har kun een Portal mod S. V., udvendig omgivet af 3 runde False. Den halvcirkelformede Korbue har næsten samme Bredde som Skibet, hvad næppe er oprindeligt. Paa hver Side af Korbuen sidder en dyb, smal Niche. Koret (8 1/2 Al. langt og br.) har Krydshvælvning, Apsis (3 1/2 dyb og 7 1/4 Al. bred) Halvkuppelhvælvning. I den senere Middelalder tilføjedes foran Portalen Vaabenhuset (med Bjælkeloft) med Kamgavle (det viser Spor af senere at være forhøjet, da de øvre Partier ikke have Munkeskifte) og mod V. et 28 Al. højt Taarn, ligeledes med Kamgavle (maaske er dog dets nedre Del oprindl.); det hvælvende Underrum har Rundbue ind til Skibet. Ved en gennemgribende dygtig Restauration 1877-78 (indviet 13/10 1878; Restaur. kostede omtr. 40,000 Kr.) under Ledelse af Bygningsinspektør, Prof. Walther blev Taarnet nedbrudt i Højde med Koret og fik Spidsgavl ligesom Koret, der ogsaa i Tidens Løb var blevet udstyret med Kamgavl; ogsaa Vaabenhusgavlen omdannedes; Portalen fik sit oprindelige Udseende, Ydermurene rensedes for deres Hvidtning, og største Delen skalmuredes, saa at den røde Farve atter traadte frem, og alle Spor af oprindl. Former fremdroges, saaledes Rundbuefrisen paa Korpartiet, der kun delvis var bevaret, ligesom den vestl. Udbygning fik en lign. Udsmykning; det Indre fik en Dekoration i Kalkfarve, og det meste af Inventariet fornyedes. Hele Kirken er tækket med Bly. Altertavle, med et Maleri af A. Dorph (Christus i Getsemane), Prædikestol, med Basrelieffer (Christus, Peder og Paulus), Stolestader og Døre, med Palmegrene, ere alle nye af Egetræ i romansk Stil. Gammel Granitdøbefont. En Malmlysekrone i Renæssancestil er i Nutiden flyttet hertil fra Bregnet Kirke; en anden er skænket Kirken 1708. I Kirken to Krucifikser fra Renæssancetiden. Kirkens to Klokker hænge i Rummet over Rotundens Hvælvinger. I Rotundens Ydersider er der indsat 3 Ligsten med Kors, hvoraf to have den tilspidsede middelalderlige Form (se *Løffler*, Gravst. Pl. III). (Om Kirken se *Løffler*, Udsigt osv. S. 257 flg., og *Blom*, i Aarb. f. n. Oldk. 1895, S.



65). — Paa Kirkegaarden et L i g k a p e l , opf. 1885.

*Hvitvedgaard* med Skov til 42 Svins Olden solgte Grev Mogens Friis 1674 til Bjørn Albrechtsen i Æbeltoft; 1703 solgte Henr. Poulsen den (14 Td. H.) til sin Fætter Erik Henriksen, og 1754 skødede Nille Marie Behr, Consistorialr. Fr. Lyngbys Enke, den for 700 Rd. til Erik Frisenbergs Enke Elisab. Andersd. Østergaard, som 1765 overdrog den for s. Pris til sin Søn Jacob Eriksen Frisenberg, der 1791 solgte den for 1550 Rd. til Dines Simesen fra Randers. Nuv. Ejer er Søren Knudsen.

De M a r k e d e r , der 1582 henlagdes til Thorsager fra Marie Magdalene Sogn, blev 1601 flyttede til Grenaa. — I Thorsager fødtes 1730 kgl. Hofbilledhugger Jens Karlebye († 1812).

I a r k æ o l o g i s k Hens. frembyder Sognet ikke liden Interesse. Ved Smogen er der fredlyst 7 Gravhøje, deribl. de to *Poldhøje*, samt en lille Stensætning, ved Gaarden Nyskov en Gravhøj, og ved Rostved en Langdysse, en smuk Runddysse og 3 Gravhøje, af hvilke en, mulig to, indeslutter Jættestue. Flere Steder i Sognet er der afdækket Stenkister fra den romerske Jernalder, med Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler; ved Rostved er der undersøgt en Gravplads fra romersk Jernalder, ved Thorsager en fra førromersk og romersk Jernalder, og ved Gaarden Haag er der 1895 gjort et i Norden hidtil enestaaende Fund fra den yngre Bronzealder: en B r o n c e s t ø b e r s A r b e j d s p l a d s , med mange Fragmenter af Smeltedigler, Støbeformer af Ler, Lerklininge fra Smelteovne o. a., endvidere Ler, Karskaar, Broncesager, Dyreben, m. m. Ved Nyskov har der været en h e l l i g K i l d e , som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh.; dens Plads er nu næppe kendelig.

### Bregnet Sogn

Bregnet Sogn, Anneks til Thorsager, omgives af dette og Mørke Sogn, Kalø Vig samt Mols Hrd. (Egens S.), fra hvilket det skilles ved Kolaa, og Sønder Hrd. (Feldballe S.). Kirken, noget sydl., ligger 2 Mil N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (Kalø Bavnehøj, 325 F., 102 M.) ere stærkt muldede, mere eller mindre sand- og grusblandede Lerjorder, med en Del Skov (Hestehave, Kohave, Ringelmosse Sk., Bjødstrup Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus og Randers til Grenaa og Æbeltoft.

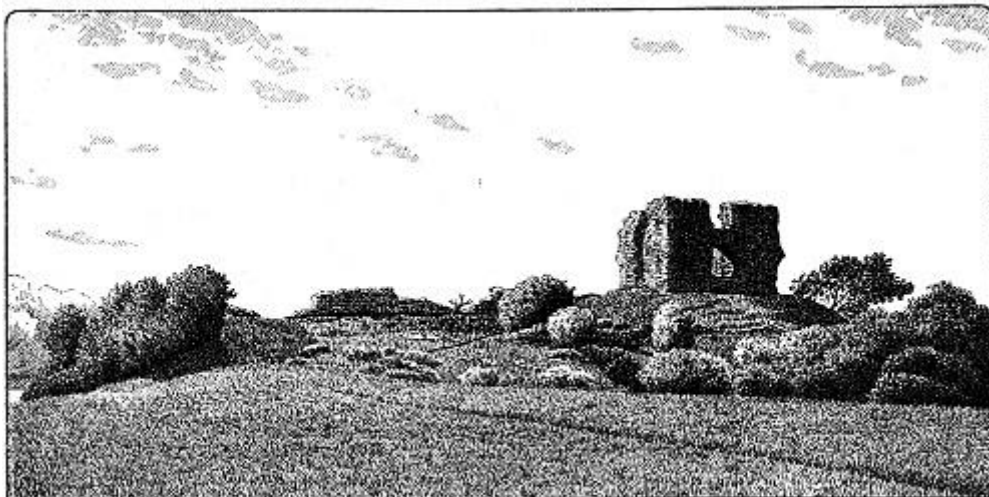
F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4170 Td. Ld., hvoraf 1720 besaaede (deraf med Hvede 124, Rug 276, Byg 425, Havre 622, Bælgsæd 9, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 113, Grøntf. 35, Kartoffler 27, andre Rodfr. 85), Afgræsn. 728, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Have 45, Skov 633, Moser 8, Kær og Fællede 13, Hegn 13, Stenmarker 74, Veje og Byggegr. 119 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 412 Heste, 1219 Stkr. Hornkv. (deraf 771 Køer), 687 Faar, 666 Svin og 30 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 365 Td.; 52 Selvejergde. med 336, 3 Fæstegde. med 16, 119 Huse med 13 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1332 (1801: 601, 1840: 716, 1860: 907, 1890: 1271), boede i 218 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 113 levede af immat. Virksomhed, 544 af Jordbr., 4 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 291 af Industri, 86 af Handel, 189 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Bregnet Kirke* og B y e r n e : *Korup*; *Bjødstrup*, ved Landevejen, med Skole; *Rønne*, ved Landevejen, med Missionshus (opf. 1888), Skole, Højskole (opr. 1894), Lægebolig (2 Læger), Dyr læge, Købmandshdlr., Haandværksdrift, Cementstøberi, m. m., Kro, Markedsplads (Marked i Marts, Sept. og Nov.), Telegraf- og Telefonst. samt Postkontor; *Følle*, ved Landevejen, med Skole, Vand- og Vejrmølle samt Købmandshdl. (i F. udgives Adresseavisen „Kalø Vig“). H o v e d g a a r d e n *Kalø* har 81 1/4

Td. A. og E. Hrtk. og 6 5/8 Td. Skovsk., 1450 Td. Ld., hvoraf 80 Eng (i Thorsager S.), 650 Skov (70 i Thorsager S.), 70 Forstrand og Kalø Ruins Terræn, Resten Ager; 41 5/8 Td. H. Jord er udtaget til fri Raadighed og bortforpagtet. Gaarden *Hannesminde* har 13 1/8 Td. H., 110 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 7 Skov, 3 Have og Gaardspl., Resten Ager. En *G a a r d* i Følle (*Røndegd.*) har 15 Td. H., 170 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager. *Nappedam*, Ladeplads, med Toldkontrolst. og Anlægsbro (10 F. Vand).

Bregnet S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Æbeltoft Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr.' 296. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kalø.

*Kirken*, smukt beliggende ved Udkanten af Kohave, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S., alt opf. samtidigt i gotisk Tid af store røde Mursten. Syddøren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Kirken faar kun Lys fra S. Skib og Kor have oprindelige Hvælvinger; paa Korhvælvingen findes malet Aarhusbispens Jens Iversen Langes Vaaben, og Kirken er da rimeligvis opført i hans Tid (1449-82). Kirken er restaur. 1872 (Arkit.: Bygningsinspektør Walther) og fik da Dekoration i Kalkfarve. Altertavlen er et nyere



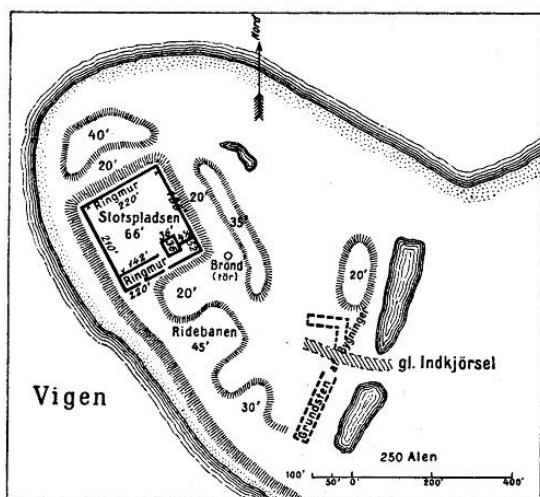
Kalø Ruiner.

Maleri (den korsfæstede) af Major S. Schack. Romansk Granitdøbefont med Mandehoveder og Dyrefigurer. Prædikestolen, med Evangelistfigurer af Billedhugger Fjeldskov, er fornyet. Orgel fra 1884; Glasmaleri i Koret fra 1893. Kirkens gamle Klokke uden Indskr., fra 12. Aarh., er siden 1898 i Nationalmus. — Paa Kirkegaarden et *L i g k a p e l*, opf. 1894.

*Kalø* (1323: Calvø, 1484: Kallø; vistnok af Kalv, en lille Ø eller Holm, jvfr. Fænø Kalv, Strynø Kalv og andre lignende) nævnes første Gang 1313, da Erik Menved efter at have dæmpet Bondeopstanden i Jylland lod Bønderne opføre et befæstet Slot her. Dette blev ifl. Bestemmelserne i Chrf. II's Haandfæstning af 1320 nedbrudt i dette Aar, men maa dog kort efter være opbygget, idet Claus Limbek 1340 var Høvedsmand paa K. Slot, og i Forliget i Spandau mellem Vald. Atterdag og Holstenerne bestemtes, at han skulde indløse Nørrejylland, og at K. med den fjerde Del af Provinsen skulde indløses først; i dette Dokum. ansattes „det Hus Kalfø“ til 10,000 Mark lødigt Sølv. 1343 indløste Stig Andersen af Bjørnholm Slottet fra Claus Limbek og hans Arvinger, men sidstn. havde det atter i Pant 1348. 1364 nævnes Hr. Gunder Jakobsen, 1365 Hr. Fikke Moltke og 1369 Niels Muus som Høvedsmænd paa K., endvidere 1370 Jens Pelæ, 1376 Hr. Jens Andersen

(Brock), Jep Truelson, 1423 Hr. Peder Mogensen, 1439 Bo Høg, 1458 Erik Lunov; Vald. Atterd. havde pantsat Slottet til Aarhus Bispestol, men 1407 indlaste Dronn. Margrethe det. Af de flg. Lensmænd nævnes Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm († 1477), 1483 Oluf Stigsen, 1486 Oluf Friis, 1505 Jep Krumpen, 1507 Niels Clemensen, 1514-54 Erik Eriksen Banner, der her bevogtede Gustav Vasa, hvem det 1519 lykkedes at flygte til Lübeck, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, den senere Regeringsraad, 1563-96, i 17. Aarh. Rigsmarsk Jorgen Skeel til Sostrup, Kansler Christen Thomesen Sehested, Kansler Just Høg til Gjorslev, Gunde Rosenkrantz til Vindinge og hans Broder Erik R. til Rosenholm, i hvis Tid K. Len blev inddraget ved Suverænitets Indførelse; et af de nye Amter blev kaldet Kalø Amt (se S. 786). Slottet forærede Chr. V 1670 til Ulr. Fr. Gyldenløve, der efter at have boet her en kort Tid lod Bygningerne nedbryde 1672 og Materialerne anvende til Palæet paa Kongens Nytorv i Kbh., det senere Charlottenborg.

Slottet laa paa Vestenden af en lille Ø dybt inde i Kalø Vig, kun forbunden med Landet ved en smal, stensat Tange, og paa Øens højeste Punkt (66 F.) paa en naturlig Banke, der falder brat af mod V. til Havet, medens den paa de andre Sider gaar jævner over i Terrænet. Til Værn for Borgen var der i Banken mod N., Ø. og S. indskaaret ret dybe og brede Grave, som vare tørre. Skønt Slottet som nævnt først omtales 1313, menes dog Borgpladsen efter hele sit Anlæg at høre til de tidlig-middelalderlige Voldsteder og altsaa før at have baaret en Borg. Om Udseendet af den senere Middelalders Kalø Slot vides næsten intet; formentlig har det bestaaet af et befæstet Taarn, flere mindre spredtliggende Bygninger og en Ringmur. Det Slot, der nedbrødes 1672, var en firflojet Bygning. I en Synsforretn. af 1641 beskrives det: Den sydl. Fløj (grundmur.)



Grundtegning af Kalø Slot.

med Lensmandens Værelser og Gennemkørselsport; den vestl. Fløj med Køkken og Bryggers; fra vestl. til nordl. Fløj en gml. Brandmur (før Vægtergang), op til hvilken et Halvtagshus; den nordlige Fløj (grundmur., 2 Loft høj), hvori Skriverstue; fra nordl. til østl. Fløj et Stakitværk og en lille Have mellem Muren og Stakittet; den østl. Fløj (grundmur., med hvælv. Kælder), „som Parisis Kammer findes i“, og med et Kapel; et stort Taarn mellem østl. og sydl. Fløj (Fangetaarnet, 3 Loft høj; øverst paa Taarnet en hvælv. Vægtergang og en Hvælving); et grundmuret Porthus, hvorfra der gik en Mur hen til østl. Fløj og en til sydl. Fløj (at der i 17. Aarh. er foregaaet flere Forandringer, navnlig at ældre Bygninger da ere nedbrudte, ses af Synsforretn. fra 1607 og 1629; her nævnes bl. a. et Par smaa Stenhuse nordl. i Borggaarden, et gmlt. Bindingsværkshus, 3 Loft

højt, og et Par Vægtergange; ligeledes nævnes Fiskedamme ved Slottet, der i Fjendens Tid, 3: Krigen 1627-29, siges at være ødelagte. Til Slottet hørte ifl. Synsforretn. af 1641 to Ladegaarde: den ene paa Øen neden for Slottet, best. af 4 Længer, (deribl. Ridestalden og derved en Brønd, og Laden), den anden („Over-Ladegaard“) paa fast Land i en Skov, ogsaa 4 Længer (i den østl. Porten). — Den imponerende Borgplads er endnu væsentlig bevaret. Af Slottet staar derimod kun lidt, navnlig det nederste af en Ringmur (Kampesten og Munkesten, nu indtil 6-8 F. høj) og Rester af det fra Middelalderen stammende store Taarn mellem østl. og sydl. Fløj. Det er firkantet, omtr. 36 F. i Kvadrat, nu omtr. 22 F. højt; men den øverste Del er afbrudt, og det er aabent helt op igennem; ligeledes er Siden mod V. S. V. i 10 F.'s Brede aaben op igennem; der ses Rester af Dør- og Vinduesaabninger. Murene, omtr. 7 F. tykke, have været opf. af Munkesten, en indre og en ydre Beklædn. om en Kerne af Murstensbrokker, Kalkmørtel m. m.; Beklædningen mangler nu næsten helt. Taarnets Fod ligger sikkert et godt Stykke under nuv. Jordoverflade. S. Ø. for Borgbanken paa Øens lavere Del ses svage Spor af Bygningsfundamenter (Ladegaarden?). Den stensatte Vej ud til Øen stammer

vistnok fra Slutn. af 16. Aarh.; 1576 fik i alt Fald Jørgen Rosenkrantz Ordre til at maatte anvende 200 Dl. af Slottets Indkomster til en Stenbro over „Kalø Flaske“, da det var farligt at komme over den. — Tæt N. V. for denne Vej ligger paa fast Land Rester af en Skanse, „Gravensholm“. (Om K. se *K. Hansen*, D. Ridderborge; 1832, S. 161 flg.). I Nationalmus. er der Fund fra Kalø.

Den nuv. Hovedgaard *Kalø*, der ligger omtr. 1/4 Mil N. N. Ø. for Ruinen, var fordum Ladegaard („Over-Ladegaard“) til Slottet. 1690 blev den (111 Td. H.) af Kongen mageskiftet til Grev Conr. Reventlow for 470 Td. H. i Fyn og Jyll.; 1731 indlemmedes den i Stamhuset Frisenvold; ved dettes Opløsning 1802 blev Gaard og Gods solgt til Justitsr. Secher, der transporterede Købet (111, 71 og 477 Td. H.) for 217,000 Rd. til Kammerr. Morten Leemejer († 1819), efter hvem den overtoges af Staten, som for 88,000 Rd. (kun Skatterestancerne!) solgte den 1824 til Senator M. J. Jenisch i Hamburg; den gik efter ham over til Sønnen M. J. Jenisch († 1857) og er endnu i Familiens Eje; den nuv. Ejer er Legationsr. M. R. J. — *H o v e d b y g n i n g e n*, antagelig fra Midten af 18. Aarh., bestaar af 2 Fløje i et Stokv. En *J a g t p a v i l l o n* er opf. 1898 (Arkitekt: H. Kampmann).

I *Rønde* havde Kronen en Gaard (nuv. Kappelgd.), der 1570 blev anvist som Bolig for en resid. Kapellan i Thorsager og Bregnet, som tillige var Slotspræst paa Kalø.

Ved *Følle* er der fredlyst 2 *G r a v h ø j e*. — Ø. for Bregnet Kirke findes et svagt Kildevæld, der fordum ansaas for *h e l l i g K i l d e* („*Tobiæ Kilde*“) og var god for øjensvage.

## Mørke Sogn

Mørke Sogn omgives af Thorsager og Bregnet Sogne, Kalø Vig, Hornslet Sogn og Sønderhald Hrd. (Hvilsager S.). Kirken, mod N. V., ligger 2 3/4 Mil N. N. Ø. for Aarhus og 3 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De især mod S. og i Midten noget højtliggende og bakkede Jorder ere mod S. gode, lerede og dybtmuldede, mod N. mindre gode, endog sandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers og Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryomgaard Banen.

*F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 5007 Td. Ld., hvoraf 2401 besaaede (deraf med Hvede 90, Rug 422, Byg 476, Havre 1005, Blandsæd, til Modenh. 39, Grøntf. 39, Kartofler 59, andre Rodfr. 268), Afgræsn. 1264, Høslæt, Brak, Eng m. m. 888, Have 54, Skov 114, Moser 8, Kær og Fælleder 133, Hegn 7, Stenmarker 8, Veje og Byggegr. 130 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 462 Heste, 1574 Stkr. Hornkv. (deraf 970 Køer), 790 Faar, 953 Svin og 41 Geder. Ager og Engs *H a r t k.* og halv. Skovskylshartk. 1895: 380 Td.; 77 Selvejergaarde med 335, 195 Huse med 27 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (18 Td. høre til Arvefæstegd. uden for Sognet). *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 1628 (1801: 645, 1840: 815, 1860: 1188, 1890: 1622), boede i 299 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 102 levede af immat. Virksomhed, 887 af Jordbr., 304 af Industri, 91 af Handel, 132 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 54 vare under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e*: *Mørke* (1416: Myrke) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1868; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 106,900 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,560 Kr., Antal af Konti 607), Mølle, Bageri, Købmandshdl., Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Maj og Okt.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Balle* (udt. Bale; 1490: Ballov); *Ugelbølle*, ved Aarhusvejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Mølle og Telefonst.; *Ommestrup*, ved Randersvejen, med Skole, Folkehøjskole („Mørke Folkehøjsk.“, opr. 1869) og 2 Teglværker; *Dagstrup* med Skole og Fattiggaard (opr. 1868, Pl. for 25 Lemmer). *Langmørke*, Gde. og Huse. *Balskovgaard*, under Rosenholm, har 23 1/4 Td. H., 310 Td. Ld., hvoraf

2 Eng, 50 Skov, Resten Ager. *Ommestrupgde.*; *Falkjærgde.*, Gde. og Huse. *Trellegaard.*

Mørke S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Æbeltoft Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 297. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Rosenholm.

Den høje Kirke bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, med Søjler og Baandsløjfe paa Overliggeren, er bevaret; Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside og flere Vinduer ere tilmurede; ved Syddøren, den lille Dør i Koret og over Vaabenhuset sidde Sten med udhugne Figurer. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og det lave Taarn, med hvælv. Underrum (en Del af Kirken), og Vaabenhuset, af store røde Munkesten, opførtes. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1631; i Midtfeltet et Maleri (Christus og Maria Magdalene). Romansk Granitdøbefont med Løvværk og Løvefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. Orgel fra 1881. I Vaabenhuset staar en gammel jærnbunden Kiste. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. L i g k a p e l .

*Ommestrupgaard* var fordum en Hovedgaard, som 1430 tilhørte Ove Ovesen og 1578 af Kronen blev mageskiftet til Jmfr. Birg. Rosenkrantz for Nebbe; maaske er den efter hendes Død 1586 gaaet over til Kirstine Rosenkrantz, g. m. Niels Skram til Urup.

Da Hvilsager hørte op at være Anneks til Mørke 1851 (se S. 946), blev Dagstrup By og Trellegaard fra Hvilsager Sogn henlagte til Mørke Sogn.

### Hornslet Sogn

Hornslet Sogn omgives af Mørke Sogn, Kalø Vig, Skjødstrup, Hjortshøj og Todbjærg Sogne samt Sønderhald Hrd. (Søby, Krogsbæk og Hvilsager S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil S. Ø. for Randers og 2 1/2 Mil N. N. Ø. for Aarhus. De dels bakkede, dels jævne Jorder ere afvekslende sandede og grusede, lermuldede og lerblandede, med betydelige Skove (Sophie Amaliegaards Sk., Rosenholm Sk., Hestehave, m. m.). *Rosenholm Aa* udspringer mod V. i Sognet og løber mod N. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryomgaard Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 5765 Td. Ld., hvoraf 2064 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 407, Byg 409, Havre 828, Blands. til Modenh. 105, Grøntf. 25, Kartofler 49, andre Rodfr. 208), Afgræsn. 1090, Høslæt, Brak, Eng m. m. 907, Have 74, Skov 1196, Moser 148, Kær og Fælleder 29, Hegn 8, Heder 28, Stenmarker m. v. 13, Veje og Byggegr. 201, Vandareal m. m. 7 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 342 Heste, 1469 Stkr. Hornkv. (deraf 904 Køer), 625 Faar, 828 Svin og 86 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 339 Td.; 68 Selvejergde. med 302, 1 Fæstegd. med 5, 177 Huse med 28 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, c. 1/4 i Fæste og Leje. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1700 (1801: 780, 1840: 978, 1860: 1184, 1890: 1634), boede i 324 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 92 levede af immat. Virksomh., 974 af Jordbr., 4 af Gartneri, 311 af Industri, 61 af Handel, 99 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 51 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Hornslet* med Kirke, Præstegd., Skole, Degnegaard, Amtssyge- og Epidemihus (opf. 1891 af Amtet, Arkitekt: Olivarius; det bestaar af Hovedbygning med Kælder og en Sidefløj samt Epidemihus og har 23 Senge), Hospital (ved Kirken, opf. af Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1642, Fund. af 25/12 1646, for 5 fattige, 1872 udvidet til 7 Lemmer, 1890 indrettet til 2 Lejligheder til 2 Mænd, Kvinder eller Familier af

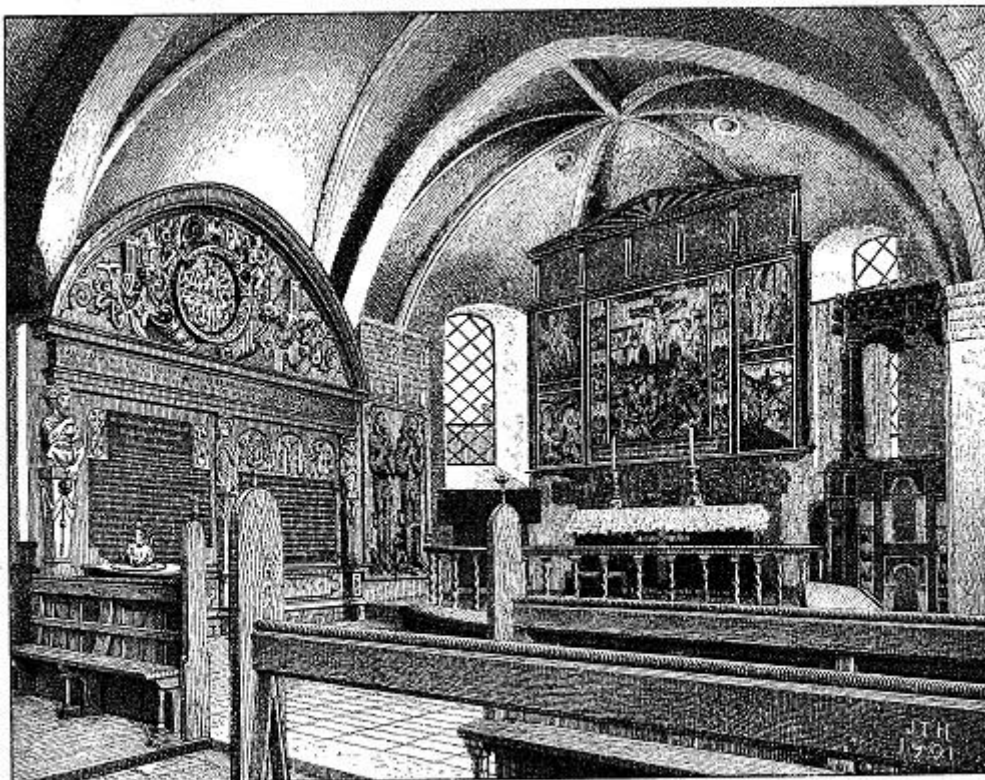
Stamh. Rosenholm, som faa fri Bolig, Brændsel og hver 70 Kr. aarl.), Fattiggaard (opr. 1871, Pl. for 25 Lemmer), Apotek, Distriktslægebolig, Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 67,113 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservecf. 3087 Kr., Antal af Konti 611), Købmandshdlr., Haandværkere m. m., Afholdshjem med Forsamlingsaal, Valgsted for Amtets 4. Folketingskr., Jærnbane-, Telegraf-, og Telefonst. samt Postekspedition; *Tendrup* med Mølle; *Rodskov*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus, Andelsmejeri (Vesterkjær) og Mølle; *Eskerød*; *Krajbjærg* med

Skole. *Hornslethuse*; *Havhuse*. H o v e d g a a r d e n *Rosenholm*, under Stamhuset af s.

Navn Af S t a m h u s e t s Hrtk. er 73 1/4 fri Jord, 24 1/2 indtaget til Skov, 5 Bøndergods, 96 3/4 Kirke- og Kongetiende; til Stamhuset høre i Fideikommiskapitaler 608,729 Kr., i Bankaktier 6800 Kr., der i alt har 207 Td. H., omtr. 1620 Td. Ld. (i Hornslet og Krogsbæk Sogne) — deraf under Hovedgaarden omtr. 73 Td, H. —, hvoraf 520 Ager. 300 Eng, 800 Skov. *Reginehøj* og *Frankrig*, Huse. *Skrald* og *Sophielund*, Skovriderboliger.

Hornslet S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 298. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Rosenholm.

*Kirken*, der 1310 og 1355 benævnes „Vor Frue og alle Helgeners Kirke i Hornslet“ (1516 omtales „St. Nicolai Sognekirke i H.“, se ndfr.), bestaar af Skib og Kor ud i eet (47 Al.), Taarn mod V. samt Vaabenhus og Gravkapel mod S. Kirken er oprindl. opf. i 2. Halvdel af 13. Aarh. af raa Granit. Men af denne Bygning staar kun Langhuset tilbage, idet den i den tidlige Renæssancetid dels er ombygget, dels meget udvidet, navnlig af Jørgen Rosenkrantz, der 1560 fik jus patronatus



Hornslet Kirkes Kor.

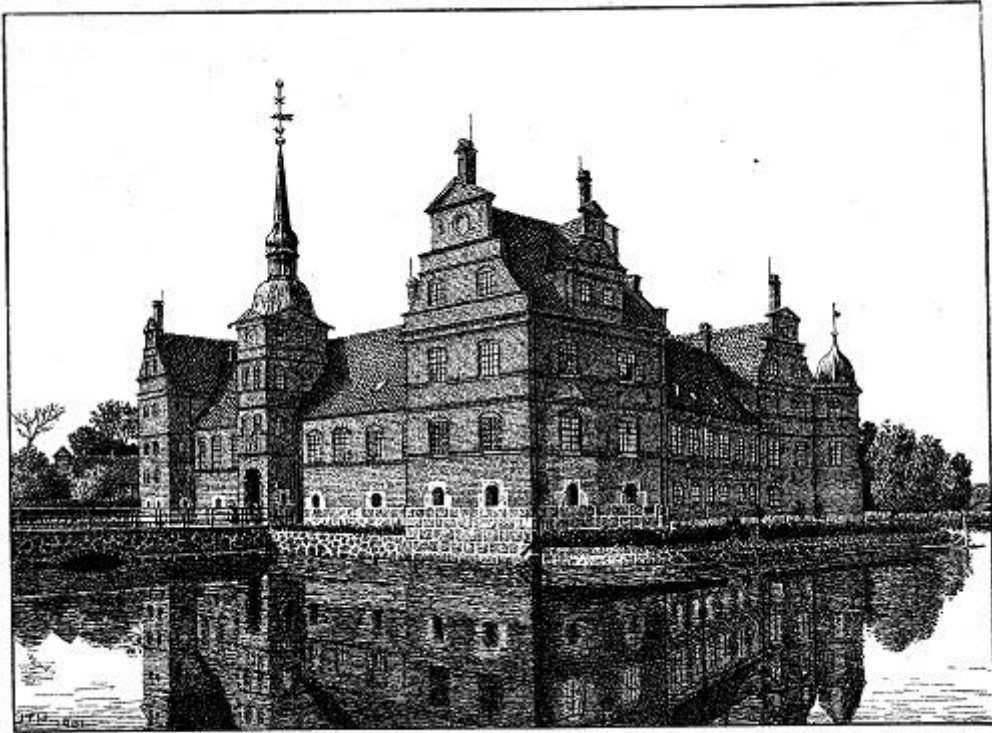
til Kirken. I Stedet for det gamle Kor opførtes et større med tresidet Afslutn., Skibet forlængedes mod V., Taarnet og Gravkapellet (hvælvede) opførtes, og Hvælvinger indbyggedes (den oprindl. Del af Skibet er dog



maaske alt hvælvet i Middelalderens Slutn., ligesom Vaabehuset til Dels stammer fra denne Tid), alt af røde Mursten. Der findes Spor af den oprindelige Norddør og nogle Vinduer. I nyeste Tid er Taarnrummet, der har været Kapel, omdannet til Forhal, saa at Kirken nu har to Indgange. Altertavlen, forestillende Lidelseshistorien, er dobbelt; den inderste har Relieffer af Alabast, Korsfæstelsen i Midten (fra 1574), den yderste af Træ, med Malerier paa Sidefløjene, bekostet 1674 af Erik Rosenkrantz, restaur. 1854. Paa Altertavlens Fod staar Jørg. Rosenkrantz' og Dorte Langes Vaabn. og Navnetræk, paa Alterstagerne de samme og Aarst. 1592. Romansk Granitdøbefont med Træbeklædning i Barokstil, fra 1699, med Fru Margr. Krabbes og hendes to Mænd Bjørn Ulfeldts og Erik Rosenkrantz' Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil fra 1567 med udsk. Figurer. Den smukt udskaarne Præstestol, fra omtr. s. Tid, med Jørg. Rosenkrantz' og Hustrus Vaabn. og Portrætmedailloner, er enestaaende i sin Form (se Tegn. af æ. n. Arkit., 2. S. 1. R. Pl. 14). Orgel fra 1899. Som Rosenkrantzernes Gravkirke er den rig paa pragtfulde Epitafier og Ligsten; der findes Gravhvælvinger under Koret, Kapellet og Taarnet. Der er Ligsten 1) over Otte Nielsen Rosenkrantz, † 1477, Hustru Else Holgersd. Krognos, † 1470, og deres Datter; Stenen, med tre Portrætfigurer, er forfærdiget 1470 af Johs. Priggel og er flyttet af Jørgen Rosenkrantz hertil fra Graabrødrekirke i Randers (se *Løffler*, Gravst., S. 36 og Tvl. XXV); 2) over Erik Ottesen Rosenkrantz, † 1503, og Hustru Sophie Henriksd. Gyldenstjerne, † 1487 (se *Løffler*, Gravst., S. 37), først begr. i Mariager Kloster, flyttede hertil af Jørg. Rosenkrantz; 3) over Fru Anne Meinstrup, Holger Eriksen Rosenkrantz', dræbt paa Ringsted Landsting 1535; 4) over Holger Holgersen Rosenkrantz til Boller, † 1534, 5) over Gunde Lange til Bregninge, † 1564, og Hustru Karen Breide, † 1550. I Apsis' Mure er indsat Ligsten over Holger Eriksen Rosenkrantz til Boller, † 1496 (først begr. i Mariager Kl.), og over Otte Holgersen Rosenkrantz til Boller, i Taarnrummet over sidstes Hustru Margr. Gans, begge † i Lübeck 1525, senere begr. i Ut Kirke ved Boller, men 1642 flyttede hertil. I Kapellet en Ligsten over Jørgen Rosenkrantz, † 1596, og Hustru Dorte Gundesdatter Lange, † 1613, samt deres Søn Otte, † 1582; smstds. deres Epitafium. Af andre Epitafier nævnes et over ovenn. Erik Ottesen Rosenkrantz, et prægtigt Marmorepitafium over den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, og Hustru Sophie Brahe, † 1646, og et over deres Søn Erik Rosenkrantz, † 1681, og hans 3 Hustruer Margr. Skeel, Mette Rosenkrantz og Margr. Krabbe, samt et Maleri over hans Søn Iver Rosenkrantz, † 1745. Til Epitafiet over Erik Rosenkrantz er lænket en Bog med Messingbind, der indeholder Ligtalen over ham og danske og latinske Vers, hvori han lovprises, samt et Slægtregister over Familien. I Gravkælderne findes foruden de ovennævnte begravede bl. a. Amtmand Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1690, Fru Charl. Am. Rosenkrantz, f. Scheel, † 1763, Fru Birgitte Rosenkrantz, f. Gersdorff, † 1751, Fr. Chr. Rosenkrantz, † 1802, og hans Hustru Dorothea Reedtz, † 1801, m. fl. I Vaabehusets øvre Stokv. har været opbevaret et Bibliotek (nu paa Rosenholm), opr. af Holger Rosenkrantz, udvidet af Iver Rosenkrantz og forøget med lat. og græske Klassikere af Pastor M. Riise til Nimtofte. — Paa Kirkegaarden staar et 1898 afsløret Mindesmærke over Sognepræst F. Falkenstjerne, † 1896.

*Rosenholm*, de berømte Rosenkrantzernes Herresæde, tilhørte under Navnet „Holm“, „Holme“ eller „Holmgaard“ i 15. Aarh. Familien Petz (Anders Petz 1416, Peder Krabbe, 1506, g. m. Marine Petzdatter), indtil den 1506 kom til Aarhusbispens Niels Clausen Skade. Ved Reformat. tilfaldt den Kronen, der 1559 mageskiftede den til Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596), som gav den dens nuv. Navn, opførte Hovedbygningen (se ndfr.), samlede betydeligt Gods til den og skaffede Godset Birkeret 1574 (ophævet 1852). Derpaa fulgte hans Søn, den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, som gjorde R. til et Samlingssted og Opdragelsesanstalt for unge adelige og borgerlige (se *J. O. Andersen*, H. R. den lærde, Kbh. 1896), og dennes Søn, Gehejmer. Erik R. († 1681), under hvem det lærde Liv paa R. fortsattes (han havde et Laboratorium, Apoteker, flere Eksercitsmestre osv.); 1662 skødede han R. (78 Td. H.) til Fru Margr. Krabbe, Bjørn Ulfeldts, hvem han senere ægtede. Hendes Arvinger solgte R. 1717 til Fru Elisab. Rosenkrantz til Møllerup, Generalmaj. Schacks Enke; 1727 solgte hendes Søsterdatter Hilleborg Gyldenstjerne, Oberst Chr.

Trolles, R. (61, 54 og 457 Td. H.) til sin Morbroder, Gehejmer. Iver Rosenkrantz († 1745), som 1743 oprettede R. til et S t a m h u s (67, 78 og 521 Td. H.), der tilfaldt Sønnen Gehejmer. Fr. Chr. R., † 1802 barnløs, hvorefter fulgte Erektors Farbroder, Jørg. Rosenkrantz til Kjeldgaards Sønnensøns Sønnensøn Baron Iver Rosenkrantz til Villestrup, † 1815, dennes Søner Chr. († 1817), Verner († 1823) og Holger R., hvilken sidste aftraadte det til sin Søn, Kmhr. H. H. Rosenkrantz, † 1879, hvis Sønnensøn, Hofjægerm. H. C. O. Rosenkrantz, er den nuv. Besidder. — H o v e d b y g n i n g e n , der er tæt omgiven af Grave, er opført 1559-67 af Jørgen Rosenkrantz. Den bestaar af 4 skævt sammenbyggede Fløje af røde Munkesten, med Baand af brændte Formsten og Cement, paa Granitsokkel. Hovedfløjen, i Retning N. Ø.-S. V., har to Stokv. og til Dels hvælvet Kælder samt frontespicelign. Gavle og paa Yderhjørnerne to runde Taarne med Kuppelspir; midt paa Façaden ind til Borggaarden er der en Kvist med frontespicelign. Gavl og i 1. Stokv. en tilmuret Arkade. Parallel med denne Fløj ligger Portfløjen, 1 Stokværk og hvælvet Kælder; midt paa Yderfaçaden staar et firkantet Taarn med kobberklædt Kuppel, Arkade og Spir (saaledes var Taarnets Afslutn. oprindl., men i Beg. af 19. Aarh. blev Kuppelen nedtaget og erstattet med en spidst tilløbende Blyhætte; 1893 opsattes den nuv. Kuppel). Gennem Taarnet er der hvælv. Gennemkørselsport med Portal med Granitsøjler, hvilke ligesom nogle tilhugne Granitsten om Portfløjens Vinduer ere fra romanske Kirkebygninger (se ndfr.). Over Porten en Sandsten med Jørgen Rosenkrantz' og Hustrus Vaabener og Navne samt en Indskr., der viser, at Bygningen er fuldført 1567. Portfløjen er paa Hjørnerne flankeret af to firkantede Bygninger med frontespicelign. Gavle, den nordøstl. 3 Stokv. og Kælder, den sydvestl. 2 Stokv. og Kælder, samt en Kvist paa Façaden mod S. V. (her har tidligere siddet en Karnap). Hoved- og Portfløjen, sikkert de ældste Dele, have vistnok oprindl. været forbundne med Ringmure, der senere, maaske alt i Slutn. af 16. eller Beg. af 17. Aarh. (paa en Kamin i den sydvestl. Forbindelsesfløj staar: 1576) ere benyttede som Ydermure for de lave Fløje (1 Stokv. og til Dels hvælv. Kælder), som nu forbinde Hoved- og Portfløjen. I Gaarden har der vistnok staaet et Trappetaarn. Den indvendige Indretning stammer væsentlig fra Iver Rosenkrantz' Tid; han lod Værelserne drage med Gobelins og Guldlæder m. m. (i flere findes endnu smukke Gobelins); dog hidrøre et hvælv. Rum (Rester af Sandstensornamenter paa Loft og Vægge) samt en hvælv. Gallerigang i Hovedfløjens 1. Stokv. fra Opførelsestiden. I denne Fløjs hvælv. Kælder findes et 1604 indrettet K a p e l , hvori der endnu holdes regelmæssig Gudstjeneste; det har nyt Inventar, deribl. en Altertavle af A. Dorph,



Rosenholm.

Synderen knælende ved Korset (den gml. Altertavle, af Alabast i Renæssancestil, findes nu i Bedekamret paa Rosenholm); den oprindl. Døbefont er af Sandsten; smukke vasa sacra af Sølv. Paa Gaarden er bevaret to Sandstenskaminer, den ene med Jørg. Rosenkrantz' og Hustrus Vaabn. og Aarst. 1576 (se ovfr.), den anden med Holger Rosenkrantz', og en interessant Samling af Portrætter, navnlig af den Rosenkrantzske Familie (det righoldige Arkiv førtes i sin Tid til Kbh. af Statsminister Niels Rosenkrantz, og efter hans Død af Broderen Gehejmer. M. G. R. til Norge, hvor det gik tabt ved Branden i Frederikshald 1826). — Over Graven fører fra Porten en Dæmning af kløvet Kamp med Jærnrækværk (før har der været Vindebro) over til Haven, hvor den i 1890'erne nedrevne „gamle Staldgaard“ laa, til Dels omgivet af Grave og best. af 3 Fløje, af røde Munkesten i 1 Stokv., opf. samtidig med Hovedbygningen; dog er bevaret et firkantet, 1899 restaur. Taarn („Holger Rosenkrantz' Taarn“), af Kridtsten og røde Munkesten, i to Stokv., hvoraf det underste er hvælv.; som Grundsten er benyttet en Granitsten, hvorpaa er udhugget en Mand i gejstligt Skrud og Indskriften „St. Nicolaus“; Murene have Kridtstenspilastre, med korinthiske Sandstenskapitæler, forbundne med Kridtstensbuer; udv. fører en Trappe op til 2. Stokv. S. for Hovedbygningen ligger Ladegaarden, dels nyopf., dels ombygget i 19. Aarh. — I Haven staar en 1873 rejst Mindestøtte af grønt Marmor for Baron H. H. Rosenkrantz, † 1879.

I *Eskerød* har ligget en Hovedgaard, som Jens Simonsen (Udsøn) 1514 skødede til Øm Kloster. En ufri, Jens Prang, fik 1560 Brev paa Eskerød. — *Skivegaard* med Mølle laa, „hvor *Rodskov* nu (1429) er bygt“, og var Palne Lille af Attrups rette Arv; 1445 vidnes, at Vesterskibinggaard var Fru Else i Attrups rette Arvegods. Per Hind solgte 1458 en Halvgaard i Rodskov til Erik Lunov. 1503 gjorde Iver Lunov Lovhævd paa Skivegd. i Rodskov, men afhændede den 1509 til Ømkloster mod at faa Livsbrev paa den. 1516 trættedes Klosteret om den med Niels Lunov. 1560 blev Rodskovgd. af Jens Thomesen til Hjermslevgd. mageskiftet til Kronen, der 1567 gav Chrf. Lauridsen Brev paa den. — *Solegaard* i Hornslet nævnes 1503.

Paa Drorup Mark ved Krajbjærg ligger Ruinen af *St. Nicolai Kapel*, omtr. 60 F. lang og 31 F. bred; det har

bestaaet af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn.; de 4 F. tykke Mure af Kamp og Munkesten staa endnu til en Højde af 2-3 F.; Dør-aabningen mod N. og S. ses endnu. Tæt ved Ruinen, mod N., har været en hellig Kilde, som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh. — I Hornslet har ogsaa ligget et *St. Karens Kapel*, hvor der ogsaa har været en hellig Kilde, ligesom ved Rodskov. — I Sognet har ligget en Gaard *Skovlkjær* (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 456).

**Litt.:** Medd. om Hornslet S. og Omegn i 16. Aarh., i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 437 flg.

### Skjødstrup Sogn

Skjødstrup Sogn omgives af Hornslet, Hjortshøj og Egaa Sogne samt Kalø Vig. Kirken, mod S. V., ligger 1 3/4 Mil N. Ø. for Aarhus og 3 3/4 Mil S. Ø. for Randers. De især mod N. og V. højtliggende, temmelig ujævne Jorder (Kampehøj, 372 F., 117 M.) ere overvejende lermuldede. En Del Skov (Havsk., Horsehave, Savmøllesk., Vosnæspynt, Gedehave, Busketterne, Indelukket). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft og Aarhus-Ryomgaard Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4173 Td. Ld., hvoraf 1872 besaaede (deraf med Hvede 130, Rug 265, Byg 408, Havre 754, Blandsæd til Modenh. 116, Grøntf. 9, Kartoffler 20, andre Rodfrugter 169), Afgræsning 896, Høslæt, Brak, Eng m. m. 794, Have 51, Skov 382, Moser 28, Kær og Fælleder 8, Hegn 4, Stenmarker 21, Veje og Byggegr. 111, Vandareal m. m. 3 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 343 Heste, 1461 Stkr. Hornkv. (deraf 960 Køer), 382 Faar, 749 Svin og 35 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 416 Td.; 68 Selvejergde. med 397, 100 Huse med 19 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 1184 (1801: 573, 1840: 805, 1860: 928, 1890: 1138), boede i 225 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 72 levede af immat. Virksomh., 619 af Jordbr., 6 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 223 af Industri, 39 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 60 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Skjødstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1893), Fattiggaard (opf. 1879, Plads for 34 Lemmer), Lægebolig, Mølle, Bageri, Købmandshdl., Haandværksdrift, Jærnbanepl. og Telefoncentralst.; *Vorre* (1245: Wortu, 1427: Høgwordhe, 1485: Wordow) med Andelsmejeri (Lykkesholm) og Telefonst.; *Segalt* med Skole; *Hjelmager*; *Studstrup*; *Aastrup* med Andelsmejeri (Aastruphøj); *Svinbo*. *Gammel-Løgten* (før Kro), Skovridergaard, Udskibningssted med Købmandshdl. H o v e d g a a r d e n *Vosnæsgaard* har 84 1/4 Td. A. og Engs Hrtk. og 4 Td. Skovsk., 1100 Td. Ld. (deraf 80, beplantet med Skov, i Hornslet S.), hvoraf 30 Eng, 400 Skov, Resten Ager. Gaarden *Ny-Løgten*, ved Landevejen, har 17 1/2 Td. H., 146 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; 3 Huse; ved Gaarden Kro, Markedsplads (Marked 1. Onsdag i hver Maaned), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Andre Gaarde: *Aastrupgd.* (c. 8 Td. H.), *Bøgelykke* (c. 11 Td. H.), *Vorregd.* (c. 9 Td. H.), *Grevelykke*, 2 Gde., *Holmegd.*, *Indrupgd.* m. m. *Vasken*, Gd., ved Landevejen (tidligere Kro). Skjødstrup S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 299. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vosnæsgd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Karnis. Sydportalen, med svære Karmsten med Halvsøjler og Gesimssten med Relieffer samt Tympanon med Dyrefigur, og flere Vinduer (tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., Hvælvinger indbyggedes, og Taarn, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og Vaabehuset (forhøjet paa Reformationstiden) opførtes, alt af store Mursten.

Udsk. Altertavle fra 1600, istandsat 1699 af Fru Margr. Krabbe, der samtidig har skænket Prædikestolen. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Epitafier over Søren Rasmussen Rytter paa Indrupgd., † 1634, med Hustru (med Portr.), og over Sønnen, Præst Rasmus Sørensen R., † 1670, med 2 Hustruer, opsatte af sidstn. I Koret Ligsten over Christen Juel til Donslund, † 1608, og Fru Karen Strangesdatter. Ved Døbefonten Ligsten over Jesper Thygesen til Kirkholts Datter, Kirsten, † 1655. I Vaabehuset et Par romanske Ligsten med Korsstav, paa den ene tillige et Dyr (se *Løffler*, Gravst., Pl. I og X). Paa Hvælvingssribberne ere fremdragne Kalkdekorationer fra omtr. 1500 (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 24). Series pastorum. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. L i g k a p e l .

*Vosnæsgaard* ejedes af Oluf Jepsen 1486, Ebbe Strangesen 1497, hans Broder Claus S., dennes Datter Maren Clausdatter, g. 1. m. Godske Holck 1543, 2. m. Morten Svendsen (Orning); Claus Strangesen havde en Søn Otto Clausen, hvis Datter Karen Strangesdatter (bekendt af Processen mod Chrf. Rosenkrantz) ægtede Christen Juel til Donslund; dernæst nævnes som Ejere Søstrene Fru Anne Friis, Gert Rosenkrantz's, og Jfr. Lisbet Friis 1624, deres Søstersøn Stiftamtmand Ebbe Gyldenstjerne, der solgte den til Erik Rosenkrantz († 1681); i hans Tid havde den 63 Td. H., og 1668 fik den Birkeret. Hans Arvinger skødede 1682 Gaarden til hans Enke Fru Margr. Krabbe, efter hvem den 1717 kom til hans Søn Gehejmer. Iver R., som 1719 skødede Gaarden (70, 85 og 514 Td. H.) til Konferensr. og Amtmd. Joch. Gersdorff († 1745); dernæst hans Søn, Konferensr., Amtmd. Chr. G. († 1757), dennes Søn Gehejmekonferensr., Stiftamtmd. Poul Rosenørn G. († 1810), som 1808 solgte V. til Kammerr. Jørgen Mørch Secher, der afhændede den 1811 til Ditm. Fr. Ladiges; han solgte den 1835 til Admiral Joh. W. Corn. Krieger († 1857), efter hvem den 1860 blev kobt for 320,000 Rd. af Jægern. J. V. Saxtorph; han solgte den 1870 for 400,000 Rd. til Kmhr. A. V. O. Greve Knuth, hvis Søn, Hofjægern. G. H. F. Greve K. overtog den 1889. — H o v e d b y g n i n g e n , der 1725 opførtes fra ny af Bindingsværk, er ombygget til Grundmur af Admiral Krieger, saa at nu kun noget af Grunden er bevaret. Den bestaar af en Hovedfløj (hvid), i to Stokv. (det øverste paabygget 1897) med Kælder, og to Sidefløje i 1 Stokv. (se Vignetten S. 1007).

Hr. Peder Skram mageskiftede 1446 *Damsgaard* i „Skipstrup“ Sogn, Lisbjærg Hrd., til Øm Kloster. I Middelalderen ejede dette Kloster det meste af Sognet. — To forsvundne Byer, *Fosnæs* og *Indrup*, blev 1656 inddragne under Vosnæsgd. — Ved Segalt har ligget en Gaard *Kirkeholt*, som i 17. Aarh. oprettedes til Adelsgaard af Holger Rosenkrantz og senere ejedes af Jesper Thygesen, hvorefter den snart er bleven nedlagt og vistnok lagt under Segalt. Borgpladsen med Spor af Volde og Grave saas endnu i 19. Aarh., ligesom der er opløjet store Munkesten og andre Levninger af en gml. Bygning. Sænkningen S. V. for Banken har været Sø; nu er der Eng, der endnu kaldes „Kirkeholt's Dam“ (se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 460 flg.),

I en lille Mose ved Præstegaarden, *Hedeliskjær*, er der fundet Vaaben (Sværd, Spyd, Pilespidser, Skjolde m. m., fra Folkevandringstiden; flere af dem bære Mærker af Hug eller ere forsætlig beskadigede. Fundet tyder paa, at der her har staaet en Kamp.

Skjødstrup var indtil 1537 Anneks til Hornslet; det blev da et eget Pastorat, hvortil Elsted, V.-Lisbjærg Hrd., var Anneks fra omtr. 1574 til 1874.

### Hjortshøj Sogn

Hjortshøj Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Egaa, Skjødstrup, Hornslet og Todbjærg Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger 1 1/2 Mil N. N. Ø. for Aarhus og 3 1/2 Mil S. Ø.

for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende lerede og lermuldede. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryomgaard Banen. *F l a d e i n d h o l d e t* 1896: 1960 Td. Ld., hvoraf 1014 besaaede (deraf med Hvede 80, Rug 144, Byg 207, Havre 434, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 20, Kartofler 13, andre Rodfr. 84), Afgræsn. 410, Høslæt, Brak, Eng m. m. 360, Have 26, Skov 57, Moser 20, Kær og Fællede 14, Hegn 7, Veje og Byggegr. 50 Td. *K r e a t u r h o l d* 1898: 183 Heste, 804 Stkr. Hornkv., (deraf 510 Køer), 227 Faar, 474 Svin og 17 Geder. Ager og Engs *H a r t k .* og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 199 Td.; 48 Selvejergde. med 187 og 57 Huse med 12 Td. Hrtk. *B e f o l k n i n g e n*, 1/2 1901: 588 (1801: 259, 1840: 378, 1860: 507, 1890: 589), boede i 123 Gaarde og Huse; *E r h v e r v* 1890: 47 levede af immat. Virksomhed, 374 af Jordbr., 3 af Gartneri, 98 af Industri, 14 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet *B y e r n e*: *Hjortshøj* med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle, Andelsmejeri (Viruplund), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Kankbølle*; *Hesselballe* med Folkehøjskole (opr. 1875) og Mølle; *Brandstrup* med Skole. *Sortemose*, Huse; *Virup Skov*, med Huse. Gaarden *Kirstineborg* har 16 1/2 Td. H., 140 Td. Ld. (i Hjortshøj, Egaa og Elsted S.), hvoraf 3 Eng, 4 Gaardspl., Have m. m., Resten Ager; 1 Hus. Gaarden *Hjortshøjlund* med *Saastrupgd.* (sidste i Elsted Sogn) har 26 3/8 Td. H. (deraf Saastrupgd. 11 1/8), 230 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 16 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Østergaard* har 13 3/8 Td. H., 104 Td. Ld., 3 Eng, 14 Have og Gaardspl., Resten Ager. Andre Gaarde: *Georgsminde*, *Kankbøllegd.*, *Stenaagd.*

Hjortshøj S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 301. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn., højt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid (senere ombyggede) af raa og huggen Granit. Syddøren er bevaret; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger, og Taarn (samme Bredde som Skibet) og Vaabenhus tilføjedes, af Mursten. Altertavlen (den korsf.) er malet 1877 af Lyders. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Rokokostil. Epitafium, med Portr., over Præsten Knud Eskildsen Hjortshøj, † 1674, med Hustru og Børn, opsat 1672. I Taarnet en lukket Stol for Thomas Secher til Hjortshøjlund, fra 1788. Der er fundet Kalkdekorationer fra Slutn. af 15. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 23).

Niels Mogensen tilskødede 1262 Øm Kloster al sin Ejendom paa Hjortshøj Mark, hvor Klosteret allerede 1242 havde Jord. Af *Hjortshøjlund*s Ejere nævnes Jens Pedersen Rask, der 1704 solgte den (5 Td. H.) for 300 Rd. til Jmfr. Edel Sehested, † 1716 i Ægteskab med Major Lützow, saa Herredsfoged Mikkil Abelsen, som havde købt den 1731, men 1733 solgte den til Kapt. Cai Bertram v. Brockdorff; 1742 fik Christence Friis Thornsohn Skøde paa H., men 1759 solgte hun som Enke efter Peder Borre Gaarden (6 og 30 Td. H.) for 4900 Rd. til Amtmd. Baron Gersdorff, der 1768 solgte den for 5200 Rd. til Fuldmægtig paa Vosnæsgd. Niels Rhode. Denne skødede 1771 H. for 9200 Rd. til Thomas Secher, der 1808 overdrog den til sin Søn Ole Olesen Secher († 1845), hvis Enke Anne Ammitzbøl 1847 solgte den (15 Td. H.) for 37,500 Rd. til Otte Vilh. Synnestvedt, der transporterede Købet for 46,000 Rd. til Holger la Cour. Han skødede den 1854 for 62,500 Rd. til H. Hastrup, der 1856 solgte den for 73,000 Rd. til C. J. G. Berner; han solgte den 1860 for 84,000 Rd. til Kmjkr. F. Folsach, som 1874 solgte den for 190,000 Kr. til den nuv. Ejer, J. Secher. — Hovedbygningen havde før 3 Fløje; i 19. Aarh. nedreves de to, og den tilbagestaaende Midtfløj forlængedes. — *Saastrupgd.* har hørt til Ejendommen siden 1846.

Paa Hjortshøj Mark har der været en endnu i 19. Aarh. meget besøgt *h e l l i g K i l d e*; oprindl. var den



aaben som en Brønd og stensat, men nu er den fyldt med Marksten.

Hjortshøj har tidligere haft Elev og, fra 27/5 1674, Egaa til Annekser, indtil Elsted og Elev blev oprettede til eet Pastorat ved Res. af 1/4 1874.

### Egaa Sogn

Egaa Sogn, Anneks til Hjortshøj, omgives af dette og Skjødstrup Sogn, Kalø Vig og Aarhus Amt (Hasle og V.-Lisbjerg Hrdr.), hvorfra det for største Delen skilles ved Egaa. Kirken, noget sydl., ligger 1 Mil N. N. Ø. for Aarhus og 4 Mil S. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende fortrinlig lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft; Nordvestgrænsen berøres af Aarhus-Ryomgaard Banen.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2826 Td. Ld., hvoraf 1374 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 208, Byg 332, Havre 497, Boghvede 4, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 64, Grøntf. 36, Kartoffler 30, andre Rodfr. 152), Afgræsn. 571, Høslæt, Brak, Eng m. m. 562, Have 38, Skov 90, ubevokset 9, Moser 8, Kær og Fællede 31, Heder 79, Veje og Byggegr. 61 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 252 Heste, 1068 Stkr. Hornkv. (deraf 742 Køer), 382 Faar, 595 Svin og 32 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 286 Td.; 61 Selvejergde. med 269, 114 Huse med 17 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 917 (1801: 469, 1840: 670, 1860: 832, 1890: 947), boede i 186 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 47 levede af immat. Virksomhed, 466 af Jordbr., 8 af Gartneri, 94 af Fiskeri, 143 af Industri, 31 af Handel, 113 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Egaa* (1310: Ego, 1313: Eku, 1320: Ekhøgh, 1414: Æghæ) med Kirke, Skole, Friskole, Forsamlingshus (opf. 1899), Mølle (Rishøj M.) og Telefonst.; *Skjerring*, ved Landevejen, med Skole, Missionshus (opf. 1888), Fattiggaard med Asyl (Kukstrup; opr. 1877, Pl. for 18 Lemmer), Mølle, Bageri og Telefonst.; en Del af *Lystrup* (1320: Liufstorp) med Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Skjerring-Munkgaard* har 13 5/8 Td. H., 150 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 40 Skov (Kastrup Skov i Hjortshøj S.), Resten Ager. Andre Gaarde: *Bynksminde*, *Bækgd.*, m. m.

Egaa S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 300. Lægd. Kirken tilhører halvt Beboerne og er halvt i privat Eje.

*Kirken*, i kat. Tid kaldet Simonis og Judæ Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa og kløvet Granit. Korbuen og Syddøren (delvis) ere bevarede, Nordd. og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, og Taarn, med hvælv. Underrum (før Gravkapel, nu Materialhus), og Vaabenhus tilføjedes, af store røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren) fra 1873 af Lyders i Aarhus. Antimensalet, fremdraget 1898 og restaur. af E. Rothe, er et Maleri (Kong David m. m. og Aarhusbispen Ove Billes fædr. og mødr. Vaaben) fra 1523, vistnok skænket af Kantor i Aarhus Georg Samsing. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Rigt udsk. Prædikestol i gotisk Stil. Orgel fra 1897. Ligsten over Herredsfoged Anders Pedersen, † 1650. I Koret er opsat en Ligsten med Billedet af to Mænd og en Kvinde, alle fra Skjerring-Munkgd.; hun hed Maren Welowsdatter, † 1650, den ene Mand Søfre- (ulæseligt), † 1617, den anden Peder Andersen, † 16 . . — Paa Kirkegaarden et 1896 opf. L i g k a p e l .

*Skjerring-Munkgaard* (der siges at være opbygget af Materialer fra *Kirkeholt*, se S. 1021) ejedes af Eskil

Gøye 1565, Jørgen Hartvigsen, Holger Rosenkrantz, Erik Rosenkrantz, som 1669 solgte den til Jesper Thygesen i Kirkeholt, hans Søn Thyge Jespersen til Matstrup og Skaarupgd., der 1694 skødede S.-M. (32 og 58 Td. H.) til Enevold Randulf; denne solgte 1701 „Skjerringgd.“ til Ritm. Frans Conr. Riise († 1707), hvis Enke Dor. Trane døde 1711, hvorefter deres Arvinger ved Aukt. 1711 solgte S.-M. for 3748 Rd. til Justitsr. og Kancellir. Hans Nansen († 1716, begr. i Egaa Kirke), hvis Enke Maren Thygesdatter 1718 ægtede Sr. Rasmus Randlef († 1755), i hvis Tid Gaarden brændte to Gange (1727 og 1728). Efter ham ejedes den af Axel Thornsohn († 1769), hvis Enke Edel Margr. Bering 1775 solgte S.-M. (8 og 61 Td. H.) for 8000 Rd. til Andr. Speitzer, der 1777 skødede den for s. Pris til Birkedommer Rasmus Müller, som 1793 solgte den for 14,500 Rd. til Peder Rasmussen Schmidt († 1836). Hans Svigersøn Christen Møller Schmidt købte den for 10,000 Rd. og solgte den 1865 for 35,000 Rd. til Sønnen, Landvæsenskommissær P. Schmidt, den nuv. Ejer. — H o v e d b y g n i n g e n , 1 Stokv. af Egebindingsværk, er opf. efter Branden 1728.

En R u n e s t e n , der 1814 fandtes i et Stengærde ved Egaa, er nu i Nationalmuseet (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 217). — Ved Skjerring nævnes en Vandmølle 1242 og 1489.

Egaa var oprindl. et Præbende til Aarhus Domkapitel og bestyredes af Kapellaner, 1548 forlenedes Skolemesteren i Aarhus med Egaa Præbende og Kannikedom smstds. Se videre under Hjortshøj Sogn S. 1022.

### Todbjærg Sogn

Todbjærg Sogn omgives af Annekset Mejlby, Sønderhald Hrd. (Søby S.), Hornslet og Hjortshøj Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger 1 1/2 Mil N. for Aarhus og 3 1/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Ballehøje, 372 F., 117 M.) ere dels sandede og grusede, dels lermuldede og lerblandede. Paa Nordvestgrænsen løber Rosenholm Aa.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 4405 Td. Ld., hvoraf 2146 besaaede (deraf med Hvede 49, Rug 342, Byg 404, Havre 849, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 139, Grøntf. 42, Kartoffler 42, andre Rodfr. 272), Afgræsn. 1006, Høslæt, Brak, Eng m. m. 882, Have 40, Skov 104. Moser 90, Kær og Fælleder 43, Hegn 5, Heder m. v. 16, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 4 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 400 Heste, 1613 Stkr. Hornkv. (deraf 965 Køer), 767 Faar, 947 Svin og 50 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 325 Td.; 58 Selvejergde. med 300, 103 Huse med 25 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/82 1901: 1014 (1801: 535, 1840: 741, 1860: 940, 1890: 1057), boede i 210 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 655 af Jordbr., 188 af Industri, 21 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet B y e r n e : *Todbjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1886, Pl. for 35 Lemmer) Mølle og Telefonst.; *Haarup* med Telefonst.; *Linaa*; *Balle* med Skole; *Bendstrup* med Skole og Andelsmejeri (Esbenhus) med Forsamlingsaal; *Grøttrup*. *Risvang* (paa Haarup Mark), Gde. og Huse. *Ballehøj*, Gd. og Huse. H o v e d g a a r d e n *Skaarupgaard* har 43 3/4 Td. A. og E. Hrtk. og 1/2 Td. Skovsk. (deraf 34 fri Hovedgaardstakst), 490 Td. Ld. (noget i V.-Lisbjærg Hrd.), hvoraf 29 Eng og Tørvemose, 75 Skov, 15 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager; to Fæstehuse. *Sophie-Amaliegaard*, under Fideikommissgodset Clausholm (se S. 908), har 16 3/4 Td. H., 445 Td. Ld. (i Todbjærg, Hornslet og Søby S.), alt Ager. *Bendstrupgaard* har 13 5/8 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Edelslund*, *Haarupgd.*, *Overgd.*

Todbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers),

Aarhus Amtstue- (6 Td. H. under Randers Amtstue) og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 302. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod Syd. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og begge Portaler (Norddøren tilmur.) med Stenbilleder paa Siderne og paa Tympana ere bevarede; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, og Taarn og Vaabenhus, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Senere blev Taarnets Overdel nedbrudt i Højde med Skibet. 1854 opførtes et lille Klokketaarn over Vaabenhuset. I det hvælv. Taarnrum, med Spidsbue ind til Skibet, er der Begravelseskapel for Familien Secher paa Skaarupgd. Paa Korgavlen er der 2 Mandehoveder i Granit samt Bogst. P. N. S. og Aarst. 1804; uvendig i Vaabenhusets Gavlmur 2 middelalderlige Ligsten med Billeder. Altertavle med 3 Gibsfigurer (deribl. Thorvaldsens Christus i Gibs) og Prædikestol i Renæssancestil. Alterstager fra 1580. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Epitafium over Sognepræst Niels Rasmussen Bramstrup († 1630), opsat 1620 (eller 1627). Series pastorum. Over Korbuen et Maleri med Scener af Christi Liv, opsat 1725 af Peder Jensen Murer og Hustru.

*Skaarupgaard* tilhørte i Chr. II's Tid Kronen, der 1522 gav Severin Poulsen Livsbrev paa den. Aar 1650 var den en øde Gaard, som det bevilgedes Gunde Rosenkrantz til Vindinge og Skaføgd. († 1675) at maatte tage; 1662 pantsatte han den til Henr. Thott („i den Tid, han var ude af Landet [han forlod Landet 1662], blev Gaarden ved Nattetide af onde Mennesker nedrevet og plyndret“, fortæller D. Atl.). Senere Ejere vare Anne Laurentze 1670, Kammerassessor Jesper Nielsen Hutfeld († 1696), der opbyggede Gaarden, hvor den nu staar, og 1686 solgte den (38 Td. H.) med 1 1/2 Gd. og 6 Gadehuse for 2600 Rd. til sin Svoger Thyge Jespersen til Matstrup († 1706); 1709 solgte Anna Mikkelsd. til Katstrup, sl. Daniel Fischers, S. (26, Tiender 143, i alt 448 Td. H.) til Etatsr. Ole Krabbe til Bjerre († 1728), hvis Enke Ide Sophie Giedde 1733 solgte den (26, 173 og 236 Td. H.) til Oluf Olufsen, † 1759 som Kommercer., hvorefter den tilfaldt dennes Stifdatter Edel Nielsd. Secher (1769), hvis Bo skødede den (26, 159 og 306 Td. H.) for 41,227 Rd. til en af Arvingerne, Peder Nicolai Secher († 1819), der 1803 overdrog den (26, 158 og 362 Td. H.) for 160,000 Rd. til sin Søn Justitsraad Niels Jørgen Secher, hvorefter den tilhørte Statskassen 1824-38; denne solgte den til Agent N. Nyholm, som bortsolgte Godset, hvorefter den 1847 gik over til Chr. Fr. J. Risom († 1850); hans Enke ægtede Læge E. Glæsel i Aarhus; efter hende købtes Gaarden af den nuv. Ejer, Ingeniør Hans E. Jessen, for 345,000 Kr. — *H o v e d b y g n i n g e n*, opf. 1770 af Egebindingsværk, er i 1 Stokv. med to Fløjhuse; den er af nuv. Ejer restaur. og væsentlig ført tilbage til sin oprindl. Indretning. — Ved Udkanten af Skoven ved Skaarupgd. ligger en Banke, *Ommestrophøj* (100 F. Tværmaal, 25 F. høj), om hvis Fod der synes delvis at være Spor af en Grav; det er mulig det ældste Skaarupgaards Voldsted.

Paa Skaarupgaard har der været en af Landøkonomen J. B. Krarup ledet *L a n d b r u g s s k o l e* (se Haraldslund, Grundfør Sogn, V.-Lisbjerg Hrd.), der oprettedes 1855 og 1867 flyttedes til Davgaard ved Vejle.

*Sophie-Amaliegaard*, opkaldt efter Storkansler Reventlows Enke Sophie Am. Hahn, er oprettet af to Gaarde, Hedegd. i Todbjærg og Elkjærgd. i Hornslet Sogn.

Ved Grøttrup har ligget en Herregaard *Gravensgaard*, hvis Plads vises mellem høje Bakker; det er en uregelmæssig Borgbanke, der nu kun hæver sig 1-1 1/2 F. over Omgivelserne; mod N. Ø., N. V. og S. har den været dækket af Moser og en Dam, i øvrigt af Grave mellem Moserne og Dammen. Bygningsrester er der ikke fundet.

## Mejlby Sogn

Mejlby Sogn, Anneks til Todbjærg, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Skader S.), Galten Hrd. (Halling og Ødum S.) samt Aarhus Amt (V.-Lisbjerg Hrd.). Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. for Aarhus og 2 3/4 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, noget ujævne Jorder (højeste Punkt 301 F., 95 M.) ere overvejende lermuldede. Paa Vestgrænsen løber Nibæk.

F l a d e i n d h o l d e t 1896: 2135 Td. Ld., hvoraf 1045 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 153, Byg 179, Havre 469, Blandsæd til Modenhed 22, Grøntf. 24, Kartofler 11, andre Rodfr. 166), Afgræsn. 568, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 16, Skov 77, Veje og Byggegr. 36 Td. K r e a t u r h o l d 1898: 159 Heste, 763 Stkr. Hornkv. (deraf 416 Køer), 265 Faar, 331 Svin og 17 Geder. Ager og Engs H a r t k . og halv. Skovskylshrtk. 1895: 150 Td.; 30 Selvejergd. med 140, 53 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. B e f o l k n i n g e n , 1/2 1901: 464 (1801: 238, 1840: 308, 1860: 393, 1890: 456), boede i 87 Gaarde og Huse; E r h v e r v 1890: 10 levede af immat. Virksomhed, 284 af Jordbr., 108 af Industri, 9 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet B y e n *Mejlby* (1486: Medelby) med Kirke, Skole, Forskole, Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,325 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5750 Kr., Antal af Konti 318), Dyrslæge, Brugsforening med Forsamlingsaal, Bageri, Handelsgartneri og Telefonstation. *Venholt*, Huse. *Kalstrupgaard* har 16 7/8 Td. H., 195 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 6 Skov, Resten Ager. Gaarden *Krannestrup*: 13 Td. H., 330 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 40 Skov, Resten Ager. *Ogstrupgaard*: 13 Td. H., 203 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 13 Skov, Resten Ager. Gaarden *Bygballe*, 13 Td. H., 146 Td. Ld., hvoraf 18 Eng, 9 Skov, Resten Ager; 1 Hus i Karlby Sogn. Andre Gaarde: *Mejlgd.*, *Dyrgd.*

Mejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 303. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

*Kirken* bestaar af Skib og Kor samt Vaabehus mod V. Skib og Kor, med Apsis, ere oprindelig opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokkel. 1874 maatte Kirken paa Grund af Brøstfældighed næsten helt ombygges (Arkit.: Uldall); kun Apsis, med den oprindl. Halvkuppelhvælv., og største Delen af Koret lodes urørte; de i den senere Middelalder indbyggede Hvælvinger fjernedes, Kirken fik Bjælkeloft, og Vaabehuset, af hugne Granitkvadre, opførtes. Den tidligere Syddør, med Tympanon med Figurer, opsattes som Indg. til Vaabehuset; Nordd., ligeledes med Tympanon, og flere Vinduer ere tilmurede. Altertavle og Prædikestol fra den gamle Kirke. Romansk Granitdøbefont med Løvværk og Dyrefigurer. Kirken indviedes 6/12 1874.

*Kalstrup* blev af Niels Jonsen i Underup skødet til Essenbæk Kloster 1450, men tilhørte 1511 Øm Kloster. Den ejedes senere af Erik Rosenkrantz, der 1669 solgte den til Jesper Thygesen til Skjerring-Munkgd.; den kom en Tid under Dronningborg Rytterdistrikt, men blev 1765 solgt til Jens Thygesen, Amtsforvalter i Aarhus, og ejedes senere af Prokurator Westergaard i Aarhus 1794, Mads Bygballe († 1800), hvis Enke ægtede Jens Iversen Lanng; han solgte den 1832 til Joh. Hansen, som 1855 solgte den (9 Td. H.) for 28,000 Rd. til Mogens Christensen Mohnsen († 1890), der sammenlagde den med den ene Bygballegd.; efter Enkens Død 1898 overtoges den af Sønnen J. Chr. Mohnsen, den nuv. Ejer. — H o v e d b y g n i n g e n er opf. 1794-96 af Egebindingsværk, i 1 Stokv. med Frontespice mod Gaard og Have.

*Krannestrup* har forhen været en By. Gaarden tilhørte Jens Bjelke til Kjærbygd., som 1697 solgte den (11 Td. H.) til Forpagter paa Favrskov Niels Nielsen; 1725 var den en Bondegaard under Amdrupgd. og blev med denne købt af Kronen, som 1766 solgte den for 2280 Rd. til Niels Jensen Degn, der straks afstod den til Niels Behr til Skaføgd. († 1778); den ejedes af hans Søn Poul B. (da 11 Td. H., Tiender 19, i alt 92). Hans Enke Anne Mørch solgte den 1792 for 5000 Rd. til Mads Meulengracht; derefter ejedes den af J. Jacob Wiid 1802, Hans Bech 1813, Enkens 2. Mand Jørg. Pind († 1857) og A. Hviid, efter hvem Kreditforeningen overtog den; den solgte den 1896 til den nuv. Ejer, J. Pedersen.

Der har i Sognet ligget en By *Bygballe*, der senere samledes i 2 Gaarde. Den nuv. *Bygballegaard* ejes af J. E. Helms.